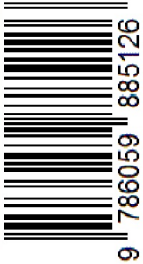

CONGRESS BOOK

3rd INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES, CHINA TO ADRIATIC

History, Culture, Religion, Sociology

Fine Arts, Engineering, Architecture

A
N
T
A
L
Y
A

Editors

Prof.Dr. Mustafa TALAS

Umsunay ZHUMASHEVA & Betül HAYRULLAHOĞLU

October 27-28-29-30

2016

www.iksad.org

Institution of Economic Development and Social Researches Publications (R)

INSTITUTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES

**3rd INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL
SCIENCES, CHINA TO ADRIATIC**

**October 27-30, 2016
ANTALYA**

CONGRESS BOOK

Editors

**Prof. Dr. Mustafa TALAS
Umsunay ZHUMASHEVA
Betul HAYRULLAHOGLU**

**HISTORY, CULTURE, RELIGION, SOCIOLOGY
FINE ARTS, ENGINEERING & ARCHITECTURE**

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

Gölbasi / ADIYAMAN - TURKEY

TR: +90 0850 303 5 603 USA: +1 631 685 0 853

E posta: info@iksad.org

www.iksad.org

www.iksadfuarkongre.org

All rights of this book belongs to IKSAD. Without permission, this book can't be duplicated and delivered.
The writers are responsible both ethically and juristically related with texts

Iksad Publications - 2016©

ISBN -978-605-9885-12-6

CONGRESS ID

NAME OF CONGRESS

3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

TYPE OF PARTICIPATION

Keynote and Invited

DATE AND PLACE

October 27-28-29-30, 2016 Antalya / TURKEY

ORGANIZATOR

Institution of Economic Development and Social Researches

ASSOCIATES

Kazakh State Women's Teacher Training University

HONORARY PRESIDENT

Prof. Dinar NUKETAYEVA

Rector of Kazakh State Women's Teacher Training University

HEAD OF CONGRESS

Prof. Mustafa TALAS

COORDINATORS

Ragıp PEHLİVANLI & Damezhan SADYKOVA

ORGANIZATION COMMITTEE

Mustafa Latif EMEK

Sefa Salih BILDIRICI

Ragıp PEHLİVANLI

Damezhan SADYKOVA

Selcuk DEMIRKILINC

WU Yicheng

Erdem HILAL

Baris AYTEKIN

Dilrabo ABDAZIMOVA

Umsunay ZHUMASHEVA

Betul HAYRULLAHOGLU

Ahmet GENC

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

Professor Ali DUYMAZ	Balıkesir University / Turkey
Professor Amina JESENKOVIC	University of Sarajevo /Bosnia and Herzegovina
Professor Ekrem CAUSEVIC	Zagreb University / Croatia
Professor Fadil HOCA	Vision University of Macedonia / Macedonia
Professor Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale University / Turkey
Professor Harun GÜNGÖR	Erciyes University / Turkey
Professor Huo MEIXIA	Capital Normal University / China
Professor İrfan MORINA	Kosova University /Kosovo
Professor Inga SHAMILISHVILI	Batumi Shota Rustaveli State University / Georgia
Professor Jarkınbike SULEIAENOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University / Kazakhstan
Professor Lille TANDILAVA	Batumi Shota Rustaveli State University / Georgia
Professor Maha Hamdan ALANAZI	King Abdulaziz University / Kingdom of Saudi Arabia
Professor Mariya LEONTIK	Goce Delchev University of Stip / Macedonia
Professor Mahmut ÇELİK	Goce Delchev University of Shtip / Macedonia
Professor Mehmet BAŞBUĞ	Ahmet Yesevi State University / Kazakhstan
Professor Mustafa TALAS	Niğde University / Turkey
Professor Mustafa TAŞKIN	Mersin University / Turkey
Professor Mustafa ÜNAL	Erciyes University / Turkey
Professor Nana TSETSKHLADZE	Batumi Shota Rustaveli State University / Georgia
Professor Nazım İBRAHİM	Saints Cyril and Methodius University of Skopje / Macedonia
Professor Nazmi AVCI	Süleyman Demirel University / Turkey
Professor Nurettin BİLİCİ	Çankaya University / Turkey
Professor Rudic GEORGE	Montreal Pedagogie Moderne Institute
Professor Remzi KILIÇ	Erciyes University / Turkey
Professor Salih ÖZTÜRK	Namık Kemal University / Turkey
Professor Sabyrova ZAURES	Kazakh State Women's Pedagogy University / Kazakhstan
Professor Şenol KANTARCI	Akdeniz University / Turkey
Professor Tsendiin BATTULGA	National University of Mongolia / Mongolia
Professor Turgınbaeva BOTAGUL	Natural Sciences Academy / Russia
Professor Veysel BOZKURT	İstanbul University / Turkey
Professor Yang ZITONG	Wuhan University / Chine
Assoc.Prof. Benedek PEN	Eötvös Loránd University / Hungary
Assoc.Prof. Birol AKGÜL	Erciyes University / Turkey
Assoc.Prof. Edina SOLAK	University of Zenica / Bosnia and Herzegovina
Assoc.Prof. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe University / Turkey
Assoc.Prof. Elvan YALÇINKAYA	Niğde University / Turkey
Assoc.Prof. Fatih BAŞBUĞ	Akdeniz University / Turkey
Assoc.Prof. Kasım KARAMAN	Erciyes University / Turkey
Assoc.Prof. Kışıbaev KACIMUHAN	Kazakh State Women's Teacher Training University / Kazakhstan
Assoc.Prof. Mehmet Rahmi CANAL	Gazi University / Turkey
Assoc.Prof. Mustafa AKSOY	Marmara University / Turkey
Assoc.Prof. Selahattin AVŞAROĞLU	Necmettin Erbakan University / Turkey
Assoc.Prof. Tuba BÜYÜKBEŞE	Hasan Kalyoncu University / Turkey

Assist.Prof. Barış AYTEKİN	Kırklareli University / Turkey
Assist.Prof. Mehriban EMEK	Adıyaman University / Turkey
Assist.Prof. Bayram POLAT	Niğde University / Turkey
Assist.Prof. Malik YILMAZ	Atatürk University / Turkey
Assist.Prof. Mustafa METE	Gaziantep University / Turkey
Assist.Prof. Oğuz ÇETİN	Niğde University / Turkey

MISSION TEAM
Halil İbrahim MANTAR
Ayşen KEKLİK
Ali İhsan ÖZTÜRKÇİ
Aysel HASANOVA
Büşra YILMAZ
Edanur GÜNAY
Hande KÜÇÜKKAYA
Kağan KEKLİKOĞLU
Mehmet Ali ARITÜRK
Nihan KELEŞ
Tolga ÖZCELİK
Zafer Tanıl OLCAY

Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

Gölbaşı / ADIYAMAN - TURKEY

TR: +90 0850 303 5 603 USA: +1 631 685 0 853

E posta: info@iksad.org

www.iksad.org

www.iksadfuarkongre.org

FOREWORD

It is great pleasure that I write this Foreword to the proceedings 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic (ICSSCA-III) which was held in Antalya, the magnificent city of Turkey, October 27-30, 2016 with the participation of Kazakh State Women's Teacher Training University. For the third time, we had the pleasure of welcoming distinguished academics from all over the world. The purpose of the congresses series of China to Adriatic is to provide an international forum for social and inter discipline scientists from different countries and to create new scientific research opportunities for participants. Since the land China to Adriatic has been the cradle of many civilizations, states and inventions, it has a great importance in world history. About two thousand years ago, the land in question across the land and water in Asia the realized the power of dialogue and formation of the great civilizations of the world, and also connected the countries closely together. The land China to Adriatic has been hosting peace and cooperation, transparency, openness and optimum tolerance, exchange and mutual benefit, mutual learning and other spirits that represents still shines with the glory of the times until now for about two thousand years. Currently, the world economy is in difficult recovery, and the world pattern is undergoing profound adjustments, and the human being is facing increasing major trans national and global challenges. International cooperation on a larger scope especially over education, higher grade, and deeper level has become the common aspiration of people in all countries. In this frame the role of international organizations -such as conferances, summits, meetings- is incontestable. The international character of 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic is illustrated by the 15 countries represented and by the more than 400 delegates coming from Kazakhstan, Turkey, Moldova, Kyrgyzstan, China, Russia, Bangladesh, Ukraine, Azerbaijan, Iran, Canada, Germany, Saudi Arabia, Afghanistan and Uzbekistan. During the Congress academics, high rank officials, national and international societies, think tanks and business representatives from a dozen of countries came together, and seeked the international academic cooperation and reciprocal development plans for future, which is a holy cause for the benefit of peoples in all countries including our common mission.

Coming to the end of writing, I would like to emphasize that as İKSAD family, we are thankful to Prof.Dr. Dinar NUKETAYEVA, the rector of Kazakh State Women's Teacher Training University for her support and cooperation and its crowd delegation with the the presidency of deputy rector Prof.Dr. Zaures SABYROVA. Participation of General Directorate of Land Registry and Cadastre by archive exhibition was excellent. All participant academics and officials honoured us. The presidency of Prof.Dr. Mustafa TALAS was highly motivated for İKSAD. I rankly thankful to the members of Science Committee; to Supreme Advisory Board; Mustafa TALAS, The head of Congress; H.E. Sefa Salih BILDIRICI, the senior advisor of İKSAD; H.E. Erdem HILAL, Ahmet GENÇ and Baris AYTEKIN, the senior executives of İKSAD; WU Yicheng and Ludmila IVANOVA, the Asia coordinators of İKSAD; Alice Auberta HERMANIS, Europe coordinator of İKSAD; Sonali MALHOTRA, Asia Pasific advisor of İKSAD; Mrs Damelia SADYKOVA and Ragip PEHLIVANLI, coordinators of Congress; Mr. Selcuk DEMIRKILINC, the head of Congress Secretaria; Mr. Omer Okan FETTAHIOGLU, head of International Journal Of Academic Value Studies (JAVS) and editorial board; Dilrabo ABDAZIMOVA and Umsunay ZHUMASHEVA, Russian speaking countries experts of İKSAD; The mission team of congress from Akdeniz University, department of international relations and everbody who contributed on our congress.

Yours faithfully...

MUSTAFA LATIF EMEK

President of Institution of Economic Development and Social Researches

CONTENTS

CONGRESS ID	i
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD	ii
MISSION TEAM	iii
FOREWORD	iv
CONTENTS	v

NOTIFICATIONS

Metin KOPAR A Brief Overview of The Monetary Policy of Ataturk's Period (1923-1938) <i>Atatürk Dönemi Para Politikasına Kısa Bir Bakış (1923-1938)</i>	<u>1-9</u>
Kalibayeva KALAMKAS (ҚАЛЫБАЕВА Қаламқас Сейдоллаевна) & Gulmira ABDIRASILOVA (АБДИРАСИЛОВА Гүлмира Қалыбаевна) The Reflections of Ancient Turkish Statist Over Kazakhstan's Policies, The Independent State <i>Көне Түркі Мемлекетінің Тәуелсіз Қазақстан Саясатындағы Көрінісі</i>	<u>10-15</u>
Sinan TARİFCİ Turkish Population Influx and Settlement to Anatolia in The Process of Becoming Turkey of Diyâr-ı Rum (Anatolia) <i>Diyâr-ı Rum'un (Anadolu) Türkiye Haline Gelmesi Sürecinde Anadolu'ya Türk Nüfus Akışı ve Yerleşimi</i>	<u>16-29</u>
Kenes JUSUPOV (ЖУСУПОВ Кенес Амирлович) Indebtedness to Our Brave Women <i>Батыр Апалар Ерлігіне – Мың Тағзым</i>	<u>30-35</u>
Osman Kubilay GÜL The First Treatment of The United States of America with The Ottoman State and the Ottoman Impressin of Amiral William Bainbridge <i>Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti İle İlk Teması ve Amiral William Bainbridge'in Osmanlı İzlenimleri</i>	<u>36-39</u>
Zhulduz SAKHI Seljuks Ruins in Kazakh Steppe <i>Қазақ Даласындағы Селжұқ Дәуіріндегі Мұнаралы Мазарлар</i>	<u>40-46</u>
Telli KORKMAZ Difficulties and Solution Ways Meeting in The Turkish World History <i>Türk Dünyası Tarihinin Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar ve Çözüm Yolları</i>	<u>47-54</u>
Metin KOPAR The Reflections of the 1948 Economy Congress on Present Turkish Economy <i>1948 İktisat Kongresinin Günümüz Türkiye Ekonomisine Olan Yansımaları</i>	<u>55-63</u>
Kiraz PERİNÇEK KARAVİT Chinese Immortal Riding His Donkey on the Reverse: Zhang Guolao (张果老) <i>Eşeğe Ters Binen Çinli Ölümsüz: Zhang Guolao (张果老)</i>	<u>64-84</u>

Muhittin KAPANŞAHİN	
Suleiman The Magnificent's Excursion to Rhodes and Its Importance for the Sovereignty of Mediterranean	<u>85-97</u>
<i>Kanunî'nin Rodos Seferi ve Bu Seferin Akdeniz Hâkimiyeti İçin Önemi</i>	
Okan ORAL	
Faculty of Engineering Students of Information Technology Knowledge Level and Purpose of Use Determination: The Case of Akdeniz University	<u>98-103</u>
<i>Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Bilgi Teknolojileri Bilgi Düzeyleri ve Kullanım Amaçlarının Belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği</i>	
H. N. KOBEGENOVA, A. G. KUANYSHBEKOV, Zh.S. ZHIEMURAT&K. N. MAMIROVA	<u>104-107</u>
Natural and Cultural Monuments in Almaty Region (Kazakhstan)	
Hacer MUTLU DANACI	
Use of Water in Differeny Cultures And Water Structures	<u>108-115</u>
<i>Farklı Kültürlerde Suyun Kullanımı ve Su Yapıları</i>	
Sabyrova JANILSIN &Shugayeva GULSHAT	
Psychological Opinions of Magzhan Zhumbaev Who is Poet, Teacher & Psychologist	<u>116-119</u>
<i>Ақын, Ұстаз, Психолог Мағжан Жұмабаевтың Психологиялық Ой-Пікірлері</i>	
Okan ORAL &Alim KAŞTAN	
Food Engineering Student of Information Technology Utilization Determination: The Case of Akdeniz University	<u>120-126</u>
<i>Gıda Mühendisliği Öğrencilerinin Bilgi Teknolojileri Kullanım Düzeylerinin Belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği</i>	
Moldibaev AMANBAY	
The Power Which Creates a Peacefull Environment for People: Music	<u>127-131</u>
<i>Музыка – Адамзат Баласын Татулық Пен Достықта Өмір СүругеНегіздейтін Алапат Күш</i>	
Latigina NATALYA	
<i>A Study Over Islamic Dates and Calendar</i>	<u>132-133</u>
<i>Исламские Праздники И Знаменательные Даты</i>	
Filiz ORHAN	
The Road Through the East-West Discussion in Rind and Zahid Works	<u>134-139</u>
<i>Rind ile Zahid Eserinde Doğu-Batı Dikatomisinden Tevhide Uzanan Yol</i>	
Beysembayeva KENJE & Tolkın INGAYBEKOVA	
The Affect of Intellectual Environment Over Creating Social Values of Contemporary Youngs	<u>140-144</u>
<i>Қазіргі Жастардың Құндылықтарын Қалыптастыруға Ақпараттық Ортаның Әсері</i>	
Murat ÇAY	
Research in Terms Of Sociodemographic Properties and Perceived Social Support of Children Running Away From Home	<u>145-159</u>
<i>Evden Kaçan Çocukların Sosyodemografik Özellikler ve Algıladıkları Sosyal Destek Açısından İncelenmesi</i>	
P.S. PANKOV &Sabirova Zaures KUANDIKOVNA	
The Function of Imagination in Thinking And Cognition Process: Thought Experiment	<u>159-163</u>
<i>Функции Воображения В Процессах Мышления И Познания. Мысленный Эксперимент</i>	
Mehmet GÜNGÖR & İlker YAKIN	
Atitude and Motivational Factors to Infographics Design: A Preliminary Study of Sociology Course	<u>164-169</u>
<i>İnfografik Tasarımına Yönelik Tutum ve Motivasyon Değişkenleri: Sosyoloji Dersi İçin Ön Çalışma</i>	

Konyrbayeva SARASH Modern Kazakh Family and Its Main Functions and Features	<u>170-173</u>
Murat ÇAY Repetition and Functions of Protection in Child Criminality <i>Çocuk Suçluluğunda Mükerrerlik ve Korumanın İşlevselliği</i>	<u>174-182</u>
Daniel YASKEVICH (Даниил Яскевич) Transformation of "Freedom" Concept in Historical Context <i>Трансформация Понятия «Свобода» В Контексте Исторических Перемен</i>	<u>183-186</u>
Mehmet ÇAKIR A Social Justice Theorist: David Miller <i>Bir Sosyal Adalet Kuramcısı: David Miller</i>	<u>187-195</u>
Ospanbayeva MAHABBAT The Formation of Complex Psychological Strategies for New Era Human Beings <i>Жаңа Дәуір Адамын Қалыптастырудың Кешенді Психологиялық Стратегиялары</i>	<u>196-202</u>
Nurmukasheva Salima KAIRJANOVA & Shugaeva GULSHAT Adolescent Mental Health and its Psychological Aspects in A Globaling World <i>Жаһандану Әлемінде Жасөспірімдердің Психикалық Денсаулығы Және Оның Психологиялық Аспекттері</i>	<u>203-205</u>
Vechi SÖNMEZ Status of Disabilities in Islamic Belief <i>İslam İnancında Engellilerin Durumu</i>	<u>206-223</u>
Baurcan BOTAКARAEV (Бауыржан БОТАКАРАЕВ) Hızb-Ut Tahrir and the Islamic Movement of Uzbekistan in Central Asia Objective and Analysis <i>Орта Азиядағы Хизб-Ут Тахрир Және Өзбекістан Ислам Қозғалысы. Мақсаты Және Анализі</i>	<u>224-230</u>
Armağan KONAK Examining the Intellectual Levels and Democratic Attitudes of Students of Art Teaching Department <i>Resim-İş Öğretmenliği Öğrencilerinin Entellektüel Düzeyleri ile Demokratik Tutumlarının İncelenmesi</i>	<u>231-239</u>
Aydın ZOR & Kerem SIRAKAYA Nasreddin Hodja Themed Stamp Designs Graphic Design Direction Analysis <i>Nasreddin Hoca Konulu Pul Tasarımlarının Grafik Tasarım Yönünden Analizi</i>	<u>240-247</u>
Bahriye YALÇINKAYA A Study on the Usability of Dress Forms in Different Disciplines <i>Giysi Formlarının Farklı Disiplinlerde Kullanılabilirliği Üzerine Örnek Bir Çalışma</i>	<u>248-256</u>
Caner KARAVİT Borrowed Landscapes: Classical Chinese Gardens in Relations with Chinese Painting <i>Ödünç Alınan Manzaralar: Çin Resim Sanatı Bağlamında Klasik Çin Bahçeleri</i>	<u>257-270</u>
Sabriye ÖZTÜTÜNCÜ Dardanelles Campaign Painting in Turkish <i>Türk Resminde Çanakkale Savaşı Resimleri</i>	<u>271-287</u>
Akajanova Alma TAURBEKOVNA (Акажанова Алма Таурбековна) Humanizing Prisons and the Issue of Jurisdiction System for Kids in Kazakhstan <i>Гуманизация Пенитенциарных Учреждений И Проблемы Ювенальной Юстиции В Республике Казахстан</i>	<u>288-292</u>

Onaeva GULMIRA (Онаева Гульмира) Kazakhstan New Criminal Law and Responsibility Exceptions Issues <i>Новый Уголовный Кодекс Республики Казахстан И Некоторые Вопросы Освобождения От Уголовной Ответственности</i>	<u>293-297</u>
Halil ŞEN & Hüseyin FİDAN The Selection of Shopping Mall Location with a Grey System Theory Based Approach <i>Gri Sistem Teorisi Temelli Bir Yaklaşım İle Alışveriş Merkezi Yeri Seçimi</i>	<u>298-309</u>
MENGLİGAZİYEV Esengeldi Jumadiluh & PALJANOVA Aydana The Importance of Environmental Competence <i>Экологиялық Құзіреттілікті Қалыптастырудағы Химия Пәнінің Маңызы</i>	<u>310-313</u>
Kemal Reha KAVAS Proposals for the Interpretation of Architectural Heritage of Downtown Antalya in Terms of Urban Aesthetics <i>Antalya Kent Merkezindeki Mimarlık Mirasının Kent Estetiği Bağlamında Değerlendirilmesi İçin Öneriler</i>	<u>314-319</u>
KELES Nurmashuli Jaylıbay & HASENOVA Jumagul Kajıbayevna Which Sort of Tree Should Be Planted to Refresh Almaty's Air and to Protect the City Against Hot Weather <i>Алматы Қаласының Ауа Бассейнін Жақсарту, Антпн Ыстықтан Қорғау Мәселелері Және Қалада Қандай Ағаштарды Көбірек Өсіру Керек</i>	<u>320-326</u>
Mıshvıy VLADIMIR (Владимир Мысливый) Criminal Law in the Scientific and Technological Progress <i>Уголовное Право В Условиях Научно-Технологического Прогресса</i>	<u>327-333</u>
Eda ÇAKMAKKAYA A Look at the Loss of the Subject Problem as Part of 'Time to Love' <i>Sevmek Zamanı Filmi Bağlamında Öznenin Yitimi Sorunu Üzerine Bir Bakış</i>	<u>334-340</u>
Mehmet Fatih DOĞRUCAN The Place of Durmuş HOCAOĞLU in Turkish Nationalism <i>Türk Milliyetçiliği Sisteminde Durmuş HOCAOĞLU</i>	<u>341-344</u>
Bayram POLAT The Mahdi-Mesih Approaches in Religions and Political Reflections <i>Dinlerde Mesih - Mehdi Algıları ve Siyasi Yansımaları</i>	<u>345-350</u>
Hasan COŞKUN Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri (Sivas'ın Altınyayla İlçesi Örneği) <i>The Indications of Old Turkish Beliefs in Anatolia (Example of Altınyayla/Sivas)</i>	<u>351-361</u>
Gulzhahan КНАЖИЕВА (Гульжахан ХАДЖИЕВА) Turkic Integration: Problems and Prospects <i>Тюркская Интеграция: Проблемы И Перспективы</i>	<u>362-367</u>
Zhang YIFAN (张艺凡) A Research Over Chinese Zodiacs with 12 Animals and Its Effect on Cultural Interaction <i>十二生肖成语文化及其跨文化传播论析</i>	<u>368-378</u>
Maha HAMDAN & Abdulaziz al GHARIB Work Charities Hope and Reality Evaluative Study of Institutions in The Kingdom of Saudi Arabia <i>الواقف الخيرية والعمل مؤسسات السعودية العربية المملكة في المؤسسات تهتم به دراسة والممول</i>	<u>379-383</u>

Ma CHAO	
Studies On Eighteen Practices in China's New Teaching Islam	384-397
<i>中国伊斯兰教新行“十八条”主张考述</i>	
Zuhal BAŞBUĞ & Fatih BAŞBUĞ	
Governor Remzi, Who Had a Military Background, and His Place in Turkish Painting	398-401
<i>Asker Kökenli Ressam Kaymakam Remzi ve Türk Resmi İçindeki Yeri</i>	
Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU	
Institution of Justice as The Ottoman Judicial Organization in Provincial	402-411
<i>Osmanlı Taşra Yargı Örgütü Olarak Kadılık</i>	
Aydın ZOR & Umut EFE	
Examining Graphical Aspects of Page Layout Printed Newspapers in Antalya	412-425
<i>Antalya'da Basılan Gazetelerin Sayfa Tasarımlarının Grafıksel Yönden İncelenmesi</i>	

ATATÜRK DÖNEMİ PARA POLİTİKASINA KISA BİR BAKIŞ (1923-1938)

A BRIEF OVERVIEW OF THE MONETARY POLICY OF ATATÜRK'S PERIOD (1923-1938)

Metin KOPAR

Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Para tarihi bakımından Anadolu dünyanın en önemli coğrafyasıdır. Para ilk defa bu topraklarda bulunmuş ve kullanılmıştır. Lidyalılar, Romalılar, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Osmanlılar kendi dönemleri itibarıyla dönemin şartları göz önüne alınarak kendilerine özgü para politikaları uygulamışlardır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte güçlü bir devlet oluşturma fikri, ekonomide yeni arayışları ve yeni politikaları beraberinde getirmiştir. Bunlardan birisi de para politikasıdır. Para politikası, büyük ekonomik hedeflere ulaşmak için belli bir merkezden, mevcut para ve kredi araçlarının kontrolünü sağlayıcı işlemler, uygulamalar olarak tarif edilebilir. Ya da toplam talebi artıran veya daraltan bir politika olarak tanımlanmakta ve makroekonomik politikaların önemli bir aracı olarak görülmektedir. Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonomi politikalarıyla, Türk parasının kıymetini muhafaza etmek, millî tasarrufu, millî ekonomiyi, millî menfaatleri ve ülkenin kalkınmasını sağlayan hedefler gerçekleştirilmek istenmiştir. Büyük dikkat ve hassasiyetle hazırlanan bu politikayla, kuvvetli bir maliye, gittikçe inkişaf eden ve millî ekonomiye dayanan güçlü Türk lirası yaratılmaya çalışılmıştır.¹ Bu çalışma, 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de uygulanan para politikasının temel esaslarını ortaya koyma amacına yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Merkez Bankası, Hazine, Kâğıt Para, Banka

Abstract

Anatolia is the most important geography in the world in terms of the history of money. Money was first invented and used on these lands. Lydians, Romans, Anatolian Seljukians, Anatolian principalities and the Ottomans carried out their own unique monetary policies with respect to the circumstances of their periods. The idea of founding a strong state with the proclamation of the Republic led to new pursuits and new policies in the field of economy. One of them is the monetary policy. Monetary policy can be described as the operations and applications that provide the control of the cash in hand and credit instruments from a certain centre to achieve great financial goals. It is also described as a policy that increases or decreases total demands, and is seen as a significant means for macroeconomic policies. Economic policies carried out during the Republic period aimed to keep the value of Turkish money, and to provide national saving, national economy, national interests and national development. This policy, which was made with great attention and sensibility, sought to create an influential finance and a powerful Turkish lira that develops increasingly and is based on national economy.² This article attempts to put forth the basic principles of the monetary policies having been carried out in Turkey during the years 1923-1938.

Keywords: Economy, Central Bank, Exchequer, Banknote, Banka

1. GİRİŞ

Cumhuriyetin devraldığı ekonomi zayıf, istikrarsız ve dışa bağımlıydı. Ülke uzun bir süre devam eden bir savaş döneminden çıkmıştı. Mali durumun yeterliliğinde söz etmek mümkün değildi. Savaşın yarattığı kaynak sorunu, altın para yerine kağıt para kullanma sorununu doğurmuştu. Hükümet para değerini piyasa koşullarına bırakmak durumundaydı. Para-kambiyo sisteminde önemli sorunlar vardı. 1920'lerde Türk ekonomisinde bir emisyon bankası yoktu. Osmanlı Bankası'nın emisyon bankası olma niteliği kalmamıştı. Yürürlükteki kambiyo sistemi de, eldeki

¹ BCA, 490.01/1449.1.6, s.38.

² BCA, 490.01/1449.1.6, s.38.

kağıt paraya karşılık yaratma olanağını bırakmamıştı. Karşılıksız olan kağıt para TL, sterline bağlıydı ve serbest dalgalanan kambiyo sistemi geçerli idi. Döviz kontrolü yoktu, kambiyo işlemleri serbestti. Ancak, kur politikasını belirli sınırlar içinde tutacak kambiyo mekanizması da yoktu. Kredi temini de bir sorundu. Cumhuriyetin başlangıcında, kredi piyasası yabancı mali araçlar kontrolündeydi.³Bütün bu koşullar altında yeni hükümet yeni bir para politikası ortaya koymak zorundaydı.

1923-1938 dönemi, Türk tarihinde yoğun siyasal ve ekonomik gelişme ve değişmelerin yaşandığı hareketli bir dönem olmuştur. 1914'te başlayan ve 1918'de sona eren I. Dünya Savaşının sona ermesi ve kazanılan zaferin ardından yeni kurulan devlet, güçlü bir ekonominin temel ahenk taşlarından biri olan parayı güçlü tutabilmek amacı ile yeni bir para politikası uygulamak zorunda kalmıştır. Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları İzmir İktisat Kongresinde oluşturulmuştur. Kongrede konuşan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey konuşmasında “Yeni Türkiye iktisadiyatı, mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiçbirisi ile aynı olamaz. Memleketimiz iktisadi mana ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip etmek mecburiyetindedir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti bunu gerekli kılıyor” diyerek yeni bir politikanın ortaya konulacağını ipuçlarını vermiştir⁴

Mali politikada denk bütçe ve düzgün ödeme ilkelerini benimsemiş olan hükümet para politikasında da sağlam para politikasını benimsemiştir. Atatürk'ün aşağıdaki sözleri bunun açık ifadesidir: “Maliyemiz Millî paranın istikrarını muhafaza prensiplerini tam bir sadakat ve muvaffakiyetle takip ve tatbik etmektedir... Cumhuriyet bütçelerini taayyün eden ve daima kuvvetlenmesi gereken müşterek hususiyetleri yalnız denkli oluşları değil, aynı zamanda koruyucu, kurucu ve verici işlere her defasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır”.⁵ Ulusal paranın korunması Cumhuriyet'in en önemli ekonomik ilkelerinden birisi olmuştur. Ulusal paranın korunması dünya ekonomik bunalımın tüm ülkeleri etkisine aldığı dönemde çok önemli bir ilke olarak çıkmıştır. Konu ile ilgili olarak İsmet Paşa: “Hassas ve dikkatli olarak milli paranın halini ve istikbalini temin edecek kabili tasavvur bütün tedbire tevessül etmişizdir. Milli paranın kıymetini muhafaza etmeyi hükümet esas bir vazife addetmektedir. Ve memleketimiz için milli paranın kıymetini muhafaza ederek bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek hayati bir ehemmiyeti haizdir” diyerek paranın korunmasının ekonomimiz açısından hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir.⁶

Merkezi yönetimin ekonomi politikalarının başarısında iki önemli birim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; maliye politikalarının yürütülmesinden sorumlu olan hükümet ile para politikası uygulamasından sorumlu olan merkez bankasıdır. Para arzını Merkez Bankası, hazine ve bankalar gibi para yaratan kurumlar etkilemektedir. Hazine; ufaklık para, Merkez Bankası, kâğıt para ihraç ederken, bankalar ise kaydı para yaratma fonksiyonunu yerine getirdiler. Ancak 1923'lerde Türkiye ekonomisinin bu kurumlardan ikisine sahip olduğu, Merkez Bankası yerine de onun fonksiyonlarını yerine getiren, 1863'te İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulmuş Osmanlı Bankası'nın para arzını yönettikleri görülmektedir.⁷Bu durumda hükümetin önünde iki önemli sorun çıkmıştır. Birincisi; devlet parasının yabancı bir kuruluş tarafından yönetilemeyeceği ikincisi ise Osmanlı Devleti'nden devralınan ve karşılığı olmayan kağıt paraların Osmanlı Bankası'na aktararak banknot haline getirilmesinin mümkün olmadığıdır. Bu durumda devlet, para sorununun çözebilmek için ulusal bir kuruluşun kurulmasının faydalı olacağı kararına vardı. Bu ilerde kurulacak olan ulusal sermayeli Merkez Bankasına bir işaret oldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında para politikalarının uygulanmasında ve paranın istikrarının sağlanmasında büyük sorunlar yaşanmıştır. Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulmasından sonra “Darphane-i Amire” kurumu “Darphane-i Milli” adını alarak Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlanmıştır.⁸Darphane-i Milli kurulmuş olmasına rağmen Cumhuriyetin

³ Yaşar Bülbül, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları, İstanbul 2010, s.170-171

⁴ Tefrik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), İstanbul 2003, s.152-153

⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, C. 20, s.6.

⁶ Tefrik Çavdar, a.g.e., s.213

⁷ İlhan Uludağ, Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 2003, s.330.

⁸ BCA. 030. 18/ 11.53.11.

ilanına kadar madeni para basmamıştır.⁹Paraların değiştirilmesi sürecinde, birinci aşamada ufak paraların, ikinci aşamada ise kâğıt paraların değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Cumhuriyet hükümeti 12 Şubat 1924'te Mecliste kabul edilen 411 sayılı Kanun ile 2 milyon liraya kadar ufak para çıkarmak konusunda yetki almıştır. Bu yasa aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti'nin para çıkarılmasına ilişkin ilk yasadır. İlk basılan paralar 5 ve 10 kuruşluk bronz paralardır. Ancak, daha sonra çıkarılacak ufaklık miktarı 5 milyon liraya yükseltilmiştir.¹⁰Madeni para sisteminin ikinci aşaması “banknot para” sistemidir. Bankacılığın gelişmesi banknot denilen paranın ortaya çıkmasına yol açtı. Altın para taşıma zorluğu nedeniyle bankalar ellerinde bulundurdukları altın değerine eşit olmak ve istenildiği zaman altınla değiştirilmek kaydıyla banknot adını verdikleri kâğıt paraları tedavüle çıkardılar. Bu sistemde banknot nihai ödeme aracı olmayıp, altın değeri ile sıkı sıkıya bağlı idi.¹¹

Piyasadaki kâğıt paraları, Osmanlı Devleti'ne ait altın gümüş meskukat ile Sultan Reşad ve Vahdeddin devrinde darp edilen küçük değerlerde nikel paralar teşkil ediyor ve yine Osmanlı Devleti'nden devreden kâğıt paralar Cumhuriyet Hükümetinde de tedavül ediyordu.12 Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt paralar ile ilgili ilk çıkarılan kanun, 12 Kânunsani 1926 tarih ve 701 sayılı “Mevcut Evrak-ı Nakdiye”nin yenileri ile değiştirilmesine dair kanundur. Bu kanun hükümlerine göre Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, çeşitli tarihlerde tedavüle çıkartılan 161.018.663 liralık banknottan o güne kadar değişik nedenlerle imha edilen 7.270.100 liralık kâğıt paradan sonra bakiye olarak tedavülde bulunan 153.748.563 liralık kâğıt paraya denk tutarda yeni kâğıt para bastırılacak ve kâğıt paraların tedavüle çıkmasından sonra eski Osmanlı Devleti kâğıt paraları bu yeni Cumhuriyet dönemi kâğıt paraları ile değiştirilecektir. Bu kanunun yayınından sonra toplam değerleri fazla olmayan 2, ½, 25 liralık kâğıt paralar 25 Mart 1926'da tedavülden kaldırılmalarını izleyerek 5 kuruş, 20 kuruş, ¼ liralık kâğıt paralar Mayıs 1926'dan itibaren geçerliklerini kaybetmişlerdir. Bunlar, 1926'te hükümete verilen kanunî bir yetkiyle 1927 ve 1928 yıllarında, aynı değere sahip, aynı miktarda kâğıt paralarla değiştirilmiştir. 4 Eylül 1928 tarihine kadar Osmanlı Devleti'nden devralınmış olan kâğıt paralar piyasada geçerli olmuş, ancak bu tarihten itibaren geçerlikleri son bulmuştur. Cumhuriyet hükümeti bu dönemde tedavüle fazla kâğıt para çıkarmamak için özellikle büyük titizlik göstermiş ve piyasada kurumsal olarak var olan 158.748.563 Liralık kâğıt para bastırmıştır. Paraların yenileri ile değiştirilmesi sonucu çeşitli nedenlerle zayi olmuş eski banknot karşılıklarının da Maliye Vekâletinde yedek olarak saklanması ve derhâl piyasaya çıkarılmamasına karar verilmiştir.13 4 Eylül 1928 tarihinde eski Osmanlı Devleti kâğıt paraları, yeni Cumhuriyet dönemi kâğıt paraları ile değiştirilme süresini doldurarak geçmez hale geldikleri halde, özel bir antlaşma ile Osmanlı Bankası tarafından çıkarılan ve karşılıklarının altın olarak ödeneceği Osmanlı Bankası'nın garantisi altında olan kâğıt paralar tedavül etmeğe devam etmişlerdir.¹⁴

1930'da kabul edilen bir kanunla Cumhuriyet Merkez Bankası kurularak15 Türkiye de banknot ihracı ve devletin çıkardığı kâğıt paraların mesuliyeti bu bankaya aitti.¹⁶Böylece hükümet ilk kez olarak para politikasını tam olarak kontrolü altına aldı. Merkez Bankası, uluslararası parasal ve ekonomik bunalıma karışmaya başlamış olan Türk parasının dengesini sağlamak üzere para basma, faiz oranlarını değiştirme ve diğer mali önlemleri alarak ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda

⁹ Avni Zade Hüseyin Tahsin, Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi (Çev. Rağıp Batumlu), İstanbul 1990, s.147.

¹⁰ Fatma Doğruel, A.Suat Doğruel, Türkiye'de Enflasyonun Tarihi, İstanbul 2005, s.64

¹¹ Sadun Aren, İstihdam Para ve İktisadi Politika, Ankara 1992, s.101-102.

¹² Cüneyt Ölçer, Türk Kâğıt Paraları, Ankara 1983, s.9

¹³ Metin Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi Yapılanma, İstanbul 2014, s.142-143

¹⁴ Cüneyt Ölçer, Türk Kâğıt Paraları, Ankara 1983, s. 10-13.

¹⁵ “Millî mücadele döneminde 14. 8 1922De bütçe yasası görüşülürken Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Tevfik Rüşü Bey'in bir sorusu üzerine şu yanıtı verir: “...Paraya para kazandırmak için bir Devlet Bankası vücuda getirmek zarureti vardır. Millî sermayeyle büyük bir banka vücuda getirir ve devlet kasadarlığını, hazine kâhyalığını ona devredersek, Devlet Bankası meydana gelir mi? Takdiri, heyet-i celilenize bırakıyorum” demiştir. Ulusal bir bankanın kurulması düşüncesi İzmir İktisat Kongresinde işlenmiştir.” bkz., Tevfik Çavdar, a.g.e., s.251

¹⁶ Düstur, XI, s.671.

bulunma yetkisi verildi.¹⁷Cumhuriyet Merkez Bankası, devraldığı kağıt para miktarını artırmayacak ancak bütün tedavül, bankalarınca kabul edilmiş olan esaslar dahilinde emisyon yapabilecekti.

Mustafa Kemal Atatürk, para değerinin istikrarlı kalmasına çok fazla önem verdi. Bunu bir prestij göstergesi kabul etmiş ve İstiklal Savaşı içinde bile savaş ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiştir.¹⁸Bu dönemde paramızın dış değerinde görece bir istikrar göze çarpmaktadır. Bununla birlikte TL'nin sterlin, dolar ve öteki büyük paralar karşısında yavaş da olsa değer kaybına uğradığı dikkati çekmektedir.

Atatürk Döneminde Türk Lirası'nın İngiliz Sterlini 'ne Göre Değeri¹⁹

Yıllar	1 Sterlin eşdeğeri (kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (Milyon TL)
1919	381	158
1920	443	-
1921	605	-
1922	729	-
1923	763	-
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	165
1934	636	161
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

1923 yılında 763 kuruş olan bir İngiliz sterlini 1928'de 956 kuruşa yükselmiş ve TL bu para karşısında 5 yılda %25 oranında değer kaybına uğramıştır. Yine 1923 yılında 168 kuruş olan bir ABD doları 1928'de 195 kuruşa çıkmıştır. TL'nin bu para karşısında ki değer kaybı da %16 dolaylarındadır. Paramızın dış değerinde ortaya çıkan bu aşınma her şeyden önce dış ticaret açıklarına bağlanabilir. Bunun yanında, Almanya ve Avusturya'nın ellerindeki beş milyon Türk altın lirası tutarındaki Osmanlı altınını Lozan Antlaşması uyarınca Fransa ve İngiltere'ye vermeleri ülkemize dış rezerv kaybettirmiş ve bununda paramızın dış değerinde olumsuz etkisi olmuştur.²⁰

1924-1929 arasında, hazinenin elinde para değerinin istikrarını korumada kullanabilecek yeterli altın ve döviz rezervleri yoktu. Harp yıllarında Düyûn-u Umumîye'ye bırakılmış altın karşılıklı Alman Hazine Tahvillerinin bedelinden yalnız yarım milyon gibi cüzi bir miktar kurtarılmıştı. Çoğu demiryolu şirketlerine ait 116 milyon franklık hisse senedi ve tahvilin dış piyasalarda likit dövize çevrilme olanağı yoktu. Türk lirası 1924'ten 1929 başlangıcına kadar milletlerarası kambiyo piyasalarında fazla bir gerileme kaydetmedi. Fransız frangı 9,5 kuruştan 7,7 kuruşa düştü. İsviçre

¹⁷ Cumhuriyet rejimine Osmanlı Devleti'nden 158milyon 748 bin 563 liralık kâğıt para intikal etti. 2 milyon 251 bin 437 lira, çeşitli nedenlerle dolaşımdan kaybolmuştu. Para stokunun kupürlere dağılışı Tablo 20'de verilmiştir. Osmanlı kaimeleri, daha sonraki yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti adına bastırılmış banknotlarla değiştirildi. bkz., Feridun Ergin, a.g.e., s.52.

¹⁸ İsmet İnönü, otuz yıl sonra o günleri anarken bir özel görüşmede şunları söyleyecekti: "Hükümet olarak iki kez ödeme yapacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi ferahlatacağımı anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile 'evet' dedirtemedim." Feridun Ergin, "Atatürk Zamanında Para Politikaları", Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, C. I, 10-11 Kasım 1980, s.130.

¹⁹ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul 1940, s.151

²⁰ Memduh Yaşa, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul 1980, s.338.

frangi 34 kuruştan 37 kuruşa, dolar 187 kuruştan 196 kuruşa, İngiliz lirası 835 kuruştan 956 kuruşa ve Alman markı 44 kuruştan 46 kuruşa yükseldi. Türk lirasına ve altına kıyasla en çok pirim yapan döviz, sterlin idi. Sterlinin prim yapması, bu paranın harpten önceki altın paritesine bağlanmasından ve kambiyo piyasalarında aranan bir “kuvvetli para” durumuna geçmesindendi.²¹

1929’un sonundaki Büyük Buhran Türk Devleti’nin Avrupalılara olan borçlarını ödeme imkanını ortadan kaldırmış, moratoryum ilan edilmiş ve devletin dış itibarı sarsılmıştır. 1929 yılında Osmanlı’dan devralınan borç taksitlerinin ödemeler dengesi üzerindeki yükü 15 milyon TL civarında olup, o yılın ihracat gelirlerinin yaklaşık %10’unu oluşturmaktaydı. Lozan Antlaşması’na göre Türkiye Ekim 1929’dan itibaren gümrük vergilerini yükseltebilecekti. Spesifik niteliğiyle %25 oranında olan yeni vergi, lüks kategorisindeki ithal mallar ile yerli üretime rakip mallarda %100’e kadar çıkıyordu. İlk kez ödenecek Osmanlı dış borç taksiti, yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe girmeden önce tüccarların spekülasyonla ithalat eğilimi kredi talebini artırmıştı. Bir önceki seneye göre 33 milyon TL artış gösteren bu aşırı ithalatla birleşince Türk parasının dış değerini ağır bir baskı altına soktu. TL/İngiliz sterlini paritesi 9.5 liradan 10.5 liraya çıktı. Türk lirasının bu değerindeki düşüş “para buhranı” kabul edilerek ilk ciddi devlet müdahalesinin kapısını araladı. Üstelik 1929 yılının ihracatı da 1928 yılına göre 18 milyon TL, takriben %10’dan fazla düşmüştü. 1929 yılının ortalarında başlayıp Şubat 1930 sonlarına kadar hükümetin kabul ettiği kanuni ve fiili bir takım tedbirlerle sabit bir kıymet verilmek istenildi. Bu tedbirler 1567 numara ve 20 Şubat 1930 tarihli kanunla daha toplu şekil aldı. O zaman bir altın lira 930 kuruş idi. Bir sterlin 1030 kuruş olarak kabul edildi. Türk parasının değeri sterline bağlandı. Ancak, 1931 Eylül’ün de İngiliz hükümetinin altın esasını terk etmesi üzerine, Türk lirası 12.06 Fransız frangi olarak tespit edildi.²²

1929 sonlarında, muhtelif sebeplerle ve araya spekülasyonun da girmesi ile paramızın kıymetinde bazı dalgalanmalar olmuş ve bu yıl içinde bilhassa spekülasyona mani olmak üzere icap eden bütün tedbirler alınmış, kanuni zaviyeden olmasa da fiili sahada paramızın kıymeti altına göre tespit edilmiştir. 1929 yılında TL’nin dış değerinde daha hızlı ani düşüşler olmuştur.²³Başbakan İnönü, 12 Aralık 1929 yılında mecliste yaptığı nutkunda Türk parasının çıktığından beri bir düşüşe geçtiğini, bunun sebeplerini ise şöyle dile getirmişti: “Son beş altı senelik düşüşün sebepleri şunlardır: Birçok seneler, kapalı mahrumiyet içinde kalmış memleket sulh ile nefes aldıktan sonra birçok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kaldı. Hazır geçmiş asırların kötü mirası olarak açık bütçe ile memleket idare etmeye çalışılmaya başlanmış bir hastalıktı. Sonra üst üste birkaç yıl verimsiz ve kısır geçti. Bunların hepsinden mühim olmak üzere daha doğrusu bunların hepsine sebep olarak memlekette millî iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer almamıştı. Bu sene için toplanan ve millî paranın düşmesine sebep olan yeni etkenler ise birincisi bu yıl dış borçların ödenmeye başlanmasıdır. Yine gümrük tarifelerinin uygulanması vesilesi ile bazı tüccarların isabetsiz telaşları ve telaşlar yüzünden az zamanda memlekette yığılmış olan malların tesiri son haftalarda menfi olarak pek ziyade göze çarpmaktadır. Asıl tesirin en önemlisi olarak paranın kıymetinin düşüşü sebebiyle halkta oluşan endişedir. Vatandaş kendi on lirasını kurtarmak için döviz yöneltmiştir Devlet paranın kıymetini tutabilmek için bütün servetini sarf etmektedir.”²⁴ İsmet İnönü, Türk parasına güven vermek için zaman zaman olumlu ifadeler kullanmıştır. “Kati neticeye varıncaya kadar millî paranın ileri, geri göstereceği dalgalardan asla ürkmemeliyiz. Asla yılmamalıyız. Bu kürsüden milletvekillerinin huzurlarında kati kanaatle beyan ve ilan ederiz ki, millî parayı muhafaza edenler asla kaybetmeyecekler, behemehâl kazanacaklardır.”²⁵Paramızın kıymeti 1930’da İngiliz lirasına, sonra İngiliz lirasının düşmesi

²¹Feridun Ergin, Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul 1977, s.53.

²²Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940, s.47.

²³Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu Bey, meydana gelen dünya bunalımının da etkisiyle, daha ciddi duruma gelen 1929’un son ayında şöyle anlatmaktadır: “Harici tediye taahhütlerinin vadeleri, ithalat hareketinin son aylardaki kesafeti ile mütenasip olarak birbirini takip eden yakın fasıllarla geldiğinden piyasada döviz talebi artmış, döviz kurları yükselmeye başlamıştır. Kurların yükselmeye başlaması harice borçlu olanlar borçlarının karşılığı melhuz kur terfilerinden evvel temin edebilmek için mevsimsiz döviz mubayaasına tehalükü artırmıştır. Bu meydana bilâsebeb ve lüzum döviz mubayaasının yapılmakta olduğu da mülahaza edilmektedir. Bu ister spekülasyon ister döviz iddiharı mahiyetinde olsun piyasa halet-i ruhiyesini ihlal eder. Bu cereyana kapılmış olanların da büyük mesuliyet hisleri vardır.” bkz., Tefvik Çavdar, a.g.e., s.212.

²⁴Türk İnkılâp Enstitüsü, İnönü Söylev ve Demeçleri, Ankara 1946, s.201-203.

²⁵TBMM Zabıt Ceridesi, C, 14, s.31-34.

üzerine Fransız frangına ve Fransız frangının da kıymetinde meydana gelen dalgalanmalar²⁷ üzerine serbest piyasalardaki altın satışlarına göre ayarlandı.²⁸

1929 sonlarında, kambiyo kurlarının yükselişi üzerine, hükümet döviz talebini sınırlayıcı bazı tedbirler uygulamaya koydu. Devlet harcamalarından geniş ölçüde tasarruf yapılarak, Resmi döviz alımları durduruldu. Maliye Bakanlığı ile Türkiye’de bulunan yabancı bankalar, işbirliği halinde, bir milyon 250 bin sterlin sermayeli bir Konsorsiyum kuruldu ve döviz kurları kontrol altında tutuldu.²⁹1929’da hazırlanan yeni gümrük tarifesi yürürlüğe girinceye kadar tüccarlar, yoğun bir şekilde ithalat yaptılar. Aynı tarihte millileştirilmiş bazı şirketlerin taksitleri de yaklaşıyordu. Avrupa ve Amerika’da, para piyasalarında başlayan bir “mali gerginlik” görünmeyen kalemlerden döviz girişlerini azaltmıştı. Bu durumda Türk lirasının istikrarını koruyamayacağını düşünen zenginler de paralarını yurt dışına çıkarmaya başladılar. Ödemeler dengesinin ayrı yönlerden uğradığı baskılar, kambiyo piyasasında değeri arz ve talebe bırakılmış olan Türk lirasının kurunu etkiledi. Birkaç haftada dolar 208 kuruşa, sterlin 1125 kuruşa, Fransız frangı 8,1 kuruşa ve İsviçre frangı 40,1 kuruşa yükseldi. İstikrarını kaybeden kambiyo kurlarının değerinin düşüşe geçmesine karşı hükümet bir “tedbirler paketi” hazırladı. Resmi döviz alımları durduruldu. Dış borçların ödenmesi bir “moratoryumla ertelendi. Bütçeden tasarruf yapıldı. Birçok devlet hizmetlisi açığa alındı. Maliye Bakanlığı ile Türkiye’deki yabancı bankalar gerektiğinde “open market” işlemlerine girişecek 1 milyon 250 bin sterlin sermayeli “konsorsiyum” adını verdikleri bir kambiyo denkleştirme fonu kuruldu. 20 Şubat 1930’da, Türk Parasını Koruma Kanunu³⁰çıkartılarak döviz alım satımları Maliye Bakanlığı’nın kontrolüne alındı. Dışarıya para çıkartma serbestliğine son verildi.³¹Bu dönemde eldeki olanaklar çağdaş bir para ve kredi siyaseti uygulamaya elverişli bulunmamakla birlikte yurt içi iktisadi dengeyi korumaya yönelik bir para ve kredi siyaseti üzerinde durulduğu da kolayca söylenemez. İncelenen dönem boyunca daha çok döviz kurlarında ve fiyatlar genel düzeyinde istikrar ve dış ödemeler dengesinde denklik sağlama amaçlarına öncelik verilmiş görülmektedir.³²Merkez Bankasına mevduat ve kredi faizleri tavanlarını belirleme, doğrudan para politikası araçları ve zorunlu karşılıkları belirleme yetkisi verilmedi. Türkiye’de zorunlu karşılıklar ile ilgili ilk yasal düzenleme, likidite rasyosu görünümünde olan 30.05.1933 tarih ve 2243 sayılı

²⁶ Şükrü Saraçoğlu 1930’lu yılların para politikasından söz ederken: “Bir yanık, bir alev memleketin her tarafını sarmıştır. Manisa’dan köylüler ceplerindeki dört kuruşu İngiliz lirasına tahvil etmek (çevirmek) için İzmir’e şitap (akın) etmişlerdi. Beş ay sonra lazım olan İngiliz lirasını bugünden satın almak için pek fazla tehalük (aşırı istek) göstermişlerdi. Bu panik devresinde derhal acil (ivedi) tedbirler almak lazım geliyordu. İcap ediyordu ki, Türk parasının nedreti (kıtlığı) bu memlekette kendisini hissettirsin. Almış olduğumuz ilk tedbirler Türk parasını koruma tedbirleri idi. Yani Türk parasının sukuttan vikayesi (düşüşten uzak kalması) tedbirleri idi. Paranın ne sukutu (düşüşü), ne sudu (yükselişi) memleket iktisadiyatı (ekonomisi) için iyidir.” 1929 Türkiye ekonomisi için bir “sermaye kaçışı örnek olayı” yaşanarak geçmiştir. Yönetim 1929’u atlatmak için Türk parasının değerini piyasaya bırakmamaya ve denk bütçe ilkesine sıkı sarılmaya karar vermiştir. bkz., Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Dönemi’nde Ekonomi, İstanbul 1987, s.36

²⁷ Şükrü Saraçoğlu1930’ların sonbaharında bu durumu şu şekilde özetliyordu. “Bir yanık, bir alev memleketin her tarafını sarmıştır. Manisa’dan köylüler ceplerindeki dört kuruşu İngiliz Lirasına çevirmek için İzmir’e akın etmişlerdi. Beş ay sonra lazım olan İngiliz Lirasını bugünden satın almak için pek fazla aşırı istek göstermişlerdi. Bu panik devresinde derhal acil tedbirler almak lazım geliyordu. Gerekiyordu ki, Türk parasının kıtlığı bu memlekette kendini hissettirsin Almış olduğumuz ilk tedbirler Türk parasını koruma tedbirleri idi.” bkz., Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Dönemi Ekonomi, İstanbul 1987, s.36

²⁸“Türk lirası 1929 senesine doğru bir buhran geçirerek, o devirde borsada kıyas vahidi olan İngiliz lirasına nispetle mühim miktarda düşmüştü. 1931 ağustosunun üçüncü haftasının sonuna kadar devam eden bu fiili istikrar, 21 Ağustos’ta resmen ilan edilmiş olup, İngiliz lirasını 1030-1035 kuruş olarak tespit etmekte idi. 1931 Eylül’ünde İngiliz Hükümeti’nin altın esasını terk etmesi üzerine, Türk lirası 12,06 Fransız frangı olarak tespit edildi. 1936 da frangın kıymetinin düşürülmesi üzerine Türk parasının kıymeti serbest piyasalardaki altın satışlarına göre ayarlanmakla bulmuştur.” bkz., Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940, s.47.

²⁹“Hükümetin koyduğu narha göre, 1930 Şubatından başlayarak dolar 212, sterlin 1032, Fransız frangı 8,3 ve İsviçre frangı 41,1 kuruştan işlem görecekti.” Feridun Ergin, “Atatürk Zamanında Para Politikaları”, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, C. I, 10-11 Kasım 1980, s.135-136.

³⁰“Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun: 20.2.1930 tarih ve 1567 sayılı bu kanun, gerekçesindeki ifade ile, "hususî menfaatleri tenkis suret ile para kıymetini düşürmeye çalışanların... ağır surette tecziyeleri"ni amaç edinmektedir. Muvakkat Encümen mazbatası da, paranın dış değerindeki düşmenin sebeplerini saydıktan sonra, iktisadi tedbirlerin hükümetçe alındığını; ancak bunları tamamlayacak idari ve cezai tedbirleri de almanın zorunlu olduğunu; kanunun bu tedbirleri getirdiğini belirtmektedir. Kanun, alınacak tedbirleri ayrıca belirtmemekte; sadece kambiyo, nukuat, esham-tahvilat alım, satım ve ihracının düzenlenmesi ve sınırlanması ile Türk parasının değerinin korunması için karar almaya Bakanlar Kurulu’nu yetkili kılmaktadır. Alınacak kararlara uymayan bankalar ve mali kurumlar para cezasına çarptırılır ve on beş günle iki yıl arasında muameleden men edilir; tekrerrür halinde ise daimî olarak kapatılır. Ayrıca, hapis cezası ile ilgili hükümler de vardır. Kanun üç yıl süreyle yürürlükte kalacaktır. Ancak, daha sonra çıkarılan kanunlarla, 1567 sayılı kanun durmadan uzatılarak geçici bir kanun olmaktan çıkmış ve günümüze kadar yaşayan bir metin olarak gelmiştir.” bkz., Korkut Boratav, Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1974, s.131-132.

³¹ Metin Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi Yapılanma, İstanbul 2014 s. 172-173.

³² Gürğân Çelebican, “Atatürk Dönemi’nde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.32.

Mevduatı Koruma Yasasını 1934 yılında değiştiren 2457 sayılı yasa ile getirildi. Ayrıca 8 Haziran 1933 tarihinde getirilen 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile banka ve özel kuruluşlar dışında faizle para kazanan gerçek ve tüzel kişilerin hükümetten izin almaları, 3309.06.1936 tarih ve 2999 sayılı Bankalar Kanunu ile karlılık oranının toplam mevduata uygulanması sistemi getirildi. Bankalar, zorunlu karşılıklarla Devlet iç istikraz Tahvilleri veya bu tahviller derecesinde gelir getiren menkul kıymet almaya zorunlu tutuldu. 1936 yılına kadar vadesiz mevduatlar için %20-%30, vadeli mevduatlar için %10 olarak tespit edildi. 1936'da ise vadeli ve vadesiz mevduatlar için tek bir oran olarak %15 belirlendi.³⁴

1 Kasım 1930'da, Gazi Mustafa Kemal Meclis'in çalışma yılını açarken Türk parasını Koruma Kanununu³⁵ zorunlu kılan koşulları "geçen yıl uğraşmaya mecbur kaldığımız bir olay", "Millî Para Buhranı" ve "milletin yaşama hakkına inancını ortaya koyan sorun" sözleriyle ifade etti.³⁶ Yine Türk parasının korunması ile ilgili olarak Mustafa Kemal 1936'da "Vatandaşlarımızın hazineye karşı yükümlülüğünün, en mühim vazifesi olduğunu anlatmak için yorulmak lazımdır. Devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında hazinenin kudret ve intizamı başlıca dayanaktır. Cumhuriyetin kudreti de her sahada ve millî müdafaa sahasında ihtiyaçlarını karşılayan hazinesinin düzgün oluşundadır. Gelecek yıllar için de hazinenin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Millî paramızın fiilen kararlı olan kıymeti muhafaza olunacaktır."³⁷ demiştir. Hükümetin almış olduğu tedbirler neticesinde 1931-1932 yıllarında Lozan Antlaşması gereği Düyûn-u Umumîye borç taksitlerinin başlaması ve 1934-1935 yıllarında da devlet yatırımlardaki artış nedeniyle oluşan açıklar haricinde bütçe hep fazla vermiş ve uygulanan sıkı para politikasını desteklemiştir. 1931'de 6 ton 127 kilo olan altın rezervleri 1932'de 14 ton 533 kiloya, 1933'te 17 ton 695 kiloya 1934'te 19 ton 222 kiloya, 1935'te 20 ton 522 kiloya, 1936'da 24 ton 103 kiloya ve 1937'de 26 ton 107 kiloya çıkmıştır.³⁸ Türkiye'de 1932-1940 dönemde yıllık ortalama büyüme %4,9 civarında gerçekleşmiştir. Ülkedeki yıllık ortalama enflasyon %0,7 düzeyinde kalmıştır. Kurlar ise istikrarlı bir seyir izlemiştir.

Cumhuriyet idaresi karşılıksız bulduğu kâğıt paraları bir taraftan yok edip, ona karşılık yenilerini basıp, diğer taraftan yaptığı antlaşmalarla haricî ödemeleri usule bağlamak ve kontrol altına almak gibi lazım olan bütün tedbirleri almış ve bu suretle paramızın gerek memleket içindeki gerek dışındaki kıymetinde tam bir istikrar sağlanmıştır. 1937 yılında T.C. Merkez Bankası ilk kez kendi adına 15.563.000 TL'si tutarında beş liralık kâğıt paralar çıkarmış, böylece bir süre için üç türlü kâğıt para ülkede çıkarılmaya başlamıştır.³⁹ 1938 yılındaki tedavül hacmi 193.979.000 lira olduğuna göre, bu paraların kısmen bankaca devralınan eski banknotların değiştirilmesi suretiyle piyasaya çıkarıldığı söylenebilir. T.C. Merkez Bankası kuruluncaya dek tedavüle yeni para çıkarma olanağına sahip bulunmayan Cumhuriyet Hükümeti, bankanın kurulmasından sonra da tedavül hacmini fazla genişletmemeye özel bir önem göstermiştir. Buna rağmen tedavüldeki para miktarının Merkez Bankası rezervlerine oranı %12-13 dolaylarında kalmış, söz konusu oran ancak 1938'de %19'a çıkarılmıştır.⁴⁰ Böylece hükümet para politikası konusunda "sağlam para, istikrarlı para" ilkesini benimsemiştir.⁴¹

³³ Avni Zarakoğlu, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, İstanbul 1973, s. 53

³⁴ Timur Önder, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, (Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi", Mayıs 2005, s.101-108

³⁵ "1567 sayılı Kanun'a dayanarak çıkarılan 26 Şubat 1930 tarih, 8907 Sayılı Kararname ile kambiyo, nukut, esham ve tahvilat işlerinde spekülasyon, Maliye Bakanlığı'nın izni olmadan, esham, tahvilat ve kuponlarla Türk parasının ihracı, yabancı esham, tahvilat ve kuponların ithali yasaklanıyordu. Ayrıca döviz denetiminde sıkı uygulamalar getirilmişti. Müesseseler arsında dövizle alışveriş yapılmayacaktı". bkz., Düstur, 3. Tertip, C, 11, Ankara 1930, s.135-137.

³⁶ Ferudun Ergin, a.g.e., s.56-57.

³⁷ Ş.Reşit Hatipoğlu, Türkiye'de Zirai Buhran, Ankara 1936, s.111.

³⁸ Muhlis Ete, Cumhuriyetten sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Ankara 1938, s.64.

³⁹ "1933 yılı haziran ayında banka ile yapılan imtiyaz sözleşmesine göre bu banknotların toplamı hiçbir şekilde 279.069 lirayı aşmayacaktı."

⁴⁰ Gürkan Çelebican, "Atatürk Döneminde Para- Kredi Siyaseti ve Kuruluş Hareketi", Atatürk Dönemi Ekonomik Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982, s. 32

⁴¹ Sevim Görgün, "Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)", Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul 8-9 Haziran 1981, s.28-29.

2.SONUÇ

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, iyi bir miras devralmamıştı. Ülkenin üçte birine yakın kısmı yıkılmış ve yakılmış, sosyal sabit sermaye esasen yetersiz olmasına rağmen, kurtuluş sürecinde tahrip edilmekten kurtarılamamış, geçmiş yönetiminin oldukça büyük borcu devralınmıştır. Ağır bir ekonomik yükü omuzlarında bulan Mustafa Kemal ve arkadaşları, kazanılan zaferin büyüklüğüne inanmış olmakla beraber, asıl mühim olan hususun kazanılan askeri zaferin “iktisadi bir zaferle taçlandırması” noktasında fikir birliği içerisinde olmuştur. Son derece rasyonel bir ekonomi anlayışına sahip olan Atatürk, yeni kurulmuş olan genç Türkiye’nin en sağlıklı haliyle mali temeller üzerinde yükselebileceğinin bilincindedir. 1923 yılında Türk modernleşmesinin hedefi olarak müreffeh bir ülkeyi hedeflemiş olan Atatürk, bu tarihte İzmir’de toplanan kongrede halk iktidarının iktisat devri anlayışıyla paralel olması gerektiğine işaret etmiş, söz konusu iktisat devrinin temel anlamda ülkenin mamur ve milletin müreffeh bir geleceğe ulaşmasına hizmet edeceğinin altını çizmiştir. Ülkenin ekonomik kalkınmasının sağlanması ve milli ekonomi içinde yurt içi üretimin desteklenmesi hedeflenmiş, iktisadi ve mali alanda pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden birisi de ekonominin temel taşlarından birisi olan para olmuştur. Güçlü bir ekonomi yaratmak temel hedef olarak alınmış para politikasında sağlam ve istikrarlı para politikalarını uygulamaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

BCA, 490. 01/1449.1.6

BCA. 030. 18./ 11.53.11.

AREN, S., İstihdam Para ve İktisadi Politika, Ankara 1992

BORATAV, K., Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1974

BÜLBÜL, Y., Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları, İstanbul 2010

ÇAVDAR, T., Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), İstanbul 2003

ÇELEBİCAN, G., “Atatürk Dönemi’nde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982

DERİN, H., Türkiye’de Devletçilik, İstanbul 1940

DOĞRUEL F., DOĞRUEL, S. Ahmet, Türkiye’de Enflasyonun Tarihi, İstanbul 2005

DÜSTUR, 3. Tertip, C, 11, Ankara 1930

ERGİN, F., “Atatürk Zamanında Para Politikaları”, Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, C. I, 10-11 Kasım 1980.

ERGİN, F., Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul 1977

ETE, M., Cumhuriyetten sonra Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Ankara 1938

GÖRGÜN, S., "Atatürk Dönemi Maliye Politikası (1923-1938)", Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul 8-9 Haziran 1981

HATİPOĞLU, Ş., Türkiye’de Zirai Buhran, Ankara 1936

KOPAR, M., Atatürk Dönemi İktisadi Yapılanma, İstanbul 2014

KURUÇ, B., Mustafa Kemal Dönemi Ekonomisi, İstanbul 1987

ÖLÇER, C., Türk Kağıt Paraları, Ankara 1983

ÖNDER, T.r, Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması, (Yayımlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Mayıs 2005

Tahsin, Avni Zade H., Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi (Çev. Rağıp Batumlu), İstanbul 1990

TBMM Zabıt Cerideleri, C.20

TBMM Zabıt Ceridesi, C.14

Türk İnkılâp Enstitüsü, İnönü Söylev ve Demeçleri, Ankara 1946

ULUDAĞ, İ., ARICAN, E., Türkiye Ekonomisi, İstanbul 2003

YAŞA, M., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul 1980.

ZARAKOĞLU, A., Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, İstanbul 1973

КӨНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН САЯСАТЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ

THE REFLECTIONS OF ANCIENT TURKISH STATIST OVER KAZAKHISTAN'S POLICIES, THE
INDEPENDENT STATE

ҚАЛЫБАЕВА Қаламқас Сейдоллаевна

Филология ғылымдарының докторы., профессор м.а.
Associate Prof. Dr., Kalıbayeva Kalamkas
Kazakh State Women's Teacher Training University
azkal2015@bk.ru

АБДИРАСИЛОВА Гүлмира Қалыбаевна

Филология ғылымдарының кандидаты., профессор м.а.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Associate Prof. Dr., Abdırasılova Gulmira
ab.gulmira@mail.ru

Özet

İnsanoğlunun düşünce sisteminin gelişmesi ve binlerce yıldan beri devam eden tarihî değişiklikler dikkate alındığında edebiyatın insanoğlunun geçmişinde çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bağımsızlık yıllarında bu amaçlar neticesinde Kazak tarihi, edebiyat bilimi ve Türklük bilimiyle ilgili dilimizin, Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait dil yadigarlarının incelenmesiyle büyük mesafeler elde edilmiştir.

Bu dönemdeki yazma eserler Kazak edebiyatının gelişme dönemlerinin anlaşılmasında rol alan önemli kaynaklardır. Bu eserlerdeki bilgi ve malumatlar okullar ile yüksek öğretimdeki ders kitaplarında da yer almaktadırlar. Bu şekilde Kazak yazılı edebiyatının kurulma ve gelişme dönemlerinin tanıtılmasıyla ilgili olarak Eski Türkçe dönemine ait "Orhon-Yenisey Yadigarları", Oğuz-Kıpçak döneminin edebî ürünleri içerisinde gösterilen "Dede Korkut Kitabı", "Oğuzname Destanı", Orta Türkçe dönemi eserleri arasında gösterilen ve Kıpçakça hakkında da malumatlar veren "Kodeks Kumanikus", Balasagunlu Yusuf'un " Kutadgu Bilig"i ve Kaşgarlı Mahmut'un " Dîvan-ı Lügatü't-Türk" adlı eserleri üzerine de geniş çapta araştırma ve incelemeler yapılmıştır.

Bunların tümü Eski Türkler dönemindeki ata babalarımızdan kalan bağımsızlık felsefesinin ve binlerce yıllık geçmişe sahip olan bir ülkünün ifadesi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Eski Türk, Bağımsızlık, Kazak Tarihi, Politikası

Abstract

When the human mind and taking into account the ongoing development of the system of historical changes since thousands of years seems to hold a very important place in the literary history of mankind. Kazakh history as a result of these purposes in the years of independence, our language literature related to science and Turkology, great distances by examining the language of the Old and Middle Turkish period heirlooms were obtained.

Kazakh space manuscripts role in the early stages of understanding of literature are important sources in this period. Information and knowledge in these works are also included in textbooks in schools and higher education. In this way the Kazakh of the old Turkish period with regard to the introduction of written literature of the establishment and development of the term "Orhon -Yenisey Hallows", which is presented in the literary products of the Oguz-Kipchak term "Book of Dede Korkut", "Oğuzname Epic", as shown in Middle Turkish period artworks and Kipchak by about the information that "Codex Kumanikus" Balasagun Joseph "Kutadgu Bilig" and Mahmut of Kashgar's

"Divan-i Lügatü't-Turkish" works has also been made on a wide range of research and inel description.

These all indicate that the expression of an ideal with our fathers of old Turkish-era ancestor thousands of years of history and philosophy of remaining independent.

Key Words: Turkology, Old Turkish, Independence, Kazakh History, Politics.

Қазіргі таңда бүкіл Түркі әлеміне қатысты ортақ мұраларды ой елегінен өткізіп, зерделесек, кезінде Еуразиялық кеңістіктегі сайын далада көшіп-қонған түркілік ру-тайпалардың өмір-салты мен әдет-ғұрпы, елдігі мен мемлекеттігінің қалыптасуы, олардың өзара қарым-қатынасының ерекшелігі жайында түрлі деректерді табамыз. Таба отырып, бүгінгі елдігімізге дейін дәстүр жалғастығы мен сабақтастығының үнемі үзілмей келе жатқанына тәнті боламыз.

Ұзақ уақыт бойы тарихи-саяси жағдайдың сан алуан себеп-салдарынан қазіргі Қазақстан территориясында небір мемлекеттер құрылып, кейбіреулері блгілі бір уақыт өлшемі тұрғысынан алғанда ұзақ өмір сүрген болса, енді біреулері бірнеше ондаған жылдар ғана тайпалық одақ немесе мемлекеттік бірлестік ретінде көрініп, тарих сахнасынан кетіп отырғанына көз жеткіземіз. Түркі әлемі мен қазақ тарихын зерттеушілердің еңбектеріне жүгінсек, бір кезеңдерде пайда болып, қайтадан ыдырап кеткендерін есепке алмағанда, ұлы дала аумағында скиф, сақ, ғұн мемлекеттік бірлестігінен кейін Ұлы Түрік қағанаты, Батыс және Шығыс Түрік қағанаты, Түргеш қағанаты, Ұйғыр қағанаты, Қарлұқ мемлекеті, Қараханит, Қимақ, Қыпшақ бірлестігі, Жошы ұлысы, Алтын Орда хандығы, Өзбек ұлысы, Қазақ хандығы деген ірі мемлекеттер мен мемлекеттік бірлестіктер болған екен¹.

Бұлардың ішінде Ұлы Түрік (Батыс және Шығыс Түрік) қағанатының алар орны ерекше. Себебі, бұл мемлекеттік бірлестік өзінің дәуірлеген тұсында түркі тектес ру-тайпалардың басым көпшілігінің басын біріктіріп, ұлы держава деңгейіне дейін көтерілген еді. Тарихшылардың айтуынша, Түрік қағанаты (681-744 жж.) шығыста Маньчжуридан батыстағы Азов теңізіне дейінгі кең аумаққа үстемдік еткен алып мемлекет болған².

Содан бері қаншама ұлы оқиғалар, тарихи кезеңдер, қилы замандар өтті. Түрік қағанаты билік құрған ұлы дала аумағында қаншама мемлекет құрылып, қайтадан ыдырап кетіп жатты. Солай бола тұрса да, олардың құрамында болған негізгі ру-тайпалар түркілер еді. Олар 3000 жылдай уақыт ішінде бірталай өзгерістерге ұшырады. Бірікті, жеке мемлекет те болды, түрлі мемлекеттердің құрамына да енді. Түркі әлемі 40-қа жуық этностарға бөлінді. Олардың тарихи дамуы мен болмысы да, тағдыры да әр қилы болды. Олар кейіннен шартты түрде оғыз, қыпшақ, қарлұқ, кырғыз тілдес түркі тайпалары деген тармақтарға бөлінсе де, бәріне ортақ өркениеті, мәдениеті бар, бір-бірлеріне көп жағдайда әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, өмір сүру салты ұқсас келетін, түп тамыры, ділі, діні бір ұлттық мемлекеттерге айналды.

Ірілі-уақты сол мемлекеттердің елдігі, мемлекеттігі түркі тектес ру-тайпалардың сан мың жылдық өркениеті мен мәдениетіне, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүріне негізделген болатын. Сол мемлекеттердің барлығын санамалап, барлығына тоқталып жатпасақ та, қазіргі Қазақстан территориясында Түркі қағанатынан кейін Алтын Орда хандығы, Өзбек ұлысы, Қазақ хандығы, Кеңестер Одағы құрамында Қазақ Кеңес Социалистік Республикасы құрылып, өмір сүрді. Енді міне, ел тәуелсіздігінің арқасында Қазақстан Республикасы тарих сахнасына шықты. Демек, қазіргі тәуелсіз егемен еліміздің тамыры тереңде. Ол – кезіндегі Түрік қағанатының тарихи мұрагері, заңды жалғасы болып табылады.

Кеңес Одағы құрамында болған кезімізде «түркілік тек», «түркілік рух», «түркілік өркениет пен мәдениет», «түркілік ортақ мұра», «ұлттық идея», «ұлттық мүдде», «ұлттық дәстүр»

¹Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. Алма-Ата: Рауан, 1992 г.

²Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. Алматы: Сөздік-Словарь, 2001 ж. 87 бет.

туралы сөз қозғау мүмкін емес еді. Оларды сөз ету «пантүркизм» немесе кеңес мемлекетінің интернационалистік идеясына қарсы шыққандық деп есептелетін.

Қазір Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік саясаты, саяси ұстанымы өзгеше. Бүгінде түркілік рух, ата-баба дәстүрі, ұлт, ұлттық, ұлтжандылық мәселесі адамзат болмысына тумысынан біткен ең нәзік сезім ретінде мойындалып, жақсы мағынада отаншылдық, елжандылық деген сияқты елдік санаға ұласып отыр. Енді ұлттық ой-сананы қалай қалыптастырамыз, оны жүзеге асырудың жолдары қандай деген мәселер алға шықты.

Тамырын сан ғасырлық тарихтан алатын түркілік өркениеттің сабақтастығын, дәстүр жалғастығын анықтауға негіз болатын және сонымен қатар жалпы түркі өркениеті мен түркілік бірегейліктің жаңарып, жаңғырып бүгінгі күнге дейін жеткенін дәлелдейтін, соларды өзектендіруге септігін тигізетін әдеби-мәдени, рухани-тарихи атрибуттар мен материалдық құндылықтар қазіргі мемлекеттік құрылымымызда шектеусіз мол. Бұл орайда, ең әуелі, Тәуелсіз Қазақстан Республикасы орналасқан шекаралық аймақтың Түркі қағанаты кезіндегі алып кеңістіктің бірталай жерін қамтып жатқанын және көне түркі ру-тайпаларының баршасына атамекен болған «қара шаңырақтың» қазақтарға мұра болып қалғанын еске алған жөн.

Еліміз тәуелсіздік алып, өз алдына дербес мемлекет болуының арқасында өз тарихымыздың тереңіне үңіліп, өзімізді-өзіміз танып-білуге қол жеткіздік. Бұрын батыс, араб, орыс ғалымдарының еңбектері шешуші құжат, айқын дәйек ретінде қабылданып келсе, ендігі уақытта түркілік рухани-тарихи дәстүрлер мен мұраларды қазіргі саяси-қоғамдық жағдай мен бүгінгі түркілік ғылыми таным-түсінік тұрғысынан да пайымдауға мүмкіндік туды. Елбасының сөзімен айтсақ: «... мемлекет тәуелсіздігі, ұлт мұраты, ұрпақ болашағы сияқты құндылықтар мәңгі қалады. ... Олай болатыны, тәуелсіздік – ата-бабаларымыздың жүздеген жылдармен өлшенетін арман-аңсарының жүзеге асқан ақиқаты»³.

Осы мүмкіндіктің арқасында әлемдегі түрлі елдермен сан алуан сала бойынша байланыс орнығып, қазақ халқының тәуелсіздігі мойындалып, еліміздің ұстанған бағыт-бағдарлары айқындалды. Туысқан түркі халықтардың жақындасуына қолайлы жағдай қалыптасып, оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік ұлғайды. Түркі тілдес халықтардың бір-бірімен байланысы – достық пен ынтымақтастық қарым-қатынастардың орнығуына және ғылыми-танымдық байланысына барынша ықпал ете түсті. Ілгері замандардағы түрлі тарихи оқиғалар мен аласапыран уақыт үстемдігі түбі бір, әдеп-ғұрыпы, салт-дәстрі тамырлас түркі халықтарын бір-бірінен алыстатып, өмірлеріне «өзіндік» өзгерістер жасағаны баршаға аян. Алайда, олардың этностық қалыптасуы бір екендігін айғақтайтын басты екі ерекшелік бар екені сол дәуірде де анық аңғарылатын. Оның біріншісі, ең басты көрсеткіші олардың тілінде екені ғылымда нақтыланып, түркі тілдес халықтар тілдерінің классификациясы лингвистер тарапынан түсіндірілді, екіншісі, түркі халықтарының этникалық негізін бұлтартпай дәлелдейтін деректік мағлұматтар фольклорлық мұраларда жатқаны баршаға айқын бола бастады. Алайда Кеңес үкіметі бұл мәселеге аса сақтықпен қарап, түркі әлеміне ортақ заңдылықтарды түбегейлі тексеруге кедергілер келтіріп келген еді. Түркілік рухани мұраны зерттеудің негізі ерте қаланса да, туысқан халықтардың бір-бірімен жақындығы, рухани құндылықтарының ортақтығы сөз арасында айтылатыны болмаса, рухани эстетикалық құндылықтарды зерттеп-зерделеу кең көлемде жүзеге асырылмай келген еді. Соған қарамастан, туысқан халықтар бірі шалғай, енді бірі жақын орналасып, тұтастай бір белгілі аймақты жайлап тұрып жатпаса да, олардың тілімен қатар, рухани-мәдени қазыналарының ұқсас, сарындас келуі олардың түп тамырларының бір екенін үнемі аңғартып тұратын еді. Сондықтан да кешегі ғылыми тар шеңберден шығып, неғұрлым кең ауқымда зерттеулер жүргізуге бүгінгі жағдай зор мүмкіндік тудырып отыр.

³Назарбаев Н.Ә. «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» // Егемен Қазақстан, 2008 жыл 6 наурыз.

Осындай мүмкіндікке орай, қазіргі кезде посткеңестік мемлекеттер аумағындағы түркітану, оның ішінде Қазақстандағы түркітану өз дамуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі рухани-тарихи мәдениет көзі болып табылатын түркілік жазба ескерткіштерді тереңірек зерттеуге кең жол ашып отыр.

Жасырып-жабары жоқ, біздің ұлттық сана-сезіміміз еліміз тәуелсіздік алып, егемен мемлекет болған жылдардан бастап ерекше мән-мазмұнға, сыр-сипатқа ие бола бастады. Экономикалық жақтан ғана емес, рухани да тәуелсіз ел болуға ұмтылыс сол жылдардан бастап кең өріс тапқан еді. Себебі, XX ғасырдың сексенінші жылдарының аяғына қарай ғасыр басында еліміздің еркіндігі мен елдігін, тәуелсіздігі мен бостандығын көксеген, сол мақсат-мүдде жолында саналы ғұмырын тұтастай арнаған, сол үшін тоталитарлық заманның саяси қуғын-сүргінін көріп, репрессияға ұшыраған Алаш арыстары ақталып, олардың ұлт мүддесі үшін еткен еңбектерімен қалың жұрты қайта қауышқан еді.

Ал бұл болса, қазақ қоғамын кеңестік жүйе саясатының улы ұйқысынан оятып, сана-сезімдерінің жоғары деңгейге көтерілуіне айтарлықтай деңгейде өз ықпал-әсерін тигізген болатын. Сөйтіп, осы тұста ұлттық сана-сезім белсенді күйге келіп, «түркілік ата тек», «түркі әлемі», «түркілік өркениет», «түркілік ортақ мұра», «қазақ ұлты», «туған жер», «атамекен», «отан», «ұлттық тіл», «ұлттық діл», «ұлттық құндылық», «ұлттық ой-сана», «ұлттық салт-дәстүр», «ұлттық әдет-ғұрып», «ұлттық мәдениет», «ұлттық әдебиет», «ұлттық өнер» сияқты т.б. көптеген ұғымдар алдыңғы қатарға шықты.

Әрбір адамның белгілі бір ел-жұртқа, ұлтқа, ұлысқа жататыны және соны терең сезінуі сол кезде ерекше сыр-сипат алған еді. Жоғары деңгейдегі осындай психологиялық көңіл-күй мен асқақ рух және бірнеше жүздеген жыл бойы азаттықты көксеген қайсар мінез бен сана-сезім қазақ жастарын 1986 жылы кеңестік режимге қарсы көтеріліске әкелді.

Тәуелсіздігіміз, дербес егемен мемлекет болып қалыптасуымыз оңайлықпен болмағаны барша жұртқа аян. Қазір тәуелсіздіктің арқасында бүгінгі күнге дейін қол жеткізген табыстарымызды әлем біледі. Түрік қағанаты кезіндегі ауқымды территорияға барабар жерге иелік етуімізбен қатар 1989 жылы көне түркілік барлық құндылықты бойына жинақтаған әрі ата-бабамыз сан мың жылдар бойы сөйлеп келген ұлттық тілімізді жаңғырған тәуелсіз еліміздің мемлекеттік тілі мәртебесіне ие болуына қол жеткіздік.

Содан бері қазақ тілі Қазақстан Республикасының «Атазаңына», «Тіл туралы заңына» және «Тілдерді қолдану мен дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасына» сәйкес еліміздің бүкіл аймағында, қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданыста болып келеді. Ол – егемен еліміздің мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін, ісқағаздарын жүргізу т.б. тіліне айналды. Әлбетте, бұл да көне түркілік өркениеттің үзілмеген жалғасы екені даусыз. Осы секілді көне заманнан бері үзілмей келе жатқан игі дәстүрлерге ерекше мән беру қажеттігінен болар, тәуелсіз еліміз ұлтымыздың жаңа дәуірде де «Темірқазық» жұлдызындай бағыт-бағдары болуға тиісті ұлттық салт-дәстүр мен таным-түсінік жүйесінің, ұлттық ой-сана әлеуетінің сақталып қалуына, ұлттық дәстүр жалғастығы мен ұрпақтар сабақтастығына көп мән берді.

Еліміз үшінші мың жылдық қарсаңында түркі әлемінде тарихи-жадылық ерекше рөл атқарған, Ұлы Жібек жолы бойындағы ежелгі Түркістан қаласының 1500 жылдығы, Тараз қаласының 2000 жылдығын тойлады. Қорқыт Ата, Әл-Фараби, Бейбарыс сұлтан, Мұхаммед Хайдар Дулати сияқты т.б. тарихи тұлғалардың, сондай-ақ кейінгі дәуірлерде қазақ ұлтты үшін ерен еңбек етіп, сондарына аса мол әдеби-мәдени, тарихи-ғылыми құнды мұралар қалдырған Шоқан, Абай, Шәкәрім, Мағжан, А.Байтұрсынұлы, М.Әуезов, Қ.Сәтпаев сияқты тағы басқа да ғұламалардың, білім, ғылым, мәдениет, қоғам қайраткерлерінің атаулы мерейтойларын республика көлемінде және ЮНЕСКО-ның қолдауымен халықаралық деңгейде атап өтіп, бүкіл еліміз бойынша ұлықтадық.

Бүгінде ұлтымыздың дүниетанымдық негіздері жүйеленіп, айқындала бастады. Қазақ қоғамында ұлттық идеология туралы мәселелер бой көтеріп, республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында ол жөнінде ой-пікірлер әр қырынан жиі айтыла бастады. Осы орайда ұлттық идеология мәселесін жиі көтеріп жүрген М.Мағауин, М.Жолдасбекұлы, М.Шаханов, Қ.Салғарұлы, А.Сейдімбек, Т.Кәкішұлы, М.Мырзахметов, А.Айталы, Ә.Қалмырзаев, С.Сматаев, М.Құлкенов сияқты т.б. белгілі ақын-жазушылар мен ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің белсенділігін айтуға болады.

Ғалым-зерттеушілердің ұлтымыздың дүниетанымдық негіздері мәселелеріне тікелей қатысы бар ой-пікірлеріне назар аударсақ, оның негізін ғылыми тұрғыдан зерделеу және оның күрделі мәселелерін шешудің жолдарын қарастыру – жалпы еліміз бойынша қаншалықты маңызды мәнге ие болып отырғанын пайымдаймыз. Сол себепті, біздің қазіргі түркітану және педагогика, психология, саясаттану, әлеуметтану, әдебиеттану, мәдениеттану сияқты т.б. ғылымдарымыз қазақ дүниетанымының негізін көне түркілік дәстүр жалғастығымен тығыз байланыста қарастыруда. Әсіресе, түркітану бойынша зерттеулерде көне түркі дәуірінен жалғасып келе жатқан түркілік, ұлттық дәстүрдің орны ерекше екеніне баса назар аударылуда.

Ұлттық дәстүрге айрықша мән берген халқымыз өткен ғасырдың соңғы он жылдықтары мен жаңа ғасыр басында тарих қойнауынан талай түркілік дүниелерді алып шықты. Мәселен, сонау көне түркі заманынан бұрын келе жатқан «Ұлыстың ұлы күні – Наурыздың» Қазақстан Республикасында жалпыхалықтық мерекеге айналуының өзі неге тұрады. Наурыз мерекесімен бірге көнеден келе жатқан ұлттық ойындарға да, салт-дәстүрлерге де, жол-жоралғыларға да кең жол ашылды. Қазір еліміздің кез келген елді мекенінде ұлттық өнер сайыстары (айтыс, күй тарту сайысы, наурыз жыры, бата-тілек т.б.), ұлттық ойындар, оның ішінді атсайыс ойындары өтеді, ежелден келе жатқан әдеп-ғұрыптық салт-дәстүрлер ұсталады. Тіпті, «Қазақша күрес», «Бәйге» және олардың түрлері, «Көкпар», «Тоғыз құмалақ» секілді т.б. ұлттық ойындар әлемдік аренаға шыға бастады.

Көне түркілік дәстүрді насихаттап, оларды бүгінгі еліміздің ұлттық ұстанымына айналдыруда қоғамдық-гуманитарлық пәндердің, әсіресе, әдебиет, тіл, тарих, философия, педагогика, психология, мәдениеттану, саясаттану, әлеуметтану секілді пәндердің рөлі мен маңызы ерекше. Бұл пәндер білімгерлердің таным-түсінігін кеңейтіп қана қоймай, оларға көркем-эстетикалық тұрғыдан да әсер етеді. Ұлттық дәстүрге деген іңкәр сезім көркем әдебиеттің әр тегінің түрлі жанрларында көркем бейнелер, көркем суреттеулер арқылы беріліп, жас ұрпақтың көркем-эстетикалық талғамын кеңейтеді. Мысалы, барлық түркі жұртына ортақ эпостық жырларындағы батырлар бейнесі, олардың ел-жұрт үшін жан қиярлық ерліктері және солардың жоғары пафоста суреттеліп дәріптелуі ата-баба дәстүрі мен атамекенге, жақын-жұрағатқа т.б. деген сана-сезіміді кеңейтіп, жігерлендіріп, ерлік іс-әрекеттерге жетелейтіні сөзсіз.

Демек, туған жерге, өскен ортаға, жақын-жуыққа, туыс-жұрағатқа деген түркілік дәстүр көркем әдеби шығармаларда поэтикалық, эстетикалық жолмен беріледі. Сондықтан да түркі халықтарына ортақ ертегілер мен аңыз-әңгімелердің, дастандар мен жырлардың, мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің бүгінгі елдігімізден алар орны ерекше.

Жалпы еліміз бойынша көне түркі мемлекетігі кезіндегі мәдени-әдеби рухани дәстүрдің жалғастығы үшін 2007 жылғы 10 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің №1203 қаулысымен 2007-2009 жылдарға арналған «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданып, іске асырылды. Президент Н.Ә. Назарбаев көрсетілген мерзімдегі «Мәдени мұра» бағдарламасының орындалуы туралы жиында жасаған өзінің баяндамасында ұлттық құндылықтарымызды кең насихаттау керек екендігі туралы мәнді де мазмұнды терең ой айтты⁴ [4]. Сол себептен, Елбасының тікелей нұсқауымен еліміздің астанасы Ақорданың

⁴НазарбаевН.Ә. Мәдени мұра – ұлт болып ұйысуымыздың темірқазығы // Егемен Қазақстан. 2008 жыл 14 маусым.

төріне сонау моңғол жерінен Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк бабаларымыздың өсиет сөздері жазылған бітік тастың көшірмесі әкелініп қойылды. Осы бітік тастардағы тарихи жазбаларда жас ұрпақты ұлтжандылық, отаншылдық рухта тәрбиелеп өсіруге негіз болатын ұлағатты ой-пікірлер аса мол. Сол игілікті мұра қазіргі кезде жас ұрпаққа ұлттық дәстүрлі тәлім-тәрбие беруде құнды жәдігерге айналып отыр.

Қзіргі уақытта жоғарыда аталған бағдарлама аясында жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелері ғылыми-танымдық айналысқа түсіп, халқымыздың мәдени-рухыни тұрғыдан дамуына айтарлықтай септігін тигізетін баға жетпес қазынаға айнала бастады. Осы бағытта атқарылған қыруар жұмыстар – ұлттық мәдениетті, өркениетті жаңа сапаға көтеруге әсер етуде.

Тәуелсіздік алып, егемен ел болғаннан бері біз экономикамызды нығайтып, әлеуметтік жағдайымызды жақсартумен қатар еліміздің білім беру жүйесіне де бірқатар стратегиялық реформалар жүргіздік. Білім беруді заманауи талаптарға сәйкес қалыптастыра отырып, ата-баба дәстүрі, ұлттық бітім-болмыс, ұлттық ой-сана деген сияқты категорияларды ескердік.

Адам санасы, ой-өрісі мыңдаған жылдар бойы жетілетін тарихи құбылыс екендігін ескерсек, әдебиет адамзат тарихындағы көркем ой жетістіктерінің бірі екендігі даусыз. Осы мақсатқа орай, тәуелсіздік жылдарында қазақ тарихы, әдебиеттану, түркітану тіліміздің тарихи даму көзі әрі рухани мұрамыз болып табылатын көне түркі және орта түркі дәуірінің тарихи-әдеби жәдігерлерін зерттеп-зерделеп, үлкен ғылыми жетістіктерге қол жеткізді. Осы жазба мұралардағы қазақ әдебиетінің даму тарихын пайымдауда маңызды рөл атқаратын құнды деректер мен мәліметтер ғылыми айналысқа түсіп, мектеп пен жоғары оқу орындары оқулықтарына енгізілді. Сөйтіп, қазақ жазба әдебиетінің қалыптасу, өркендеу дәуірін айқындау мақсатында көне түркі жазба әдебиетіне жататын Орхон-Енисей ескерткіштеріне, оғыз-қыпшақ дәуірінің әдеби мұрасы болып саналатын «Қорқыт ата» кітабына, «Оғызнама» дастанына, орта ғасырдағы қыпшақ тілі туралы мол мағұлымат беретін «Кодекс Куманикуске», Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» еңбегіне, Махмұд Қашқаридің «Диуани луғат ат-түрік» кітабына іргелі зерттеулер жүргізілді. Ұзақ уақыт бойы «жазба әдебиетіміздің тарихы ХІХ ғасырдан бастау алады» делініп келген қағидат түбегейлі өзгеріп, мектеп пен жоғары оқу орындары оқулықтарына жаңа тұжырымдамалар енгізілді.

Қазақ тарихының маңызды кезеңдері және қазақ тілі мен әдебиетінің бастаулары көне түркі дәуіріне тиесілі тарихи мұраларда жатқаны мектеп оқулықтарынан ғана көрініс тауып қойған жоқ, қазіргі біздің түрлі деңгейлік білім ошақтарының қоғамдық-гуманитарлық оқулықтары мен оқу құралдарында да енгізілді. Оларда ата-бабамыздың ұстанған жол-жоралғыларына, яғни түркілік дәстүрге негізделген Атазаң, Елтаңба, Ту, Әнұран секілді т.б. тарихи-танымдық материалдарға молынан орын берілді. Олар да көне түркілік дербес ел болу философиясының, демек ата-бабамыздың сан мыңдаған жылдық аңсар-арманының жүзеге асқанын аңғартатын нышандар екені сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. Алма-Ата: Рауан, 1992 г.

Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. Алматы: Сөздік-Словарь, 2001 ж.

Назарбаев Н.Ә. «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» // Егемен Қазақстан, 2008 жыл 6 наурыз.

Назарбаев Н.Ә. Мәдени мұра – ұлт болып ұйысуымыздың темірқазығы // Егемен Қазақстан. 2008 жыл 14 маусым.

DİYÂR-I RUM'UN (ANADOLU) TÜRKİYE HALİNE GELMESİ SÜRECİNDE ANADOLU'YA TÜRK NÜFUS AKIŞI VE YERLEŞİMİ

TURKISH POPULATION INFLUX AND SETTLEMENT TO ANATOLIA IN THE PROCESS OF
BECOMING TURKEY OF DİYÂR-I RUM (ANATOLIA)

Sinan TARİFCİ

Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, sinantar@hotmail.com

Özet

Tarihin kaydettiği en hareketli kavim olan Türkler, Çin'den Adriyatik'e kadar yayılmışlar; coğrafyaları, devletleri, milletleri ve medeniyetleri derinden etkileyen hadiseler imza atmışlardır. Tarihte asıl rolü oynayan Türk kütlesi ise Selçuklu Devletinin kurucu ve temel unsuru olan Oğuzlar/Türkmenlerdir. Bu kütle, Büyük Selçuklu Devletini kurduğu gibi, zamanla Anadolu'ya da yayılarak bu ülkenin fethini ve Türkleşmesini sağlamışlardır. Daha Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce muhtelif Türk grupları Horasan'dan Azerbaycan'a, oradan da Anadolu'ya girerek ilk göç dalgalarını oluşturmuşlardır. Selçuklu Devletinin kuruluşundan sonra ise bu göçler Selçuklu beyleri marifetiyle sistemli hale getirilmiştir. Malazgirt savaşının kazanılmasıyla da Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sel halini almış; daimi bir akış halinde Anadolu'ya gelen insan unsuru ile coğrafya Türkleştirilerek vatan haline getirilmiştir. Böylece Bizans'ın elinde bulunan Anadolu (Diyâr-ı Rum) kısa süre içerisinde bir Türk vatanı (Türkiye) haline gelmeye başlamıştır. Coğrafyanın sahiplerinin ve hâkimlerinin değişerek yeni bir yurt oluşturulmasının başlıca sebebi, Türk fetih hareketleri ile Türk göçlerinin eş zamanlı olarak yapılmasıdır. Bu bildiride, toprağı vatan kılan insan unsurunun bir millet halinde Anadolu'ya akışı ve yerleşimi, bilhassa devrin Anadolu'sunun yerli halklarına mensup olan müelliflerin kroniklerine dayanılarak tasvir edilmeye çalışılacaktır. Bu sırada, bu unsuru söz konusu coğrafyaya sevk eden tarihî şartlar belirtmeye ve vakianın yalnız bir fetih değil, bir vatanlaştırma meselesi olduğunun açıklanmasına gayret edilecektir. Öte yandan, Anadolu'ya vurulan kalıcı damgalar mahiyetindeki Türk yer ve yerleşim adlarından örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türkler, Türkmenler, Türkiye, Selçuklular

Abstract

Turks who are the most active tribe that history recorded spread to the Adriatic from China; they put the signature to the events which affected geographies, states, nations and civilizations deeply. The Turkish mass who played a main role in the history is the Oghuzs/Turkmens who was the founder and basic component of Seljuks State. This mass established the Great Seljuks State, conquered Anatolia and made it a Turkish homeland by spreading to this country in time. Before the Great Seljuk State was established, various Turkish groups had made the first migration waves by entering into Azerbaijan from Horosan, there from into Anatolia. After establishment of the Seljuk State, these migrations have become sistematic by means of Seljuk Lords. With the acquisition of the Battle of Manzikert Turkish migrations to Anatolia became widespread; the region was made homeland with the Turkish people who came to Anatolia as a continious flow. Thus, Anatolia (Diyâr-ı Rum) who are at the hand of Byzantium started to become a Turkish homeland (Turkey) within a short time. The main reason for the initiation of this process is the Turkish migrations and conquest movements simultaneously. In this report, it will be tried to be depicted the placement and influx of Turks to Anatolia as a nation and the situation will be tried to be described based on the chronics of authors who belonged to the Anatolian indigenou people. At the same time, it will be tried to be specified historical conditions which directed this people to the aforementioned geography and it will be tried to be explained that this fact is not only a conquest, but also it is a matter of making Anatolia homeland. On the other hand, it will be given examples

from the names of Turkish places and settlements which were stamped with a permanent seals to Anatolian.

Keywords: Anatolia, Turks, Turkmens, Turkey, Seljuks

1. GİRİŞ

Nüfus artışı, kuraklık, istilâ, istiklâle düşkünlük, siyasî meseleler gibi sebeplerden dolayı Türkler, en eski dönemlerden itibaren, anavatanları Orta Asya'yı terk ederek muhtelif istikametlere doğru göç hareketine girişmişler; gittikleri yerlerde hâkimiyeti ele geçirerek, güçlü ve büyük siyasî teşekküller kurmuşlardır. Daha çok batı olmak üzere, doğu ve güney istikametinde bir akış içinde olan Türklerin göçleri arasında en mühim ve meşhurlarından birisi, Hunların hareketinden doğup, IV. yüzyılda Asya içlerinden başlayarak Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya ve Balkanlara uzanan ve Kavimler Göçü olarak anılan tarihî harekettir. Bu hareketten itibaren asırlarca aynı istikameti takip etmek suretiyle birçok göç hâdisesi vuku bulmuştur. Ancak bu kuzey yolunu izleyerek Avrupa'ya ve Balkanlara yayılan Türk toplulukları, askerî başarılarına rağmen, siyasî istiklâllerini uzun süre koruyamadıkları gibi millî kimliklerini de zamanla yitirip; Avrupa ve Balkan kavimleri içinde eriyerek kaybolmuşlardır.

X. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz Yabgu Devletinin dağılması sürecinde ise ana kütlede kopan bir grup, bu kuzey yolunun aksine güneye inerek İslâmî bir uç şehri olan Cend'e gelip yerleşmiştir. İşte, tarihte asıl rolü bu kütle oynayacaktır. Öyle ki, bu kütle yaklaşık bir asırlık mücadeleden sonra Büyük Selçuklu Devletini kurduğu gibi, XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya da yayılarak bu ülkenin fethini ve Türk vatanı haline gelmesini sağlayacaktır. Bu kütle, Göktürk ve Uygur Devletlerinin ikinci, Selçuklu Devletinin ise kurucu ve temel unsuru olan Oğuz(Türkmen)lardır.

Türkmenler Anadolu ile ilk defa 1016 yılında Çağrı Bey liderliğinde gerçekleştirilen keşif seferiyle tanışmışlardır. Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyen Yabgulu Türkmenleri Gaznelilerin ve mahallî iktidar sahiplerinin sıkı tedbir ve takiplerine rağmen Horasan'dan Azerbaycan'a, oradan da Anadolu'ya girerek ilk göç dalgalarını oluşturmuşlardır. Selçuklu Devletinin kuruluşunun tamamlanmasından sonra ise bu göçler Selçuklu beyleri marifetiyle sistemli hale getirilmiştir. Malazgirt savaşının kazanılmasıyla da Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sel halini almış; askerî galibiyetler siyasî teşekküllerin kurulmasını doğurmuş ve daimi bir akış halinde Anadolu'ya gelen insan unsuru ile coğrafya Türkleştirilerek vatan haline getirilmiştir.

Türk fetih harekâtı sonucunda Anadolu'nun bir Türk vatanı haline gelmeye başlamasının sebebi, Türk fetihleriyle göç hareketlerinin birlikte yapılmış olması ve Türklerin Anadolu'da arka arkaya siyasî teşekküller meydana getirmeleridir (Koca, 2011: 222). Bu itibarla Anadolu'nun baştanbaşa açılmasını ve bu ülkenin Türk diyarı haline gelmesini sağlayan bu XI. yüzyıl göçleri, bütün tarih boyunca vukua gelen göçlerin netice bakımından en önemlisi olsa gerektir (Yinanç, 2013: 127).

Coğrafyanın Çekiciliği ve Türkmenleri Anadolu'ya Sevk Eden Şartlar

Şimdi, Anadolu coğrafyasının kısaca tasvirinden sonra, Anadolu'yu Türkleştiren ve bir Türk vatanı haline getiren insan unsurunu bu ülkeye sevk eden şartlardan ve Selçuklu beylerinin Türklük lehinde oynadığı belki de en önemli rol olarak bu kütleleri Anadolu'ya yönlendirmelerinden bahsedelim:

1330'lu yılların başında Alanya üzerinden Anadolu'ya girerek ülkeyi gezen ortaçağın en büyük seyyahlarından İbn Battûta bu coğrafyayı şu şekilde tanıtmaktadır: "Bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! (İbn Battûta, 2014: 273)." Büyük Osmanlı tarihçisi Nicolae Jorga ise ünlü eserinin başlangıç kısmında Anadolu'yu şöyle tasvir eder: "Frigya tepeleri zengin bağlarla çevrili idi; güneşli kıyılarda zeytinlikler uzanıyordu; her köşeye dut ağaçları dikiliyordu; her yerde bol verimli incir ağaçları vardı ve kuzeyde, Trabzon ve Giresun'da, heybetli fındık ve kiraz ağaçları görülebiliyordu. Bu muhteşem güzellikteki yarımada'yı her yönden bölen sayısız sıradağların tepeleri ve yamaçlarını yerli sedir ağaçlarından, güçlü meşe ve çınar ağaçlarından, kayın

ağaçlarından, Alp güllerinden ve açelyalardan meydana gelmiş eski ormanlar süslüyordu (Jorga, 2009: 98-99).”

Bu gözlem ve tasvirlerden de anlaşılacağı üzere Anadolu, geniş yaylaları, bol su kaynakları, mümbit arazileri ve iklimi ile Türklerin hayat tarzına oldukça uygun bir coğrafya idi. Anadolu'nun bu vaziyetine karşılık Türkmenler için İslâm ülkeleri uygun bir yurt olamamıştı. Selçukluların ilk devirlerinden beri konar-göçer Türkmenler ile yerleşik Müslüman ahali arasında aynı sahalarda paylaşılması sebebiyle sorunlar ortaya çıkmakta idi. Zira Türkmenlerin yaşayış tarzı Müslümanları rahatsız etmekteydi. Nitekim 1027 yılında Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenleri Gazneli devlet adamlarının yüksek vergi talepleri ve vergi memurlarının zulmetmeleri neticesinde bölge halkının arazilerine zarar vermeye başlamışlar; bu durum da bölge halkının şikâyetlerine sebep olmuştu. Gaznelilerin Türkmenleri bu bölgelerden uzaklaştırma faaliyetleri sonucunda Türkmenler önce Azerbaycan taraflarına oradan da Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Konar-göçer Türkmenler tarafından kurulan Büyük Selçuklu Devletinin zamanla konar-göçer geleneklerini terk ederek yerleşik İran medeniyetinin tesirine girmesi ve klasik bir Türk-İslâm devleti hâlini alması, Türkmenlere sivil idarede ve askerî teşkilatta yer verilmeyerek tasfiye edilmesini doğurmuş ve bu da Türkmenlerin, Selçuklu beylerine küserek Selçuklu iktidarına karşı tavır almasına sebep olmuştur. Bu durum da Selçuklu tarihi boyunca birtakım hadiselerle sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Selçuklu beyleri devletin kuruluş yıllarından itibaren “Türkmenler meselesi” ile karşı karşıya gelmiştir.

Küskün Türkmenler bir yandan Selçuklu iktidarına karşı harekete geçen muhaliflere destek oluyor; diğer yandan da muhtelif İslâm hükümdarlarının memleketlerinde karışıklığa yol açtıkları için onların şikâyetlerine sebep oluyorlardı. Bu cümleden olarak Selçuklu beyleri de izledikleri Türkmen politikası gereğince Türkmen kütlelerini devletin merkezinden ve İslâm ülkelerinden uzaklaştırmak gayesiyle onları sürekli olarak batıya, yani Anadolu uçlarına göndermeye başlamışlardır. Zira Sâmnî ve Gaznelilerden kalan idare teşkilatını derhal benimseyerek İran'da muazzam bir devlet kuran Büyük Selçuklular, Hazar'ın güney kısımlarından akıp gelen göç selini, İran yaylarına münhasır bırakmazdı; oradan etrafa taşacak olan bu sel, o zamanki zengin İran sahasının içtimaî ve iktisadî nizâmını yıkabilir, yani devleti sarsabilirdi (Köprülü, 2012: 71).

Bilindiği gibi 1045-1046 yıllarına gelindiğinde İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in emri gereğince Türkmen beylerine: “Sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı burada karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine girdi. Bana kalırsa yapacağınız en doğru iş, Rumlara karşı gazâyâ çıkıp, Allah yolunda cihat etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Bende arkanızdan gelip, yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım.” şeklinde tarihî bir haber göndererek, kendisi de ordusu ile Azerbaycan'a hareket etmişti (İbnü'l-Esîr, 1987, IX: 415; Koca, 1997: 94; İbnü'l-Cevzî, 2005: 4-5). Türkmenler bundan sonra Anadolu üzerine akınlarını genişletmişler; düzenli Selçuklu orduları da Anadolu'nun fethine girişerek onların Anadolu'ya yerleşmelerine imkân tanımışlardır. Karşılıklı menfaatlerin bulunduğu böyle bir durumda Türkmenler topluca göç ederek hayat tarzlarına oldukça uygun olan bu yeni coğrafyaya, Anadolu'ya yığılmışlardır. Bütün maddî ve manevî varlıklarıyla birlikte gelip yeni yurtları olarak gördükleri Anadolu'ya yayılan Türkmenlerin geri dönme ihtimal ve imkânları ortadan kalkıyordu. Bu durumda Türkmenlerin Anadolu'yu vatanlaştırarak üzerinde yaşamalarından veya bu uğurda canlarını feda etmelerinden başka alternatifleri yoktu.

İşte, Selçuklu tarihinin başından beri izlenebilen bu tarihî şartlar ve olaylar tarihin muhtelif devirlerinde devlet ve millet arasında çatışmalara yol açmasının yanında Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi gibi çok mühim bir neticeyi de beraberinde getirmiştir. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, Selçuklu Devletinde zuhur eden Türkmenler meselesi bir yandan şerre sebep, diğer yandan da hayra vesile olmuştur. Bu cümleden olarak Malazgirt savaşından sonra bu ülkeyi Türkleştiren insan unsuru ve bu unsuru buraya sevk eden tarihî şartlar olmasa idi, belki bir fetih olayı vuku bulabilirdi; ama ülkenin Türk vatani haline gelmesi beklenemezdi (Kaymaz, 1993: 260). Selçuklular Anadolu'yu açmakla göçebelerin birbirini püskürtmeleri ve nüfus baskısı ile yersiz kalan Oğuz kavmine yurt bulmuş; devlet ile Türkmenler bu muazzam işi birlikte başarmışlardır

(Turan, 2013: 22).

Malazgirt savaşına kadar yaklaşık yarım asır boyunca yıpratılan Bizans Anadolu'su bu savaşı ve zaferi izleyen dönemlerde Türkler tarafından kesin olarak fethedilmiştir. Bir başka ifadeyle, Anadolu'nun sahipleri değişmiş ve kısa sürede bir Türk vatani haline gelmiştir. Tarihi boyunca birçok kavim, din ve kültüre sahne veya bunların ülkeler arası mübadelelerine vasıta olan Anadolu, Selçuklu fethi ile ilk defa olarak ani ve büyük bir değişikliğe uğramış; bu ülkenin etnik, dinî, içtimaî, iktisadî ve medenî siması tamamen değişmiş; dokuz asır süren millî ve manevî bir birlik kurulmuştur (Turan, 2013: 22-23).

Anadolu'ya Türk Nüfus Akışı ve Yerleşimi ile Bu Olguyu Kolaylaştıran Şartlar

Şimdi ise Anadolu'ya Türk nüfus akışı ve yerleşimi ile bu olguyu kolaylaştıran şartları kaynaklara yansıyan somut örneklerle göstermeye ve açıklamaya çalışalım:

Çağrı Bey ve Türkmenleri 1016 tarihinde Anadolu'ya keşif seferleri düzenlediği sıralarda Bizans İmparatoru II. Basileios da Kafkaslarda ve Anadolu'nun doğusunda faaliyet gösteriyordu. Zaten Ermeni kralı Senekerim de daha bu ilk Türkmen taarruzu karşısında ülkesini koruyamayacağını anlamıştı. Ermeni kralı kendi hayatını muhafaza için ülkesini II. Basileios'a terk etti. Buna mukabil imparator da ona, Kapadokya temini ve Sivas şehri ve havalisini verdi. Senekerim 1021 yılında çok sayıda halkı ve maiyeti ile bu bölgeye hareket etmiştir (Süryani Mihael, 1944, I: 224). İmparator Monomakhos da 1045 yılında Ani Ermeni Krallığını ortadan kaldırarak Kral II. Gagik'in idaresine Kayseri, Tokat ve Amasya havalisinde bulunan bazı bölgeleri vermişti. Gagik de bir kısım Ermeni nüfusu ile buralara yerleşmişti (Urfalı Mateos, 2000: 122; Vardan, 1937: 178).

Anadolu üzerine ilk Türkmen taarruz ve göçlerinin başladığı bu dönemlerde Bizans İmparatorluğunun Ermeni krallıklarını ilhak politikaları ve Türkler karşısında kendilerini savunamayan Ermenilerin Bizanslıların da yönlendirmeleriyle Doğu Anadolu bölgesini topluca terk etmeleri, Anadolu'nun bu doğu hudutlarına Türk yerleşimini kolaylaştırmıştır. Ermeni müellifi Urfalı Mateos bu durumdan şöyle yakınmaktadır: "Bizanslılar Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Bizanslılar Türklere karşı harp etmekten de kaçınıyorlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Bizanslılar, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benziyorlardı (Urfalı Mateos, 2000: 112)."

Bizanslıların ve Ermenilerin bu şekilde iç kesimlere çekilmesiyle Azerbaycan dolaylarında biriken büyük Türkmen kütleleri Anadolu'ya bir oluk gibi akıyordu. Devrin şairi Katran, Tuğrul Bey zamanında Urmiye emirini metheden bir kasidesinde: "Türklerin akınları çıkmasa idi sen eski Hüsrevler gibi dünyayı alırdın. Gerçi bugün de Türklere haraç veriyorsun. Ama yarın onların nimetine nail olursun. Her taraf karınca yuvaları gibi Türkler ile dolu." olduğunu söylerken bir vesile ile bu büyük Türk muhaceretini de tasvir etmektedir (Turan, 2013: 67; Turan, 2014: 151). Yine aynı devirde İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi hanedan üyeleri liderliğinde Anadolu'nun fethine girişen Türkmenler bütün Ermeni bölgelerinin Bizanslılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduklarını biliyorlardı (Urfalı Mateos, 2000: 85-86). Türkler Anadolu'nun bütün doğusunun sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber kısa bir süre içerisinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlemişler ve Bizanslıları bir mahpus gibi İstanbul'un içine tıkamışlardır (Urfalı Mateos, 2000: 112, 326). İbrahim Yınal komutasındaki Selçuklu ordusu ve Türkmenler, 1048 yılında vuku bulan Hasankale zaferinden sonra İstanbul'a on beş günlük yol kalıncaya kadar ilerlemişlerdi (İbnü'l-Esir, 1987, IX, 415). Tuğrul Bey'in Bizans hâkimiyeti altındaki Ermeni bölgelerine sevk ettiği ordular çok defa hiçbir mukavemet görmüyorlardı (Süryani Mihael, 1944, II: 16). Sultan Alp Arslan ise Malazgirt şehri ve kalesi önlerine geldiği vakit Bizanslı muhafızların burayı terk etmiş olduklarını görmüştü (Urfalı Mateos, 2000: 138).

Anadolu'nun Bizanslılardan ve eski ahalisinden bu şekilde boşalması ve hemen akabinde Türkmenler tarafından doldurulması hususunda Süryani kaynaklarındaki birtakım haberler de

oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Süryani Mihael 1056-1057 yıllarında bir sene hüküm süren Bizans imparatoru VI. Mikhael zamanında vuku bulduğu üzere şu olayları nakleder: “Bu imparator o kadar ihmalcî bir adamdı ki Türkler, Bizans imparatorluğu içinde daha çok kuvvetlendiler. İmparator, Türklerin Karadeniz’e kadar gelip halkı esir ettiklerini görünce Hristiyan ahaliye acıyıp, onlara at ve arabalar gönderdi. Onlar, eşyalarını yükledikten sonra denizin öbür kıyısına nakledildiler. Türkler Pont mıntikasının bütün köy ve kasabalarını yağma ettiler. Buralar halktan boşaltılmış olduğu için Türkler, istifade edip kendileri ikamet ettiler. Herkes imparatoru bunun için tenkit ediyor, fakat biz bunda onun kabahatli olmadığını ve Allah’ın böyle istediğini söylüyoruz (Süryani Mihael, 1944, II: 18).” Bu hâdisе Anadolu’ya Türk nüfus akışı ve yerleşimini buraya kadar belirtmiş olduğumuz olaylar çerçevesinde açıklayan ve gösteren oldukça önemli tarihî bir kayıttır.

Gürcü kaynakları da bu hususta canlı bir tablo çizmektedir. Nitekim bir Gürcü kaynağı: “Gerçekten Türkler bugüne kadar, bağbozumu ayında (Ekim) bütün kıtaları ile Somhet’e girerek, ilkbaharda olduğu gibi kışın da çok güzel yerler olup otlaklar, çok miktarda odun ve su, bolca muhtelif av hayvanları bulunup her bakımdan faydalı ve zevkli yerler olan Tiflis’ten Berzaa’ya kadar gidiyor ve İor kıyılarına yerleşiyorlardı. Sayısız at, koyun, katır ve deve sürüleri ile gelen Türkler, çadırlarını orada kuruyorlar ve hiçbir şeyden mahrum kalmaksızın avlanıyor; rahatlık ve sevinç içinde tatlı bir hayat sürüyor, şehirler ile ticaret yapıyor ve aynı zamanda topraklarımızın içinde dolaşarak büyük miktarda ganimet ve esir alıyorlardı. Onlar, ilkbaharda Somhet ve Ararat dağlarına çekilmeye başlıyor; bu güzel ve yeşil ovalarda yazın da büyük miktarda ot ve menbalar buluyorlardı. Onların sayısız sürülerini gören, ‘Dünyanın her tarafındaki Türkler, bu memlekette randevu vermişlerdir’ diyecekti. Sultan da dâhil olmak üzere kimse onları ne oradan uzaklaştırmayı ne de onlara en ufak bir zarar vermeyi aklından geçirebiliyordu.” ifadeleri ile Türkmenlerin Azerbaycan ve Kafkasya’da nasıl yığıldıklarını ve yaşadıklarını, Türklerin her taraftan ne şekilde buralara göçüp geldiklerini güzel bir şekilde tasvir etmektedir (Brosset, 2003: 316-317; Turan, 2013: 68; Turan, 2014: 278-279).

Alp Arslan’ın Kafkasya seferi esnasında kaleleri tutmuş olanların hepsi Kafkas’a sığınmak için yerlerini terk etmişlerdi (Brosset, 2003: 290-291). Aynı şekilde Melikşâh döneminde gerek bizzat sultanın ve gerekse Selçuklu komutan ve beylerinin Kafkasya seferlerinde Türklerin kudretleri dolayısıyla Bizanslılar doğuda ellerinde bulunan toprakları, kaleleri ve şehirleri terk ederek gidiyorlar ve böylece Türklerin aynı yerleri zaptla oralara yerleşmelerine imkân veriyorlardı (Brosset, 2003: 306; Turan, 2014: 279). Türk akınları karşısında yerlerinden oynayan yerli ahali ise genellikle ormanlara, kayalıklara ve mağaralara sığınyordu (Brosset, 2003: 307). Nitekim Emir Ahmet kumandasındaki Türkler ani bir hücumla Kars’ı ele geçirdikten sonra Kral Giorgi’yi Acara yolu ile Abhazy’a kaçmaya mecbur etmişler; çok sayıda esir ve ganimet alarak dönmüşlerdi. Dönüşleri sırasında Anadolu’ya Türk kütelleri götüren İasi ve Bujğob¹ adlı iki büyük emire rastladılar. Onlar, yüklü oldukları ganimetleri göstererek: “Bizans memleketlerine gitmeye ne lüzum vardır? İşte, ıssız ve hazine dolu Gürcistan buradadır.” dediler. Emirler de bunun üzerine yollarını değiştirerek çekirge sürüsü gibi memleketin içine yayıldılar. 1080 yılı Haziranında Klarcet, deniz kıyısına kadar Şavşet, Acara, Samtze, Kartli, Arguet, Samokalako ve Çkondid Türklerle dolmuştur. Türkler ilk kar yağışına kadar buralarda kalıyor; bahar yaklaşınca tekrar geliyorlar ve kışın yine geri gidiyorlardı (Brosset, 2003: 307; Turan, 2014: 279).

Şeddâdiler Tarihi Sav-tek’in Genel Valiliği zamanında (1075): “Türkler Erran (Karabağ) beldelerinin ovalarını, dağlarını, tepelerini ve kalelerini doldurdular.” ifadesi ile Azerbaycan’ın dolup boşalmasına dair birçok hâdiselerden birini tespit etmektedir (Turan, 2013: 67). Yine bir kaynağa göre, Gürcü kralı Giorgi bütün bunları görüyor fakat ne bir yardımda bulunabiliyor ne de bir çare bulabiliyordu. Hiçbir kurtarıcı memleketin bu hâlini düzeltiyordu. Çünkü Bizans çöküşünde idi ve bütün denizaşırı ülkeler Türkler tarafından istila edilmişti (Brosset, 2003: 308). Taht değişiklikleri de Türk nüfus akışı ve yerleşimini durduramıyordu. Zira David’in kral olduğu vakit Kartli ıssız halini koruyordu ve kalelerden başka hiçbir yerde halk kalmamıştı, hiçbir yerde insan görünmüyordu (Brosset, 2003: 310). Böylece Bizanslılar ve yerli halkların boşalttığı sahalara

¹Bu emirler Osman Turan’a göre Ayaz ve Mengüçik, İbrahim Kafesoğlu’na göre ise İsa Börü ve Ebû Yakup’tur. Bkz. Turan, 2013: 68; Brosset, 2003: 307, dipnotlar kısmı.

Türkler gelerek yerleşiyor, buraları şenlendiriyorlardı. Bu kayıtlar, Türkmen göçlerinin yığıldığı ve Anadolu'ya akışın sağlandığı Gürcistan, Kafkaslar ve Azerbaycan dolaylarındaki nüfus hareketlerini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Bizans imparatorluğunun önce İranlılarla ve daha sonra da Müslüman Araplarla asırlarca süren savaşları neticesinde Anadolu'nun eski nüfusu azalmıştı. Dolayısıyla Anadolu ilk Selçuklu fütuhata zamanında nüfus itibarıyla kalabalık değildi (Köprülü, 2012: 79; Cahen, 1979: 149). Öte yandan, bu ülkedeki Bizanslıların ve diğer mahallî iktidar sahiplerinin yerlerini terk etmelerinin yanı sıra nüfus bakımından azalmış olan bu halk da dağlara kaçıyor (Süryani Mihael, 1944, II: 16-17, 22). Bizanslılar Doğu ve Orta Anadolu'dan daha batıya ve Balkanlara doğru çekilirken Ermeniler de Türkmenlerin önünden Fırat boylarına, Toros dağlarına, Orta ve Güney Anadolu'ya, Kilikya ve Suriye taraflarına sığınıyorlardı. Ermeni müellifi Urfalı Mateos: "1080 yılının Martına doğru Akdeniz'in doğusundan Anadolu'nun kuzey doğu uçlarına kadar olan bütün Hristiyan beldeleri Türklerin istilasına uğradı. Doğu halkları mahvoldu ve Bizans memleketinden eser kalmadı." dedikten sonra nüfus kayışını şöyle tasvir eder: "Antakya, Maraş, Deluk, Tarsus'a kadar Kilikya ve bu yerlerin bütün havalisinden binlerce, on binlerce insan kaçarak Urfa'ya geliyordu. Yeryüzü insanlarla kaplandı... Böylece memleket hıncahınç doldu." Bu ifadeler Ermeni nüfusunun ilk defa bundan yarım asır önce Bizans imparatorlarının zorunlu tehcirleri ile şimdi de Türkmen boylarının yoğun akınları sebebiyle nasıl Orta ve Güney Anadolu'ya doğru kaydığını ve yayıldığını meydana koymaktadır (Urfalı Mateos, 2000: 155-156; Turan, 2013: 69; Turan, 2014: 279).

Süryani kaynakları da aynı şekilde durumu özetlemektedir. Nitekim Süryani Mihael eserinde Ermenilerin hikâyesini anlatırken onların zamanla Bizanslılar tarafından Kapadokya havalisine yerleştirildiklerini; Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle ise de Bizanslıların zayıf düştüklerini ve Ermenilerin de Kapadokya bölgelerini terk ederek sarp dağların içinde bulunan müstahkem mevkilere girdiklerini ve buralara kapandıklarını bildirmektedir (Süryani Mihael, 1944, II: 58). Ermeni ve Süryani kaynaklarının verdiği bu bilgiler Bizans kaynakları tarafından da teyit edilebilmektedir. Zira Anonim bir Bizans kroniğinin: "Karalar ve denizler, sanki bütün dünya, Türkler tarafından işgal edildi ve ıssızlaştırıldı. Onlar Anadolu'nun bütün köylerini, evlerini, kiliseleri ile birlikte istila ve yağma ettiler." şeklindeki ifadeleri Türk nüfus ve yerleşiminin Bizans tarafındaki müşahedeleri ortaya koymaktadır (Turan, 2013: 68; Turan, 2014: 278).

Malazgirt zaferinden sonra Türk sefer ve akınları fethe dönüşmüş, dolayısıyla da Türk muhacereti bir sel halini almıştır. Bir Bizans kaynağı, Türklerin Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya eskisinden farklı olarak, bir yağmacı olarak değil, kendilerini engelleyecek hiç kimsenin bulunmadığından da faydalanarak artık zapt ettikleri bölgelerin hakiki sahibi sıfatıyla girdiklerini beyan ederek durumu isabetli bir görüş ile tayin etmektedir (Ioannes Zonaras, 2008: 143; Turan, 2013: 68-69). Aynı kaynak Türklerin kitlesel bir göç hareketi içinde olduğunu da belirtmektedir (Ioannes Zonaras, 2008: 88). Zaten Bizans kaynakları Türklerin daha Malazgirt savaşı öncesinde Anadolu'daki kentleri talan ettikleri dönemlerde bile Bizanslıların yanı başına yerleştikleri haberlerini vermekte idi (Nikephoros Bryennios, 2008: 38).

Süryani Mihael'in ise bu dönem hakkında görüşleri şu şekildedir: "Türlere mağlup olan Bizanslılar artık onlara hiç karşı gelmediler. İmparator VII. Mikhael de onların korkusu ile sarsılmıştı. Bu adam, korkak ve kadın yürekli müşavirlerin sözlerine uyarak sarayın içinde oturup kaldı ve Türlere karşı harekete geçmedi (Süryani Mihael, 1944, II: 29). Aynı müellif, bu imparatorun, yaklaşık yirmi sene evvel, adaşı ve seleflerinden VI. Mikhael'in izlediği politikayı devam ettirerek Karadeniz bölgesindeki halkı eşyalarıyla birlikte yerlerinden ederek buraları boşalttığını söylemektedir. Öyle ki, VII. Mikhael Pont'ta kalmış olan halkı toplayıp öbür kıyıya nakletmek için tekrar adamlar göndermişti. Bizanslıların muhafaza etmekte oldukları kale ve şehirler korku ve dehşet içinde idi (Süryani Mihael, 1944, II: 29).

Anadolu'nun güney kısımlarında da vaziyet aynı idi. Zira Suriye havalisinde faaliyet gösteren Atsız'a mağlup olan Bizanslılar, onun önünden deniz yolu ile kaçıyorlardı (Süryani Mihael, 1944, II: 30). Bu durum da bölgedeki bilhassa Yabgulu Türkmenlerinin yerleşimine kolaylık sağlamaktaydı.

Bizanslılar sadece Anadolu'nun doğusu ve güneyindeki bölgeleri değil, aynı şekilde batıdaki sınır bölgelerindeki halkı da geri götürüyor, böylelikle bir kimsesiz topraklar bölgesi daha yaratıyorlardı (Cahen, 1979: 152). Zira 1116 tarihindeki başarısız Eskişehir seferi sonrasında, İmparator Aleksios Komnenos'un emriyle bu yöredeki sınır kasabalarında yerleşik Rumlar daha batıdaki şehirlere nakledilmişlerdir (Anna Komnena, 1996: 490-491).

Bilindiği gibi Kutalmışoğulları da kendilerine bağlı Türkmen oymaklar ile birlikte Anadolu'ya gelerek bu ülkeyi bir sığınak haline getirmişlerdir. Süleyman-şâh'ın İznik'i fethedip Türkiye Selçuklu Devletini kurması büyük Türk muhaceretine daha geniş bir mahiyet vermiştir. Süryani kaynaklarına göre, Süleyman-şâh Anadolu'ya gelince Bizanslılar onun önünden kaçmışlardır. Süleyman-şâh'ın bilhassa İznik ve İzmit şehirlerini zapt edip oralarda hâkimiyet kurmasıyla bütün mıntıka Türklerle dolmuştur (Süryani Mihael, 1944, II: 29). Aynı ifadeler Bizans kaynaklarında da rast gelinir. Buna göre Türkler sürekli olarak arazi zapt ettikleri için İstanbul'a her gün Anadolu'dan bir sığınmacılar kütlesi akıp geliyordu (Mikhael Attaleiates, 2008: 213; Ioannes Zonaras, 2008: 147). Süleyman-şâh'ın muvaffakiyetleri arttıkça Türkistan ve İran'dan ilerleyen Türkmen akınları süratlenmiş ve büyümüştür. Nitekim 1080 yılında, Azerbaycan'dan Anadolu'ya çok büyük bir Türk nüfus akını vuku bulmuştur (Turan, 2013: 85).

Türkiye Selçukluları başta olmak üzere Anadolu'da kurulan diğer Türk devletleri ve bunların hükümdarları marifetiyle bu yeni coğrafyayı fetheden ve Türkleştiren Türkler öylesine çoğalmışlardı ki Ankara metropoliti Mihael 1173 yılında Hristiyan halk kalmadığı ve geçim sıkıntısı çektiği için buradan alınması ve daha küçük bir mevki olan Amasra eveklğine tayini maksadıyla İstanbul Synode meclisine müracaat etmiştir (Turan, 2013: 378). Süryani kaynakları 1185 yılı olaylarını anlatırken Türklerin yayılış ve yaşayışları hakkında şu diğer önemli nakillere de yer vermişlerdir: "Çardırlarda ikamet eden büyük Türkmen halkı kışın, kar yağmayan buz tutmayan ve otlak yerleri bulunan Suriye'nin güneyindeki çöle iniyorlardı. Onlar ilkbaharda da hayvanları için otlaklar bulunan kuzey mıntıkasına çıkıyorlardı. Bu iniş ve çıkış esnasında yollar sayısız hayvanları ile doluyordu (Süryani Mihael, 1944, II: 275).

XIII. yüzyılda, dünya ve Türk tarihini yakından ilgilendiren önemli bir gelişme olan Moğol istilası vuku bulmuştur. Bu istila, neticeleri itibariyle Türkmenler meselesinde olduğu gibi, bir yandan büyük yıkım ve acılara sebep olmasının yanında diğer yandan da bir bakıma Türklüğün lehine olmuştur. Zira Moğol istilası Türk ve İslâm dünyasını alt-üst ettiği gibi Türkmenlerin Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya topluca ikinci defa büyük göç hareketi başlatarak bu ülkedeki Türk nüfusunun çoğalmasına ve zaman içerisinde Türkmenlerin yeni birer güç olarak tarih sahnesine çıkmalarına da vesile olmuştur.

Bir kaynak bu ikinci muhaceret hâdisesini tasvir ederken Türkmenlerin Azerbaycan'da ve Karabağ ovalarında çekirgeler gibi kaynaştığını ve doğudan batıya doğru bu insan selinin Aras nehri köprüsünü izdiham dolayısıyla geçemediklerini anlatmaktadır (Turan, 2013: 524; Turan, 2014: 299). Türklerin Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya aktıkları gibi Bizanslılar da Türklerin önünden kaçmakta, perişan vaziyette İzmit'e veya boğazın öbür yakasına çekilmekteydiler. Bu öylesine müthiş bir yer değiştirme idi ki "hücrelerine çekilmiş rahipler bile" yerlerini terk etmişlerdi (Gündüz, 2009: 25-26).

Anadolu'nun ilk Türk fetih ve yerleşmesi evresinde olduğu gibi bu devirde de Bizanslıların boşalttıkları yerlere Türkmenler yerleşiyordu. İlk devirlerde Türkmenler nasıl Anadolu'nun genellikle orta kısımlarına yerleştiyse bu defa da Anadolu'nun henüz fethedilmeyen batı, güney ve kuzey uçları Türk fetih ve yerleşmelerine açılıyordu. Öyle ki, İbn Said'e göre Denizli, Honas ve Dalaman çayı havâlisinde 200 bin çadırlık bir Türkmen göçebe halk yaşıyordu. Eskişehir'den Kütahya'ya kadar uzayan dağlarda 300 bin ve Kastamonu bölgesinde de 100 bin çadırlık halk yığılmıştı. Sadece göçebelere ait olan bu rakam takriben 5 milyon insana tekabül etmekte ve yeni göçlerin ne kadar insan getirdiğine dair bir fikir vermektedir (Turan, 2013: 525; İnalçık, 2002, IX: 67).

Diyâr-ı Rum'un (Anadolu) Türkiye Haline Gelmesinin Kalıcı Damgaları: Yer ve Yerleşim Adları

Yer ve yerleşim adları² Anadolu'nun Türkleşmesini ve Türk vatani haline gelmesini gösteren en bariz delillerdendir. Örneğin, Neşri'nin Kitâb-ı Cihân-nümâ adlı eseri taranarak yapılan bir çalışmanın sonucunda Anadolu'daki yer adlarının %64'ünün Türkçe, %3'ünün Arapça veya Farsça kökenli olduğu tespit edilmiştir. Arapça veya Farsça kökenlilerin de ancak Türkler tarafından verilmiş olacağı düşünülerek bu oran %67'ye çıkarılabilir. Anadolu'daki yerleşim birimlerinin kalan %33'ü de Rumca ya da Anadolu'nun daha önceki sakinlerinin dillerindedir (Karadoğan, 2002, VI: 285). Yer ve yerleşim isimleri Türkleşmenin kanıtı olarak büyük bir çoğunlukla Türkçe olmasına rağmen, Anadolu şehirlerinin bazılarının eski çağlardaki isimleri Türk söyleyişine uydurularak yerinde bırakılmıştır. Türkler bu şehirleri aldıkları zaman az da olsa kale içinde yaşayan eski ahâlisinin mevcudiyeti hasebiyle bu şehirlere yeni bir ad vermek yoluna gitmemişlerdir (Kafalı, 2002, VI: 187). Kerasus (Giresun), İkonium (Konya), Attaleia (Antalya), Sinope (Sinop), Paypert (Bayburt), Parthenia (Bartın), Sebastia (Sivas), Brussa (Bursa), Beleocaseria (Balıkesir), Trapezus (Trabzon), Caseria (Kayseri), Amasesia (Amasya), Melitene (Malatya) şeklinde görülen şehir adları bu hususa örnektir. Fakat, Orta ve Batı Anadolu'da yerli ahaliye nazaran daha büyük bir kesafetle yayılmış oldukları anlaşılan Türkler bu mıntikalardaki eski köylerin üzerinde yerleşirlerken ekseriyetle adlarını değiştirerek kendi dillerinde adlar vermişler; Orta Anadolu'daki köylerin çoğu Türkler tarafından yeniden kurulmuş olduğundan, onların adları kâmilten Türkçe olmuştur (Yinanç, 2013: 138; Gündüz, 2009: 60). Ayrıca, Batı Anadolu'daki küçük ve orta boydaki kentlere Türkçe adlar verilmiştir (Cahen, 1979: 191). Türk kültürünü yansıtan yer ve yerleşim adlarının bazıları şunlardır:³

Muhtelif Türk Kavimlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk adının siyasî bir otorite olarak yükselişi ve dünya çapında yayılması şüphesiz Oğuzlar marifetiyle olmuştur. X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devletinin dağılmasına müteakip Oğuz ana kütlesinden koparak Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara ve Avrupa'ya birinci grup "Uz" ve "Tork"; İslamiyet'e geçen ikinci grup ise "Türkmen" olarak isimlendirilmiştir. Türkmenler Anadolu'yu baştanbaşa doldurduktan sonra yerleşik hayata geçenler "Türk", buna mukabil, konar-göçer gelenekleri devam ettirenler ise "Yörük" veya "Türkmen" adıyla anılmışlardır (Gündüz, 2009: 46). Bunların isimleriyle ilgili yer ve yerleşim adları şunlardır: "Oğuz" (Erzincan), "Oğuzlar" (Ankara), "Oğuzeli" (Sinop), "Oğuz dağı" (Erzincan), "Türkoğlu" (Amasya), "Türkeli" (Sinop), "Türkçayı" (Kahramanmaraş), "Türkyurdu" (Gaziantep), "Türkobası" (Edirne), "Türkân" (Diyarbakır), "Türkmen" (Konya), "Türkmenler" (Sivas), "Türkmenköy" (Afyon), "Türkmen dağları" (Denizli), "Türkmen deresi" (Mardin), "Yörükler" (Tekirdağ), "Yörükatlı" (Ağrı), "Özyörük" (Samsun).

Anadolu'ya sadece Oğuzlar değil, Malazgirt savaşından çok daha önce ve daha sonra muhtelif zamanlarda bilhassa Moğol istilası sonrasında diğer büyük Türk toplulukları da gruplar halinde gelip yerleşmişlerdir. Bunlarla ilgili yer ve yerleşim isimleri ise şunlardır: "Özbek" (Çankırı), "Uygur" (Amasya), "Tatar" (Kayseri), "Tatarköy" (Tokat), "Tatarlar" (Edirne), "Kıpçak" (Sivas), "Kırgız" (Aydın), "Karluk" (Afyon), "Kumanlar" (Ordu), "Hazar" (Elazığ), "Macarköy" (Antalya), "Macarlar" (Balıkesir).

²Doğal olarak tabiatta bulunan dağlar, tepeler, ovalar, vadiler, yamaçlar, sırtlar, mevkiler, geçitler gibi morfolojik unsurlar ile denizler, göller, nehirler, dereler, çaylar gibi hidrografik unsurlara genel anlamda "yer adları" denilebilir. Bunlardan farklı olarak insanlar tarafından vücuda getirilen şehir, kasaba, köy, mezra, yayla, kışla, kom, ağıl vb. yerleşme merkezlerine verilen isimlere de "yerleşme adları" denilebilir. Gümüştü, 2002, VI: 358.

³Bu liste hazırlanırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Sümer, 2002, VI; Atsız-Naci, 2013; Sezen, 2006; Turan, 2013; Koca, 2011: 189-213, 215-265; Kafalı, 2002, VI; www.yerelnet.org.tr; www.köylerimiz.net; www.köylerimiz.info. Bu konuda açıklamalar ve Cumhuriyetin ilk devirlerinde yapılan çalışmalar için bkz. İnan, 1998, I: 66-68. Biz, Salim Koca'nın tasnifini esas almakla birlikte onun tasnifinde yer almayan bir kaç başlık daha ekledik. Tasnif örnekleri ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Gülensoy, 1998; Eren, 2010. Türkiye'de yapılan toponimi araştırmalarının bir listesi için bkz. Şahin, 2010.

Oğuz (Türkmen) Boy, Kabile ve Obalarının Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Oğuz (Türkmen) boy, kabile ve obalarının adlarıyla ilgili yer ve yerleşim adları, konumuz bakımından, şüphesiz, muhtelif Türk kavimlerinin adlarıyla beraber ilk iki sırayı paylaşan en çarpıcı misallerdir. Bu kabil isimlendirmeler Anadolu'daki en büyük adlandırma grubunu oluşturur (Kafalı, 2002, VI: 187). Faruk Sümer XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'da Oğuz (Türkmen) boylarının adlarını taşıyan 890 adet köy ve mezra tespit etmiştir (Sümer, 2002, VI). Daha sonra yapılan daha kapsamlı bir çalışma ile bu sayı 1428'e ulaşmıştır (Gümüşçü, 2002, VI: 361). 1935 Nüfus Sayımı Köyler Nüfusu cildinde ise 442 tane Oğuz (Türkmen) boy adlı yerleşim merkezi bulunmuştur (Gümüşçü, 2002, VI: 362). Günümüzde bu sayıyı artırmak mümkündür. Anadolu'da Oğuz (Türkmen) boylarının adını taşıyan bazı yerleşim yerleri şunlardır: "Kayıhan" (Afyon), "Kayı" (Çorum), "Bayat" (Ankara), "Karaevli" (Kastamonu), "Yazır" (Konya), "Döğer" (Burdur), "Dodurga" (Tokat), "Afşar" (Aydın), "Avşarobası" (Kayseri), "Kızık" (Kütahya), "Beğdili" (Karabük), "Ulu Karkın" (Afyon), "Bayındır" (Çankırı), "Peçenek" (Ankara), "Çavundur" (Konya), "Çepni" (Trabzon), "Salur" (Antalya), "Eymür" (Samsun), "Alayundlu" (Malatya), "Yüreğir" (Kütahya), "İğdir" (Erzurum), "Bügdüz" (Sivas), "Kınık" (Konya).

Anadolu'da Oğuz (Türkmen) boylarının obalarından oluşan topluluk adlarının da yerleşim adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, XVI. yüzyıla ait Osmanlı arşivlerindeki kayıtlardan altı binden fazla Yörük ve Türkmen grubunun (boy, kabile, taife, oba olarak) adını tespit etmek mümkün olmaktadır (Sakin, 2008: 233). Bu isimlere örnek olarak şunlar gösterilebilir: "Turgut" (Karaman), "Teke" (Antalya), "Atçeken" (Konya), "Gökçeli" (Mersin), "Elvanlı" (Mersin), "Bozdoğan" (Aydın), "Yürükân-ı Zile" (Sivas), "Akkeçili" (Manisa), "Karakeçili" (Çorum).

Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kullanılan Unvan ve Lâkaplarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk beyleri Anadolu'da eski şehirleri yeniden onarıp güzelleştirmişler veya yeni yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Bu yerlerden bazıları kuruluşunda veya geliştirilmesinde emeği geçen beylerin bir sonraki başlıkta görüleceği üzere adlarıyla, bazıları ise unvan ve lâkaplarıyla anılmışlardır. Bu hususta en güzel örnekler Alâeddîn Keykubâd'ın lâkabına izafeten "Alâ'iyye" (Alanya) ve Eşrefoğulları beylerinden Süleyman Bey'in unvanıyla ilgili "Beyşehir" adlarıdır.

Bunlardan başka Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait unvan ve lâkaplarla ilgili daha pek çok yer ve yerleşim adları vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Sultanhanı" (Kayseri), "Beyobası" (Antalya), "Gâzibey" (Sivas), "Ulubeyler" (Balıkesir), "Sultan" (Çorum), "Yüzbeyi" (Amasya), "Sultan Konağı" (Giresun), "Kutlubey" (Denizli), "Karahan" (Malatya), "Beylerbeyi" (Denizli), "Rükneddin" (Bolu), "Atabey" (Konya), "Subaşı"⁴ (Çankırı).

Türk Tarihindeki Önemli Şahısların Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler, muhtelif zamanlarda hanedan veya devlet kuran, ilk Müslüman gazilerden başlamak üzere onları takiben Anadolu'nun fethi ve imarı başta olmak üzere Türk vatan, devlet ve milletine emeği geçen hükümdarları, şehzadeleri, beyleri ve komutanları kısacası Türk tarihine ve kültürüne mâl olan simaları unutmamışlar ve onların adlarını, hatıralarını yaşatmak üzere Anadolu'da yer ve yerleşim adları olarak kullanmışlardır. Örnek vermek gerekirse şunlar gösterilebilir: "Oğuz Han" (Burdur), "Battal Gâzi" (Malatya), "Selçuk Gâzi" (Bursa), "Selçuk Bey" (İzmir), "Alp Arslan" (Amasya), "Tutak" (Ağrı), "Artuk" (Tokat), "Afşin" (Kahramanmaraş), "Kılıç Arslan" (Afyon-), "Tutuş" (Çorum), "Porsuk" (Sivas), "Hasan Dağı" (Niğde), "Bozan" (Afyon), "Yağıbasan" (Sivas), "Çağa Bey" (Çankırı), "İlgâzi" (Amasya), "Danışmend"⁵ (Çankırı), "Karatekin" (Çankırı), "Ertuğrul Gâzi" (Bilecik), "Osman Gâzi" (Bursa), "Osmaneli" (Bilecik), "Melik Gâzi" (Kayseri), "Umurköy" (Aydın), "Orhan Gâzi" (Bursa), "Konur Alp" (Düzce).

Tasavvufi Zümre ve Ahi İleri Gelenlerinin Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

⁴Anadolu'da "subaşı" adıyla 25 adet köy bulunmaktadır ki, bunların bir kısmı Selçuklu devrindeki "sübaşı", yani "askerî vali" anlamını ifade etmektedir. Çoğunluğu ise, "su başı", "pınar başı" gibi anlamlarla kurulmuş köylerdir. Koca, 2011: 255.

⁵Bu adda birçok yerleşim yeri olup Danışmendliler veya Danışmend Gazi ile olan ilgileri meçhuldür.

Yeni vatanda sevgi, barış ve hoşgörü ortamını hazırlayan ve Anadolu'nun manevî mimarları olarak tarihe geçmiş tasavvuf erbabı ve Ahi ileri gelenlerinin isimleri de Anadolu'daki birçok yerleşim yeri için kullanılmıştır. Bunlarla alakalı isimler şunlardır: "Ahi" (Edirne), "Ahiler" (Eskişehir), "Ahi Mehmet" (Tekirdağ), "Ahi Baba" (Sakarya), "Ahi Evren" (Kırşehir), "Ahi Mesud/Etimesgut" (Ankara), "Şeyh Edebalı" (Bilecik), "Horasan Baba" (Erzurum), "Hacı Bektaş Velî" (Ankara), "Geyikli Baba" (Bursa), "Seyyid Harun" (Konya), "Veli Baba" (Erzurum), "Mevlana" (Konya), "Hacı Bayram Velî" (Ankara), "Özbey Baba" (Erzurum).

Türk Hanedan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Anadolu'da Türk beylerinin hâkimiyet icra ederek merkez edindikleri bölgeler kendilerinden itibaren genellikle mensup oldukları hanedanın adıyla anılmaya başlamıştır. Günümüzde "Karaman" ve "Aydın" şehirleri bu duruma en güzel örneklerdir. Ayrıca, Cumhuriyet dönemine kadar Kütahya "Germiyân", Balıkesir "Karesi", Manisa "Saruhan", Balat ve Muğla "Menteşe", Isparta ve Eğridir "Hamid" veya "Hamidâbâd" adını taşımaktaydı (Koca, 2011: 257). Günümüzde farklı bölgelerde bu adları taşıyan bazı örnekler şunlardır: "Selçuklu" (Konya), "Osmanlı" (Sakarya), "Karaman" (Balıkesir), "Dulkadirli" (Kırşehir), "Artuklu" (Mardin), "Saltuklu" (Kastamonu), "Danişmendli" (Kayseri), "Akkoyunlu" (Burdur), "Karakoyunlu" (Aydın).

Eski Türk Devlet Teşkilatındaki İkili Sistemle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türklerin gerek İslâmiyet'ten önceki ve gerek sonraki yaşayış ve teşkilatlanmalarında kendisini bütün açıklığıyla gösteren kadim Türk ikili anlayış sistemini Anadolu'daki yer ve yerleşim adlarına da yansıtarak hayatta tutmuşlardır.⁶ Bunların bazı örnekleri olarak şunlar gösterilebilir: "Küçükçekmece-Büyükçekmece", "Eskişehir-Nevşehir/Yenişehir", "Akdeniz-Karadeniz", "Küçükköy-Büyükköy" (Antalya), "Eskikızılelma-Yenikızılelma" (Bursa), "Aşağıakpınar-Yukarıakpınar" (Bingöl), "Eskihamidiye-Yenihamidiye" (Bartın), "Küçükkaralı-Büyükkaralı" (Giresun), "Aktaş-Karataş" (Denizli), "Küçükgeçit-Büyükgeçit" (Erzurum), "Eskidanişment-Yenidanişment" (Bursa), "Aşağıemirler-Yukarıemirler" (Ankara), "Akpınar-Karapınar" (Erzurum).

Renklerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türk kültüründe renk kavramı derin bir geçmişe sahip olup renklerin anlamları ve sembolik değerleri çok çeşitlidir (Küçük, 2010: 185-210). Türkler Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da yer ve yerleşim alanlarını birtakım renklerle nitelmişlerdir.⁷ Bu isimlerin bazıları şunlardır: "Kızıllar" (Adana), "Alatepe" (Aydın), "Karaca" (Ağrı), "Kızılbörüklü" (Eskişehir), "Karakışla" (Antalya), "Yeşilyurt" (Adıyaman), "Saribahçe" (Adana), "Kızılcadağ" (Antalya), "Yeşilhüyük" (Afyon), "Karataş" (Adana), "Sarıhüyük" (Ankara), "Gökçeçayır" (Osmaniye), "Karabörk" (Giresun), "Sarıkamış" (Ağrı), "Sarıkaya" (Adıyaman), "Akören" (Konya), "Sarıca" (Ağrı), "Karacaören" (Konya).

Yönlerle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Yön bildiren adların yer ve yerleşim isimlerine yansımalarına dair bazı örnekler şunlardır: "Kuzeykışla" (Çankırı), "Doğupınar" (Sivas), "Doğukent" (Şanlıurfa), "Batıköyü" (Şanlıurfa), "Aşağıgüney" (Karabük), "Güneybayırı" (Bursa), "Güneyce" (Samsun), "Güneycik" (Ordu), "Ortaköy" (Malatya), "Ortaca" (Bolu), "Karşıbağlar" (Diyarbakır), "Karşıyaka" (İzmir), "Diphisar" (Şanlıurfa), "Dipevler" (Afyon), "Araköy" (Gümüşhane).

Hayvan Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

⁶Türklerin inanışına göre Tanrı tarafından Türk hükümdarına bağışlanan kut yani siyasî iktidar gökten aşağı doğru inmekte ve yeryüzünde doğu ve batı yönüne doğru ikiye ayrılmaktadır. Bu anlayışın gereği olarak eski Türklerde ülke, halk, teşkilat ve memuriyetler genellikle ikiye ayrılmaktaydı. "Doğu Karahanlı-Batı Karahanlı", "Akkoyunlu-Karakoyunlu", "Sankeçili-Karakeçili", Anadolu Beylerbeyi-Rumeli Beylerbeyi" gibi örnekler bu anlayış ile ilgilidir. Bu konu hakkında bkz. Koca, 2011: 257-260.

⁷Renk konusu Türk kültürü açısından başlı başına bir araştırma konusudur ki bu renklerin yer adlarına yansımaları ve tespiti de ayrı bir araştırmaya konu olur. Türk kültüründe renklerin temsil ettiği manalar çok çeşitli olup bu konuya coğrafi adlandırma ve renklerin temsil ettiği yönlerle bakarsak; doğu=mavi, batı=ak, güney=kızıl, kuzey=kara renkleri ile nitelendirilmiştir. Mesela renklerle isimlendirmelerde Aktepe, Karatepe, Göktepe, Kızıltepe bir bölgenin istikametini gösterdiği gibi Saritepe de mevcut ise onun merkezde yer aldığı görülür. Kafalı, 2002, VI: 188. Karadeniz, Kızıldeniz, Gökçe göl gibi isimler bu hususla ilgilidir. Verdiğimiz örneklerin arasından yine bu hususla ilgili olanların olup olmadığını bilmiyoruz. Aynı şekilde bir sonraki başlıkta (Yön) geçen adlar için de aynı şey geçerlidir.

Bozkır iklim ve şartlarında yaşayan Türklerde hayvancılık yani besicilik hayatın temel unsuruydu. Sayısız koyun, keçi vb. sürüleri olan Türklerde at ve kurt da kutsal sayılıyordu. Ayrıca koyun, at gibi hayvanlar Türklerin iktisadî faaliyetleri yanında binicilik ve savaş sanatı eğitimlerinde de önemli bir yer işgal ediyordu. Türkler, Anadolu'ya akarken hayvan sürülerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Onlar, hayatlarında önemli bir yer tutan bu kültürlerini yer ve yerleşim adlarına da yansıtmişlerdir. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır: “Bozkurt” (Ağrı), “Koyunlar” (Aydın), “Atlılar” (Mersin), “Boğaköy” (Amasya), “Bozoğlak” (Elazığ), “Devegeçidi” (Diyarbakır), “Kınalıkoç” (Bitlis), “Koçgazi” (Afyon), “Geyikpınarı” (Bitlis), “Kurtkale” (Ardahan), “Yağızatlı” (Adıyaman), “Sürmelikoç” (Ağrı), “Koyunoba” (Kütahya), “Doğanca” (Siirt), “Akçakoyunlu” (Gaziantep), “Karakoyun” (Sinop).

Maden Adlarıyla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler Orta Asya'da en eski devirlerden beri maden bulmak, kullanmak ve işlemekte uzmanlaşmışlardır (Şen, 2002: 162-172). Bu madenlerin başında altın, gümüş ve demir gibi madenler gelmekte idi. Efsane ve destanlarımıza dahi konu olan bilhassa demir madeni, Türk hayatının vazgeçilmezleri arasında idi. Öyle ki, Türkler demircilikle ün salmışlardır. Eski Türkler, madenlerin çokça bulunduğu bir yer olan Altay dağlarına “Altun Yış” (Altın ormanı) demişlerdir. Türkler Anadolu'da da birçok yer ve yerleşimleri maden ismiyle nitelemişlerdir. Bunların başında Gümüşhane ilimiz gelmektedir. Diğer bazı örnekler de şunlardır: “Altınlı” (Şanlıurfa-Çankırı), “Altıntaş” (Kütahya-Erzurum), “Altınbaş” (Çorum), “Altınboğa” (Van), “Altınyayla” (Burdur), “Gümüştaş” (Sivas), “Gümüşlü” (Kütahya), “Gümüştepe” (Amasya), “Gümüşdere” (Van), “Gümüşpınar” (Gaziantep), “Demirköy” (Artvin), “Demirtepe” (Ağrı).

Çevrenin Biçim ve Özelliğini Yansıtan Adlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler yurt tuttıkları alanları tabiat ve coğrafi şartlarına ve özelliklerine göre de adlandırmışlardır. Örnek olarak şunlar gösterilebilir: “Sivrimağara” (Şanlıurfa), “Kocatepe” (Afyon), “Yağmuralan” (Gaziantep), “Çaykenarı” (Muğla), “Yellibel” (Adana), “Gürpınar” (Van), “Uzundere” (Erzurum), “Çorakdere” (Samsun), “Kuruyer” (Hatay), “Ayazini” (Afyon), “Nazlıçayır” (Gümüşhane), “Dikyamaç” (Mardin), “Karyağmaz” (Balıkesir), “Kızılyer” (Adana), “Yolağzı” (Artvin), “Karlitepe” (Bitlis), “Tepeköy” (Afyon), “Soğukpınar” (Adana).

Türklerin Hayatında Başlıca Rol Oynayan Yer, Nesne ve Kavramlarla İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Türkler hayat, yaşayış ve inançlarında önemli yer tutan, maddeten ve manen değer ve önem verdikleri yer, nesne ve kavramları ya olduğu gibi ya da çeşitli isimlerle tanımlayarak yer ve yerleşim adı olarak kullanmışlardır. Bunlara örnek olarak şunlar verilebilir: “Yayla” (Balıkesir), “Yaylaadamı” (Adıyaman), “Ovacık” (Çanakkale), “Yazkonağı” (Bingöl), “Serinyayla” (Manisa), “Güzyurdu” (Malatya), “Yaylaköy” (Ağrı), “Yaylak” (Diyarbakır), “Kayakışlak” (İğdir), “Alagez Kışlağı” (Şanlıurfa), “Yazyurdu” (Konya), “Yürükyayla” (Eskişehir), “Yazlık” (İğdir), “İlkkurşun” (İzmir), “Hıdırellez” (Samsun), “Kopuz” (Gümüşhane), “Kopuz Alya” (Ağrı), “Kızılelma” (Tokat), “Şiylan” (Şanlıurfa).

Anavatan Türkistan'dan Anadolu'ya Getirilen Yer ve Yerleşim Adları

Türkler gelmiş oldukları anavatan Türkistan'daki hatıralarını unutmamışlar ve o hatıraları Anadolu'da yer ve yerleşim adları olarak yaşatmak suretiyle hatırlamış ve canlı tutmuşlardır. Bu adların bazıları şunlardır: “Aras Nehri”, “Seyhan ve Ceyhan nehirleri”, “Karaçuk Dağı” (Şanlıurfa), “Barçın Yaylası” (Karaman), “Balgasun Yaylası” (Karaman), “Barçın” (Sivas), “Horasan” (Erzurum), “Horasanlı” (Denizli), “Talas” (Kayseri), “Keles” (Bursa), “Harezmi” (Isparta), “Yedisu” (Bingöl).

Bölgenin Mahsulü İle İlgili Yer ve Yerleşim Adları

Bilindiği gibi, Anadolu'ya sadece konar-göçer Türkler değil yerleşik hayat tarzını benimsemiş Türkler de gelmişti. Konar-göçer gelenekleriyle gelip tarihi süreç içerisinde tedricen Anadolu'da da

yerleşik hayata geçenler olmuştur. Nitekim, kavun, karpuz, ayçiçeği, pamuk, pirinç, cındarı gibi zirâî mahsuller Türklerin Anadolu ziraatına ilaveleridir. Öyle ki, Anadolu coğrafyasındaki ehli hayvan cinslerinden hububat nevilerine ve meyve çeşitlerine kadar pek çok şey fatih atalarımız tarafından Türkistan'dan Türkiye'ye getirilmişlerdir (Kafalı, 2002, VI: 188). İşte Türkler, yerleştikleri ve yaşadıkları bölgelerden aldıkları mahsullerin adlarını o yer ve yerleşimleri niteleyen ad olarak her dönemde kullanmaktadırlar. Örnek olarak şunlar gösterilebilir: “İncirli” (Şanlıurfa), “Narlı” (Balıkesir), “Elmabağı” (İzmir), “Payamlı” (İzmir), “Ayvalık” (Yozgat), “Fındıklı” (Giresun), “Üzümlübel” (Burdur), “Bademli” (Afyon), “Erikli” (Bilecik), “Karpuzlu” (Batman), “Dutluca” (Manisa), “Acıpayam” (Elazığ), “Karpuzalanı” (Van), “Zeytinliköy” (Çanakkale), “Kirazlıhayla” (Denizli), “Fındıkoba” (Trabzon).

SONUÇ

Türk ve İslâm âlemini nizama koyan Büyük Selçuklular devrinde Türklerin son hudut kalesi Anadolu da Malazgirt savaşını izleyen dönemde kısa sayılabilecek bir süre içerisinde fethedilerek Türk-İslâm beldelerine dâhil edilmiştir. Türkmenler meselesi başta olmak üzere fetih arifesinde ortaya çıkan birtakım tarihî şartlar, bu büyük tarihî hâdisenin başlangıç halkasını oluşturmuştur. Türk beyleri ve milleti bu hudut kalesini vatan addederek Türkleştirmiş ve Anadolu, günümüze kadar devam eden süreçte büyük Türk devletlerine kaynak teşkil etmiştir.

Buraya kadar açıklamaya ve göstermeye çalıştığımız şekilde, Türklerin, önce savaş meydanlarındaki galibiyetleri, ardından siyasî teşekküller kurmaya başlamaları ve bu oluşumları daimi bir nüfus akışıyla beslemeleri neticesinde Anadolu, XII. yüzyıl sonunda, batı sahaları ve sahil memleketleri müstesna olmak üzere Kuzey Suriye, Irak, Elcezire, İran ve Azerbaycan sahalarında olduğundan daha yoğun bir Türk kütlesi tarafından Türkleştirilmiştir (Köprülü, 2012: 72). Nitekim Batı dünyası II. Haçlı seferi sırasında (1147/1148) Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu bundan böyle “Türkiye” adıyla anmaya başlamışlardır (Odo of Deuil, 1948: 87; Özcan, 2012: 68; Koca, 2003: 142; Turan, 2013: 24). Hemen hemen bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına ulaşılan XIII. yüzyılda ise Anadolu her bakımdan bir Türk vatanı görünüşü almıştır (İnalçık, 2002, IX: 66). XIV. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'yu gezen büyük seyyah İbn Battûta da Anadolu'yu “Türk ülkesi” olarak nitelemektedir (İbn Battûta, 2014: 273).

Türkler, fetih yoluyla ele geçirerek bir vatan addettikleri bu topraklardaki yerleri ve yerleşim sahalarını kendi kültürleri, değerleri, inançları, âdet ve göreneklerini yansıtan türlü türlü adlarla isimlendirmişlerdir. Bunlar Türkler tarafından Anadolu'ya vurulan kalıcı damgalar niteliğindedir. Diğer bir deyişle, birer tapu senetleridir.

KAYNAKÇA

ANNA KOMNENA, Alexiad, (çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1996.

ATSIZ, N.-NACİ, A., “Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri”, (Günümüz Türkçesine çev. M. Kemaloğlu-Eserin orijinali 1926 yılında yayınlanmıştır), Akademik Bakış Dergisi, Türk Dünyası Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013 Eylül-Ekim.

BROSSET, M. F., Gürcistan Tarihi –Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar-, (çev. Hrand D. Andreasyan), (yay. haz. Erdoğan Merçil), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

CAHEN, C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul, 1979.

EREN, H., Yer Adlarımızın Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

GÜLENSOY, T., “Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış”, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, 1998.

- GÜMÜŞÇÜ, O., “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, Türkler Ansiklopedisi, c. VI, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÜNDÜZ, T., Bozkırın Efendileri –Türkmenler Üzerine Makaleler-, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- IOANNES ZONARAS, Tarihlerin Özeti, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- İBN BATTÛTA, İbn Battûta Seyahatnâmesi, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- İBNÜ’L-CEVZÎ, İbnü’l-Cevzî’nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler H. 430-485=1038-1092, 26(30), (çev. Ali Sevim), Belgeler, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 2005.
- İBNÜ’L-ESÎR, El-Kâmil Fi’t-Tarih, c. IX, (çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.
- İNALCIK, H., “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu”, Türkler Ansiklopedisi, c. IX, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- İNAN, A., Makaleler ve İncelemeler, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- JORGA, N., Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. I, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
- KAFALI, M., “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, Türkler Ansiklopedisi, c. VI, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- KARADOĞAN, A., “Ad Bilimi Perspektifinden Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecine Farklı Bir Bakış”, c. VI, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAYMAZ, N., “Malazgirt Savaşı ile Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesine Dair”, Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- KOCA, S., Dandanakan’dan Malazgirt’e, Giresun, 1997.
- KOCA, S., Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- KOCA, S., Türkiye Selçukluları Tarihi -Malazgirt’ten Miryokefalon’a 1071-1176-, Karam Yayıncılık, Çorum, 2003.
- KÖPRÜLÜ, M. F., Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- KÜÇÜK, S., “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, Bilig, 54, 2010 Yaz.
- MİKHAEL ATTALEİATES, Tarih, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- NİKEPHOROS BRYENNİOS, Tarihin Özü, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- ODO OF DEUIL, De Profectione Ludovici VII in Orientem, (çev. V. Gingerick Berry), Columbia University Press, New York, 1948.
- ÖZCAN, A. T., “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, Türkiyat Mecmuası, 22(2), İstanbul, 2012 Güz.
- SAKİN, O., “Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler”, Uyan Türkiyem, II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Şenliği, Ankara, 3-4 Mayıs 2008.
- SEZEN, T., Osmanlı Yer Adları, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

- SÜMER, F., “Anadolu’da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları”, Türkler Ansiklopedisi, c. VI, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- SÜRYANİ MİHAEL, Süryanî Patrik Mihael’in Vekainamesi, I-II, (çev. Hrand D. Andriasyan), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Yayınlanmamış eser, 1944.
- ŞAHİN, G., “Türkiye’de Yapılmış Toponomi Çalışmaları”, Adıyaman Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(4), 2010 Haziran.
- ŞEN, S., “Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış”, Modern Türklük Araştırma Dergisi, 5(3), 2002 Eylül.
- TURAN, O., Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- TURAN, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- URFALI MATEOS, Urfalı Mateos Vekayı-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, (çev. Hrand D. Andriasyan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- VARDAN, “Türk Fütuhâtı Tarihi”, (çev. Hrand D. Andriasyan), Tarih Semineri Dergisi, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1937.
- YİNANÇ, M. H., Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, (yay. haz. Refet Yinanç), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2013.

www.yerelnet.org.tr

www.köylerimiz.net

www.köylerimiz.info

БАТЫР АПАЛАР ЕРЛІГІНЕ – МЫҢ ТАҒЗЫМ

INDEBTEDNESS TO OUR BRAVE WOMEN

Jusupov KENES (Жусупов Кенес Амирлович, т.ғ.к., доцент)

М. Тынышбаев атындағы Қазақ көлік және коммуникациялар академиясы Алматы,
Қазақстан Республикасы / Assoc. Prof..Dr. (M.Tanyshhev Kazakh Academy of Transport and
Communication, kenes_atabai@mail.ru)

Жеңіс туының Берлинде желбірегеніне 72 жылдың жүзі де болып қалды! Ұлы Жеңіспен бірге өмірге келген сәбилердің өзі қартайды. Ал елге оралған жеңіс солдаттарының қатары бұл күнде тым азайып та кетті. Біздің болашақ жарқын өміріміз үшін қанмайданда жан беріп, топырағы туған жерінен бұйырмаған боздақтар қаншама? Из-түзсіз жоғалып кеткендердің тағдыры әлі күнге дейін қаруластарының жанын сыздатады. Ашық аспанымызға сұм соғыстың бұлты үйіріліп, қанкүйлі фашист армиясы елге басып кіргенде, ер азаматтармен қатар ержүрек қазақ қыздары Әлия Молдағұлова мен Мәншүк Маметова да отанды қорғауға аттанды. 20 миллионнан аса адамның өмірін жалмаған зұлмат соғыста мерген Әлия мен пулеметші Мәншүк жауға атылған оқтай шүйлікті. Соғыс даласында фашизмнің күлталқанын шығарушылардың алдыңғы шебінде шайқасты. Адамзат ұрпағын аямаған неміс басқыншылары он екіде бір гүлі ашылмаған қаршадай қыздарды аясын ба? Әлия да, Мәншүк те ерліктерімен майдандағы қаруластарына үлгі бола жүріп, фашистердің оғынан қаза болды. Екеуіне де Кеңестер Одағының Батыры атағы берілді.

Қазақ халқының ақылына көркі сай, батыл да батыр ару қыздары туралы сонау қисса-дастан, ертегіден бастап бүгінгі күнгі тарихтың қалың беттерінде көп айтылған әрі жазылған болатын. Қазақтар қай заманнан қыз баласын ардақтап өсірген. Қыздарды қызғалдаққа, нәзік гүлдерге теңеп, аялай, ардақтай білген. Ер азаматтармен бірге қан майданда ерлік көрсетіп, қаза тапқан, есімдері ел есінде мәңгі қалған батыр қыздар, ерліктің қос қанатындай болған – Әлия мен Мәншүк апаларымыз қандай құрметке болса да және әрқашан да құрметтеуге лайықты!

1943 жылдың мамыр айында Мәскеудегі әйелдерге арналған мергендер мектебін үздік бітірген Әлияны әкімшілік әдіскер-нұсқаушы етіп қалдыруға ұйғарады. Алайда өжет қыз майданның алғы шебіне сұрануын қоймайды. Әлия 1943 жылдың тамыз айынан 2-Прибалтика майданында 54-атқыштар дивизиясының құрамында ұрысқа қатысып, мергендігімен көзге түседі. 1944 жылдың 14 қаңтарында Новоскольникови маңындағы Насва темір жол станциясы үшін болған ұрыста Молдағұлова жауынгерлерді шешуші шайқасқа бастап, қаһармандықпен қаза тапты. Ол кезде батыр қыз 19-ға да толмаған еді.

Мәншүк Маметова майдандағы ұрысқа өз өтініші бойынша 1942 жылдың тамызында кірді. Калинин фронтының 3-ші армиясының 100-ші жеке атқыштар бригадасының пулеметшісі, аға сержант Маметова өзінің өжеттігі және кәсіби біліктілігімен көзге түсті. 1943 жылдың 15 қазанында Невель маңындағы Изочи станциясы үшін кескілескен ұрыстар жүрді. Шабуылдар екі жақтан алмасып жатты. Осы шайқаста 21 жасар Мәншүк басынан жараланғанына карамастан, пулеметінен жауға оқты қарша боратты да, тағы да ондаған фашистерді жер жастандырып, батальонның алға жылжуына мүмкіндік жасады.

Соңғы жылдары біздің академиямыз бен Әлия Молдағұлова қаза болған Ресейдің Псков облысы Новоскольникови ауданы әкімшілігі арасында хат арқылы байланыстар жасалып, достық қатынастар орнаған еді. Бұл достықтың түп тамыры мына төмендегі Әлияға атындағы алып жер қазу машинасын жасау оқиғасынан бастау алады:

1973 жылдың көктемінде Кентау қаласындағы №2 мектеп - интернаттың 5 класс оқушылары

20 тонна металл сынықтарын жинап, Кентау экскаватор заводына тапсырады. Завод жұмысшылары осы металдан Әлия Молдағұлова атындағы экскаватор құрастырып, оны Әлияның майданда қаза болған жері - Ресейдің Псков облысы Новоскольніки ауданы еңбеккерлеріне сыйлық ретінде жібереді (1-сурет). Сол жылдың маусым айының 12-де класс жетекшісі, майдангер ұстаз Әбден Тұржановтың басқаруымен алты оқушы (олардың қатарында К.Ә.Жүсіпов те бар) Псков жеріне барып, Новоскольніки қаласының орталық алаңында экскаваторды машинист Александр Арбузовқа табыс етеді. Ертеңіне осы ауданның Монаково селосында орналасқан Әлия апаларының бейітіне гүл шоқтарын қойып, тағзым етіп қайтады. Осы сапарда Мәншүк апаларының да жатқан жері - Невель қаласында болып, қаланың орталығында орналасқан батыр қыз бейітіне де гүл шоқтарын қойып, апаларының ерлігіне бас иіп қайтқан еді.

1-сурет. Әлия Молдағұлова атындағы экскаватор, 1973 жыл

Әр жылдың 28-29 қаңтарында Новоскольніки және Невель аудандарының неміс басқыншыларынан азат етілген күндері атап өтіледі. Ұлы Жеңістің 65 жылдығына орай жергілікті әкімшілік осы мерекелік шараларға ҚазККА-дан делегация шақырады. Академия студенттері мен мұғалімдерінің Псков облысына алғашқы сапары осы 2010 жылдың қаңтарында өткен болатын.

Жерлестеріміз 28 қаңтар күні аудан орталығынан 30 шақырым жердегі Насва селосына сапар шегіп, ондағы Әлияның мұражайымен танысады. Одан соң Насвадан 7 шақырым жердегі Монаково селосындағы бауырластар зиратындағы Әлияның бейітіне жергілікті оқушылармен бірге гүл қойып, мәңгі ерліктің өшпес рухына тағы да бас иеді, құран бағыштайды (2-сурет).

2-сурет. Студенттер Әлия Молдағұлованың Монаководағы бейітінің басында, 2010 жыл.

29 қаңтар күні Новосокольники ауданы тұрғындары жиналған салтанатты митингіге қатысып, қала орталығындағы мәңгі от пен Әлия ескерткішіне тағзым етеді. Жерлестеріміз сол күні түстен кейін аудандық балалар үйіне барып, қайырымдылық іс – шара өткізеді. Кентаудың түлегі, бүгінде Қазақстанға танымал «Абди» кеңсе тауарлары фирмасының президенті Әбдібек Бимендиев берген 15000 рубль мен ойыншықтар жиынтығын балалар үйінің директоры Е.Н.Шнюкат ханымға тапсырады. Өз кезегінде директор ханым бұл қаржының бөлмелерді жөндеу жұмыстарына жұмсалатындығын айтып, қазақстандықтарға мың алғысын білдірді.

Бауырлас орыс жеріндегі естен кетпес жүрекжарды кездесулерде талантты студенттеріміз өз өнерлерін ортаға салды. Қаланың орталық мәдениет үйінде «Ерліктеріңіз мәңгі есте!» атты 3 сағаттық тақырыптық салтанатты кеш өтті. Осы кеште Бақытбекұлы Дәуіржан «Смуглянка» және «Катюша» секілді әскери әндерді орындаса, Сандыбаев Аслан домбырада «Балбырауын» мен «Сарыарқаны» күмбірлете тартып болғанда залдағылар ұзақ уақыт қол соқты. Ал Саликов Асхат Я.Хелемскийдің «Әлия жүрегі» поэмасынан үзінді оқыды. Жүсіпов Кеңес мәдениет үйінің үлкен сахна төрінде араға 37 жыл салып, баяғы экскаватордың машинисі 62 жастағы А.Арбузовпен құшақ жая кездесіп, апарған сыйлықтарын табыс етті. Сонымен қатар Әлияға арнап өлең шығарған Новосокольники қаласының №1 орта мектебінің 11 сынып оқушысы Мария Беляковаға да Қазақстан сыйлықтары тапсырылды.

3-сурет. Мәскеудегі Молдағұлова даңғылындағы Әлия ескерткіші, 2010 жыл

Ал 30 қаңтарда Беларусь шекарасына қарай Новосokolьникиден 60 шақырым жердегі Мәншүк апамыздың жатқан жері - Невель қаласына сапарлайды. Оларды аудан басшысы О.Е.Майоров пен аудандық «Невельский вестник» газетінің редакторы О.Герасимова құшақ жайып қарсы алады. Сол кісілермен бірге қалалық орталық саябақ жанында орналасқан М.Маметованың бейітіне және батыр атындағы көше бойындағы ескерткішіне гүл қойып, рухына арнап құран оқиды. Невель аудандық өлкетану мұражайын аралап, батырдың ерлігі мен өмірінен біраз мағлұматтарға қанығады. Аудан басшысы қаладағы орталық көшелердің және мектептердің бірі Мәншүктің атында екендігін, жыл сайын Жеңіс күні қарсаңында Мәншүк атындағы жүлде үшін қалалық веложарыс өтетіндігін айтыпты. Ал қалалық өлкетану музейінің қызметкері Александр Иванович Андреев-Снегин деген азамат өзінің 2009 жылы Мәншүкке арнап жасаған гравюрасын қонақтарға сыйға тартыпты. Газет редакторы О.Герасимова ханым Невельдің жергілікті ақыны жақында Мәншүк жайында поэма жазып, оны аудандық газетте жариялағандығы туралы айтыпты. Әрине, мұның барлығы да қуантарлық жайт, себебі бұл сол жердегі жергілікті халықтың біздің батыр қыздарымызға деген үлкен құрметі болатын.

31 қаңтар күні сапар Мәскеуде жалғасады. Алып Ресей астанасындағы Ә.Молдағұлова атындағы № 891 мектепке ат басын бұрып, ерлігі ел есінде мәңгі қалған батыр қыздың рухына тағы да тағзым жасайды (3-сурет). Мұражайына сыйлықтарын табыстайды. Әлия апаларының атындағы даңғыл бойымен зор мақтанышпен жүріп өтеді. Батыр апаларымыздың аруағына тағзым еткен патриоттарымыз отандастары алдында аманат парызды орындағандарын іштей түсініп, елге рухтанып қайтады.

4-сурет. Монаководағы 2,5 мың солдат (оның ішінде үштен бірі-қазақстандықтар) жерленген әскери мемориал- бауырластар зираты, 2016 жыл

Ал 2016 жылдың 6 тамызында соғыс жылдары қанды майдан өткен, 3 жылға жуық оккупацияны бастан өткерген, соғыс жылдары да, қазір де ірі темір жол торабы саналатын Ресейдің Псков облысы Новосokolьники қаласы өзінің 115 жылдық мерейтойын атап өтті. Дәл осы Новосokolьники ауданын немістерден азат ету жолында мыңдаған кеңес және қазақ жауынгерлерімен бірге халқымыздың қаһарман қызы Әлия Молдағұлова апамыз да ерлікпен қаза тапқанын бәріміз де білеміз. Кез келген тойдың шырайы қонақтар екенін ескерген ресейліктер осы шараға Қазақстаннан М.Тынышбаев атындағы Қазақ көлік және коммуникациялар академиясынан делегация шақырды. Бұл шақыруды құп алған академия ректоры Б.М.Қуанышев мырза үлкен қаржылай көмек көрсете отырып, Ресейдің Псковына екінші рет академияның студенттері мен мұғалімдерінен құралған делегациясын аттандырады. Бұл іссапарға аттанудың негізгі мақсаты – қазақтың қарлығаш қанатындай қос ару қыздарының ерлік жасаған жерлерін аралап, бастарына тағы да бір тағзым етіп қайту еді.

Делегация мүшелері Ресейдегі тамыз сапарында төмендегідей іс-шаралар атқарып қайтты:

5 тамыз күні Новосокольники ауданындағы Монаково бауырластар зиратындағы Әлия Молдағұлова мен оның қаруластары бейітіне жергілікті тұрғындармен бірге гүл шоқтарын қойып тағзым етті, құран бағыштады, Насва ауылдық орта мектебінде орналасқан батыр қыз музейін аралады. Новосокольники аудандық кітапханасында қала тұрғындарымен халықаралық кездесу өткізіп, Әлия апамыз бен басқа да жауынгерлердің ерліктері, аудандағы оккупация кезіндегі партизандық қозғалыс жайлы әңгіме-сұхбаттар жүргізді (4-сурет).

6 тамыздақаланың мерейтойына арналған негізгі іс-шараларға белсене қатысты:

- Новосокольники негізінен теміржолшылар қаласы болғандықтан теміржолшылар саябағында жаңадан ашылған теміржолшы батырларға арналған ескерткішке гүл шоқтарын қойды;

- «Ресей мен Қазақстан: бір жолмен бірге» тақырыбында өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға баяндамаларымен қатысты;

- Қаланың мерейтойына арналған салтанатты жиында делегация басшысы Жүсіпов К.Ә. сөз сөйлеп, тұрғындарды қазақ елі, қазақ теміржолшылары атынан құттықтап, академия ректорының мерейтойға арнаған хатын оқыса, студенттер қазақ және орыс тіліндегі әндерімен халықты тәнті етті. Осы салтанатты жиында қазақ делегациясы Псков облысының губернаторы А.А.Турчакпен кездесті.

- Новосокольники станциясының темір жол нысандары жұмыстарымен танысты, атап айтқанда деподағы локомотивтерді жөндеу және техникалық күту жұмыстары мен Петербург пен Мәскеу бағытындағы диспетчерлер қызметтерімен жақын танысты.

7 тамызда Новосокольникіден оңтүстік-батысқа қарай 60 шақырым жердегі Невель қаласында қазақ халқының тағы да бір даңқты қызы Мәншүк Мәметова апамыз жерленгенін жоғарыда айтып өткен болатынбыз. Батыр апамыздың ерлігіне тағзым ету мақсатында делегация мүшелері орыстың ежелгі қаласына жол тартып, Невель ауданы басшылығы қызметкерлерімен бірге Мәншүк бейіті мен оның қаланың нақ ортасындағы ескерткішіне гүл шоқтарын қойып, мәңгі өшпес ерлікті еске алды. Сонымен бірге қаладағы қазақ батырлары Әбілхайыр Баймульдин мен Сүлейменов ескерткіштеріне де гүлшоқтарын қойды (5-сурет).

8 тамызда делегация мүшелері Мәскеудегі Молдағұлова даңғылымен мақтанышпен жүріп өтіп, Әлия атындағы №402 мектеп-лицейі (бұрынғы №891 мектеп) ауласында орналасқан батыр қыз ескерткішіне гүл шоқтарын қойып, ерлікке тағы да бір тағзым етті.

5-сурет. Қазақстандық делегация Невель аудандық өлкетану мұражайына Мәншүк Мәметова портретін сыйлауда, 2016 жыл

Міне, осылайша академияның ең үздік те өнерлі студенттері батыр апаларымызды құрметтей отырып, халықаралық іс - шаралар атқарып қайтты. Әрине, елге келген соң ол жақтағы жергілікті «Новосокольнический край» және «Невельский вестник» газеттері қарап қалмай, Әлия мен Мәншүктің ерліктерін тағы бір еске түсіріп, оларды іздеуші іні - қарындастары бар екендігі, іздеуші халқы бар екендігі жайлы тебірене бірнеше мақалалар жазды. Тағы бір қол жеткізген нәтижеміз - ол Новосокольники қаласындағы аудан әкімшілігі алдындағы алаңға Әлия Молдағұлова есімін беруге (аудан бойынша 8 Кеңестер Одағы Батыры бола тұрса да) шешім қабылданғанда аудандық ардагерлер Кеңесі мүшелері біздің жергілікті тұрғындармен жылы да әсерлі кездесулерімізді ерекше атап өткендігі.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Кеңес Армиясында 300 мың жауынгер әйелдердің 86-сы Батыр атағын алған екен. Соның екеуі – қазақ қыздары. Сол қаһарман қыздарымыз - Әлия мен Мәншүк Ресей жерінің сонау алыс түкпірінде ұлтымыздың мерейін үстем етіп, қайсар қазақтың рухы мен асқақ ерлігін әлемге танытып, мәңгі ұйқыда жатыр. Олардың ерлікке толы қысқа ғұмыры жайлы зерттеушілер жазып бітті, көзкөргендер, өкінішке орай, бүгінде жоқ. Ендігі мәселе – ақыры батыр апаларымыздың бейіті сонда болғандықтан, сол жердегі жергілікті халықпен достық қатынасты үзіп алмай, жастар жағы жиі-жиі ат басын бұрып, үнемі тығыз байланыста болғанымыз дұрыс шығар. Соның бір айғағы ретінде осы мақалада баяндалған Псков жеріне екі мәрте жасалған сапарларды айтуға болады.

Қорытынды:

Ерлігімен қазақ халқының даңқын әлемге әйгілі еткен шығыстың қос шынары Мәншүк пен Әлияның өміржолы талай ұрпаққа өнеге болары ақиқат. Өсер елдің аңызға айналған өр тұлғаларын тану - өз Отанын сүюдің, қайсар тектіліктің белгісі екені анық. Студенттерге ғана емес, жалпы жас ұрпаққа саналы тәрбие мен сапалы білім беруде мақалада айтылғандай тағылымы мен тәлімі мол іс-шаралар өткізудің жастардың елін шынайы сүюге, үлкенді сыйлауға, өткенді қадірлеуге, өз елінің тарихын терең білуге, патриотизмге тәрбиелеуде маңызы зор. Ең бастысы – бұл қадам Отанға деген сүйіспеншілік, патриот деген ұғымдардың бос сөз емес екендігіне тағы да бір көз жеткізді. Оған үлгі – тек қазаққа ғана емес, атағы мұқым Шығыс халқына ортақ қос батыр қыздарымыздың өшпейтін ерен ерліктері!

Әдебиеттер тізімі:

1. Байдербес Ғ. Әлия-біздің мақтанышымыз, Алматы: Қазақстан, 1995, 80 бет.
2. Садырқызы Г. Ресейдің қазақ қыздары, Алматы: Егемен Қазақстан, №132, 13.07.2016ж.
3. Жүсіпов К.Ә. Әлия мен Мәншүктің өшпес ерліктері мәңгі жадымызда, Алматы: Парасат, №1, 2011ж.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE İLK TEMASI VE AMİRAL WILLIAM BAINBRIDGE'İN OSMANLI İZLENİMLERİ

THE FIRST TREATMENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA WITH THE OTTOMAN STATE
AND THE OTTOMAN IMPRESSİN OF AMİRAL WILLIAM BAINBRIDGE

Osman Kubilay GÜL

Yrd. Doç. Dr, Cumhuriyet Üniversitesi, kubilaygul@gmail.com

Özet

Amerika kolonileri, İngiltere hâkimiyeti altında oldukları dönemde, İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyetinden faydalanarak rahatlıkla ticaret yapmışlardır. Kolonilerin bağımsızlık mücadelesine girmesi hem İngiltere'ye sağlanan ayrıcalıkları kaybetmelerine hem de İngiltere'nin ticari ambargosuna maruz kalmalarına neden olmuştur. Bu durumu aşmak isteyen Amerika, Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan ülkelerden biri olarak kalmak istemiştir.

Amerika'nın Akdeniz ticaretine katılabilmesi için önündeki en büyük engel, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ı içine alan ve Akdeniz ticaretine hakim olan, Garp Ocakları (Berberi Ocakları)dır.

Amerika Birleşik Devletleri, garp ocakları ile anlaşma yoluna gitmek istemiştir. Yapılan görüşmelerde Garp Ocakları'nın başında bulunan ve Dayı unvanını taşıyan kişiler, Osmanlı Devleti'ni işaret etmiştir.

Sonuç olarak 1800 yılında Cezayir'e gelen George Washington gemisi, Cezayir Dayısının emrivakisi ile İstanbul'a gelmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nin Garp Ocakları ile anlaşma sağlama süreci, George Washington gemisinin İstanbul seyahati ve gemi kaptanı William Bainbridge'in Osmanlı izlenimler ortaya koymaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Garp Ocakları, William Bainbridge, Amerika-Osmanlı İlişkileri.

Abstract

The colonies of America, when they were under British sovereignty, traded easily by taking advantage of the British dominance in the seas. The colonies' struggle for independence has caused them to lose their privileges to the UK and to be exposed to the commercial embargo of England. America, who wanted to overcome this situation, wanted to be one of the promising countries in the Mediterranean trade.

The biggest obstacle for America to participate in the Mediterranean trade was the Barbary Powers, which include Algeria, Tunisia and Tripoli, and dominate the Mediterranean trade.

The United States wanted to go the route of negotiating with the Barbarian Powers. Those who carried the title of Day at the head of the Barbarian Powers in the negotiations pointed to the Ottoman State. As a result, George Washington ship to Algeria in 1800 had to come to Istanbul with the order of Algeria Day.

In this study, the process of negotiating with the United States Garbage Stations will attempt to reveal the Ottoman impressions of William Bainbridge, the ship of the George Washington ship and the shipwreck of Istanbul.

Keywords: Barbarian Powers, William Bainbridge, America-Ottoman Relations.

1. GİRİŞ

İngiltere'ye karşı Amerika kolonilerinin girdiği bağımsızlık mücadelesi neticesinde 1783'de Amerika bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması ile birlikte, Amerikalı tüccarlar İngiltere'nin ticari himayesini kaybettikleri gibi ambargosuna da maruz kalmışlardır. Dünya ticaretinde sahip olduğu yeri kaybetmek istemeyen ABD, yeni anlaşmalara yaparak, tüccarlarının önünü açmaya gayret etmiştir¹.

ABD'nin ticaretini sürdürme konusunda ısrarcı olduğu bölgelerden birisi de Akdeniz'dir. Cezayir, Tunus, Fas, Trablusgarp'tan oluşan ve Garp Ocakları (Berberi Ocakları) Akdeniz hâkimiyetini elinde bulunduruyordu. Korsanlık faaliyetleri ile adlarını dünyaya duyurmuş olan ocaklar, İngiltere himayesinden çıkmış olan ABD gemilerini rehin almışlar ve fidye talebinde bulunmuşlardır. ABD, korsanlık faaliyetlerine karşı, ticari gemileri silahlandırmış ve yanlarına refakatçi olarak savaş gemileri tahsis etmişse de kesin başarıya ulaşması mümkün olmamıştır². Akdeniz'de girilecek mücadelenin pahalıya mal olacağı ve ticareti olumsuz yönde etkileyeceği göz önüne alınarak Ocaklarla anlaşma yoluna gidilmesi tercih edilmiştir. Bu amaçla ABD başkanı Benjamin Franklin tarafından, uluslar arası dostluk ve ticaret anlaşmaları yaması için 7 Mayıs 1784'te ABD Paris elçisi Thomas Jefferson ve ABD Londra elçisi John Adams görevlendirilmiştir³.

Jefferson ve Adams, 1786'da Trablusgarp elçisi Abdurrahman ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve ABD'nin kendileri ile bir sorunu olmadığı halde ticaret gemilerine saldırılarının sebebi sormuşlardır. Abdurrahman; "Akdeniz'in hakimleri Osmanlı Devleti ve Garp Ocaklarıdır. Bizden müsaade almadan hiçbir gemi Akdeniz'de sayr-ü sefer yapamaz" cevabını almışlardır⁴. Garp Ocakları'nın Osmanlı Devleti'ne duyduğu bağlılık ve ABD'yi Osmanlı Devleti ile anlaşmaya itmişse de ABD-Osmanlı arasında ilişkilerin resmi olarak başlamasına kafi gelmemiştir.

1786 yılında ABD, Fas, Cezayir ve Tunus ile ticaret anlaşması yapmıştır. Garp Ocaklarının korsanlık faaliyetlerini durdurması karşılığında, ABD, Cezayir'e 12 bin Cezayir altını (20 bin 600 dolar) vergi ödemeyi kabul etmiştir. Vergi nakit olarak ödenebileceği gibi, Dayı unvanı taşıyan Cezayir'in yöneticilerinin talebine göre silah ve cephane olarak da ödenebilecektir⁵.

Garp Ocaklarının Akdeniz hâkimiyeti 1816 yılında İngiltere öncülüğünde, Avusturya, Prusya ve Hollanda'nın desteğinde oluşturulan filonun Cezayir'i topa tutması ve donanmasını yok etmesine kadar devam edecektir. Deniz gücünü kaybeden Cezayir, Akdeniz'de söz sahibi olmaktan çıkacağı gibi Fransa'nın işgaline de açık hale gelecektir⁶.

Kaptan William Bainbridge ve George Washington Gemisinin Cezayir Ziyareti

7 Mayıs 1774 doğumlu olan William Bainbridge, 15 yaşından itibaren denizciliğin içinde olan bir kişidir. 24 yaşında teğmen olarak orduya katılmış ve Batı Hindistan'a giden Retaliation adlı savaş gemisinde kaptan olarak görevlendirilmiştir. Bu görev sırasında, Fransız fırkateynleri tarafından saldırıya uğramıştır. Cesur bir direnişin ardından teslim olmak zorunda kalmışsa da, Bainbridge'in gösterdiği yönetim kabiliyeti sayesinde pek çok Amerikalı tutsak serbest bırakılmıştır. ABD'ye döndükten sonra kendisine Norfolk gemisinin kaptanlığı verilmiştir. 1799-1800 yılları arasında yürüttüğü bu görevde sayısız Fransız korsanını yakalamayı başarmıştır. Bu başarıları sonucunda 1800 yılında Cezayir'e haraç olarak gönderilen silah ve cephaneyi taşıyacak olan George Washington gemisinin kaptanlığına getirilmiştir⁷.

¹ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. II, Ankara, 1964, s.175.

² *Naval Documents Related to the United States Wars with the Barbary Powers*, Vol. 1, Part 1, United States Government Printing Office, Washington, 1939, .s. iii.

³ Orhan F Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, S. 200, Ankara, 1987, s. 927.

⁴ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)", *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 692.

⁵ ABD'nin Garp Ocakları ile imzaladığı anlaşmaların detaylı incelemesi için bkz. Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-ABD Arasındaki Ticari İlişkiler", *Türkler*, C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 270-280.

⁶ Seydi Vakıf Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", *İÜTAE*, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012, s.230.

⁷ William Bainbridge'in hayatı ve ABD'ye hizmetleri konusunda bkz, Thomas Harris, *The Life And Services of Commodore William Bainbridge*, Philadelphia, 1837.

25 Haziran 1800'de Bainbridge'e Donanma Sekreteri tarafından gönderilen mektupta, gemide bulunan ve silah, kablo, gemi yapım malzemeleri ve Avrupa üretimi değerli mallardan oluşan kargonun, en kısa sürede Cezayir'e ulaştırılacağı bildirilmektedir. Mürettebatın kaptan dâhil olmak üzere 130'u geçmemesi istenmiştir. Her ihtimale karşı yedi aylık yiyeceğin stoklanarak en kısa sürede denize açılması gerektiği konusunda kaptan bilgilendirilmiştir⁸.

Geminin yola çıkmasından hemen önce Danimarka ile Tunus arasında savaşın başlaması, durumun daha da nazik hale gelmesine neden olmuştur. Bainbridge'e gönderilen ve talimatları içeren 31 Temmuz tarihli ikinci mektupta, Cebelitarık boğazını geçtikten sonra çok dikkatli olması istenmiştir. Aralarında bir anlaşma olmasına rağmen Garp Ocakları'nın ABD gemilerine pek hoş bakmadıkları için ABD Cezayir konsolosu Mr. Rich OBrien'in yönlendirmelerine katıyen uyması özellikle belirtilmiştir. Gemi limana yaklaşır yaklaşmaz 22 top ve her bir top için bir varil barut Cezayir Dayı'sına teslim edilecektir. Kaptan ve mürettebattan aşırıktan kesinlikle kaçınacaklar ve Dayı'yı rahatsız edecek hiçbir hareket yapmayacaklardır. Veba tehlikesine karşı kargo boşaltıldıktan hemen sonra gemi limandan ayrılacaktır⁹.

Gerekli hazırlıkları Ağustos başında tamamlanan gemi, 8 Ağustos gece yarısı Cezayir'e doğru yola çıkmış ve 17 Eylül'de Cezayir limanına girmişti. Gemi ABD konsolosu tarafından karşılanmış ve yetkililere takdim edilmiştir¹⁰.

Bainbridge'in ilk Cezayir izlenimleri olumludur. Hafif esen rüzgâr, ılık hava, incir, üzüm, portakal, nar ve armut gibi taze meyveler kaptanı, seyir defterinde bahsedecek kadar etkilemiştir¹¹.

Gerek kargonun boşaltılması gerekse geri dönüş hazırlıkları nedeniyle Kasım'ın ilk haftasına kadar geminin Cezayir'de kalması gerekmiştir. Bu sırada Cezayir Dayısı, George Washington gemisinden, İstanbul'a göndereceği hediyeleri götürmesini istemiştir. ABD Konsolosunun direnmesi, William Bainbridge'in böyle bir şeye yetkisinin olmadığını bildirmesine rağmen, Dayı'nın kendilerini köle yapmakla tehdit etmesi üzerine, bu emrivakiyi kabul etmek zorunda kalmışlardır¹². Dayı'nın tutuklama konusundaki ciddiyeti, İstanbul seyahatine karar verilmesini kolaylaştırmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere, Cezayir ile yapılmış bir antlaşma olmamasına rağmen ABD yöneticileri her an bir sorunun çıkacağını düşünmektedirler. Bunun da en büyük nedeni, Cezayir'de görev yapan ABD konsolosunun 6 Ekim'de merkeze yolladığı raporda belirttiği üzere, ABD'nin antlaşma ile taahhüt ettiği şartları yerine getirme konusundaki isteksizliği ve yaşanan gecikmelerdir¹³.

Barışın korunması gerektiği görüşünce olan ABD dışişleri, kargonun taşınmasını kabul etmişlerdir. Konsolos zekice bir hamle ile hesapta olmayan yolculuk için para talep ettiyse de bu isteği sert bir şekilde reddedilmiştir. Yolculuğun kesinleşmesi üzerine yolcuların sayısı ve kargonun içeriği belli olmuştur. Buna göre, İstanbul'a gidecek Cezayir elçisi ve onun çalışanları 100 ve zenci erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 100 olmak üzere toplam 200 yolcu gemiye binecektir. Kargo olarak da 4 at, 150 koyun, 25 büyük baş hayvan, 4 aslan, 4 kaplan, 4 antilop, 12 papağan ve değeri yaklaşık bir milyon dolar civarında hediye ve mücevher yollanacaktır¹⁴.

19 Ekim 1800 tarihinde George Washington gemisi, Cezayir bayrağı çekmiş olarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Cezayir bayrağının çekilmesini Dayı özellikle istemiştir. ABD konsolosunun bunun sebebini Cezayir bayrağının Akdeniz'de herhangi bir Avrupa Devleti bayrağından çok daha fazla saygı görmesine bağlamaktadır¹⁵.

⁸Naval Documents Related to the United States Wars with the Barbary Powers, Vol. 1, Part 3, United States Government Printing Office, Washington, 1939, s. 361-362.

⁹A.g.e., s. 365-366.

¹⁰A.g.e., s. 367, 370.

¹¹A.g.e., s.s. 370.

¹²Harris, A.g.e., s. 41-46.

¹³Naval Documents...,s. 370-376.

¹⁴A.g.e., s. 385.

¹⁵A.g.e., s.s. 387.

KAYNAKÇA

Naval Documents Related to the United States Wars with the Barbary Powers, Vol. 1, Part 1, United States Government Printing Office, Washington, 1939.

Erol, Mine “Amerika’nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)”, *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 32, Ankara 1979, s. 679-688.

Fendoğlu, H. Tahsin, “Osmanlı-A.B.D. Ticari İlişkileri”, *Türkler*, C.XIV., Ankara 2002, s. 270-282.

Harris, Thomas, *The Life And Services of Commodore William Bainbridge*, Philadelphia, 1837.

Köprülü, Orhan F., “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri” *Bellekten*, S. 200, Ankara 1987, s. 927-947.

Kurat, Akdes Nimet, “Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)”, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, Ankara 1964, s.175-213.

Toprak, Seydi Vakkas, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *İÜTAE*, Türkiyat Mecmuası, C. 22, Bahar 2012, s.221-235.

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ СЕЛЖУҚ ДӘУІРІНДЕГІ МҰНАРАЛЫ MAЗAPЛAP

KAZAK BOZKIRINDA SELÇUKLU KÜMBETLERİ (SELJUKS RUINS IN KAZAKH STEPPE)

Zhulduz SAKHI

Yüksek Lisans Öğrencisi Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Genel Tarih Anabilim Dalı. zhuldyzsakhi@gmail.com

Бұл тақырыпта Қазақ даласындағы Селжұқ дәуірінде салынған мұнаралы мазарлар туралы зерделенді. XI ғасырларда бой көтерген мұнаралы мазарлардың алғашқы нұсқалары Орта Азиядан басталып, Түркия, Иран, Азербайжан топырақтарына дейін жалғасын тапты. Мақаламызда тарихи салыстырмалы әдісті қолдана отырып, Қазақ өлкесіндегі мұнаралы мазарлар мен Анадолы жеріндегі Селжұқ дәуіріндегі мазарларды салыстырдық. Сонымен бірге мұнара тәрізді кесенелердің тарихына, ерекшеліктеріне, өзара ұқсастықтарына тоқталдық. Мұнара кесенелер салу дәстүрі Сыр бойынан басталып, Иран, Түркияда дамуына тоқталып және де мұнаралы мазарлардың Қазақ сәулет өнеріне әсер ықпалын көрсеттік.

Кілт сөздер: Орта Азия , Мұнаралы мазар ,Селжұқ, ОҒЫЗ

Özet

Bu çalışmada Kazak bozkırlarındaki Selçuklu devrinde yapılan kümbet mezarlar hakkında karşılaştırmalı bilgi verildi. Kazakistan coğrafyasında bulunan XI – XII. yy kümbet mezarları ile Türkiye ve İran topraklarındaki kümbet mezarları mimari ve sanat tarihi bakımından değerlendirildi. Özellikle aynı dinin temsilcileri tarafından yapılmış olan kümbet mezarların tarihi süreç içerisindeki gelişimi ve geçirdiği evreler anlatıldı. Bu kümbet mezarların bulunduğu coğrafyaya, iklime ve içinde bulunan kişiye göre farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Yapıların büyüklükleri, en, boy ve yapım malzemeleri değişiklikler göstermektedir. Bu anlamda üçgen, prizma, dikdörtgen, küp ve silindirik şekillerde kümbet mezarların inşa edildiği görülmüştür.

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ СЕЛЖУҚ ДӘУІРІНДЕГІ МҰНАРАЛЫ MAЗAPЛAP

Қазіргі Қазақстанның оңтүстігінде күнен-күнге суы тартылып, экологиялық жағдайымен әлемді алаңдатып отырған Арал теңізі жатыр. XX ғасырдың 60-жылдарына дейін толқыны тулаған теңіз маңы қайнаған өмірдің ортасы болатын. Көне ғасырлардан Арал маңында өркениет үзілген жоқ. Әсіресе орта ғасырларда Арал теңізі, оған құятын Сырдария, Амудария өзендерінің аралығында гүлденген қалалар салынды. Осы аймақ Ұлы дала мен отырықшы мәдениеттерді байланыстырған көпір іспетті болды. Қазіргі таңда ескі қалалардың орындары мен уақыт сынағына төтеп беріп тұрған көне кесенелер, мазарлар тарихтан сыр шертеді. Солардың ішінде сұлу қыздың сәукелесіндей болып Бегім ана мұнарасы көз тартады. Бұл далада сандаған қалалар күйреп, топыраққа айналып кетсе де, кесенелер мен мазарлардың тарих желіне мүжілсе де сақталып қалуының сыры неде? Бәлкім бұл кесенелер ата-бабамыздың киелі дүниетанымымен байланысып жатқанынан болар. Шындықтан тамыр алған дала аңыздары Бегім ана мұнарасын асқақтата түседі. Бегім Ана - Қарабура әулиенің қызы, Салжұқ мемлекетінің ханы Санжар сұлтанның әйелі дейді қазақ аңыздары. Қарабура Қарахан мемлекетінің хандарының бірі Қара боғрахан деген де аңыз бар. Ал қазақ халқының құрамындағы тама руы Қарабураны өздерінің атасы санайды. Қарахан мемлекетінің негізін қалаушы тайпалардың бірі яғма мен қазақ руы тама арасындағы дыбыстық үндестік те кездейсоқ емес. Демек Бегім ана мұнарасы орта ғасырдағы Қарахан, Оғыз-селжұқ мемлекеттерін ғана емес, сол замандармен қазақ халқын да

байланыстырып тұр. Бегім ана түркі халықтарының материалдық мәдениеті пен рухани мәдениетінің ескерткіші дей аламыз. Бегім ана мұнарасы - шамамен X — XII ғасырлардан сақталған сәулет өнері ескерткіші. Қазіргі Қызылорда облысы Қазалы ауданы Қазалы кентінен батсқа қарай 68 км жерде орналасқан. 1979 жылы Қазақстан Тарихи және мәдениет ескерткіштерін қорғау қоғамының экспедициясы (жетекшісі Ә.Оспанов) зерттеген. Мұнара шикі кірпіштен тұрғызылған, екі қатар күйдірілген кірпішпен (23x26x6) қапталған. Биіктігі 10,5 м. Жоғары қарай сәл қусырыла келген сегізқырлы призма пішінді, төбесі пирамида болып біткен. Орта деңгейге (шамамен 5,5 - 6м) дейін мұнара бағанасы тұтас, одан жоғары бөлме бар; бұған шығыс жағындағы аркалы ойық арқылы кіруге болады. Мұнара ескерткіш үшін де, не әлдебір белгі беруге, қарауыл қарауға арналып салынуы да мүмкін деген болжам бар. Қазақстанда осы тәріздес ортағасырлық мұнаралар (Ұзын там, Сараман қоса) көп кездеспейді, ал Орта Азияда мүлде жоқ. Бірақ “мұнаралы кесене” деген атаумен белгілі (XIII - XIV ғасырлардан кейін) мұндай ескерткіштер Иран, Түркия, Әзербайжанда кең тараған. Бұл жағдай осы елдерге Арал аймағынан түркі тайпаларының ығысып баруына байланысты болуы мүмкін. 1989 жылы мұнара өңдеуден өтті.¹

Сурет 1:Бегім Ана кесенесінің ескі халы

Сурет 2: Бегім ана кесенесі.

¹Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. “Аруна Ltd.” Алматы 2005

Мұнаралы кесенелердің ғылыми айналымға енуіне ғалым Э. Байтеновтің зерттеулері өлшеусіз үлес қосты.²

Бегім ана мұнарасынан 15 шақырымдай жерде Ұзынтам мұнарасы орналасқан. Ұзынтам мұнараы шеңбер пішінді болып келеді, 22–23х22–23х5–5,5 см шикі кірпіштен салынған, іргесінде диаметрі 7 метрге жуық, жоғары қарай 10 метрге дейін сүйірленіп келеді. Ішкі жағындағы камера күмбезделіп жабылған. Ұзынтам мұнарасы алғаш XIX ғасырдың екінші жартысында орыс офицері А.И. Макшеевтің жазбаларында аталады.³

Сурет 3: Ұзынтам мұнарасы

Дегенмен мұнараны ғылыми тұрғыда зерттеп, тұжырымдар жасаған профессор Э. Байтенов⁴ болып табылады.

Мұнаралы кесенелердің бірі Сараман қожа Қызылорда облысы Қазалы ауданына қарасты Кәукей ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2 км жерде тұр. Сараман қожа мұнарасы шикі кірпіштен қаланып, 24х24х5 см күйген кірпішпен қапталған. Сараман қожа мұнарасы да Ұзынтам сияқты шеңбер пішінді болып келеді, жоғары қарай сәл сүйірленген мұнара іргесінің диаметрі 5 м шамасында, қабырғаларының қалыңдығы 1 метрден асады, биіктігі 15 метрге жуықтайды. Мұнара бірінің үстіне бірі орналасқан үш камерадан тұрады. Мұнараның төбесі шатырлы күмбезбен жабылған. Есігі солтүстік-шығыс жағында орналасқан. Ғалымдар мұнара шамамен X–XI ғасырларда салынған деген болжам айтады.

Ескерте кететін бір жағдай, Арал маңындағы мұнараларда жерлеу ізі табылмаған [4,46]. Осыған байланысты кейбір ғалымдар бұл мұнаралар қарауыл мұнаралары болуы мүмкін деген болжам айтқан.⁵ Дегенмен бұл мұнаралардың белгілі бір адамдар атымен байланысты болуы тегін емес. Қазақ даласында жерлеу орыны жоқ молалар мен мазарлар көптеп кездеседі. Әсіресе жаугершілік замандарда жау қорламасын деп батырларды жасырын жерлеп, әр түрлі жерлерге бірнеше мола салатын болған. Мысалы, Қабанбай, Бөгенбай сияқты батырлардың бірнеше моласы бар. Архитектор Э.Байтенов мұнараларды зерттей келе: «мұнаралар жәбір көрген (Бегім ана), кісі қолынан қаза болған (Сараман қожа) немесе мәйіті табылмаған адамдарға ескерткіш ретінде салынған»⁶ деп болжайды.

Қазақ даласында Бегім ана мұнарасымен сырттай ұқсастығы бар сәулет ескерткіштері кездеседі. Қазақтар «дың» деп атаған мұндай құрылыстар қола дәуірінен бастау алады. VI–IX ғасырлар арасында Қазақстанда дами бастаған архитектуралық құрылыстың бір

²Байтенов Э.М. Казахские мунара . Архитектурное наследство. Алматы 1990.

³Макшеев А.И. Описание низовьев Сырдарьи. Алматы 1856 . 335 – 336 бет

⁴Байтенов Э.М. Загадки башни Узун-там и других памятников Приаралья . Алма-Ата, 1986.43-46 бет

⁵Аничков И. О некоторых местностях Казалинского уезда, интересных в археологическом отношении. Протоколы заседаний и сообщений членов Туркестанского кружка любителей археологии. 2011 . 120–121 бет

⁶Байтенов Э. Мемориальное зодчество Казахстана: эволюция и проблемы формообразования. Алматы, 2004.70 бет

сипаты діни сенімге байланысты. Ислам дініне дейінгі қазақ жерінде сәулет құрылысының бір түрі–құрылыс жүйесі киіз үйге ұқсас дың ескерткіштері. Оның қабырғасы берік тастан қаланады. Ғимараттың бұл түрі VIII ғасырдағы Қимақ хандығы мен Қарлұқ қағанаты кезінде басым болған. Құрылыстың бұл түрінің көп сақталған жерлері: Орталық Қазақстан, Жетісу,Тарбағатай, Маңғыстау. Дың қаза болған адамды жерленген жерге тұрғызылады. Ол жерлерге қазба жұмысы жүргізілгенде,мәйіт жанына қойылған мал сүйектері және о дүниеде қажет болады деп бірге көмілген құрал–сайман,қару–жарақтар табылған. Қазақ жеріндегі әйгілі кесенелердің бірі Қозы Көрпеш – Баян Сұлу кесенесі де пирамида пішінді мұнара тәріздес болып келеді. Бұл сәулет ескерткішін X–XI ғасырларда салынған деген болжамдар бар. Мазар табаны төрт бұрышты таған түрінде (сырт жағынан аудаы 7,10 - 7,10 метр, ішкі жағынан 3,38□3,38 метр), жоғары қарай сүйірленіп, күмбезделіп өрілген, биіктігі 11,65 метр Еденінен күмбезіне дейінгі биіктігі 4,35 метр Қабырғасы гранит қалақ тастан сабан аралас балшықпен қаланған, қалыңдығы 1,86 метр Кіреп есігі шығысқа қаратылған. Қозы көрпеш – Баян сұлу мазарының жанында төрт тас мүсін болған. Қозы Көрпеш – Баян Сұлу кесенесін қидан дәуріндегі қарауыл мұнаралармен де ұқсатушылар бар. Бегім ана мұнарасы мен Қозы Көрпеш – Баян сұлу кесенесінің ұқсастығы сырт пішінінде деуге болады. Олардың салыну технологиялары да, қолданылған материалдар да әр түрлі болып келеді. Дегенмен екі кесененің де төбесі пирамида пішінді болып бітуі, қарауыл мұнарасы сияқты салынуы кездейсоқтық дей алмаймыз. Бұл түркі халықтары арасындағы тарихи-мәдени байланыстың көрінісі бола алады. Дыңдар исламға дейінгі сәулет өнерінің ескерткіштері деп саналады. Академик Ә.Х.Марғұлан дыңдарды YIII-X ғасырдың ескерткіштері деп есептеген.⁷

М.Б. Кожа Арал маңындағы мұнаралардың протатипі дыңдар болған деп санайды. Сырдария бойында оғыздар үстемдік құрған кезеңде мұнаралар тастан емес, кірпіштен салына бастаған.⁸ Мұнаралардың протатиптері, яғни шығу тегі дыңдармен байланысты екенін Түркіменстандағы Ақ Сарай мұнарасының дың атануы да көрсетеді.

Сонымен Бегім ана мұнарасын салушыларға тоқтала кетейік. Бегім ана мұнарасы Оғыз мемлекетінің астанасы болған Жанкент қаласына жақын жерде орналасқан. Янгикент X ғ. Оғыз билеушілерінің астанасы мен қысқы резиденциясы болды. Оғыз державасының саяси орталығы ретінде Жаңа Гузияны таңдау көптеген жағдайларға байланысты болды. Олардың ең бастысы Янгикенттің тиімді географиялық орналасуы болды. Ол Отра Азияның ірі егіншілік оазистерінің тоғысында орналасты. Жаңа Гузия оғыз даласын Хорезм, Мәуереннахр және Хорасанмен байланыстыратын дәліз болды. Сырдария қалалары оғыз жабғуларының құрғақтағы және өзен саудасының маңызды нүктелері болды. Ибн Хаукал Сырдария мен «жаңа мекенге» астық пен нан тиеген қайықтар жүрді деп жазады. Янгикент кимақ даласына, Сарысу, Кеңгір, Есіл мен Нұра алқаптарына баратын керуен жолында тұрды. Жол Сығнақ пен Оңтүстік Оралға баратын сауда жолымен тоғысатын.

Оғыздар астанасының қалдықтары қазірге дейін сақталған. Бұл Арал маңындағы Қазалыдан қашық емес жерде орналасқан Жанкент қалажұрты. Жанкент қалажұртының пішіні тік бұрышты, шығыстан батысқа қарай созылған, шығыс бөлігінде кеңейе түседі. Көлемі 375x225 м (шығыс бөлігінде 300 м). Батыстан шығысқа қарай бас көше тартылған, одан тік бұрыштан кіші көшелер таралған. Солтүстік-батыс бұрышында көлемі 100x100 м, биіктігі 7-8 м, шаршы пішінді цитадель орналасқан. Қалажұрттың сыртқы қабырғалары, шығыстағысынан басқасы, биіктігі 8 м-ге дейін жалға айналған. Оның бойында кей жерлерінде кең тұстары – бұрынғы мұнаралар орны бар. Шығыс қабырға басқаларға қарағанда жақсы сақталған. Оның негізінде көлемі 40x40x9 см кесектен қалақ байқалады. Оның үстінде биіктігі 3 м биіктікке сақталған пахса қалағы бар, олардың арасында қамыс қабаттары бар.

⁷Марғулан А. Архитектурные памятники в долине р. Кенгир . Алматы 1947. 63 бет

⁸ Кожа М.Б. Огузские элитные постройки приаралья. 90-97// Қазақ ескерткіштану мәселелерінің 1-ші және 2-ші Симпозиум материалдары: Ақтөбе, 15 қыркүйек

Шығыс қабырғаның ортасында қақпа алды құрылысы сақталған. Ол ұзындығы 15 м (оңтүстіктен солтүстікке қарай) жарты дөңгелек түріндегі құрылыс. Қақпа солтүстік шетінде қабырғаға перпендикуляр орналасқан. Кіреберіс екі шығыңқы мұнарамен күзетіледі. X-XII ғғ. бұл қалалар өзіндік, соның ішінде қалалық мәдениет жасаған көне түркілердің мал шаруашылық-егіншілік және балық аулау аралас экономикасының отырықшы және қалаланған компонентін құрады.

Әрине, «оғыздық» деген атау, олардың негізін оғыздар қалады деген сөз емес – бұл олардың бұл жерде оғыздар үстемдік құрған кезіндегі саяси иелігін білдіреді. Жетісу, Арал, Сырдария, Сары Арқаның ортағасырлық қалалары сияқты бұлар да өзіндік мәдениеті бар қаңғарлар, қаңлы, қарлұқ, қимақ, қыпшақтар тұрған түркі қалалары болды. Қала тұрғындары арасында соғдылықтар мен хорезмдіктер де болды.

Орта Азия мен Шығыс Еуропаға және Орталық Азияға баратын керуен жолдарының тоғысқан жерінде жатқан Янгикент қаласы 10 ғасырда оғыз мемлекетінің астанасына айналды. Оғыз мемлекетінің халқы түркі және иран тілінде сөйлеген. «Жабғу» атағы бар жоғарғы билеуші Оғыз мемлекетінің басшысы болған. Оғыз жабғуларының орынбасарларын Күл-еркін деп атаған. Жоғарғы билеушілер өкіметі мұрагерге — «иналға» беріліп отырған. Жабғу мемлекетінде оғыз әскерінің «сюбашиы» деп аталатын бас қолбасшысы маңызды рөл атқарған. Оғыздар мал шаруашылығымен айналысты. Отырықшылық та қатар дамыды. Жент, Сауран, Қарнақ, Сүткент, Фараб, Сығанақ деген қалалары болды. Күл саудасы дамыды. Оғыздар мәжусилер болып, бақсы-балгерлерге табынды. Біртіндеп ислам діні де ене бастады.⁹

Оғыз мемлекеті Еуразияның саяси және әскери тарихында маңызды орын алды. 965 жылы олар Киев Русымен одақтасып хазар қағанатын талқандайды. 985 жылы оғыз жабғуы орыс кінәздарымен бірлесіп Еділ Булғариясын талқандады. Осының бәрі оғыз мемлекетінің саяси күш-қуаты өсуіне әсер етті.

10 - 11 ғасырлар Оғыз мемлекеті елеулі дағдарысқа ұшырайды. Оған алым-салыққа қарсылық білдірген оғыз тайпаларының көтерілістері себеп болды. Салжұқтармен, қыпшақтармен болған соғыстарға шыдамай, оғыз мемлекеті 11 ғасырдың ортасында біржола құлайды. Жартысы қыпшақтардың қысымынан Шығыс Еуропа мен Кіші Азияға, жартысы Мәуереннахрдағы қарахандарға, Хорасан салжұқтарына, қалғаны Дешті-Қыпшақ тайпаларына араласып кетті.

Селжұқ мемлекетінің негізін оғыздардың қынық руынан шыққан Селжұқ қалаған. Бұл мемлекет адам атымен аталған еді. Селжұқ әкесі Дукактан кейін әскер басы болып, оғыз жабғулармен келісе алмай 935 жылы өзіне қарасты ру-тайпаларымен бірге Жент қаласына қоныс аударып, орналасты. Жент қаласының тұрғындары сол кезеңде Ислам дінін қабылдап біткен еді. Сондықтан Жент айналасына қоныс тепкен Селжұқмұсылмандықты тез арада қабылдап алды. Ол қысқа мерзімде өзіне қарасты әскер бірліктерін жинап, қуаттана бастады. Сонымен қатар оғыздардан бөлініп шыққан басқа да бірлестік тайпаларды қоса бастады. өз кезеңінде ол ұлы Арсланды жіберіп, Саманұлдарына Қарахандықтарды қирату үшін көмекке аттандырады да Мауераннахрға орнығады. Селжұқтар бірте-бірте Иран, Азербайжанға таралып, Анадолияға да жетті. Селжұқтар өздері жүріп өткен жерлерге тарихи із ғана емес, мәдени де із қалдырды. Соның бір көрінісі ретінде мұнаралы кесенелерді айта аламыз.

Оғыз мұнаралары қазақ сәулет өнеріне өзінің әсерін тигізген. Арал, Сырдария бойында XVIII–XX ғасырларда қазақтар Бегім ана, Сараман қожа мұнаралары сияқты мұнаралар тұрғызған. Бұл мұнаралар да қайтыс болған адамдарға арнап салынған. Бірақ жерлеу іздері көрінбейді. Қазақ мазарларын арнайы зерттеген Э. Байтенов қазақ мұнаралары еліктеудің

⁹Байтенов Э. Казахские мунара . Архитектурное наследство. Алматы 1990. 35 бет

нәтижесінде туған деп болжайды. Қазақ мұнараларының композициялары оғыз мұнаралары сияқты күбезді деңгейлер мен ойықтары бар. Дегенмен бұл мұнараларды Х–ХІ ғғ. және ХІХ–ХХ ғасыр басындағы мұнарларды байланыстыратын аралық дәнекер жоқ. Х-ХІ ғасырлардағы мұнараларды салған оғыздардың тікелей ұрпақтары Азербайжан, Түркия, солтүстік Иранға қоныс аударған.¹⁰[9. 74]

Қазақ жеріндегі мұнараларға ұқсас құрылыс Түркіменстандағы Ақ Сарайдың ХІ-ХІІ ғасырларда салынған деп болжанады.¹¹

Иран және Анадолы жерлерінде мұнаралы мазарлар өлген адамды мумиялап жерлейтін мазар түрлерінің біріне жатады. Шығыс Түркістаннан Анадолыға дейінгі Селжұқтардың жүріп отырған жерлерінен мұнаралы мазарлары көреміз. Селжұқтар мемлекеті құрылғаннан, ХІV ғасырға дейін мұнаралы мазарлар салынған. Мазарлар көбінесе екі қабатты болып келіп отырған. Ең астыңғы қабатына өлген кісіні мумиялап жерлеп отырған. Оған үстіңгі қабаттан баспалдақтармен түсетін жол салған. Ирандағы мұнаралы мазарлар күйдірілген кірпіштен қаланса, Түркия мен Азербайжандағы мазарлар тастан қаланып отырған. Көбінесе цилиндр болып салынған мазарлар, үстін біраз күмбезге ұқсатып үшкір қылып салған. Бертін келе, Азербайжан мен Батыс Иранда шеңбер сияқты, көп бұрышты мазарлар пайда болған. Ирандағы мазарлардан мысал келтіріп кететін болсақ, Çihilduhteran (Kırk kızlar 1054 - 55) мазары шеңбер сияқты болып салынып, жоғарысын екі күмбез тәріздес қылып келіп, күйдірілген кірпіштен салған. Қабырғаларын ағаш, гүл мотивлерінде әшекейлеген. Сегіз бұрышты, көп бұрышты шеңбер тәріздес, төртбұрышты болып келетін мұнаралы мазарлар, Түркия жерінде де кездесіп отырады. Иран жерінде салынған мазарлар тек мазар ретінде танылса, Түркия жеріндегі мазарлар сонымен қатар, мешіт, медресе ролін де атқарып отырған. Иран жеріндегі молаларда терезенің орнына кішкене саңлау сияқты тесік салынса, бертін келе Анадолы топрақтарында әшекейленген терезелер қаланып отырған.

Оңтүстік Азербайжан Мерегада (Meraga), Солтүстігінде Нахдживанда (Nahcivanda) мұнаралы мазарлары көп кездесетін жерлер болып есептеледі, Нахдживанда 1162 жылы салынған Юсуф Вин Кусейр (Yusuf bin Kuseyr) мазары куйдірілген кірпіштен, сегіз бұрышты болып салынған, төбесі пирамида секілді жабылған мазарлардан бірі. Бұл жердегі ең биік мазарда 1186 жылы салынған 25 метр бойндағы Мүмине Хатун (Mümüne Hatun) мазары. Іші шеңбер тәріздес болып келген, сырты он бұрышты домалақ болып, күмбезі пирамида сияқты біткен. Іші әшекейленген және арабша жазулар жазылған.¹²

Қорыта айтқанда, Иран, Азербайжан, Түркияда салынған мұнаралы кесенелер өз бастауын Қазақ жерінен алады. Арал маңындағы мұнаралар мен басқа мұнараларды байланыстыратын ұқсастықтар бар. Атап айтқанда, мұнаралар сегіз қырлы, көп қырлы, төрт қырлы, шеңбер тәрізді болып келеді. Сонымен бірге бірінің үстіне бірі салынған екі, үш камерасы, арнайы ойықтары болады. Арал маңындағы мұнаралардан бастап, Түркияға дейінгі мұнаралардың белгілі бір эволюциясын көруге болады. Ғалымдардың басым көпшілігі Қазақ жеріндегі мұнаралар да қайтыс болғандарға арнап салынғанын айтады. Қазақ, Түркімен жеріндегі мұнараларда жерлеу орны болмағанмен де, олармен байланысты аңыздар бұл мұнаралардың қайғылы қазаға, әділетсіз өлімге тап болған жандарға арналғанын көрсетеді. Мұнаралы кесенелердің прототипі Түрік қағанаты, кимақ, кидандар дәуірінен келе жатқан дындар деуге болады. Қазақ даласында ХУІІІ-ХІХ ғасырларда салынған мұнаралар өзінің құрылысы, салыну себептері жөнінен Х-ХІ ғасырлардағы мұнарларға өте ұқсас болып келеді. Бұл мұнаралар тек еліктеуді ғана емес, терең рухани байланысты көрсетеді. Өйткені мұнарлар тарихи ескерткіш түрінде сақталып қоймай, олармен байланысты тарихи оқиғалар, салыну себептері халық жадында ұмытылмай келген.

¹⁰ Байтенов Э. Қазақ ескерткіштану мәселелерінің 1-ші және 2-ші Симпозиум материалдары: Ақтөбе Атырау, 22–24 қараша. Алматы–Атырау. 2012. 226 б.

¹¹ Хмельницкий С. Между саманидами и монголами. Архитектура Средней Азии XI – начала XIII вв. Берлин – Рига 1996. 164 бет

¹² Оқтай Асланпара. Түрк санаты, Прагер баспасы, Ремзи кітап үйі, Стамбул, 198482 – 84 бет

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. “Аруна Ltd”, Алматы, 2005
2. Байтенов Э.М. Казахские мунара. Архитектурное наследство. 37 Алматы, 1990
3. Макшеев А.И. Описание низовьев Сырдарьи. СПб., Алматы, 1856.
4. Байтенов Э.М. Загадки башни Узун-там и других памятников Приаралья. Памятники истории и культуры Казахстана. Вып 2. Алма-Ата, 1986.
5. Аничков И. О некоторых местностях Казалинского уезда, интересных в археологическом отношении. Протоколы заседаний и сообщений членов Туркестанского кружка любителей археологии. Историко-культурные памятники Казахстана. Туркестан, 2011
6. Байтенов Э.М. Мемориальное зодчество Казахстана: эволюция и проблемы формообразования. Алматы, 2004
7. Маргулан А.Х. Архитектурные памятники в долине р. Кенгир. Вестник АН КазССР, Алматы, 1947
8. Кожамбаев М.Б. Огузские элитные постройки приаралья, Қазақ ескерткіштану мәселелерінің 1-ші және 2-ші Симпозиум материалдары: Ақтөбе, 15 қыркүйек; Атырау, 22–24 қараша. Алматы–Атырау: «Ағатай», 2012 - 226 б.
9. Байтенов Э. К проблеме преемственности в казахском мемориальном зодчестве Байтенов Э.М. Қазақ ескерткіштану мәселелерінің 1-ші және 2-ші Симпозиум материалдары: Ақтөбе, 15 қыркүйек; Атырау, 22–24 қараша. Алматы–Атырау: «Ағатай» 2012. - 226 б.
10. Хмельницкий С.Г. Между саманидами и монголами, Архитектура Средней Азии XI – начала XIII вв. Берлин–Рига, 1996. Часть 1.
11. Оқтай Асланпара. Түрк санаты, Прагер баспасы, Ремзи кітап үйі, Стамбул, 1984

TÜRK DÜNYASI TARİHİNİN ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

DIFFICULTIES AND SOLUTION WAYS MEETING IN THE TURKISH WORLD HISTORY

Telli KORKMAZ

Yrd. Doç. Dr., Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Özet

İnsan; düşüncesi, algısı, kültürü ve sahip olduğu maddi-manevi değerleri ile tarihin ürünüdür. Türk milletinin tarihi, başka hiçbir milletle mukayese edilemeyecek coğrafi genişliğe sahip olduğu gibi, farklı zaman dilimlerinde farklı yapılar da kurdukları cihangir devletlerle, çeşitli din, inanç ve kültürleri ile de öğrenilmesi ve öğretilmesi bir hayli külfetli ve bir o kadar da ciddi problemlerin bulunduğu bir konudur. XX. yüzyılın evvelinde Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türkler, bağımsızlık sonrası tarih kitaplarında ve tarih eğitiminde birtakım değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Eğitim kitaplarında; Kıpçak, Peçenek, Oğuz, Kazak, Kırgız, Azeri vs. gibi isimlerin yerini "Türk kavimleri" veya "Türk halkları" gibi ifadeler almaktadır. Yakınçağ ve öncesine gidildiği zaman ise farklı din ve mezhepleri devlet politikası yapan Türk devletlerinin oluşturduğu ve tarihin objektifliğini engelleyen sorunlarla karşılaşmaktadır. Nitekim, Sünni mezhebini devlet dini yapan Osmanlı Devleti'nin çöküntüleri üzerinde kurulan Türkiye gençliğine, devletçilik tarihini Şii mezhebini devlet politikası ilan eden Safeviler devletine dayandıran Azerbaycan gençliğine bir bütün olarak Türk milli tarihini öğretmek tarihçi ve tarih eğitimcileri için ağır bir görev olmuştur.

Çalışmamızda yeni Türk tarihinin bir bütün olarak idrak edilmesinde, anlatılmasında ve öğretilmesinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Eğitimi, Türk Dünyası, Osmanlı, Safevi, Özbekistan, Azerbaycan.

Summary

Man is the product of history with thought, perception, culture and material moral values. The history of the Turkish nation has a geographical scope that can not be compared with any other nation, and it is a very burdensome and serious problem to learn and teach with various states, beliefs and cultures with different states constructed in different time periods. XX. Turks living in the Soviet Union before the return of the century had to make a number of changes in history books and history education after independence. In education books, Kipchak, Pecenek, Oguz, Kazakh, Kirghiz, Azeri etc. Such as "Turkish peoples" or "Turkish peoples". When it comes to the Middle Ages and before it is encountered the problems created by the Turkish state that made different religious and sectarian state policies and prevented the objectivity of history. Indeed, teaching and teaching Turkish national history as a whole to Azerbaijani youth based on the Safavid state, which proclaimed the history of statism to the youth of Turkey, which was founded on the collapses of the Ottoman State that made the Sunnisect a state religion, became a heavy duty for historians and history educators. In our work to be presented, the problems and solution proposals that will be presented in the understanding, explanation and teaching of the new Turkish history as a whole will be explained.

Keywords: History Education, Turkish World, Ottoman, Safavid, Uzbekistan, Azerbaijan.

1. GİRİŞ

Tarih ilmi bir milletin birlik ve beraberliğindeki en önemli yapı taşlarından biridir. Tarihi öğretmek, onu bilmek öğrenmek kadar önemlidir. Çünkü tarih öğretimi, vatandaşlık bilinci oluşturma ya da iyi

vatandaş yetiştirme yolunda en fazla istifade edilen öğretim alanıdır. Özellikle ilköğretim ve lise dengi okullarda okutulan tarih kitapları, neredeyse bütün toplumun tarih algısını şekillendiren materyallerdir. Bu açıdan Türk dünyasında ve Türkiye’de ilköğretim ve lise dengi okullarda ortak bir Türk tarihi kitabının okutulması büyük önem arz etmektedir. Fakat dünya siyasetinde ve medeniyetinde büyük rol oynamış olan Türklerin tarihini bir bütün olarak ele alıp incelemek oldukça zordur.

Tarihin ilk devirlerinden günümüze kadar olan dönemde Türkler farklı coğrafyalarda ve farklı siyasi yapılar altında yaşadıklarından tarihlerini incelemek kolay değildir. Türk tarihinin eski çağlarını öğrenmek ve öğretmek için Altaylar, Türkistan, Ortaçağlarını öğretmek için Doğu Avrupa, Türkistan, Anadolu, Yeni ve Yakın çağlarını öğretmek için ise bu coğrafyaların hepsini kapsayacak şekilde iyi bir coğrafi bilgiye ihtiyaç vardır. Aynı ayrı siyasi yapıları ise kurulduğu coğrafi bölgenin kültür ve şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir.

11. yüzyılın sonlarında daha çok Asya’da etkili olmaya başlayan Türkler, 12. yüzyıldan itibaren Selçuklular ve Osmanlılar ile önce Anadolu’ya ve sonra da Avrupa’ya geçmişlerdir. Ortaçağın sonlarına gelindiğinde yani 1300-1400’lü yıllarda Osmanlı Devleti Batı Türklüğünün, Timur İmparatorluğu da Doğu Türklüğünün belirleyicileri ve sembolleri olmuşlardır. Timur Devleti’nin çöküşünden sonra Doğu Türklüğü Kazan, Kırım, Özbek, Kazak, Kokant, Hive, Buhara vs. gibi hanlıklara bölünmüştür. Sonraki süreçte ise bu hanlıklar ayrı ayrı bağımsız ve özerk cumhuriyetler olmuşlardır. Batı Türklüğünü birleştiren Osmanlı devleti ise 17. yüzyıldan itibaren Avrupa’nın giderek artan baskısı altında kalmış ve 19. yüzyılda parçalanmıştır. 20. Yüzyılda sadece Anadolu’daki Türkler bağımsız bir ülke kurmuşlardır. Hazindir ki, diğer Türk toplulukları Rusya, Çin, İran, Irak gibi ülkeler içerisinde kalmıştır. 1990’lı yılların başına gelindiğinde Doğu Türklüğü, bölgede değişen dengeler ve S.S.C.B.’nin dağılmasıyla bağımsız ülkeler haline gelmiştir¹.

20. yüzyılın son çeyreğinde Sovyetler Birliği ile Balkanlardaki sosyalist cumhuriyetlerin dağılması Doğu Avrupa, Orta Asya ve Balkanlar başta olmak üzere tüm dünyayı derinden etkilemiş ve onun yerine bu bölgelerde bağımsız birçok topluluğun tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur.

Bugün dünyada sekiz bağımsız Türk Cumhuriyeti vardır. Özerk cumhuriyet, bölge ve toplulukların sayısı ise oldukça fazladır. Bu sebeple *Türk dünyası* ifadesinin kesin çizgilerle tanımlanamadığı söylenebilir. Ancak, bugün bir *Türk dünyası* gerçeği kabul görmektedir².

Tarihi süreç içerisinde Türk Dünyası ülkeleri ile kültürel ilişkilerdeki sürekliliği sağlayan faktörler konusunda pek çok şey söylenebilir. Ancak hepsinden önemlisi ortak dil, paylaşılan ortak kültürel miras ve manevi değerlerin varlığıdır. Türkiye’de ve Türk cumhuriyetlerinde milli eğitimin bir parçası olarak öğretilen Cengizhan’dan Atilla’ya, Kaşgarlı Mahmud’tan Hoca Ahmet Yesevi’ye, Dede Korkut’tan Köroğlu’na ata babalarımız ve ortak kahramanlarımız bizi birbirimize bağlamaktadır. Kökü binlerce yıl öncesine giden, zengin kültürel mirasımız ve paylaştığımız ortak değerler, birbirinden habersiz bile olsa Türk halkları arasındaki gönül bağlarının sağlam kalmasını engelleyememiştir.

Bütün bunlara rağmen coğrafi uzaklığın, merkezi yönetimlerin çizdiği sınırların ve tarihi zaman dilimi içerisinde düşünce farklılıklarından dolayı yaşanan olumsuz tarihi olayların sebep olduğu ayrılıklar da inkar edilemez niteliktedir.

Bugün eğitimin toplumun içindeki değerinin anlaşılması ile 20. yüzyıldan itibaren dünya genelinde eğitim alanında önemli farklılıklar oluşmuştur.

Eğitim hizmetlerinin bireylerden topluma uzanan bir süreç olması onu sosyal kalkınmanın odak noktası haline getirmiş ve çalışmalar bu yönde hızlanmıştır. Nitelikli insan gücünün yetişmesi için eğitim imkânlarının geliştirilmesi bütün dünyanın üzerinde özenle durduğu bir konu haline gelmiştir. Ülkeler arası ilişkilerin geliştirilmesi ve gelecek adına barış ve huzur köprülerinin oluşturulmasında eğitimin önemi herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Ancak bunlar içerisinde beşeri

¹A. A.Andican, *Değişim sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 125-127.

²M. Özdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası jeopolitiği üzerine*, Avrasya-Bir vakfi, Asam Yayınları No:22, Ankara, 2001, s.196.

bilimlerin özellikle de tarih biliminin önemi bir hayli fazladır. Çünkü tarihin fazlasıyla önemsendiği bir dünyada yaşamaktayız. Bu nedenle de uluslar tarihi çok farklı amaçlarla kullanma gayreti içindedirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan tarih eğitiminin gelişimine göz atacak olursak, eğitim müfredatımızda başta Selçuklular ve Osmanlılar olmak üzere, İslâmiyet sonrası Türk tarihinin ağırlıklı olarak yer aldığı ve Müslüman olmayan Türk halklarından çok az söz edildiğini ya da hiç söz edilmediğini söylemek mümkündür. Zira bu devirlerde yazılan tarihler genelde İslâm tarihi şeklinde kaleme alınmış eserlerdir ve bu nedenle de İslâmiyet'ten sonraki yılları kapsamaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki yıllarda Atatürk'ün gayretleri ile İslamiyet'ten önceki Türk tarihi de araştırılmış ve Türk tarihinin, kültürünün temellerine inilmiştir. Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün benimsediği eğitim, dil, kültür ve tarih politikasının bu süreklilikte önemli rol oynadığını görüyoruz. M. K. Atatürk'ün manevi kızı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk tarih profesörü olan Afet İnan ve o devrin tarihçilerinden oluşan bir ekibin kaleme aldığı "Türk Tarihinin Ana Hatları" eseriyle Türk tarihinin İslâmiyet'ten önceki ve sonraki evreleri ele alınmıştır.

Cumhuriyetin kimlik inşası sürecinde Osmanlı'dan önceki Türk Tarihi ve dönemdeki tarihi figürlere daha çok vurgu yapıldı. Bu millî tarih ve millî kültür politikasının oluşması sürecinde *Ceditçi Rusya Müslümanları* da önemli rol oynadı.

Bolşevik devriminden önce ve sonra Türkiye'ye gelen Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ayaz İshakî, Sadri Maksudî ve Z.V. Togan gibi aydınlar ve bunların çalışmaları sadece Türk tarihi ve kültürü araştırmaları açısından değil, Türkiye ile dış Türkler arasındaki kültürel iletişimin sürekliliği açısından da etkili olmuştur.

Bu anlayış doğrultusunda 1931 yılı ve sonraki dönemde Türk Tarih tezi temelinde tarih öğretimi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Atatürk'ün de gözetiminde Tarih I, II, III, IV, kitapları yazılmış ve liselerde okutulmuştur.

1940'lı yıllarda tarih öğretiminde hümanist yaklaşımların etkisi ile ders kitaplarının konu ağırlıkları değişmiştir. Bu dersliklerde Türk tarihinin ilk devirlerine maalesef çok az yer verilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki dönemde ise Türk tarihinin ders kitaplarındaki oranı artmıştır. Daha sonra 1993 yılında Genel Türk Tarihi kürsüsü tarih ana bilim dalları programındaki yerini almıştır.

Günümüz ortaöğretiminde okutulan 7. *Sınıf* Sosyal Bilgiler ders kitabında Genel Türk Tarihi ile ilgili sadece 4. Ünite "Türk ve İslam Devletlerinde Yetişen Bilginler" başlığı altında İbn Sina, Biruni, Ali Kuşçu, Harezmi gibi bilim adamları tanıtılmaktadır. 8. *Sınıflarda* Türkiye Cumhuriyeti, İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük programı uygulanmakta³, 9. *Sınıf* Tarih ders kitabında 3. Ünite İlk Türk Devletleri başlığı ve alt başlıklarla Genel Türk Tarihinin Eski ve Orta çağları öğretilmektedir⁴. 10. *Sınıf* Tarih ders kitabında 1. Ünite "Beylikten Devlete" diye başlar ve burada Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi anlatılır. Devamındaki 4. Ünite ise Osmanlı Devleti'nin cihan devletine giden yoldaki gelişim evreleri öğretilmektedir. Bu ders kitabında dünya devletleri Osmanlı Devleti açısından değerlendirilmiştir⁵. Türk Tarihi açısından kötü sonuçlara sebebiyet veren Ankara ve Çaldıran Savaşları da bu kitabın içerisinde anlatılmaktadır⁶. 11. *sınıflarda* Türkiye Cumhuriyeti, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programı uygulanmakta⁷, 12. *sınıflarda ise* Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabı okutulmaktadır. Bu dersliğin içerisinde Günümüz Türk devletlerine yer verilmektedir⁸.

Türkiye Cumhuriyeti dışındaki diğer Türk cumhuriyetlerinde uygulanan tarih eğitimi ve öğretimi ideolojik yapılanmalar sebebi ile daha karmaşık bir durum sergilemektedir. Milletinin hafızasının

³Ortaöğretim 8 Cumhuriyeti, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, MEB, 2015.

⁴Ortaöğretim Tarih 9 Ders kitabı, Editör: Yusuf Güzel, Ankara, Biryay yayınları, 2013.

⁵Ortaöğretim Tarih 10 Ders kitabı, Editör: Nüdar Tüysüz, Ankara, Tuna yayınları, 2016.

⁶Nüdar Tüysüz, a.g.e., s.22-24.

⁷Ortaöğretim Tarih 11 Ders kitabı, Editör: Ergün Akgün, İzmir, Top Yayıncılık, 2015.

⁸Ortaöğretim Tarih 12 Ders kitabı, Editör: Yunus Kurt, İzmir, Top Yayıncılık, 2015.

karşılaştığı en ciddi tehlike olan ideolojik tarih bütün yayınlanan tarihi eserleri etkilediği gibi ders kitaplarını da etkilemişti. Bilindiği gibi herhangi bir ideolojiye mensup olanlar, mutlaka kendilerine bir nirengi noktası bulurlar ve tarih anlayışlarını onun üzerine, onun niteliklerine göre inşa ederler⁹. Sovyet rejimi de Sovyetler Birliğini oluşturan her bir cumhuriyetin tarih eğitiminde “Sovyet insanı” yetiştirmek gayesiyle Marksizm-Leninizm temelinde yazılmış tarih kitaplarını okutturmuştur. Bundan dolayı bu dönemde cumhuriyetlerde tarih yazımı Sovyet otoriteleri tarafından yönlendirilmekteydi. Buna göre binlerce yıllık Türk tarihinden ziyade “Sovyet Azerbaycanı, Sovyet Özbekistanı, Sovyet Kazakistanı, Sovyet Kırgızistanı, Sovyet Türkmenistanı vs.” anlatılmakta ve bu çerçevede bu halkların Çarlık Rusya’ya gönüllü olarak katılışına ve Sovyetler Birliğiyle birlikte yükselişine vurgu yapılmaktaydı. Ülkelerin bağımsızlık kazanması ile birlikte, milli kimliğin yeniden biçimlendirilmesi ve milli tarih bilincinin inşası gerekli görülmüştür. Böylece bu ülkelerin yönetimi bunu akılcı ve dikkatli bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştılar. Sovyet sansür ve baskılarından kurtulan cumhuriyetler yeni tarih kitapları yayımlamışlardır. Ortaöğretim ders kitapları değiştirilerek Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan Tarihi, ayrıca Umumi veya Cihan (dünya) Tarihi şeklinde kitaplar hazırlanarak öğretilmeğe başlanmıştır. Bu kitaplarda Rus işgali ve Stalin döneminde yapılan zulümler dikkatli bir şekilde eleştirilirken Ceditçilerin katkılarına önemli bir yer ayrılmaktadır. Sovyet tarih kitabında İngiliz ajanı olarak sunulan Enver Paşa, yeni Özbek tarih kitaplarında Buhara toprağından Kızıl Ordu’nun çıkarılması ve ülkenin bağımsızlığına kavuşması için çalışan Basmacı önderlerden biri olarak takdim edilmekte, bu uğurda şehit düştüğü belirtilmektedir. Böylece, gerçek ve ortak tarihi geçmiş kardeş ülkelerin ders kitaplarında oradan da yeni Türk gençliğinin hafızalarında haklı yerini almaya başlamıştır.

Örneğin bağımsızlık öncesi tarih kitaplarında olmayan veya ideolojik görüş açısıyla değerlendirilen, Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’yü Ruslardan kurtarması; Enver Paşa’nın Orta Asya’da “Basmacı Hareketine” katılması ve buna önderlik etmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin’in Kırım Tatarlarını ve Kafkasya’da yaşayan Türk halklarını maruz bıraktığı zorunlu göç gibi hadiseler ders kitaplarında gerçek sebep ve sonuçları ile anlatılmaktadır. Dolayısı ile hafızalarda iz bırakan önemli tarihi olaylar ve şahsiyetler, ortak sevinç ve tasamız olarak hatırlanmış ve bizi birbirimize bağlamaya devam etmiştir. Fakat ortak tasalarımıza hep verilen örnekler olması hasebiyle; Yıldırım Bayezid-Timur kavgası, Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail kavgasının hala tek bir taraftan bakılarak yazılıp öğretilmesi bugün Türk dünyasının işbirliği ve kültürel bütünlüğü dâvasını zedelediği bilinen bir gerçektir. Bunları engel olmaktan çıkarma konusunda ise bize ve bütün Türk devletlerine, özellikle bu ülkelerin tarihçilerine önemli görevler düşmektedir.

Geçmiş önyargılarla okul programlarına yansıtılmak, öğrencilerin yanlış düşüncelere sahip olmasına sebep olacaktır ki, bunun pedagojik açıdan eğitim politikalarında arzulanan hedefler arasında olmaması gerekir.

Tarih dün, bugün ve yarın boyutunu temsil ettiğine göre, hayat dünden gelmekte, bugünü yaşamakta, fakat aynı zamanda yarına da gitmektedir. İnsan en iyi bugünde yaşar ve dolayısıyla günü çok iyi bilebilir. Fakat onun en önemli merakı, yarın, yani gelecektir. Gelecek için, yarınlar için biricik bilme imkânı düne bakmaktır. Dün, yani tarih çok iyi bilinirse, bugünün de yardımı ile yarın için bir şeyler sezilebilir. İşte insanlığın yarını, geleceği ile ilgili boyutu, en çok dün, yani tarih ile ilgilidir¹⁰. Bugün Türk dünyası için çalışan ve kaygılanan insanların hedefleri manevi ve kültürel bağları pekiştirmekse; dünü, yani tarihi Umumi Türk Tarihi olarak öğrenmeli ve öğretmelidir. 10 yıl 20 yıl öncesinde olduğu gibi tarihi olaylar sadece Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan vs. Türklüğü açısından değerlendirilmemelidir.

Özbekistan’da Özbek devletçiliğinin temelini atan büyük bir devlet adamı olarak kabul edilen Emir Timur’un 9 Nisan 2016 tarihinde doğumunun 680 yılı anısına kendisinin heybetli heykelinin bulunduğu “Emir Timur Hıyabanı”nda geniş çapta tören ve eğlencelerinin yapıldığı hepimizin malumudur¹¹. Özbekistan Cumhuriyeti’nde ortaöğretim tarih ders kitaplarında Timurlu devleti; üç

⁹Mehmet Niyazi, Türk Tarih Felsefesi, İstanbul, 2012, 4. Baskı, s. 121.

¹⁰Tuncer Baykara, Tarih Araştırma ve Yazma Metodu, İzmir, 1996, s. 7.

¹¹ <http://www.haberler.com/ozbekistan-da-emir-timur-un-dogumunun-680-yili-8342186-haberi/>

kıtayı kapsayan Timur Devleti, yaklaşık 500 yıl ayakta kalan Timur Devleti gibi ifadelerle anlatılmasının yanında Emir Timur'un kendisinden "sahipkiran", "sahibi johon", "sahibi adl", "askeri deha", "Altın Orda Devleti'nden sonra parçalanan Türk birliğini yeniden kuran büyük devlet adamı" şeklinde bahsedilmektedir¹². Ayrıca Timur'un Müslüman olmayan Hindistan ve Çin gibi ülkelere sefere çıkarak İslamiyet için savaştığı önemle kaydedilmektedir.

Benzer ifade ve yorumlar Türkiye'de okutulan ortaöğretim tarih ders kitaplarında Yıldırım Bayezit için yapılmaktadır. Hıristiyan memleketlere yaptığı seferlere çıktığı, Anadolu Türk siyasi birliğini sağladığı, adalete önem verdiği anlatılmaktadır¹³.

Bu ders kitapları karşılaştırıldığında Ankara Savaşı'nın sonuçlarının da Doğu ve Batı Türklüğü açısından değerlendirildiği görülmektedir. Türkiye için Ankara Savaşı sonucu Anadolu'da Türk siyasi birliği dağılmış, İstanbul'un fethi gecikmiştir. Doğu Türklüğü ve Özbekistan için ise Ankara Savaşı sonucu Türkistan Türklüğü zarar görmüş ve Türklerin ezeli düşmanı olan Çin'in fethi ebediyen tarihe karışmıştır.

Şimdi biz tarihçiler insanlığın çeşitli düşünüş ve ifade farkları ile birlikte onları birleştiren ortak ruhi süreçleri bulup ortaya çıkarmalıyız. Bunlar bize bir analogi, bir kıyas imkanı verecektir. Böylece biz çağdaş insanlar olarak, eskiden yaşanmış ortamlara mensup adamların fikir ve ifade tarzlarını dahi anlayabileceğiz. İşte bu çeşitli zaman ve ortamlara mensup insanların düşünüş ve ifade tarzlarını anlayabilmek usulü tarih metodunun tefsir dediğimiz önemli bahsini teşkil etmektedir¹⁴. Bilindiği gibi Türkistan Türkleri veya Doğu Türkleri için Çin, sefere çıkılması ve işgal edilmesi gereken önemli bir ülke idi. Emir Timur için de böyle olduğu muhakkaktır. Batı Türkleri için ise Bizans ve İstanbul aynı önem taşımakta idi ve Bayezit için de hedef İstanbul'du. Dolayısı ile bu iki cihangirin mensup olduğu ortamlar, düşünce yapıları, zira her iki devletin çıkarları göz önünde bulundurularak öğretilmesi bugün ve gelecek için önem arz etmektedir. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Taşkent şehrinin tarihinde kalkınma çağı olarak iz bırakan Timurlular dönemi bu açıdan değerlendirilerek benimsetilmelidir¹⁵.

Tarih konularının öğretilmesi ve benimsetilmesinde edebi eserlerden ve sanat dallarından da istifade edildiği bilinen bir gerçektir. Timur ve Bayezit karşılaşmasını konu edinen eserler hatta piyesler ve yapılmış tiyatrolar vardır. XIX. Yüzyıl Türk edebiyatının önemli isimlerinden Abdülhak Hamit Tarhan'ın piyesleri en güzel örneklerden biridir. Onun eserlerinde hükümdarlar ve hükümdarlık meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Hâmid, "Tayflar Geçidi" adlı eserinde Ankara Savaşı'ndan bahseder. Sultan Yıldırım Beyazıt ve Timur'a yer verir. Tarihteki gibi eserde de ikisini birbirlerine karşı uzun uzun över. Bu meselede Sultan Yıldırım Beyazıt'ın tarafında yer alır. Onu sadece kardeşi Yakub'u öldürmesinden dolayı suçlu bulur. Timur'a yenilme sebebinin de bu olduğunu söyler. Çünkü kardeşi Yakub'un ahını almıştır¹⁶.

Çağımızda ise bu tarihi olayı konu edinen Türkiyeli yazar Necdet Sevinç'in "Duruşmalar" eseri¹⁷ ve bu eserin motifleri esasında Azerbaycanlı Mevlüt Süleymanlı'nın senaryosu ile "Fatihlerin Divanı" adlı bir film yapılmıştır¹⁸. Bugün tarihin öğretilmesinde ortak yapılmış benzer eserlerden istifade edilmesi gerekmektedir. Ayrıca tarih konularının öğretiminde eğitici dramının bir teknik olarak kullanılmasının faydalı olacağı inancındayız. Çünkü drama yoluyla öğrenciler bilişsel etkileşimin ufuklarında işbirliğine dayalı öğrenmenin zevkine varacaklardır¹⁹.

Ortak tasalarımıza verilen diğer bir örnek ise Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim-Safevi hükümdarı Şah İsmail Hatayı karşılaşması ve Çaldıran Savaşı'dır. Yine ders kitaplarını kıyaslayarak umumi Türk tarihi açısından bir değerlendirme yapmamız gerekmektedir. Günümüz yedi bağımsız

¹² A. Muhammadjonov, Ozbekiston Tarixi 7. Sınıf, Taşkent, 2013, s. 117-119.

¹³ Nüdar Tüysüz, a.g.e., s.26.

¹⁴ Z.V.Togan, Tarihte Usul, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1985, s. 34.

¹⁵ Ferhad Maksudov, Taşkent, Türk Dünyası Başkentleri, Ankara, 2014, s. 512.

¹⁶ İhsan Safi, "Abdülhak Hamit'in Eserlerinde Tarih ve Hükümdarlar", Turkish Studies, Sayı 4, Kış 2009, s. 1910.

¹⁷ Bakınız, Necdet Sevinç, Duruşmalar, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁸ Mevlüt Süleymanlı, Fatehlerin divanı (film, 1997)

¹⁹ Dilek Dursun, Öğrencilerde Tarih Düşüncesinin Gelişimi: Tarih Derslerinde Öğrenme ve Anlama, Milli Eğitim, 0(145), 2000, s.50-54.

Türk cumhuriyetinden biri olan Azerbaycan, devletçilik tarihini Safeviler Devleti'nden başlatmaktadır. Ortaöğretim ders kitaplarında da Safeviler Devleti ve onun kurucusu olan Şah İsmail Hatayı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Ders kitaplarında onun döneminde Azerbaycan topraklarının tek yönetimde birleşmesinin altı çizilmektedir. Çaldıran Savaşı ise tarihin en kanlı kardeş kırımı, Türk dünyasının umumi faciası, Batı diplomasisinin zaferi gibi benimsetilmekte ve öğretilmektedir²⁰.

Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaöğretim ders kitaplarında bu tarihi olay tamamen tek taraflı bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu konunun yer aldığı 10. sınıf tarih ders kitabında, Yavuz Sultan Selim'in Safevi Devleti'nin propagandalarının önüne geçmek ve Doğuda siyasi birliği sağlamak amacıyla İstanbul'dan hareket etmesinden, Çaldıran ovasında karşı karşıya gelen iki Türk ordusundan ve bunlardan Safevi ordusunun bozguna uğramasından bahsedilmektedir. Ayrıca bu derslikte, Osmanlı Devleti'nin zaferi gibi değerlendirilen Çaldıran Savaşı'nın sonuçları siyasi ve ekonomik açıdan ele alınmaktadır. Siyasi açıdan Osmanlı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirmiş, Anadolu'daki Şii tehlikesi büyük ölçüde önlenmiş, dönüş yolunda Dulkadiroğulları Beyliğine son verilerek Anadolu Türk siyasi birliği sağlanmış, ayrıca Halifelik makamının bulunduğu Memluk devletine komşu olduğu belirtilmiştir. Ekonomik yönden en önemli sonuçları olarak ise, Tebriz, Halep ve Bursa İpek Yolu'nun denetiminin Osmanlıya geçmesi, İran'dan bine yakın sanatçı, bilgin ve şairin İstanbul'a getirilmesi gösterilmektedir²¹. Hazindir ki, bu derslikte umumi Türk tarihi açısından her hangi bir ifadeye yer verilmemektedir. Oysa bu tarihi hatayı konu edinen Türkiyeli İskender Pala'nın yazdığı "Şah ve Sultan" gibi edebi eserlerden faydalanıla bilirdi²². Müellifin tarafsızlığı tam olarak anlaşılmasa da bu eser Çaldıran Savaşı'nın bir siyasi hata olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Buna karşılık henüz bağımsızlığını yeni elde etmiş Azerbaycan Cumhuriyetinde, tanınmış tarihçi Prof. Dr. Yakup Mahmudlu tarafından ilk baskısı 1996 yılında yayınlanan "Azerbaycan Diplomatiyası" adlı eserde ilk defa Çaldıran savaşı Türk Dünyasının ortak faciası, Batı dünyasının ise zaferi gibi değerlendirilmiş. Bundan sonra bizzat değerli hocamız Yakup Mahmudlu'nun teşebbüsü ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bütün dersliklerde ve tarih kitaplarında Çaldıran savaşı ile ilgili ifadeler değiştirilmiştir²³.

Bütün bu zorluklara ilaveten tarih dersi, doğasından kaynaklanan bir kısım sorunları barındırmasının yanında eğitim sistemi içinde de diğer derslerden farklı sorunları içermektedir. Bu sebepten dolayı Safran, tarih öğretimini, eğitim sistemimizdeki en sorunlu alanlardan biri olarak tarif etmektedir.²⁴

Eğitim, eğitim sistemi ve programlarının sorunları ve bunların çözüm önerileri konusunda araştırmalar, çalıştaylar ve değişik bilimsel toplantılar yapılmaktadır. Bu doğrultuda başarılı olmak için her branşın doğasında bulunan zorluklar göz önünde bulundurularak uygun eğitim planlamasının yapılması gerekmektedir. Bunlara yönelik tarih öğretiminde, geçmiş zamanda yaşanan olayları kavratmak, soyut kavramları kazandırmak ve günümüzde izleri kalmış yaşantıları öğrenci zihninde canlandırmaya yönelik yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Ayrıca tarih eğitiminde bu çerçevede yöntem ve tekniklerin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi de bir takım zorluklar içermektedir²⁵.

Tarih eğitiminin sorunları konusunda içerik, yöntem ve amaç gibi üç ana başlığa işaret eden Salih Özbaran, gerek lise öğrencilerine gerekse üniversite gençliğine tarih olarak neleri, nasıl ve ne maksatla öğreteceğimizin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgular²⁶. Çünkü tarihi hadiselerin

²⁰Ortaöğretim 7. Sınıf Azerbaycan Tarihi, Bakü, 2014, s. 120.

²¹Nüdar Tüysüz, a.g.e., s.71.

²²Bakınız: İskender Pala, Şah ve Sultan, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.

²³YakupMahmudlu, Azerbaycan Diplomatiyası, Bakü, 2006, s. 205.

²⁴M.Safran, "Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Meseleleri". (Ed: M. Demirel, &İ.Turan), *Tarih Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın, 2009, s.10.

²⁵Mehmet Suat Bal, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Yolları Konusunda Öğretmen Adayı ve Öğretmen Görüşlerinin Karşılaştırılması, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011, Cilt 8, Sayı 15, s. 371-387, s. 372.

²⁶Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 127.

yalnızca yaşadıkları devirleri değil, kendilerinden sonraki yüzyılları da etkileri altında tutma gücüne sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Dünyada pek çok toplum hala atalarının kurdukları dostluklar veya yaşadıkları düşmanlıklar sebebiyle kendilerini bazı toplumlara daha yakın bazı toplumlardan ise uzak hissetmektedirler. Hatta aynı toplum içerisinde yaşanan tarihi hadiseler toplumun alt grupları arasında etkilerini devam ettirmektedirler. Bu bakımdan tarihsel anlamda ilişkileri yeniden değerlendirerek Türk dünyasının geleceğini düşünerek ortak Türk tarihinin yazılması gerekmektedir.

Türk cumhuriyetlerini de kucaklayacak şekilde tarihi eserleri yeniden düzenlemek zarureti açıkça görülmektedir. Bunun için projeler geliştirilmeli, Türk tarihi ve kültürünü bütün Türk dünyasını kucaklayacak tarzda tarihi eserlerin yeniden hazırlanması amaçlanmalıdır.

Bu şekilde yazılmış eserlerin, toplumların kimliklerinin oluşmasında büyük bir öneme sahip olan “tarih şuurunun”, Türk dünyasında tarihi gerçeklere uygun ve Türklüğün menfaatleri doğrultusunda oluşabilmesi konusunda mühim rol oynayacağı muhakkaktır.

Ortak tarih yazımı ve öğretimi sadece bize ve Türk dünyasına has bir mesele değildir. Nitekim, Avrupa ülkelerine baktığımız zaman ortak tarih yazma projesi II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya atılmış ve bunun akabinde o büyük kavgaya rağmen Avrupa Birliği fikri ileri sürülmüş ve kurulmuştur. Aynı milletin dalları olarak bu konunun bizler için daha önemli ve Avrupalılarla kıyasta daha kolay olduğu kesindir.

Her ne kadar 1994’te Türk dünyası ortak tarih yazımı sağlamak için bir araya gelindiyse de anlaşma sağlanamamıştır, bundan dolayı da çocuklarımıza Türk dünyasının ortak değerlerini anlatamadık. Fakat bu yolda çalışmalar duraksız devam etmiş ve etmektedir.

Türk Ocakları ile Marmara Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenledikleri “Avrasya’da Türk Dili ve Tarihi Eğitimi” adlı uluslararası sempozyumda konuşan dönemin Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Talim Terbiye Kurulunun, ortak tarih ve tarih eğitimi konusunda çok köklü bir yeniden değerlendirme içerisinde olduğunu dile getirdi. Her düzeydeki tarih kitaplarının elden geçirilerek ve ne yazık ki bizi birleştirmesi beklenen, ancak tam tersi zaman zaman bizi ayıran ifadelerin bu kitaplardan temizlenmesi ve tüm millete hitap edecek, tüm milletin başarılarını ihtiva edecek tarih kitaplarının yazımı konusunda Talim Terbiye Kurulunun çok kapsamlı bir çalışma içerisinde olduğunu belirtmişti²⁷.

5 Eylül 2015 tarihinde Türk Keneşi Eğitim Bakanlarının Astana’da gerçekleştirilen 4. Toplantısında, Türk Keneşi Üye Ülkelerinin desteğiyle Uluslararası Türk Akademisi tarafından hazırlanan 15. yüzyıla kadar olan konuları kapsayacak Ortak Türk Tarihi Kitabının Programı onaylanmıştır²⁸.

Türk Akademisi, 15. yüzyıla kadar gelen ortak tarih kitabının taslağını 26 Kasım’da Bakü’de üye ülkelerin milli eğitim bakanlarına sundu ve bakanların olurlarını aldı. Mayıs ayında bakanlar tarafından kitabın son halinin onaylanacağı bildirilmişti. Devlet başkanlarının ve meclislerin onayından sonra, kitabın 2016 öğretim yılında 8. sınıflarda okutulmaya başlanacağı öngörülmüştür. Daha sonra, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan arasında imzalanan protokolle kurulan Astana merkezli Uluslararası Türk Bilim Akademisi, dört ülkenin ortaöğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere “Türk Dünyası Tarih Kitabı” hazırladığını bildirmiştir. Türk Akademisi Başkanı Dr. Darhan Hıdıralı’nın verdiği röportaja göre, bu kitap Öntürklerden 15. yüzyıla kadarki süreyle ilgili çalışmaları içeriyor. Ayrıca o, kitabın hazırlanmasındaki temel amacın “Dilde, fikirde işte birlik” olduğunu vurgulayarak, diğer Türk Cumhuriyetlerinin Selçuklu ve Osmanlı’yı, Türkiye Türklerinin de Safevileri, Altınordu’yu ataları saymasını hedeflediklerini bildirdi. Türklerin İslam medeniyetine katkıları üzerinde durulan kitabın önümüzdeki aylarda dört ülkenin eğitim bakanlıklarının onayına sunulması düşünüldüğünü belirtti²⁹.

²⁷<http://www.haberler.com/tarihi-yeniden-yazacak-4634911-haberi/>

²⁸<http://www.turkkon.org/tr-TR/turk-kenesi-egitim-bakanlari-4-toplantisi-5-eylul-2015-tarihinde-astana%60da-gerceklestirildi/3/54/54/1875>

²⁹<http://www.tarihhaber.net/turk-dunyasi-ortak-tarih-kitabi-yayimlandi/>

Yapılan bütün bu çalışmaların başarılı bir şekilde sonuçlanması temennisi ile atalarımızın ruhunda yatan dilde, fikirde, işte birliğimizi kuralıyız. Ortak parlak geleceğimizi oluşturma yolundaki engellere dikkat ederek, geleceği belirlemede önemli bir faktör olan dünü unutmadan, bugünü ihmal etmeden, ilerlemeliyiz. Aksi takdirde Türk dünyası cumhuriyetleri olarak elde ettiğimiz mevcut ilişki düzeyi kopmasa bile inceler riskini taşıdığı hiçbir zaman hatırlardan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- ANDİCAN, A. A, *Değişim sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, 1996, İstanbul.
- BAL, Mehmet Suat, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Yolları Konusunda Öğretmen Adayı ve Öğretmen Görüşlerinin Karşılaştırılması, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, s. 371-387, 2011.
- BAYKARA, Tuncer, 1996. Tarih Araştırma ve Yazma Metodu, İzmir, 1996.
- DURŞUN, Dilek, Öğrencilerde Tarih Düşüncesinin Gelişimi: Tarih Derslerinde Öğrenme ve Anlama, Milli Eğitim, 0(145), 2000, 50-54.
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/145/dilek.htm
- MAHMUDLU, Yakup, Azerbaycan Diplomatiyası, Bakü, 2006.
- MAKSUDOV, Ferhad, Taşkent, Türk Dünyası Başkentleri, Ankara, 2014.
- MUHAMMADJONOV, A., Ozbekiston Tarixi 7. Sınıf, Taşkent, 2013.
- NİYAZİ, Mehmet, Türk Tarih Felsefesi, İstanbul, 2012, 4. Baskı.
- Ortaöğretim 7. Sınıf Azerbaycan Tarihi, Bakü, 2014
- Ortaöğretim 8 Cumhuriyeti, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, MEB, 2015.
- Ortaöğretim Tarih 10 Ders kitabı, Editör: Nüdar Tüysüz, Ankara, Tuna yayınları, 2016.
- Ortaöğretim Tarih 11 Ders kitabı, Editör: Ergün Akgün, İzmir, Top Yayıncılık, 2015.
- Ortaöğretim Tarih 12 Ders kitabı, Editör: Yunus Kurt, İzmir, Top Yayıncılık, 2015.
- Ortaöğretim Tarih 9 Ders kitabı, Editör: Yusuf Güzel, Ankara, Biryay yayınları, 2013.
- ÖZBARAN, S, *Tarih ve Öğretimi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- ÖZDAĞ, M, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği üzerine*, Avrasya-Bir vakfı, Asam Yayınları No:22, Ankara, 2001.
- PALA, İskender, Şah ve Sultan, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
- SAFİ, İhsan, “Abdülhak Hamit’in Eserlerinde Tarih ve Hükümdarlar”, Turkish Studies, Sayı 4, Kış 2009.
- SAFRAN, M. “Türkiye’de Tarih Öğretimi ve Meseleleri”. (Ed: M. Demirel, & İ.Turan), *Tarih Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın, 2009.
- SEVİNÇ, Necdet, Duruşmalar, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.
- <http://www.haberler.com/tarihi-yeniden-yazacak-4634911-haberi/> ; Haber tarihi: 13 Mayıs 2013 Çarşamba Saat: 14:13
- <http://www.tarihhaber.net/turk-dunyasi-ortak-tarih-kitabi-yayimlandi/> ; Haber tarihi: 25.08.2015.
- <http://www.haberler.com/tarihi-yeniden-yazacak-4634911-haberi/>
- <http://www.turkkon.org/tr-TR/turk-kenesi-egitim-bakanlari-4-toplantisi-5-eylul-2015-tarihinde-astana%60da-gerceklestirildi/3/54/54/1875>
- <http://www.haberler.com/ozbekistan-da-emir-timur-un-dogumunun-680-yili-8342186-haberi/> ; Haber tarihi: 09 Nisan 2016 Cumartesi Saat: 15:46

1948 İKTİSAT KONGRESİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE EKONOMİSİNE OLAN YANSIMALARI

THE REFLECTIONS OF THE 1948 ECONOMY CONGRESS ON PRESENT TURKISH ECONOMY

Metin KOPAR

Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Türkiye ekonomisine yeni bir bakış oluşturmak amacıyla 1923 kongresinden 25 yıl sonra İstanbul Tüccar Derneği'nin öncülüğünde ikinci bir kongre toplanmıştır. 1923 kongresi, yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomik sistemin temellerini atarken, 1948 kongresi ise özel sektör ağırlıklı, piyasa hedefli liberal devletçiliğin teorik ve pratik meselelerini tartışmıştır. İkinci kongre 1923 İktisat kongresinin aksine, yoğun tartışmalar sahne olmuştur. Hükümetten bağımsız olarak toplanan bu kongrede katılımcıların 1923 yılından itibaren uygulanan ekonomik politikaları eleştirmekle kalmamış aynı zamanda geleceğe yönelik alternatif programlar önermişlerdir. Devletçilik politikasına yönelik olan bu muhalif hareket, Türkiye'de liberal bir bakışın oluşmasını, devletçilik uygulamaların en alt düzeye indirilmesini ve modern dünyadaki ekonomik koşulların Türkiye'de de olması gerektiği fikirlerini ortaya atmıştır. Tartışmalar arasında belli bir sonucun ortaya çıkmaması kongrenin başarısız olması tezinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Oysaki bu kongre sonrası Türkiye ekonomi politikası dikkate değer bir değişim yaşamıştır. Bu kongre sonuçlarının Türkiye'nin ekonomisine ne kadar yön verdiği pek de araştırmalara konu olmamıştır. Bu çalışma 1948 yılında alınan kararlar ışığında günümüz Türkiye ekonomisine olan yansımalarını tespit etmek amacıyla yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kongre, Devletçilik, Ticaret, Sanayi, Vergi

Abstract

25 years later than the 1923 congress, a second congress was carried out in the lead of Istanbul Tradesman Association in order to create a new perspective in Turkish economy. While the 1923 congress set the foundations of the economic system of the newly established Turkish Republic, 1948 congress discussed the theoretical and practical issues of the liberal statism which focused mainly on private sector and targeted at the market. Contrary to 1923 Economy Congress, the second congress witnessed intense debates. This congress was gathered free from the governmental influence, and the participants not only criticized the financial policies that had been carried out since 1923, but also they proposed alternatives programs for the future policies. This oppositional movement against statism ensured the emergence of a liberal perspective in Turkey and put forward the ideas like statist policies should be minimized and the financial conditions in the modern world should be established in Turkey as well. Since it was not possible to reach at an agreement after the debates, the congress was considered to be unsuccessful by some people. Yet, the policies on Turkish economy have experienced a considerable change after this congress. There have not been adequate researches on how the results of this congress influenced Turkish economy. The aim of this study is to determine the reflections of the decisions taken in 1948 on present Turkish economy.

Key Words: Congress, Statism, Trade, Industry, Tax

1. GİRİŞ

Savaş sonrası dönem olarak da isimlendirebileceğimiz 1945-1950 dönemi Türkiye ekonomisi ise savaşın sıkıntılı izlerini taşıyan ve hem siyasi hem iktisadi bakımdan bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş ancak savaştan oldukça etkilenerek savaş ekonomisiyle idare edilmiş ancak ülkede halkın yoksullaşmasını, yoklukları, açlığı

engelleyememiştir.¹1930'lu yılların ikinci yarısında başlayan sanayileşme ve kalkınma çabaları durmuş, savaş ekonomisinin bütün sorunları Birinci Dünya Savaşını andırırçasına ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra soygun ve karaborsa başlamıştır. Savaş, ithalat olanaklarını kısıtlayınca, eldeki stokların değeri alabildiğince yükselmiştir. Başta tarım olmak üzere üretim düşmüş ve fiyatlar yükselmiştir. Savaş, aralarında derin bir uçurum olan iki toplumsal tabakanın oluşmasına zemin hazırlamıştır.²Üretim sürekli olarak düşmüş, 1945 yılında GSMH 1939 yılı düzeyinin %20 altına gerilemiştir.³1946 yılında Türk parası devalüe edilerek, dış ticaret çok yanlı hale getirilmiş, takas ve kliring usulü ise sınırlandırılarak esas itibarıyla konvertibi olmayan paralara sahip olan Doğu Ülkeleri ile yapılan ticarete uygulanmıştır. 1948 ve 1949 yıllarında döviz mevzuatını daha sistemli hale getirmek ve çok yanlı ticaret rejimini geliştirmek üzere yeni adımlar atılmış ancak devalüasyona rağmen ödemeler bilançosu açık göstermeye başlamıştır. Savaş sonunda ülkenin muhtaç bulunduğu büyük sanayi yatırımları, yalnız kendi kaynakları ile başaramayacağı anlaşılmıştır.⁴Bu tartışmalar devlet işletmeciliğinin verimsizliği ve sınırlarının belirsizliği nedeniyle özel kesimin kazanç alanlarını sınırlandırmış, müdahaleci politikaların sorgulanmasına neden olmuştur. Ülke yeni bir takım ekonomik buhranların arifesindedir. Mali ve iktisadi durumun bozukluğu ve bu bozukluğu önlemek kudretinden mahrum olan Halk Partisi ülkedeki hayat pahalılığını önleyecek bir çaba içerisinde olmayışı, halkın üzerindeki yükün artmasına neden olmuştur. Halk içine düşmüş olduğu bu sıkıntılardan kurtulmak için köklü reformların yapılması gerektiği arayışlarının olduğu yıllar olmuştur.⁵

İstanbul tüccar derneği yönetim kurulu 29 Haziran 1948 tarihinde yapmış olduğu toplantıda memleketin iktisadi meselelerini memleket ölçüsünde incelemek, müzakere yapmak amacıyla bir kongre düzenleme ihtiyacı duymuştur. Alınan bu karar doğrultusunda 22 Kasım 1948 tarihinde Taksim Belediye gazinosunda, İstanbul Tüccar Derneği, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği, Türk Ekonomik Kurumu ve daha birçok iktisatçı kurumların katılımıyla başlayan kongre altı gün sürmüştür. Kongreye 1250 kişi çağrılmış ancak kongre yaklaşık 1100 kişi ile toplanılmıştır.⁶ Kongre'nin yükünü, yasal ve idari sorumluluğunu İstanbul Tüccar Derneği üstlenmiştir. Kongre birlik beraberlik ve hürriyet havası içerisinde toplanılmış, hiçbir baskı müdahalelere gerek kalmadan katılımcılar düşüncelerini özgür bir şekilde dile getirmişlerdir.⁷

Kongre, hükümetten bağımsız olarak toplanmıştır. Hükümet bu noktada kongrenin toplanmasında herhangi bir şekilde katkıda bulunmamıştır.⁸Kongre bir devlet teşebbüsü olmaktan ziyade daha çok bir halk teşebbüsüdür. Uzun zamandan beri ihmal edilmiş, fikri alınmamış ve gösterdiği tepkiler karşısında fütursuzca omuz silkilmiş olan tüccar ve sanayici sınıfı, yani memleket kalkınmasında en ağır ve en mesuliyetli yüklenmiş olan bu insanlar, ilk defa bu kongre ile düşünce ve kanaatlerini resmen açıklayacaktır.⁹Kongre komitesi başkanı İzzet Akosman ve başkan vekili Muhlis Ete, yaptıkları konuşmalarda toplantının özgür düşüncenin bir ürünü olduğunu, tamamen özel kişiler

¹ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul 1998, s. 62-63.

² Tefrik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi, (1900-1960), İstanbul 2013, s.310

³ Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, İstanbul 2003, s.75

⁴ İhan Uludağ, Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama), İstanbul 2003, s.23

⁵ "İzmir İktisat Kongresinden 25 sene geçmiştir. Bu yirmi beş yıl esnasında iktisadi mali hayatımızdaki fikir hareketleri, hep dağıntık ve münferit vakalar üzerinde tekasüf etmiş olduğu için, ne vatandaş ne de devlet külli bir görüşün sahibi olamamış ve Ampiripue bir takım hareketlerle tetkikten, rakamdan, istatistikten bir kelime ile müspet ilimden uzak olarak kararlılık içinde hala bugünde devam eden körebe oyununa devam etmişizdir. Temenni ediyoruz ki bizim de şahsen üyesi olduğumuz Türkiye İktisat Kongresi, hususi menfaatlerin çarpıştığı bir meydan olmasın, bilakis müspet bilgi ve ilmin prensipleri ortaya konarak, yararlı bir neticeye ulaşılsın"

bkz., Cihad Baban, "Yarın Büyük İktisat Kongresi Toplanıyor", Tasvir, 21 Kasım 1948.

⁶ "Türkiye İktisat kongresi, devletten makul yardım görecektir ve emniyet ve istikrara kavuşacak yerde elleri bağlanan ve emeklilerin kırtasi muameleler, keyfi ve istikrarsız usuller karşısında heba edildiğini, ellerin fuzuli yere bağlandığını, müşterek ve verimli meslek hareketinden men olunduğunu vasilige, hem de çok kötü ve anlayışsız bir vasilige esir kaldıklarını gören Türk iş adamlarının ilk müşterek protestosudur. Memleketin her köşesinden gelen ve bundan evvel birbirlerinin yüzünü görmeyen bir iki yüz elli vatandaş arasında beliren samimi ve hızlı işbirliği ruhu, vakarlı münakaşa tarzı ve kongrenin cidden mükemmel işleyen teşkilat mekanizması; serbest teşebbüsün verimli mahiyetine başlı başına bir canlı delil teşkil eder."bkz., Ahmet Emin Yalman, "Devletin Karşısında Türk İş Adamları", Ulus, 27 Kasım 1948

⁷ Osman Nuri Bayman, "Türkiye İktisat Kongresi", Vatan, 24 Kasım 1948

⁸ "Yalnız bu kongre, kanuni bir salahiyet ve kudreti haiz değildir. Hatta hükümet böyle bir kongreyi istişare mahiyetinde, çağırması da değildir. Bilgi ve adamlarımız işbirliği yaparak kendiliklerinden ve reylerine müracaat olmaksızın sırf vatan ve yurt duyguları ile müteharrik olarak bildiklerinden ve düşündüklerinden Halk Partisi hükümetini haberdar etmek istemişlerdir."bkz., "Bugünkü İktisat Kongresi", Yeni Sabah, 22 Kasım 1948

⁹1948 İktisat Kongresi II (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, İstanbul 1948, s.54

tarafından düzenlendiğini, ekonomiyle ilgisi olan özel ve resmi kuruluşların davet edildiğini ve davet edilen kişilere konuşma hakkının verildiği belirterek, özellikle kongrenin siyasi bir karakter taşımadığını belirtmişlerdir.¹⁰

Kongre gündeminde Türkiye'nin iktisadi kalkınması ve istihsalinin gelişmesi için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği, devletçilik ve devlet müdahaleleri, dış ticaret rejimi ve vergi konularının incelenmesi esas alınmıştır.¹¹ Bu konuların dışında konuşmaların yapılmayacağı ve tartışmaların olmayacağı belirtilmiştir.¹² Kongre açılışında söz alan İstanbul Tüccar Derneği başkanı Ahmet Hamdi, Başar konuşmasında: "Türkiye İktisat Kongresi, Türkiye'nin iktisadi kalkınması davasında bütün meslek, zümre ve ihtisas adamlarını bir araya toplayarak çoğunluğun birleşeceği sonuçlar elde etmesi maksadıyla toplanmıştır. Bu hususta vereceğimiz kararlar, en salahiyetli memleket efkârı umumiyesinin arzu ve iradesinin ifadesi olacaktır. Şimdiye kadar bu mevzuda karar vermek ve tatbik etmek salahiyetine malik olan ve iktisadi hayatın dışında kalan idarecilerin tuttukları yol doğrudur yoksa başka tedbirleri almakla lazımdır, suallerine kongremiz cevap vermek zorundadır. Bu tarihi çetin vazifeyi kongremizin muvaffakiyetle başaracağına emin bulunmaktayız. Türk milleti, tepeden idare edilen ve kendisini idare edenlerin istedikleri ve münasip gördükleri şekiller altında hayatını tanzim eden bir topluluk halinde yaşayamaz. Bu güne kadar tarihi zaruretlerle ve bir olgunluk devresini vesayet altında yaşamak ihtiyacı ile milleti idare mesuliyetini üzerine alanların iktisadi hayata müdahaleleri belki lazım gelmiştir. Fakat zaruret artık ortadan kalkmıştır. Onun için, biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme manasına gelen bu günkü devletçiliğin geniş ölçüde bu tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hâkim olmasını istiyoruz" sözleri ile ifade etmiştir. Konuşmasında özellikle devletçiliğin terk edilmesini ısrarla işaret ederken yeni bir ekonomik değişimin Türkiye için faydalı olacağını dile getirmiştir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası adına konuşan Hüsnü Arslan, kongrede alınacak kararların hükümetçe dikkate alınması gerektiğini belirtirken¹³, İstanbul bölgesi sanayi birliği adına konuşan Cudi Birtek, toplanma nedenlerini tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de devam eden mali bir durgunluğa ve ekonomik buhrana engel olabilmek, ülkenin kalkınma davasına ciddi çözümler bulabilmek, yeni bir vergi reformunu gerçekleştirmek ve ayrıca ticareti tıkayan, felce uğratan kırtasiyecilik, merkeziyetçilik ve lüzumsuz müdahale sistemlerine son vermektir. Türk Ekonomik Kurum adına konuşan Muhlis Ete ise, Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik gidişattan memnun olunmadığını, bu durumun ülkede olumsuz bir tablo oluşturduğunu ve bu kongrede alınacak kararlar vasıtasıyla hükümeti bu konuda görüşlerimizi bildirmek ve uyarmak olacaktır demiştir.¹⁴

Altı gün süren kongre sonunda komisyonların hazırlandığı Devletçilik ve Dış Ticaret komisyonlarının hazırladıkları raporlar oya sunulmuştur. Devletçilik, Dış Ticaret komisyonlarının raporları aynen ve oy birliğine yakın bir çoğunlukla benimsenmiş, ancak Vergi Komisyonunun raporu oylanırken kargaşa çıkmıştır. Başkan raporun yeterince açık olmadığı gerekçesiyle yeniden komisyona gönderilmesini önermiştir. Öneri oylanarak benimsenmiş ve başkan kongreyi kapatmıştır. Gelecekte yapılacak kongrenin 1950 yılında İzmir'de toplanılmasına karar vermiştir.¹⁵

Kongre sürecinde hükümetten katılım olmamasına rağmen siyasi konulara değinilmemiştir. Davet edilen kişilere düşüncelerini özgürce ifade etmeleri için imkân sağlanmış ve herhangi bir şekilde sınırlama getirilmemiştir. Yapılan konuşmalar tamamen özgür düşüncenin bir ürünüdür. İktidarda

¹⁰ Serkan Tuna, "Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Tartışmaları ve yansımaları", Yakın Dönem Araştırmaları, S. 1, 2002, s. 291

¹¹ İstanbul Tüccar Derneğinin teşebbüsü ve diğer ekonomik kurumların desteği ile toplanan kongre, kongre yönetmenliğinin ilk maddesinde: "memleketin aktüel, iktisadi, ticari mali müesseseleri üzerinde müzakerelerde bulunmak ve umumiyetle milli iktisadımızın kalkınması için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği hakkında kararlar vermek üzere toplanılmıştır." bkz., Kongre Bülteni, "1948 Türkiye İktisat Kongresi (22-27 Kasım 1948)", İstanbul 1948, s.3

¹² "Esasen iktisat kongresi memleket ölçüsünde temsil yetkisi olan bir heyet değildi. Ancak iş hayatında doğrudan doğruya mevki sahibi olan vatandaşların ve iktisadi teşekküllerin devletçilik, dış ticaret ve vergi reformu maddeleri üzerinde görüşlerini toplu olarak hükümete ve Büyük Millet Meclisine karşı ifadeye hizmet edecek bir vasıta idi. Bu bakımdan kararlarında icrai değil, hatta istişari bir mahiyet mevcut değildi. Fakat gerek halk efkârını ve gerek resmi çevreleri aydınlatmak noktasından faydalı olacaktır." bkz., Asım Us, "Kargaşalık İçinde Bitirilen Kongre", Vakıf, 29 Kasım 1948

¹³ Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 İktisat Kongresi, İstanbul 22-27 Kasım 1948, s. 9-12.

¹⁴ 1948 Senesi Türkiye İktisat Kongresi Münasebetiyle İstanbul Bölgesi Sanayi Birliği başkanı Dr. Cudi Birtek tarafından irat edilen nutuk, İstanbul 1948, s. 1-2.

¹⁵ Zafer Toprak, "Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi", İktisat Dergisi, S. 211-212, Haziran-Temmuz 1982, s. 37

bulunan CHP'liler kongreye katılmamış olsa da kongrede alınan bazı kararların kendi parti programlarında var olduğunu belirtmişlerdir. Devlet sermayeciliğin tahribatını durdurmak, özel teşebbüse güven içinde çalışmak imkânı vermek, en çok hayatın durmadan pahalılaşması yüzünden bütçenin kabarması karşısında yeni vergi usulleriyle ortalığın büsbütün karışması tehlikesini önlemek için kongrede söylenen sözler, gerek kendi düşüncelerimize, gerek partimizin programına uyduklarından onları ancak tasvip edebiliriz. İfade edilen bu görüşlerin yanında bazı CHP üyeleri ve hükümete yakın gazeteler ise bu kongrenin toplanmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.¹⁶

2.TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ DEVLETÇİLİK RAPORU

Yapılan görüşmeler sonunda kongreye katılan üyelerin çoğunluğu tarafından Devletçilik raporu kabul edilmiştir. Bu raporda; Devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden adaleti ve güvenliği ele alan bir sistem olmalıdır. Yeni kurulan devletin kurucu olması dolayısıyla birçok sahada işletmeciliği üstlenmiştir. Kuruluş aşamasında önemli olan devletin üstlenmiş olduğu birçok sahadaki işlerden devletin el çektilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir.¹⁷Devlet elinde bulunduğu ve işlettiği birçok işletmenin özel sektöre ve kooperatiflere bırakılması talep edilmiştir. Milli ekonominin dünya ekonomik şartlara uyum sağlaması gerektiği belirtilerek, iktisadi faaliyetlerine engel teşkil edecek olan vergi sistemimizin yeniden gözden geçirilmesi dile getirilmiştir. Devletin himaye politikasını kademeli bir şekilde bir tarafa bırakarak özel sektörün önündeki engelleri hafifletecek ve bu noktada yol gösterici olacaktır. Serbest rekabetin oluşması noktasında ilerici adımların atılması, küçük işletmeleri korunması ve desteklenmesi istenmiştir. Döviz ve sermaye darlığı karşısında iktisadi önemlere ve düzenlemelere giderek yabancı sermayenin anormal imtiyazlara sahip olmamak koşulu ile Türk ekonomisine katılmalıdır. Başarılı iktisatçılardan oluşan bir enstitünün kurulması sağlanmalıdır.¹⁸

3.DIŞ TİCARET KOMİSYONU RAPORU

Dış ticaret, ihracat ve ithalat meselelerini kavrar. Memleketimizin ticaret bilançosu dışındaki uluslararası gelir kaynakları yok denecek kadar kıt olduğundan; ihracat ve ithalat imkânlarına ihracatta istihsal kapasitesine bağlıdır. Ülkenin ihracatı ithalatı karşılamaya müsait olmadığı belirtilmiş, Dış Ticaret Komisyonu Raporu İstihsal, Maliye ve Para Politikası, İhracat ve İthalat üzerinde yapılması gereken çalışmalar ile ilgili olarak rapor hazırlanmıştır. Bu raporda:

İhracı edilmekte olan mahsullerimizin miktar ve kalitesinin artırılması, dünya piyasalarının sürüm şartlarına göre ayarlanması gerekir. Endüstrinin rasyonel esaslara dayanabilmesi ve hem de geniş bir istihsal programına gidilmesi yeni enerji kaynaklarımızın geliştirilmesi lazımdır. Zirai ihraç maddelerimizin mümkün olduğu kadar yarı mamul ya da mamul olarak ihraca gayret etmek suretiyle işçilik ücretlerinin memlekette kalması temini gerekir. Hayvancılık, deniz mahsulleri ve ormancılık gibi bütün ziraatı kucaklayan ve bu sektörlerin bütün sorunlarının ortaya konulduğu bir kongrenin toplanması gerekir.

Dış ticaret ve istihsalimiz için yeni bir para politikasına ihtiyaç vardır. Paramızın değerini korumak, istikrar ve emniyet havası yaratmak ve denk bir bütçe yapmak zorunludur. Bütçe gelirlerinin artırılması, döviz fiyatlarının sabit tutulması ve enflasyonun en az düzeye indirmek lazımdır. Açık bütçe ve açık bir hesap bilançosu ile para ıslahatından bahsetme abestir. Memlekette kaçmış ve kaçmakta bulunan milli sermaye yabancı bankalarda yatarken ve sermayemiz memleketimizde emniyet görmezken dışarıdan kredi beklemek mümkün değildir. Merkez Bankasının döviz alım ve satım muameleleriyle maliyenin ihtiyaçlarına göre değil, istikrarlı bir fiyat seviyesi hedefine göre ayarlanması lüzumludur

¹⁶ Hikmet Bayur, "İktisat Kongresi ve CH Partisi", Kudret, 29 Kasım 1948

¹⁷ "Türkiye Cumhuriyetinin bugünkü devletçiliği demekteki maksadımız harp senelerinin zaruretlerinden doğan ve realite olarak memlekette mevcut olan devletçilik değil, Halk partisi kurultayı tarafından geçen sene bu mevsimde kabul edilen devletçilik prensipleridir. Halk partisi kongresinde devletçilik bahsi uzun tartışmalara yol açmış ve devletin iktisadi sahadaki müdahaleleri için bir hudut çizilmiştir. Hükümetten bugün pratik bakımından istenecek şey bu prensiplere aykırı olan fiili vaziyetleri kaldırmak, mesela ticaret ofisi ve yerli ürünler gibi iktisadi teşekküllerin tasfiyesini istemektir." Ahmet Emin Yalman, "İktisadi Vasıllıktan Azadlık", Vatan, 23 Kasım 1948

¹⁸ Kongre Bülteni, "1948 Türkiye İktisat Kongresi III (22-27 Kasım)", Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, İstanbul 1948, s.28

İhracatımızın mutlak suretle artırılması, miktar kalite bakımından ıslah tedbirleri düşünülürken, mevcut ihraç formalitelerinin imkân nispetinde azaltılması ve ihracatın esas itibarıyla serbest bırakılması gerekir. İhracatımızın dış piyasalarda rakip memleketlerde diğer yabancı mallarla boy ölçüşebilmesi için ihraç rejiminin rekoltenin idrakinden önce açıklanmalıdır. İhracat ve ithalat ticaretinin gelişmesi için dışarıya seyahat etmekte olan tüccarlarımıza gereken kolaylık sağlanmalıdır. İhracat artırılırken ithalat azaltılmalıdır. Dış ticaretin tanzimi meselesinde iş adamları ve iktisat erbabının bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmesi imkânlarını sağlamak gerekir. Ülkemizde iş adamlarından müteşekkil bir ihtisas organının bulunması zaruridir.¹⁹

4.VERGİ KOMİSYONUNUN RAPORU

Kongrede en büyük tartışmaların yaşandığı vergi ile ilgili konuların konuşulduğu kurullarda olmuş ve özellikle Gelir Vergisi konusuna gelince kıyametler kopmuştur. Kongre Başkanı komisyon raporunu reye koymamış ve Kongreyi tatil ettiğini bildirmiştir.²⁰ Ancak ikinci başkan müzakereyi devam ettirmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda rapor hazırlanarak kabul edilmiştir.²¹ Bu reformdan da Kazanç Vergisi ve Muamele Vergisi kastedilmektedir.²² Bu kısımda delegeler arasında bir tartışma yaşanmıştır. Kazanç Gelir vergileri ile muamele vergisi masaya yatırılmış, Gelir Vergisi tartışmalarından dolayı Muamele Vergisi daha sonraya bırakılmıştır. Ülkede Gelir vergisi rejimine geçişin sağlayacağı faydalar şu şekilde sıralanmıştır.

- ✓ Vergi rejiminde bir inkılap yaratması,
- ✓ Verginin adalet prensibinin temini
- ✓ Devlet gelirlerinin artmasının sağlanması,
- ✓ Vergi kaçakçılığına mani olması,
- ✓ Tüccara, geniş manasıyla hesabını bilmek ve açıkça vermek hususunda teşvikkâr ve faydalı olması,

Geniş halk kitlelerinde hesap tutmak ve vermek zihniyetini yerleştirmesi bakımından terbiyevi tesirlerde bulunması ve ülkeyi ileri memleketler arasına katılmasının sağlanmasıdır.²³

Kazanç vergisinin ıslah edilerek devam edilmesinin pek fazla bir şey getirmeyeceğini bu anlamda yeni köklü düzenlemelerin yapılması istenmiştir.²⁴ Bu verginin esnafa büyük yük getirdiği, bu verginin esnaf üzerindeki oranı %82'ye kadar yükseltildiği belirtilmiştir. Bu durum karşısında tüccarın üretimi terk ederek daha karlı olan tahvillere yatıracığını ve bunun da çok karlı olacağı ifade edilmiştir.²⁵

Üç gün süren toplantı sonucunda yapılan konuşmalar ve değerlendirmeler sonucunda vergi ile ilgili şu düzenlemelerin yapılmasının Türk vergi sisteminin geleceği açısından önemli katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Mevcut bulunan Kazanç Vergi Kanunu'nun bilhassa maktu vergiler ile (iradı gayri safi ve gündelik kazanç) tabi mükelleflere geniş ölçüde yer vermiş olması sebebiyle adaleti temin etmediğini ve bir vergi reformunun yapılması noktasında ittifak kalınmıştır. Bu müzakere ve

¹⁹ 1948 Türkiye İktisat Kongresi IV (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, Dış Ticaret, İstanbul 1948, s.195-204

²⁰ "Vergi reform komisyonunun raporu okunduktan sonra vuku bulmuştur. Zaman darlığından dolayı pek acele tertip edilen fakat umumi heyeti ile geniş bir anlayışın ifadesi bulunan bu vesika okununca bazı aza söz almışlar; söz alışlar birbirini takip etmiş ve vaziyet öyle bir duruma girmiştir ki, ortaya bir ara, mevcut aza nispetinde fikir çıkmaya başlamıştır. Bu şartlar altında müzakereleri idare etmek güçleştiği için, başkanlık tarafından sık sık müdahaleler vuku bulmuş,; bu müdahaleler başkanın ve onunla birlikte belli bir zümrenin kongreye tahakkümü gibi telakki edilir olmuştur. İşbu safhaya döküldükten ve zihinlere böyle sihirli hava girdikten sonra, bazı ihtiraslı hareketleri önlemek ve bu arada, aza saflarına dahil olmuş bulunmaları tabii olan bulanık suda balık avlayıcılarının bir takım manevralarını önlemek mümkün olmamıştır. Bu arada topluluğun intizamını ve konuşma nizamını idare edememek mevkiinde kalan başkan; birkaç ihtardan ve içtima son vermek mecburiyetinde kalacağını beyan ettikten sonra kongreyi kapamış, mevkiinden ayrılmıştır" bkz., Selim Rağıp Emeç, "İktisat Kongresinin Kapanışı", Son Posta, 28 Kasım 1948

²¹ Orhan Seyfi Orhon, "Ticaret Ahlakı", Ulus, 6 Aralık 1948

²² 1948 İktisat Kongresi II (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, İstanbul 1948, s. 65

²³ 1948 İktisat Kongresi II (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, Vergi Reformu, İstanbul 1948, s.78

²⁴ İstanbul Bölgesi Sanayi Birliği adına konuşan Cudi Birtek; "Biz bugün mevcut verginin miktar itibarıyla hatta daha çok fazlasını daha iyi usullerle sağlanabileceğine kanıyız. Vergi kanunlarımızı aynen tatbik ve tercüme etmekten vazgeçmemiz lazımdır. Kazanç ve gelir vergisi kanunları memleketin mali vaziyetine iktisadi bünyesine göre hazırlamak icap eder. Vergi usulleri elbette kopya edilemez. Muamele vergisinin bugünkü şekli ve prensibi memleketin teknik ve sanayi ilerlemesine büyük bir manidir. Sanayii parçalayarak dejenera etmeye sebebiyet vermektedir" diyerek vergide yeni düzenlemelerin ekonomik açıdan katkılar sağlayacağı ifade edilmiştir. bkz.,Kemal Kılıçdaroğlu, 1948 İktisat Kongresi, İstanbul 22-27 Kasım 1948, s.9

²⁵ Osman Nuri Bayman, "Türkiye İktisat Kongresi", Vatan, 24 Kasım 1948

münakaşalarda yapılacak değişikliklerin mahiyeti ne olursa olsun, fikirler şu esaslar üzerinde birleşmiştir.

Beyanname sisteminin vergi adaletini temin edecek derecede genişletilmesi, vergi nispetlerinin mükellefi taziyik etmeyecek bir hadde indirilmesi, Memleketimizin umumi geçim seviyesi nazarı itibara alınarak makul ve gerçek bir asgari geçim indiriminin vergi dışı bırakılması sağlanmalıdır. Ayrıca Memleketimizin bünyesi ve köylümüzün içinde bulunduğu hayat şartları nazarı itibara alınarak zirai kazançların vergiden istisnası, gayrimenkul gelirlerinin 2500 liraya kadar olan kısmının vergiden istisnası, geniş ölçüde iş yapan tüccar ve sanayi erbabı dışında kalan mükelleflerden iş hacmi nispeten fazla olanların basit defter usulüne tabi tutulması, Kurumlar Vergisi muhafaza edilmekle beraber nispet sermaye şirketleri için yüzde ondan beşe indirilmesi ve amme müesseseleri içinde yüzde otuz olmasıdır. Ayrıca muamele vergisinin tamamen kaldırılması ve aynı zamanda bu yönde eksilecek devlet gelirlerinin başka bir yoldan temin edilmesi gerekir.²⁶Hazırlanan bu raporda ulaşılmak istenen hedef şu şekilde açıklanmıştır. Devlete azami gelir temin etmeli fakat mükellefi de sarsmayacak nispetlerde, adil olarak tevzi edilmeli ve mükellefe hayat ve inkişaf imkânı bırakmalıdır Mükellefe itimat gösterilmeli, tatbikatı kolay ve formalitesi imkân nispetinde az olmalıdır.²⁷

Bu kongrede en fazla tartışılan konu devletçilik olmuştur.²⁸ Devletin kuruluşundan itibaren uygulanmaya çalışılan devletçiliğin önemli faydalar sağladığı belirtilmiş olmasına rağmen bu politika olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Mehmet Emin Yalman 23 Kasım 1948 tarihinde Tasvir gazetesinde bu konu ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde belirtmiştir. “Marshall planı Amerika ile olan işbirliği; memleketimizi bir an evvel esaslı teçhizata kavuşturmak ve inkişaf ettirmek bakımından önümüzde yeni ufuklar açmıştır. Fakat bunlardan istifade etmemiz bünyemizdeki iktisadi felcin bir an evvel tedavisine bağlıdır. Fena bir tüccarlık ve işletmecilik şeklindeki devletçilik faaliyetleri ile vatandaşın yolunu kesen dar bir zihniyetle ellerini bağlayan, verimli ve şevki çalışmalara engel olan, asıl kendisine düşen vazifeleri ihmal eden ve her iktisadi faaliyetin ana cevherlerinden biri olan zaman amilini, kısır kırtasiyeciliği yüzünden, baltalayan vasilik sistemi; karşımızdaki fırsatlarda hakkı ile istifade etmemize ve hariçte iktisadi itibar ve emniyet kazanmamıza doğrudan doğruya engeldir. Buna göre bütün sistem yeniden düzenlenmelidir.”²⁹Devlet kapitalizmi ve bürokratik işlemlerin fazlalığı kongre üyeleri tarafında eleştiriye tabi tutulmuştur. Görülüyor ki özellikle aşırı bürokratikleşmeden şikâyet edilmektedir. Bireysel özgürlüklerin kısıtlamasının ardında mevcut iktidarın olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı eleştirilerin çoğu mevcut iktidarda bulunan CHP yönelmiştir. Devletçilik eleştiri almış olmasına rağmen, devletçiliğin tamamen kaldırılması değil uygulanma biçiminin kısmen değiştirmeyi amaçlamıştır.

Devletçilik Komisyonu raporunda, özel teşebbüsçe ele alınamayacak olan bazı işletmelerin devlet elinde kalmasında sakınca görülmemiştir. Demiryolları, limanlar, PTT hizmetleri, radyo, önemli enerji işletmeleri, ormanlar, üreticinin malının değerini koruyacak kuruluşlar, tekel şeklinde olmamak koşuluyla düzenli posta ve yolcu gemiciliği, devlet kredi kurumları, her türlü eğitim kurumları ve nihayet özel sermayenin gidemeyeceği ancak kalkındırılması gerekli bölgelerde girişilecek sınıai girişimler devletçe yürütülebilecekti. Devletin teşvik, denetleme ve müdahaleyle ilgili mevzuatı, devlet girişimleriyle özel girişimler arasında ayırım gözetmemeli, özel sermayeye güven telkin edecek bir istikrarı simgelemeli, serbest rekabete fırsat tanımalıydı.³⁰

²⁶ 1948 İktisat Kongresi (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, İstanbul 1948, s. 28-36

²⁷ 1948 İktisat Kongresi II (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, İstanbul 1948, s. 81-82

²⁸ “Devletçilik iktisat kongresinde en şiddetli hücumlara maruz kalıyor. Devlet hazinesinden para saf edilerek kurulan fabrikaların çoğu en münasip yerlerde kurulmamıştır. İptidai madde memleketin bir ucunda, fabrika öbür ucundadır. Münasip yerde kurulan fabrikanın yolları yapılmamıştır. Biz önce fabrikaları memlekete serpmişiz. Şimdi yolları onlara göre yapmaya çalışıyoruz. Hâlbuki önce yol yapılacak, sonra fabrikaları onlara uyduracağız. Memlekette yetişmeyen iptidai maddeyi işleyecek fabrika kurmamız, gümrükleri kapayarak onu yaşatmaya çalışmamız da caba. Devlet iktisadi teşekkülleri iktisadi zihniyetle değil, memur zihniyetiyle idare etmeye çalışıyoruz.” bkz., Şevket Rado, “İktisat Kongresinde Devletçiliğin Tenkiti”, Akşam, 26 Kasım 1948

²⁹ Mehmet Emin Yalman, “İktisadi Vasilikten Azadlık”, Vatan, 23 Kasım 1948

³⁰ Zafer Toprak, “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, S. 211-212, Haziran-Temmuz 1982, s. 37

Kongre devletçilik politikasının tümüyle liberal devletçilik anlayışına dönüşmesi öngörülmüştür. Karma ekonomi devam etmekle birlikte, özel sermayenin güçlendirilmesi istenmiştir. Bunun sonucu olarak, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, devlet müdahaleciliğinin teşvikler dışında en aza indirmesi ve bağımsız bir kurum aracılığı ile ekonomik kararların siyasetin etkisinden kurtarılarak Pazar ekonomisi kurallarının egemen kılınmaya çalışması gündeme getirildi. Devlet işletmeciliğinin özellikle kısıtlanması, özel sektörün faaliyet alanının genişletilmesi ve özel sektörün desteklenmesi sağlanmalıdır.³¹

Zafer Toprak, 1948 İktisat kongresini genel bir değerlendirmesini yaptığında şu ifadeleri kullanmıştır. “1948 Kongresi devletçiliğe "neo-liberal" bir açılım getiriyordu: Devletin ekonomi politikası özel mülkiyete dayanmalı, bireyin ekonomik özgürlüğünü korumalı, ekonomik alanda özel teşebbüsü esas tutmalı, ulusal ekonomiye rehberlik ederek sosyal adaleti benimsemeliydi. Cumhuriyet döneminin başlangıcında devlet "kurucu ve geliştirici" görevini yerine getirmiş, ekonomik yapısını güçlendirmek için birçok alanda işletmeciliğe girişmiş, bazı alanlarda fiili ya da yasal tekeller oluşturarak piyasa mekanizmasına müdahale etmişti. Devlet, ekonomik yapının temellerini bu suretle attıktan sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede kamu hizmetleri sayılan işlere ve asıl görevi olan, ekonomik politikanın işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetleme sahalarına hasretmeliydi. Devlet, bu tür hizmetlerin dışında kalan, tarımsal ve endüstriyel nitelikteki işlerden giderek eline çekmeli ve özellikle, serbest piyasadaki girişimler karşısında hem rakip, hem de denetleyici durumda bulunmalıydı”³²

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir devrim sayıldı. Halk ilk defa bir seçmen olarak kendi siyasal tercihini getirmiş ve yüzyılın devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır. Devleti baba olarak gören zihniyet, merkezden kontrol, yukarıdan aşağıya dayatılan reformculuk reddedildi. 1950'lerde yaşanan hareketlilik girişimciler için yeni bir boyut taşıyordu. Bugünkü Türkiye'nin en nüfuslu sanayicilerin çoğunun iş hayatına atıldıkları ya da asıl birikimlerini sağladıkları dönem 1950'lerdir. Yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkân veren 1950'lerin olanaklarıydı.³³

Kongrenin en büyük faydası, iktisadi, bünyemizdeki noksanları ortaya atarak, milletçe yapılması gereken teşebbüsleri bir yurt davası halinde tespit etmek bu tavsiye ve tedbirlerin bir an evvel fiiliyat sahasına ulaşması için hükümetten talepte bulunmak ve böylece devlet iktisadi programının noksan ve aksak taraflarını da ortaya koyarak halkımızın ticari ve iktisadi ihtiyaçlarını programlı ve esaslı bir şekilde tespit etmektir.³⁴ Böylece hükümetten bu konu ile ilgili olarak gerekenlerin yapılması istenmiştir.

1940'larla birlikte, özellikle II. Dünya Savaşı koşullarının da sona ermesiyle ülke içinde, önceki dönemde uygulanan devletçi politikalara tepki oluşmuş, ekonomide liberalleşme istekleri dile getirilmeye başlanmıştır. İşte 1950–1960 dönemindeki Demokrat Parti iktidarı iktisadî alanda bu tepkilerin, isteklerin bir sonucu olmuştur.

1950 sonrasında uygulanan iktisat politikaları ekonomik liberalizm, kamu iktisat teşebbüslerinin özelleştirilmesi, özel sektörün desteklenmesidir.³⁵ DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte tek parti iktidarı tarafından yönlendirilen politikalar artık kitleler tarafından desteklenen bir siyasi parti aracılığıyla yönlendirilmeye çalışılmıştır. Sosyal bakımdan güçlü grupların desteğiyle iktisadi alanda devletçiliğe karşı özel teşebbüsü destekleyen bir tutum içerisine girilmiştir. Yeni iktisadi anlayış kalkınmayı devletten değil, özel teşebbüs ve özel sermayeden kalkınmayı beklemiş ve önceliği özel teşebbüse verilmiştir. Devlet, özel teşebbüsün önünü açmış, özel yatırımlara teşvikler verilmiştir. Özel teşebbüsün yatırım yapmakta gücünün yetmediği yerlerde, örneğin büyük sulama, enerji, nakliye, liman yapımı gibi alanlarda devletin yatırım yapması öngörülmüştür. İktisadi alanda özel teşebbüsü desteklemesine rağmen devletçilikten de tam olarak vazgeçilmemiştir.

³¹ Serkan Tuna, “Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Tartışmaları ve yansımaları”, Yakın Dönem Araştırmaları, S. 1, 2002, s. 299

³² Zafer Toprak, “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, S. 211-212, Haziran-Temmuz 1982, s. 37.

³³ Çağlar Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul 2003, s. 163-176

³⁴ Osman Nuri Bayman, “Türkiye İktisat Kongresi”, Vatan, 24 Kasım 1948

³⁵ Ahmet Kılıçbay, Türkiye’nin Ekonomik Politikaları (1930-1996 ve sonrası), İstanbul 1997, s.16

5.SONUÇ

1948 Kongresi Türkiye’de İzmir İktisat Kongresinden 25 yıl sonra özel sektör temsilcilerinin düzenlemiş olduğu ilk kongre olmuştur. Kongreye önemli derecede Türkiye’nin çeşitli yerlerinden gelen birçok özel sektörün temsilcilerinin katılmış olduğu bir kongredir. Kongre hükümetten tamamen bağımsız olarak toplanmıştır. Kongrede temel amaç Türkiye’nin kötüye giden iktisat politikasına yeni bir bakış açısı kazandırmaktır. Kongre üyeleri, kongrenin açılışı ile birlikte özgür bir ortam içerisinde görüşmelerini açıklamışlardır. Konular üzerinde, katılan üyeler tarafından sert tartışmaların yaşandığı bir kongre olmuştur. Kongreye İktidarda bulunan siyasi parti tarafından katılım olmamıştır. Kongre Üç Temel konuyu ele almıştır. Bunlar Devletçilik, Dış Ticaret ve Vergi konuları olmuştur. Özellikle kongre üyeleri bazı konularda radikal değişiklikler istemişlerdir. İç ve dış ticaret, iç serbest piyasa koşullarının egemen kılınması, özel girişimciliğin her düzeyde desteklenmesi ve geliştirilmesi, devletçiliğin ve özellikle sanayi kesiminde kamu yatırımlarının sınırlandırılması, kamu yatırımlarının karayolu ulaşımı ve enerji gibi alt yapı yatırımlarına yönltilmesi ve yabancı yatırımların özendirilmesi, yeni bir vergi reformunun yapılması ve dış ticarete de ihracatın serbest bırakılması ve ihracatçının önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması, desteklenmesi ve gereken kolaylıkların sağlanması olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- 1948 İKTİSAT KONGRESİ (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, İstanbul 1948
- 1948 İKTİSAT KONGRESİ III (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, İstanbul 1948
- 1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ IV (22-27 Kasım), Kongre Bülteni, Dış Ticaret, İstanbul 1948
- 1948 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ II (22-27 Kasım), Vergi Raporu, İstanbul 1948
- BABAN, C., “Yarın Büyük İktisat Kongresi Toplanıyor”, Tasvir 21 Kasım 1948.
- BAYMAN, Osman N., “Türkiye İktisat Kongresi”, Vatan, 24 Kasım 1948
- BAYUR, H., “İktisat Kongresi ve CH Partisi”, Kudret, 29 Kasım 1948
- BORATAV, K., Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul 1998
- CUDİ BİRTEK, TARAFINDAN İRAT EDİLEN NUTUK, İstanbul 1948
- ÇAVDAR, T., Türkiye Ekonomisinin Tarihi, (1900-1960), İstanbul 2013
- EMEÇ, Selim R., “İktisat Kongresinin Kapanışı”, Son Posta, 28 Kasım 1948
- KEYDER, Ç., Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İstanbul 2003
- KILIÇBAY, A., Türkiye’nin Ekonomik Politikaları (1930-1996 ve Sonrası), İstanbul 1997
- KILIÇDAROĞLU, K., 1948 İktisat Kongresi, İstanbul 22-27 Kasım 1948
- ORHON, Seyfi O., “Ticaret Ahlakı”, Ulus, 6 Aralık 1948
- RADO, Ş., “İktisat Kongresinde Devletçiliğin Tenkiti”, Akşam, 26 Kasım 1948
- TOPRAK, Z., “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, S. 211-212, Haziran-Temmuz 1982
- TUNA, S., “Türkiye İktisat Kongresinde Devletçilik Tartışmaları ve yansımaları”, Yakın Dönem Araştırmaları, S. 1, 2002
- ULUDAĞ, İ., ARICAN, E., Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama), İstanbul 2003
- US, A., “Kargaşalık İçinde Bitirilen Kongre”, Vakit, 29 Kasım 1948
- YALMAN, Ahmet E., “Devletin Karşısında Türk İş Adamı”, Ulus, 27 Kasım 1948
- YALMAN, Ahmet E., “İktisadi Vasillikten Azadlık”, Vatan, 23 Kasım 1948

YENAL, O., Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, İstanbul 2003

YENİ SABAH, "Bugünkü İktisat Kongresi", 22 Kasım 1948

EŞEĞE TERS BİNEN ÇİNLİ ÖLÜMSÜZ: ZHANG GUOLAO (张果老)*

CHINESE IMMORTAL RIDING HIS DONKEY ON THE REVERSE: ZHANG GUOLAO (张果老)

Kiraz PERİNÇEK KARAVİT

Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi Asya Çalışmaları Merkezi Araştırmacısı,
Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü kiraz.perincek@gmail.com

Özet

Çin mitolojisindeki Taoist halk geleneğinin önemli öğeleri arasındaki “Sekiz Ölümsüz”den biri olan Zhang Guolao'nun (张果老), Çin'in Tang Hanedanı döneminde (MS 618-907) Zhongtiao Dağı'nda yaşadığı varsayılıyor. Lakabı Çince'de “yaşlı, bilge” anlamına gelen “lao” olan bu kahramanın ayrılmaz parçası ise, ters bindiği eşeği. Her zaman sahibinin yanında olan, üzerine binildiği zaman günde bin mil gidebilen bu beyaz eşek, bir kâğıt gibi katlanıp cebe konulabiliyor; istenildiği zaman da birkaç damla suyla yeniden eşek halini alıyor. Keşif hayatı sürerken, dönemin iktidarını ve sunduğu olanakları mizahi bir şekilde reddeden bu halkçı kahramanın bir diğer sihirli nesnesi, bambudan yapılmış bir çeşit müzik aleti. Zhang, kimi zaman ölümsüzlük sembolleri olan Anka kuşu tüyü veya şeftali tutarken de tasvir ediliyor.

Her efsanevi kişilik için olduğu gibi, Zhang Guolao için de birçok anlatım bulunmaktadır. Bu bildiride, Batılı ve Çinli kaynaklara dayanarak, Zhang Guolao hakkındaki hikâyelere, ölümsüzlüğünün kökenine, eşeğe ters binmesi hakkındaki öykülere, imparatora kafa tutup iktidarın sunduğu olanakları nasıl ustalıkla reddettiğine, mizahçı kişiliğine, Çin kültür ve toplumundaki yerine görsel malzeme eşliğinde değinilmektedir. Dünya mitoloji tarihinde, eşeğe ters binen yalnızca iki kahraman vardır. Dolayısıyla bildirinin akışı içinde, 13. yüzyıl Anadolu coğrafyasının ürettiği Nasreddin Hoca karakteri de gönderme ve karşılaştırmalarla hatırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zhang Guolao (张果老), Nasreddin Hoca, Sekiz Ölümsüz, Çin mitolojisi, Taoist Halk Geleneği

Abstract

Zhang Guolao (张果老) is one of the “Eight Immortals” of Taoist culture in Chinese mythology, a folk hero said to have lived around Zhongtiao Mountain during the Tang Dynasty (AD 618-907). Representing the society's old and sage side, he has many other similarities with Nasreddin Hodja, who is thought to have lived in the 13th century Anatolia. First of all, both of them ride their animal on the reverse. Always represented besides his owner, the white donkey of Zhang Guolao can travel at least a thousand miles per day and can be folded up and placed in the pocket; and then regain its form when poured water on it. Zhang Guolao's symbol is a tube-shaped bamboo drum. He is also described as carrying a phoenix feather or a peach, representing immortality. Coming from ordinary families but behaving against the power of the rulers, they have another important common point: humour.

As for all legendary characters, there are a lot of narrations for Zhang Guolao. In this presentation, basing on both Chinese and Western sources accompanied by visual documents, I will talk about the stories told about him, the origin of his immortality, why he rides his animal on reverse, how he refuses the opportunities offered by the emperor, his humorous character and his place in Chinese culture and society. In the history of world mythology, there are only two heroes who ride their animals on the reverse! So, I will be keeping in touch with Nasreddin Hodja, through references and comparisons.

*Değerli katkılarından dolayı Aynur Abdülkerim'e teşekkürlerimle.

Keywords: Zhang Guolao (张果老), Nasreddin Hodja, Eight Immortals, Chinese mythology, Taoist Folk Tradition

Zhang Guolao heykeli, Hengshan Dağı, Datong, Çin Halk Cumhuriyeti
Zhang Guolao sculpture, Hengshan Mountain, Datong, People's Republic of China
Kaosun İinden Fırlayan lumsuz

*Kaosun içinden
Zhang Guolao fırladı
Beyaz eşeğine ters binmiş
Hayallerin arasından
Mor bulutlarda doğmuş
Yakut sis içinde sarmalanmıő
Her gece katlayıp yaşlı eőeđini
Yutardı sonra*

Ki rahatça uyusun.¹

Çin’de Yuan Hanedanlığı döneminin (1271-1368) sonlarında yaşayan Yunkan Zi takma isimli, kendisi hakkında başka hiçbir şey bilinmeyen bir şair, efsanevi Sekiz Ölümsüz’ün her birini konu alan birer şiir yazarak seri oluşturmuştur. Bu dizeler de, bu bildirinin konusu olan Zhang Guolao’yla ilgili yazdıkları...

Çin Mitolojisinde Ölümsüzler

Çin mitolojisinde ölümsüzler olarak adlandırılan kişiler, yaşamlarında olağanüstü güçler geliştirmiş ya da bunlara sahip olmayı başarmış ve ölümlerinden sonra tanrısallaştırılmış erkek veya kadınlardır. Bu yüzlerce ermişin Doğu Denizi’nde bulunan Kutsanmışların Adaları’nda ya da Kunlun Dağları’nda, sonsuza dek mutlu ve dertsiz, tasasız yaşadıklarına inanılır. Yeryüzündeyseniz kùltleri belirli bir mekânla bağlantılıdır. Xian sözcüğünün, bir alanda olağanüstü yetenek sergilemiş yaşayan kişiler için de kullanılabileceğini hatırlamak gerekir. (Eberhard, 2000: 241)

Bu efsanevi kişiler, sıcak ve soğuktan, doğal koşullardan etkilenmezler. Kanat çırpma hareketiyle yukarı doğru yükselerek uçabilirler. İnsanların karmaşık dünyasının dışında yaşarlar, hava ve çiy damlacıklarıyla yaşamlarını idame ettirebilirler. Sıradan insanlar gibi kaygıları yoktur. Ciltleri pürüzsüzdür, yüzlerinde çocuklar gibi saf ve temiz bir ifade vardır. “Kendiliğinden” olarak tanımlanabilecek, çaba gerektirmeyen bir varoluş içindedirler. Bir dönem (Usta Chuang döneminde) meditasyon yaptıkları anlatılır, ancak daha sonraki Taoistler bu önemli özellikleri çeşitli simya, seks ve hijyen rejimleri uygulayarak edinmeye çalışmışlardır. (Mair, 1994: 376)

Çince’de “Xian 仙” Sözcüğünün Anlamı

Çin mitolojisinde xian veya xianren kelimeleri, hayat verebilen ve kötülükleri yok edebilen, doğaüstü ve sihirli güçleri olan kişiler için kullanılır. (Wertmann, 2015: 51) Çince’deki xian 仙 sözcüğünün karşılığını düşündüğümüzde, ne “peri” ne de “ölümsüz” kelimesinin tam olarak anlamı karşılamadığını, Arapça “cin” veya Sanskritçe “rishi”nin de denk olmadığını; bunların Çin’e özgü, ayrı, tuhaf bir tür olduğunu savunan sinologlar vardır. Bu yüzden özgün isimleri olan xian kelimesini kullanmayı tercih ederler ve bu piktogramın (仙) bu kültürün esasını mükemmel bir şekilde yansıttığını söylerler: İnsanın, dağlarla temsil edilen doğayla ilk karşılaşması. (Yetts, 1916: 773) Sağ ve sol olarak iki bölümden oluşan bu piktogramın solundaki karakter (人) “insan”, sağındaki karakter (山) ise “dağ” anlamındadır.

¹ Victor H. Mair (ed.), The Shorter Columbia Anthology of Traditional Chinese Literature (Translations from the Asian classics), Columbia University Press, New York, 2000, s.182. Çince’den İngilizce’ye çeviren: Jerome P. Seaton, İngilizce’den Türkçe’ye çeviren: Kiraz Perinçek Karavit.

Xian kavramının İngilizce karşılığı olarak yapılan bir başka öneri “transcendent” kelimesidir. (Mair 1994: 376) Türkçe’de “ermiş, evliya” kelimeleriyle ifade edebileceğimiz, aşkınlık ve geçişkenlik içeren bir kavramdır.

Bu kelimeyle ilgili bu tartışmalara değinmekle birlikte, bu bildiride gerek akışkanlık, gerekse yaygın kullanım açısından “ölümsüz” sözcüğü tercih edilmiştir.

Sekiz Ölümsüz (*Ba Xian* 八仙)

Sekiz, I Ching’in sekiz trigramıyla birlikte, Taoizm’in nümerik temelini oluşturur. Çin kültüründe uğurlu bir rakam olan sekiz, aynı zamanda bolluğun da ifadesidir. Sekiz Ölümsüz, günlük hayatın sekiz etkenini, yaşamın sekiz aşamasını, dövüş sanatlarında vücudun sekiz bölgesini, sekiz yönü temsil eder. (Kessler ve Wong-Mingji, 2009: 292)

Tüm çift sayılar gibi, sekiz de dişil, yani yin bir sayıdır. Bu sayı, Sekiz Ölümsüz dışında birçok değişik bileşimde karşımıza çıkar. Örneğin bilgenin sekiz simgesi, Konfüçyüsçülüğün sekiz hazinesi, Budizm’in sekiz simgesi, eski Çin kozmolojisinde sekiz yön, sekiz dağ ve yağmur bulutlarının ve sekiz rüzgârın girdiği sekiz kapıyla bağlantılı sekiz “gökyüzü sütunu”, bir erkeğin hayatına hükmeden sekiz sayısı, vb gibi. (Eberhard, 2000: 267-268)

Çin tarihinde sekizli gruplar çok eskilere dayanır. Bilinen en eski sekizli grup Han döneminde Prens Liu An’i ziyaret eden “Sekiz Muhterem”dir. Bizi ilgilendiren Sekiz Ölümsüz’e ise, her ne kadar birçok üyesinin Tang döneminde yaşamış olduğu anlatılsa ve hatta bazılarından birincil kaynaklarda söz edilse de, 13. yüzyıla kadar rastlamıyoruz. 7. yüzyıla tarihlenen bir elyazmasında “Dokuz Ölümsüz”den bahsedilmektedir ve kültürünün oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu dokuz kişiden birinin tek gözü görmekte ve bu kişi, tamamen kör olan diğer sekizine liderlik yapmaktadır. Tek başlarına olduklarında sokakta dilenmekte ve sihirli hünerlerini sergilemektedirler. (Giles, 1948: 121)

Birçok edebi eserde de karşımıza sekizli gruplar çıkar. Zhu Youdun’un (朱有燉, 1379-1439) yazdığı “Sekiz Ölümsüzün Doğumünü Kutlaması” adlı oyunda Sekiz Ölümsüz şu kişilerden oluşur: Zhang Guolao, Han Zhongli, Cao Guojiu, Lan Caihe, Li Tiegua, Han Yuanzi, Xu Shenweng ve Lü Dongbing. Ming dönemi (1368-1644) edebiyatçılarından Wu Yuantai’nin 吳元泰 “Doğuya Yolculuk” adlı eserinde, Xu Shenweng’in yerini He Xiangü almış ve bundan sonraki Sekiz Ölümsüz anlatılarının büyük çoğunluğunda bu kişiler değişmemiştir. Qing Hanedanlığı’ndan Yu Yue’nin (俞樾, 1821-1907) “Çay Odası Notları” adlı eserinde bahsedilen sekiz ölümsüz ise

şunlardır: Han Zhongli, Lü Dongbing, Li Tiegua, Feng Sengshou, Lan Caihe, Yuan Huzi, Cao Guojiu, Han Xiangzi. Bu eserdeki sekiz ölümsüz arasında Zhang Guolao ve He Xiangu yer almamaktadır. (Yuan Ke, 2013: 8)

Bir sürü ölümsüz arasından neden bu sekizinin seçildiği ve ne zaman bir grup oluşturulduğu büyük bir soru işaretidir. Taoist ilkeleri öğretmek amacıyla kullanılan bu karakterlerin bir araya gelme tarihleri tartışmalıdır. Kimi araştırmacılar Song Hanedanlığı (960-1280), kimileriye Yuan Hanedanlığı (1280-1368) dönemini öne sürmektedir. Grubun bazı üyeleri daha erken dönemlerdeki Çin tarihinden mitlere bağlanmaktadır. Günümüzde bu grubun şüphe götürmez biçimde Ming döneminden öncesine tarihlenen tasvirlerine çok az rastlanır. (Yetts, 1916: 776) Hikâyeleri 15. yüzyılda yaygın olarak kaydedilmiş ve bu dönemde Sekiz Ölümsüz bugünkü sinema yıldızları gibi çok popüler bir konu olmuştur. Çömlek, porselen tabak, nakış, halı, resim, bronz ve porselen heykel ve fildişi oyma ürünler karşımıza çıkmaktadır. (Roberts, 2010: 10)

Kimler? Özellikleri?

Sekiz Ölümsüzler tanrı değildir. Yozlaşmayı, açgözlülüğü ve serveti bir kenara iterek, kendilerini doğanın sırlarını öğrenmeye ve Taoizm'in ilkelerine göre yaşamaya adanmış sıradan insanlardır. Bunun karşılığında tanrılar onları ölümsüzlükle veya sonsuza kadar yaşama gücüyle ödüllendirmiştir. Efsanelere göre bu yetiyi Ölümsüzlük Şeftalisi'ni yiyerek elde etmişlerdir. Doğu Çin Denizi'ndeki efsanevi Peng Lai, Fangchang ve Yingzhou adalarında yaşarlar. Kişisel öyküleri, büyülü ve komik olaylarla doludur. Örneğin içkiye düşkünlükleri dolayısıyla, "Sekiz Sarhoş Ölümsüz" olarak da anılırlar. (Roberts, 2010: 9)

Taoist geleneğin önemli bir ögesi olan Sekiz Ölümsüz, Çin'de en çok tasvir edilen konular arasında yer alır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kişileri ve çeşitli öykülerini resmeden tasvirler porselen vazolardan yelpazelere, heykellerden nakışlara kadar birçok yerde rastlamak mümkündür. "Sekiz Ölümsüz" kavramı mecazi olarak mutluluk için kullanılır, buna bağlı olarak sekiz rakamı uğurlu olarak kabul edilmiştir. Sekiz Ölümsüz'de, "Çin halkının düşüncesindeki eksiksiz fakat hayali mutluluğun vücuda geldiğini" görmekteyiz. Bunlardan üç tanesi (Zhongli Quan, Zhang Guo ve Lü Yan) gerçekten yaşamış tarihi kişiliklerdir. Diğerleriye yalnızca efsane ve rivayet olarak vardır. Toplumun tüm kesimlerini temsil ederler: yaşlı, genç, erkek, kadın, sivil, asker, zengin, fakir, soylu gibi. (Werner, 2007: 275)

Bazen üçlü gruplar halinde tasvir edilseler bile, çoğu zaman hep beraber tasvir edilirler. Sekiz Ölümsüz olarak sayılan kişilerin isimleri yıllar içinde değişmiştir. Yüzyıllar boyunca bu grubun üyelerinde değişiklikler olmuştur. Şurası kesindir ki, Sekiz Ölümsüzler olarak bilinen birden fazla

grup vardır. Ancak bunların en tanınmış, Yuan döneminde oluşup Ming döneminde popülerlik kazanan gruptur: Han Zhongli (Quan) 漢鍾離, Zhang Guolao 張果老, Han Xiangzi 韓湘子, Li Tieguaı 李鐵拐, Cao Guojiu 曹國舅, Lü Dongbin 呂洞賓, Lan Caihe 藍采和 ve He Xiangü 何仙姑. Geçmiş belirsiz olan Li Tieguaı dışındakilerin kişisel bir tarihi vardır.(Eberhard, 2000: 241; Yoshikawa (Pregadio), 2008: 220)

Taoist bilgiler tarafından, dünyayla nasıl denge ve uyum içinde yaşanacağına dair rol model olarak kullanılan Sekiz Ölümsüz, yedi erkek ve bir kadından oluşur, her birinin sihirli eşyaları vardır: **1.**Bir imparator eşinin babası olan **Cao Guojiu 曹國舅**, yaşamında güçlü ve şeytani bir karakterdir, kötülüklerinden dolayı idam cezasından zor kurtulmuştur. Affedildikten sonra, tövbe etmiş ve ölümsüz olmuştur. Asil güçlerin sınırlarını öğrenmiş ve onların efendisi olmuştur. Sihirli eşyası kastanyettir. **2. Lan Caihe 藍采和**, hiç yaşlanmayan çocuksu bir yüze sahiptir, bazen bir kadın olarak da tasvir edilir. Fakirlerin temsilcisidir. Sihirli eşyası çiçek sepetidir. **3. Zhang Guolao 張果老**, aslında bir büyücüdür. Ölümsüz olduktan sonra beyaz bir eşeğe ters binme adeti edinir. Eşeğe binmediği zamanlarda onu bir kağıt gibi katlar ve deri bir keseye koyar. Dünyaya çocuk getirme gücüne sahip olduğuna inanılır, bu özelliğinden dolayı evli çiftlerin koruyucusudur. Sihirli eşyası eşeğidir. **4. Han Xiangzi 韓湘子**,Tang döneminde yaşamış ünlü bir edebiyatçının yeğeni olarak bilinir. Ancak kendisi bir berduş yaşamı sürdürür. Başboş dolanırken bir ölümsüz olan Lü Dongbin'e rastlar ve onunla takılmaya başlar. Bir gün ağaçtan düşer ve ölür; ancak Lü Dongbin'in sihirli dokunuşuyla ölümsüzleşir. Sihirli eşyası flüttür. **5. Lü Dongbin 呂洞賓**, Tang (618-907) döneminde yaşamış, Lü Yan isimli gerçek bir kişiliktir. Birçok kere imparatorluk sınavlarına girmiş ve hepsinde başarısız olmuştur. Parlayan Ejderha Tanrısı'yla karşılaşmasından sonra ölümsüzlüğe erişmiştir. Daha sonra bir başka ölümsüzden kılıç ustalığını öğrenir. Bundan sonra da zayıfların şampiyonu olur. Bilginlerin temsilcisi ve mürekkep üreticilerinin koruyucusudur. Sihirli eşyası kılıçtır. **6. Li Tieguaı 李鐵拐** demir bir değneğe yaslanan bir dilenci olarak tasvir edilir. Öğrencilerinin bir hatası sonucu, ruhu başka bir yerdeyken fiziksel bedeni yanmıştır. Ruhu geri döndüğünde total bir dilencinin ölü bedeninden başka sığınacak bir yer bulamamış ve onu sahiplenmiştir. Boynunda ilaçla dolu bir sukabağı taşır, eczacıların temsilcisidir. Sihirli eşyası, demir asa ve sukabağıdır. **7. Eskiden bir general olan HanZhongli (Quan) 漢鍾離**, kaybettiği bir savaştan sonra bir ölümsüzle tanışır ve ondan ölümsüzlüğü öğrenir. Saçlarını iki yandan topuz yapmış ve üstü çıplak olarak tasvir edilir. Göklerin habercisi olarak kabul edilir. Sihirli eşyası yelpazedir. **8. Sekiz Ölümsüz arasındaki tek kadın olan He Xiangü 何仙姑**, çok güzel bir kadındır. Doğduğunda odanın mor bulutlarla kaplandığı anlatılır. 13 yaşındayken, dağda rastladığı bir Taoist keşiş ona bir şeftali vermiş ve böylece ölümsüz olmuştur. Uçma yeteneğine sahiptir, çok iyi fal bakar ve bekâr kadınların koruyucusudur. Sihirli eşyası lotus çiçeğidir. (Yuan Haiwang, 2006: 127; Xu Pingchang, 2007: 96-97; Roberts, 2010: 9)

Eski metinlere göre, dünyaya geri dönüp örneğin bir köprüde kendilerinden sadaka isteyen yaşlı bir adamla karşılaşabilirler. Ölümsüzlerden biri, teninden kazıdığı kirle bir hap yapar ve bunu dilenciye verir; dilenci bunu iğrenerek geri çevirir! Bu öykünün bir başka yorumunda, dilenci bu hapi ölü balıklar üzerinde deneme akıllılığını gösterir; balıklar canlanınca, kendisi de hapi yutar ve bir ölümsüze dönüşür! (Eberhard, 2000: 242)

Köy tapınaklarındaki sunakların üzeri Ölümsüzler topluluğunu tasvir eden bir kumaş parçasıyla kaplıdır. Resimlerde çoğu zaman iyiliksever kişi rollerinde tasvir edilirler; ya da Batı'nın Ana Kraliçesi Xi Wangmu tarafından düzenlenen tanrılar ve uzun ömür bayramı kutlamalarına gitmek için denizi geçerken veya bir taraça ya da pavyondan, turna kuşu sırtındaki uzun ömür tanrısını selamlarlarken tasvir edilirler. (Eberhard, 2000: 241)

Devebastı şeftalisi veya yassı şeftali

Sekiz Ölümsüz Denizi Geçiyor

Bu efsane grubun en bilinen hikâyesi, Doğu Denizi'ni geçme hikâyeleridir. Batı'nın Ana Kraliçesi *Xiwangmu*, ölüm ve ölümsüzlük tanrıçasıdır. Otorite ve güç bakımından, *Yuhuang Dadi*, yani Göklerin Yeşim İmparatoru'ndan sonra ikinci sıradadır. Kunlun Dağı'nın doruklarında yaşamakta, buradaki bahçesinde sihirli şeftaliler yetiştirmektedir. Bu meyveden bir ısırık alan kişi, sonsuza kadar yaşar. Ancak şeftaliler bin yılda bir olgunlaşmaktadır. İşte bu dönemde *Xiwangmu*, Kunlun Dağı'nda bir ziyafet verir ve Sekiz Ölümsüz de dahil olmak üzere tüm kutsal yaratıkları davet

ederek şeftalileri paylaşır. Bu ziyafette *Xiwangmu*'nun ikram ettiği içki de çok lezzetlidir. Zil zurna sarhoş olan Sekiz Ölümsüz, dönüş yolunda bulutlardan aşağı bakar ve uzakta dalgaların savrulduğu Doğu Denizi'ni görürler. Ölümsüzlerden biri olan Lü Dongbin, “Doğu Denizi hakkında çok şey duydum ama hiç orada bulunmadım. Kafamız böyle iyiyken, hep beraber bir dolaşmaya ne dersiniz?” önerisini ortaya atar. Zhang Guolao “Hepimiz içkiliyiz, başka bir gün deneyelim” diyerek temkinli yaklaşır. Zhongli Quan, “Hepimizin bir araya geldiği zamanlar o kadar sık olmuyor, haydi hep beraber biraz eğlenelim” teklifinde bulunur. Diğer ölümsüzler bu öneriyi kabul eder.

Lü Dongbin yine bir fikir ortaya atar; denizi bir bulutun üstünde sıkıcı bir şekilde uçarak geçmek yerine, her birinin kendi özel sihir yeteneklerini kullanarak geçmelerini teklif eder. Herkes bu fikri benimser. Sekiz Ölümsüz sihirli güçleriyle denizi geçerlerken, aralarında şakalaşır ve gülerler. Bu gürültüler, Doğu Denizi'nin Ejderha Kralı'nı rahatsız eder. Ejderha Kral'ın oğlu, ne olup bittiğine bakmak üzere karides askerleri ve yengeç generalleriyle (*xiabing xiejiang*) gelir ve bu sihirli nesnelere özenir. Babasının sarayında milyonlarca ender hazine olmasına rağmen, böyle ilginç şeyler görmemiştir. Sekiz Ölümsüz'e saldırır. Büyük çekişmelerden sonra Ejderha Kral'ın iki oğlu ölür, deniz kurur; Güney, Kuzey ve Batı denizlerinin de ejderha kralları yardıma çağrılır. Günlerce süren savaşlardan sonra yorgun düşen Sekiz Ölümsüz, Ejderha Kral'ın suları çekilmiş ve kurumuş sarayında uykuya dalarlar. Zhang Guolao tuhaf bir sesler duyarak kalkar. Dikkatlice dinlediğinde uzaktan gelen sesin yakınlaştığını fark eder ve arkadaşlarını kaldırır: “Uyanın, tsunami geliyor, hemen kalkıp kaçmamız gerekiyor” diye bağırır. Ne yazık ki geç kalmışlardır ve ne yaptılarsa işe yaramaz. Ancak Zhang Guolao ne tarafa dönerse, suyun ona yol verdiğini fark ederler. Onun bu sihirli gücü çok hoşlarına gider, onu takip ederek kıyıya çıkarlar ve kurtulurlar. Kuzey, Güney, Batı ve Doğu Denizi'nin ejderha kralları, Sekiz Ölümsüz'ün yarattıkları tsunamide yok olduğunu zannederek zafer kutlamaları yaparlar. Bu aşağılayıcı yenilgi üzerine Sekiz Ölümsüz yeniden harekete geçer. Lü Dongbin'in önerisi üzerine Tai Dağı'nı denize itmeye karar verirler. Ortalık yeniden kızışınca olaya Yeşim İmparatoru müdahale eder. Merhamet Tanrıçası Guanyin Sekiz Ölümsüz'e ve Ejderha Krallar'a şöyle der: “Sonuçta bu kavga bitecek ve her iki taraf da zarar görecektir. Buda ve Laozi'ye danıştım, biraz önce Yeşim İmparatoru'yla da görüştüm. Hepsisi benden sizleri barıştırmamı istiyor. Ne dersiniz?” Bu öneri üzerine her iki taraf birbirinden özür diler ve yollarına giderler. Guanyin, Tai Dağı'nı eski yerine koyar, Doğu Denizi'ni de eski derinliğine ve uçsuz bucaklığına kavuşturur. (Yuan Haiwang, 2006: 127-130; Xu Pingchang, 2007: 23-24)

“Denizi Geçen Sekiz Ölümsüz” imgesinin Çin kültüründe uğurlu bir anlamı vardır, ölümsüzlerin sihirli güçlerinin yardımıyla kötü ruhların kovulması ve felaketlerin önlenmesi isteğini ifade eder. Bu efsaneye gönderme yaparak, ortak bir amaç için herkesin kendi yeteneğini ortaya koyması durumlarında kullanılan şu deyim Çin’de oldukça yaygındır: “Sekiz Ölümsüz denizi geçerken, her biri kendi sihirli gücünü sergiler.” (八仙過海，各顯神通 ~, ge xian shen tong)” (Huang Quanxin, *Good Fortune*, 2003: 31)

Çin geleneklerine göre doğumgünü kutlamalarına yalnızca akraba ve arkadaşlar değil, ölümsüzlerin de katılması arzu edilir. İyi şans resimleri, bu arzunun ifadesidir. Bu tür resimlerde de uzun ömür tanrısının yanı sıra Sekiz Ölümsüz’ü görmek mümkündür. (Huang Quanxin, *Longevity*, 2003: 224)

Günümüz Çin toplumunda doğumgünü kutlamasıyla ilgili bir başka gelenekse şöyledir: Batı’nın Ana Kraliçesi *Xi Wangmu*’nun 3 Mart’taki doğumgünü kutlamak için büyük bir ziyafet düzenler. Bu tarih basık şeftali (devebastı şeftalisi) hasadıyla çakışmaktadır. Birçok ölümsüz bu büyük kutlamaya davetlidir. Ana Kraliçe, bulutlar arasında bir anka kuşuna bindiği için, Sekiz Ölümsüz şeftali ve şaraptan oluşan armağanlarını aşağıdan sunmaktadır. Halk geleneklerinde, eğer doğumgünü kutlanan kişi bir kadınsa Ana Kraliçe betimlenir; eğer kutlama bir erkek içinse uzun ömür tanrısı betimlenerek kutlama resmi çizilir. (Huang Quanxin, *Longevity*, 2003: 13)

Tarih Kaynaklarında Zhang Guolao 张果老

Sekiz Ölümsüz’den biri olan Zhang Guo’nun bir simyacı (*fangshi*: “yöntem ustası”) olduğundan bahsedilir. Tang hanedanlığı döneminde (618-907) yaşamıştır ve yaşam öyküsü Tang Hanedanlığı Tarihi’nin her iki versiyonunda da (*Jiu Tangshu*-Eski Tang Tarihi ve *Xin Tangshu*-Yeni Tang Tarihi) yer almaktadır. Her iki versiyonda da Zhang Guolao’yla ilgili aşağı yukarı aynı bilgiler verilmektedir. Kahramanımızın adının geçtiği bir başka kaynak, Song hanedanlığı döneminde (960-1279) olağanüstü hikâyelerin derlendiği *Taiping Guangji* 太平廣記 adlı eserdir. Ayrıca Yuan döneminde (1271-1368) Huan Zhu adlı bir Taoist tarafından yazılmış, ölümsüzlerin yaşam öykülerini içeren, Taoist mitolojinin bir çeşit el kitabı niteliğinde olan *Liexian Zhuan* adlı eserde de biyografisi yer almaktadır. Bunlar dışında başlangıçta aktardığımız şiirde ve daha sonra değineceğimiz halk türküsünde adı geçmektedir.

Yaşı Hesaplanamaz Keşiş

Bu kayıtlara göre Zhang Guo’nun yaşı hesaplanamaz olarak kabul edildiği için, adının arkasına “yaşlı” anlamına gelen “lao 老” lakabı eklenmiştir. Zhang Guo, Hengzhou’daki 恆州 Zhongtiao Dağı’nda 中條山 keşiş hayatı yaşamaktadır. Ömrü uzatma konusunda sihirli beceriler edinmiştir. Yaşlı insanlar onu gençliklerinde gördüklerini, daha o zamanlar bile 100 yaşının üzerinde olduğunu

anlatmaktadır. Beyaz bir eŖeęe binmekte, bu eŖekle günde onbinlerce *li* katedebilmektedir. Dinlenmek için durduğu zaman eŖeęini kağıt gibi katlamakta ve cebine veya deri bir keseye koymaktadır. Tekrar binmek istediği zaman ise ağzından bir parça su püskürtmesi onu yeniden eŖeęe dnüŖtürmeye yeterli olmaktadır.(Yetts, 1916; Yuan Yang, 2000; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008, vs)

Modern bir masalda ise onun aslen bir oduncu olduğu anlatılır. Masalın devamında, rüyasındaki çağrıya uyarak bir köprü üstünde, kendisine ölü balıkları canlandıran çamurdan bir hap veren bir baŖka ölümsüz Li Tieguai’la karŖılaŖır. Diğer balıkçıların bu hapi kendisinden almaya alıŖmaları üzerine, Zhang hapi yutar ve ölümsüz olur. (Eberhard, 2000: 345)

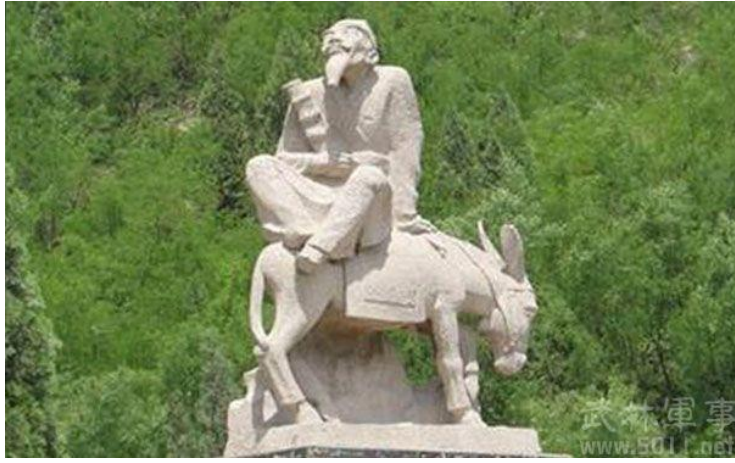
Çin’deki diğer dağlar gibi Zhongtiao sıradağlarındaki birçok zirve de, tanrıların ve ölümsüzlerin mekânları olarak görülür. Dağlar, sakinlikleri, sıradıŖı bitki örtüleri ve hayvanlarıyla kendini terbiye etmeye alıŖan veya arayıŖ içinde olan her kesimden insanı çeker. Bu insanların çoğu yalıtılmıŖ dağ kulübelerinde veya mağaralarda yaŖar. Bir kısmı da Budist manastırlarda (*si*) veya Taoist köŖklerde (*guan*) toplanır. Zhongtiao dağlarında, Taoist keŖiŖlerin kendilerini yetiŖtirmek için çokça tercih ettiği Mao’er Dağı veya Taoistler’in ünlü kutsal mekânı Jiufeng Dağı gibi birçok popüler mekân vardır. (Katz, 1999: 30)

Saraya Davetler

Kayıtlara göre, İmparator Taizong (hükümranlık: 626-649) ve İmparator Gaozong (hükümranlık: 650-683) kahramanımızı birçok defa saraya davet etmiŖ ancak Zhang Guolao ikisini de reddetmiŖtir. 690 yılında İmparatoriçe Wu Zetian (h: 690-705) iktidara gelir. Zhang Guolao’yu ikna etmek için bir görevli gönderir. Ancak görevli geldiğinde Zhang’ın Dunü Tapınağı önünde ölmüŖ olduğunu görür. Yaz ortasıdır ve hava oldukça sıcaktır. Ceset kısa zamanda çürür. Görevli bu durumu imparatoriçeye bildirir ve saraydaki herkes Zhang Guolao’nun öldüğüne inanır. Ne var ki bir süre sonra kendisini Changzhou yakınlarındaki dağlarda görenler olur. (Yuan Yang, 2000: 192)

Bir ölümsüzün, gücünü sarayın hizmetine vermektense ölmeyi tercih etmesi, “kiŖinin gerçek ahlâka ve bireysel mükemmelliye imparatorun hizmetinde ulaŖabileceęini” iddia eden Konfüçyusuluk’un açık bir eleŖtirisi olarak yorumlanmaktadır.

Başkente geliyor

Kaiyuan döneminin 23. yılında (MS 735) İmparator Ming Huang (İmparator Xuanzong, hükümdarlık: 712-756) üst düzey bir yetkili olan Pei Wu'yu Zhang Guolao'yu çağırmak için Hengzhou'ya gönderir. Zhang Guolao, elçiyi görür görmez yere düşer ve ölür. Korkuya kapılan Pei Wu alalecele bir tütsü masası kurar, mumlar ve tütsü çubukları yakar ve imparatorun fermanını okur. Bir süre sonra Zhang Guolao dirilir. Pei Wu, Zhang Guolao'ya karşı zor kullanmaya cesaret edemez ve apar topar saraya dönerek durumu imparatora anlatır. Bunun üzerine imparator bir başka memur olan Xu Jiao'yu gönderir ve Zhang Guolao'yu başkente davet eder. Zhang Guolao Xu Jiao'yla beraber doğu başkenti olan Luoyang'a gelir ve Erdemli İnsanlar Salonu'nda kalır. Bir süre sonra tahtırevanla saraya götürülür. (Yetts, 1916; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008, vs)

“MÖ 2100'de Doğdum”

İmparator Xuanzong onu saygın bir misafir olarak ağırlar. Prensler, beyler, bakanlar kendisine büyük saygı gösterir. Burada imparatorun onu siyasi meselelerden ölümsüzlük ilaçlarına kadar her konuda ince ince sorguladığı anlatılmakta ve orada bazı sihirbazlık numaraları yaptığından bahsedilmektedir. Ancak kendisine ölümsüzlerle ilgili soru sorulduğu zaman, muğlak yanıtlar verir. Xuanzong bir başka yöntem ustası olan Xing Hepu'yu 邢和璞 getirtir; Xing'in insanların ömürlerini hesaplama yeteneği vardır. Bu simyacı, Zhang Guo'nun yaşını hesaplamaya çalıştığı sırada Zhang şöyle der: “İmparator Yao 堯 döneminde bingzi 丙子 yılında doğdum ve kendisine saray görevlisi olarak hizmet ettim.” Bu söze bakılırsa, Zhang Guolao'nun doğumu MÖ 2100 yıllarına denk gelmektedir. (Yetts, 1916; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008, vs)

“Nefsimi terbiye ettim”

Zhang Guo'nun, “Kendimi iyi eğittiğim için, uzun süre yemek yemeden de yaşayabilirim, ancak içki içmeden yapamam.” sözleri üzerine İmparator Xuanzong kendisine içki ikram eder. Zhang Guolao bu teklifi “içkiye çok düşkün olmadığı” gerekçesiyle reddeder; ancak öğrencilerinden birinin çok iyi içki içtiğini söyler. Bunun üzerine İmparator, Zhang Guolao'nun bu öğrencisini çağırır. 16 yaşındaki bu genç ve yakışıklı Taoist rahip, oldukça düzgün konuşan, efendi ve kibar bir delikanlıdır. İmparator oturmasını söyler; ancak Zhang Guolao itiraz eder: “Öğrencimin benim yanımda oturması yakışık almaz, ayakta durması gerekir” der. Genç adamı çok beğenen imparator ona içki ikram eder. Delikanlı o kadar iyi içer ki, çok fazla miktarda içki içse bile sarhoş olmaz. Zhang Guolao, “İmparatorum artık ona içki vermeyin; yoksa kendini kaybedecek” der. Ancak imparator Zhang Guolao'nun tavsiyesine kulak asmaz ve genç rahibe içki vermeye devam eder ve delikanlının kafasından birdenbire içki fişkırmaya başlar, yere dökülen içkiler altın bir içki kabına dönüşür. İmparator ve çevresindekiler gülmeye başlar, içki kabını incelerler ve Erdemli İnsanlar Salonu'ndan gelmiş olduğunu görürler. (Yetts, 1916; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008, vs)

Kurtboğan otu (jin 薑)yedirilerek sınanıyor

Zhang Guolao'nun yetenekleri, kehanetleriyle ünlü bir başka yöntem ustası olan Shi Yeguang 師夜 karşısında da sınanır. Ancak Shi, Zhang Guolao'yla ilgili hiçbir şey söyleyemez. Bunun üzerine İmparator Xuanzong, gücüyle ünlü haremağasını çağırır ve ona hava çok soğuk olduğu bir sırada Zhang Guo'ya kurtboğan otunun (jin 薑) özünü içirmesini emreder. Ölümcül derecede zehirli bir bitki olan bu otun özünden içip de can çekişmeyen biri, gerçek bir üstat olarak kabul edilmektedir. Zhang Guo bu zehirden üç bardak içer ve yalnızca çok feci sarhoş olur, “Çok kötü bir içkiymiş bu, öyle değil mi!” der ve uyuyakalır. Uyandığı zaman aynaya bakan kahramanımız, dişlerinin tamamen yandığını görür. Hizmetliden demir bir çubuk isteyen Zhang Guo, dişlerini bu çubukla vurarak söker ve kuşağının içine koyar. Sonra yanındaki bir merhemle dişetlerini ovalar. Bir süre sonra kısa bir uyku çeker ve kalktığında yepyeni beyaz dişlere kavuşmuştur. (Yetts, 1916; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008, vs)

İmparatorun avladığı bin yaşındaki geyik

İmparator bir gün avlanırken büyük bir geyik vurur ve tam açısına pişirmesini söyleyecekken, Zhang Guolao şöyle der: “Bu olağanüstü bir geyiktir, tam bin yaşındadır. Çok eskiden, Yuanshou döneminin 5. yılında (MÖ 118), Han imparatoru Wu hüküm sürerken, Shanglin Parkı'nda avlanan saray heyetiyle beraberdim. Bu geyiği yakaladık ve sonra serbest bıraktık.” İmparator, şöyle yanıt

verir: “Ortalıkta bir sürü geyik var, hem sizin söylediğiniz olayın üzerinden çok geçmiş. Bu geyik bu kadar uzun süre nasıl yaşamış olabilir?” Zhang Guolao yanıtlar: “İsterseniz kontrol edin, İmparator Wu geyiği serbest bırakırken hayvanın sol boynuzunun altına, üzerinde yazılar olan bronz bir plaka bağlatmıştı.” Bunun üzerine geyiğin incelenmesi emredilir ve dediği yerde gerçekten de iki inçten daha uzun bir bronz plaka bulunur; ancak üzerindeki yazılar silinmiştir.(Yetts, 1916: 787-788)

“Beyaz bir yarasanın tinsel özüdür o...”

Taiping Guangji 太平廣記(978) adlı eserin “Kutsal Ölümsüzler” (*Shenxian* 神仙) bölümünde, Zhang Guo'nun mistik gücü vurgulanmıştır. Örneğin İmparator Xuanzong, Taoist Ye Fashan'e Zhang Guo'nun gerçek kimliğini sorar. “Onun sırrını biliyorum” der büyücü, “ancak bunu size söylersem sayın imparatorum, tanrısal sırlardan birini açıkladığım için anında ayaklarınıza yıkılarak ölürüm. Ama eğer çıplak ayak ve çıplak başla Zhang Guo'ya gidip sizi affetmesi için yalvaracağınıza söz verirsiniz, konuşmaya cesaret edebilirim. Çünkü sizi affettiği an, ben de yeniden dirileceğim.” Merakına kurban olan imparator hemen söz verir ve büyücü anlatmaya başlar: “Kozmos kaostan evrildiği sırada, beyaz bir yarasanın tinsel özü...” demeye kalmadan büyücünün cümlesi, her tarafından fışkıran kanlarla yarıda kesilir ve büyücü yere yığılır. Hikâyenin en heyecanlı yerinde araya girerek, yarasanın Çin'de bir ölümsüzlük ve mutluluk sembolü olduğunu söyleyelim ve devam edelim: İmparator apar topar tacını ve ayakkabılarını bir kenara atarak Zhang Guo'nun yanına varır ve asıl suçlunun kendisi olduğunu söyleyerek af diler. Zhang Guolao, sakin bir şekilde yanıtlar: “Bu genç adam çok konuşuyordu. Eğer onu cezasız bıraksaydım, korkarım evrenin sırrını açığa vuracaktı.” Tekrar tekrar özür dileyen imparator karşısında, Zhang Guo büyücünün yüzüne ağzından su püskürtür ve onu yeniden hayata döndürür.(Yetts, 1916; Werner, 2007; Yoshikawa (Pregadio), 2008; Roberts, 2010, vs)

“Yaşlı ve Dermansızım, Changzhou'ya Dönmemeye İzin Verin”

Zhang Guolao, bunlar gibi birçok sihirli hüner sergiler; kendini görünmez yapar, kuşları ve çiçekleri bir parmak işaretleriyle düşürür, vs. İmparator, fermanında şöyle buyurur: “Changzhou’dan Zhang Guolao Beyefendi sık sık Ruhlar Diyarı’nda gezinen bir adamdır. Ölümsüz sihir güçleri vardır ve yüce bir düşünce mertebesine ulaşmıştır. Onu başkentte ağırlayabilmek benim için büyük şanstır. Kaç yıl yaşadığını bilmiyoruz. Ama Fu Xi çağında (MÖ 3000) doğduğu söylenmektedir. Becerekli ve erdemli insanları işe alma ilkesine göre kendisini Görkemli Mutluluğun Büyük Ustası olarak atıyorum”. Ancak Zhang Guolao buna itiraz eder: “Ben yaşlı ve dermansız bir insanım; lütfen Changzhou’ya dönmeme izin verin” der... Ayrıca portresinin Erdemliler Salonu’na asılmasını da reddeder. (Yuan Yang, 2000: 194-195; Werner, 2007: 281)

İmparatorun kızkardeşi Prenses Yuzhen’le evlenmeyi reddediyor

Bu olaylar karşısında İmparator Xuanzong, Zhang Guolao’nun gerçekten kutsal bir kişi olduğuna kanaat getirir ve kendisini kızkardeşi Prenses Yuzhen’le 玉真公主 evlendirmek ister, Zhang Guo bu teklifi reddeder ve Hengzhou’ya geri döner. Popüler bir anlatıya göre prensesi reddederken şöyle bir şiir söyler: “Bir prensesle evlenmek gökyüzüne ulaşmak gibidir. Bu her erkeğin hoşuna gider, ama bana ancak sıkıntı verir.” Bunun üzerine imparator ona “Her Tarafı Gizemli Yaşlı” (Tongxuan Xiansheng 通玄先生) ismini takar. Daha sonra Zhang Guolao’nun nerelere gittiğiyle ilgili hiçbir şey bilinmiyor. Ancak İmparator Xuanzong, Zhang Guolao’nun inziva yeri olan Puwu’da 蒲吾 (Hebei) bir Taoist manastır yaptırır ve manastıra Sisteki Mesken Manastırı (Qixiaguan 棲霞觀) adını verir. (Yoshikawa (Pregadio), 2008: 1225-1226)

Zhang Guo’nun Yinfu Jing Xuanjie 陰符經玄解 (Yinfujing’in Sır Dolu İzahı) adlı bir eser kaleme aldığından bahsedilir. Bu eser, Zhang Guolao’nun ek açıklamalar yaptığı, Taoizm’in temel eserleri arasında yer alan “Sarı İmparator’un Yinfu Jing’i” olabilir. (Yoshikawa (Pregadio), 2008: 1226)

Zhang Guolao’nun Simgeleri: Balık Davulu ve Eşek

Zhang Guolao’nun iki sihirli objesi vardır: *yugu* (bambu ve deriden yapılmış bir vurmali alet) ve günde bin *li* (500 km) gidebilen bir eşek.

Zhang Guo’nun çoğu zaman elinde tuttuğu *yugu*, içinde iki sopanın yer aldığı bir golf çantasına benzer. “Balık davulu” anlamına gelen *yugu* bir çeşit müzik aletidir. Genellikle bambudan

yapılmış bu silindir tütün bir ucuna balık veya yılan derisi gerilmiştir. Golf sopası gibi gözüken şeyler, kastanyet gibi kullanılan bambu çıtaların uçlarıdır. Asanın içerisinde halkayla birleştirilmiş bu çubuklar ses çıkarmak için kullanılır. Zhang Guolao, bu müzik aletini genellikle elinde tutar. Kimi zaman ise elinde ölümsüzlük sembolleri olan bir Anka tüyü veya bir şeftali tutarken resmedilir. (Yetts, 1916; Eberhard, 2000, vs)

Bir başka kendisiyle özdeşleşmiş figür, genellikle ters bindiği beyaz eşeğidir. Günde bin mil yolculuk edebilen bu eşeği Zhang Guolao bir kağıt parçası gibi katlar ve cebine veya deri bir çantaya koyar. Gerçek şekline dönüştürmek istediği zaman ise tek yapması gereken katlanmış eşeğe ağızdan birkaç damla su püskürtmektir. Zhang Guolao eşeğin üstünde resmedilmediği zaman, hayvanın minyatür bir resmi davulun açık ucundan çıkan bir duman halkası içinde veya bütün ölümsüzlerin donanımlarının bir parçası olan sukabağının ağızda çizilmiş olarak çıkar karşımıza. (Yetts, 1916; Giles, 1948; Eberhard, 2000; Werner, 2007, vs)

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: Manzarayı İzleyen Şair

Çin manzara resimlerinde eşeğe binmiş insan tasvirleri, ihtişamlı dağlar ve nehirlerin yanında önemsiz bir ayrıntı gibi gözüke de, kimi araştırmacılar tarafından bu sanatın gelişiminde rol oynayan değerleri ortaya çıkartan bir öge olarak kabul edilir ve ilk bakışta tahmin edilenden daha karmaşık bir konudur. Erken dönem Song şairi Pan Lang 潘閔 (ölüm: MS 1009) “Hua Dağı’ndan Geçerken” 过华山 adlı şiirinde kendini eşeğe ters binmiş bir şekilde manzarayı hayranlıkla izlerken tasvir etmiş; bu şiir daha sonra Xu Daoning 许道宁 ve çeşitli ressamlar tarafından resmedilmiştir². Özellikle 11. yüzyıldan itibaren birçok şair sık sık eşek üstünde resmedilmişlerdir; keza hayalet avcısı Zhong Kui ve Taoist büyücü Zhang Guolao gibi efsanevi karakterler, Budist rahipler ve birçok başka figür eşek üstünde resmedilmiştir. (Sturman, 1995)

²Pan Lang, "Guo Huashan", *Xiaoyao ji*, SKQS, juan I, 12b. Guo Ruoxu, *Tuhua jianwen zhi*, HSCS, juan 4, 53.

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: Ölümsüzlük İksirini Yutmuş Kaçıyor

Tarihi kaynaklarda olmasa bile, Zhang Guolao'nun eşeğine neden ters bindiğiyle ilgili popüler kaynaklarda çeşitli anlatımlar vardır. Bir tanesi şöyledir: Ailesine çiftlik işlerinde destek olmaya çalışan genç Zhang Guo'ya düşen görev, ürünleri pazara götürüp satmak ve ele geçen üç beş kuruşu eve getirmekmiş... Bir gün, yine pazardan eve dönen Zhang Guo, öğleden sonra bastıran uykuya yenik düşerek terk edilmiş bir manastıra girip şekerlemesine başlar. Ağız sulandırıcı bir kokuyla uyanan Zhang Guo, kazınan midesinin rehberliğinde, kokunun kaynağını bulmakta gecikmez. Tapınağın bir köşesinde pişmekte olan etli türlüğü tanrıların bir armağanı olarak yorumlayıp, tencereye yumulması bir olur. Kendi karnını doyurduktan sonra, dışarda açlıktan kavrulmuş bir şekilde bekleyen eşeğinin payını da unutmaz elbet... Şu işe bakın ki, hem genç adamın hem de eşeğinin afiyetle mideye indirdikleri bu “beklenmedik” ziyafet, yerel bir büyücünün kendisi için hazırladığı ölümsüzlük iksiriymiş! Ancak kadersiz büyücü tapınağa dönene kadar, tencereyi yalayıp yutan genç köylü ve eşeği çoktan ölümsüzlükle kutsanmış olur. Tabanları yağlayan Zhang Guo, peşinden kovalayan büyücünün ne kadar yaklaştığını görmek için de eşeğine ters biner ve böylece bu efsane ikilinin “ölümsüz” maceraları başlar.

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: Ginseng Hırsızı

Buna benzer bir başka anlatıda, Zhang Guolao bir tapınaktaki yaşlı rahibin sorumlu olduğu üç küçük rahipten biri olarak çıkar karşımıza. Zhao Guolao yaşlı rahibe hizmet ediyor, tapınak için odun kesiyor, su getiriyormuş. Kahramanımız, bir gece doldurduğu su küpünü ertesi gün tamamen boşalmış olarak bulur; yaşlı rahip de Zhang Guolao'yu tembellikle suçlar ve ayıplar. Ertesi gün aynı olay tekrarlanınca, yaşlı rahip Zhang Guolao'ya kızar ve onu döver. Bu haksızlığa dayanamayan Zhang Guolao, suyu doldurduktan sonra saklanır ve geceyarısına kadar gözetlemeye başlar. Birden iki tombul çocuk çıkar gelir ve küpteki suyu içip bitirirler. Zhang Guolao çocukların peşine düşer, ancak birden ortadan kaybolurlar. Zhang Guolao olup biteni yaşlı rahibe anlatır, yaşlı rahip ise kimseye bir şey söylememesini ve küpü her zamanki gibi doldurmasını emreder. Gece yaşlı rahip çelik bir iğneye ip geçirir ve yine Zhang Guolao'yla beraber su küpünü gizlice gözetlemeye başlarlar. İki çocuk birden ortaya çıkıp küpten su içmeye koyulurlar ve o anda yaşlı rahip iğneyi olta gibi çocuklara doğru sallayarak batırır; bunun üzerine çocuklar çığlık atarak kaçar. Yaşlı rahip ve Zhang Guolao iğneye geçirilmiş ipi takip ederek tapınağın dışındaki bir duvarın dibine varırlar

ve orayı kazmaya başlarlar. Kazdıkları yerden insan vücuduna benzeyen bir şey çıkar. Yaşlı rahip Zhang Guolao'ya bunun *ginseng* (人参) olduğunu, iyice kaynatıp pişirmesini, ama yememesini emreder. Fakat Zhang Guolao *ginseng*'i pişirirken yayılan güzel kokuya dayanamayarak bir parça tadına bakar ve o kadar lezzetli gelir ki kendine hakim olamayarak hepsini yiyip bitirir. Bunun üzerine yaşlı rahibin kendisini dövmesinden korkarak kaçmaya karar verir, dışarı çıktığında kapıda bağlı eşeği görür ve ona da tencerede kalan çorbayı içirir. Peşinden kovalayan yaşlı rahibin ne kadar yaklaştığını görmek için Zhang Guolao eşeğe ters biner.³

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: Ömrünü Geri Sarıyor

Eşeğe ters binme konusundaki bir başka varsayım ise, Zhang Guo'nun Sekiz Ölümsüz'un her birine düşen temsiliyetiyle ilgili. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Sekiz Ölümsüz'un her biri toplumun bir kesimini temsil etmektedir. Kimi kadınları, kimi erkekleri, kimi soyluları, kimiye aydınları... Zhang Guo ise, isminin arkasına takılan “yaşlı, bilge” sıfatından da anlaşılacağı üzere yaşlıları temsil etmektedir. Eski Çin'de yaşlılar, bedenleri için daha “ergonomik” olduğundan eşeğe ters binermiş. Günümüz Çin kentlerinde kaldırımlarda geri geri yürüyerek hayatlarını geri saran yaşlı Çinliler'e rastlamanın oldukça sıradan bir durum olduğunu da belirterek, bu varsayıma da değinmiş olalım.

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: İddiaya kaybediyor

Bir başka anlatı, günümüzde Shijiazhuang kentinin 45 kilometre güneydoğusunda yer alan Zhaoxian ilçesinin güneyinden akan Jiaohe Nehri üzerindeki Zhaozhou Köprüsü'nün (Anji Köprüsü) yapımına ilişkin bir rivayete bağlıyor. MS 595-605 yılları arasında yapılan bu taş köprü, 64.4 metre uzunluğu, 9.6 metre genişliği ve 37.2 metre yüksekliğiyle bir mimarlık harikası olarak bugün halen ayakta. Rivayete göre, Jiaohe Nehri sürekli taşar, yerel halk da karşı yakaya tahta kayıklarla geçmek zorunda kalmış. Çin'de “marangozların atası” olarak anılan Lu Ban adındaki ünlü ve becerikli inşaat ustası, bir gecede koyunları taşa çevirerek bu köprüyü yapıvermiş. Zhang Guolao ve bir başka ölümsüz olan Chai Wangye, köprünün sağlamlığını denemek üzere gelmişler. Her ikisi de, Lu Ban'ın maharetine hayran kalmışlar ve ustalığını sınamak için onunla iddiaya girmişler: Eğer aynı anda köprüden karşıya sağsalim geçerlerse ve köprü de yıkılmazsa,

³张果老骑驴为什么倒骑张果老倒骑驴过桥的故事, <http://m.lishi.com/news/201607/17968.html>. (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016).

Zhang Guolao bundan sonra eşeğine hep ters binecekmış. Karşıya geçerken, Zhang Guolao eşeğinin heybesine gizlice ay ve güneşi de koymuş. Chai Wangye ise el arabasında Çin'in beş ünlü dağı taşıyormuş. İki ölümsüz, bu ağır yüklerle köprü'nün ortasına geldiklerinde köprü sallanmaya başlamış. Bunun üzerine Lu Ban hemen suya atlayarak elleriyle köprüyü alttan desteklemiş; böylece köprü yıkılmamış. Zhang Guolao yenildiğini kabullenmiş ve ondan sonra eşeğe ters binmeye mecbur olmuş. Köprü'nün üzerinde eşeğin toynak izleri ve el arabasının tekerlek izleri, köprü'nün kemerindeyse Lu Ban'ın parmak izleri kalmış. Bugün Hebei bölgesinde halen söylenen "Çoban Çocuk" (小放牛) adlı halk türküsü bu hikâyeyi anlatır: "Zhaozhou Köprüsü Lu Ban tarafından yapıldı, Ermişler taş tutamaklarda izlerini bıraktı, Zhang Guolao köprüyü eşeğe ters binerek geçti, Chai Wangye köprü'nün üzerinde el arabası sürerek iz bıraktı."⁴

Zhaozhou Köprüsü

Eşeğe Neden Ters Biniyor?: Kendini Cezalandırıyor

Bir başka rivayete göre Zhang Guolao mevki sahibi biriymiş ve çok da para kazanmış. Sonraları mevki sahibi olmanın kolay bir şey olmadığını, sonsuza kadar bu şekilde götüremeyeceğini düşünüp başkalarının dalga geçmesinden korkarak istifa etmiş ve memleketine geri dönmeye karar vermiş. Zhang Guolao memleketine vardığında tarlada çalışan bir kadın görmüş ve ona laf atarak takılmış; kadın da sert tepki vererek terslemiş. Sonra Zhang Guolao bu kadının kendi kızı olduğunu öğrenmiş ve utancından evine dönememiş, dağlarda inzivaya çekilmiş. Bir süre sonra ermiş ve ölümsüzlüğe kavuşmuş. Gerçi Zhang Guolao evine dönmemiş fakat bu hatası yüzünden kendini hep mahçup hissetmiş, duyduğu bu utançtan ötürü hayatının sonuna kadar eşeğe ters binmiş.⁵

Grimm Masalında Eşeğe Ters Binme Cezası

Dünya anlatılarına baktığımızda, Grimm kardeşlere ait bir masalda, eşeğe ters bindirilmek benzer bir ceza motifi olarak çıkıyor karşımıza: Almanya'da suçlu bulunan bir kadın ceza olarak eşeğe ters bindiriliyor ve eşeğin kuyruğunu elinde tutarak bu halde köyde dolaştırılıyor.⁶ (Garry ve El-Shamy, 2005: 400)

Çocuk Getiriyor, Uzun Ömür Diliyor

⁴张果老骑驴为什么倒骑张果老倒骑驴过桥的故事, <http://m.lishi.com/news/201607/17968.html>(Erişim tarihi: 20 Kasım 2016); Tourist sites in Shijiazhuang, Zhaozhou Bridge, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-07/14/content_348338.htm (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016);赵州桥, <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E8%B5%B5%E5%B7%9E%E6%A1%A5> (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016), vs.

⁵张果老骑驴为什么倒骑张果老倒骑驴过桥的故事, <http://m.lishi.com/news/201607/17968.html> (Erişim tarihi: 20 Kasım 2016)

⁶Grimm1899, 2: 318–319; Bächtold-Stäubli 1930, vol. 2, col. 1016–1017.

Sekiz Ölümsüz'ün en yaşlısı olmasına rağmen, Zhang Guolao genellikle yaşlıların koruyucusu olarak görülmez. O aslında genç ailelerin koruyucusudur. Çocuk isteyen çiftler yatak odalarına resmini asar. Zhang Guolao'yu bir eşeğin üzerinde otururken ve yeni evlenmiş bir çifte çocuk sunarken gösteren tasvirler düğün salonlarında sıkça rastlanır. Yaşlı bir keşişin aile mutluluğuyla ilişkilendirilerek aileye çocuk vermesi bazen ilgisiz gibi görünebilir; ancak bunun açıklaması onun gerçekleştirdiği inanılmaz büyüler olabilir. (Werner, 2007)

Daha önce de belirttiğimiz gibi her zaman yaşlı olarak tasvir edilen Zhang Guo'ya “yaşlı, bilge” anlamına gelen “lao” lakabı takılmıştır. Bu özelliğinden dolayı, günümüzde Çin'de uzun ömür dilekleri için ve doğumgünü kutlamaları için onun resmi kullanılır. (Huang Quanxin, *Longevity*, 2003)

Boş Mezar: Ölü Bedenden Sıyrılarak Ölümsüzleşmek

Zhang Guo'nun MS 742-746 yılları arasında bir tarihte, hastalandıktan sonra çekildiği dağlarda öldüğü söyleniyor. Ölümünden sonra tabutu açıldığında, bedeninin yok olduğu görülür. Mezarda hiçbir şey bulunamaması, Zhang Guo'nun “ölü bedenden sıyrılarak” ölümsüzleştiği şeklinde yorumlanır.Çince'de *shijie* 尸解 olarak yer bulan bu kavram, Taoizm'e göre ölümle kurtuluş, ölü beden üzerinden özgürleşme olarak açıklanabilecek bir çeşit göğe yükselme veya değişimi ifade eder. (Yoshikawa, Kirkland (Pregadio) 2008: 1226, 896)

Nasreddin Hoca ve Zhang Guolao

Dünya mitoloji tarihinde, eşeğe ters binen yalnızca iki kahraman vardır. Toplumun yaşlı ve bilge yönlerini temsil etmeleri, sarayın hizmetine girmeyi reddetmeleri, hiciv özellikleri bu iki kahramanı birbirine daha da yaklaştırır. Bu, benzer sorunlar yaşayan Çin ve Türk toplumlarının tepkilerini benzer kahramanlar yaratarak ortaya koyduğunu düşündürmektedir. Daha ayrıntılı bir tarihsel inceleme ve araştırma gerektiren bu karşılaştırmalı yaklaşım, bir başka yazının konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- EBERHARD, W., Çin Simgeleri Sözlüğü, çev. A. Kazancıgil ve A. Bereket, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- GARRY, J. ve EL-SHAMY, H. (ed.), Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: A Handbook, M.E.Sharpe, New York and London, 2005.
- GILES, L., A Gallery of Chinese Immortals: Selected Biographies Translated from Chinese Sources by, John Murray Publishers Ltd, London, 1948.
- HUANG, Q., Designs of Chinese Blessings: Good Fortune, Sinolingua, Beijing, 2003.
- HUANG, Q., Designs of Chinese Blessings: Longevity, Sinolingua, Beijing, 2003.
- KATZ, P.R., Images of the Immortal: The Cult of Lü Dongbin at the Palace of Eternal Joy, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1999.
- KESSLER, E.H. ve WONG-MINGJI, D.J (eds), Cultural Mythology and Global Leadership, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK and Northampton, USA, 2009.
- KIRKLAND, R., (ed: PREGADIO, F.), The Encyclopedia of Taoism I-II, Routledge, London and New York, 2008.
- MAIR, V.H., Wandering on the Way: Early Taoist Tales and Parables of Chuang Tzu, Bantam Books, New York, 1994.
- MAIR, V.H. (ed), The Shorter Columbia Anthology of Traditional Chinese Literature, Columbia University Press, New York, 2000.
- ROBERTS, J., Chinese Mythology A to Z, Second Edition, Chelsea House Publishers, New York, 2010.
- STURMAN, P.C., "The Donkey Rider as Icon: Li Cheng and Early Chinese Landscape Painting", Artibus Asiae, Vol. 55, No. 1/2, 1995, ss. 43-97.
- XU, P., Chinese Auspicious Pictures, Foreign Language Press, Beijing, 2007.

- WERNER, E.T.C., Ancient Tales and Folklore of China, Bracken Books, London,1986.
- WERNER, E.T.C., Myths and Legends of China, BiblioBazaar, Great Britain, 2007.
- WERNER, E.T.C., Çin Mitleri ve Efsaneleri, çev. Ş. Duran, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2008.
- WERTMANN, P., “The Cave of Immortals”, Dig, vol.17, issue: 9, Nov/Dec 2015, ss. 50-53.
- YETTS, W.P., “The Eight Immortals”, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland for 1916, London 1916.
- YOSHIKAWA, T., (ed: PREGADIO, F.), The Encyclopedia of Taoism I-II, Routledge, London and New York, 2008.
- YUAN, H., The Magic Lotus Lantern and Other Tales from the Han Chinese, Libraries Unlimited, Westport, Connecticut-London, 2006.
- YUAN, K., Zhongguo Shenhua Chuanshuo Cidian, Beijing Lianhe Chuban Gongsi, Beijing, 2013.
- YUAN, Y., Tales of Immortals, Foreign Language Press, Beijing, 2000.

KANUNÎ'NİN RODOS SEFERİ VE BU SEFERİN AKDENİZ HÂKİMİYETİ İÇİN ÖNEMİ

SULEIMAN THE MAGNIFICENT'S EXCURSION TO RHODES AND ITS IMPORTANCE FOR THE SOVEREIGNTY OF MEDITERRANEAN

Muhittin KAPANŞAHİN

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mksahin@erciyes.edu.tr

Özet

Fatih Sultan Mehmet devrinde ciddi bir biçimde Akdeniz politikasını oluşturan Osmanlı Devleti, onun zamanında Anadolu sahillerine yakın Doğu Akdeniz adalarının önemli kısmını hâkimiyeti altına almıştı. Osmanlıların Doğu Akdeniz'deki stratejisinin coğrafi kapsamı 1517 yılında Mısır ve Suriye'nin fethiyle bir anda genişlemiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti, karada olduğu kadar denizlerde de büyük başarılarla imza atmıştır. Ünlü Osmanlı padişahı, saltanatının ikinci yılında Rodos'u ve ona bağlı adaları alarak, Suriye ve Mısır sahilleri ile Anadolu arasındaki deniz ulaşımını emniyet altına almış ve Anadolu sahillerine çok yakın olan bir düşmanı uzaklaştırmıştı. Bu fetihle, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı üstünlüğü perçinlenirken, bu alandaki mücadele Orta ve Batı Akdeniz'e intikal etmiştir.

Rodos'ta konuşlanmış Aziz Jean şövalyeleri korsanlık ve yağma ile uğraşmakla kalmayıp, Müslümanları esir etmekte ve Batı Avrupa'ya Osmanlılar hakkında istihbarat sağlamaktaydı. Ayrıca Cem Sultan'ı ağırlayıp Papa'ya teslim eden 1495'te Alpleri geçen Fransa Kralı VIII. Charles'ı Osmanlılara karşı kışkırtan diğer Hristiyan korsanlara yataklık eden ve hemen her Haçlı projesinin baş teşvikçisi olan Rodos şövalyeleri Osmanlı merkezinin yakınında bir Hristiyan karakolu görevini üstlenmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Kanunî, Rodos, Akdeniz, Şövalye

Abstract

Ottoman Empire, which was a dominant power on Mediterranean politics in the era of Fatih the Conqueror, domineered most of the Eastern Mediterranean islands that were near Anatolian coasts in that period. The geographical extend of the Ottomans' strategy on the Eastern Mediterranean acutely expanded with the conquest of Egypt and Syria in 1517. In the era of Suleiman the Magnificent, Ottoman Empire was as much powerful at sea as it was on land. By conquering Rhodes and the islands around it in the second year of his reign, this famous Ottoman Empire secured the sea access between Anatolia and the shores of Syria and Egypt and he distracted an enemy that was near Anatolian coasts. By this conquest, while the dominance of Ottoman Empire was guaranteed on the Eastern Mediterranean, the battle in this region lapsed to the Western and Middle Mediterranean.

The knights of Saint Jean who inhabited in Rhodes were not only laboring with piracy and plunder, but also enslaving Muslims and providing intelligence to Western Europe about Ottomans. Besides, Rhodes knights, who provoked the French King Charles VIII who had hosted Cem Sultan and had consigned him to the Pope, and who had crossed the Alps in 1495, against Ottomans, harbored the Christian pirates and became the main supporter of each Crusades, and they served as a Christian patrol near Ottoman center.

Keywords: Suleiman the Magnificent, Rhodes, Mediterranean, Knight

KANUNÎ'NİN RODOS SEFERİ VE BU SEFERİN AKDENİZ HÂKİMİYETİ İÇİN ÖNEMİ

A. Sebepleri:

İslam tarihinin ilk devirlerinde Müslüman Araplar, Rodos adasını almak için seferler düzenlemişler ve Suriye valisi, çok sayıda asker ve cephane ile Şam'dan kalkıp bu adaya gelmişti. Her iki taraf arasında çok çetin ve kanlı çarpışmalar olmasına rağmen kalenin fethi müyesser olmamıştı. Hatta Müslümanlar, kafirlerle yaptıkları savaşta başarılı olabilmek için buraya Arap kulesi denilen bir kule de yapmışlardı. Savaş çok uzayıp zafer müyesser olmayınca Müslümanlar memleketlerine geri döndüler. Gayr-ı Müslimler, hemen bu kuleyi de kendi hisarlarına katıp orayı imar ettiler. Düşmana zarar vermek için yapılan bu kule, onlara bir bakıma yardım oldu.¹

16. yüzyılda Akdeniz önemli deniz savaşlarına sahne olmuş, bu denize sahili olan Hristiyan devletler, donanmaları sayesinde çok nüfuz kazanmışlardı. Onlar gemicilikte, deniz ticaretinde yükselmekle beraber korsanlık ve deniz savaşları gibi işlerde de çok ileri gitmişlerdi. Akdeniz içinde meşhur olan adaların başında ise Rodos adası gelmekteydi. Bu ada halkı on bin civarında nüfusa ve kuvvetli donanmalara sahipti.

Osmanlı Devleti'nin sahilleri, gemileri, deniz yolcuları Rodoslulardan rahat yüzü görmedi. Bunlar haraç almadan bir Osmanlı gemisine, bir İslam yolcusuna yol vermezlerdi. Ele geçirdikleri insanların ne durumda olduklarına bakmazlar, malına, mülküne, namus ve iffetine el uzatırlardı. İstedikleri gemiyi alırlar veya batırırlar, tuttıkları kimseyi esir eder veya öldürürlerdi. Çoğu zaman bu yaptıkları kötülükler, yanlarına kar kalırdı. 885 (1480) yılında Fatih Sultan Mehmet, Sadrazam Mesih Paşa'yı Rodos'u fethetmesi için gönderdi. Mesih Paşa gidip Rodos'u kuşattı ise de bir netice elde edemeden dönmeye mecbur oldu.²

İkinci Bayezid zamanında Sultan Cem'in Rodos'a kaçıp şövalyelere sığınması, onların gururunu artırdı. Sultan Selim devrinde de bu ada yüzünden Sadrazam Piri Mehmet Paşa'nın hayatı tehlikeye düşmüştü. Mehmet Paşa Rodos'un zaptı hususunda Yavuz'u çok teşvik etti. Yavuz bu meseleden dolayı bütün vezirlerine çıkışarak; "Ben İslam dünyasına ülkeler katmaya çalışırken, siz beni bir hırsız adası ile uğraştırmak istiyorsunuz" diye Rodos seferine bir türlü tenezzül etmedi. Bununla beraber müthiş bir donanma meydana getirilmesini emretti. Mehmet Paşa, istenilen donanmayı vücuda getirdi fakat Rodos'u almak Yavuz'a kısmet olmadı.³ Adada bulunan şövalyeler Ridâniye Muharebesi esnasında Memlûklülere ve sonra Canberdi Gazâli'ye yardımda bulunmuşlardı. Anadolu sahillerine yakınlığı dolayısıyla Osmanlı ve Müslüman ticaretine engel oluyordu. Mısır ve Suriye'nin Osmanlılara geçmesi bu adanın alınmasını zaruri kılıyordu.⁴

Sultan Süleyman zamanında adanın fethi fikri ortaya atıldığı zaman, toplanmış olan divanda, divan üyelerinin çoğu, adanın fetih için müsait olmadığını ileri sürerek bu fikre karşı çıktılar. Fakat Veziriazam Piri Paşa, sefer yapılmasında ısrarcı olarak padişahı Rodos seferine teşvik etti. Rodos sıradan bir ada değildi. Burası Hristiyanlığın ruhanî ve cismanî nüfuzuna dayanmakta idi. Şövalyelerin St. Jean Cemiyeti burada Hristiyanların her türlü yardımlarını görmekteydi. Adakların, sadakaların, vergilerin büyük bir kısmı buraya gönderilirdi. Bu ada İslam düşmanlarının yatağıydı. Akdeniz'in neresinde bir Müslüman yakalansa hapsedilmek için buraya getirilirdi. Batı sularında

¹ Bkz. Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman X. Defter*, (Haz. Şefaettin Severcan), TTK, Ankara 1996, s. 154-155. (Burada bahsedilen kişi, Hz. Osman zamanında Suriye valisi olan Muaviye, seferde, 649 yılında Kıbrıs, Rodos ve Girit'e yapılan seferdir.)

² Celâl-zâde Mustafa Koca Nişancı, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Haz. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981v. 66b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.128; Hasan Bey-zâde, *Tarih-i Hasan Bey-zâde*, TSMK, Hazine koll. No. 1585, v.4a; Mehmet Efendi, *İbtihacü't-Tevarih*, Süleymaniye Küt. Hüsrev Paşa Koll, no:321-322, v.87a; Tabib Ramazan, Er-Risale El-Fethiyye Er-Rodosiyye Es-Süleymaniyye, Haz. Necati Avcı; Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 93 vd. (Burada Tabib Ramazan Rodos'a giden Mesih Paşanın ismini diğer kaynaklarda olduğu gibi zikretmekte iken, Padişahın ismini diğerlerinden farklı olarak Fatih yerine II. Bayezid olarak belirtmektedir.), Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *Kânûni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, AÜ, İlahiyat Fak. Yay., TTK, Ankara 1961s. 35.

³ Celâl-zâde Mustafa, age., v.67a; Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, Matbaa-i Amire, Birinci Baskı, İstanbul 1341, s.304; Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, Cilt 4, s. 140-141. (Burada Yavuz Selim Osmanlı donanmasının Rodos'u fethedecek durumda olmadığını vezirlerine anlatmıştır.)

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, c. 2, Ankara 1998, s.313., Şahabettin Tekindağ, "Rodos'un Fethi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 8, 1968, s. 58; **Stanford Shaw**, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 133.

İspanyalılardan kaçanlar doğu sularında Rodos şövalyelerinin eline geçiyordu. Rodos zindanları Osmanlılardan, Müslümanlardan boş kalmazdı. Ayağı prangalı, boynu zincirli biçarelerin haddi hesabı yoktu. En ağır işlerde çalıştırılıyor, gece gündüz eziyet üstüne eziyet ediliyordu. Bunların sayıları beş altı binden aşağıya düşmezdi. Rodos, Akdeniz'in ortasında gayet muhkem kaleleri, şehirleri ve köyleri ile büyük bir ada idi. Frenklerin I'Isle Adam ve Rumların Megola Mastori dedikleri biri bu adanın prensi bulunuyordu. Bu üstadı azam Rodos adasını zamanın en müstahkem bir kalesi haline koymuş, donanmaya da aynı şekilde önem vererek kuvvetini artırmıştı. Binaenaleyh Rodos, garp devletlerinin kuvvetli bir ileri karakolu durumundaydı.⁵

Bu adada bulunanlar dışarıdan gelebilecek bir tehlikeye karşı o kadar emindiler ki, içerde rahat rahat oturuyorlardı. Çünkü hisarları kuvvetli olmakla beraber bir tarafları denize bakıyor bir tarafları karaya bakıyordu. Şimdiye kadar bir hükümdar burayı fethedip ülkesine katmış değildi. 1309'dan beri Sen Jean şövalyelerinin elinde bulunmaktaydı.

Sultan Süleyman artık bu muhkem kale içindeki Gayr-ı Müslimleri, oradan çıkarıp, Müslümanlara büyük zararı dokunan şövalyeleri Din-i Mübin için ortadan kaldırmaya talip oldu. Rodos'ta esir olanları kurtarmak, denizden hac yolunu açmak, İstanbul-Mısır arası deniz yolunu emniyete almak, Rodos'u bir İslam diyarı yapmak ve orayı putlardan ve kâfirlerden temizleyerek, cami ve mekteplerin olduğu, Kuran'ın tilavet edildiği bir yer yapmak için fethine karar verdi. Şartlar da bu fethin gerçekleşmesi için oldukça müsaitti. Şarlken ve I. Fransuva birbirleriyle savaş halinde, Macaristan, asilzadelerin elinde inliyor ve X.Leon, Luther problemiyle uğraşıyordu.⁶

B. Savaş Hazırlıkları ve Sefere Çıkış

Bu ada hakkında bütün bildiklerini padişaha anlatan Piri Mehmet Paşa, bu konuda aldığı tedbirleri de bildirdi. Piri Mehmet Paşa'yı dinleyen padişah, kış aylarında hazırlık yapılmasını emretti. Barut ve diğer ihtiyaçları sağlanması için buyruklar yazılırken bir taraftan da Beylerbeylerine ve sancak beylerine hazırlık emri verildi.⁷

Bu seferde kullanılmak üzere Karadeniz ve Şap denizinde yapılan gemiler, İstanbul'a geldi ve Haliç gemilerle doldu. Rumeli Beylerbeyi, idaresi altında bulunan vilayet askerleri ile Gelibolu'ya geldi ve oradan gemilerle boğazı geçip Anadolu yakasına vardı. Anadolu'da bulunan askerler de komutanları ile gelip Sultanönü ovasında toplandılar.⁸

Yapılan divanda padişah, askerlerin deniz ve karadan harekete geçmelerini, Rodos adasının etrafını kuşatmalarını, kalenin fethi için gerekli olan top, tüfek ve diğer mühimmatın küçük büyük bütün gemilere yüklenmesini emir buyurdu. Taşradan gelen askerler peyderpey ve İstanbul'daki askerlerden zeamet halkı ile bir kısım süvari ve topçu askerleri, kendilerine tahsis edilen gemilerin iskelelerine gitmek emrini aldılar. Bu deniz seferi komutanlığına ikinci vezir Mustafa Paşa memur edildi⁹ ve saraydan kimleri isterse alması için kendisine büyük bir salahiyet verildi. Avlonya,

⁵ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v.67a-b; Bostan Çelebi, Gazavât-ı Sultan Süleyman, Süleymaniye Ktp, Ayasofya Nr. 3317, v. 39b; Tabib Ramazan, age., s. 95. (Tabib Ramazan diğer kaynakların üzerinde fazla durmadıkları, burada bulunan esirlerin duaları ile ilgili ayrıntılı bilgi vererek, Padişahın bu duaların neticesinde sefere karar verdiğini söyler.); Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.129; Mehmet Efendi, age., v.86b-87b; Solak-zâde, age., s.121; Tekindağ, agm., s. 59; Yurdaydın, age., s. 35.

⁶ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.130-131; Tabib Ramazan, age., s.82; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, (Çev.: Mehmed Ata Bey, Yay. Haz.: Mümin Çevik; Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 14-15; Zuhuri Danişman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, Cilt 6, s. 24; Ahmet Asrar, *Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Alemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, s.73; Eyyubî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Küt. Esad ef. Koll., No:2422, v.16.

⁷ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 67b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.131; Tabib Ramazan, age., s.98; Hasan Bey-zâde, age., v. 4a; Mehmet Efendi, v. 88a. (Mehmet Efendi şu bilgiyi de vermektedir: Rodos'a sefer yapılacağını üç vezirden başka kimse bilmediği halde, Rodos hakimi bundan haberdar olmuş ve Sultan Süleyman'a ileri gelen adamlarından birini elçi olarak göndermiştir. Gelen elçi, bundan sonra tüccara ve hacılara saldırmayacağını söylemiş ise de bu teklif kabul görmemiş ve elçi hapis olunmuştur.)

⁸ Bkz. Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.133-134; Hasan Bey-zâde, age., v. 4a; Mehmet Efendi, age., v. 88b; Lütfi Paşa, age., s.305.

⁹ Bkz. Münecimbaşı Ahmet Dede, Münecimbaşı Tarihi, (Çev. İsmail Ertünel), Tercüman 1001 Temel Eser, Cilt 2, s. 516; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.134; Mehmet Efendi, age., v. 88b-89a; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 69a-b; (Müellif Celâl-zâde bu savaşa bizzat katılmıştır.); Solak-zâde Mehmet Hemdemî Çelebi, Solak-zâde Tarihi, (Haz. Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.122; Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981s. 55; Lütfi Paşa, age., s.306; Hammer, age., s. 16.

İlbasan, Teke, Saruhan, Kocaeli, Biga ve Bursa Beyleri ile askerleri Mustafa Paşa emrine verildi. 10 Recep 928 (5 Haziran 1522) perşembe günü sefer borusu çalındı.¹⁰

İkinci vezir Mustafa Paşa donanma ile Gelibolu'ya geldiğinde amirallik makamında Amiral Mustafa Paşa bulunuyordu. O da emrindeki filoyu donanmaya kattı. Amiral Mustafa Paşa emniyet tertibatı almaya girişti. Çünkü Kanunî donanmaya ehemmiyet verince, Akdeniz'de sahili olan Avrupa devletleri de deniz kuvvetlerini artırmaya kalkışmışlardı. Bu yüzden Amiral Mustafa Paşa, Kurdoğlu Muslihiddin Reis'i bir filo ile setir hareketine memur etti. Muslihiddin Reis, azgın düşmanların baskılarına uğramamak için filosunu saf nizamına geçirdi ve hızlı yol alan kadirgaların bir miktarını artçıya verdi.¹¹

Donanma Sakız Adası'na geldi. Vezir Mustafa Paşa, orada kaldıkları müddet zarfında bazı eksikleri tamamladı. Havalar müsait esmeye başlayınca, Paşa hareket emrini verdi. Böylece donanma Sakız adasından ayrılıp Rodos adası yolunu tuttu.¹²

İstanbul'da bulunan padişah, taşradan gelmekte olan askerleri bekliyordu. Askerlerin hepsi geldikten sonra hareket günü komutanlara bildirildi. Bu bildiri üzerine Rumeli yakasında bulunan asker ve levazım, Sirkeci, Galata ve Beşiktaş iskelelerinden gemi ve kayıklarla Üsküdar'a taşınmaya başlandı. Padişahın da Üsküdar'a geçmesi için bir kadirga hazırlandı. 21 Recep 928 (16 Haziran 1522) Pazartesi günü devlet adamlarıyla saray halkı, tan yeri ağarırken saray kapısına geldiler ve selamlık kıtasının baş tarafına geçerek rütbelerine göre sıralandılar. Bu sırada padişah atına bindi ve dua okuyan çavuşların sesleri yükseldi. Padişah, gerek askerlerden ve gerek halktan rast geldiklerine selam verip geçiyordu.¹³

İskeleye vardığında hazır bulunan kadirgaya padişah bindi. Üsküdar iskelesinde bulunanlar padişahı sabırsızlıkla bekliyorlardı. Güneş çıkar çıkmaz padişah Üsküdar'a çıktı ve orada bekleyen asker ve ahaliyi selamladıktan sonra İbrahim Paşa çayırında kurulan karargahına gitti. Orada bir gün kalıp, ertesi gün hareket ederek Maltepe'ye oradan da hareketle Şaban ayının yedinci günü Kütahya'ya vardılar.¹⁴

Kara askeri, Kütahya'yı terk ettikten on gün sonra yani Şaban'ın yirminci günü Aydın'a vardılar. Aydın, Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biridir. Bu sırada Hersek Valisi Mahmut Bey'den ve Maraş'a giden Ferhat Paşa'dan müjdeli haberler geldi.¹⁵

C. Donanmanın Rodos Adasına Varması

Donanma Sakız adasından kalkıp bir müddet yolculuktan sonra Rodos yakınlarına geldi. Rodos'ta birçok kaleler vardı. Bunlardan Hereke Kalesi daha yüksek olduğu için çok uzaklara ateş açabiliyordu. Mahmut Reis filosunu alıp Rodos üzerine yürüdü. Adaya vardığında karaya asker çıkardı ve Hereke Hisarı'nı karadan ve denizden abluka etti. Günlerce uğraştı ve en sonunda 23 Şaban Cuma günü Hereke Hisarı'nın alınan kulelerine Osmanlı bayrağını dikti.¹⁶

Bu haber geride duran donanmaya bildirilince, büyük ve küçük olarak 700 parçadan oluşan donanma harekete geçti.¹⁷ Vezir Mustafa Paşa'nın gemisi önde gidiyordu. Bu sırada Gazze valisi Mustafa Bey'i, ilerisini keşif için on kadirga ile gönderdiler. Rodoslular, bu kadirgaları gördükleri zaman, ele geçirmek için, Rodos limanında bulunan gemilerden büyük bir kısmı ile denize açılmağa

¹⁰ Bkz. Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 134-135; Mehmet Efendi, age., v. 88b-89a; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 69b; (Feridun Bey Münşeât'ında 9 Recep, diğerleri farklı tarihler vermişlerdir. Biz Celâl-zâde'yi esas aldık.); Tabib Ramazan, age., s. 98; Müneccimbaşı, age., s. 516; Solak-zâde, age., s.122; Gelibolulu Mustafa Âli, Kühhü'l-Ahbar, Kayseri Raşid Ef. Küt. No:920, v. 275b.

¹¹ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 71a-72a; Tabib Ramazan, age., s. 112; Solak-zâde, age., s.122; Müneccimbaşı, age., s.517; Peçevi, age., s. 55; Mehmet Efendi, age., v. 93b-94a; Yurdaydın, age., s. 37.

¹² Bkz. Mehmet Efendi, age., v. 94b; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 72a-b; Tabib Ramazan, age., s. 112. (Sakız Kalesi'nin ve etrafındaki ağaçların hepsinin, dünyanın başka yerlerinde nadir bulunan sakız ağacı olmasından dolayı buraya Sakız Adası adı verilmiştir.)

¹³ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.138; Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 73a-b; Hasan Bey-zâde, age., v. 4b; Feridun Ahmet Bey, Mecmua-i Münşeât-i Feridun Bey, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1274, c. I, s. 529; Mehmet Efendi, age., v. 89b; Yurdaydın, age., s. 37.

¹⁴ Hasan Bey-zâde, age., v. 4b; Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 74b-75a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 139; Mehmet Efendi, age., v. 89b; Feridun Bey, age., c. I, s. 529.

¹⁵ Bkz. Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.140-141; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 76a; Peçevi, age., s. 55.

¹⁶ Müneccimbaşı, age., s.517; Solak-zâde, age., s.123; Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 78a-b; Peçevi, age., s. 57; Feridun Bey, age., c. I, s. 530. (Bu kalenin ismi Herke, Helke şeklinde de geçmektedir.)

¹⁷ Uzunçarşılı, age., s. 314.

kalkıştılar. Bu sırada Mustafa Paşa'nın kadırgası Rodos'u görebilen bir boğazdan çıktı. Bunun arkasından donanmanın geldiğini gören Rodoslular, açılmaya cesaret edemeyip, çabucak geriye çekildiler. Donanma böylece Rodos'a geldi.¹⁸

Rodos'un Öküzburnu adlı limanı gemilerin bir arada barınabilmesi için en iyi yerd. İşte bundan ötürü oraya geçmek ve demirmek istediler. Kaledekiler, Osmanlı donanmasının hücumuna uğrayacaklarını anlayınca deniz tarafındaki mazgallardan top atmaya başlayıp ortalığı dumana boğdular. Paşa, gemileri ölü zaviye içinde yürütmek üzere kale duvarına yanaştırdı. Topların en küçük mesafelerine ait düşüş noktaları gemilerden uzak bulunuyor ve gemilere zarar veremiyorlardı. Kale topçuları ise bu atışlardan fayda çıkmayacağını anlayınca ateşlerini kestiler. Sonra bir kısmı beden duvarlarına yanaşarak ve bir kısmı da kale ve burgoslara çıkarak geçen donanmayı seyretmeye daldılar.

O gün rüzgâr müsait estiği için bütün gemiler bir saat içinde Öküzburnu limanına varıp demirlediler. Güneş battıktan sonra bir fırtına koptu. Yatsıya doğru müthiş bir top sesi duyuldu. Bunun taş güllesinin bir parçası, Vezir Mustafa Paşa'nın bulunduğu geminin önüne düştü. Bundan gemiye ve gemidekilere bir zarar gelmedi. Lakin bir taraftan fırtına kopması, bir taraftan da düşman topçusunun ateş açması donanmadakileri kaygılandırdı. Kaptanlar bir araya gelerek limanı terk etmek ve Anadolu yakasına geçip Marmaris limanında demirmek teklifini ileri sürdüler.¹⁹

Mustafa Paşa, telaş edilmemesini ve top ateşi devam ederse sabah başka bir yere hareket edileceğini söyledi. Tesadüfen o gece başka bir top atılmadı. Ertesi günü Rodos hapishanesinden firar eden bir Osmanlı, yüzerek donanmaya geldi ve düşmanın geceleyin ateş eden topuna dair izahat verdi. Bu top Rodos kalesinin uzun menzilli bir topu idi. Rodoslular bunu Kızılkapı üzerine yerleştirdikten sonra fazla barut koymak suretiyle donanmaya bir gülle savurmuşlardı. Top, o fazla barutun gaz tazyikine dayanamayarak parçalandı. Bu haber üzerine donanmada büyük bir sevinç uyandı.²⁰ Çalgısı olan gemilerde muayyen vakitlere mahsus olan Nöbet-i Osmanî çalınmaya başladı. Diğer gemilerde davul sesleri gökleri sarstı. Bu sırada kayıklar ve sandallar indirildi. Asker ve marangozlar bunlara binip karaya çıktılar ve derhal iskeleler yapmaya koyuldular.²¹

D. Rodos Adası Ve Şehri

Rodos adasının su ve havası güzel olup her mevsimde görüntüsü zümrüt gibi yemyeşil olurdu. Adada gayet yüksek ve büyük kiliseler vardı. Rodos şehri, adanın deniz kenarındaydı. Hisarı, tabiye ve tahkim esaslarına son derecede dayanabilecek surette yapılmıştı. Hisara girmeyi imkânsız kılmak için ne yapmak gerekirse hepsi vaktinde düşünülmüştü. Hisarın duvarı yedi zira kalınlığında olup, bunun on zira gerisinde aynı kalınlıkta bir duvar daha vardı. Bu iki duvarın arası toprakla doldurulmuştu. Ortaya çıkan siperin kalınlığı yirmi dört zirayı buluyordu. Bu kalın siperin gerisinde derin ikinci bir hendek daha vardı ki, bu da iç hisara dayanıyordu. Temeli suya kadar kazılan bu iç hisarın duvarı balıksırtı şeklindeydi.

Şehre gelince; evlerinin çoğu yüksek kemerli ve betondan yapıydı. Bilhassa kiliselerinin çan kuleleri, göklere kadar yükselmişti. Deniz tarafında büyük havuz biçiminde güzel bir limanı vardı. Bu limanın duvarının üzerinde yüksek kuleler yapılmış, bunlardan Arap kulesi, adeta bir şaheserdi. Bu kulenin birçok katları ve her katın hava alacak yerleri, pencereleri vardı. Bu pencerelere gerektiğinde top yerleştirirlerdi. Limanın giriş-çıkış ağzına, genellikle bir zincir gererlerdi. Bu zincir düşman gemilerinin limana girmesine yol vermemek için konulmuştu.

Limana yakın denizin bir noktasına, birçok taşlar döküp yığın haline getirmişler ve bunun üzerine de pek sert ve yüksek bir kule yapmışlardır ki, buna da Mendirek denilmektedir. Bunlara toplar koyarak, limana giren düşman gemilerini buradan ateşe tutarlardı. İşte Rodos böyle müstahkem

¹⁸ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 78b-79a,

¹⁹ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 79b-80a.

²⁰ Yurdaydın, age., s. 40.

²¹ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 80b; Bkz. Mehmet Efendi, age., v. 96a-b; Tabib Ramazan, age., s.115.

mevkii, müdafaa bakımından çok çetin bir kaleydi. Yeryüzünde o gün eşine zor rastlanan Rodos adası, güzel ve geniş aynı zamanda birçok kasaba, köy ve kalelere sahipti.²²

Marangozlar iskeleyi bitirinceye kadar Rodoslular kalelere çıkmışlar ve kaleye sığmayan at, davar, merkep gibi hayvanlarını başıboş koyuvermişlerdi. Osmanlı askerleri karaya çıkararak bu başıboş hayvanların çoğunu ele geçirdiler. Osmanlıların karaya çıkışlarına düşman topçuları lakayt kalmayıp, cephe ve mevzi değiştirerek, Osmanlı askerlerini ateşe tuttular ve biraz da zayıata uğrattılar.²³

E. Padişahın Rodos'a Gelişi ve Kuşatmanın Başlaması

Daha önce Aydın'a kadar gelişini anlattığımız padişah şimdi Aydın'ın Bozdoğan mevkiine geldi. Burada Karakadı denilen biri hakkında halk, padişaha şikâyetle bulundu. Kadının doğru işlerden ayrılarak keyfi işlere saptığını öğrenen padişah, onun idamını emretti.²⁴ Bu vakadan sonra padişahla birlikte gelen vezirlerden Gürcü Ahmet Paşa, Vezir Mustafa Paşa'nın aleyhinde işler yapmaya başladı ve Rodos serdarlığının Mustafa Paşa'ya verildiğini bir türlü çekemediği için kıskançlık yolunu tuttu. Bozdoğan'da padişahın huzuruna çıkan Ahmet Paşa biraz oturduktan sonra Mustafa Paşa'yı dile alıp küçültmeye kalktı. Hatta Rodos savaşını başaramayacağını anlatarak deniz ve kara kuvvetlerini kendi emrine aldırarak üzere padişahı ikna etti ve "bundan böyle Ahmet Paşa mübaşir ola" diye bir ferman bile yazdırmağa muvaffak oldu.²⁵

Ahmet Paşa bu fermanı alır almaz hemen Rodos'un yolunu tuttu ve karadaki askerlerin bir an evvel Marmaris iskelesinden Rodos'a geçmelerine emir verdi. Bu emir üzerine yürüyüş başladı. Bu yerlerin her tarafı dağlık ve Kargasekmez tarafları tamamıyla kayalıktı. Askerler bu dağlık araziden geçerek Ramazan'ın ikinci günü Marmaris iskelesine geldiler. Padişah çadırı, iskeleye yakın kurulurken, askerler ise deniz kenarında ordugâh kurdular. Orduyu, Rodos'a geçirmek için gemiler Marmaris'e aldırılmıştı. Fırtınalı havaya rağmen ordu gemilerle iki günde adaya çıkarıldı.²⁶ Rodos hisarını iyice görebilecek yüksek bir yer vardı. Padişah Marmaris'te iken çadırı buraya kuruldu. Kanunî'yi bu yere getirmek için Marmaris'e bir baştarte gönderildi. Bu geminin Marmaris'e vardığı gün büyük devlet adamları, hademe, tüfekçiler, yeniçeri askerleri deniz kenarında toplandılar ve padişahın gelişini beklediler.

Ramazan'ın dördüncü günü padişah, Marmaris'teki çadırından çıktı ve "mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz" emrine uydu. Bir ata binerek Marmaris iskelesine gelen padişah, baştarteye bindi ve kara halkına veda etti.²⁷

Padişah adaya vardıktan sonra, divan-ı hümayun toplandı ve durum değerlendirmesi yapıldı. Kalenin daha önce niçin alınmadığı hususunda, padişahın etraflı bir konuşması oldu. Daha sonra görev dağılımı yapılarak, deniz tarafına yakın olan yerlere Baş Vezir Piri Mehmet Paşa, onun yakınına da Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa tayin edildi. Diğer tarafına ikinci vezir Mustafa Paşa yerleştirildi. Bunun sol tarafındaki kule ve hisar kısmına üçüncü vezir Ahmet Paşa, Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa ile Yeniçeri Ağası Bâli Ağa memur edildiler.²⁸

Görev yerleri belli olan paşalardan her biri, kendisine ait topları hazırladı. Ramazan'ın beşinci günü toplara ateş verildi. Rodoslular, Osmanlıların toplarına karşı, daha fazla top atışı ile cevap verdiler.

²² Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 81a-82b; Tabib Ramazan, age., s.99-111.(Tabib Ramazan Rodos adası ve kalesi ile içinde bulunanlar hakkında çok geniş malumat vermektedir.), Hadidi, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.435; Âli, age., v. 275b.

²³ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 82b; Mehmet Efendi, age., v. 97a; Peçevi, age., s. 57; Solak-zâde, age., s.123; Bkz. Tabib Ramazan, age., s.115-117.

²⁴ Peçevi, age., s. 58; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 83a; Yurdaydın, age., s. 40.

²⁵ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 83a; Tabib Ramazan, age., s. 121, (Tabib burada, Celâl-zâde'nin ziddına olarak, Vezir Ahmet Paşanın Mustafa Paşa ile istişare ve dayanışma içinde olduğunu söyler.); Peçevi, age., s. 58.

²⁶ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.146; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 83b; Tabib Ramazan, age., s. 121; Münecimbaşı, age., s.517; Feridun Bey, age., s. 530.

²⁷ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 84a-b; Tabib Ramazan, age., s. 124-125; Münecimbaşı, age., s.517-518; Mehmet Efendi, age., v. 99b-100a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.146-147, (Diğer kaynaklar Padişahın adaya geçişini 4 Ramazan olarak belirtirken Kemal Paşa 5 Ramazan olarak belirtmiştir.); Feridun Bey, age., s. 530; Solak-zâde, age., s.123-124.

²⁸ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 84b-85a; Tabib Ramazan, age., s. 133-137; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.150, Münecimbaşı, age., s.518; Tekindağ, agm.,s. 58-59; Yurdaydın, age., s. 41.

Osmanlılar, kale içinde olan düşmana karşı, açıkta savaş yaptıkları için topçularından birçoklarını şehit verdiler.²⁹

a. Mısır Valisi Hayr Beyden Rodos'a Yardım Gelmesi

Bu sırada birçok yelkenli gemilerin Osmanlı donanmasına yaklaştığı görüldü. Bu gemileri Mısır Beylerbeyi Hayr Bey göndermişti. Hayr Bey, Çerkezlerin en ileri gelen adamlarındandı. Mısır ve havalisi alındıktan sonra Sultan Selim buraları emrine vermişti.³⁰ Hayr Bey, Sultan Süleyman zamanında da sadakatini ve idaredeki yüksekliğini gösterdi. Nitekim bu sefer padişahın Rodos savaşına geldiğini duyduğunda, şehitlikten zevk alan Mısır askerlerinden bir miktar savaşçı toplamış ve bunları yirmi dört parça harp gemisine yerleştirerek 16 Ramazan günü Rodos'a göndermişti. Düşman topları Mısır donanmasına hiçbir zarar veremedi ve bu gemiler gelip büyük donanmaya katıldı.³¹

Hisarda, Çanlı kule denen ve içi düşman askeriyle dolu bir kule vardı. Bu kule gözetleme işinde düşmanın çok işine yarıyordu. Osmanlıların büyük çapta uzun bir topu vardı. Bu topun güllesi nereye düşse, orasını alt üst ederdi. Çan kulesindeki gözcüler bu topun ateşe hazırlandığını görünce, hemen kaledekilere bildirdiler. Yapılan top atışları sonunda kulenin kireç ve taşlarının bir kısmı düşerek çanı yuvarlandı.³²

b. Divan Toplanması

Ramazan ayının on sekizinci günü padişahın huzurunda devlet yöneticilerinin bulunduğu bir divan kuruldu. Kalenin bir an evvel alınması için tedbirler ve görüşler ortaya sunuldu.³³

Divandan ayrıldıktan sonra Mehmet Paşa, büyük toplar getirtti ve bunları gerilere yerleştirip hemen savaşa başladı. Komutanlar birbirinin ardı sıra Ahmet Paşa'ya gelip gülle ve barutların bittiğini bildirdiler. Ne kadar top barutu varsa hepsini sarf ettiler. Düşman topçusu aslında topların birçoğunu ateş edemeyecek hale koymuştu. Artık ister istemez top ateşinden vazgeçerek toprak işlerine girişildi. Toprak, diken ne buldularsa hendeğe atıldılar.³⁴

Şevval'in birinci günü bayram dolayısıyla padişahın çadırları yakınında davul çalınmaya başlandı. Sabah namazı kılındıktan sonra padişah, altın tahtına çıkıp oturdu. Devlet büyükleri, Beylerbeyi ve asker başına tayin edilmiş olan büyük rütbeli beyler eski usul ve adetler üzere toplanıp padişahın elini öptüler. Padişahın divanında sofralar serilerek türlü türlü yemekler yenildi. Sonra yine herkes yerli yerine gitti. O gün kaleden düşmanın bir miktar askeri çıkış yaparak Rumeli askerlerine hücum ettilerse de bir başarı elde edemedi geri kaleye kapandılar.³⁵

c. Ahmet Paşa'nın Kaleye Hücumu

Bayramdan sonra, Ahmet Paşa cephesinde Osmanlılar, hücum hazırlığı ile meşgul oldular. Bu hazırlığın en mühim kısmı, top mevzileri ile cephe arasında olan hendek kısmını doldurmaktan ibaret idi. Hendeği doldurmaya gelenlerin bir kısmı toprak işini bırakarak hisarın beden duvarına tırmandı. Akıncı askerlerden de bir müfreze gedikten içeri girmek için ilerledi. Hendekte bulunanlar kalenin topçu ateşinden zarar görmediğini görünce, gedikten içeriye girmeye çalıştılar. Bu çarpışmalar sırasında her iki taraf da ağır zayıyat verdi.³⁶

Bu savaşta esir edilen bir Rodoslu, kale komutanı Megola Mastori ile kale topçuları arasında geçen şu konuşmayı anlattı. "Hani ya! Osmanlılar adamıza gelirlirse, onları kaleye yanaştırmak değil, adada bir adım ilerletmeyiz, demiştiniz. Hâlbuki bugün kale içinde onların seslerini işitiyorsunuz, o atıp tutmanız nerede kaldı?" dedi. Mastori: "Biz Osmanlıların yeryüzünden karşımıza geleceklerini

²⁹ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 85a; Mehmet Efendi, age., v. 100b.

³⁰ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.165; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 87a.

³¹ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 87a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.152; Müneccimbaşı, age., s.518; Feridun Bey, age., s. 531; Solak-zâde, age., s.124; Hasan Bey-zâde, age., v. 5a.

³² Feridun Bey, age., s. 531, Celâl-zâde Mustafa, age., v. 87a-b; Mehmet Efendi, age., v. 101b,

³³ Mehmet Efendi, age., v. 102a; Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 87b-88a; Solak-zâde, age., s.124; Yurdaydın, age., s. 42.

³⁴ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 88b; Mehmet Efendi, age., v. 102b.

³⁵ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 90a; Bkz. Mehmet Efendi, age., v. 103a-b; Feridun Bey, age., s. 531.

³⁶ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 90a-90b; Bostan Çelebi, v. 50b; Mehmet Efendi, age., v. 103b.

sanmıştık, onların tünel kazarak yeraltından geleceklerini kim bilirdi?" diye cevap verdi.³⁷ Ahmet Paşa cephesinde yapılan bu hücumun istenilen neticeyi vermemesinden dolayı genel bir teessür hali yaşandı.

Rodos kalesinin Mustafa Paşa cephesindeki kısma gelince, bu cephede bulunan hendek biraz daha genişçe idi. Bu geniş hendeğin ortasında sağlam bir kule var idi ki, hendeğin her iki tarafını yan ateşine alabiliyordu. Bu yan ateşi yüzünden mezkur cephede pek çok asker şehit düştü. Her şeyden önce bu kuleyi ortadan kaldırmak gerekiyordu.

İkinci vezir Mustafa Paşa, lağımçı ve taşçı müfrezelerini ileri aldırıp ve ihtiyattaki askerin yardımı ile o kuleye kadar bir tünel açtı. Mustafa Paşa, lağım ağzındaki fitile ateş verilmesini emretti. Fitilin ateşi lağım için yapılan dar fırına geldiğinde, oradaki barut fırını ve kuleyi havaya uçurdu. Kulede bulunan çok sayıda düşman askeri ve kuledeki toplar hep birden havaya uçtu.³⁸

d. Savaşın Uzaması Ve Karşılıklı Çatışmalar

Rodos'un mukavemeti doğrusu Osmanlıları sıkıntıya soktu. Top ve tüfikle savaştan fayda olmadığını anladılar. Kulelerin diplerinden gedikler açmaya, büyük kuleleri lağım ile düşürmeye karar verdiler. Mamafih kazma işi de oldukça tehlikeli idi. Çünkü bir yere kazma vurulsa derhal düşman haber alır, o da karşı tarafta lağım kazardı. Osmanlılarla Rodoslular, kaç kere böyle tesadüfler neticesinde birbirlerini kazmalarla, mızraklarla, taşlarla karşıladılar. Hatta sonraları düşmanlar, açılan gediklere barut koyup ateşlediler. Şevval'in on dokuzuncu günü Mustafa Paşa cephesinin iki yerinde lağım yapıldı ve bunlara ateş verildi. Bu lağımlar hisar duvarı üzerinde duranları havaya uçurdu. Bu sırada Osmanlılar hücumla kalktılar lakin çok şehit ve yaralı verdiler.³⁹

Rodos adasında, başı dumanlı yüksek bir dağ üzerine yapılmış ve sonradan terkedilmiş, eski Rodos dedikleri bir hisar vardı. Padişah ayın yirmisinde bu eski hisarı görmeye gitti.⁴⁰ 23 Şevval 928 (15 Eylül 1522) günü hisarı almanın zorluğu herkesi düşünmeye sevk etti. Rodos kalesi topla, tüfikle alınacak gibi görülüyordu. Mustafa Paşa askerleri, hisarın duvarını temelinden yıkmak için kazmaları ellerine aldılar. Ahmet Paşa tarafından lağımçı ayın yirmi altısına kadar iki lağım kazıldı ve bunlara ateş verdiler.

Ayın yirmi sekizinci günü veziriazam tarafında bulunan bir çerkes grubu, baş başa vererek hendeği geçmeye ve hisara çıkıp cephelerinde bulunanları öldürmeye karar verdiler. Bunlar gidip istediklerini yapmakla beraber düşmandan dört, beş sancak ve dört-beş yüz kadar tahta getirdiler. Bu tahtalarda eğri vaziyette çakılı çiviler vardı. Kaledekiler ara sıra bu çivili tahtaları Osmanlılar üzerine fırlatırlardı.

Şevval'in sonuncu günü padişah huzurunda, vezirlerle, büyük komutanlardan mürekkep bir kurultay kuruldu. Padişah hisar hakkında ve gediklere dair malumat istedi. Paşalardan her biri kendi cephesine dair tafsilat verdi. Bu anlatışlara göre padişah: "Kalenin alınma işinde çok ileri gidilmiştir. Kalan iş, el birliği ile yapılacak büyük bir fedakârlıktan ibarettir. Allah'a bel bağlayalım da yarın her noktadan düşman üzerine saldıralım" dedi.⁴¹

Her iki taraftan atılan silah ve çalınan davul, zurna ve İslam askerinin Allah Allah sesleri dünyayı sarstı. Rodoslular, kazanlar dolusu kaynamış katranlar getirerek bunları mücahidler üzerine döküyorlardı. Hendekler askerlerle doldu. Kaledekiler taş, ağaç tomrukları ve her yanına çiviler çakılmış direkleri, ateşli humbaraları yağmur gibi yağıdırıyorlardı. O gün kale ve civarı mahşere döndü. Sanki Rodos'ta gerçekten kıyamet kopuyordu. Donanmadan atılan top gülleri şehrin

³⁷ Feridun Bey, age., s. 531; Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 90b-91a; Mehmet Efendi, age., v. 104a.

³⁸ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 91a-92a; Feridun Bey, age., s. 532. (Tabib Ramazan buraya kadar geçen olayları fetih için ön hazırlıklar olarak belirtmektedir. Age., s.147-151.)

³⁹ Feridun Bey, age., s. 532.; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 93a; Bkz. Mehmet Efendi, age., v. 105b-106a.

⁴⁰ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 93a-93b; Mehmet Efendi, age., v. 106a.

⁴¹ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 94b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 157; Bkz. Tabib Ramazan, age., s. 151-155; Mehmet Efendi, age., v. 106a; Feridun Bey, age., s.533.

toplantı yerlerine savruldukça ortalığı birbirine geçiriyordu. Dört saat kadar pek çetin savaş yapıldı. Lakin kale bir türlü alınmadı.⁴²

Komutanlar lüzumundan fazla olan askerlerini geri aldirdilar. Ahmet Paşa bu başarısızlığı Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşanın gevşek davranmasına atfederek, işi o yolda padişaha anlattı. Padişah, bundan dolayı önce Ayas Paşa'yı kapıcılar odasında hapsedirdi fakat daha sonra suçsuz olduğu anlaşılınca kendisini affetti. Ayas Paşa yine Rumeli Beylerbeyi olarak işe geçti. Lakin Ayas Paşa'nın artık Ahmet Paşa yanında çalışamayacağı anlaşılınca, padişah onu Rumeli askeriyle birlikte Piri Mehmet Paşanın emrine verdi.⁴³

Zilkade ayının sekizinci günü hisardaki düşman topçularından biri, kaleden kaçarak Müslümanlara sığındı. Bu mahir topçu, Osmanlı askerinin eşsiz ve dayanıklı olduklarını, çok iyi savaş yaptıklarını ve son savaşta düşmanın en ünlü adamlarını ve tüfekçi başlarını öldürdüklerini, sağ kalanların büyük bir sıkıntı içinde bulduklarını anlattı. Osmanlılar son hücumdan sonra tabyalar yapmaya başladılar ve bu tabyalara tüfekçiler yerleştirdiler. Bu tüfekçiler, hisar bedenlerinde yürüyenlere ateş açmakla onları gelişi gidişten alıkoyuyorlar ve bu yüzden artık mücahidler hendeklere korkusuz girip çıkıyorlardı.⁴⁴

Ayın on beşinci günü Ayas Paşa cephesinde yapılan büyük bir lağımın patlamasıyla, hisar bedeninin önemli bir kısmı yıkıldı. Ahmet Paşa cephesinde, denize yakın bir yer vardı. Bunun alt tarafı kazıldığı halde bir türlü düşmüyordu. Donanmadan bir halat getirdiler ve duvara bağladılar. Ayın on altıncı günü iki bin kadar asker halatı çekerek duvarı düşürdüler.⁴⁵

Ayın yirmi birinci günü Piri Mehmet Paşa cephesinde bulunan bir kule, yapılan saldırı sonunda ele geçirildi. Ahmet Paşa cephesinde ise, ayın yirmi yedinci günü, iç hisar duvarının alt kenarı kazmalarla yıkıldıktan sonra orası da lağımla uçuruldu. Ertesi günü burada çok korkunç bir savaş yapıldı ve düşman buradan kaçırıldı.⁴⁶

Zilhicce ayının on birinci günü yapılan divanda, Rodos'ta kışlama ve Ferhat Paşa'yı da adaya çağırma kararı verildi. Akli başında olan düşmanın büyük komutanları, er geç meydanın Osmanlılara kalacağını biliyorlardı. Nitekim onlardan birisi boşuna uğraşmaktansa gidip Osmanlılara teslim olacağını söyledi. Lakin onu çekemeyenler, biçareyi dörde bölerek her parçasını birer gediğe astılar. Muharrem ayının ikinci günü akşamı iki taraf yine birbirine girdi. Piri Mehmet Paşanın yanında savaşan Mesih Paşanın karşısında iki ayrı kule vardı. Ayın yedinci günü yapılan hücumla her iki kule de ele geçirildi.⁴⁷

e. Düşmanın Eman Dilemesi Ve Tekrar Savaşması

Muharrem ayının onuncu günü Ahmet Paşa cephesinde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Deniz askerleri de gemilerle denizden hücum etmişlerdi. Bu çarpışmalarda Osmanlılardan hatırı sayılan pek çok kimse şehit oldu. Ayın yirmi birinci günü Şövalyeler bitkin bir hale gelmişlerdi. Bunlar padişaha yalvararak dileklerinin kabul edilmesini istediler.⁴⁸ Canlarının derdine düşen Gayr-ı Müslimler, içlerinden meşhur bir ihtiyarı padişahın huzuruna gönderdiler. Padişah, esasen çok merhametli olduğu için onlara eman verdi. Fakat Rodoslunun biri, Mehmet Paşa gediğinden kaçarak Osmanlılara geldi. Bu adam "Kaledekiler zaman kazanmak için eman diliyor, bunlara başka yerden yardımcı gelecektir, maksatları o vakte kadar sizi avutmaktır" dedi. Gerçekten de gelen haber doğrulandı. Muharrem'in yirmi beşinci gecesi, askerle dolu düşman gemileri gelerek, rüzgar kuvvetiyle mahfuz ve müstahkem limana girdiler.⁴⁹

⁴² Tabib Ramazan, age., s. 158; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 95a; Bkz. Mehmet Efendi, age., v. 106a-b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 158-159; Feridun Bey, age., s.533.

⁴³ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 159-162, Celâl-zâde Mustafa, age., v. 95b, Mehmet Efendi, age., v. 107a-b; Feridun Bey, age., s.533.

⁴⁴ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 95b-96a; Feridun Bey, age., s.533; Mehmet Efendi, age., v. 108a.

⁴⁵ Feridun Bey, age., s.534; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 96a; Mehmet Efendi, age., v. 109a.

⁴⁶ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 96 a-97b; Mehmet Efendi, age., v. 109b.

⁴⁷ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 98a-b; Mehmet Efendi, age., v. 110b-111a; Feridun Bey, age., s. 535.

⁴⁸ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 175; Bkz. Yurdaydın, age., s. 42-43; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 98b-99a; Mehmet Efendi, age., v. 111a-112a; Feridun Bey, age., s. 537.

⁴⁹ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 99b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 176-178; Tabib Ramazan, age., s. 186-187; Mehmet Efendi, age., v. 112a-b; Feridun Bey, age., s. 537.

Özetle, bunlar verdikleri sözde durmayıp, yardımlar gelince tekrar savaşı göze aldılar. Kalenin hisar kapısı ile hendek üzerine konan hareketli köprüyü aldılar ve onun altındaki ayakları ve duvarları yıktılar. Köprüyü çektikten sonra taarruza geçtiler. Bu halden muzdarip olan İslam askerleri, bu sefer düşmanlara adam akıllı bir ders vermeye hazırlandılar. Denilebilir ki, bugüne kadar yapılan savaşlar, bugünkü savaşa göre pek hafif kalırdı. İki taraf, var gücüyle savaşıyordu. Ayın yirmi sekizinci gecesi pek korkunç bir çarpışma oldu ve düşman çok zayıyata uğradı. Sabah olunca da çarpışma bütün şiddetiyle devam etti. O gün ikindiye doğru düşmanlar tekrar eman, eman diye bağıştılar. Osmanlılar “siz daha önce de eman dediniz” diye aldırış etmediler.⁵⁰

f. Düşmanın Eman Dilemesi Ve Emanın Verilmesi

Kale başkomutanı, Megola Mastori denilen A. De Villeres de I'sle-Adam, İstanköy hakimini, elli kadar adamıyla beraber, padişaha eman dilemek üzere gönderdi. Keyfiyet padişaha bildirildiğinde, padişah onları affetti. Hemen bir divan kuruldu ve Rodos'un en ünlü adamları boyun eğerek, gelip itaat ettiler. Padişah, bunlara hilatlerle beraber bir ahitname verdi. Buna göre; kimseye zorlama yapılmayacak, burada kalmak isteyenler kendi evinde kalacak, adetleri üzere yaşayacaklar, ticaretlerine devam edip, ekip biçeceklerdi. Gitmek isteyenlere mani olunmayacak, mal ve aileleri ile gitmek istedikleri yere sağ salım gidecekler, kimseye zarar verilmeyecekti. Ada halkı beş yıl müddetle vergi ödemeyecek ve kapıkulu ocakları için devşirme alınmayacaktı. Düşmana eman verildiği gün, Ferhat Paşa da bir ordu ile Rodos'a geldi.⁵¹

F. Fetih Sonrası Yapılanlar

Rodos adası alındıktan sonra, üç bin kadarı Müslüman olan zindanlardaki mahkûmların salıverilmesi emredildi. İçlerinde muhtelif millet ve hükümetlere mensup talihsiz kimseler, seyitler, dervişler, birçok alimler bulunuyordu. Bunlardan kimisinin boynunda, kimisinin ayaklarında ve kimisinin de el ve ayaklarında zincirler ve prangalar vardı. Bunlar özgürlüklerine kavuştukları için sevinçle el açıp, kendilerini bu güne kavuşturan Osmanlı devletine ve padişahına hayırlı dualar ettiler.⁵²

Safer ayının beşinci günü, veziriazam Mehmet Paşa ile üçüncü vezir Ahmet Paşa ve Yeniçeri Ağası Bâli Ağa kendi cephelerinden hisara girdiler. Perşembe günü, kale ve şehrin her tarafı açıldı. Askerler tekbir alarak içeriye girdiler ve yeniçeriler bayraklarını Arap hisarının çan kulesine diktiler. Şehrin ortasında yükseklik ve büyüklük itibarıyla dünyada eşi az olan Sencivan adlı bir kilise vardı. Osmanlılar bunun içinde Hristiyanlığa ait olan resim ve diğer eşyayı kaldırdılar. Sonra bu kiliseyi camiye çevirip, içine mihrap yaptılar.⁵³

Cuma günü kurulan divana bütün devlet adamları ve askerler gelip, padişahın ellerini öptüler ve kazanılan zaferden dolayı, tebrik ettiler. Sonra davullar çalınıp, şenlikler yapıldı ve herkes sevince gark oldu.⁵⁴

Kale komutanı Megola Mastori ile Rodos'un diğer ileri gelenleri gelip, padişahın ellerinden öptüler. Padişah, onlara gümüş ve altından yapılmış değerli eşyalar, kumaşlar, mallar bağışladı. Derken o gün, iki geminin deniz tarafından hisara sokulduğu görüldü. Bunlar askerlerle dolu olup, Rodoslulara yardım maksadıyla gelmişlerdi. Bunlar gemicilerimiz tarafından hemen yakalandılar.⁵⁵ Yine burada, Âl-i Osman'dan Cem Sultan'ın oğlu ve ailesi ele geçirildi. Kafirler, bir koz olarak

⁵⁰ Bkz. Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 178-179; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 99b-100a; Mehmet Efendi, age., v. 112b; Feridun Bey, age., s. 538; Tabib Ramazan, age., s. 188.

⁵¹ Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 100b; Feridun Bey, age., s. 538; Lütfî Paşa, age., s. 313; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 179; Tabib Ramazan, age., s. 190-192; Mehmet Maksudoğlu, Osmanlı Tarihi, Elif Yayınları, İstanbul 2003, s. 243; Shaw, age., s. 134; Uzunçarşılı, age., s. 315; Tekindağ, agm., s. 59; Mehmet Efendi, age., v. 113a-b.

⁵² Bkz. Celâl-zâde Mustafa, age., v. 100b-101a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 184; Mehmet Efendi, age., v. 114a-b; Tabib Ramazan, age., s. 192; Uzunçarşılı, age., s. 316.

⁵³ Bkz. Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 183-184; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 101a-101b; Mehmet Efendi, age., v. 113b-114a; Tabib Ramazan, age., s. 194; Feridun Bey, age., s. 538; Yurdaydın, age., s. 43.

⁵⁴ Mehmet Efendi, age., v. 114a; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 101b; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 183.

⁵⁵ Bkz. Feridun Bey, age., s. 539; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 101b-102a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 183; Tabib Ramazan, age., s. 193; Mehmet Efendi, age., v. 114a-b.

kullanır, fitneye alet ederiz diye, ona ihtimam gösterirlerdi.⁵⁶ Padişah, Rodos şehrine girmeden, bunların kendisine teslim edilmesini, aksi takdirde kimsenin adayı terk etmesine müsaade edilmeyeceğini şövalyelerin reisine bildirmişti. Teslim edilen Cem'in oğlu diye bilinen bu kişi katledildi ve ailesi İstanbul'a gönderildi.⁵⁷

Safer ayının onuncu günü padişah bir ata binerek fethedilen hisarı gezdi. Sonra kalenin etrafını, liman ağzında bulunan uzun zinciri ve mendireği, Arap kulelerini ve görmeye değer yerleri gördü. Dönüşünde Rodos şehrine sancak beyi, kadı, kale komutanı ve muhafızlar tayin edilmesini ve yıkılan yerlerinde tamirini emretti. Rodos kalesinin tamiri için Mentеше Sancak Beyi İskender Bey, Karasi Beyi Sinan Bey, Aydın Beyi Lütü Bey ve Saruhan Beyi Ferhad Bey tayin olundu. Rodos müstakil bir sancak yapılarak, Midilli Sancak Beyi Dizdarzade Mehmet Çelebi atandı.⁵⁸

Safer'in on ikinci günü yalnız genel karargahın ağırlıkları Marmaris iskelesine çıkarıldı. Ertesi gün divan kurularak Megola Mastori gelip padişahın elini öptü. Hazinesinde ne varsa hepsini Osmanlılara bırakarak, kendisiyle birlikte gidecek kimseler için müsaade istedi ve gece yarısı adadan ayrıldı.⁵⁹

Safer ayının on dördüncü Cuma günü padişahla vezirler, memurlar, askerler Sencivan camiine giderek Cuma namazını kıldılar. Padişahlardan hiçbirine nasip olmayan bu zafer, Kanunî Sultan Süleyman'a nasip olmuştu. Bu zafer, fetihnameler yazılarak herkese duyuruldu.⁶⁰

Ertesi günü (3 Ocak 1523 Cumartesi) padişah, bir kadırgaya ve geri kalan büyük devlet adamları ve askerler gemilere binerek Marmaris iskelesine geçti. Orada padişah atına binerek biraz gezdikten sonra karargahına geldi. Devlet adamlarıyla bazı hususi kimseler orada kaldılar. Diğerleri de İstanbul'a gitmek için izin alıp gittiler.⁶¹ Büyük bir ordu padişahın icazeti ile yerlerine dağıldılar. Daha sonra padişah, gündüzleri yol alıp, geceleri dinlenerek İstanbul'a vardı.⁶² Sefere Üsküdar-Kütahya-Denizli-Muğla-Marmaris-Rodos yolunu kullanarak yola çıkan Kanunî, Marmaros-Muğla-Alaşehir-Akhisar-Bursa-Üsküdar yolunu kullanarak saraya geri döndü.⁶³

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmet devrinde ciddi bir biçimde Akdeniz politikasını oluşturan Osmanlı Devleti, onun zamanında Anadolu sahillerine yakın Doğu Akdeniz adalarının önemli kısmını hâkimiyeti altına almıştı. Sonraki dönemlerde bu fetih siyaseti devam ettirilmiş ve 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Doğu Akdeniz'deki hâkimiyet perçinlenerek, Osmanlı nüfuzu Orta ve Batı Akdeniz'e de taşınmıştı.⁶⁴

Osmanlı klasik döneminin üç padişahı Fatih, Yavuz ve Kanunî döneminde Osmanlı denizciliği, üç denizde, Karadeniz, Akdeniz ve Hind denizinde dünya denizciliği ile rekabet eder konuma getirilerek, Osmanlı deniz egemenliğinin hedefleri çizilmişti. Özellikle Kanunî döneminde Osmanlı denizciliği büyük bir gelişme göstermiştir.

Sultan Süleyman çıkardığı pek çok yazılı yasa ile devletin kara ve denizdeki askeri durumunu düzeltmiş ve olgunluğa erdirmişti. Donanma-yı hümayun üç yüz savaş gemisinden meydana geliyordu. Donanma isyanları bastırmak, vergileri toplamak, korsanları sindirmek, Afrika'daki tâbi

⁵⁶ Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s. 179; Feridun Bey, age., s. 539. (Sultan Bayezid ile Cem iki kardeş idiler. Babaları Fatih vefat edince, Amasya valisi olan Bayezid, Karaman valisi olan Cem'den önce gelip tahta oturdu. Bunu kabullenmeyen Cem, askerinin toplayıp Bayezid ile savaştı. Savaşı Bayezid kazanınca Cem kaçtı. Daha sonra hacca gitti ve oradan döndükten sonra tekrar Anadolu'ya gelip tahta hak iddia etti. Bunun üzerine Bayezid Cem'in üzerine geldi ve etrafında toplanan isyancıları kılıçtan geçirdi. Fakat Cem kaçmayı başardı ve gemiye binerek Rodos adasına sığındı. Burada şövalyelerin elinde uzun zaman kalan Cem, Fransa'ya gönderildi. Bir müddet orada kaldıktan sonra orada vefat etti. Sultan Bayezid, kardeşinin tabutunu İstanbul'a getirip Bursa'da defnettirdi. İşte Rodos'ta Cem'in oğlu diye bahsedilen kişi bundandır.)

⁵⁷ Uzunçarşılı, age., s. 316; Tekindağ, agm., s. 60

⁵⁸ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 102a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.186; Mehmet Efendi, age., v. 114b; Feridun Bey, age., s. 539.

⁵⁹ Celâl-zâde Mustafa, age., v. 102b; Mehmet Efendi, age., v. 116b; Feridun Bey, age., s. 539; Solak-zâde, age., s. 125; Peçevi, age., s. 59.

⁶⁰ Hasan Bey-zâde, age., v. 6a; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 102b-103a; Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.187; Mehmet Efendi, age., v. 116b; Feridun Bey, age., s. 539; Tekindağ, agm., s. 60.

⁶¹ Bkz. Feridun Bey, age., s. 539; Celâl-zâde Mustafa, age., v. 103a-b; Mehmet Efendi, age., v. 116b-117a; Tabib Ramazan, age., s. 194 vd.

⁶² Kemal Paşa-zâde, X. Defter, s.188; Solak-zâde, age., s. 125; Peçevi, age., s. 59; Asrar;age., s.73; Feridun Emecen; "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, Cilt 9*, s.504.

⁶³ M. Akif Erdoğan, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 19, sayı 1, Temmuz 2004, s. 56.

⁶⁴ Gülsoy; "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti", s. 597.

beyliklere, müttefiklere ve düşmanlara devletin deniz gücünü göstermek gibi alışılmış vazifelerini yapardı. Kaptan-ı Deryaya Ege denizindeki 30 ada bağlanmış, yardımcı olarak altı yüz subay verilmişti. Devlet içindeki itibarı hemen hemen Sadrazama eşitti.⁶⁵

16. yüzyılın ilk yarısının ortalarında karadaki mücadele yanında rekabet denizlere de taşındı. Karada İmparatorluğun Alman kanadıyla karşı karşıya gelirken, denizlerde de İspanyol kanadıyla, bir çatışma içine girildi.⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i kontrolü, Akdeniz'in düşman tarafından kontrol edilmesini engellemek için İspanyolların ve Osmanlıların mümkün olan tüm araçlarla savaşacakları bir anlaşmazlığın başlangıcını teşkil etti.⁶⁷

Osmanlıların Doğu Akdeniz'deki en büyük rakibi Venediklilerdi. Osmanlı hâkimiyeti Kuzey Afrika sahilleri boyunca Batı Akdeniz'de yayılmaya başlayınca bu kez Habsburgularla mücadeleler başladı.⁶⁸

Kanunî zamanındaki Akdeniz faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin Orta Akdeniz'deki hâkimiyetini perçinlemesi ve Batı Akdeniz'de kendisini hissettirmeye başladığı dönem olarak değerlendirilebilir. Ünlü Osmanlı padişahı saltanatının ikinci yılında Rodos'u ve ona bağlı adaları alarak, Suriye ve Mısır sahilleri ile Anadolu arasındaki deniz ulaşımını emniyete aldı ve Anadolu sahillerine çok yakın olan bir düşmanı uzaklaştırdı. Rodos'un fethiyle, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı üstünlüğünü perçinlerken, bu alandaki mücadele orta ve batı Akdeniz'e intikal etti.⁶⁹

Kanunî döneminde Osmanlı denizciliğinin bu üç denizdeki faaliyetleri Gelibolu tersanesi, İstanbul tersanesi, Süveyş tersanesi, Tuna kaptanlığı, Rusçuk tersanesi ve Birecik tersanesi vasıtasıyla önemli bir destek elde etmiştir. Osmanlı'nın denizlerde egemen olmasında bu tersanelerde yapılan gemilerin önemli bir yeri vardır.⁷⁰

Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'ni denizlere çıkarmakla 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne çok büyük bir prestij sağlamış bulunuyordu. Fransa kralı ve İngiltere kraliçesinin Osmanlı Devletinden yardım istemesine kadar varan bu prestijin dayandığı ilk temel, Akdeniz egemenliği idi. Donanma gemileri nereye bayrak götürdü ise, orası Osmanlı Devleti'nin satveti altında titremiştir.⁷¹

16. yüzyılda Akdeniz'in Batı kesimi ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol mücadelesi sonucunda Osmanlılar, İspanyolların Kuzey Afrika'da tutunmalarını önlemiş ve Akdeniz'den çekilerek bütün kuvvetlerini kolonilere vermelerine sebep olmuştur. Bu yüzyıl içerisindeki savaşların hemen hepsinden galibiyetle ayrılan Osmanlılar, bu sırada Akdeniz'deki tartışmasız en büyük güç konumuna gelmişlerdir.

Kaynakça

- Asrar Ahmet, *Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Alemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972.
- Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Ktp, Ayasofya Nr. 3317.
- Celâl-zâde Mustafa Koca Nişancı, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Haz. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981.
- Danışman Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.
- Emecen, Feridun, "*Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti*", Türkler, Yeni Türkiye Yay., Cilt 9, Ankara 2002.
- Erdoğan, M. Akif, "*Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi*", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 19, sayı 1, Temmuz 2004.
- Eyyubî, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Küt. Esad ef. Koll., No:2422.
- Feridun Ahmet Bey; Mecnua-i Münşeat-ı Feridun Bey; Takvimhane-i Amire, İstanbul 1274.

⁶⁵ Bkz. A. de Lamartine; age., c. 4, s. 865-867.

⁶⁶ Emecen; "*Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti*", s. 509.

⁶⁷ Ibarra; "*İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları*", s. 606.

⁶⁸ Gülsoy; "*XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti*", s. 597.

⁶⁹ Gülsoy; "*XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti*", s. 590.

⁷⁰ Rahmi Çiçek; "*Kânûni Dönemi Osmanlı Denizciliği*", Kânûni Sultan Süleyman Paneli, KATÜ Kânûni Sultan Süleyman Uygulama ve Araştırma Merkezi, Genel yayın no:180, Uyg. Arş. Yayın No:1, Eylül 1995 Trabzon, s. 19.

⁷¹ Bkz. A. Büyüktuğrul; "*Kânûni Sultan Süleyman ve Toplu Strateji*", Kanuni Armağanı, TTK, Ankara 1970, s. 122-123.

- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, Kayseri Raşid Ef. Küt. No:920.
- Hadidi, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall, Büyük Osmanlı Tarihi, (Çev.: Mehmed Ata Bey, Yay. Haz.: Mümin Çevik; Erol Kılıç), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.
- Hasan Bey-zâde, *Tarih-i Hasan Bey-zâde*, TSMK, Hazine koll. No. 1585.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 4. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.
- Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman X. Defter*, (Haz. Şefaettin Severcan), TTK, Ankara 1996.
- Lütü Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, Matbaa-i Amire, Birinci Baskı, İstanbul 1341.
- Maksudoğlu, Mehmet; Osmanlı Tarihi, Elif Yayınları, İstanbul 2003
- Mehmet Efendi, *İbtihacü't-Tevarih*, Süleymaniye Küt. Hüsrev Paşa Koll, no:321-322.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, (Çev. İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser, Cilt 2.
- Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Shaw, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1994.
- Solak-zâde Mehmet Hemdemî Çelebi; *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Tabib Ramazan; *Er-Risale El-Fethiyye Er-Rodosiyye Es-Süleymaniyye*, Haz. Necati Avcı; Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Şahabettin Tekindağ; "Rodos'un Fethi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 8, 1968.
- uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, c. 1-10, Ankara 1998.
- Yurdaydın Hüseyin Gazi; *Kânûni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, AÜ, İlahiyat Fak. Yay., TTK, Ankara 1961.

MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİ BİLGİ DÜZEYLERİ VE KULLANIM AMAÇLARININ BELİRLENMESİ: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

FACULTY OF ENGINEERING STUDENTS OF INFORMATION TECHNOLOGY KNOWLEDGE LEVEL AND PURPOSE OF USE DETERMINATION: THE CASE OF AKDENİZ UNIVERSITY

Okan ORAL

Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mekatronik Mühendisliği Bölümü,
okan@akdeniz.edu.tr

Özet

Geleceğin bilgisayar ve internet üzerine kurulu olduğu günümüzde, üniversite öğrencilerinin bu konuya bakış açısı gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Üniversitelerin bilgisayar sistemleri ile üniversitelerde okutulmakta olan bilgisayar derslerinin günümüz koşullarına hizmet verecek düzeyde olması, bilgisayarla yeni tanışan öğrencilerin teknolojiye daha hızlı alışmasını sağlayabilecektir. Bu şekilde öğrencilerin, çabuk ve hızlı değişen teknolojiye ayak uydurması daha kolay hale getirilebilecektir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için araştırmada Geçer ve Dağ (2010) tarafından geliştirilen "Bilgisayar okur-yazarlık ölçeği"nden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Çalışmanın katılımcıları 2015-2016 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü ve Çevre Mühendisliği Bölümü'nde okuyan, Temel Bilgisayar ve Algoritmalar dersini aktif olarak alan öğrencilerdir. Hazırlanan anket formu, 59 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi SPSS-15 programında yapılmış ve istatistikî metotlarla analiz edilmiştir. Çalışmada analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca elde edilen bu bulgulara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Teknolojileri, Bilgisayar Okur-Yazarlığı, Jeoloji Mühendisliği, Çevre Mühendisliği.

Abstract

Today the future is based on the computer and the Internet, college students are becoming the subject of this perspective is more important day by day. The computer system of the university the computer that is being taught in university courses to serve the current conditions remain on the level, be able to provide new technology to meet the students to get used to a faster computer. In this way, students will be able to make quicker and easier to keep up with rapidly changing technology. This study aimed to determine the level of computer literacy of university students. To achieve this goal, a research "Computer Literacy Scale" developed by Geçer and Dağ (2010) was used as a questionnaire. The participants of the study 2014-2015 academic year in the fall semester studying at Akdeniz University Faculty of Engineering Department of Food Engineering, Basic Computer Algorithms are the courses the students as active. The prepared questionnaire is applied to 59 university students. The evaluation of the data obtained were analyzed by SPSS-15 program and the statistical method. In the study, analysis is given to the findings obtained as a result. In addition, solutions have been developed for these findings.

Keywords: Information Technology, Computer Literacy, Geological Engineering, Environmental Engineering.

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler toplumsal yaşamın her alanında değişmelere neden olmaktadır. Bu değişmeler, eğitim kurumlarının yapı ve işlevlerini de etkilemektedir. Endüstri, ekonomi ve iletişim

gibi birçok toplumsal sistem, eğitim kurumlarının teknolojiyi kullanabilen bireyler yetiştirmesini beklemektedir (Cüre ve Özden, 2008:34). Teknolojinin etkisiyle sürekli değişen ve gelişen bilgi karşısında var olan teknolojiyi kullanmak birey için bir ayrıcalık değil zorunluluk halini almıştır. Bu ortamda yer alan bireylerin bilgiye nasıl erişilebileceğini bilen, gerektiğinde bilgilerini ihtiyacına yönelik kullanabilen ve yeni bilgiler üretebilen nitelikte olmaları istenmektedir. Bu niteliklere sahip bireyleri yetiştirmede en büyük yardımcı bilgisayar ve internettir (Geçer ve Dağ, 2010:20). Bilgisayar ve internetin hızla yayılması ve hayatın vazgeçilmez bir parçası olması nedeniyle bireylerin üniversite çağına gelmeden bu teknolojilerle karşılaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla birey bilgisayar ve interneti kullanabilmek için çok basit düzeyde de olsa bu teknolojileri öğrenmek durumunda kalabilmektedir. İlk ve orta öğretimde verilen dersler de göz önüne alındığında, öğrencilerin üniversite çağına gelinceye kadar bilgisayar ve internet teknolojilerini etkili bir şekilde kullanma yeteneğini kazandıkları düşünülmektedir (Özdemir ve Kuzu, 2010:41). Üniversitelerde Temel Bilgisayar dersini alan öğrencilerin ders müfredatı ile ilgili ön yargıları bulunmakta olup, bu önyargı (“Ben zaten biliyorum”) biçiminde ifade görmektedir. Ancak yıllar içinde elde edilen deneyimler, öğrencilerin bilgisayar okuryazarlığı ve bilgisayar kullanma seviyelerinin yeterli olmadığı yönündedir (Budak, 2013:57). Bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişim ve değişim, bilgisayar okuryazarlığının, kısa bir süreçte tamamlanabilecek bir eğitim aşaması olmadığını ve bunun yaşam boyu eğitim anlayışı olarak algılanması gerektiğini göstermektedir (Çelik vd, 2008:15).

Bu çalışma ile, bilgisayar okur-yazarlık yeterliliklerinin kazanılmasının bilgi toplumları için kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu göz önüne bulundurularak, gelecekte toplumda yer alacak mühendislik fakültesi jeoloji mühendisliği ve çevre mühendisliği öğrencilerinde bilgisayar okur-yazarlık davranışlarının hangi düzeyde olduğunu belirlemek amaçlanmıştır.

2. MATERYAL YÖNTEM

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini belirleyerek alan yazınına katkı sağlama amacını taşımaktadır. Bu araştırma Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji ve Çevre Mühendisliği öğrencilerini kapsamaktadır. Araştırma birincil verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup, bu çerçevede hazırlanan anketin üniversite öğrencilerine uygulanmasıyla verilerin toplanması sağlanmıştır. Anket, 2015-2016 eğitim-öğretim döneminde Temel Bilgisayar ve Algoritmalar dersini aktif olarak alan öğrencilerden 59 öğrenciye uygulanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini ölçmek için “Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeyi Ölçeği” (Geçer ve Dağ, 2010:20) kullanılmıştır. Anket 5’li Likert ile ölçeklendirilmiş 40 görüşten oluşmaktadır. Ancak anketteki bir soru farklı bilgi düzeyini ölçtüğü için ikiye bölünerek uygulanmıştır. Ankete demografik nitelikteki değişkenler de ilave edilerek soru formu oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında uygulanan ankette elde edilen verilerin analizinde SPSS 15.0 paket programı kullanılmıştır. Test sonuçları %95 güven aralığında değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Araştırmanın Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeyi Ölçeği’nin güvenilirliğini test etmek için oluşturulan soru formunun 41 maddelik bölümü güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Tüm özellikler için, araştırmanın güvenilirliği Alpha %80 üzeri sonuç vermektedir. Araştırmanın güvenilirlik sonuçlarının %60’ın üzerinde olması kabul görmektedir (Nakip, 2006:429). Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,96 bulunmuştur. Tablo 1’de tüm katılımcılara (n=59) uygulanan güvenilirlik testi sonucu görülmektedir ve tüm katılımcılardan elde edilen güvenilirlik katsayısı 0,96 olarak bulunmuştur (Cronbach’s Alpha=0,964). Güvenilirlik katsayısının 0,80-1,00 arasında olması ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Alpar, 2011:350). Ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0,96 olması araştırmanın yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
,964	41

3.2. Örneklemin Demografik Yapısı

Araştırmaya katılan öğrencilerin temel istatistikî bilgilere göre dağılımları belirlenmiştir. Buna göre, ankete katılan öğrencilere ilişkin şu noktalar ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin %54,2'si birinci sınıf, %16,9'u ikinci sınıf, %22,0'si üçüncü sınıf ve %6,8'i dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin %28,8'i Çevre Mühendisliği, %71,2'si Jeoloji Mühendisliği Bölümünde okumaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %67,8'i 17-21 yaş aralığında, %30,5'i 22-26 yaş aralığında, %1,7'si ise 37 yaş üzeridir. Öğrencilerin %25,4'ünün aile gelir durumu 500-1050 TL'nin aralığında, %28,8'inin 1051-2050 TL aralığında, %23,7'sinin 2051-3050 TL aralığında, %11,9'unun 3051-4050 TL aralığında, %10,2'sinin 4051 TL ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Öğrenci ailelerinin %42,4'ü Akdeniz Bölgesinde ikamet ederken, %5,1'i Marmara Bölgesinde, %20,3'ü İç Anadolu Bölgesinde, %15,3'ü Ege Bölgesinde, %5,1'i Doğu Anadolu Bölgesinde, %6,8'i Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve %5,1'i Karadeniz Bölgesinde ikamet etmektedir. Öğrencilerin %5,1'i yetişme çağında en uzun süre köyde, %8,5'i belde veya bucakta, %15,3'ü ilde, %52,5'i büyükşehirde bulunmuştur.

3.3. Öğrencilerin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Tespit Edilmesi

Geçer ve Dağ (2010) tarafından geliştirilen "Bilgisayar okur-yazarlık ölçeği" puanlarının değerlendirilmesinde aşağıdaki kriterler temel alınmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Bilgisayar Okur-Yazarlık Puanlarının Değerlendirilmesinde Temel Alınan Kriterler

41-82	Bilgisayar okur-yazarlık düzeyi yetersiz
81-123	Bilgisayar okur-yazarlık düzeyi orta
124-164	Bilgisayar okur-yazarlık düzeyi yeterli
165-205	Bilgisayar okur-yazarlık düzeyi ileri düzeyde

Genel olarak öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık davranışlarını gösterme düzeylerine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık davranışları incelendiğinde 5 üzerinden en yüksek ortalamanın 28. maddeye ($X=4,83$) ait olduğu görülmektedir. "İnternette gezinti yapabilirim" ifadesi için öğrencilerin %86,4'ü "çok iyi" yapabilirim seçeneğini işaretlemişlerdir. 28. maddeden sonraki en yüksek ortalamanın 9. maddeye ($X=4,81$) ait olduğu görülmektedir. "Bir USB Flash belleği bilgisayara yükleyebilirim" ifadesine araştırmaya katılan öğrencilerin %84,7'si "çok iyi" yapabilirim şeklinde cevap vermişlerdir. Aritmetik ortalaması en düşük maddenin ise 37. Madde ($X=1,61$) olduğu görülmektedir. "Bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını (Pagemaker, QuarkXpress vb.) kullanabilirim" ifadesi için araştırmaya katılan öğrencilerin %1,7'si "çok iyi" yapabilirim seçeneğini işaretlemişlerdir. Aritmetik ortalaması en düşük ikinci maddenin ise 36. Madde ($X=1,76$) olduğu görülmektedir. "C, C++, Pascal, Java vb. bilgisayar programı ile yazılmış bir programdaki hataları bulabilirim" ifadesi için araştırmaya katılan öğrencilerin %1,7'si "çok iyi" yapabilirim seçeneğini işaretlemişlerdir. Genel olarak incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin bu ölçekten alabileceği en yüksek toplam puan 205'dir. Bu ölçüt dikkate alındığında araştırmaya katılan tüm öğrencilerin aritmetik ortalaması $X=155,22$ 'dir. Ortaya çıkan sonucun araştırmaya katılan öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeyi için yüksek bir değer olduğu ifade edilebilir.

Araştırma bulgularına göre, İnternette gezinti yapabilirim (4,83), Bir USB Flash belleği bilgisayara yükleyebilirim (4,81), Bilgisayarda oluşturduğum dosya ve klasörleri silebilirim (4,80) ve Bilgisayarı açarak bir CD'yi çalıştırabilirim ifadeleri en yüksek ortalamaya sahip olan 4 ifade olarak gruptaki bireylerin Temel Bilgisayar Kullanma Becerileri açısından oldukça yeterli bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Bunun yanında, Bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını

(Pagemaker, Quark Xpress vb.) kullanabilirim (1,61), C, C++, Pascal, Java vb. bilgisayar programı ile yazılmış bir programdaki hataları bulabilirim (1,76), Çizim programlarını (Freehand, CorelDraw vb.) başarılı bir şekilde kullanabilirim (1,80) ve gerektiğinde bir bilgisayar programı (C, C++, Pascal, Java vb.) yazabilirim (1,90) ifadeleri en düşük ortalamaya sahip olan 4 ifade olarak gruptaki bireylerin masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri açısından ise son derece yetersiz bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Gruptaki bireylerin orta düzey bilgi ve beceriye sahip olduğu alan ise, Görüntü düzenleme programlarını (photoshop) gerektiğinde kullanabilirim (2,93), Bilgisayarın donanım parçalarının ne işe yaradığını açıklayabilirim (3,17) ve basılı bir materyali tarayıcı kullanarak bilgisayara aktarabilirim (3,56) ifadelerinin yer aldığı ve işletim sistemleri kullanım bilgi ve becerileri olarak açıklanabilecek olan alan olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin Bilgisayar Okur-Yazarlık Davranışlarını Gösterme Düzeyleri

Madde	N	Sum	Mean	Std. Deviation
B1 Donanım parçalarının ne işe yaradığını açıklayabilirim	59	187	3,17	1,26
B2 Bilgisayarın işletim sistemi çökünce tekrar yükleyebilirim	59	155	2,63	1,61
B3 Bilgisayarda kişisel bir dosya veya klasör oluşturabilirim	59	272	4,61	0,87
B4 Bilgisayarda oluşturduğum dosya ve klasörleri silebilirim	59	283	4,80	0,52
B5 Bilgisayarda yeni bir belge oluşturabilirim	59	275	4,66	0,73
B6 Bilgisayarda oluşturduğum belgeyi bilgisayara kayıt edebilirim	59	273	4,63	0,85
B7 Bir belgedeki verileri kesip-yapıştırabilirim	59	272	4,61	0,83
B8 Bilgisayarı açarak bir CD'yi çalıştırabilirim	59	283	4,80	0,58
B9 Bir USB Flash belleği bilgisayara yükleyebilirim	59	284	4,81	0,47
B10 Bir dosyayı Cd'ye veya USB Flash belleğe kaydedebilirim	59	276	4,68	0,68
B11 İnternette aldığım bir dosyayı Cd, USB'ye kaydedebilirim	59	267	4,53	0,80
B12 Bilgisayar oyunlarını bilgisayara yükleyip çalıştırabilirim	59	261	4,42	1,10
B13 Bilgisayarda bir veri tabanı(MS Access, Mysql) oluşturabilirim	59	145	2,46	1,48
B14 Bilgisayarda dosya veya klasör kopyalayıp, taşıyabilirim	59	280	4,75	0,58
B15 Basılı bir materyali tarayıcı kullanarak bilgisayara aktarabilirim	59	210	3,56	1,44
B16 Bilgisayardaki dosyaları sıkıştırabilirim.	59	223	3,78	1,50
B17 Bilgisayardaki sıkıştırılmış dosyaları açabilirim	59	220	3,73	1,45
B18 Sunuma resim, ses, film vb nesnelere ekleyip çıkartabilirim	59	249	4,22	1,07
B19 Bilgisayar aracılığıyla interaktif banka işlemlerini yapabiliyorum	59	231	3,92	1,39
B20 Bir e-posta hesabı oluşturabilirim	59	280	4,75	0,63
B21 E-posta hesabımda bir adres defteri oluşturabilirim	59	240	4,07	1,30
B22 E-posta adresimi kullanarak tartışma gruplarına üye olabilirim	59	225	3,81	1,32
B23 Bir e-posta yazıp gönderebilirim	59	279	4,73	0,58
B24 Gelen bir e-postayı açıp okuyabilir ve kaydedebilirim	59	275	4,66	0,78
B25 Bir e-postaya dosya ekleyip gönderebilirim	59	277	4,69	0,59
B26 E-postama gelen eklenmiş bir dosyayı açabilirim	59	274	4,64	0,64
B27 Web arama motorlarını kullanabilirim	59	281	4,76	0,60
B28 İnternette gezinti yapabiliyorum	59	285	4,83	0,46
B29 Dosya paylaşım sitelerine veya forumlara üye olup dosya transferi yapabiliyorum	59	241	4,08	1,15
B30 Kişisel web sitemi hazırlayabilirim	59	146	2,47	1,42
B31 Hazırladığım bir belgeyi web sayfası haline getirebilirim	59	142	2,41	1,46
B32 İnternette sohbet (MSN) yapabiliyorum	59	266	4,51	1,02
B33 Bir bilgisayar paket programını (World vb.) bilmeyen bir kişiye öğretebilirim	59	230	3,90	1,28
B34 Bir bilgisayar paket programını (Excel vb.) bilmeyen bir kişiye öğretebilirim	59	218	3,69	1,32
B35 Gerektiğinde bir bilgisayar programı (C, C++, Pascal, Java vb.) yazabilirim	59	112	1,90	1,06
B36 C, C++, Pascal, Java vb. bilgisayar programı ile yazılmış bir programdaki hataları bulabilirim	59	104	1,76	1,01
B37 Bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını (Pagemaker,	59	95	1,61	0,91

B38	QuarkXpress vb.) kullanabilirim Çizim programlarını (Freehand, CorelDraw vb.) başarılı bir şekilde kullanabilirim	59	106	1,80	1,00
B39	Resim programlarını (Canvas, Paintshop) başarılı bir şekilde kullanabilirim	59	145	2,46	1,25
B40	Görüntü düzenleme programlarını (photoshop) gerektiğinde kullanabilirim	59	173	2,93	1,35
B41	Veri tabanı programlarını (Access, filemaker, foxpro vb.) gerektiğinde kullanabilirim	59	118	2,00	1,16

4.SONUÇ

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji ve Çevre Mühendisliği öğrencilerinin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini belirleyerek alan yazınına katkı sağlama amacını taşımaktadır. Çalışmada öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini ölçmek için “Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeyi Ölçeği” (Geçer ve Dağ, 2010:20) kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin temel istatistikî bilgilere göre %54,2’si birinci sınıf, %16,9’u ikinci sınıf, %22,0’si üçüncü sınıf ve %6,8’i dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin %28,8’i Çevre Mühendisliği, %71,2’si Jeoloji Mühendisliği Bölümünde okumaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %67,8’i 17-21 yaş aralığında, %30,5’i 22-26 yaş aralığında, %1,7’si ise 37 yaş üzeridir. Genel olarak öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık davranışları incelendiğinde 5 üzerinden en yüksek ortalamanın “İnternette gezinti yapabilirim” ifadesine (X=4,83) ait olduğu görülmektedir. Bu ifade için öğrencilerin %86,4’ü “çok iyi” yapabilirim seçeneğini işaretlemişlerdir. Aritmetik ortalaması en düşük ifadenin ise “Bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını (Pagemaker, QuarkXpress vb.) kullanabilirim” (X=1,61) olduğu görülmektedir. Bu ifade için öğrencilerin sadece %1,7’si “çok iyi” yapabilirim seçeneğini işaretlemişlerdir.

Genel olarak incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin bu ölçekten alabileceği en yüksek toplam puan 205’dir. Bu ölçüt dikkate alındığında araştırmaya katılan tüm öğrencilerin aritmetik ortalaması X=155,22’dir. Ortaya çıkan sonucun araştırmaya katılan öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeyi için yüksek bir değer olduğu ifade edilebilir. Araştırma bulgularına göre, İnternette gezinti yapabilirim (4,83), bir USB Flash belleği bilgisayara yükleyebilirim (4,81), bilgisayarda oluşturduğum dosya ve klasörleri silebilirim (4,80) ve bilgisayarı açarak bir CD’yi çalıştırabilirim ifadeleri en yüksek ortalamaya sahip olan 4 ifade olarak gruptaki bireylerin Temel Bilgisayar Kullanma Becerileri açısından oldukça yeterli bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Bunun yanında, bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını (Pagemaker, QuarkXpress vb.) kullanabilirim (1,61), C, C++, Pascal, Java vb. bilgisayar programı ile yazılmış bir programdaki hataları bulabilirim (1,76), çizim programlarını (Freehand, CorelDraw vb.) başarılı bir şekilde kullanabilirim (1,80) ve gerektiğinde bir bilgisayar programı (C, C++, Pascal, Java vb.) yazabilirim (1,90) ifadeleri en düşük ortalamaya sahip olan 4 ifade olarak görülmektedir. Gruptaki bireylerin masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri açısından ise son derece yetersiz bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Gruptaki bireylerin orta düzey bilgi ve beceriye sahip olduğu yargıların ise görüntü düzenleme programlarını (photoshop) gerektiğinde kullanabilirim (2,93), bilgisayarın donanım parçalarının ne işe yaradığını açıklayabilirim (3,17) ve basılı bir materyali tarayıcı kullanarak bilgisayara aktarabilirim (3,56) ifadelerinden oluştuğu görülmektedir.

Eğitim-Öğretim sürecinde bilgisayar ve bağlı teknolojilerin kullanımı hızla artmaktadır. Bireyin bu süreçte bilgisayarı etkin bir araç olarak kullanabilmesi ve bilgisayar destekli sistemlere kolaylıkla uyum sağlayabilmesi, bilgisayar okur-yazarlık düzeyiyle doğrudan ilişkilidir (Budak, 2013:57). Öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık davranışlarını gösterme düzeylerinin geliştirilmesinde öğrenci merkezli, teknoloji destekli öğretim ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinin olumlu yönde etkisi olacağı düşünülmektedir (Geçer ve Dağ 2010:20, Oral ve Çakır 2016:165). Çalışma sonuçlarının da gösterdiği gibi üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu üniversite çağına gelinceye kadar bilgisayar ve internet teknolojilerini kullanmaya ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacını giderebilmek için en düşük düzeyde de olsa çaba göstermişlerdir. Ancak bu çabanın kişilere kazandırdığı bilgi ve

beceriler, üniversitelerin müfredatlarında bulunan temel bilgisayar dersine olan hazır bulunuşluk düzeylerini yeterli seviyeye yükseltmediği görülmüştür (Özdemir ve Kazu, 2010:41).

Öğretim elemanlarının öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini göz önüne alarak öğrencilerin bu alandaki becerilerini öğrenim gördükleri alanlarda uygulama ve geliştirme fırsatını onlara sunmaları yaşam boyu öğrenmeye yatkın ve bilgi çağına uyum sağlayabilen bireyler yetiştirmek açısından faydalı olacaktır. Ayrıca üniversitelerde verilmekte olan Temel bilgisayar derslerinin içeriğinin bölümlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak güncellenmesi yararlı olacaktır (Geçer ve Dağ 2010:20, Oral ve Çakır 2016:165).

Teşekkür

Bu çalışmanın kaynağını oluşturan anketi tasarlayan ve kullanılmasına izin veren Yrd. Doç. Dr. Aynur Kolburan GEÇER ile Yrd.Doç.Dr. Funda DAĞ' a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

AKKOYUNLU, B, “Bilgi Okuryazarlığı ve Yaşam Boyu Öğrenme”, International Educational Technology Conference, IETC Eskisehir, Sa.11 2008.

ALPAR, R. “Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler”, Detay Yayıncılık, Ankara, Sa.350, 2011.

BUDAK, E. “Üniversite Öğrencileri için Bilgisayar Okuryazarlığını Etkileyen Faktörlerin Etkisinin Veri Madenciliği ile Analizi”, AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, C.4, Sa.11, 2013.

ÇELİK, F. vd., “Burdur İli Merkez İlçe İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Seviyeleri”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 8, Sa. 15, 2008.

CÜRE, F ve ÖZDENER, N, “Öğretmenlerin Bilgi Ve İletişim Teknolojileri (Bit) Uygulama Başarıları ve Bit'e Yönelik Tutumları”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) C.34, Sa.41-53, 2008.

GEÇER, A. ve DAĞ, F., “Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, C.:7, Sa. 1, 20-44, 2010

NAKİP, M. “Pazarlama araştırması, teknikler ve (spss destekli) uygulamalar”, Seçkin Yayınları, Ankara, Sa.429, 2006.

ORAL, O. ve ÇAKIR, M. “Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örneği”, UMYOS, Kosova, Sa.165 2016.

ÖZDEMİR, Ö. ve KAZU, İ. Y. “Yükseköğretimde Temel Bilişim Derslerine Olan İhtiyaç ve Ders Öncesi Bilgisayar”, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Sa.41, 2010.

NATURAL AND CULTURAL MONUMENTS IN ALMATY REGION (KAZAKHSTAN)

H. N. KOBEGENOVA

Lecturer, Kazakh State Women's Teacher Training University

A. G. KUANYSHBEKOV

Lecture, Kazakh State Women's Teacher Training University

Zh.S. ZHIEMURAT

Researche Assistant, Kazakh State Women's Teacher Training University

K. N. MAMIROVA

Lecturer, Kazakh State Women's Teacher Training University, kua.ais.gal@mail.ru

Almaty region is a wonderful and unique region where Ili, Karatal Aksu, Lepsi, Bien, Baskan, Sarkand rivers flow into the Lake Balkhash.

The ancient culture of the Kazakh people is reflected in the priceless monuments mounds stone sculptures of the past. Ancient cities are also reminded the glorious history of the generations of people who lived in this region. The region within Seven Rivers was an important center of agriculture and trade from the Middle Ages. The region is rich in Saki, Turkic burial mounds, rock carvings.

The Great Silk Road passed through the territory of Almaty region. The region is a unique complex of monuments of history, archeology, architecture, urban planning and monumental art. It reflects the underlying processes of interaction between nomadic and settled agricultural cultures of the peoples in Central Asia.

Almaty region is of great interest for the development of world tourism, where the Seven Rivers rich in monuments of history, culture and nature such as Charyn Canyon, petroglyphs Tamgaly Tas, eastern religion monuments, lots of mounds and relic groves, picturesque landscapes of Zhungar and Ili Alatau mountains.

The mysterious and sacred place Tamgaly Tas - "Stones with the signs" or they are often called "Rock of Scripture" is located 120 km to north from Almaty in the tract on the Ile river bank. About five hundred years ago, by unknown master was carved on a black surface rocks set of drawings, among them the image of the Buddha of Infinite Light Amitabha, the Buddha Sakyamuni and Avalokitesvara Bodhisattva of Infinite Compassion. [Fig.1]

Fig.1 Petroglyphs Tamgaly Tas - "Stones with the signs"

The name Tamgaly Tas - "Stones with the signs" was given by the nomads, who came to this area in the second half of the 19th century. The most important and significant is certainly the image of Buddhas and bodhisattvas. Endowed with a deep sense of the sacred, this is known in Buddhism mantra literally means: "Oh, pearl, shining in the lotus!". However, its value is practically not interpreted literally. The mantra is treated in accordance with the meaning of each word that represent the purity of body, speech in the mind of the Buddha (ohm), the desire for compassion, love and awakening (Mani), wisdom (Padma) and the unity of wisdom and practice (Hum).

For more than a century and a half, scientists are scratching their heads, trying in vain to unravel the mystery of Tamgaly Tas. Who were the nameless carvers? For what purpose they left the descendants of these drawings on the rocks? Unfortunately, there is no answers to these questions. But the intrigue only fuels interest in the mysterious petroglyphs, and thousands of tourists each year flock to the tract Tamgaly Tas to witness the Buddhist deities and touch the eternity.

Among the 1000 petroglyphs there is deposited on the stone "page" rock of the ancient runic inscriptions dating from the 8-9 centuries. According to scientist's opinions they have left by other nomads – Polovtsy. Ancient artists of several eras left their creations [Fig.2].

Fig.2 Creations of ancient artists Petroglyphs Tamgaly Tas - "Stones with the signs"

On smooth shale surfaces you can see the animals: goats, red deer, horses, bulls, camels, dogs, hunting scenes, figures of men, women [Fig.2]. In addition, there are graceful and thumbnail images, and entire paintings. According to archaeologist's opinion the Tamgaly Tas is a rare monument of history, but also it is a sacred Buddhist temple in the open air, where they prayed and meditated. The temple is similar to those that have been found by archaeologists in India, China, Kyrgyzstan, Pakistan and Tibet. In 2004, Petroglyphs within the Archaeological Landscape of Tamgaly are included in the UNESCO World Heritage List. Gallery petroglyphs Tamgaly is a treasure of global significance and is under the protection of UNESCO. Since 2006, UNESCO has been actively involved in the fate of the monument and provides support for its preservation [2]

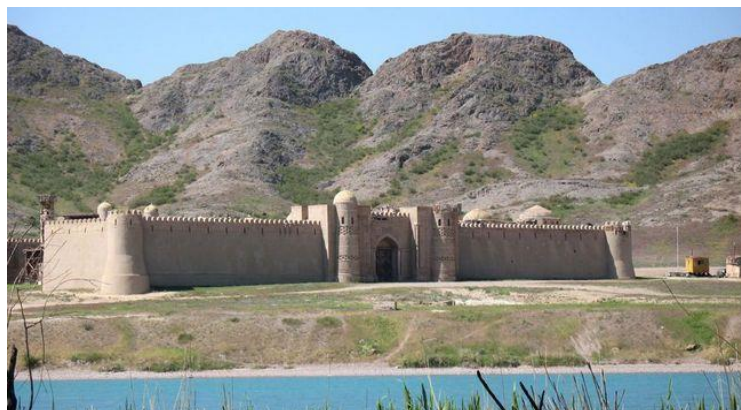

Fig.3 Ancient city in Tamgaly Tas

The ancient city was located at a distance of 3 km from Tamgaly. The city in good condition and it attracts thousands of tourists, climbers. Places are beautiful and have a special energy [Fig.3].

There are a breathtaking place in the territory of Almaty region where the majesty of nature and its architect talent manifested in all its glory, where one feels like a little grain of sand, which the wind has brought the unknown in the inner sanctum of Mother Nature. One of such places is Charyn Canyon with 154 km of reddish rocks [Fig.4]. Soft sediments become an ideal material for fancy castles, watchtowers and 300-meter-long city walls, which are securely guarded by a swift river Charyn, carrying its turquoise water from the Tien Shan ridges to the Ili river. It seems this place is obviously alien origin. But the most spectacular place in Charyn canyon is the Valley of Castles. In comparison with the scale of the canyon, it is small just 2 km long and 20-80 m in wide. However, the impression from Valley produces truly amazing.

Fig.4 Charyn Canyon

To get a complete impression you should definitely see the canyon is not only the "inside", from the bottom of the gorge, but also from above from the specially equipped viewing platforms offer an amazing panorama of the ancient riverbed of the Ili lake. The only way to realize the full extent of this lost world.

In addition to Charyn canyon in the tract Sarytogay still green survived ice age relic ash grove [Fig.5]. This Sogdian ash can be seen only in North America. So the ashen grove on the right is under the auspices of UNESCO.

Fig.5 Ash Grove

The unique creation of nature is Singing Dune, which rises on the right bank of the Ili River. In summer, when the mountain wind comes alive and starts to make a powerful sound with continuous buzz. The dune is not roam over the plain, and remains in place for thousands of years.

The natural landscapes in Almaty region are diverse. The region is one of the richest in tourism opportunities in Kazakhstan. They have a great interest for the development of world tourism with the Seven Rivers which is rich in monuments of history, culture, nature and unique sports facilities.

REFERENCES

- [1] Kapanov AK, SK Baimagambetov Architecture and urban planning. - Almaty, 1998. - P. 53-55.
- [2] Seven Wonders of Kazakhstan. - Almaty Taimas, 2006. - 200 p.

FARKLI KÜLTÜRLERDE SUYUN KULLANIMI VE SU YAPILARI

USE OF WATER IN DIFFERENY CULTURES AND WATER STRUCTURES

Hacer MUTLU DANACI

Doç. Dr. Hacer MUTLU DANACI, Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fak., Mimarlık Bölümü,
hacermutlu@gmail.com

Özet

Su, yeryüzündeki bütün canlılar için hayati önem taşımaktadır. Su olmadığı zaman insan ve hayvanların hayatlarını devam ettirmesi mümkün değildir. Suyun değerini anlatmak için eski Mısırlılar ve Romalılar döneminden beri ona verilen değeri görmek yeterlidir. Mısırlılar M.Ö. yıllardan itibaren suyu çok uzaklardan toplayarak kapalı kanallar halinde şehirlerine kadar getirmişlerdir. 6000 yıldır insanlar suyun taşınması ve kullanılması amacıyla uğraşlar vermişlerdir. İnsanlar tarihsel süreç boyunca yapısal unsurlarında, bahçelerinde suyu her zaman işlevsel ve estetik amaçlı olarak kullanmışlardır. İslamiyet’le vaat edilen “Cennet” dalları suya değen büyük ağaçlar (Tuğba ağaçları) ile coşkun akarsuların bulunduğu bir bahçe mekânıdır. Çalışmada, dünyadaki bazı farklı kültürlerde suyu kültürel ve yapısal anlamda nasıl kullandıkları incelenerek özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su Yapıları, Mimarlık, Farklı Kültürler.

Abstract

Water is vital for human. People and animals can not sustain their lives when there is no water. Understanding for values of water is enough to research since the time of the ancient Egyptians and Romans. Egyptians brought water to their cities as a closed channel to collect water from far away. People give effort to trasport and use of water for 6000 years. People use the water as fonctionally and aesthetically in their gardens and architectural structures. Paradise is promised in İslam religion as big trees (tugba tree) with exuberant garden is a space where the stream. In the study, it is summerized how different cultures use water in their architectural structures and cultural meanings.

Keywords: Water Structure, Architecture, Different Cultures.

1. GİRİŞ

İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için olduğu kadar ulaşım ve rekreasyon gibi diğer ihtiyaçları için de suya ihtiyaç duymaktadırlar. Tarihsel süreç içinde tüm eski uygarlıkların şehirlerini ve köylerini nehir, dere, göl kenarları veya su kaynakları yakınında kurduğu bilinmektedir. Modern şehirlerde kentsel açık alanların tasarımı, insan hayatının kalitesi için çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Su, kentsel açık alanların tasarımı ve organizasyonunda tasarımcılar için en çekici ve ilgi uyandıran tasarım elemanlarından biridir. Su, bazen bir estetik eleman olarak, bazen de havayı serinletmek, sesi tamponlamak, sulama ve rekreasyon gibi faydalı fonksiyonları dolayısıyla kullanılmaktadır.

Suyun kullanım fonksiyonlarını Zülfikar ve Yoshikawa (2008)’ya göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır.

- ✓ **İçme suyu tüketimi:** İnsan ve hayvanların kullanımına açık olarak kullanılan çeşme ve sebillerin tasarımında kullanıcıların kolay ulaşabilmesi önemli bir tasarım kistasıdır (Zülfikar ve Yoshikawa, 2008). Bu mekânlar aynı zamanda bir toplanma mekânları özelliği de taşımaktadırlar.
- ✓ **İklimlendirme:** Su, dış mekân hava ve zemin sıcaklığını daha konforlu hale getirmek için kullanılabilir. Bilindiği gibi büyük su birikintileri bölgesel ölçekte hava sıcaklığını

değiştirebilmektedirler ve su alanları, karasal alanlardan daha geç soğumakta ve ısınmaktadırlar. Küçük ölçeklerdeki su alanları da tamamen benzer fonksiyonlara sahiptirler (Booth, 1983; Zülfikar ve Yoshikawa, 2008). Suyun serinletici etkisi rüzgârlarla birlikte çevreye taşınabilmektedir.

- ✓ **Ses kontrolü:** Ses kontrolü, kentsel açık alanlardaki trafik, endüstri ve insan kaynaklı gürültülerin tamponlanması için kullanılabilir. Yüksekten düşen ya da hareket eden suyun çıkardığı ses etraftaki diğer sesleri maskeleyen özelliğine sahiptir. Suyun çıkardığı ses miktarı suyun ve hareketinin miktarına bağlıdır. Ayrıca su sesinin insan üzerinde psikolojik olarak olumlu etkileri bulunmaktadır. Örneğin, sürekli ve ritmik dalgaların sesi, barış ve huzur duygularını harekete geçirirken, bir şelalenin gürlemesi, insanların motivasyonunu artırmaktadır (Zülfikar ve Yoshikawa, 2008). Ayrıca su sesi tarih boyunca psikolojik tedavi amaçlı olarak da kullanılmıştır.
- ✓ **Rekreasyon:** Kentsel açık alanlarda suyun yukarıda sayılan fonksiyonlarının yanında bir peyzaj elemanı olarak rekreasyon amaçlı kullanımı da popülerdir. İnsanoğlu su ile iç içe olmayı, suya yakın olmayı her zaman tercih etmiştir. Özellikle çocuklar suya dokunmaktan ve suyu hissetmekten hoşlanmaktadırlar. Göl, deniz, akarsu vb. kıyısında yapılan bir peyzaj düzenlemesinde su, seyretme, yüzmeye, balık tutma, kayıkcılık, dalma, yelkencilik, su kayağı ve buz kayağı gibi bir çok rekreasyon faaliyeti için kullanılabilir (Zülfikar ve Yoshikawa, 2008).

Suyun peyzajda görsel kullanımı durgun ve hareketli olmak üzere iki şekilde tasarlanmakta ya da doğada yer almaktadır:

- ✓ **Durgun Su:** Göller, havuzlar, süs havuzları ya da çok düşük debili nehirler durgun su olarak tanımlanırlar. İnsan duyguları üzerinde barış, rahatlama etkisi yapmaktadırlar. Durgun suyun ayna etkisi, içinde bulunan peyzajın yansıması özelliği için ve peyzaj tasarımlarında odak noktası oluşturmak için kullanılmaktadır (Zülfikar ve Yoshikawa, 2008).
- ✓ **Hareketli Su:** Nehirlerde, derelerde ya da şelalelerde akan, kayan ya da düşen su hareketli su olarak tanımlanmaktadır. Hareketli su, enerji verme ve heyecan etkisine sahiptir. Hareketli su çıkardığı ses sesiyle de, göz tarafından kolayca algılanmakta ve dikkat çekmektedir. Hareketli su, sesi, ışık ve renkle olan etkileşimiyle heyecan ve drama potansiyel etkisine sahiptir (Zülfikar ve Yoshikawa, 2008).

2.FARKLI KÜLTÜRLERDE SUYUN KULLANIMI

Çalışmada dünyadaki farklı kültürlerde farklı dönemlerde su kullanımı ve su yapıları özetlenmiştir.

2.1.Mezopotamya

Aşağı Mezopotamya'da Babil Kulesi ile Babil Şehri ve Devleti, M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda en güçlü devresine erişmesiyle su baskınlarından korunma ve sulama şebekeleri oluşturmak için çok sayıda baraj, gölet ve kanallarla zamanın en ileri tarım, ticaret ve medeniyet merkezi olmuştur. Babil'in asma bahçelerinde teraslarda sulama sistemi mevcuttur. Su iletim sistemi ile toplanan sular, yüksek duvarlar üzerinden terasların yukarısındaki bir sarnıca boşaltılmakta ve buradan dereler ve çağlayanlar halinde bütün bahçeleri sulamaktaydı. Mezopotamya'da Asurlular sulama sistemini geliştirmişler, bir ana kanal yapıp her iki tarafında bu kanala dik olarak bağlanan lateral kanallar uygulamışlardır (Karahan, 2008).

Mezopotamya'daki bahçelerde, su kullanılarak görkemli süs bahçeleri, su oyunları, havuzlar, fiskiyeler yapılmış, drenaj kanalları açılmış, hatta ilk tapınak ve saray çeşmeleriyle, ritüel temelli banyolar da inşa edilmiştir. Bu dönemde sarnıçlar önemli bir su kaynağıdır. Su kanallarla kamu hizmeti olarak yönetim tarafından taşınmıştır. Varlığı su ile hayat bulan Mezopotamya uygarlığı su ile de son bulmuştur. Çünkü, yoğun sulamaya dayanan tarım sonucu toprakları tuzlanan Sümer-Babil uygarlıkları bir anda çökecek ve yerlerini yeni kavimlere terk edecektir (Demirağ, 2008).

2.2.Mısır

Mısır'da bahçeler, papirüslere ya da duvarlara resmedilmiştir. Papirüs, eski Mısır'da 1. Sülale döneminin (M.Ö. 3100-2890) ortalarında yeni bir yazı aracı olarak kullanılmıştır (Karahana, 2008). Suyun hayli kıt ve değerli olduğu bu ülkede her damla su ile görkemli tapınak ve saray bahçeleri yapmak Mısırlıların tutkusu olmuştur (Demirağ, 2008). Bu bahçeler genellikle mabet ya da zengin Mısırlılara ait bahçeler olarak bilinmektedir. Bu bahçeler çoğunlukla kare olup, bahçe içerisinde bir su gösterisi ile çok sayıda havuz bulunmaktadır. Eski Mısır'da bahçe içindeki havuzlara su, Nil nehrinden kolaylıkla sağlanabilmektedir. Bu havuzlar, rekreasyona imkan sağlayacak şekilde geniş ve derin tasarlanmıştır. Ayrıca, hükümdar yakınlarının kayıklarla dolaşabileceği ve banyo yapabileceği bir niteliğe sahiptir (Karahana, 2008).

Mısır'da ilk kanal açma girişimi Heredos'tan öğrenilmektedir. O dönemlerde halk suyu tarım ve hayvancılık yapmak için kullanmış, bahçeler ve banyo havuzları aristokratların bahçelerinde tasarlanmıştır. Nil nehri sadece ekonomik bir kaynak, mühendislik biliminin denetimine aldığı bir nehirden ibaret değildir. Aynı zamanda kutsal bir su kaynağı, mitosların esin gücüydü. Aynı zamanda toplumsal hayatı da zenginleştirmişti. Nil, bir rekreasyon alanıydı. Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da gelişmiş bir kanalizasyon yoktu. Bunun için suyu bir şenliğe dönüştürecek ve su kullanımında kendisine ancak 20. yüzyılın ilk yarılarında ulaşılacak Roma'yı beklemek gerekmekteydi (Demirağ, 2008).

2.3.Çin ve Japon (Uzakdoğu)

Çin İmparatorluk saray bahçelerinin en belirgin özelliği, büyüklüklerine rağmen gizliliğe verilen önemdir. Bahçeler, kayalıkları, tepeleri, gölleri ve akarsuları ile küçültülmüş bir doğa parçası olarak şekillenmiştir. Su tesislerinin üzerinde köprüler yer almaktadır. Avlular yüksek taş veya sıva kaplı duvarlarla çevrilmişlerdir. Bu duvarların esas işlevi, gizliliğin yanı sıra bitkilerin yaprak ve dallarının gölge oyunlarına fon oluşturmasıdır. Japon bahçesinin ilkel şekli, bir su yüzeyinin ortasındaki adacık üzerinde bulunan bir ağaç ve taşın ibaret doğa parçasıdır. Japon bahçelerinde su, kullanım açısından çeşitlilik göstermektedir. Su kullanımında amaç, ortama huzur, serinlik ve canlılık kazandırmaktır. Çağlayanlar, göller, nehirler, gibi kullanım alanlarının yanı sıra, çanaklar içinde de, bahçenin çeşitli yerlerinde kullanılmıştır. Su çanakları, Japon bahçelerinde, özellikle de çay bahçelerinde, el ve ağız yıkamak amacıyla kullanılan bir bahçe öğesidir. Suyun olmadığı bahçelerde su, taş ve çakıllarla ifade edilmektedir. Köprüler, Japon bahçelerinde hem su üzerinden geçişe hem de manzaraların seyrine olanak sağlayan elemanlardır (Karahana, 2008).

2.4.Yunan

Eski Yunan, Eski Mısır'ın bir bakıma mirası üzerine kurulmuştur. Ege, Mısır ve Batı Asya'daki kültürlerin bir araya getirilmesi benimsenmesiyle Yunan kültürü oluşmuştur (Gültekin, 1998).

1700-1400 yılları arasını izleyen ve Minos kültürünün en ünlü eseri Knossos sarayındaki, su sağlama drenaj sistemleri çok çarpıcıydı. Su, Kounavai bölgelerinden bir su kemeri ve borularla ya da boru biçimindeki pişmiş topraktan oluklar ile Knossos Sarayı'na ve kente getirilmekte ve dağıtılmaktaydı. Saray içindeki dağıtımda basınçlı borular kullanılmaktaydı ve bugünkü gibi biri kanalizasyon diğeri de sarnıçlarda biriken suyu toplayan olmak üzere iki ayrı sistem bulunmaktaydı. Saray içindeki su tesisatları havuzlara da olanak sağlamaktaydı. Yunanlılar banyo ve çeşme kültürünü, Minoslar'la kurduğu ilişkiler kadar daha sonraki Miken döneminde Fenike ve Mısır'la kurduğu ilişkilere de borçlu olsa gerekir. Minos'un depremler ve Miken istilası sonucu zayıflamasından sonra Malta'da bir uygarlık yükselip doğu Akdeniz'e ve Avrupa'nın henüz uygarlaşmamış bölgelerine hakim olmaktaydı. Yunan'da kenti oluşturan en önemli unsurlar çeşmeler, hamamlar, jimnazyum ve su kemerleridir. Yağmur sularının biriktirildiği kuyular ve sarnıçlar da su temininde su kemerleri kadar başvurulan bir yöntemdir. Evlerin bahçelerinde kuyuları ve sarnıçları olmasına karşın su kemerleri ve çeşmeler kamusaldır. Pınarlar, çeşmeler saygı

duyulan su kaynaklarıdır. Hamamlar ve banyo günlük hayatın önemli bir parçasıydı (Demirağ, 2008).

2.5. Avrupa Uygarlıkları

Avrupa'nın can damarlarını teşkil eden nehirler ve burada oluşan uygarlıklara havza işlevi görmüş olan su kaynakları İtalya'da Po ve Tiber, Almanya'da Ren, Fransa'da Sen, Balkanlar'da ise Tuna idi. Po ve Tiber Havzalarında Etrüskler ve Latinler, Ren havzasında Germeneler, Alamandlar ve Keltler, Sen havzasında Galyalılar, Franklar ve belli bir büyüklükte Keltler ve Tuna boylarında bugünkü Macaristan ve Bulgaristan'ın yer aldığı havzada ise Ugurlar ve Avarlar yerleşmişlerdi. Ancak bunların tümü de bölgeye "Kavimler göçü" denilen olayla gelmişlerdir. Dolayısıyla bölgede Vizigotlar, da, Alamandlar da (bu toplulukların tümü de Asya kökenlidir) yer yer bulunmuşlardır ve bu kavimler arasında egemenlik kavgaları olmuştur. Bu kavimlerin hepsinin ortak yanı çobanlı kavimler olmalarıdır. Su kültürü geliştiremeyen nedenleri de hayvancılık temelli ekonomileri ve göçebe savaşı olmalarıdır. Roma'yı yıkabilme nedenleri, yerleşik bir ordudan çok, baskınlara dayanan savaş biçimleri olmuştur. Avrupa uygarlıkları arasında hem Ortaçağ Avrupa'sı, hem de modern medeniyet pek çok özelliğini Roma ve Yunan'a borçludur. Su mühendisliğine ve bunun sonucunda oluşan bir su kültürüne sadece Roma sahip olmuştur. Diğerleri Ren kıyılarına yerleşen Germenler, Alamandlar, Sen nehri kenarına yerleşen Keltler, Galyalılar ve Franklar ise Roma'nın onlar için verdiği "barbar" unvanını adeta haklı kılarcasına bu uygarlığı ve onun su yapılarını, su kültürünü yıkmakla kalmamışlar, Avrupa'nın modern döneme dek doğru düzgün bir su teknolojisine ve kültürüne sahip olmasını engellemişlerdir. Bu halklar medeniyet adına bir noktaya Ortaçağ'da erişebilmişlerdir. (Roma'daki işgalci Germen'leri saymazsak ki onun varlığını da yine başka bir kavim olan Gotlar son vermişlerdir). Ortaçağ boyunca hamamlar sönmeye yüz tutmuş, çeşmelerde pek bir gelişme görülmemiş, su kemerlerinin bir çoğu tahrip olmuştur. Bu dönemde Roma'dan kalan tek miras su değirmenleridir. Yıkama, Hıristiyanlığın etkisi ile soylular ve din adamları arasında büyükçe su tekneleri içinde sabun kullanmadan bezle silinmek şeklindeydi. Bu nedenlerden dolayı Po ve Tiber ekseninde su kültürü oluşturan uygar toplumlar olarak Etrüskler'den ve elbette su mühendisliği ve yıkamayı sanata dönüştüren Roma'dan ayrıntılı olarak bahsedilecektir (Demirağ, 2008).

2.6. Etrüskler

İtalya'da Po Irmağı'nın suladığı verimli ovada Etruria-Latium ve Campani bölgelerinde gelişmeye başlayan bir uygarlıktır. Etrüsklerin toplumsal yaşamı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yapılan kazılarda diğer yüksek uygarlıklarda görülen kanal sistemleri, kanalizasyon şebekesi, banyo ve su ile ilgili unsurlara rastlanmıştır. Bir çok tarihçi Etrüsk'lerin Roma uygarlığının oluşmasında oynadığı asli rol, dahası kent planlarındaki etkileri, mühendislik başarılarına yaptığı katkı, Romalıların Etrüsklerden çok fazla etkilendiğini göstermektedir. Tiber ve Rno nehirleri arasında yer alan bu bölge tarımsal açıdan Po nehri ile birlikte, İtalya'nın en verimli toprakları ve aynı zamanda Orta Akdeniz'in en zengin mineral yataklarına sahiptir. Etrüskler aynı zamanda deniz ticareti yapmışlardır. Kartacalıların kıyılarda egemenliğinin artmasından sonra içlere çekilen bu halk daha sonraları Roma'ya örnek olan kent Spina'yı kurmuştur. Spina günümüzün kazık temeller üzerine yapıların bulunduğu bir kenttir. Po deltasında kurulan bu kentte köprü ve kanalları inşa eden (bu sistem daha sonra Venedik'e esin kaynağı olmuştur) Etrüskler evlerini de kazıklar üzerine inşa etmişlerdir. Bu kare planlı kent modeli, Yunan kentlerinin izini taşımaktadır ve daha sonra Romalılara esin kaynağı olmaktadır. Etrüsk kentlerinin gelişmiş bir lağım sistemine sahip oldukları da bilinmektedir (Demirağ, 2008).

2.7. Roma

Roma mimarisinin genel özelliği, yapılardaki büyüklükle imparatorluğun gücünün simgelenmesidir. Roma kentleri, zenginlikleri ile bir kentin bütün gereksinimlerini sağlayacak yapılara sahip olmuştur. Kentlerde yollar, hamamlar, tiyatrolar, stadyumlar, jimnazyumlar, hipodromlar yapılmış; taklar, mermer sütunlar dikilmiş; taş köprüler, sütunlu yollar ve su kemerleri inşa edilmiştir. Roma medeniyetinde su kullanımının e belirgin özelliği hamamlardır. Roma hamamları ise, Apoditerium

(soyunma bölümü), Sodotorium (terleme bölümü), Tepidarium (sohbet bölümü), Caldarium (sıcak bölüm) ile Frigidarium (soğuk havuz bölümü)'nden oluşmaktadır. Roma evlerinde ve bahçelerinde taş-su birliği içerisinde, mermer masalar, küçük heykeller avluda sık sık kullanılan elemanlardır. Su, bahçelerde dikdörtgen veya karelere bölünmüş kanal şeklindeki havuzlarda kullanılmıştır (Karahana, 2008). Su, geometrik kanallarda, dikdörtgen şeklindeki havuzlarda ya da dairesel göletlerde kullanılmıştır (Gültekin, 1998).

Bahçe içinde mermer ya da demirden yapılmış pergolalar, toprak ve mermer vazolar, bronz ve mermer heykeller ile mermer kaideler üzerinde simetrik bir düzende yerleştirilmiş mermer su çanakları bulunmaktadır (Karahana, 2008, Demirağ, 2008).

Tusci Villası, terasları birbirine bağlayan rampaları ve bunları çevreleyen düzgün budanmış çit bitkileri, çınar ağaçları (Platanus) ile çevrelenmiş yeşil alanları, hipodrom ve su tesisleri ile Roma döneminin en görkemli yazlık villa örneklerinden birini oluşturmuştur (Karahana, 2008).

İtalya'daki Vezüv yanardağının patlamasıyla küller altında kalan şehir Pompei'de yapılan kazılarda şehrin orijinal bahçe yapısı ve mimarisi görülebilmektedir. Genel olarak evlerin bir iç avluları atrium, ve iç avluda bir küçük havuz, bazen bunun yanında bir süs bahçesi niteliğindeki mermer kaideler üzerine yerleştirilmiş çeşitli büyüklükteki insan ve hayvan figürleri, heykeller, mermer su çanakları ve hümanistik formları verilmiş bitkiler olduğu anlaşılmaktadır (Gültekin, 1998).

2.8.İtalyan (Rönesans)

İtalyan Rönesans mimarisinde su ögesi, tasarlanan mekanda bir çekim, odak noktası oluşturmak amacıyla şelale, çeşme ya da havuz olarak çok kullanılmıştır (Bahamon, 2006).

Rönesans dönemi İtalyan villa bahçelerinin en önemli mimari öğeleri teras, duvar ve basamaklardan oluşmaktadır. Bu öğelerin her biri düzenlemelerde, ölçülü ve fonksiyonel olarak kullanılmıştır. Geniş su aynaları ile kaskatlara fazla yer verilmeyen bahçelerde su, dekoratif havuzlarda ya da su oyunları ile grottolarda kullanılmıştır. İtalyan villa bahçelerinin su ögesini de içeren düzenleme ilkeleri şunlardır: Bahçede Portiko (Localar), Pergola (Gölgelik) ve Grottolardaki (istiridye kabukları ile örülmüş su gösteri yerleri, çeşme, ve mağaralar) yer verilmektedir. Su hareketli bir kompozisyon içinde özellikle Grottolardaki renkli istiridye kabukları içinden sürpriz fişkırmalar şeklinde sunulmaktadır. Örneğin, Villa Vatikan Plazzo Belvedere İtalyan büyük villa bahçelerinin ilk örneğidir. Su, geniş çaplı gösterilere olanak sağlayacak şekilde kanallar ve havuzlarda kullanılmıştır. Villa d'Este'de su, havuzlarda organik biçimli çeşmelerde, küçük dereler ve fiskiyelerde kullanılarak muhteşem bir su gösterisi şeklinde sunulmuştur. Villa Lante'de barok üslubunda yapılmış, doğal malzemenin tabiatına aykırı biçimde kullanımın görüldüğü bir yapıdır. Teraslar üzerindeki su gösterileri ile taş masalar dikkat çekmektedir. En üst terastaki taş masadaki oyuklara yerleştirilen şarap şişeleri çeşmeden akan sularla soğutulmaktadır (Karahana, 2008).

2.9.Fransız (Rönesans)

FRANSIZ Barok döneminde de su, İtalyan Rönesans döneminde olduğu gibi düz arazide tasarlanan peyzajda bir çekim noktası ve hareket sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Buna karşın romantik İngiliz bahçe tasarımlarında daha çok doğal formlar ve durgun su yüzeyleri kullanılmıştır (Bahamon, 2006).

FRANSIZ barok bahçe sanatı düzenlemeleri ile ilgili bilgiler, Vaux-le-Vicomte ve Versay Saray bahçelerinden elde edilmektedir. Vaux-le-Vicomte'de bahçe mekanı 1200*2400 m. boyutlarında bir dikdörtgendir. Sarayı kapsayan merkezi aks bazen bir su yüzeyini bölmekte, bazen ise saraydan başlayarak giderek alçalıp arkasını bir ormana vermiş rustik yapılı bir Grotta ile birleşmekte ve bir Hercules heykeli ile son bulmaktadır. Su, çok sayıdaki mermer havuzlarda bazen ayna etkisi için durgun, bazen ses ve gösteri etkileriyle fiskiye ve kaskatlarda coşkulu bir akis içinde kullanılmıştır. Simetrik havuzlar heykellerle süslenmiştir. Işımsal yollar batı, kuzey ve güney uzanmaktadır. Bu bahçelerin en önemlisi batıya doğru uzanan aks boyunca yerleşmiş olandır. Bahçedeki ilk terasta su parteri bulunmaktadır. Su parterinde yer alan fiskiyeler ve bronz heykellerle donatılmış olan

dikdörtgen şeklindeki simetrik iki havuz sarayın aksi ile su aynası oluşturmaktadır. Ağaçlıklı Su Allesi boyunca, kız ve erkek çocuk heykellerinin taşıdığı mermer su çanakları sıralanmaktadır (Karahan, 2008).

2.10.İslam

İslamiyet'te bahçe fikri ile Cennet eşdeğerdir ve ikisinden aynı mekanlar olarak bahsedilmektedir. İslamiyet'le vaat edilen "Cennet" dalları suya değen büyük ağaçlar (Tuğba ağaçları) ile coşkun akarsuların, neşe ile öten bülbüllerin ve meleklerin, içinde dolaştığı, zevklerin ebedi olduğu, her türlü gıdanın bulunabildiği bir bahçe mekanıdır. İslam dini, ön Asya'dan Atlas okyanusuna kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığından bahçe sanatları ile ilgili olarak da farklı eğilimler söz konusu olmuştur (Karahan, 2008). Su, Arap bahçelerinde hayati bir önem taşımaktaydı ve çok değerli olduğundan dolayı, sofistike kompozisyonlar içinde sunulmaktaydı (Bahamon, 2006).

2.11.İspanya Sanatı

İspanya İslam bahçe sanatının en önemli örneklerini Elhamra, Genaralife ve Acazar saray bahçeleri oluşturmaktadır. Her iki saray bahçesinde de su kullanımı ile ilişkili olan çeşitli avlu düzenlemeleri söz konusudur. Elhamra saray bahçesinde su ile ilgili avlu sistemleri şu şekilde özetlenebilmektedir (Karahan, 2008).

- (1) Mersinli Avlu: Bahçe içinde en geniş su yüzeyine sahip olan avludur. Avluda dikdörtgen havuzun her iki yanına biçilmiş mersin (*Myrtus*) çiti bulunmaktadır. Revakların sudaki akisleri ile havuz, bir su aynası görünümündedir.
- (2) Aslanlı Avlu: Peristil şeklinde bir avludur. Avludaki havuz, beyaz mermerden yapılmış 12 adet aslan figürünün taşıdığı bir su çanağı ile tabanda poligon şeklinde, derinliği az bir su yüzeyinden oluşmaktadır. Çanaktan taşan ve aslanların ağzından fişkıran su, ince kanlarla salonlara geçmektedir. Bu kanallar ile avlu dörde bölünmektedir. Aslanlı avlunun dört yanı mermer sütunlu revaklarla çevrilidir. Revaklar tek ve çift sütunludur. Avluda portakal ağaçları (*Citrus sinensis*) dikkati çekmektedir. Generalife'de bahçede üç avlu bulunmaktadır. Bunlar, (a) Su kanalı avlusu: Bir avlunun kuzey ve güney pavyonlarında iki adet ince uzun fiskiyeli havuz bulunmaktadır. Havuzların iki yanında zakkum (*Nerium Oleander*) ile servi (*Cupressus*), mersin (*Myrtus*) ile gül (*Rosa*) bitki türleri yer almaktadır. Ayrıca havuzun her iki yanında lotus yapraklı, fiskiyeli küçük su çanakları bulunmaktadır. (b) Servili avlu: Bir avlunun içinde avluya adını veren dört küçük servi ağacı (*Cupressus sempervirens*) ile fiskiyeli havuz bulunan küçük bir avludur. (c) Su merdivenleri avlusu: Avlu içinde su, küçük havuzlar ve kanlar ile basamaklar şeklinde aşağıya doğru akmaktadır. Bu avlunun en önemli özelliği, mozaik taş döşeme ile bitkisel ve geometrik desenlerin oluşturulmasıdır.

Alcazar Sarayı ve Bahçesi, Sevilla kentinde, 1350 yılında inşa edilmiştir. 16. yüzyılda V. Charles Dönemi'nde (1516-1556) yapılan değişiklikler dışında bir çok İslami özellikler aynen korunmuştur. Bu özellikler; fiskiyeli havuzlar ve su çanakları ile avlularda bahçeyi çevreleyen duvarlar ile bitki kullanım biçiminde net bir şekilde görülmektedir. Bahçede ağaçlara budanarak şekiller verilmiş ve böylelikle doğal pergolalar oluşturulmuştur.

2.12.İran İslam

İran'ın çoğu bölümünde yağışların düzensiz ve yetersiz olması yüzünden, suyun şehirlere uzak yüksek karlı dağlardan yer altı kanalları ile ulaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Kentlere ulaştırılan su daha sonra açık kanallar ve havuzlarda gösteri şeklinde kullanılabilmiştir. Saray bahçelerinde giderek yükselen teraslar birbirine basamaklar ile bağlanmaktaydı. Saray çevrelerinde çok fazla heykel bulunmaktaydı. Avlu sistemli planlara dayalı gelişen Pers bahçelerinde su bütün bahçelerin ortak özelliği idi. Su açık kanallar ve havuzlarda gösteri amacıyla kullanılmıştır (Karahan, 2008).

İran İslam sanatının en güzel örnekleri, Timur Dönemi (1335-1405) ile Safeviler Dönemi'nde (1502-1736) verilmiştir. Bu dönemlerde mimarlık, resim, halı dokumacılığı ve minyatür sanatı ile

İlgili çalışmalar yapılmıştır. İran İslam sanatının en iyi örneklerine Semerkand, İsfahan, Şiraz ve Tahran kentleri ile Hazar denizi kıyılarında rastlanmaktadır. İran bahçelerinin temelini, birbirini dik kesen iki kanalın, dört parçalı formal planı (Chahar Bagh) oluşturmuştur. İran bahçeleri yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Bahçelerin ortasında duvarları çini kaplı, saraylar yer almaktadır. Bahçedeki ana öğelerden biri olan su, havuzlarda ve su kanallarında kullanılmıştır. Havuzlar, genellikle bahçenin aksı üzerine yerleştirilmiştir. Renkli çini ve seramiklerle kaplı olan havuzlar, dikdörtgen, kare, daire veya etrafı dantel gibi dilimli biçimlerde dirler (Karahana, 2008).

2.13.Hint

En önemli eser Tac Mahal olarak bilinmektedir. Tac Mahal, Tamuna nehrinin güney kıyısında, uzun eksenli kuzey-güney doğrultusunda 305*580 m. boyutlarındaki dikdörtgen bir avluda yer almaktadır. Köşelerinde sekizgen planlı kuleler bulunan avlu, kırmızı kum taşından yüksek bir duvarla çevrilidir. Avlunun güney ucunda anıtsal bir giriş kapısı vardır. Avlunun merkezindeki havuz, geniş su yüzeyi ile su aynası oluşturmaktadır. Bu havuz, dört ana yöne doğru uzanan su kanalları ile genişletilmiştir. Bu su kanalları boyunca servi (Cupressus) ağaçları dikilmiştir. Tac Mahal, avlunun kuzey ucunda, 7 m. yüksekliğindeki bir terasın üzerinde yer almaktadır. Beyaz mermerden olan yapı kare planlıdır (Karahana, 2008).

2.14.Anadolu'da Türk İslam Sanatı

Türk Bahçelerinde suyun kullanımı çeşme, şadırvan, havuz ve çağlayanlar şeklinde olmuştur. Suya hareket, fiskiye ve çağlayanlar ile kazandırılmıştır. Havuzlar genellikle dört köşe ya da kare şeklindedir. Havuz derinlikleri 1-1.5 m.dir. Topkapı Sarayı'nda taş sofadaki havuz ince mimari hatları ile dikkati çekmektedir. Anadolu'nun doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde değişen coğrafi yapısı nedeniyle bahçe anlayışı ve su kullanımında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak İslam dininin etkisi ile bahçeler ve evler yüksek duvarlarla çevrilmiş ve dolayısıyla bir avlu sistemine dönüştürülmüştür. Bu avlu sistemi içerisinde neredeyse her evde kare ya da altıgen biçimli mermer ya da taştan yapılmış bir havuz ya da kuyu mutlaka kullanılmıştır (Karahana, 2008).

Şekil 1: Taç mahal (Anonim, 2016)

2.15.Orta Amerika (Maya Uygarlığı)

Orta Amerika uygarlıkları, Akdeniz'in kentli toplum yapısına benzememektedir. Mayaların sulama rejimi Akdeniz havzasından tamamıyla farklılıklar sergileyen bu coğrafyanın halkının bir nehir

uygarlığı mı yoksa karasal bir orman uygarlığı mı olduğu tarihçiler arasında tartışılan bir olgudur. Orta Meksika'dan Honduras'a kadar uzanan ve Mezoamerika denilen bölgede doğan Mayaların tarihi M.Ö. 3000'lere kadar geri gitmektedir (Demirağ, 2008).

Mayalarda iki tip tarım yapılmaktaydı. Birincisi orman arazilerinin kesilerek tarıma açılması, 15-20 sene torak verimsiz hale gelince, kendilerine başka tarım arazileri açmaktaydılar. Diğer yöntem ise diğer uygarlıklarda görülen sulamaya dayalı yöntemdir. İlk kentler nehir yataklarına değil, tepelere inşa edilmiştir. Su sorununun çözümünde bir tür sarnıç olan çanaklara yağmur suyu biriktirilmesi yöntemi kullanmışlardır. Batı'da Usumacinta Nehri havzasında, güneydeki Peten bölgesinde göller bulunduğu için su boldu ve yine çanaklarda biriktiriliyordu. Tepe yamaçlarda setler ve sulama kanalları yapılmıştır. Ancak Akdeniz uygarlıklarındaki gibi suyu tutan pişmiş toprak-kil kanallar bulunmamaktadır. Mayalarda çeşme yoktur. Yani şehre borularla su getirilmiyordu. Su kemerlerinin olmaması da hamam kültürünü de engellemiştir. Su seviyesini yükselten setler su kaynaklarını güvenli kılmaktaydı (Demirağ, 2008).

3.SONUÇLAR

Su farklı kültürlerin hepsinde önemli bir yere sahiptir. Toplumların suyu kullanma biçimleri, su hakkındaki inanışları o kültürün gelişmişliği hakkında bize bilgi vermektedir. Bazı toplumlarda su dini inanışlarla simgeleştirilirken, bazı toplumlarda korku, bazı toplumlarda ise ulvileştirilmiştir. Geç dönemlerde ve gelişmiş toplumlarda suyun fonksiyonel amaçlarla kullanımı ve farklı su yapıları geliştirilmiştir. Su yapıları kültürlerin vazgeçilmez mimari öğelerindedir.

KAYNAKÇA

Anonim, <http://www.gezilecekyer.org/tac-mahal>, 2016.

BAHAMON, A., Landscape Architecture: Water Features. Loft Puplications, Barselona, Spain, 2006, pp.191.

DEMİRAG, D., Suyla Gelen Kültür, İSKİ, İstanbul, 2008.

GÜLTEKİN, E., Bahçe v Peyzaj Sanatı Tarihi, Çukurova Üniversitesi Ofset Atölyesi, Adana, 1998, ss. 160.

KARAHAN, F., Tarih Boyunca Bahçe Sanatının Gelişmesinde Su, Su Ürünleri Akademik Bildiriler Yayın Sistemi, 2008.

ZÜLFİKAR, C. ve YOSHIKAWA, K., International Symposium for Architect Sinan: Water&Architecture, Trakya University Faculty of Engineering&Architecture, 237-242, Edirne, 2008.

АҚЫН, ҰСТАЗ, ПСИХОЛОГ МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

PSYCHOLOGICAL OPINIONS OF MAGZHAN ZHUMBAEV WHO IS POET, TEACHER &
PSYCHOLOGIST

Assoc. Prof. Dr. Sabyrova JANİLSİN

Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University Zhanylsyn.sabirova@mail.ru

Assist. Prof. Dr. Shugayeva GULSHAT

Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University gshugayeva@mail.ru

XX ғасырдың басында өмір сүрген ақын-жазушы, педагог-психолог, тарихшы-тюрколог, аудармашы, аса ірі қоғам қайраткері – Мағжан Жұмабаевтың артына қалдырған бай мұралары педагогикалық психология ғылымы үшін бай мұра болып табылады.

М.Жұмабаев елімізде педагогикалық психологиядан тұңғыш еңбек жазған ерекше тұлға. Оның «Педагогика», «Бастауыш мектептегі ана тілі», «Сауатты бол» еңбектеріндегі айтылған ойлары мен түйген тұжырымдарының ғылыми мәні жоғары. Бұл еңбектер тек әдістемелік және дидактикалық құрал ғана емес, педагогикалық, психологиялық құнды кітаптар болып табылады. Педагогикалық қызмет М.Жұмабаевтың пікірінше, оқу-тәрбие процесі баланың әр жас кезеңіндегі жан көріністерін білсе, сапалы болмақ. Сондықтан да баланың жан көріністерін жақсы біле отырып, оны оқу-тәрбие процесінде тиімді пайдалана білуіміз қажет.

М.Жұмабаев тәрбиешіден мынаны талап етті: «адам баласын тәрбие қылу дегенде, әрине, адам баласының әсіресе жанын тәрбие қылу керек, сондықтан жан көріністерінің заңдылықтарын оқып үйрену керек». Әрбір тәрбиеші алдындағы тәрбиеленіп отырған адамның дене және жан көріністерін біле отырып, тәрбиеде қолданатын жолы болу керек дейді. Ол тәрбиешінің қолданатын тәрбие жолдарын былай көрсетеді: «Тәрбиешінің алдымен қолданылатын жолы – өз тәжірибесі. Өз тәжірибесіндегі естігенін, көргенін, жақсы мен жаманын пайымдап, балаға тиімдісін беріп, тәрбиеленушісін өз заманына лайық қылып шығару, өзінің басынан өткізген, өзінде бар нәрсені балаға жеткізу керек»-дейді. Әр тәрбиешінің қолданатын екінші жолы – ұлт тәрбиесі. Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылу керек. Тәрбиешінің өз тәжірибесі мен өз ұлтының тәрбиесімен таныс болуы жетпейді, бұған қоса түрлі ұлттан түрлі заманда шыққан тәрбие ғалымдарының ойларымен, тәжірибелерімен таныстырып дұрыс пайдалана білуі керек. Баланы оқытып, тәрбиелеу кезіндегі тәрбиешінің психологиялық тактісі туа пайда болған жоқ, бірте-бірте қалыптасады. Тәрбиешіде психологиялық тактінің болуы, бала жанын жазбақ тануға жәрдемдеседі. Психологиялық еңбектерді оқу және психологиямен айналысу тәрбиешінің бойында психологиялық тактінің қалыптасуына әсер етеді. Тәрбиені психологиялық тұрғыда қарастыруда: ол тек адамның жай жүріп кеткен жолы ғана емес, ол саналы, ақылмен жүргізілген іс болу қажет.

Жас және педагогикалық психологияның негіздерін қарастырған уақытта М.Жұмабаев баланың дамуы дүниеге келгеннен бастап, от басындағы тәрбиеден басталады. Ата-ана баланы тәрбие қылғанда алғашқы назарды дене тәрбиесіне жұмсауы керек. Өйткені, дене – жанның құралы «Сау жан, сау денеде ғана болады», - деп түйіндейді Мағжан.

М.Жұмабаев педагогикалық психологияның ең маңызды бөлігі деп «тәрбиені» қояды. Ол туғаннан басталып, тұлға болып қалыптасқанға дейін де, онан кейін де үзілмейтін ұзақ процесс. Баланың оқу жасына дейінгі тәрбиесі тікелей ата-анасынан, қоршаған ортасындағы

адамдар тарапынан қалыптасады. Дүниеге келген бала ата-анасының мінезіне еліктегіш келеді. Бала жүргенде, сөйлегенде ата-анасындай болуға тырысады. Мағжан ата-ананың ашуланып, жағымсыз сөздер айтуы балаға беріледі – дейді. Олай болса, ең алдымен баланың айналасындағы адамдар дұрыс мінезді болу керек.

«Тәрбие деген не?» - деп сұрақ қояды да, оған жауап бере келе, Мағжан оны дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, сұлулық тәрбиесі, құлық тәрбиесі деп төртке бөледі. «Егерде адам баласына осы тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны, яғни дене тәрбиесі арқылы ол ыстық, суық, аштық, жалаңаштық сықылды тұрмыста жиі ұшырайтын көріністерді елемейтін мықты, берік денелі болса; ақыл тәрбиесі арқылы түзу ойлайтын, дұрыс пішетін, дәл табатын дұрыс ақылды болса; сұлулық тәрбиесі арқылы сұлу сөз, сиқырлы үн, әдемі түрден ләззат алып, жаны толқынданарлық болса; құлық тәрбиесі арқылы жамандықтан жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратын болсын», - дейді. Осы төрт талапты Мағжан баласының болашағын ойлаған ата-аналардың міндетті ісі деп көрсетеді.

Адамның дені сау, мықты болып өсуі үшін дене тәрбиесінің алатын орны шын мәнінде ерекше. «Бала аурулы болса, зағып болса, баладан емес, тәрбиешіден», - дейді педагог ақын. Бұл айтқандары «Тәрбиелеу үшін – тәрбиешінің өзі тәрбиелі болу керек» дейтін ұлы педагогтардың ойымен үндес келеді. Мағжан тұжырымдауынша жан тәрбиесімен тән тәрбиесі қатар өрбітілуі тиіс.

Өз тұсындағы тәрбие саласында ой-пікірлер айтқан ғалымдармен пікір үндестігі Мағжанда мол байқалады. Мәселен, Жүсіпбек Аймауытов – тәрбиешіге қоғамда үлкен маңыз берген ол тәрбиешіні дәрігермен ғана салыстырады, тіпті оданда жоғары қояды: «Адам ды көзбен тереннен тексерсек, дәрігерден де тәрбиешінің көп болғаны артық. Дәрігер адамның денесін сауықтыратын болса, тәрбиеші адамның ақылын, мінезін, жанын сауықтырады» - дейді. Тәрбие мәселесін мемлекеттік дәрежеге көтеру қажеттілігін жете түсініп: «Тәрбиешіге Отанның келешек өмірін тапсыруға болады, себебі тәрбие нәтижесінде ақылды адам көбейсе, отанның күзетшісі, қорғаны» - деп атап өтеді.

Баланың дене тәрбиесі мен жан сұлулығын тәрбиелеуде қоршаған ортаның әсері зор. Соны ата-ана, тәрбиеші алдымен өзі дұрыс қабылдай алып, кейін баланың бойына дарыта білу қажет. Алдымен табиғаттың небір тамаша сырларын көріп, естіп ләззат алу керек. Ол үшін бұлақтың былдырын, судың сылдырын, жапырақтың сыбдырын естіп, бұраңдаған қайыңның, яғни жаратылыстың құшағында болса, балада сұлулық сезімдері оянады деп сипаттайды.

Балада сұлулық сезімдерді қалыптастырудың басты жолы, оның маңайындағы нәрселердің таза, ретті, жинақы болуы. Адам сұлулыққа тәрбиеленсе, тазалыққа үйренеді. Тазалықты сүйсе, денесі де, жаны да сау болады. Баланы сұлулыққа тәрбиелеудің тағы бір жолын Мағжан былайша көрсетеді: бала неше түрлі сұлу әндерді естисін, неше түрлі сұлу түрлерді, түстерді көрсін, сұлу сөздер, сұлу өлеңдер жаттасын, сурет салып үйренсін, музыка құралдарында ойнап үйренсін – дейді. Бала өміріндегі осыншама өнер түрлері оған қанат бітіреді, қайрат береді, түрлі ой салады, денеге қуат береді. Осындай әсерлермен өскен бала, өзін жамандыққа бағыттамайды.

Құлық сезімдерді өркендету үшін, баланың айналасындағы адамдардың әдепті болуы шарт. Әдепті бол, әділ бол, өтірік айтпа деген құрғақ сөздерден пайда жоқ. Баланың алдында өзіміз қажет деп, өзіміз күткен нәрсе, айқын өрнек түрінде берілсе, бала өрнектен өзіне керек нәтижені шығарып алады.

Педагогика еңбегінің 18 тарауының 3-уі педагогика мәселелеріне, 15-і оқыту мен тәрбиелеу үрдісіндегі психологиялық құбылыстардың дамуы мен маңызына тоқталған.

Адам өміріндегі басты психологиялық құбылыс түйсік пен қабылдауды Мағжан әсерлену дей келе, әдемі түс, әдемі түр, жаратылыстың сұлу заттары, сұлу көріністері адамның әдемілік сезімінің ұлғаюына көру сезімінің көп ықпал ететіндігін сипаттайды.

Баланың есту сезімін тәрбиелеуде – бесік жырының маңызына тоқталады. Ең алдымен анасы баланың жанында үндемей отырмау керек. Бала сөзін ұқпаса да, күйінен әсерленеді. Баланың есту сезімін дамытатын – судың сылдыры, шөптің сыбдыры, темірдің жаңғырығы және мысықтың мияуы, құстың шырылы, сондай-ақ музыка құралдарының үнін естірте беру керек.

Сондай-ақ балада ең алдымен оянаатыны тату сезімі, бала қолына түскен нәрсенің бәрін аузына апарып салады. Бала заттарды қолына ұстап қандай екенін біледі, яғни сипау сезімі болады, ең соңында иіскеу сезімі оянады. Мағжанның бұл айтылған тұжырымдары бүгінгі оқыту мен тәрбиелеу процесінде қолдануға болатын құнды материал болады.

Зейін бала өмірінде аса маңызды, олай болса оны тәрбие қылу жолдарына ерекше мән бермеске болмайды. Бала зейінін қалыптастыруда мұғалімнің даусы ашық, тақтаға жазғанда айқын қылып жазып, балаға көрсететін суреттің бояуы қанық болуы керек. Баланы сыртқы ортамен таныстырмақшы болсаң, сол зат туралы сөйлеп қана қоймай сол заттың суретін салдырып, балшықтан сол затты жасату керек.

Зейінді болудың негізгі шарты – сыртқы әсердің жеке, жаңа болуынан. Сондай-ақ, бала іскер болу үшін, әсерді жаңалап беріп отыру керек. Мұғалімнің сабақты түрлендіріп, жаңалап өткізуінің баланың абайы үшін көп маңызы бар. Бала абайын аудару үшін, әрбір сабақта өздеріне таныс нәрседен мысалдар келтірген дұрыс.

Мағжан адам өмірінде естің маңыздылығына тоқталады. Жас күнінен бастап естің дұрыс дамып, қалыптасуына тәрбиеші үлкен мән беруі керек. Ол үшін біріншіден әсер күшті болу керек. Қатты дауыспен ашық ұқтырылған сабақ баланың есінен шықпайды, екіншіден сыртқы сезімдердің көбі қатынасуы керек, яғни бір заттың түрін де көрсету, дыбысын естірту, ұстатып та көргізу, иіскету, дәмін татқызу, сипату, суретін салғызу т.б.. Осы жолды ұстағанда ғана баланың білімі берік болады, үшіншіден жаңа білімді бұрынғы біліммен байланыстырып беру. Төртіншіден бұрынғы бар білімді неғұрлым көп пысықтаса, есінде сонша берік болып қалады.

Адам неғұрлым білімді, тәрбиелі болса қиялы да бай болмақ. Қиялды өркендетудің жолы: бала қиялын аса керек қылатын салалармен: әдебиет, тарих, жағырапия, жаратылыс сияқты ғылымдармен байланыстыру ұсынылады.

Қиялды өркендетудің бір жолы – ойынмен байланысты. Ойынның да бала қай түрімен ойнап отырғаны тәрбиешінің бақылауында болу керек.

Мағжан тәрбиешінің бала ойлауын сақтықпен, басқыштап өркендету керектігіне баса назар аударып, мынадай жолдарын көрсетеді: біріншіден – баланы қоршаған әсерлеу мен суреттеулер көп және ашық болуы, осыдан баланың өзі ұғым, пікір және ой шығаруы керек. Сондықтан балаға бір пікірді ұқтырмақшы болса, жалаңаш пікірді айтудың қажеті жоқ, бала пікірді суреттеулерден шығаруды үйрену қажет; екіншіден, бала заттарды, көріністерді ұқсас белгісі бойынша тап-тапқа бөлгізіп, жеңілден ауырға көшуді естен шығармау керек; үшіншіден, бала көріністердің, заттардың араларындағы байланысты, яғни әрбір заттың пайда болу жолдарын біліп, өзі ой қорытындысын жасауға бейімделуі қажет.

Мағжан адам жанының ақыл көріністері деп аталатын бөлімін қарастыра отырып, ақылдың осылай өркендеуін білген тәрбиеші, сөз жоқ баланы дұрыс тәрбиелей алады деп көрсетеді. Ақыл-ой еңбегіне бейімделген адам үнемі еңбек қажеттілігін қанағаттандыруға талпынады. Ақыл-ой арқасында ғана заттардың, көріністердің араларындағы байламды белгілеп, себептерін тауып, келешекте не болатынын ойлап шығарады. Мұндай ойлай білетін адам шын мағынасымен адам- дейді Мағжан.

М.Жұмабаевтың педагогикалық психологияға қосқан үлесі балалар психологиясын оқу-тәрбие процесінде дамып қалыптасуы негізінде қарастыруы. М.Жұмабаев жан көріністерін табиғи түрде дамуымен бірге, оқыту арқылы баланың ақыл-ойын тұтастай

дамытуға және жекелеген психикалық процестерін: түйсік, қабылдау, зейін, ес, ойлау, қиял, сезім және ерікті дамытуға мүмкіндік туады дейді.

Оқыту мен тәрбиені қатар қарастыра отырып, Мағжан әрбір мұғалім – бала жанын тәрбие қылатын тәрбиеші, ал әрбір тәрбиеші – оқытуды жүзеге асыратын мұғалім болу керектігін айтады. Оқыту әсерлі, қызықты, жинақты, жігерлі, белсенді өту керек. Ақыл-ой еңбегінің тәрбиемен байланысты болуы оқуды түсініп, жақсы меңгеруі оқудың керегін түсінуі болашақтағы оқу әрекеті үшін аса маңызды.

Қорыта келгенде, ақын, ұстаздың қолданбалы мәні зор, педагогикалық психология мәселелерін қарастырып қана қоймай, оны өскелең ұрпаққа іс жүзінде тәлім-тәрбие берудегі практикалық маңызына да ерекше назар аударғаны ғылыми тұрғыдан дәйектелді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы.-Алматы:Қазақстан, 1996.
2. Жұмабаев М. Шығармалар.- Алматы, 2002.
3. Жарықбаев Қ.Б. Психология негіздері.-Алматы,2005.
4. Жарықбаев Қ.Б.,Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі.-Алматы:Санат,1995.
5. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология.-Алматы:КазПИ.1982.

GIDA MÜHENDİSLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİ KULLANIM DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

FOOD ENGINEERING STUDENT OF INFORMATION TECHNOLOGY UTILIZATION
DETERMINATION: THE CASE OF AKDENİZ UNIVERSITY

Okan ORAL

Yrd.Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mekatronik Mühendisliği Bölümü,
okan@akdeniz.edu.tr

Alim KAŞTAN

Dr., Organize Sanayi Bölgesi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, kastanalim@gmail.com

Özet

Günümüzde toplumların ihtiyaç duyduğu birey nitelikleri değişmiştir. Teknolojinin etkisiyle sürekli değişen ve gelişen bilgi karşısında var olan teknolojiyi kullanmak birey için bir ayrıcalık değil zorunluluk haline almıştır. Bu ortamda yer alan bireylerin bilgiye nasıl erişilebileceğini bilen, gerektiğinde bilgilerini ihtiyacına yönelik kullanabilen ve yeni bilgiler üretebilen nitelikte olmaları istenmektedir. Bu niteliklere sahip bireyleri yetiştirmede en büyük yardımcı bilgisayar ve internettir. Bilgisayar ve bilgisayara dayalı teknolojilerin eğitim sürecinde etkin kullanılması ve eğitim-öğretim etkinliklerinin daha verimli hale getirilebilmesi açısından önemlidir. Bunu gerçekleştirebilmek için eğitim sürecinde yer alan öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerinin belirlenmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için araştırmada Geçer ve Dağ (2010) tarafından geliştirilen "Bilgisayar okur-yazarlık ölçeğinden" oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Çalışmanın katılımcıları 2014-2015 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü'nde okuyan, Temel Bilgisayar ve Algoritmalar dersini aktif olarak alan öğrencilerdir. Hazırlanan anket formu, 55 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi SPSS-15 programında yapılmış ve istatistiki metotlarla analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde, frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma ve t testi kullanılmıştır. Çalışmada analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ayrıca elde edilen bu bulgulara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Teknolojileri, Bilgisayar Kullanımı, Gıda Mühendisliği.

Abstract

The qualities of individuals that societies need have changed in our day. It is no longer a privilege but a necessity for today's individuals to use the existing technologies to handle the information available, which is continuously changing and improving due to technology. Individuals in such an environment need to be able to know how to access information, can use it to suit their needs and produce new information. The greatest aides in equipping individuals with these qualities are the computer and internet. The effective use of computers and computer-based technologies in the educational process is important to have more efficient instructional activities. In order to materialize this, it is necessary to identify the computer literacy levels of students in the educational process. This study aimed to determine the level of computer literacy of university students. To achieve this goal, a research "Computer Literacy Scale" developed by Geçer and Dağ (2010) was used as a questionnaire. The participants of the study 2014-2015 academic year in the fall semester studying at Akdeniz University Faculty of Engineering Department of Food Engineering, Basic Computer Algorithms are the courses the students as active. The prepared questionnaire is applied to 55 university students. The evaluation of the data obtained were analyzed by SPSS-15 program and the statistical method. To analyze the collected research data, frequency, percentage, arithmetic

mean, standard deviation and t test were used. In the study, analysis is given to the findings obtained as a result. In addition, solutions have been developed for these findings.

Keywords: Information Technology, Computer Applications, Food Engineering

1.GİRİŞ

İnsanların temel bilgisayar bilgisi edinmeleri, beceri kazanmaları ve bu bilgileri modern yaşamda kullanmaları hem kendilerinin hem de gelecek nesillerin bilinçlendirilmeleri ve bu alana öncülük etmeleri açısından çok önemlidir. Bu öğrenme sürecine kısaca bilgisayar okur-yazarlığı olarak kabul etmenin doğru olacağı düşünülebilir. 1950-1980 döneminde çokça duyduğumuz okur-yazar, okur-yazarlık, özellikle kişisel bilgisayarlarla birlikte, bilgisayar okur-yazarı (computer literate), bilgisayar okur-yazarlığı (computer literacy) deyimleri ile yer değiştirmiştir (Çelik vd, 2008:15). Bilgisayar okur-yazarlığı, kısaca bilişim konusundaki temel kavramları anlayıp, temel bilgisayar programlarını kendi mesleği içerisinde kullanmak olarak adlandırılabilir (Lupo, 2001; Childers, 2003; Geçer ve Dağ, 2010:20) (Yalman ve Tunga, 2012:168). Ulusal düzeydeki istatistik verileri, ülke çoğunluğunun henüz bilgisayar okur-yazarı olmadığını göstermektedir (Çelik vd, 2008:15).

Bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişim ve değişim, bilgisayar okur-yazarlığının, sınırlı bir sürede tamamlanabilecek bir eğitim aşaması olmadığını ve bunun yaşam boyu eğitim anlayışı olarak algılanması gerektiğini göstermektedir. Üniversite yıllarında daha önce edinilen bilgisayar bilgi ve becerileri araştırmaya ve problem çözmeye yönelik olarak geliştirilmektedir (Çelik vd, 2008:15). Geleceğin gereksinimlerine yanıt verebilen mühendislerin yetiştirilmesi için, mühendislik eğitiminde bilgi teknolojileri kullanımı eğitiminin verilmesi gerekliliği bilinmektedir (Yalman ve Tunga, 2012:168). Öğrencilerin eğitimleri sırasında bilgisayar yeterlilikleri açısından tam donanımlı olarak mezun olmaları onlar için iş ortamlarında büyük bir avantaj sağlayacağı açıktır. Hedeflenen bilgi ve becerileri kazandıracak eğitim içeriğini belirlemeye yönelik, mühendislik fakültesi öğrencisinin üniversite eğitimine başlarken bilişim teknolojilerine ilişkin beceri ve tutumlarını saptama faydalı olacaktır (Yalman ve Tunga, 2012:168). Bu çalışmada bilgisayar okur-yazarlık yeterliliklerinin kazanılmasının bilgi toplumlari için kaçınılmaz bir gereklilik olduğu göz önüne bulundurulurken, gelecekte toplumda yer alacak gıda mühendisliği öğrencilerinin üniversiteye başladıkları dönemde bilgisayar okur-yazarlık davranışlarının hangi düzeyde olduğunu belirlemek ve bilgi teknolojilerini kullanma düzeylerini arttırmak için verilecek eğitimin içeriğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2.MATERYAL YÖNTEM

1. Bu çalışmanın amacı, gıda mühendisliği öğrencilerinin bilgisayar okur-yazarlığına yönelik bilgi düzeylerini ortaya koymak ve bilgisayar okur-yazarlığında etkili olan faktörleri belirlemektir. Bu amaçla, çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibi geliştirilmiştir;
2. H1: Bilgisayar okur-yazarlığında etkili faktörler açısından, daha önce bilgisayar dersi/kursu alanlar ile almayanlar arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık vardır.
3. Bu araştırmada kullanılan veriler, anket yolu ile toplanmıştır. Bu amaçla, demografik özelliklerle ilgili 9 adet soru ve ayrıca 5'li likert ölçeğine göre düzenlenmiş bilgisayar okur-yazarlık düzeyinin belirlenmesinde etkili olabilecek 41 adet sorudan oluşan anket formu hazırlanmıştır. Bilgisayar okur-yazarlık düzeyinin belirlenmesinde etkili olabilecek faktörlerle ilgili soruların olduğu bölüm Geçer ve Dağ (2010) tarafından "Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği" isimli çalışması için oluşturulan anket formundan alınmıştır. Anket formu, toplam 55 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Araştırma, 2016 yılı Ocak-Şubat aylarında mühendislik fakültesi gıda mühendisliği bölümünde öğrenim gören öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Araştırmada ilk olarak, bilgisayar okur-yazarlık durumu ile ilgili 41 adet unsurun tek tek analiz edilmesi çok uzun süreceği için, bu unsurlar faktör analizine tabii tutularak bilgisayar okur-yazarlığında etkili faktör grupları belirlenmiştir. Ancak bu sorulardan üç tanesi birden fazla faktörde yüklemeye yapıldığı için bu sorular analizden çıkartılmıştır. Belirlenen bu

faktörlerin aritmetik ortalamaları alınarak yeni bir veri seti oluşturulmuş ve bu yeni veri seti üzerinden bağımsız t-testi uygulanmıştır. Bağımsız örneklem t-testi'nde belirlenen faktör grupları açısından bilgisayar okur-yazarlığı açısından bilgisayarla ilgili daha önceki eğitim hayatında bilgisayar dersi-kursu alan öğrenciler ile almayan öğrenciler arasında önemli düzeyde farklılık olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizleri yapılarak, tablolar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1.Öğrencilerin Genel Özellikleri İle İlgili Bulgular

Ankete katılan toplam 55 öğrencinin %23,6'sı erkek, %76,4'ü bayandır. Öğrencilerin %83,6'sı 17-21 yaş aralığında, %14,5'i 22-26 yaş aralığında, %1,8'i da 32-36 yaş aralığında yer almaktadır. Öğrencilerin %87,3'ü 1. Sınıf, %7,3'ü 2. Sınıf, %1,8'i 3. Sınıf ve %3,6'sı 4. Sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin hane gelir düzeyine bakıldığında, %16,4'ünün 500-1050 TL, %25,5'inin 1051-2050 TL, %27,3'ünün 2051-3050 TL, %14,5'inin 3051-4050 TL arasında ve %16,4'ünün 4051 ve 4051 TL 'den fazla gelire sahip olduğu görülmektedir. Öğrenci ailelerinin %45,5'i Akdeniz Bölgesinde, ikamet ederken, %12,7'si Marmara Bölgesinde, %9,1'i İç Anadolu Bölgesinde, %23,6'sı Ege Bölgesinde, %1,8'i Doğu Anadolu Bölgesinde, %5,5'i Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve %1,8'i Karadeniz Bölgesinde ikamet etmektedir. Öğrencilerin %5,5'i yetişme çağında en uzun süre köyde, %5,5'i belde veya bucakta, %45,5'i ilde, %43,6'sı büyükşehirde bulunmuştur.

3.2.Faktör Analizi Sonuçları

Ankette, bilgisayar okur-yazarlık düzeyine yönelik davranışların belirlenmesinde Geçer ve Dağ tarafından geliştirilen anket ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu anket ölçeği hazırlanırken bir üniversite bünyesinde bulunan tüm fakülteler baz alınarak ölçek geliştirilmiştir. Öğrencilere uygulanan bu ölçek içinden 40 adet soru seçilerek "Bilgisayar okur-yazarlık ölçeği" adı altında ayrı bir ayrı bir faktör olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada ise bir fakülte bünyesinde bulunan tek bir bölüme bu anket uygulanmış, geliştirilen ölçek bazında hazırlanan 40 soru önce 41 soruya çıkarılmış ve bu 41 soru üzerinden faktör analizi uygulanmıştır. Her ne kadar bilgisayar okur-yazarlık adı altında gerçekleştirilen bu ölçekteki sorular tek bir faktör altında ele alınmış olsa da tek tek sorular incelendiğinde aslında geliştirilen bu ölçek bazında da faktörlerin belirlenmesinin araştırmayı daha anlamlı ve anlaşılır kılacağı düşüncesi hasıl olmuştur. Bu sebeple bu çalışmada Geçer ve Dağ tarafından geliştirilen "Bilgisayar okur-yazarlık ölçeği" kullanılarak ölçekte kullanılan sorular için değişkenlere faktör analizi uygulanarak ana bileşenler elde edilmiştir. Faktör analizi, diğer istatistiksel yöntemlerde değişken olarak kullanılacak faktörlerin skor değerlerinin hesaplanmasında kullanılmış (Daniel ve Gates, 1996:72) ve bu skor değerleri de diğer analizlerde kullanılacak değişkenler olarak ele alınmıştır (Wang ve Du, 2000:185). Değişkenler arasındaki ilişkilerin zayıf olması durumunda faktör analizinin başarısız sonuç verdiği kabul edilmektedir. Bu nedenle, örnek kütle için faktör analizi için uygunluğunun belirlenmesinde KMO (Kaiser Meyer Olkin) ve Bartlett's testinden yararlanılmıştır. Faktör sayısının tespitinde öz değerleri 1'in üzerinde olan faktörler seçilmiştir. Faktör bileşenlerinin kavramsal anlamlılığını sağlayabilmek için direct oblimin döndürme faktör çözümlemesi kullanılmıştır. Faktör analizi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir. Faktör analizine tabi tutulacak değişkenlerin normal dağılıma uygunluğuna bakmak amacıyla verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri gözden geçirilmiş ve değerlerin yaklaşık olarak +1,5 -1,5 arasında değiştiği gözlenmiştir. Bu sonuçların normal dağılımdan sapmayı gerektirmediğine karar verilmiştir. Faktör analizinde faktör yükleri 0,50 ve daha büyük olan değerler dikkate alınmıştır. Bunun nedeni, 0,50'den daha düşük yüklerin analize uygun olmamasıdır (Dunteman, 1989:69). Aşağıdaki tablo 5'de görüldüğü üzere, bu 23 yargı, faktör analizi sonucunda 7 faktör altında toplanmıştır.

Tablo 1 Faktör Bulguları

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Bilgisayarı açarak bir CD'yi çalıştırabilirim	0,914						
Bilgisayarda dosya veya klasör kopyalayıp, taşıyabilirim	0,807						
Bilgisayardan aldığım bir dosyayı Cd'ye veya USB Flash belleğe kaydedebilirim	0,806						
Bir USB Flash belleği bilgisayara yükleyebilirim	0,763						
İnternette aldığım bir dosyayı Cd'ye veya USB belleğe kaydedebilirim	0,690						
Bilgisayarda oluşturduğum belgeyi bilgisayara kayıt edebilirim	0,634						
Bir belgedeki verileri kesip-yapıştırabilirim	0,628						
Gerektiğinde bir bilgisayar programı (C, C++, Pascal, Java vb.) yazabilirim		0,903					
Bir proje için gerektiğinde sayfa düzenleme yazılımını (Pagemaker, QuarkXpress vb.) kullanabilirim		0,849					
Resim programlarını (Canvas, Paintshop) başarılı bir şekilde kullanabilirim		0,824					
Çizim programlarını (Freehand, CorelDraw vb.) başarılı bir şekilde kullanabilirim		0,823					
C, C++, Pascal, Java vb. bilgisayar programı ile yazılmış bir programdaki hataları bulabilirim		0,820					
Hazırladığım bir belgeyi web sayfası haline getirebilirim		0,775					
Veri tabanı programlarını (Access, filemaker, foxpro vb.) gerektiğinde kullanabilirim		0,757					
Görüntü düzenleme programlarını (photoshop) gerektiğinde kullanabilirim		0,711					
Kişisel web sitesi hazırlayabilirim		0,628					
Bilgisayarda bir veri tabanı (MS Access, Mysql, vb) oluşturabilirim		0,544					
Bir e-posta yazıp gönderebilirim			0,884				
Bir e-posta hesabı oluşturabilirim			0,864				
Bir e-postaya dosya ekleyip gönderebilirim			0,845				
Gelen bir e-postayı açıp okuyabilir ve gerektiğinde bilgisayara kaydedebilirim			0,797				
E-postama gelen eklenmiş bir dosyayı açabilirim			0,694				
Bilgisayarda kişisel bir dosya veya klasör oluşturabilirim			0,497				
İnternette sohbet (MSN) yapabilirim			0,494				
Bilgisayardaki dosyaları sıkıştırabilirim				-0,810			
Bilgisayardaki sıkıştırılmış dosyaları açabilirim				-0,795			
Bilgisayarın donanım parçalarının ne işe yaradığını açıklayabilirim				-0,793			
Bilgisayarın işletim sistemi çökünce tekrar yükleyip çalışır hale getirebilirim				-0,697			
Basılı bir materyali tarayıcı kullanarak bilgisayara aktarabilirim				-0,608			
İnternette gezinti yapabilirim					0,937		
Web arama motorlarını kullanabilirim					0,685		
Bir bilgisayar paket programını (Excel vb.) bilmeyen bir kişiye öğretebilirim						-0,808	
Bir bilgisayar paket programını (World vb.) bilmeyen bir kişiye öğretebilirim						-0,778	
Hazırladığım bir sunum belgesine resim, ses, film ve diğer nesnelere ekleyip çıkartabilirim						-0,683	
Bilgisayar aracılığıyla interaktif banka işlemlerini yapabilirim							0,674
Bilgisayar oyunlarını bilgisayara yükleyip çalıştırabilirim							0,619
E-posta adresimi kullanarak tartışma gruplarına üye olabilirim							0,614
E-posta hesabımda bir adres defteri oluşturabilirim							0,552
Faktörler Arası Değişkenler	7	10	7	5	2	3	4
Öz Değer	15,676	5,551	2,658	2,246	1,585	1,311	1,049
Açıklanan Varyans %	41,253	14,609	6,996	5,910	4,171	3,451	2,761
Kümülatif Varyans %	41,253	55,861	62,857	68,767	72,938	76,389	79,151
KMO Yeterlilik Ölçütü	0,742						
Barlett's Testi							
Tüm Değişkenlerin Cronbach Alphası	0,954						
Faktörlerin Cronbach Alphası	0,952	0,938	0,928	0,898	0,76	0,906	0,855

Tablo 1, araştırma kapsamında elde edilen bilgi teknolojileri kullanım düzeyleri veri setine ilişkin etkileyen faktörlerin analiz sonuçlarını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre öz değeri 1,0'ın üzerinde olan yedi faktör belirlenmiştir (F1 Temel bilgisayar kullanım becerileri, F2 Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri, F3 E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri, F4 İşletim sistemleri kullanım becerileri, F5 İnternet ve arama motorları kullanım becerileri, F6 Ofis programları kullanım becerileri, F7 İnteraktif uygulamalar kullanım becerileri). Bu yedi faktör toplam varyansın %72,151'ini açıklamaktadır. Tüm modelin KMO yeterlilik ölçüsü, 0,742'dir. Bu ölçü, değişkenlerin kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüklerini karşılaştırmak için kullanılan bir

endekstir (Norusis, 1993:121). KMO ölçüsünün küçük olması değişkenlerin faktör analizine uygun olmadığını göstergesidir. Değerin 0,50'nin altına düşmesi ise değişkenlerin analize uygun olmadığını ifade eder (Kaiser, 1974:39). Bu çalışmadaki değişkenlerle ilgili, bulunan 0,742 değeri, değişkenlerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett's istatistik değerine göre model anlamlıdır ($X^2=2,535$, sd:703, p: 0,001). Ayrıca, tüm değişkenlerin güvenilirlik analizi için alfa katsayısı da 0,954 olarak hesaplanmıştır. Faktörlerde yer alan değişkenlerin güvenilirlik katsayıları ise, sırasıyla 0,952; 0,938; 0,928; 0,898; 0,76; 0,906 ve 0,855'dir.

Bilgi teknolojilerini kullanım düzeylerinin belirlenmesi, analiz sonucunda aşağıdaki faktörlerle ifade edilebilir:

F1: Temel bilgisayar kullanım becerileri: En temel bilgisayar kullanım düzeyidir. Öğrenci bilgisayarı açıp, kapama ve çevre birimlerini kullanabilme yeterliliğine sahiptir.

F2: Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri: Bu faktörde yeterli olan öğrenci için ileri düzey bilgi sahibi denilebilir. Öğrenci yazılım kodu geliştirerek masaüstü yada web ortamında program geliştirebilir. Geliştirdiği programla veri kaydı oluşturabilir. Kayıtlı verilerden analiz yapabilir. Kişisel web sayfası geliştirebilir. Geliştirdiği web sayfasında kullanmak üzere grafik tasarım yapabilir.

F3: E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri:Bu faktörde yeterli olan öğrenci e-ileti hesabı oluşturup yönetebilir. Dosya yedekleme ve paylaşma yeteneğine sahiptir. İnternet üzerinden iletişim sağlayabilir.

F4: İşletim sistemleri kullanım becerileri: Bu faktörde yeterli olan öğrenci, donanım parçalarının özelliklerini bilir, işletim sistemi kurabilir, çevre birimlerini PC ye tanıtabilir. Dosyalama ve klasörleme işlemlerini bilir. Paket program kurabilir.

F5: İnternet ve arama motorları kullanım becerileri: Bu faktörde yeterli öğrenci arama motoru ve kataloğunu bilir, arama operatörlerini de kullanarak internette istediği veriye hızlı erişme yeteneğine sahiptir.

F6: Ofis programları kullanım becerileri: Öğrenci kelime işlemci, hesap tablosu ve sunum hazırlama programlarını kullanım yeteneğine sahiptir.

F7: İnteraktif uygulamalar kullanım becerileri: interaktif banka işlemleri, adres defteri oluşturma ve benzeri interaktif uygulamaları kullanma becerisine sahiptir.

3.3.Öğrencilerin bilgi teknolojileri kullanım düzeylerinin belirlenmesinde, daha önceki eğitim süreçlerinde bilgisayar eğitimi almalarının etkisinin incelenmesi

Öğrencilerinin bilgi teknolojileri kullanım düzeylerinin belirlenmesinde etkili faktörler, aritmetik ortalamalarına göre Tablo 2'de sıralanmıştır.

Tablo 2: Bilgi teknolojileri kullanım düzeylerinin belirlenmesinde etkili faktörler

Faktörler	Ortalama	St. sapma
F5: İnternet ve arama motorları kullanım becerileri	4,8455	0,4602
F3: E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri	4,7039	0,6310
F1: Temel bilgisayar kullanım becerileri	4,6727	0,6327
F7: İnteraktif uygulamalar kullanım becerileri	4,0136	1,1185
F6: Ofis programları kullanım becerileri	3,9394	1,1743
F4: İşletim sistemleri kullanım becerileri	2,6691	1,2592
F2: Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri	1,8927	0,9209

Tablo 2'ye göre, İnternet ve arama motorları kullanım becerileri faktörü 5 (ort: 4,8455) tir. İkinci sırada E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri faktörü 3 (ort: 4,7039), Temel bilgisayar kullanım becerileri faktör 1 (ort: 4,6727), İnteraktif uygulamalar kullanım becerileri faktör 7 (ort: 4,0136), Ofis programları kullanım becerileri faktör 6 (ort: 3,9394), İşletim sistemleri kullanım becerileri faktör 4 (ort: 2,6691), Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri faktör 2 (ort: 1,8927) sonuçları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, gıda mühendisliği öğrencilerinin internet ve arama motorları kullanım becerilerinin iyi düzeyde olduğunu, ofis programları bilgi

düzeyinin orta düzeyde olduğunu, Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerilerinin ise çok düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 3’de ise söz konusu faktörler açısından bilgisayar okur-yazarlığında etkili faktörler açısından, daha önce bilgisayar dersi/kursu alanlar ile almayanlar arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo 3: Bilgisayar dersi/kursu alanlar ile almayanlar T Testi Sonuçları

Faktörler /Düşünceler	Ders/Kurs	Ders/Kurs	Ders/Kurs	Ders/Kurs	t-value	Sig. level
	Alan (ortalama)	Almayan (ortalama)	Alan (st.sapma)	Almayan (st.sapma)		
F1 Temel bilgisayar kullanım becerileri	4,8487	4,5940	0,34058	0,71662	-1,392	0,170
F2 Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri	2,1647	1,7711	1,00495	0,86709	-1,481	0,145
F3 E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri	4,7647	4,6767	0,42240	0,70822	-0,475	0,637
F4 İşletim sistemleri kullanım becerileri	2,9882	2,5263	1,32565	1,21915	-1,264	0,212
F5 İnternet ve arama motorları kullanım becerileri	4,8529	4,8421	0,42444	0,48078	-0,080	0,937
F6 Ofis programları kullanım becerileri	4,3333	3,7632	0,80795	1,27557	-1,693	0,096
F7 İnteraktif uygulama kullanım becerileri	4,3834	3,8487	0,86656	1,18769	-1,662	0,102

Bilgisayar okur-yazarlığında etkili faktörler açısından, daha önce bilgisayar dersi/kursu alanlar ile almayanlar arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi kullanılabilir (Kalaycı, 2010:7). Bu yüzden, faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktör gruplarının her biri için değişkenlerin aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır (Maksimum değer 5’dir). Bu ortalamalar üzerinden bağımsız t testi uygulanmıştır. Tablo 3, bu faktör ortalamalarını ve t-testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre Bilgisayar okur-yazarlığında etkili faktörler açısından, daha önce bilgisayar dersi/kursu alanlar ile almayanlar arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada Akdeniz Üniversitesi’ndeki gıda mühendisliği öğrencilerinin bilgisayar okuryazarlık düzeyleri ile bilgi teknolojileri kapsamındaki ders içeriklerinin yeterliliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada Geçer ve Dağ (2010) tarafından “Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği” isimli çalışması için oluşturulan anket formundan yararlanılmıştır. Ankette yer alan 41 yargı faktör analizine tabi tutulmuş ve bilgi teknolojileri bilgi düzeylerini belirlemede etkili olabilecek 7 ana faktör belirlenmiştir. Bunlar; F1 Temel bilgisayar kullanım becerileri, F2 Masaüstü ve web programcılığı yazılım geliştirme becerileri, F3 E-ileti ve sohbet programı kullanım becerileri, F4 İşletim sistemleri kullanım becerileri, F5 İnternet ve arama motorları kullanım becerileri, F6 Ofis programları kullanım becerileri ve F7 İnteraktif uygulamalar kullanım becerileridir. Belirlenen her bir ana faktörün, grup ortalama skorları tespit edilerek yeni veriler elde edilmiştir. Belirlenen faktörler açısından, daha önce bilgisayar ders-kursu eğitimi alan öğrencilerle almayanlar arasında bir farklılık olup olmadığı bağımsız t-testi ile test edilmiş, analiz sonucunda anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre, öğrencilerin daha önce ders-kurs alan öğrencilerle almayanlar arasında bilgisayar okur-yazarlık düzeyleri açısından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin gerçekleştirilen araştırma sonucunda daha önce ders-kurs alan öğrencilerin temel bilgisayar okur-yazarlık davranışları düzeylerinin diğerlerine göre yüksek olduğu görülmüştür. Bilgisayar okur-yazarlık düzeyi yüksek öğrencilerin temel konular hakkında iyi derecede ancak ofis programlarından hesap ve tablolama programı, masa üstü ve web yazılımı, kişisel web sayfası tasarımı, grafik programları ve işletim sistemi konuları hakkında çok düşük seviyede bilgi sahibi olduklarını ortaya koymaktadır (ki-kare: 17,526; p: 0,002).

Bu çerçevede, öğretim üyelerinin öğrencilerin bilgisayar okur-yazarlık düzeylerini göz önüne alarak öğrencilerin becerilerini arttırabilecek uygulama ve geliştirme fırsatı sunmaları gerekmektedir. Öğrencilerin mühendislik fakültesine geldiği andaki tutum, bilgi ve becerilerinin belirlenmesi, etkin ve verimli bilgi teknolojisi eğitiminin oluşturulmasında bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrenciler eğitime başladıkları anda tüm konulardan sınava tabi tutularak bilgi seviyelerine göre farklı şubelere ayrılıp ders içerik ve uygulamalar bu seviyelere göre şubeye özgü belirlenebilir. Bu doğrultuda; öğretim programında bilgi teknolojisi eğitime ayrılan sürenin planlanması, öğrencilerin büyük çoğunluğunun üniversite dışında bilgisayar ve internet erişimlerinin olmadığı göz önünde tutularak üniversite bünyesinde öğrencilere sağlanan olanakların artırılması bu eğitiminin etkinliğini arttıracaktır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Mühendislik Fakültelerinde verilmekte olan Bilgi Teknolojileri eğitiminin içeriğinin güncellenmesi çalışmalarına ışık tutabilecektir.

Teşekkür

Bu çalışmanın kaynağını oluşturan anketi tasarlayan ve kullanılmasına izin veren Yrd. Doç. Dr. Aynur KOLBURAN GEÇER ile Yrd. Doç. Dr. Funda DAĞ' a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- ÇELİK, F. vd., “Burdur İli Merkez İlçe İlköğretim Öğretmenlerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Seviyeleri”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 8, Sa. 15, 2008.
- DUNTEMAN, G. H. “Principal Components Analysis, Thousand Oaks”, CA: Sage Publications, Quantitative Applications in the Social Sciences Series, C.69, 1989.
- GEÇER, A. ve DAĞ, F., “Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, C.:7, Sa. 1, 20-44, 2010
- KAİSER, H. F. “An index of factorial simplicity, Psychometrica”, Sa.39, 1974.
- KALAYCI, Ş. “SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri”, İstanbul: Asil Yayın Dağıtım, 2010.
- DANIEL, C. J., ve GATES, R. “Contemporary marketing research”, Third Edition, San Francisco, 1996.
- NORUSİS, M. J. “SPSS for windows professional statistics-release 6.0”, SPSS Inc., Chicago, USA. 1993.
- WANG, F. K. ve DU, T. C. T. “Using Principal Component Analysis in Process Performance for Multivariate Data, Omega” C.28, Sa.185-194, 2000.
- YALMAN, M. ve TUNGA, A., “Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Deneyimleri İle Bilgisayar Algılarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi: Dicle Üniversitesi Örneği”, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, C.18, Sa.168-188, 2012
- ZAYİM, N. vd., “Tıp Fakültesine Başlayan Öğrencilerin Bilgisayara Karşı Tutumları ve Bilgisayar Becerileri”, inet-tr’02, İstanbul 2002.

МУЗЫКА – АДАМЗАТ БАЛАСЫН ТАТУЛЫҚ ПЕН ДОСТЫҚТА ӨМІР СҮРУГЕНЕГІЗДЕЙТІН АЛАПАТ КҮШ

THE POWER WHICH CREATES A PEACEFULL ENVIRONMENTFOR PEOPLE : MUSIC

Moldibaev AMANBAY

Assoc.Prof., Taraz State Pedagogy University Молдыбаев Аманбай Шоңбайұлы, ҚР
Мәдениет қайраткері, доцент, композитор, күйші – сазгер,

Тараз мемлекеттік педагогикалық институты Қазақстан, Тараз aman_maldibaev@mail.ru

Бұл өмірдегі асыл қазына, алтын қордың ішіндегі музыка өнеріне ден қойып құрметтеу, оның ішіндегі фольклорлық және классикалық саф алтындай таза өнерді талғай – таңдай білу, барша өркениетті ел өкілдерінің басты білімділік көрсеткіштерінің бір қыры болып табылады. Ғасырлар бойы қалыптасқан және бүгінге жетіп, қалың жұртшылықтың игілігіне айналып отырған халық музыкасының құнарлы табиғаты мен бай қорын бізге дейінгі зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып бағамдайтын болсақ, бұл өнер саласы дүниеге өте ерте кезден келген, өз қазанында қайнаған, дамыған, сирек кездесетін құбылыс, баға жетпес құндылық. Жер бетіндегі замандаса ғұмыр сүріп жатқан әрбір ұлт өкілдері өз құндылықтарын сақтай отырып, өзге халықтардың да асыл мұраларын құрметтеп, олармен тығыз байланыста және дамыту жолдарының түрлі қыр – сырларын үйреніп білуге міндетті.

Тарихтан белгілі Пифагор, Аристотель, Қорқыт ата, Мұхаммед Исмайыл Бұхари, бүкіл әлемнің екінші ұстазы болған, ғылымның барлық түрін игерген қазақ түркілері Әбу Насыр әл-Фараби, Махмұт (Мұхаммед) Қашғари, Жүсіп Баласағұн, Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы, Жиен жырау, түрікмен түркісі Мақтымқұлы, ибн Гайби Мараги, Ахмадилар жалпы музыка жайлы және теориясы туралы жазса, Бах, Гендель, Моцарт, Бетховен, Шуберт, Шуман, Штраус, Паганини, Шопен, Глинка, Чайковский және т.б. – музыканың классикалық алыптары.

«Жаратушы ие адам баласын толық қалыптастырып біткен соң, жер бетіне өнер беретін, өнердің құдіретін дарытатын қасиетті ақ құсын ұшырыпты», – дейтұғын бабалардан қалған даналық сөз бар. «Ақ арманды арқалаған сол ақ құс өзен-көл, мұхиттар үстімен қалықтап жетіпті де, тіршілігі той мен думанға бөленген халықтарға келгенде тым төмен ұшыпты, содан ол жерге қасиетті өнер молынан дамыпты», – деседі.¹

Бұл аңыз ақиқатқа бергісіз болуы да мүмкін. Себебі, өнердің бір кені қайда десеңіз – ол халықтардың фольклорлық музыкасында, яғни адамзат баласының лүпілдеген жүрегінде. Әншілік, жыршылық, жыраулық, күйшілік өнер салалары түбі бір түркі халықтарында жетерлік. Зерттеуімізге арқау болған түркі мәдениетіндегі музыкалық дәстүр қуаты зор.

Ұлы киелі өнердің ішіндегі музыка саласы адамзат баласын тәрбиелеуде үлкен роль атқаратыны әлімсақтан белгілі. Рухани даму жолының небір қилы кезеңдерін артқа тастап, халық музыкасы да қарқындап, алға жылжу және даму үстінде. Барлық елдерде қазіргі таңда білім беру саласын дамыту ісі, сапаландыру, жаңғырту, технологияландыру мен инновациялық, интерактивтік үрдістер мүмкіндігін толыққанды пайдалану істері қарыштап дамып келеді. Ғарыштық ғаламтор жайлаған кеңістікте жер бетін мекен еткен халық сол үрдістің үддесінен шығу мақсатында, үздіксіз білім беруді дамыту, дүниежүзілік білім кеңістігіне кіру және сапалы білім беру үшін барынша еңбектенуде. Жаһандану

табалдырығында тұрған қазіргі кезеңде өркениеттің жоғары даму сатысындағы елдерде білім берудің жаңа модельдері іске қосылып, бірлескен білім бағдарламалары құрылуда.

Қазақта «Ақыл – ауыс, ырыс – жұғыс» деген әдемі сөз бар. Бұл көрші жатқан елдердің бір-біріне рухани ықпалының болып отыратынын, қоңсылық қайырымды меңзеген сөз. Музыкалық таным, тәрбиенің басты мақсаты бұрыннан қалыптасып келе жатқан әлемдік классикалық музыкаға жастарды жақындастыру, белгілі композиторлардың, музыкант шебер орындаушылардың өнегелі өмір жолдарына зер салғызып, ұмтылдыру, шығармашылығымен таныстырып, тәрбие негізін солардың үлгісінде қалыптастыру болып табылады. Рухани ішкідүниесі бай, адами қасиеті бар, білімді де білікті жеке тұлғаны қалыптастыру яғни тәрбиелеу жалпы адамзат баласының шешуін дұрыс жолға қоя алмай келе жатқан басты мәселелерінің бірі. Бұл мәселе шешімін дұрыс тапса әлем бойынша ертеңгі болашақ ұрпақты этногендік рухта тәрбиелеудің, олардың дүниеауи көзқарасының «адам – адамға дос, бауыр» негізінде дұрыс қалыптасуына себепші болар бірден-бір сара жол табылмақ. Қазіргі кездерде жастарға білім берудің кешенді тұрғыдағы жобаларын, әр халық, әр ұлт өз деңгейлерінде жасап, дамыту үстінде. Бұл тұрғыда әлемдік музыка мәдениетіне біртұтас мәдени-рухани құбылыс ретінде, тәрбиелік мән-мағынаға ие алапат күш ретінде ден қойып, оның пайда болу және е жолдарын зерделеу, музыкалық мәдениетті этностық тарихи-әлеуметтік өмірмен шендестіре сабақтастыра саралау қажет.

Халықтар арасында халық музыкасы туыс елдерге де тән этногендік сипатта түбі бір екені көрініп тұрғанымен қоймай, үздіксіз орындалып отырады. Оған мысал ретінде түркі тілдес туыс халықтардың көпшілігіне ортақ, ел ішінде айтылып, орындалып жүрген «Көроғлы», («Кер оғлы», «Түрікпен күйі» деп те аталады) «Алпамыс», «Алпамыш» т.б. жырлары мен күйлерді дәлел ретінде келтірсек те жетіп жатыр. Түркия мемлекетінің атақты композиторы Сейгун Ахмет Аднан осы «Көроғлы» эпосын опералық қойылым ретінде жазып, халыққа ұсынғаны да туыстық негіздегі халықтар достығының алтын көпіріндей. Ал «Халықтар достығы» орденді Қазақ ұлттық Құрманғазы атындағы академиялық оркестрінің дирижері Алдаберген Мырзабеков «Көроғлы» күйін әрлеп оркестрге түсірді, ол оркестр репертуарынан ұзақ жылдар бойы берік орын алды (Осы мақаланың авторы да танымал оркестр құрамында біраз жыл қызмет атқарды). Қазақстандық «Белес», «Ұлытау», «Көне Тараз» ансамблдері де бұл күйді әр мемлекеттерде болғанда орындап, елдің ыстық ықыласына бөленіп жүр. Әсіресе Анкарада өтетін халықтар достығы мен ынтымақтастығы өнер фестивалінде де жиі орындалып жүрген туынды.

Күйдің шығу тарихы көне эпос «Көр оғлы» жырының тарихымен сабақтас өрбиді. Күйді шығарушы қазақтың классикалық күйшісі XIX ғасырда өмір сүрген атақты Дәулеткерей Шығайұлы. Эпостық жырда көне түркілік жаугершілік замандағы көрде туылған батыр оғыланның (ұлан) жауды жеңіп, жеңіспен атын ойнақтатып келе жатқан кезі суреттеледі. Күйдің әуенінде ескілікті түрікпен әуендерін кең түрде және кереметтей нақышпен өрнектеле қолданылғанын мақтанышпен айтуға болады. Домбыра шанағынан асып-төгіліп жатқан күй естіген жанды бей-жай қалдырмасы анық.

Қазақтың қара домбырасының шығу тарихы да тым тереңде жатыр. 1988 жылы Республикалық Арай журналына «Ғасырлардан жеткен үн» деген Советқазы Ақатаевтың мақаласы шықты. Онда тарихшы тастағы көне таңбаларды зерттей келе, оларда домбыра мен қобыздың кескіні салынғанын анықтап және сол суреттерден мысал келтіре отырып, былай дейді: «көне аспаптардың нобайы б.д.б 8 – 14 мың жыл бұрынғы үнді құлаққа жеткізгендей. Сурет Орта Азияның қыратты далаларынан табылды»².

Бұл деректен және де басқа да зерттеу көздерінен байқайтынымыз, қазақтың музыкалық домбыра, қобыз аспаптарының тарихы тас ғасырларынан бастау алып, бізге жетіп отырғандығы. Белгілі археолог-ғалым С.И. Руденко таулы Алтай өңіріндегі мәңгілік тоңның

күрсауында жатқан бесобаға 1929 жылы және 1947-49 жылдары қазба жұмыстарын жүргізеді. Бұл қазба жұмыстарының нәтижесі тарихи деректерге Пазырық қорғандарының олжасы деген атпен белгілі. Пазырық қорғанынан жаңаша жыл санауға дейінгі V-III ғасырларда ғұмыр кешкен көшпелі тайпалардың материалдық мәдениетіне қатысты ғылым үшін мейлінше бағалы заттық айғақтар табылған. Сол заттық айғақтардың ішінде б.з.д. IV ғасырларда жасалған қобыз аспабы ерекше назар аудартады. Қос ішегі және қос құлағы бар қобыздың айтарлықтай биік жасалған тиегі шанақ бетіне керілген сірі көңге орнатылған. Белгілі ғалым В.Н.Басиков Пазырық қорғанынан табылған қобыздың жаңғыртпасын жасаған. Дәл осындай көптеген мәлімет, айғақтарға сүйене отырып, белгілі ғалым В.О.Виноградов мынадай қорытынды жасайды: «Орта Азия ыспалы аспаптардың отаны болған, бұл өңірлерден басқа халықтарға ыспалы аспаптармен қатар, шертпелі аспаптар да тараған»³.

Скифтер арасында аспаптық музыканың болғаны жөнінде Гомердің «Илиадасына» жазған түсініктемесінде байырғы схолилер былай дейді: «Скифтер жылқының кісінегенінен күйдің күмбірін артық көреді»⁴.

Ресейдің Эрмитажында сақтаулы тұрған, қазақ даласынан табылған б.д.б. V ғасырда жасалған қобыздың қаңқасы да сөзімізге дәлел болмақ. Бұл жазбалардан байқайтынымыз жер бетін мекендеген халықтардың көрші халықтар мәдениетін суреттеуге деген ұмтылысы, ынтымақтыққа деген ізденісі. Мұнда жемісті өзара іс – қимыл мен ізгі көршілестікке деген ортақ ұмтылыс, ықпалдастық анық байқалады. Біздің барлығымыз тек бірлескен өткеніміздің бай тәжірибесі ғана емес, сондай-ақ, бөлінбейтін ортақ тарихи болашағымыз бар ұлттардың жаңа ғажайып еуразиялық қоғамдастығы пайда болуына куәгерлер болып табыламыз.

Музыкада халықтар арасында шекара жоқ, қай елде болмасын, ол барлық адамзат баласына ортақ, еш аудармасыз-ақ түсінікті, әрі сүйіспеншілік сезімін оятатын алапат күш. Сөзімізге дәлел ретінде менің інім және де шәкіртім болып келетін Малдыбаев Мадьяр басқаратын «Белес» тобы Америкада фольклорлық фестиваль-конкурста Гран-Приді жеңіп алды. Анкарада өткен фестивальде ел сүйіспеншілігіне оранды. Франция, Германия, Англия, Қытай, Ресей ж.т.б. толып жатқан мемлекеттерде гастрольдік сапармен болып, елдің ыстық ықыласы мен достық пейілімен қауышып жүр. Бұл топ туралы шетелдік және отандық теле арналар, газет-журналдар жарысып жазып жатады.

Таяуда дәл осындай музыкалық ансамбль мен оның жетекшісі Секен Тұрысбеков туралы Республикалық «Егемен Қазақстан» газетінде «Ақ жауын шайған дүние» атты мақала жарық көрді. Халықтардың достығын нығайтып жүрген олар жайлы былай деп жазылды: «Ақ жауын» оркестрі алғаш құрылған кезден бастап Қытай, Жапония, Франция, Германия, Моңғолияда концерт қойған С.Тұрысбектің, әсіресе Токио мен Үрімжіге барған сапары есте қалған. Әр күйді ойнар алдында шығу тарихын айтып отыратын Секен «Көңіл толқынына» келгенде сәл бөгеліп, дағдарып қалғанда, конференсье «Семей-Невада» – «Хиросима-Нагасаки» деп хабарлап жіберіпті. Ешқандай аудармасыз жеткізілген осы сөзден кейін «Көңіл толқынына» тебіренген жапондар жылап отырып, күйді екінші рет орындатқан екен. Бұл – көкірегінің көзі, құлағының саңылауы бар адамға аударманы қажет етпейтін күйдің ғажайып құдіреті. Ал Үрімжіге барғанда қытайлар «Сакн, Сакн» деп орындарынан тұрып қошемет көрсеткені сонша, әр күйді қайталап ойнаған. Қазір Үрімжіде ауа айы мәліметінде экраннан тыс Секеннің «Ақ жауын» күйі орындалып тұрады екен⁵.

Құдыретті өнердің ішіндегі музыка саласының адамзат баласын тәрбиелеуде үлкен роль атқаратыны әлімсақтан, яғни көне замандардан белгілі. Рухани даму жолының небір қилы кезеңдерін артқа тастап, қазақ халқы да қарқындап, алға жылжу үстінде. Елімізде қазіргі таңда білім беру саласын дамыту ісі, сапаландыру, жандандыру, технологиялау мен

³ Виноградов В.О. О музыкальной археологии // Советская музыка журналы, – М., №5, 1977. – 87бет.

⁴ Акселеу Сейдімбек. Қазақтың күй өнері. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2002. – 24 бет.

⁵ Руда Зайкенова. Ақ жауын шайған дүние // Егемен Қазақстан. – А., 14.10.2016 жыл.

инновациялық, интерактивтік қозғалыстар мүмкіндігін толыққанды пайдалану істері қарыштап дамып келеді. Ғарыштық ғаламтор жайлаған кеңістікте дала төсін мекен еткен қазағымыз да сол үрдістің үдесінен шығу мақсатында, үздіксіз білім беруді дамыту, дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру және сапалы білім беру үшін, аянбай еңбектенуде.

Халықтардың достық қарым-қатынасын нығайту, рухани тығыз байланыс және музыка арқылы жас ұрпақты тәрбиелеуде мынадай жетістіктерге қол жеткізуге болады:

1) Адамның жан дүниесін түсінуге;

2) Жаман жолдан жақсы жолға ауысуға;

3) Музыканың сазды үні арқылы жастардың бойына адами қасиетті ендіруге болады. Бұл тұрғысында «Әлемдік екінші ұстаз», Орта Азиялық ғұлама Әл Фараби былай деген: «..Бұл ғылымның (яғни музыканың дегені) өзінің байсалдылығынан айырылған адамдарды түзеуге, қызба адамды қалпына түсіруге, байсалды адамды әр уақытта бір қалыпта ұстауға күдіреті әбден жетеді»⁶.

Музыкалық тәрбие берудің басты мақсаты – жастардың шығармашылық ой-өрісін және жеке қабілеттілігін дамыту, халық музыкасы мен классикалық шығармаларды түсіне отырып қабылдай алатын, музыка өнері арқылы өмірдегі әсемдікті, сұлулықты сезіне білетін, ішкі рухани дүниесі бай, жеке тұлға ретінде эстетикалық талапқа сай, қоғамдық ортада беделді тұлғаны қалыптастыру.

Жастарға музыкалық білім беру жұмыстарында музыканы тыңдату, орындату, қызығушылығын ояту, музыкамен өмір, табиғат заңдылықтарының тығыз байланыстылығын сездіру істері күнделікті өрбіп отыруы тиіс. Ғалымдардың пайымдаулары бойынша музыкамен тәрбиелеу ана құрсағында жатқанда басталады. Сәби «шыр» етіп дүниеге келгеннен бастап, анасының әлдиімен музыканың құшағына бөленеді. Бұл тұрғысында қазақтың көрнекті ақыны Абай Құнанбаев былай деген: «Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең!» (мұндағы өлең дегені – музыка)⁷.

Ол үшін білім мекемелерінің сипатына және деңгейіне сәйкес, оқу жоспарларына музыка пәнін ендіру айтарлықтай нәтиже береді, мәселен оқушы тұлғасының рухани-адамгершілік тұрғыда үйлесімді дамуына негіз болады.

Халықтар достығы осы таңға дейін сан ғасырларды артқа тастап өсіп – өніп, өркендеп, өркениеттіліктің туын желбіретіп келеді. Қай ғасыр, кезеңдерді алып қарасақ та елдіктің тұтқасын ұстаған хандардың, сұлтандардың, халық қамын ойлаған абыздардың саясаты көрші тұрған мемлекеттермен ара қатынасын экономикалық тұрғыдан болсын, мәдени тұрғыдан болсын таразы басын тең ұстап, халықтың мүддесін жоғары ұстауға тырысқандығы байқалады. Еуразиялық одақ идеясының тарихи, этно-мәдени және әлеуметтік-экономикалық алғышарттары бар. Белгілі тарихшы Лев Гумилев атап өткендей: «ішкі Еуразия халқы славян-тұрандық қауымдастығымен көзге түседі, яғни қауымдастық жай этникалық қана емес, суперэтностық мәнге ие орасан зор кеңістік болып табылады. Онда батыс еуропалық, славяндық, түркілік этномәдени құндылықтарды топтастырған әр алуандылық байқалады»⁸.

Бұдан байқайтынымыз жер бетін мекендеген халықтардың көрші халықтар мәдениетін суреттеуге деген ұмтылысы, ынтымақтыққа деген ізденісі. Мұнда жемісті өзара іс-қимыл мен ізгі көршілестікке деген ортақ ұмтылыс, ықпалдастық анық байқалады. Біздің барлығымыз тек бірлескен өткеніміздің бай тәжірибесі ғана емес, сондай-ақ, бөлінбейтін ортақ тарихи болашағымыз бар ұлттардың жаңа ғажайып еуразиялық қоғамдастығы пайда болуына куәгерлер болып табыламыз.

⁶Қалиев С. Халық педагогикасы. – А., 2002. – 766.

⁷ Құнанбаев А. Қара сөздері. – А., 2009. – 286.

⁸ Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық процестердің бүгінгі бағыты мен бағдары // Ақиқат журналы. №3, 2004. 29-31 бб.

Өркениетті елімізде білім берудің жаңа жүйелік жобалары құрылып, іске асырылып жатыр. Осыған орай ел басы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдауларында: «Бізге экономикалық қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» деп айтқан-ды. Сол білім беруді дамыту ісі жеке тұлғаға рухани, мәдени-тарихи құндылықтарды, ғұрыптар мен дәстүрлерді, білім берудің арнайы тандап алынған мазмұны, жолдары мен нысандары арқылы дәлдікпен білім нәрін құю болып табылады. Сондықтан да, өмірге жан-жақты дайындалған, еңбексүйгіш, ынталы, шығармашылықпен ойлай алатын, интеллектуалдық және адамгершілік тұрғысынан бай, жоғары білімді жеке тұлғаны оқытып-тәрбиелеу қажеттілігі, оны дамыту мәселесі өзекті.

Оқу үрдісінде музыкалық туындылардың жанрлық сипаттары мен тұрмыстану нысандарын пайымдау, халықтардың музыкалық-эстетикалық төл талғам-түсінігін анықтау және оны ғылыми-танымдық жүйеге түсіру, әсерлі, музыкалық мұра туындатушы халық композиторының өмірбаяндық дерегі мен шығармашылық ерекшелігін мұқият зерттеу, сөйтіп, жеке музыкалық туындылардың қасиетін ғана емес немесе жеке тұлғалардың шығармашылық өрісін ғана емес, әрбір тарихи кез-кезендегі мәдениеттің төл қасиеттерін парықтау сияқты өзекті мәселелерді талдау – оқушылардың адамзат тарихындағы ұлы музыканттарды танып, сезінуі, оларды құрметтеуі арқылы, жер бетін мекендеген барлық ұлттар мен ұлыстарға деген бауырмалдықты оятып, татулық пен достықта өмір сүруге тәрбиелейді. Қазақ халқының ұлы перзенттерінің бірі Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың «адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» әфсанасында айтылғандай, әлемдік деңгейде музыкатануды қауымдасып, біртұтас реттік жүйеде тереңдей зерттеу гуманизм идеясы арқылы жаһандық проблемаларды шешу құралына айналады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ақселеу Сейдімбек. Қазақтың күй өнері. Күлтегін баспасы. – А., 2002ж. – 3б.
2. Ғасырлардан жеткен үн // Арай журналы. – А., №8, 1988ж. – 5б.
3. Виноградов В.О. О музыкальной археологии // Советская музыка журналы, – М., №5, 1977. – 87бет.
4. Ақселеу Сейдімбек. Қазақтың күй өнері. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2002. – 24 бет.
5. Руда Зайкенова. Ақ жауын шайған дүние // Егемен Қазақстан. – А., 14.10.2016 жыл.
6. Қалиев С. Халық педагогикасы. – А., 2002. – 76б.
7. Құнанбаев А. Қара сөздері. – А., 2009. – 28б.
8. Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық процестердің бүгінгі бағыты мен бағдары // Ақиқат журналы. №3, 2004., 29-31бб.

ИСЛАМСКИЕ ПРАЗДНИКИ И ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ

A STUDY OVER ISLAMIC DATES AND CALENDAR

Latigina NATALYA (Наталья Латыгина)

Prof.Dr., Kyiv National University of Trade and Economics/доктор полит. наук, профессор,
Киевский национальный торгово-экономический университет latygina@ukr.net

В мусульманском религиозном календаре праздничных дат немного. В период становления ислама пророк Мухаммед запретил своим последователям праздновать немусульманские праздники и принимать в них участие, так как, участвуя в религиозном празднике, человек тем самым присоединяется к обряду той религии, которая его устраивает и проводит.

Если обычный светский праздник – это причина или повод к беззаботной радости и весёлому времяпрепровождению, то в мусульманском понимании праздник – это возможность для каждого многократно умножить добрые деяния, которые в Судный день будут сравнены с плохими, возможность заставить чаши весов своих деяний склониться в сторону добра. Мусульманские праздники дают верующим стимул для более усердного богослужения. Поэтому в праздники, в священные дни и ночи мусульмане совершают специальные ритуальные намазы, читают Коран и молитвы, стараются обрадовать родственников, соседей, всех знакомых и незнакомых, посещают друг друга, раздают пожертвования, дарят подарки, стараются ни в коем случае никого не обижать.

В исламе все праздники называются по-арабски – на языке Корана, однако существуют и параллельные названия на других языках народов мусульманского мира, в частности, языках тюркской группы.

Религиозные мусульманские праздники отмечаются в строгом соответствии с лунным календарём – хиджрой, – и это приводит к ежегодному смещению всех праздничных дат. Также необходимо учитывать, что отсчёт суток в мусульманском календаре ведётся с момента захода солнца. Ночь каждого дня предшествует ему. Первая ночь нового месяца – ночь, следующая за последним днём старого месяца.

Согласно преданию, верующие явились к Мухаммеду и сказали, что живущие в Медине евреи празднуют свой праздник, а затем спросили, можно ли мусульманам присоединиться к ним. Пророк однозначно запретил им это, сказав, что Аллах определит для мусульман праздники, и именно они будут угодны Богу. Так мусульманам были даны два канонических праздника – Ид Уль-Адха (тюрк. Курбан-байрам) и Ид Уль-Фитр (праздник разговения, тюрк. Ураза-байрам).

Курбан-байрам является частью обрядов хаджа и считается главным мусульманским праздником. Он отмечается в 10-й день 12-го месяца мусульманского лунного календаря (зул-хиджжа), когда паломники, совершающие хадж, приносят в жертву животных в долине Мина в память о том, как Ибрахим готов был принести в жертву Аллаху своего сына Исмаила. Длится праздник 3-4 дня.

Конечно, не все мусульмане могут совершить хадж в Мекку, участвовать в главном празднике мусульман и в священном месте лично принести жертву, поэтому каноны ислама предписывают мусульманам исполнять кульминационную часть обряда не только в Мекке, а всюду, где могут оказаться мусульмане.

Второй канонический праздник отмечается в день завершения поста, первого числа месяца шавваля и длится также 3-4 дня.

Считается, что для каждого мусульманина праздник – хорошая возможность для пополнения духовного опыта. А праздник разговения – это, в первую очередь, прощание с благословенными днями месяца Рамадан (араб.) или Рамазан (тур.), когда для каждого верующего предоставляется хорошая возможность вырасти духовно, усмирить страсти посредством соблюдения поста и оказания помощи нуждающимся.

Остальные памятные дни изначально праздниками не считались, и по их случаю не было никаких торжеств. Однако издревле особое место было отведено таким дням, как джума (пятница), день Арафат, Маулид (день рождения Пророка), день Ашура, ночь Величия и могущества, ночь Мираджа и Ночь Творения.

Таким образом, если, подводя итоги, попробовать сравнить мусульманскую обрядовость и мораль с христианской, то можно согласиться с оценкой В.Бартольда: «Христианин, чтобы выполнить требования своей веры, должен забыть себя ради Бога и ближнего; от мусульманина его закон только требует, чтобы среди своих дел он не забывал ни Бога, ни ближнего», ни, добавим, самого себя.

Сведения об авторе

Латыгина Наталья Анатольевна

Доктор политических наук, профессор, заведующая кафедрой философских и социальных наук Киевского национального торгово-экономического университета

Украина, Киев

Контактный телефон: +380505604006

Круг научных интересов: ислам, демократия, политические элиты, политическое лидерство, политическая культура, политические идеологии, международная политика, компаративная политология, история, проблемы культурологии.

Владею английским, турецким и итальянским языками.

RİND İLE ZAHİD ESERİNDE DOĞU-BATI DİKATOMİSİNDEN TEVHİDE UZANAN YOL

THE ROAD THROUGH THE EAST-WEST DISCUSSION IN RIND AND ZAHİD WORKS

Filiz ORHAN

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Din Sosyolojisi.

Özet

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş Doğu insanlığa önemli katkılar sunmuştur. Bu verimli coğrafya insanlığın günümüzde özellikle özlemini çektiği değerleri modern referansların rasyonel tahakkümünden kurtararak tanrısal referansla yeniden buluşmayı vadeden bir değişim müjdesi taşımaktadır. Modern dönemle birlikte “insan” a bakışın epistemolojik olarak değişimi - insanın yalnız aklını kullanarak bireysel menfaatini önceleyen bir varlık olarak nitelendirilmesine- karşın akıl almaz akıldışlılıkların (insanın makineleşmesi vb.) da meşruiyet kazanması; insanın varlık, hayatının amacı gibi ontolojik sorularının önem kazanmasına, buna karşılık dini referanslara olan ihtiyacın modern toplumlarda yeniden gündeme gelmesine neden olmaktadır. Maddi gelişmişliğin insani temelden yoksun olarak gerçekleştirilmesinin toplumların geleneksel yapılarında yarattığı krizin ağır faturalarının ödenmeye başlanması, son zamanlarda insan dışılık (dehumanization) tan kurtuluş yolları olarak ahlakın öne çıktığı sufilik gibi akımlarda artış olduğu görülmektedir. Günümüze değin yüksek ahlaki değerlerin savunucusu olan Doğu da bu değerlerin örnekliği açısından zengin bir kültüre olup çalışmamızda bu coğrafyanın yetiştirdiği önemli isimlerden Fuzuli, Rind ile Zahid adlı manzum eseriyle yer almıştır. Rind ve Zahid alegorisini “Doğu ve Batı ‘nın epistemolojik olarak iki ayrı zihniyet dünyası” nı yansıtan bir gösterge olarak okuma girişiminde bulunmaktadır. Zahid’in Batı; Rind in Doğu’yu simgelediği bu kavramsallaştırmada modernleşme sürecini yaşayan Doğu ülkelerinin tecrübe etmek zorunda kaldığı modernizmle gelenekleri arasında birliğin tesisinin; eserin sonunda Zahit ile Rind’in birbirlerinin olumsuz taraflarını kabul ederek kucaklaşmasında olduğu gibi bir insani ve kozmik bütünlüğe erme konusunda beklenen vahdetin modern toplumlara uygulanabilme imkanı da sorunlaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rind, Zahid, Doğu-Batı Dikatomisi, Tevhit

Abstract

Throughout history, he has made important contributions to the Eastern people who have cradled various civilizations. This fertile geography carries a gospel of change that rescues the values that humans especially longed for today from the rational domination of modern references and resurrected with divine reference. The epistemological change of the view of "man" along with the modern era - the unthinkable irrationalities (man's mechanization, etc.) gain legitimacy even though humanity is described as an entity predicting individual interest by using only the mind; Human existence and importance of the ontological questions like the purpose of life, while the need for religious references comes back to modern society. It is seen that the realization of material development as human deprivation of the foundation of the heavy bills of the crises created by the traditional structures of the societies has increased in recent times such as morality and sophistication as the ways of salvation from dehumanization. East, which is a defender of high moral values, is a rich culture from the point of view of these values. Fuzuli, Rind and Zahid, have taken place in this study by the important names raised by this geography. Rind and Zahid are attempting to read the "East and West" as an epistemological indicator of two separate mentality societies. Zahid's West; This conceptualization, symbolized by Rind in the East, is the union of modernism and traditions that the Eastern countries of the living East had to experience; The

possibility of being applied to the wicked modern societies expected to reach a humanitarian and cosmic integrity as Zahid and Rind embraced each other's negative sides at the end of the work is also problematized.

Keywords: Rind, Zahid, East-West Dichotomy, Tevhit

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Araştırmada Fuzuli'nin Rind ile Zahid'in adlı eserinin Meb Prof.Dr. Hüseyin Ayan tarafından çevirisi kaynak olarak alınmıştır. Çeviride dikkat çeken hususların başında modernizmin zihinleri nasıl etkisi altına aldığını, geleneksel kültüre özgü kurumların anlam ve işlev kaybına uğratılıp modern olarak algılanmak durumunda bırakıldığını gözler önüne sermesi bakımından geçmişte fen ve din alanını kapsayacak derinlikte bir anlama ve içeriğe sahip olan "ilim" kelimesinin modern hakim ideolojinin etkisi nedeniyle "bilim" olarak tercüme edilmesi dikkat çekicidir. Ağırıklı olarak manzum olan eserde baba Zahid ve daha tüyü bitmemiş oğlu Rind arasında babanın erkek çocuğunu yetiştirme konusundaki çabası, baba ile oğlun yaşama ahret, insan, evren ve Tanrı arasındaki ilişki konusundaki görüş farklılıklarının karşılıklı cedel şeklinde anlatılmaktadır. Zahid oğlunun çalışmasını, toplumda algılandığı şekilde kadere (toplumsal yasalara) bel bağlamayı "insana sadece gayretinin karşılığı vardır" ayetini hatırlatarak nasihat etmekle meşgul iken Rind daha sorumluluk yaşının gelmediğini babasının kendisine bakmak ile yükümlü olduğunu ileri sürerek aslında Rind in varlık ve bilgi anlayışının bir sonucu olarak seçtiği bu rehabet ve bir bakıma geleneksel tabiriyle "miskinlik yolu" babası ile kendisi arasındaki farklılaşmayı ve birbirilerinin değerlerine ilişkin yabancılaşmayı giderek derinleştirmektedir.

Zahid Rind'in Şiir ve şairler konusundaki ilgisine yönelik olarak ikisinin de Kuranda eleştirilmekte olduğuna ilişkin beyanına karşılık Rind (Ayan,2001,23)

Şeriat de yalan söylenmez

Yalan meşru değildir, makul de değildir

Şiirin bu payesi yeter ki onun kisvesine

Bürünen bu çeşit yalan herkesçe makbuldür

Zahid çeşitli uğraşlardan bahsederek Rind'i başıboş olmaktan uzaklaştırıp yaşının gereği bir meslek edinmesini öğütlemektedir. Bilim ve sanata kabiliyetini görüp önce işin bilgisine vakıf olması için bilginlerden destek almasının gerekliliğinden söz eder:

Bilim Hakkı bilme cevherinin elde edildiği bir denizdir

Bilimin değerini bilginlerden sor

Bilimin tadını cahil ne bilsin

Rind kabul eder. Zahid ona elifi öğretir. Elife verdiği anlam oldukça derindir:

Elif, hececilerin defterinin başında bir harftir.

Zekâ bahçesinin süsü olan servidir.

Bazen derd bazen deva şeklinde görüntüye sahip

Binlerce görünüşü olan TEKTir

Rind yazı öğrenmek için bilmenin şartı olmadığını " kitapları bir araya getirmiş olan fakihin şüphesine atıfta bulunarak Doğu toplumlarına özgü bir aktarım şekli olan sözlü aktarım ve hafızanın önemini ifade eden " irfan" ı öne çıkararak ilmin şartının "yazı" olmadığına dikkat çekecektir. Ona göre Peygamber hazretlerinin ümmi oluşu da bu manayı kanıtlamaktadır."(a.g.e,27).

Hünerliler de hep aykırı meşreplidir

...

Onların yazısını bilmediğim iyidir

Hiç olmazsa kalem gibi başım dönmez.

Yazının insana itibar kazandırdığını, öteki olarak kurguladığı Rindin düşüncesinin acizlik gibi sosyal açıdan “aşağı statü” olarak nitelendiren Zahid ortodokside yer alan kişilerin statülerine dikkat çeker. Rind, “Ey Zahid mademki yaratılmışın varlığından maksat Yaradan’a kulluktur; yaratılmışın yaradılmışa kulluğu yaraşmaz! İnsanı insan yapan tercih sebebi Tanrı’yı bilmektir dilencilik ve padişahlık rütbesi değildir. Bilki padişahların yanındakiler daima kederlidir... Makbul görünenler edebe uymanın acısını çekerler. (a.g.e.31)

Zahid bu sefer Rind’e ustalığı önerir. Rind ustanın sabahtan akşama kadar kısmeti için sıkıntıda, sonrada dinlemek için uykuda olduğunu bununla birkaç kuruş dünyalık için tüm hayatını maişet kaygısı ile geçirmenin cahillilik olduğunu söyler. Zahid ise Rind’in bu zamana kadar ileri sürdüklerini cahilliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Rind ise cahilliğin itirafının çekinilecek bir tarafı olmadığı kanaatindedir:

“Ey Zahid bilgi ve sanat öğrenmekten gaye Tanrıyı bilme ise bu ufak şeylerin kusurundan arınmıştır.”

Rind’ın babasının öğütlerini dinlememesi Zahid’i kendini sorgulamaya bu konuda kendisini sorumlu tutmaya sevkederken Rind hikmetin gereği, Allah’ın insanlar arasında eşitliğe cevaz vermediğini, kendisinin kötü olmasının babasının mükemmelliğini engellemediğini ifade eder.

Babasının taklid etmesini istediği yolu “çile” olarak nitelendirerek oradaki zorunlulukların (gamın) cihan mülkünden daha fazla olduğundan şikâyet eder.

Zahid ise dünyanın sıkıntı çekme yeri olduğunu bunun karşılığının zıddı ahirette mutluluğu ifade etmesine rağmen Rind:

Hâşâ ki Tanrının hikmeti güzel olmayan şeyin icadına cevaz versin? Elbette her ne yaratmışsa güzeldir.

Zahid kötülüklerin farkında olması konusunda Rind’i uyarır ve bu konuda tecrübeli kişilerden destek almasını öğütler. “Bilgili ol olanların güneşi seni aydınlatsın. Nefsin cihanın iyisini kötüsünü anlasın

Zahid dünyada tam bir rahatın olmadığını, dünyanın ve içindekilerin eksiklikle malul olduğunu, zevk ve kam alma yeri olmadığını vurgular. Rind ise zevk araçlarına sahip olmadığını hırs ve tamah etme gibi hasletlerinin olmadığını ifade ederek kendisini bunlardan uzak olarak dolayısıyla hakkındaki bu nitelendirmeleri kabul etmemektedir.

Zahid, dünyada rızkını aramaya fakirliğin Rind’in de tecrübe ettiği üzere güç olduğunu öyleyse “çileye saye sayılması”nın gerekliliğine işaret eder. Rind “Ey Zahid dünya lezzetini görmeyenin ondan elini eteğini çekmesi kolaydır. Mecburi yoluğun adını himmet koymuşlar. Asıl hüner dünyayı ele geçirip terk etmektedir. Yoksa olgunluğundan değil, yokluğundandır”.

Rind “Bilgisizliğimi itiraf etmek beni beladan kurtarmıştır. Seni akıl lafi bela çukuruna atmıştır. Dünyaya değer vermemem beni korkudan emin kılmış, senin gönlüne yara açmıştır” şeklindeki ifadeleri akla yaptığı vurgu ile ön plana çıkan Batı medeniyetinin insanı nasıl akıldışılıklara sürüklediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Cihan gam ve kederinin sevdası büyük bir beladır

Ahret düşüncesi acıklı bir azaptır.

Bu ikisi de aklın gururun sonucudur.

Deli ile çocuğun bu ikisinden korkusu var mıdır?48

Babanın oğlunu kılavuzlama görevinde başarısızlığın ahiretini etkilediğini düşünmekte olan Zahid “Benim gibi nefsin terbiye yükünü çekmeye tahammülün yok ne de başkaları gibi nimetlenme

mezesini tatmaya tahammülün yok” şeklindeki ifadeleri ile statü, saltanat gibi değerler de gözü olmaması konusunda Rind’i eleştirir. Rind dünyevi lezzetlerin kadın ve çocuk gibi de baştan bal ilerleyen dönemlerde ise geçim ile birlikte sıkıntılı bir zehre dönüştüğünü söyler. Babası, oğlu konusunda yaşadığı hayâl kırıklığının farkında olarak onu da fazla kederlendirmemek için bir süreliğine ayrılmaları gerektiğine karar verir. Ayrılığın babası için Tanrıya yaklaşma, daha çok ibadet etmesi için fırsat olarak değerlendiren Rind bu durumun kendisi açısından ise “bilim öğrenme” etkinliği olarak değerlendirilebilecek bir zamana işaret etmektedir. İnsanın önünde dört tehlikenin konduğunu çocukluk güzeller, gençlik gururu ve yaşlılık olarak ifade eder. Marifet güzelinin yüzü taklid perdesi altında gizlendiğini babasından dünyayı bilmediği için bir süre kendisine arkadaşlık yapmasını ister. Babası ile yol çıktıklarından kısa süre sonra mescit ile karşılaşır. Zahid “ ey Rind, Bu Allahın evidir. Temiz kalpli sufilerin mabedidir. İblise buradan geçit yoktur. Buradakilerin ondan korkusu yoktur” diyerek girmelerini teklif eder. “Bozguncularla oturmazdan ve dinden çıkmışlarla karşılaştığı görüşmeden önce bu eve gelesin. Bu insanlarla konuşmaya rağbet edesin. Ola ki bu hidayet nurlarının kıvılcımı seni cahilliğinin karanlığından kurtara ve bu topluluğun taklidinin yol göstermesi seni muradına ulaştır.” Fakat Rind Zahid’in kendisi gibi bir çocuğunun olmasından dolayı babasının kendisi ile mescide girmesinin uygun olmayacağını, kendisinde bu yerde uyulması gereken normlar konusunda bilgisiz olduğu bahanesini ileri sürerek başka bir mekana rastlarlar.

Babasının karşılaştıkları meyhanede hakkında önyargıları olmasına rağmen nasıl bir yer olduğunu öğrenmek için girdiği mekânda “çalgılar yüksek perdeden riyayı örtecek şekilde çalışıyor”, meyhanedekileri dünyadan geçmiş ahiretten dönmüş olarak betimlemektedir.

Babası bir müddet bekledikten sonra “Sakın bu inançla yoldan çıkmayasın ve Tanrı’ya karşı geleneklerin masallarına uymayasın” diyerek uyarır. Çevresinde şarap içenleri kastederek Allah’ın bu konudaki hükmünü tekrarlar. Rind:

“Sen bu şarabın şeytan işinin pisliği ile bulaşık olan şarap olduğunu nereden biliyorsun? Bu şarap içenleri yüce aklı sarhoşlukla zevale götüren kişiler olduğunu nereden biliyorsun. Ola ki bu şaraptan her bir Damla cehennem ateşini söndüre.

Zahid Rind’in temyiz gücünü aklını kullanabileceğine güveni gelince onu Saki ile baş başa bırakır:

Şarap fitne ve fesaddır

Ondan dolayı şeratte haram edilmiştir.

Ey saki senin şarabın fitneyi düzelticidir.

Pir cevaplar: Ruhun Şeytan vesveseleri diye korkunç bir hastalığı vardı. Onun maddesi cismani lezzetlerin kaplaması ve hayvani şehvetin güçlenmemesidir. Onun alameti ise bir saat olsun dünya işinden rahat olmamak ve uzak kalmamandır 78

Kendisine gelip öncelikle harap alemin bağlarından sakınma ardından düzeltici şerbet Pir tarafından dertlerine derman olması için ikram edildi. “Böylece tereddütlerinden kurtularak dosttan başka dost arasın. Tanrının mülkünde Tanrının yolundan başka yolda koşmasın. Hazırlık düşüncesinin zorluğunu dünya ve ahret senden bizar oluyor. Şimdi senin itibar seven Zahidlerden sakınman gerekir. Sevgilini bakışı ile sarhoş olup dünya işlerinden rahata kavuşan ve kadehin verdiği neşeyle ahret korkusundan habersiz olan dünyaperestlerden çekinmen gerekir”.

“Ruhu Cilalayan Şerbeti içine “Şevk ilacı atarak inanç bağıni şekilden kesip manaya ulaştırırsın, saplantı ipini mecazdan kesip gerçeğe bağlasın”.

Zahid meyhanede fazla kalan Rind’den endişe ederek mekâna girdiğinde Rind in “ Sen benim nefsimi şaraptan menediyordun bu can okşayan şaraptır” diyerek biraz oturup etrafı gözlemlemesini kendisine hak vereceğini ifade eder.

Tanrıya bağlanmak onun gayrisinden uzaklaşmak demektir.

Fakat Zahid şarabın akli perdelediğini büyük günah işleyen kişilerin nitelendirildiği şekilde fasıklık işareti olarak nitelemektedir. Rind “ Sen meyhaneyi iblisin makamı olarak adlandırıyorsun. Şarabı bozgunculuk aleti biliyorsun. Onun tuzağın fitnesi hırs ve gururdur. Bunlar meyhaneye sakilerinden uzaktır. Şeytanın fesad aleti hile ve gösteriştir. Bunlar şarap içenlerin gözünde yanlıştır .

Rind: Dikkatle düşünme gözümü açınca, şöyle düşündüm ki mesciddekiler kendileriyle gururlanmaktadır. Meyhaneye çekilenler kendilerinde değiller. Mescidde ibadet edenleri ibadetlerine olan güvenleri guru sarhoşluğuna atmış meyhanenin gafillerini hatayı itiraf etmeleri gaflet uykusundan uyandırmış. Orada doğru suretine girmiş hata gördü. Burada ceza elbisesine bürünmüş sevap gördüm. ...

Zahid insanı hayvandan ayıran en önemli özellik olan akli insanın iptal etmeye çalışmasını anlamamaktadır. Yasağın cazibesine atıfta bulunarak yasak olmasa bunu çiğnemeye yönelik çabada bulunulmayacağı demek ki nefse hoş gelen ve kötülüğe sevkeden bir durum olduğu için insanın ona yöneldiğine işaret etmektedir.

Rind ısrarla kendisinin kötülük yaparak Tanrının intikamını celbetmeye çalışmadığını kusur etmeyenler gibi kusur edenlerin de bağışlanma ümidi taşıdıklarını “Besbelli bağışlanma kötülük yapmaya bağlıdır” şeklinde ifade etmektedir.

..

Rind günah işleyerek tevbe etmenin hiç günah işlemekten evla olduğunu tarihsel bir tecrübeyi aktararak hatırlatır. “Bilerek günah işleyeninki unutarak yapılan günahattan öncedir. Malumdur ki Hz. Âdem İsimler ilmini biliyordu. Bundan dolayı Yasak ağacın meyvesinden yemiyordu. Tanrı’ya başkaldırınca bağışlanma güzellerinin yüzünden perdeyi kaldırdı.

Haram işler şeraitin reddettiği şeylerdir.

Şeriatin aynası ondan karanlık pasını tutmuştur

Ama ne yapılabilir ki düzen düşüncesi

Onun işlemesine genel olarak ruhsat vermiştir.

Saz ve aşk ile ilgili olarak “Zahid aşk kara gönüllerin işidir. Bir kimsenin iradesini heva ve hevesine kaptırması yazıktır” sözlerine yer verir.

Rind “Bilesin dakika ilahi emanetin cevheridir. Külli irade ipinin başını ona teslim ediyor. Aşkı tavsif etmekten müstağni bilmiyorum. Güzellik konusunda Hüsn ile cemalin yok olacağını düşünmek cahillerin zanlarıdır. Güzel görünüşten onun inceliği aranır. Azalarının bir araya gelişindeki tenasüp değil. Mahbubun cemalinden kasdolunan gerçektir. Parçalarının düzenindeki uygunluk değil”.

Rind “alemin fesad kaynağının işi olduğunu riya dinde seçilmiş zahidlerin yolunun tuzağıdır zina ise Allah’ı yakinen bilen rindlerin yol kesicisidir. Ben sende riya var sanıyorum. Sana muhalefetim ondandır. Sen bende zina tasavvur ediyorsun. Ne zaman bu ikisinin arasından şüphe kalkarsa zahid rindine gizlenir, kaçır demezsin. Günahkârın zinası zahidin riyasına karinedir. Fasıkın kötülüğü Tanrıya kulluk edenin riyası mesabesindedir”.

Rind Tanrıya yakın olanların yanında tevbe değerlilik alametidir. Değerliliği kavramaya tövbe cedsilerdir. Yasaklardan tatmış olanların derecesi tadını tatmayıp sadece taklitle haramdan sakınandan üstündür.

Yasakların hakikatine ulaştım. Ayağımı onların üzerine koydum. Nikâhla gelen heva ve hevesin güzelliğini boşadım. Ona yol verdim.

Sonunda Zahid Riyasından Rind de işlerin hikmetini bilen zahidin öğütlerinden ders alarak tevbe etti. İkisi de karıştıktan vazgeçip onlardan arınmış olarak teklik mertebesine ulaştılar

Fanilik köyünde akıllı ile deli birdir aynıdır

Denizin dibinde taş ile inci danesi birdir

İyi ve kötü sayma işi ortadan kalkınca mescit ile meyhane aynıdır.

SONUÇ

Tanıtmaya çalışılan bu eserin Zahid; Batı'yı, Rind'in ise Doğu'yu karakterize ettiği konusundaki tezimize ilişkin bulgularak olay örgüsü takip edilerek yansıtılmaya çalışılmıştır. Bir yandan kurgu, şahıs ve etrafındaki olayların aktarılmaya çalışılması bir yandan da Batı ve Doğu'epistemolojisinin beraber yansıtılmaya çalışılması gibi zorluklar aşılmaya çalışılmıştır. Zahid;akıl, iktidar,otorite, ortodoksiyi simgelerken Rind duygu,kalp, marjinallik,heterodoksi ile karşılaşmaktadır. Eser de ortaya konulduğu şekilde günümüzde her iki dünya görüşünün de olumlu yönlerinden yararlanarak özlenen Tevhid, itidale ulaşma yolundaki temennimizin gerçekleşebileceğine yönelik inancımız bu kurgu, metafor, örneklik sağlayan eser ile daha da perçinlenmiştir.

KAYNAKÇA

Fuzuli,H. Rind ile Zahid, Çev. H. Ayan, MEB, 2001.

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА АҚПАРАТТЫҚ ОРТАНЫҢ ӘСЕРІ

THE AFFECT OF INTELLECTUAL ENVIRONMENT OVER CREATING SOCIAL VALUES OF
CONTEMPORARY YOUNGS

Beysembayeva KENJE

Lecturer, Kazakh State Women's Teacher Training University
missis.kenzhe@bk.ru

Tolkun İNGAYBEKOVA

Researche Assistant, Kazakh State Women's Teacher Training University
malysh.05@bk.ru

Жеделдетілген әлеуметтік және экономикалық қайта құрулар дәуірінде, қазіргі қоғам «аномия», «құндылықтар вакуумы» мәселесіне кезікті. Жастардың қандай құндылық бағдарларды таңдауына қарай, көп жағдайда біздің еліміздің, біздің мәдениетіміздік даму жолы байланысты болады. Белгілі бір мәдениеттің шекарасы жеке мемлекеттің геосаяси әсер етуінің сферасы сияқты, «медиялық кеңістіктің» бірлігімен – осындай әсердің тілдік, этникалық, экономикалық алғышарттарымен анықталады.

Қазіргі шынайы өмір сүру жағдайында, үздіксіз артып келе жатқан коммуникативті үдерістердің жиілігі, ақпарат арналарының адамға қолжетімділігі, сонымен бірге коммуникация құралдарының көпшілік, жаппай сипатқа ие болуы, ақпараттық ортаның адамның құндылықтар жүйесін қалыптастырудың ерекшеліктерімен өзара байланысын қарастыру, біз үшін өзекті мәселе болып саналады. Ауқымды коммуникативті кеңістіктің ішіндегі ақпараттық ағындардың адамның және қоғамның өмір сүруінің барлық деңгейлерінде жаһандандыру және конвергенциялау үрдістері, зерттеушілердің алдына әдіснамалық және практикалық сипаттағы міндеттердің жаңа топтарын қояды.

Ұсынылған жұмыста ақпараттық ортаның біртұтас әсері және аудиторияның бұқаралық коммуникация құралдарымен өзара әрекетінің сипаты қарастырылады. Жас ерекшелік психологиясындағы зерттеулерді жалпылай отырып, біз «жастық шақ» ұғымын өзектілеу үшін аса қолайлы 18-25 жас аралығына тоқтауды жөн көрдік. Дәл осы жас кезеңі индивидтің өміріндегі әлеуметтік белсенді кезең болып саналады, яғни осы жаста адамның әрі қарай дамуына саналы және мақсатты бағытталған тұрғыда әсер ететін қоғамның толыққанды мүшесі болады [1]. Біздің ойымызша, теориялық алғышарттардан басқа, осындай зерттеулерге деген әлеуметтік сұранысты та атап өткен жөн. Соңғы жылдары жастардың ортасында алдыңғы ұрпақтың мәдени құндылықтарын жаппай қайта бағалауды, әлеуметтік-мәдени тәжірибені берудің сабақтастықтың бұзылуын білдіретін күрделі, біржақты интрепреатацияланбайтын үдерістер болуда. Қазіргі жастар жаңа бағдар ретінде «батыстың» құндылықтарын – даралық (индивидуализм) және материалдық байлыққа ұмтылысты таңдайды [2]. Осындай құндылықтар тұрғысында қазіргі БАҚ-ы, материалқы саладағы жетістіктерге жетуге бағытталған «ауқатты», «өзін-өзі жүзеге асырған» адамдарды көрсетеді.

Жастар – әлеуметтік және психофизикалық жетілудің қалыптасу кезеңін басынан өткеретін, ересектердің әлеуметтік рөлдерін орындауға бейімделу кезеңін басынан өткеретін әлеуметтік-демографиялық топ. Жастардың төменгі жас шекарасы 14 жасқа сәйкес келеді, бұл кезде физикалық жетілу басталады және адам еңбек әрекетімен шұғылдана алады (оқуды немесе еңбек етуді таңдау кезеңі). Жоғары жас шекарасы экономикалық дербестікке, кәсіби және жеке тұрақтылыққа қол жеткізумен анықталады (отбасын құру, балалардың туылуы).

Жастар демографиялық категория ретінде 15 жас аралығындағы адамдарды біріктіреді. Жастар кезеңіне адамның өмір циклындағы басты әлеуметтік және демографиялық оқиғалар сәйкес келеді: жалпы білім алуды аяқтау, мамандық таңдау, кәсіби білімге ие болу, еңбек іс-әрекетінің басталуы, некеге тұру, балалардың туылуы. Осы жас кезеңінің өкілдері салыстырмалы түрдегі осы қысқаша уақытта өздерінің әлеуметтік-демографиялық статусын бірнеше рет алмастырады.

18 жасқа дейінгі жасөспірімдер – бұл негізінен орта мектептің оқушылары және кәсіби оқу орындарының білім алушылары. Әдетте, олар ата-анасының қамқорлығында болады, жалпы немесе арнайы орта білімді аяқтауға жақын болады, олардың толыққанды азаматтық құқықтары болмайды (сайлау құқығы, некеге тұру құқығы).

18-24 аралығындағы жастарды жас қызметкерлер, студенттер, негізгі кәсіби даярлықты аяқтаған адамдар қамтиды. Олардың бір бөлігі ата-анасының отбасынан бөлектеген және өзіндік табыстарына өмір сүреді. Бұл жас кезеңінде некеге белсенді тұру басталады, жас отбасының қалыптасуы, алғашқы балалардың туылуы басталады.

25-29 аралығындағы жастар – бұл әдетте, кәсіби таңдауды жасаған, белгілі біліктілігі бар, бірқатар өмірлік және кәсіби тәжірибесі бар адамдар тобы. Осы жас кезеңіне барлық бірінші некелердің 90%-ға жуығы сәйкес келеді, ал 30 жасқа қарай отбасында жоспарланған балалар туылады. Осы өмірлік кезеңге жас отбасылардың кикілжіңг түсуінің жоғары деңгейі, некенің бұзылуы, жаңа серіктесті іздеу және некеге қайтадан тұру тән болады.

Жастардың қоғамдық өмірге енуінің екіжақты сипаты болады: жастар әлеуметтік нормаларды қабылдайды және қоғамды жаңартады, қоғамды жән әлеуметтік нормаларды қайта құрады, өздерінің инновациялық потенциалын жүзеге асырады. Жастар қоғамға бейімделіп қана қоймайды, сонымен бірге әлеуметтік іс-әрекеттің субъектісі болады. Жастарды әлеуметтендіруді оларға дайын әлеуметтік нормаларды механикалық тұрғыда беру ретінде қарастыруға болмайды, себебі жастар қоғамның тарапынан жасалған әсер ету объектісі ғана емес, олар әлеуметтік өмірдің белсенді субъектісі болып саналады. Соның нәтижесінде жастарды дамыту, қоғамды қайта жаңғырту жүзеге асырылады, бұл өз кезегінде жастардың әлеуметтік дамуына ықпал етеді.

Жастық шақтан бастап, құндылық бағдарлар жүйесі дамиды және негізінен интернализация арқылы қызмет етеді, яғни жаңа құндылық құрылымдардың пайда болуы мағыналанған және саналы қабылданған тәжірибенің негізінде жүзеге асады. Жас және тұлғалық дамудың белгілі сатысынан өту барысында құндылықтар жинақталады және аса жоғары деңгейдегі құндылықтар құрылымын анықтайды. Аталған үдеріс өзекті мағыналық күйде көрінетін өткен, қазіргі және болашақтың мақсаттары арқылы жүзеге асырылады [3].

Жасөспірімдер мен жастардың құндылықтарының қазіргі бейнесі көп жағдайда қазіргі заманғы бұқаралық коммуникация құралдары арқылы қалыптасатын бақыт пен жетістік бейнелеріне сәйкес келеді. Осылайша, теориялық деңгейде ақпараттық ортаның қазіргі жастардың басым болатын құндылық бағдарларының қалыптасуына мүмкін болар әсері мен үлесін қарастыру міндетін қояды.

«Құндылық» ұғымы философиялық және басқа арнайы әдебиеттерде болмыстың белгілі құбылыстарының адамзаттық, әлеуметтік және мәдени мәнін анықтау үшін кең қолданылады. Құндылық – бұл ұмтылатын объектіге адамдардың сезімі бағытталады және оған адамның құрметпен, сүйіспеншілікпен қатынас білдіруін айқындайтын ұғым. Мәні бойынша, құндылық – белгілі бір заттың қасиеті емес, объектінің толыққанды болмысының күйі.

Құндылық адамзат іс-әрекетінің барлық заттарының жиынтығы ретінде «заттық құндылықтар» ретінде, яғни құндылық қатынас объектілері ретінде қарастырылуы мүмкін. Құндылықтың өзі – бұл субъект үшін объектінің біршама мәні. Құндылықтар – зат немесе

құбылыстардың мәні мен қасиеті. Сонымен бірге, бұл адамдардың өздерінің қажеттіліктері мен қызығушылықтары арқылы қанағаттандыратын белгілі идеялары мен көзқарастары.

Көптеген әлеуметтанушы зерттеулер жастардағы жалпы құндылықты және нормативті дағдарысты анықтайды. Бірқатар сауалнамаларды талдау нәтижесінде соңғы онжылдықта жастар ортасында алдыңғы ұрпақтың мәдени құндылықтарын қайта бағалаумен, әлеуметтік-мәдени тәжірибені берудегі сабақтастықтың бұхылумен байланысты күрделі өзгерістердің болғаны анықталды. Өмірлік жоспарлар мен жастардың еңбекке бағдарлануы олардың материалды байлық саласына деген қатынасымен, жоспарларды жүзеге асыру және мақсатқа жету барысында материалды байлыққа ие болудың мүмкіндігімен тікелей байланысты. Көптеген әлеуметтік-психологиялық зерттеулер көрсеткендей, материалды байлық жастардың арман-тілектерінде маңызды орын алады және біршама дәрежеде жастардың экономикалық белсенділігінің сипатын анықтайды: бастамашыл немесе ұйымдастырылған, конструктивті немесе деструктивті [4].

Осылайша, жастардың ақша жинаумен, тауарлар мен қызметті тұтынумен байланысты құндылықтарға бағдарланудың жалпы бейнесі байқалады, атап айтсақ, мәртебе атрибуттары, материалды байлыққа ие болуға бағдарлану байқалады. Ұмтылыстардың аталған жиынтығы жалпы түрде тұтынуға деген бағдарлану ретінде белгіленуі мүмкін. Тұтыну – бұл қазіргі кез келген адамның күнделікті өмір сүруінің ажырамас бөлігі. Тұтынуға деген қажеттілікті адамның материалды байлыққа ие болуға ұмтылысы ретінде интерпретациялауға болады, онда тауарлар мен қызметке ие болу үдерісі өзіндік құндылық болып саналады. Біршама дәрежеде бұл айқын құндылық бағдары бар индивидтердің әлеуметтік және жеке мәртебесіне байланысты болады, ол тұтыну арқылы белгіленеді, материалды байлыққа ие болуы арқылы жүзеге асырылады. Мұнда тұтыну тауарды алу және қолданумен шектелмейтін жүйелі феномен ретінде қарастырылуы мүмкін. Белгілі бір тауарды сатып алу тілегіне сәйкес келетін эмоционалды, когнитивті және мінез-құлықты белсенділік соған сәйкес жалақыға ұмтылуды қамтиды.

Ақпараттық орта адамға және оның өмір сүру жағдайларына белсенді әсер етеді. Қазіргі кезде ақпараттық орта күрделі көпәспектiлi құрылым болып саналады. Оны ортасында адам болатын барлық ақпараттық ағындарды өзіндік реттеушісі етіп сипаттауға болады [5]. Адамның психикасына ақпараттық әсер ету оның өмірінің барысында коммуникативті «агенттердің» кең спектрі арқылы жүзеге асады. Бұл әсерге адам алуан түрлі жағдайларда түседі, оларды «әлеуметтік-коммуникативті» жағдайлар деп белгілеуге болады. Жалпы түсіндіруде коммуникация қарым-қатынаспен салыстырғанда, ақпаратты беру үдерістерінің жиынтығы ретінде болады, оның біржақты және екіжақты сипаты болуы мүмкін.

Бұқаралық ақпарат құралдары адам баласы үшін дүниетанымдық тұрғыдан қосымша әлеуметтендіруші құрал ретінде қарастырылады және ол соған қызмет етуде. Демек, олар адамзаттың дүниені танып-білуінде, қосымша білім алуында үлкен рөл атқарады. Бірақ БАҚ-тың, соның ішінде теледидардың көрермендерді өзіне тәуелді ету ықпалының өте жоғары екенін ескере отырып, одан берілетін қандай да бір бағдарламаның көрерменді әртүрлі сезімде ұстау мүмкіндігін де әсте естен шығаруға болмайды.

Қазіргі өркениеттің ақпараттық кеңістігін технологиялармен, әлеуметтік институттармен, тілмен негізделген, адамның өмір сүруіне бағдарлы түрде әсер ететін, ақпаратты беру, өңдеу және сақтау үдерістерінің жаһандық жиынтығы ретінде сипаттауға болады. Аталған зерттеудің мақсаттарын жетекшілікке алып, әдебиеттердегі анықтамаларды талдау негізінде, біз «ақпараттық орта» терминімен индивидке сырттай қатысты ақпараттық кеңістіктің бөлігін, индивидтің іс-әрекеті тікелей жүзеге асатын жағдайлардың жиынтығын белгілейміз.

Тәуелсіздігімізді нығайту мақсатында Отанға деген сүйіспеншілік, яғни патриоттық тәрбие алдыңғы қатарға шығатыны сөзсіз. Жас ұрпақты отаншылдыққа тәрбиелеу мемлекеттік маңызды мәселе екенін тағы бір еске сала кеткен жөн болар. Бұл жөнінде Қазақстан және Ресей Білім академияларының академигі Б.Момынбаевтың “Отаншылдық білім мен

тәрбиенің тұғыры болуға тиіс” деген мақаласында (“Егемен Қазақстан”, 27 қаңтар 2006 жыл): “... Осы тұрғыдан келгенде, қоғамдық сананы қалыптастыруда, әсіресе жас ұрпақ тәрбиесінде БАҚ-тың жетекші орынға шығып отырғаны өмір шындығы.

Солай бола тұра, бүгінгі таңда қазақстандық БАҚ жүйесіндегі еркіндіктің бассыздыққа ұласып бара жатқаны айырықша алаңдатады”, дейді. Бұл мақалада қазақ жерінде қазақстандық БАҚ-тан гөрі шетелдік БАҚ-тың пайыздық көрсеткіші жоғары деген мәлімет берілген. Одан әрі автор отаншылдық жайындағы ойын жан-жақты сараптай келе: “Біздің ойымызша, БАҚ-тың ең киелі міндеті ақпараттық-ағартушылық ұстаным болуға тиіс. Бұл ретте, БАҚ-тың рөлі бүгінгі таңда бірінші орында тұрғанын социологтар бірауыздан мойындайды. Демек, Қазақстан БАҚ-тарындағы ұрпақты аздыратын, ұлтты тоздыратын кейбір бейбастақтықты ауыздықтау проблемасы әбден шегіне жеткенін терең сезінуіміз керек” деген ұтымды ой айтады [6].

Қазіргі кезде қандай бағдарламаны болсын көруге, тыңдауға барлық жағдай бар. Жаһандану заманында сырттан келіп жатқан ақпараттарға ешбір тосқауыл қойылып отырған жоқ. Ал мұның өзі балалардың БАҚ материалдарын ретсіз тұтынуына әкеліп отыр. Педагогика ғылымдарының докторы А.Құсайынов бұл әрекетті медиазорлық деп санайды.

Шын мәнінде, оң мен солын әлі танып үлгермеген балалардың қалыптасуына кері әсері бар зорлық-зомбылықты насихаттайтын фильмдерді көруге мүмкіндік туғызу – үлкен қиянат. Ғалым “Егемен Қазақстан” газетінде жариялаған “Медиазорлық және балалар” атты мақаласында Ресей ғалымдарының пікірлеріне сүйене отырып, ата-аналар балаларына барлық жағдай жасай келе, әйтсе де оларды агрессиядан қорғай алмай отырғанын айтады. Ал агрессия мен жаман қылық көбіне теледидардан берілетін зорлық-зомбылыққа толы фильмдерді көргеннен соң пайда болады [7].

Соңғы жылдары жүргізілген әлеуметтік зерттеулер, жастар ортасында ақпараттың қайнар көздерінің арасында аса маңызды рөлді телевидение (30%), әрі қарай интернет (16%), достар (14%), радио (11%) және газеттер (11%) атқаратынын көрсетеді. БКҚ-ның алуан түрлі типіндегі ақпараттық арналарды ұйымдастырудың ерекшеліктеріне қарай, олардың жастардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың рөлі алуан түрлі болады.

Интернет және телевидение нарықтық экономиканың заңдарына бағына отырып, тұтынуды ынталандырудың міндеттерін орындайды, яғни нарықтық экономика жағдайында қоғамның қажетті міндеттерінің бірін жарнамалық хабарламалардың ауқымды саны арқылы орындайды. Бұл хабарламалар тауарды тікелей сату түрінде және жасырын жарнама түрінде таратылады. Телевидениенің ақпараттың қайнар көздері жүйесіндегі басты орны, қазіргі жастардың тұтыну мен материалды жетістіктің құндылықтар жүйесін игеруіне әкеп соғатынымен көрінеді.

Жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келе, қазіргі жастар үшін құндылықтарды интернализациялау үдерісіндегі телевидение мен жаһандық желінің рөлінің мәліметтерімен тұтыну саласының мәнін айқындайтын құндылықтар жүйесін зерттеудің мәліметтерімен салыстыра отырып, БКҚ-ның әсерінің құндылық бағдарлардың алмасуын негіздейтін фактор болатынын атауға болады. Жоғарыда баяндалғандарға сәйкес, біз адамның ақпараттық ортамен өзара әрекетінің жиілігіне ұғымдар, мағыналар, нормалар мен құндылықтардың жиынтығын трансформациялау дәрежесі байланысты болатыны туралы болжам жасауға болады. Реципиенттің БКҚ-мен өзара әрекетінің белсенділігі мен енжарлығының арақатынасына байланысты, осы саланың құзырлылығы мен когнитивті күрделілігіне қарай, осы өзара әрекеттің аясында қабылданатын және таратылатын хабарламаларды қабылдау нәтижесі тәуелді болады. Бұл өзара әрекет алуан түрлі жоспарлы, рефлексивті және «саналы» болған сайын, оған енгізілген индивидтің «құндылық репертуары» бай болады. Соған сәйкес, тұлғаның «мағына құраушы» алуан түрлі диспозицияларының белгілі бір басым болатын бағдардың бақылауына түсу қаупі төмен болады. Өмір сүруді реттейтін белгілі бір бағдарлы принциптің жағына «алмасу» және соған сай дисгармония

(үйлесімсіздік), тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына және нәтижелі дамуына кедергі келтіріп қоймайды, сонымен бірге өзгермелі әлеуметтік жағдайда дезадаптивті болуы мүмкін. Адамның құндылықтар проблематикасын және оған әсер ететін ақпараттық кеңістіктің әсерін теориялық талдау нәтижесінде ұсынылған болжамдарды тексеру үшін, аталған құбылыстарды эмпирикалық зерттеу жоспарланды және жүзеге асырылды.

Сонымен, жоғарыда баяндалғандардың негізінде біз белгілі тұжырымдар жасай аламыз. Жеке тұлғаның дамуы, ең алдымен, оның рухани ауқымын дамыту, этномәдени дәстүрлердің әсерімен қалыптасатын құндылық-мақсаттардың өзіндік иерархиясын құрумен байланысты болады, сонымен қатар тәрбие және өзіндік тәрбие барысында меңгерілетін дара өмірлік тәжірибемен байланысты болады. Бұнда жеке тұлғаның әлеуметтендіру барысында қабылдайтын (кең мағынасындағы тәрбие тұрғысында) барлық өмірлік бағдарлар сияқты, мақсаттар жасөспірімдер үшін құндылықтар болып саналады.

Қазіргі заманғы жастардың құндылық бағдарлар жүйесі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы берілген, батыс қоғамының құндылық бағдарларының әсерімен қайта құрылу барысында екендігін айтуға болады. Алайда жастардың кейбір бөлігі отандық әлеуметтік-мәдени дәстүрлерге тән құндылық бағдарларды әлі де сақтайтыны анықталды.

Өмірдің маңызы мен құндылық бағдарлар мәселесі әрдайым өзекті болып табылады. Әрбір ғылым саласы оны өзінше түсіндіреді, алайда осы ұғымдардың қалыптасуына тарихи, әлеуметтік, экономикалық және саяси үдерістер әсер етеді. Әрбір адам өзінің өмірінің мақсатын және өмірлік құндылық бағдарларын анықтауы керек. Қазіргі заманғы әлемде өмір сүру қиын, ал мәртебелі өмір сүру одан да қиын. Сондықтан, әлеуметтік құрылымдар «машинасында» жұмсалатын материал болмас үшін, өмірдің мәнін анықтай отырып, қоғам мен өмірдегі өзінің орнын табу қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Иконникова, С.Н. Социология о молодежи. Л.: Знание, 1985.
2. Лисовский, В.Г. Советское студенчество. М.: Высшая школа, 1990.
3. Залесский, Г.Е. Ценностно-мотивационные аспекты деятельностной теории учения. // Вестник МГУ. Психология 1998 №2, с. 58-67.
4. Андреева, Г.М., Психология социального познания. М.: Аспект Пресс, 2000.
5. Пронина, Е.Е. Категориальная структура восприятия телевизионных передач. // Дисс. канд. психол. наук. М.: МГУ, 1987.
6. Момынбаев Б. «Отаншылдық білім мен тәрбиенің тұғыры болуға тиіс» атты мақала. «Егемен Қазақстан» газеті, 2006.
7. Құсайынов А.Қ. «Медиазорлық және балалар» атты мақала. «Егемен Қазақстан» газеті, 2008.

EVDEN KAÇAN ÇOCUKLARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VE ALGILADIKLARI SOSYAL DESTEK AÇISINDAN İNCELENMESİ*

RESEARCH IN TERMS OF SOCIODEMOGRAPHIC PROPERTIES AND PERCEIVED SOCIAL
SUPPORT OF CHILDREN RUNNING AWAY FROM HOME

Murat ÇAY

Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi, muratcay@akdeniz.edu.tr

Özet

Ailesiyle birlikte yaşarken evden kaçtığını belirten 12- 18 yaş arasındaki çocukların algıladıkları sosyal destek ve demografik değişkenlerin incelenerek bunların çocukların evden kaçma davranışına olan etkisinin ortaya konulmasına yönelik yapılan bu çalışmaya 79 kız 31 erkek olmak üzere 110 çocuk katılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik Sosyal İlişki Unsurları Ölçeği ve görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma verileri Antalya Çocuk Şube Müdürlüğü'nde 12 aylık süreçte toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde evden kaçan kız çocuklarının daha önce evden kaçma sayıları ile evden kaçan erkek çocuklarının daha önce evden kaçma sayıları arasında anlamlı farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Evden kaçan çocukların algıladıkları aile sosyal desteği ile arkadaş sosyal desteği arasında anlamsal farklılık bulunduğu ve arkadaş desteğinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen çocukların %45,3'ü daha önce evden kaçma davranışını en az bir kez sergilediği saptanmıştır. Evden kaçan çocuklara yönelik işlemleri yapan birimlerde sosyal hizmet uzmanı, psikolog veya aile danışmanı istihdam edilerek ilk görüşmenin ve danışmanlığın bu meslek elamanları tarafından yapılması, evden kaçan çocuk ve ailelere yönelik aile destek ve aile danışmanlığı sistemleri oluşturulması, evden kaçma davranışını ortaya çıkaran nedenlerin ortadan kaldırılması ve bu davranışın sergilenmesinden sonra ortaya çıkan eğitim sorunlarının önemli olmasından dolayı okul sosyal hizmetinin uygulanmaya konması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evden Kaçan Çocuklar, Sosyal Destek, Sosyo-demografik Özellikler

Abstract

79 girls and 31 boys of total 110 children attended this research that aimed to find out the impact of exhibiting behavior of running away from home by investigating family and social support factors perceived by children ranged from 12 to 18-years-old who live with their family and have a behavior of escaping from houses. Social Relations Factors Scale, interview form were used for the aim of the research. When the findings obtained were evaluated, significant difference was determined between the numbers of girl and boy escapees who ran away from their homes earlier. It was inferred that there was a significant difference between family's social support and friend's social support perceived by the children who run away from home and there was much friend support. Attitudes and behaviours of family can be researched in the latter studies to be done oriented to the children running away from home. After employing social service specialist, psychologist or family counsellor inside the units that make official acts for missing children running away from home, first interview and consultation should be done by these members of profession.

Keywords: Children Running Away From Home; Social Support; Sociodemographic Properties

* Bu çalışma araştırmacı tarafından Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD yüksek lisans programında yapılan tezden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Türkiye'nin nüfusunun önemli bir kesimini çocuklar oluşturmaktadır. 2015 yılı için toplam nüfusu 77 695 904 olan Türkiye'nin 0-19 yaş aralığındaki nüfusu 25 381 351'dir. Toplam nüfusun %32,7'sini 0-19 yaş aralığında yer alan bireyler oluşturmaktadır. Çocuklar toplumlar açısından geleceğinin hangi seyirde olacağını belirleyecek olması nedeniyle önemlidir (Salim 2011). Geleceğin yetişkinleri olarak düşünüldüğünde bugünün çocuklarının nasıl olduğu yarını doğrudan ilgilendirmektedir. Çocukların sağlıklı gelişimi ve sosyalleşmesi hiç şüphesiz toplumun iyi olabilmesinin önemli bir anahtarıdır. İnsan doğası gereği geçmişte yaşadıklarını geleceğe taşır, dünde öğrendiklerini yarında kullanır. Bu nedenle bireylerin yaşamlarının ilk yıllarındaki biyopsikososyal gelişimlerinin önemi diğer dönemlere göre daha fazladır. Bireyin bu dönemdeki sosyal çevresi ve ailesi de çocuğun gelişimini büyük ölçüde etkilediği ve şekillendirdiği söylenebilir. İyi eğitilmiş, toplum norm ve kurallarını benimsemiş çocuklar toplumun yön veren parçasını oluşturacakları gibi bunun devamını sağlanmasında da etkili olmaktadır.

Bir çocuğun nasıl bir birey olduğunda aile etkili olan önemli bir kurumdur. Aile çocuğun biyolojik gelişiminin yanı sıra psikososyal gelişiminin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir (Öter 2005). Aile, çocuğun aileye bağımlı olduğu ilk dönemler süresince, çocuğa fiziksel ve ekonomik destek verir. Çocuğun diğer bireylere, nesnelere ve tüm yaşama karşı aldığı tavırların, benimsediği tutum ve davranışların temelini aile üyeleriyle olan ilişkileri oluşturur. Aynı zamanda aile çocuğa, aile ve toplumun bir ferdi olduğu düşüncesini aşilar ve uyum biçimlerinin temelini atar (Yavuzer 2007). Çocuk, yetişkin yaşamı için ihtiyaç duyduğu tüm fikirleri, değerleri, yaşadığı toplumun kültürünü ve toplumun belirlediği/beklediği cinsiyet rollerini ailedeki sosyalleşme sürecinde kazandığı anlaşılmaktadır. Ailenin kültürü, içinde bulunduğu sosyal çevrenin özellikleri, yaşanan olaylara bakış açısı, durumlara yaklaşımı çocuğa aktarıldığı ve çocuğun aktarılan bu bilgilerin ışığında topluma ve hayata ilişkin bilgileri öğrenmektedir.

Çocuğun sosyalleşme süreci okula başlaması ile hızlanmaktadır. Bu süreçte çocuk ailesinden sonra diğer insanlarla da iletişime geçerek sosyal çevreyi, insanları toplum kurallarını ve sistemlerini ve onlara ilişkin kuralları tanıyarak gelişimine devam etmektedir. Ergenlik dönemine girilmesiyle birlikte çocuk sosyal ve arkadaş çevresine daha fazla önem vermeye başlamaktadır. Tanıdığı bildiği aile çevresinden başka çevrelerin olduğunu, başka dünyaların olduğunu keşfetmektedir. Aile dışında ki bu çevrede bireyin kendi olma isteği, ergenlik döneminin getirdiği özellikler ve sorunlar nedeniyle çoğu kez aile ile çatışmaya girilmesinde rol oynayabilmektedir. Ailenin çocuğun içinde bulunduğu bu döneme ilişkin bilgisi, çocuğa yaklaşımı bu çatışmanın yönetilmesinde etkili olabilmekte iken aynı zamanda çocuk üzerinde denetimin fiziksel ve psikolojik istismar yapılarak kurulmaya çalışılması çatışmanın büyümesine hatta zaman zaman çocuğun evden izinsiz ayrılmasında, evden kaçmasında rol oynayabilmektedir. Bireyin olduğu yerden ayrılma isteği, kaçma davranışı çoğu kez içinde bulunduğu sosyal çevreden memnuniyetsizliğini gösteren en somut göstergesi olarak görülebilir. Çocukların evden kaçması aile ve içinde bulunduğu çevresi ile yaşadığı sorunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Çocuğun aileyi nasıl algıladığı, sosyal çevreyi nasıl tanımladığı, içinde bulunduğu sosyal-psikolojik durum ve geleceğe ilişkin düşünceleri bu davranışın ortaya çıkmasında etken olduğu düşünülebilir.

Evden kaçan çocuklar çoğu kez bilmedikleri bir sosyal çevrede aile denetiminden uzak, onlar için risk içeren yerlerde hayatlarını sürdürme çabasının içine girmektedirler. Çocuklar içinde buldukları yaş grubunun özelliği gereği bu riskleri doğru algılayamaz ve kötü durumlar ile karşılaşabilirler. Karşılaşılan bu sorun çocuğun topluma, insana, yaşama olan algısını sarsar ve çocuğun sonraki süreçte gelişimini olumsuz etkiler.

Bireyler kriz ve gerginlik durumlarında doğal yardımcı olarak görülen aile üyeleri ve arkadaşlarına dayanma ihtiyacı hissederler. Bu destek ağı bireyin uyum süreci ve sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bireye çevresindeki insanlar tarafından yapılan bu yardımlar sosyal destek olarak tanımlanmaktadır (Çakır ve Palabıyıkoglu 1997). Sosyal destek sisteminin bireyin sosyal ve psikolojik sorunlarının çözümünde, önlenmesinde ve rehabilitasyonunda, zor durumlarla başa

çıkabilmesinde güçlü bir kaynak olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Yıldırım 1997, Eker ve ark 2001, Kaziasty 2005, Terzi 2008).

Evden kaçma davranışı bir sorun olarak tanımlandığında bireylerin algıladıkları sosyal destek bu sorunun sergilenmesinde etken olabileceği ve sorunun çözümünde etkili olacağı belirtilebilir. Aileden ve arkadaşlardan alınan sosyal desteğin artması ergenlerin yaşadıkları sorunlarının çözümünü kolaylaştırırken aynı zamanda kişilik gelişimlerini de olumlu etkileyerek yaşamlarının diğer dönemlerinde de iyi bir birey olmalarını etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu yüzden ki bireyler açısından önemli bir dönem olan ergenlik döneminde algılanan sosyal desteğin etkisi bireyin tüm hayatına etki edebilecek düzeyde olduğu düşünülebilir.

2.EVDEN KAÇAN ÇOCUKLAR

Türk Dil Kurumu (TDK)'a göre kayıp kelimesi kaybedilen varlık anlamındadır. Kayıp; kaybedilen, yitirilen, nerede olduğu bilinmeyen ve herhangi bir bildirim alınmayan kişi veya nesnedir. Kayıp çocuk ise hangi ortamdan kaybolursa kaybolsun, nerede olduğu ebeveynleri veya yasal temsilcileri tarafından bilinmeyen ve hakkında kayıp ihbarı yapılmış çocuktur. Ülkemizde sosyal hizmet kurumlarından izinsiz ayrılan veya izimli ayrıldığı halde yasal süresi sonunda kuruluşa geri dönmeyen çocuklar da kayıp olarak kabul edilmektedir (Emniyet Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı 2010). Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın 2008 yılında yayınladığı Kayıp Çocuklar Raporu'nda kayıp çocuk ailesinin bilgisi dışında herhangi bir nedenle evden uzaklaşmış, kaçmış, kaçırılmış ve bu nedenlerle hayatı tehlike altında olan, kendisinden haber alınamayan 0-18 yaş grubu çocuk olarak tanımlanmıştır (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Kayıp Çocuklar Raporu 2008). Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kayıp çocuklar başta olmak üzere çocukların mağdur olduğu sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu 2010 tarihli raporda ise kayıp çocuk 18 yaş altı çocukların ailesinin bilgisi dışında herhangi bir nedenle evden uzaklaşması, kaçması ya da kaçırılması ve bu nedenlerden dolayı da risk altında olmasıdır olarak açıklanmıştır (TBMM 2010).

Kayıp çocuk ailesi veya yasal temsilcisi tarafından nerede olduğu bilinmeyen, kendisinden haber alınamayan çocuktur. Kayıp çocuk kavramı çocuk açısından evden veya yaşadığı yerden kaçması, kaçırılması anlamını taşıyabilmekte iken aile tarafından çocuğun nerede olduğunun bilinmemesi ve haber alınmaması ile kayıp olması söz konusudur. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Kayıp Çocuklar Raporuna göre kayıp çocuklar üç grupta incelenmektedir: Kendi rızası ile kaçanlar, rızası dışında kaçırılanlar, istemeden de olsa yoksulluk vb. nedenlerle kaçanlardır (T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Kayıp Çocuklar Raporu 2008)

Çocuğun kendi rızası dışında kaçırılması; yakın akrabalar, yasal temsil hakkı sahibi olmayanlar veya üçüncü başka bir şahıs tarafından çocuğun bedeninden, iş gücünden, çocuğun çevresinin değişmesinden yararlanmak veya başka bir fayda sağlamak amacıyla çocuğun yaşadığı çevreden alınarak ailesinin veya yasal temsilcisinin bilmediği bir yere, sosyal çevreye götürülmesidir. Çocuklar fuhuş ve seks ticareti, evlat edinmek veya edindirmek, cinayet, organ ticareti, dilendirmek veya uyuşturucu kuryeliği, evlenme vaadi gibi nedenlerle kaçırılmaktadır. Bunların yanı sıra çocuklar savaşlarda ve terör eylemlerinden kullanılmak için de kaçırıldığı bilinmektedir.

Evden kaçma, çocuğun birlikte yaşadığı aile ortamından çeşitli sebeplerden dolayı kendi isteğiyle ailesinden veya velisinin haberi olmaksızın ayrılma davranışı olarak belirtilebilir. Bu davranış sergilenmesinde çocuğun yaşadığı aile ortamından memnuniyetsizliği, rahatsızlığı söz konusu olabilmektedir.

Kurumdan kaçma, bakım ve koruma tedbir kararı ile kuruma yerleşen çocuğun yaşadıkları kurumdan izinsiz ve habersiz şekilde ayrılmasıdır. Koruma ve tedbir kararı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı bir kuruluşa yerleştirilen çocuğun kısa sürede kuruluşa uyum sağlayamamaktadır. Çocuk, bakım ve koruma altına alınmadan önceki çevresine özlem duyması, kuruluşun çocuğun sosyal, duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılayamaması ve bunun neticesinde çocuğun bunları dışarda bulma arzusu gibi nedenler etkili olmaktadır. Koruma ve bakım altına

alınan çocukların alındıkları sosyal çevre genellikle çocuğun gelişimine, davranışlarına olumsuz örnek olabilecek özellikler taşımaktadır. Çocuğun içinde bulunduğu yaş aralığı da göz önüne alındığında çocukların olumsuz davranışlarını yeniden şekillendirmek bir anda olmamakta, bu uzun ve planlı bir süreci gerektirmektedir. Özellikle 12-18 yaş aralığında koruma ve bakım tedbiri altına alınan çocuklar kaldıkları kurumdaki daha sık kaçabilmektedir.

Tanımlardan anlaşılacağı üzere ülkemizde bir çocuğun kayıp çocuk olarak nitelendirilebilmesi için çocuğa bakmakla yükümlü yasal temsilcileri tarafından kolluk birimlerine çocuğun kayıp olmasıyla ilgili beyanda bulunması gerekmektedir. Kayıp çocuk tanımı çocuğun nerede olduğu bilinmemesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Çocuğun kayıp olarak niteleyen ailesi veya yasal temsilcisidir. Çocuğu kayıp olarak belirtilmesinde onu kayıp olarak niteleyen bir birey veya kurumun varlığı söz konusudur. Çocuk ailesi tarafından kayıp kabul edilirken kendisi için bulunduğu, yaşadığı yerden kaçmış veya kaçırılmış olabilir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde kayıp çocukları tanımının altında kendi iradesi ile kaçan çocuklar ve kendi iradesi dışında zorla kaçırılan çocuklar yer aldığı belirtilebilir. Sosyal medyada, basında yer alan haberlerde ve bireyler tarafından evden kaçan çocuk - kayıp çocuk kavramları birbiri ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Evden kaçan çocuklar kayıp çocuk olarak ön plana çıkarak toplumda ki kayıp olma, kaybetme kaygısını arttırmakta bu durum ise dolaylı olarak toplumsal kaygıyı, endişeyi artırarak toplumsal huzursuzluğa neden olabilmektedir. Evden kaçan çocuklarında kayıp çocuk olarak değerlendirilmesi kayıp çocuk sayısında artışa neden olarak toplumda haklı olarak çocukların kayıp olabileceğine veya kaçırılabilmesine ilişkin kaygıya neden olmaktadır. Bu durumun en temelde nedeninin evden kaçan çocuk- kayıp çocuk ayrımının sağlıklı bir şekilde yapılamaması olduğu düşünülmektedir. TBMM kayıp çocuklar başta olmak üzere çocukların mağdur olduğu sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyon raporunda da bu duruma vurgu yapılarak ailelerin çocukları kaybettiği zaman ilk şikâyetlerinin hep birilerinin kaçırdığı yönünde olduğu ve koruma altındaki çocukların, sokak çocuklarının % 99'undan daha fazlasının tamamen kendi başına evden kaçan çocuklardan oluştuğunun görüldüğü belirtilmektedir.

2.1.Ülkemizdeki Kayıp ve Evden Kaçan Çocuklar

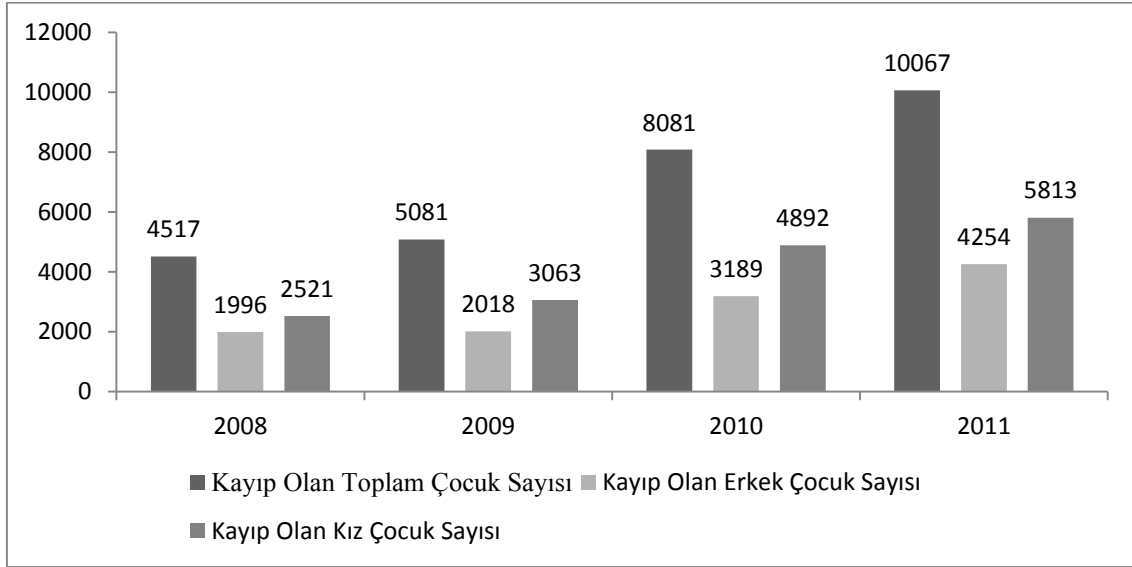
Araştırmanın amacı bağlamında ülkemizdeki sayısal veriler ve mevcut durumun sayısal özelliğinin ne olduğu bu başlık altında irdelenmiştir. Kayıp çocuk sayısının ülkemizde nüfusa oranla fazla olması son yıllarda bu konuya olan ilgiyi arttırmıştır. Bunun nedenleri olarak kayıp çocuk haberlerinin medyada geniş yer bulması, kaybolan ve medyaya yansıyan çocukların uzun süre bulunamaması veya ölü bulunması, tüm bunların neticesinde toplumun kendi çocukları ile kaybolan çocukları özdeşleşmesi yer almaktadır.

Türkiye’de evden kaçan çocuklara ait istatistiklere en kapsamlı şekilde Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) “Güvenlik birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar” isimli raporundan ulaşılmaktadır. Bu raporda ki verilerin 2007 yılından itibaren Türkiye’nin 81’ilinden manyetik ortamlarda derlendiği belirtilmektedir. Raporda güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuklara ait çeşitli istatistikler ve bilgiler yer almaktadır (TÜİK 2011).

2011 yılına ait istatistiklerin yer aldığı “Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar” isimli raporda kayıp çocuk tanımı “evden veya bulunduğu kurumdaki kaçmış halde bulunan çocuk” olarak tanımlanmış ayrıca evden kaçan çocuk tanımı yapılmamıştır. Burada kayıp çocuk tanımının evden kaçan çocukları da kapsayacak şekilde yapıldığı görülmektedir. 2012 aynı isimde yayınlanan raporda ise kayıp çocuk ve evden kaçan çocuk tanımları ayrı ayrı yapıldığı görülmektedir. 2012 ve sonrasında yayınlanan “Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar” isimli raporda çocuğun beyanı esas alınarak “evden kaçtım” beyanının belirtilmesinin ardından çocuk, evden kaçan çocuk olarak istatistiklere geçmektedir. 2011 ve daha önceki yıllarda kayıp çocuk-evden kaçan çocuk tanımının net olarak yer almaması nedeniyle evden kaçan çocuk – kayıp çocuk verilerinin güvenilirliği ve geçerliliğini tartışmak olanaklıdır. Bu durum ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarında da bir takım karışıklıklara neden olabilmektedir.

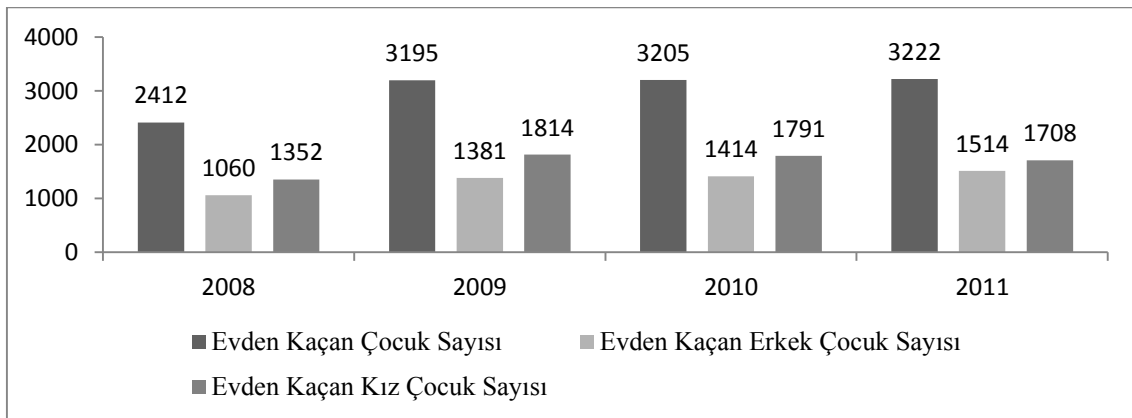
Kayıp çocuklara ilişkin istatistiki verilerin toplanmasında veri ağı ve yöntem sorunu olduğu değerlendirilebilir. Kayıp çocuk, bulunan çocuk, evden kaçan çocuk gibi kavramlar arasında geçişin nasıl yapıldığı, kim tarafından yapıldığı net bir biçimde bilinmemektedir. Özellikler kolluk birimlerinde gerekli değerlendirmenin sağlıklı bir biçimde yapılmaması, çocuğun hemen yasal temsilcisine temsil edilmesi, sosyal incelemenin ve değerlendirmenin gerçekleştirilmemesi de kayıp çocuk, evden kaçan çocuk ve kaçırılan çocuk kavramlarının iç içe geçebilmesine neden olabildiği düşünülmektedir.

Türkiye’de evden kaçan ve kayıp çocuklara ait sayısal veriler TÜİK tarafından şöyle belirtilmiştir:

Şekil 1.Yıllara Göre Kayıp Çocuk Sayısı (TÜİK 2011).

TÜİK 2011’e göre 2008 yılında 4 517 çocuk, 2009 yılında 5 081, 2010 yılında 8 081, 2011 yılında ise 10 067 çocuk kaybolduğu belirtilmektedir (Şekil 1).

Şekil 2.Evden Kaçan Çocuk Sayıları (TÜİK 2011)

TÜİK 2011’e göre 2008 yılında 2 412, 2009 yılında 3 195, 2010 yılında 3 205, 2011’de 3 222 çocuğun evden kaçtığı belirtilmektedir (Şekil 2).

Tablo 1. Evden Kaçan Ve Kayıp Çocuklarına İlişkin Yıllara Göre Türkiye Ve Antalya İli İçin TÜİK Verileri.

Yıllar	Evden Kaçan Çocuk Sayısı			Kayıp Çocuk Sayısı		
	Antalya	Türkiye	Türkiye'ye Göre %	Antalya	Türkiye	Türkiye'ye Göre %
2011	487	3222	%15,11	1121	10067	%11,14

2010	437	3205	%13,63	881	8081	%10,90
2009	518	3195	%16,21	362	5081	%7,12
2008	529	2412	%21,93	380	4517	%8,41

TÜİK (2011) verilerine göre Antalya ili için gerek evden kaçan çocuk sayısı gerek kayıp çocuk sayısı tüm Türkiye'ye oranla oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum Antalya'nın sosyal kültürel yapısından kaynaklı olabileceği değerlendirilmektedir. Coğrafi konumu ve fiziki, iklimsel ve tarihi kültürel özellikleri nedeni ile dış dünya ile ilişki kurması yüksek bir potansiyele sahip, ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal açıdan sürekli gelişen bir kent olarak Antalya, gelişmenin yanında da bir dizi sorunları da beraberinde taşımaktadır. Antalya çok kültürlü ve diğer illere göre daha karmaşık bir sosyokültürel yapıya sahiptir. Sosyal açıdan Antalya'nın diğer illere oranla daha hareketli ve uyaranların fazla olduğu bir il olduğu belirtilebilir.

Görüldüğü gibi TÜİK (2011)'in sunduğu verilere göre kayıp çocukların sayısı yıllara göre artmakta, kayıp çocuk sorunu ülkemizin önemli bir sorunu haline geldiğine dair önemli işaretler bulunmaktadır. Evden kaçan çocuklar sorununda Antalya sorunun diğer illere göre önemli oranda yaşandığı illerde biri olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kayıp çocuk sayısında gerekse evden kaçan çocuk sayısında Türkiye ve Antalya ili için bir önceki yıla göre sürekli bir artış söz konusu olduğu da görülebilmektedir.

3.GEREÇ VE YÖNTEM

Ailesiyle birlikte yaşarken evden kaçtığını belirten 12- 18 yaş arasındaki çocukların algıladıkları sosyal destek ve sosyodemografik değişkenlerin incelenerek bunların çocukların evden kaçma davranışına olan etkisinin ortaya konulması araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Bu tür araştırmalarda amaç değişkenler arası ilişkileri saptamak ve ana kütleye yönelik tanımlamaları gerçekleştirebilmektir (Kurtuluş 2010). Bu araştırma türünde daha çok nicel yöntemlerle veri toplanır ve bu veriler istatistiksel analizlere tabi tutulur. Tanımlayıcı araştırma, olguyu, olayı tanımlamak amaçlı olduğundan, çalışılan sorunun/olgunun ayrıntılarına inmeye çalışılır (Böke 2009). Bu doğrultuda araştırmanın evreninin demografik özellikleri, kaçma davranışı ile ilgili önemli unsurları ve algıladıkları sosyal destek belirlenmiş ve uygun istatistiksel analizler yapılmıştır.

Ailesi ile birlikte yaşarken evden kaçma davranışı sergileyen ve Antalya il sınırları içerisinde bulunan 12-18 yaş arasındaki çocuklar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenine dair sayısal bilgilere net bir biçimde ulaşılamamaktadır. Bu durumun oluşmasında kayıp çocuk-evden kaçan çocuk ayırımının ve değerlendirilmesinin ilgili birimlerce nitelikli olarak yapılamaması dolayısıyla TÜİK tarafından yayınlanan ilgili istatistiklere de kayıp çocuk evden kaçan çocuk sayısının doğru bir biçimde yansımadağının düşünülmesi rol oynamaktadır.

Anne, baba veya yasal temsilcisinin kayıp müracaatında bulunmasının ardından 1 Mayıs 2013 ve 30 Nisan 2014 tarihleri arasında Antalya il sınırları içinde bulunan ve kayıp işlemlerinin yapılması için Antalya Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü'ne gelen veya getirilen, burada yapılan görüşmeler neticesinde ailesi ile birlikte yaşarken evden kaçtığını belirten 12-18 yaş arasındaki 110 çocuk araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Zamanının kısıtlı olması, araştırmaya katılmayı kabul eden aile ve çocuk sayısının az olmasından dolayı araştırmada 110 kişiye ulaşılabilmektedir.

Araştırmanın amacının yerine getirilebilmesi için görüşme formu ve sosyal ilişki unsurları ölçeği kullanılmıştır. Görüşme formunda temel demografik ve aile bilgilerinin yanında evden kaçma ve bulunma sürecine ilişkin bilgilerin elde edilmesine yönelik 20 soru yer almaktadır. Görüşme formunda yer alan soruların 9 tanesi çocukların demografik özelliklerini öğrenmeye yönelik, diğer 9 tanesi evden kaçma sürecini daha iyi anlamaya yönelik, 2 tanesi ise çocuğun madde kullanımı ve vücudunda kesik izi olup olmadığını öğrenmeye yöneliktir. Formun içeriğinin oluşturulmasında araştırmacının daha önce evden kaçan çocuklar ile yaptığı mesleki görüşmeler ve alanyazın

taraması etkili olmuştur. Turner ve ark (1983) tarafından bireylerin sosyal destek algılarını sosyal ilişki unsurlarına göre ölçmek amacıyla geliştirilen Sosyal İlişki Unsurları Ölçeği'nin Türkiye için geçerliğini ve güvenilirlik çalışması Duyan ve ark (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Duyan ve ark (2013)'ün Sosyal İlişki Unsurları Ölçeği'nin geçerliğini ve güvenilirliğini belirlemeyi amaçladığı çalışmada sosyal ilişki unsurları ölçeğinin 1070 ilköğretim öğrencisi üzerinde uygulandığı, uygulama sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.81 ve test-tekrar test güvenilirliği ise 0.85 olarak bulunduğu, alt boyutlardan aile desteği için Cronbach Alpha değeri 0.74, arkadaş desteği alt boyutu için Cronbach Alpha değeri 0.75 bulunduğu belirtilmektedir.

Sosyal ilişki unsurları ölçeği 12-18 yaş arasında araştırmanın örneklemini oluşturan 110 çocuğa uygulanmıştır. Uygulama sonucunda ölçeğin geçerliliğine ilişkin şu bulgular elde edilmiştir:

Tablo 2. Uygulanan Sosyal İlişki Unsurları Ölçeği'nin Güvenilirlik Analizine Ait Cronbach's Alpha Değeri.

Cronbach's Alpha Değeri	Madde
,738	15

Uygulanan Sosyal İlişki Unsurları Ölçeği güvenilirlik analizinde, tablo 3'te gösterildiği gibi, Cronbach's Alfa katsayısı 0,738'dir. $0,60 \leq \alpha < 0,80$ aralığında olmasından dolayı ölçek oldukça güvenilirdir yorumu yapılabilir (Cortina 1993).

Tablo 3. Uygulanan sosyal ilişki unsurları ölçeğinin arkadaş ve aile desteği faktör yüklerinin güvenilirlik analizi sonucu ve Cronbach's Alpha değerleri.

Arkadaş Desteğine Ait Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı	Aile Desteğine Ait Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı
0,826	9	0,810	6

Ölçekte yer alan faktörlerin güvenilirlik analizine ilişkin bulgular tablo 4'te yer almaktadır. Arkadaş ve aile desteğine ilişkin Cronbach's Alpha değerinin $0,80 \leq \alpha < 1,00$ aralığında olduğu ve yüksek güvenilir aralığında yer aldığı görülmektedir (Cortina 1993).

4.BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan çocukların cinsiyet özellikleri incelendiğinde araştırmaya katılanların 79'unun (%71,8) kız, 31'inin (%28,2) ise erkektir. TÜİK'in 2013 Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar isimli raporuna bakıldığında Türkiye genelinde evden kaçan çocuklara ait sayısal verilerin araştırmada elde edilen bulgular ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Buna göre evden kaçan kız çocuklarının sayısı erkek çocuklara göre daha fazladır. Araştırmada elde edilen bir başka bulguya göre çocuğun daha önce evden kaçma sayısı cinsiyete göre farklılık göstermektedir ($t=2,42$, $p<0,05$). Kız ve erkek çocukların daha önce evden kaçma sayılarına ait ortalamaların kızlarda 3,63 olduğu erkeklerde ise 1,97 olduğu görülmektedir. Bu durum kız çocuklarının daha fazla evden kaçtığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Toplum anlayışlı, sabırlı, sessiz, itaatkâr olmayı kadınlardan bekler. Bu durumun nedeni kız çocuklarına çocukluk döneminden itibaren toplumsal cinsiyet bağlamında bu tür davranışların öğretilerek bunların yapılması kızlardan beklenmesidir (Çamur Duyan 2010). Evden kaçma davranışının sergilenmesi beklenmeyen bir davranış veya itaatkârsızlık örneği olduğu düşünülürse, bu durumun erkek çocuklara oranla kız çocuklarının ailesi için daha fazla olumsuz ve kötü olarak algılanmasının söz konusu olduğu söylenebilir. Kız çocuklarının evden kaçması erkek çocuklarının evden kaçmasına göre daha fazla önem taşıdığı ve aileleri daha fazla endişelendirdiği, kız çocuklarının evden kaçtığı durumlarda daha çabuk kolluk birimlerine müracaat edildiği düşünülebilir.

Toplumumuzda kızların dışarıya sık çıkmaları çevre tarafından hoş karşılanmazken, erkeklere göre kızlar evde daha fazla zaman geçirmektedirler. Çocuklukta, ergenlikte ve yetişkinlikte erkeklerin sokağa kahveye ve arkadaşlarının yanına daha rahat ve daha sık çıkabilmektedirler (Büyüksahin-Çevik ve Çelikkaleli 2010). Çocuğun yaşadığı aile ortamının çocuk açısından bunaltıcı olduğu durumlarda erkek çocuklar bu ortamda daha az zaman geçirebilmektedir. Kız çocukları daha fazla göz önünde tutulmakta ve aileden uzaklaşmasına erkeklere göre daha az izin verilmektedir. Kız çocuklarına aile ortamının dışında verilen izinlerde çoğu kez kontrollü bir biçimde olmaktadır. Toplumumuzda erkek çocukların kız çocuklarına göre daha az aile baskısı ile karşı karşıya kaldıkları, böylelikle dışarıda daha fazla zaman geçirebildikleri ve özgür olabildiği de düşünülebilir. Aksoy ve ark (2008)'in yaptığı çalışmada ergenlerin algıladıkları izleme davranışlarında cinsiyete göre farklılık bulunduğu, kızların erkeklere göre daha fazla izlendiğini belirtilmektedir. Bu açılardan bakıldığında durum toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle, cinsiyet kültürüyle ilişkilendirilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadının eğitim, ailede içindeki konum ve haklar, çalışma hayatına katılım, siyasi hakların kullanımı, kişisel haklarının kullanımı ve farkındalığı gibi çeşitli sorunlara neden olduğu bilinmektedir. Toplumumuzdaki cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyet kültürü evden kaçan çocuklar konusunda da kendisini hissettirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Özetle kızların erkeklere göre daha fazla evden kaçmasının arkasında yatan iki neden ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi aileler için kız çocuklarının evden kaçması erkek çocuklarına göre daha endişe verici olarak algılanabilmekte ve durum kolluk kuvvetlerine daha fazla ve daha çabuk yansiyabilmektedir. İkincisi ise kız çocuklarının aile baskısına veya aile kontrolüne erkek çocuklarına göre daha fazla maruz kalmaları nedeniyle dışarıda sosyal ve arkadaş çevresiyle geçirdikleri zamanın az olmasına bağlı olarak evden kaçma davranışının sergilenmesi olarak değerlendirilebilir. Kız çocuklarının daha fazla evden kaçması bu grubun insan ticareti, organ ticareti veya uyuşturucu fuhuş gibi risk içeren yaşam durumlarıyla daha fazla kalabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan çocukların yaş özellikleri incelendiğinde 16 yaşında bulunan çocuk sayısının diğer yaştaki çocuklara oranla daha fazladır. Kaçma davranışı sergileyen ve araştırmaya dâhil olan çocukların 20'si (%18,2) 15, 30'u (%27,3) 16, 26'sı (%23,6) 17, 3'ü (%2,7) 18 yaşındadır. 15,16 ve 17 yaşında kaçma davranışı sergileyen çocukların diğer yaşlara oranla daha fazla kaçma davranışı sergilediği görülmektedir. Zengin (2013)'ün "Ergenlerde Evden Kaçma Davranışının Sosyo-Demografik Özellikler ve Aile İşlevleri Açısından İncelenmesi" isimli yaptığı araştırmada da benzer bulguların elde edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, evden kaçma davranışı, yaş açısından incelendiğinde evden kaçma davranışı gösteren ergenlerin % 44'ünün 15 yaşında olduğu; bunu sırasıyla 16 (%29,7), 17 (%24,8) ve 18 (%2)'in izlediği görülmektedir. Şimşek (2013)'in 40 çocuğun araştırmaya dahil edildiği "Ergenlik Döneminde Çocukların Evden Kaçma Nedenlerinin İncelenmesi" isimli araştırmada da evlerini terk eden çocukların yaş ortalamasının 16 olduğu görülmektedir. Evden kaçma davranışının sergilenmesinde 15,16 ve 17 yaşın riskli yaşlar olduğu sonucuna ulaşılabılır. 18 yaşına gelinmesi ile birlikte kaçma davranışına daha az rastlandığı bulgusuna ulaşılsada bu durumun daha çok 18 yaşını dolduran çocukların yasal anlamda çocukluktan çıkarak yetişkin bir birey sayılmasında etkili olabileceği düşünülebilir. 18 yaşını dolduran bir bireyin evden kaçması veya ailesinin yanından ayrılması yasal sorumluluk anlamında sadece kendisini ilgilendirmektedir.

Yaş ile ilgili bir başka bulgu ise şu şekildedir: Evden kaçan çocuğun yaşı çocuğun yaşadığı ilin sınırları içerisinde bulunup bulunmamasına göre farklılık göstermektedir ($t=-2,49$, $p<0,05$). Yaşadığı ilin sınırları içerisinde bulunan çocukların yaşlarının ortalamaları da değerlendirildiğinde çocukların yaşının artması evden kaçtuklarında yaşadığı il sınırlarının dışına çıkma olasılığını arttırdığı yorumuna ulaşılabilmektedir.

Araştırmaya katılan çocukların öğrenim durumları incelendiğinde ilköğretime devam eden 34, (%30,9) liseye devam eden 33 (%30), liseyi terk eden 34 (%30,9), ilköğretim mezunu olduktan sonra liseye başlamayan 2 (%1,8), ilköğretimi terk eden ise 7 (%6,4) çocuk olduğu bulgusu elde edilmiştir. Evden kaçan çocukların eğitim düzeylerinin düşük olduğu ve eğitimlerini yarıda

bıraktıkları görülmektedir. Evden kaçma davranışı gösteren ergenlerin %30,9'u başladıkları lise eğitimine çeşitli nedenlerden dolayı devam etmemiştir. Araştırmaya dâhil olan çocukların %1,8'i ise ilköğretimi bitirmesinin ardından lise eğitimlerine devam etmemiştir. Her ne kadar çocukların çoğunluğu eğitime devam etse de devam etmeyen ve evden kaçma davranışı sergileyen çocukların sayısı küçümsenecek düzeyde değildir. Bu durum evden kaçma davranışı sergileyen çocukların eğitim hayatlarında da sorun yaşadıklarını veya içinde buldukları durumun çocukların eğitimlerini de olumsuz etkilediği sonucuna ulaştırabilir. Bugün okullardaki sistem öğrenci sorunlarına çok boyutlu yaklaşılmasını engellemektedir. Okullarda bulunan rehberlik ve danışmanlık sistemi çoğu kez sorunların çözümünde okul dışına çıkamamakta ve öğrencilerin yaşadıkları sorunları çözmekte yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle ülkemizde henüz uygulamaya geçirilmeyen okul sosyal hizmeti sorunların çözümündeki gerekliliği bir kez daha ön plana çıkarmaktadır. Öğrenciyi çevresi ve ailesiyle bütün olarak değerlendiren uygulamalar öngören okul sosyal hizmeti faaliyetlerinin artması pek çok sorunun çözümünde önemli rol oynayabilir (Gelbal ve ark 2010). Okul sosyal hizmetinin ülkemizde faaliyete geçirilmesi okul içinde saptanan ancak kaynağı açısından çözüme ulaştırılamayan bu nedenle genellikle çocukların okullarından uzaklaşmasıyla sonuçlanan sorunların çözümünde etkili olacaktır. Çocukların eğitime devam etmemesinin nedeninin arkasında yatan etkenler genellikle daha başka birbiriyle ilişkili sorunların ortaya çıkmasında da etkili olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında çocukların eğitime devam etmemesi arkasında yatan problemlerin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Evden kaçan çocukların yaşadıkları sorunların arkasında yatan nedenlerin anlaşılıp çözüme ulaştırılmasında okul sosyal hizmet uygulamasının uygulamaya konulması önemlidir. Böylelikle çocukların nitelikli bir eğitim alması sağlanarak ortaya çıkan sosyal sorunlarında çözümünde etkili olunabilir.

Araştırmaya katılan çocukların meslek ve uğraş durumları incelendiği elde edilen verilerde çocukların %39,1'inin hiçbir uğraşı olmadığı, her hangi bir hobiyle uğraşmadıkları dolayısıyla günlük yaşamlarını plansız bir biçimde yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Edginton (2007)'e göre boş zamanı değerlendirme, bileyin yaratıcılığını, keşfetme duygusunu ortaya çıkartma fırsatları sağlayarak değişimi desteklemekte ve kolaylaştırmaktadır. Irby ve Tolman (2002)'ye göre bireyin kendisini ve yetişkinlerin dünyasını tanımaya başladığı ergenlik döneminde boş zaman değerlendirme bireyin zihinsel fiziksel ve sosyal gelişimi ve bu süreçte yaşadığı değişimi desteklemekte ve eğitimi ve sağlıklı birey olabilmede önemli rol oynamaktadır. Ergenliğin gerek duygusal açıdan gerek bilişsel açıdan zorlu bir dönem olması bireylerin bu dönemde ne ile meşgul oldukları davranışlarının şekillenmesi açısından önemlidir. Bu dönemde bireylerin hiçbir uğraşı olmaması onların bu dönemin özelliklerinden kaynaklı aile arkadaş ve sosyal çevreyle sorunlarının artmasında rol oynayacaktır. Evden kaçan çocukların birçoğunun ileriye dönük hayali, planı olmadığı dolayısıyla günlük yaşama tutunmada ve uyumda sorunlar yaşadığı yorumu yapılabilir.

Araştırmaya dâhil olan çocuklarda %37,3'ünün vücudunda kendisi tarafından yapılan kesik izi(jilet vb.) bulunmaktadır. Bu durum evden kaçan çocukların yaşadığı derin psikolojik sorunlara ve süreçlere işaret etmektedir.

Evden kaçan çocuklar ile ilgili yapılan kayıp müracaatı ve çocuğun bulunması arasında geçen gün sayıları değerlendirildiğinde çocukların %51,8'inin bir gün içerisinde bulunmaktadırlar. Bu bulgu çocukların evden kaçmalarının daha çok anlık ve çözümü bulunabilecek sorunlara veya tartışmalara dayandığını düşündürmektedir. Bu durumda ailelerin işlevlerini ve becerilerini geliştiren programlar, destekler ve eğitimlerin önemine vurgu yapmaktadır. Aileye verilen önem ve değer arttıkça çocuk aile çatışmasının azalarak sağlıklı bir aile neticesinde çocukların evden kaçma davranışı sergilemesinin de azalabileceği değerlendirilmektedir. Evden kaçan çocukların içinde buldukları ergenlik döneminin özellikleri göz önünde tutulduğunda çocukların anlık ve ferdi karar veya tepkilerinin evden kaçma davranışında etkili olduğu düşünülebilir. Bu davranışların plan yapılmadan gerçekleştiği de varsayılabilir. Kaçma davranışı sergileyen çocukların 1 gün içinde tekrar eve dönmesi kaçma davranışını etki eden etmenlerin kaçma davranışını sergileyen birey açısından öneminin ve etkisinin düşüklüğüne işaret ettiği düşünülebilir.

Evden kaçma davranışını sergileyen çocukların ailesinin bilgisi dışında dışarıda geçirdikleri sürenin az olması da çocuğun karşılaşabileceği olumsuzlukları ve riskleri azaltmaktadır. Ailenin bilgisinin dışında geçirilen süre çocuk açısından bir risk unsuru olarak görülebilir. Çocuğun 1 gün içerisinde bulunmasının altında iki farklı olgu yatabilir. Bunlardan ilki kolluk kuvvetlerinin titiz çalışmalarıdır. Kolluk kuvvetlerinin titiz ve çok yönlü çalışmalarının çocuğun bulunmasında etkili olabileceği söylenebilir. Ancak kayıp müracaatı ve çocuğun bulunma tarihi arasında ki geçen gün sayısına ait elde edilen bulgulara bakıldığında çocukların %23,4'ünün 3'gün içerisinde bulunamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çocukların %39,1'inin polis tarafından bulunmasına rağmen %43'den fazlasının kendisinin iradesi ile geriye döndüğü, kaçma davranışına son vererek ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu bulgular ışığında evden kaçan çocuklar ile ilgili yapılan kayıp işlemleri ve kayıp çocuğu bulma çalışmalarının kapsayıcılığı ve niteliği tartışılabilir. Dışarıda çocukları bekleyen riskler göz önünde tutulduğunda çocukların %23,4'ünün 3'gün içerisinde bulunamaması ise çocuklar açısından oldukça kaygı verici olduğunu düşündürmektedir. Evden kaçma davranışı sergileyen çocuğun bir günü aşan sürede dışarıda kalması bazı olumsuzlukları da beraberinde getirebilmektedir. Çocuğun evden kaçtığı düşünüldüğünde bu durumu öğrenen ve çocuğun iletişimde bulunduğu diğer bireyler tarafından biyolojik, fizyolojik ve cinsel istismarın söz konusu olabileceği değerlendirilebilir. Bu nedenler çocuğun kısa süre içerisinde bulunmasının oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir.

Çocukların %54,5'i kaçma davranışını ilk kez gerçekleştirmişken %55'den fazlası evden kaçma davranışını birden fazla kez gerçekleştirmiştir. Evden kaçan çocukların birden daha fazla evden kaçması evden kaçma davranışının sergilenmesine neden olan etkenlerin ortadan kalkmadığına ve sürekliliğine işaret etmektedir. Diğer taraftan kaçma davranışını birden fazla kez tekrarlaması alınan bir önlemin olmadığına, aile dinamiklerinin değişmediğine, sorunun büyüyerek devam ettiğini de göstermektedir. Çocuklar birden fazla evden kaçma davranışı sergilerken sosyal politika ve sosyal hizmet anlamında bir eksikliğe belirtmektedir. Önleyici, koruyucu ve destekleyici önlemlerin alınmaması aile, çocuk ilişkisinde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırılamamasına neden olmaktadır. Bu ise kaçma davranışının arkasında yatan sosyal ve ailesel nedenler etkisini sürdürebilmesine neden olmaktadır. Sorun bu açıdan değerlendirildiğinde aile odaklı çalışmaların aciliyeti ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Antalya ilinin turizm odaklı bir bölge olarak çok kültürlü etkileşimlere muhataptır. Böylesi uyarılarla kız çocuklarının kırılabilirliği göz önüne alındığında gençlere ve ailelere yönelik bireysel çalışmaların, grup çalışmalarının önemli olduğu düşünülmüştür.

Çocuğun son evden kaçtığına dışarıda kaldığı gün sayısı ile çocuğun daha önce evden kaçma sayısı arasında pozitif yönlü ilişki düzeyi zayıf ($r=0,294$) ancak istatistiksel açıdan anlamlı ($p<0,01$) bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bir başka bulgu ise çocukların daha önce evden kaçma sayısı çocuğun yaşadığı il sınırları içerisinde bulunup bulunmamasına göre farklılık gösterdiği şeklindedir ($t=4,67$, $p<0,01$). Yaşadığı il sınırları içerisinde bulunan çocukların daha önce evden kaçma ortalaması 3,73 iken yaşadığı il sınırlarının dışında bulunan çocukların daha önce evden kaçma ortalaması 1,41 olduğu görülmektedir. Bu bulgular değerlendirildiğinde daha önce evden kaçma davranışını sergileyen çocukların kaçma davranışını tekrar sergilediğinde dışarıda kaldığı süre uzayabilmektedir. Bu yüzden evden kaçma davranışı ilk defa sergilendiğinde yapılacak müdahalelerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu durum evden daha fazla kaçan çocuğun daha fazla dışarıda kalma eğiliminde olduğu sonucu ile ilişkilendirilebilir. Dışarıyı anlayan, algılayan öğrenen çocuk eskisine göre kaçma davranışını daha rahat sergileyebilmektedir. Çünkü artık ailesinin dışında var olan sosyal hayatı daha iyi öğrenmiştir, kaçma davranışını sergilediğinde nelerle karşılaşabileceğini bilmektedir. Bu durum ise kaçma davranışın çoğu kez birden fazla sergilenmesinde ve yaşanan en ufuk sorunda çocuğun kaçma davranışını tekrar sergilemesinde rol oynadığı belirtilebilir.

Araştırmaya katılan olan çocukların %24,5'inin yaşadıkları il dışında bulunması kaçma davranışının getirebileceği tehlikelere işaret ederken aynı zamanda bu durum çocukları bekleyen tehlikelerinde ne kadar büyük olabileceğini sergilemektedir. Ailesinin bilgisi dışında şehir dışına çıkabilen çocuğu

bekleyen tehlikelerde büyük olacaktır. Çocukların yanına bir yetişkin olmadan şehirlerarası ulaşımdan faydalanabilmesi ise ayrıca tartışılmalıdır. Çocukların özellikle uzak yerlere seyahat etmek istediğinde bu seyahati gerçekleştirmek için kullanılan araçtan ailesinden habersiz bir şekilde faydalanmasının önüne geçilmelidir. Aksi halde çocukların evden kaçarak kayıp olması durumunda ortaya çıkarılması oldukça güçleşecektir. Öyle ki çocukların %23,4'ü 3'gün içerisinde bulunamadığı bulgusu elde edilmiştir. Çocuklardan haber alınmadan geçen her süre çocukların aleyhine olup karşılaşılabilecek tehlikeleri arttırmaktadır. Ayrıca tüm bu bulgular değerlendirildiğinde evden kaçma davranışının çocuk ve aile açısından risk içeren önemli bir problem olduğu tekrar anlaşılmaktadır.

Evden kaçan çocuklar kayıp olduğu süre içerisinde daha çok (%62,7) daha önce tanıdı arkadaşları ile vakit geçirdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu durum çocukların kaçtıkları ev ortamında yaşamayı sürdürmek yerine daha önce tanıdıkları arkadaşları ile vakit geçirmeyi tercih ettiklerini göstermesi açısından önemli bir bulgudur.

Araştırmada algılanan sosyal desteğe ilişkin elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; algılanan arkadaş desteği ortalamasının 35,96 olduğu buna rağmen algılanan aile desteğinin 17,01 olduğu görülmektedir. Arkadaş desteğinin aile desteğine göre daha fazla olduğu görülmektedir. Algılanan aile desteğinin arkadaş desteğine göre düşük olması evden kaçan çocukların arkadaşlarından daha fazla destek aldığını dolayısıyla arkadaşlarıyla zaman geçirmeyi önemsedikleri düşündürmektedir. Ergenlerin umduğu sosyal desteği ailesinden alamaması birtakım sapma davranışlarında sergilemesine neden olabilmektedir (Bal 2010). Evden kaçan çocuklarda aile desteğinin az olması çocukları dışarıya iterek evden kaçma davranışına yönelttiği ve yine evden kaçma davranışının sergilenmesinde aile desteğinin arkadaş desteğine göre daha az olmasının etkili olduğu yorumu yapılabilir.

Bireyin kişiliğinin oluşmasında aile ilk sosyal yapıdır. Bu yapıda ana babanın çocuğa nasıl davrandığı en önemli olgulardan biridir. Çocuğun yaşadığı aile ve ana babasıyla ilişkileri onların tutumları, kişilik gelişimlerini etkileyen önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne babanın çocuğa sevgi göstermesi, özgüvenini kazanabilmesi için çocuklarını desteklemesi gerekmektedir. Özellikle ergenlik döneminde ana baba ya da diğer yetişkinlerin alaycı ve küçük düşürücü tutumları çocuk üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir (Sağlam 2007). Greenberg ark (1983)'e göre çocuğun öz saygı düzeyini ve sağlıklı psikososyal gelişimi açısından anne ve baba tarafından verilen sosyal destek oldukça önemlidir. Bu anlamda, aile desteği olmadığı düşünülen çocuklar, yüksek risk grubunda yer almaktadırlar (Duyan ve ark 2013). Bireyin gelişimi açısından algılanan aile desteğinin sağlıklı biyopsikososyal gelişim için önemli olduğu görülmektedir. Evden kaçan çocuklarında bu anlamda ailelerinden aldığı sosyal desteğini düşük olması çocuğun dış dünyaya ve arkadaş çevresine yönelmesinde etkili olduğunu düşündürmektedir. Yine durum insan gelişimi açısından ele alındığında bireylerin ilk sosyal desteği aldığı yer ailesidir. Aileden alınan sosyal desteğin az olması ergenlerin ve çocukların kendisini değersiz, sevilmeye layık olmayan biri olarak algılamasına neden olabilir. Desteğe ihtiyaç duyduğunda bunu başka yerlerde veya başka kişilerde arama çabasına girebilir. Bu arayışın bir neticesi olarak çocukların evden kaçma davranışı sergilemesi de olası olarak görülebilir.

Araştırmacılara göre çocuğun varlık merkezi olan aile, değerlerin öğretilmesinde ve kişisel güvenin kazandırılmasında akran grubunun başarısına ulaşamamaktadır (Demir ve ark 2005). Ergenlik döneminde akranlar, ergenlerin yaşamında en az aile kadar önemli bir yere sahip olmaktadır. Ergenlerin riskli davranışlar gösteren akranlara sahip olması kendilerinin de ileriki süreçte sapkın davranışlar göstermelerine neden olmaktadır (Uludağlı ve Sayıl 2009). Ergenlik döneminde bireylerin içinde buldukları arkadaş çevresi bireyin davranışların ve tutumlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Arkadaş çevresinden gelebilecek risklere karşı çocuğun korunabilmesi için aile desteğinin fazla olması beklenir. Çünkü aile desteğinin olmaması ailenin çocuğun arkadaş seçiminde ve riskli arkadaş kurmasında bir etken olarak düşünülebilir. Büyükşahin-Çevik ve Atıcı (2008)'in lise 3.

sınıf 532 öğrencilerinin arkadaşlık ilişkilerini bazı değişkenlere göre incelediği çalışmasında öğrencilerin yarısından fazlası ailelerinin arkadaşlık ilişkilerine müdahale ettiği ve arkadaşlık ilişkilerinde erkeklere göre kızların ilişkilerine daha fazla müdahale edildiği bulgularına ulaşılmıştır. Uludağlı ve Sayıl (2009)'ün 429 lise ve üniversite öğrencisi ergen ile yaptığı araştırmada ergenlerin akran ilişkilerini yönetmede ebeveynin olumlu stratejiler kullanması ve ergenin yakın arkadaşlarının olmasının ergeni risk alma davranışlarından koruyabildiği göstertirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ergenin doğru arkadaş seçiminde ailenin rolünün önemli olduğu görülmektedir. İşlevsel, sağlıklı ailelerde çocuğun arkadaşlık kurduğu kişiler gözlemlenirken, incelenirken sağlıklı, işlevsel ailelerde bu çoğu kez gerçekleşmekten uzaktır. Dolayısıyla sağlıklı, işlevsel ailelerin çocukları arkadaşlık kurduğu kişilere dikkat edilir, kötü arkadaşlara müdahale edilir. Ancak sağlıklı ailelerde bu kontrol mekanizmasının tam olarak işlemediği belirtilebilir. Aileden alınan sosyal desteğin arkadaş ve akran seçiminde etkili olacağı, iyi bir arkadaş ve akran seçiminde aileden alınacak sosyal desteğin önemli etkisinin olduğu sonucuna varılabilir.

Aile ve arkadaş desteği arasında istatistiksel anlamda bir ilişki tespit edilmemiştir ($r=-0,39$). Evden kaçan çocukların algıladıkları aile ve arkadaş desteği arasında anlamlı bir ilişki bulunmaması arkadaş desteği ve aile desteğinin bir birinden ayrı iki unsur olduğuna işaret etmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre algılanan aile ve arkadaş desteği çocukların cinsiyetine göre, çocukların yaşadığı il sınırları içinde bulunup bulunmamasına göre, çocuğun en son evden kaçma davranışının hemen öncesinde ailesi ile yaşadığı bir tartışma olup olmamasına göre, çocuğun vücudunda kendisi tarafından yapılan kesik izlerinin (jilet vb.) bulunup bulunmamasına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bu bulgu evden kaçan çocukların arkadaş ve aile desteği açısından ilgili değişkenlerde ortak özelliklere sahip olduğunu düşündürmüştür.

Çocukların dışarıda kaldığı gün sayısı çocuğun en son evden kaçma davranışının hemen öncesinde ailesi ile yaşadığı bir tartışma olup olmamasına göre farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır ($p>0,05$). Bu durum evden kaçma davranışı öncesinde aile ile tartışmanın çocuğun dışarıda kaldığı süreyi etkilemediğini düşündürmektedir.

Elde edilen bulgular ve tartışma kısmı genel olarak değerlendirildiğinde evden kaçan çocuklar sorunu çocuk refahı ve çocukların sağlıklı gelişimi açısından önemle üstünde durulması gereken bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Sorunun altında aileye ilişkin önemli dinamikler ve özellikler yer almaktadır. Soruna sosyal destek açısından yaklaşıldığında ise aileden algılanan sosyal desteğin önemi ortaya çıkmaktadır. Evden kaçan çocuklar konusunda nitelikli sosyal politika zeminine ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yine uygulama ve müdahalede vaka odaklı çalışmanın, multidisipliner yaklaşımın olmaması, gerekli meslek elamanlarının istihdam edilmemesi, kamusal birlikte ve iş birliğinin olmaması sorunun tekerrür etmesinde önemli etkili olduğu görülmektedir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma neticesinde evden kaçan çocuklar ile ilgili öncelikli sorunlardan bir tanesinin evden kaçan çocukların saptanabilmesi ve tanımlanabilmesiyle ilgili olduğu görülmektedir. Evden kaçan çocuğun yasal temsilcilerinin kolluk kuvvetlerine kayıp başvurusunda bulunmasından sonra çocuk kayıp çocuk olarak nitelendirilmektedir. Oysa kayıp çocukların birçoğu kendi iradesiyle buldukları ortamdan ayrılmakta, kaçmaktadır. Çocukların kayıp olmasının arkasında yatan nedenler daha çok güvenlik ile ilgiliyken evden kaçan çocuklar sorunun arkasında yatan nedenler çoğu kez aile ve sosyal çevreyle ilişkilidir. Dolayısıyla bu iki olgu bir birinden büyük çoğunlukla ayrılmaktadır. Sorunun daha iyi anlaşılabilmesi için kayıp çocuk- evden kaçan çocuk ayrımı iyi bir biçimde yapılmalıdır. Evden kaçan çocuklarla ilgili bir başka sorun resmi veya güvenilir verilerin elde edilemeyeşiyle ilgilidir. Evden kaçan çocuklar ile ilgili güvenilir verilerin iyi bir biçimde sağlanması sorunun daha iyi görünebilir kılacağı gibi kayıp çocuklarla ilgili durumun da daha iyi anlaşılabilmesini sağlar. Hakkında kayıp müracaatı olan çocukların bulunmasının ardından psikolog, sosyal hizmet uzmanı veya aile danışmanın çocuk ile yapacağı görüşme neticesinde çocuğun evden

kaçan çocuk mu, kayıp çocuk mu olduğu belirlenmelidir. İstatistiki kayıt bu değerlendirmeden sonra yapılması evden kaçan çocuklara ilişkin istatistiki verilerin daha nitelikli toplanıp derlenebilmesi açısından gerekli olduğu belirtilebilir. Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüklerinde ve Jandarma Çocuk Merkezlerinde evden kaçan, kayıp olan veya bulunan çocukların ve ailelerinin nitelikli danışmanlık ve psikososyal destek hizmetlerinden faydalanması için gerekli personel istihdamının sağlanması ailelerin ve çocukların sorunların çözümüne yönelik farkındalığını arttıracaktır. Evden kaçan çocuklarının bulunmasının ardından psikolog, sosyal hizmet uzmanı veya aile danışmanının yapacağı ilk görüşme neticesinde çocuk ve aileye yönelik aile destek ve aile danışmanlığı sistemleri oluşturulmalı ve harekete geçirilmelidir.

Evden kaçan çocuklar ile yapılacak bundan sonraki araştırmalarda aile ve aile ilişkileri yönü, anne baba tutumları incelenebilir. Okul ortamlarında uygulamaya konulabilecek okul sosyal hizmetinin evden kaçma davranışını önlenmesine ve sorunun baş göstermesinin ardından sorunun çözülmesinde etkili olacaktır. Aile ve aile yapısını destekleyici her türlü çalışma ve faaliyetin evden kaçan çocuklar açısından da önemlidir. Aile değerlerini ve aile refahını yükselten politika ve uygulamalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aksoy AB, Kahraman ÖG, Kılıç Ş, 2008. Ergenlerin algıladıkları ebeveyn izleme ve destek davranışları, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9 (15), 1-14.

Bal S, 2010. Çocukların örselenme yaşantıları, ana-baba-ergen ilişki biçimleri ve sosyal destek algısının, kural dışı davranışlara etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

Böke K, 2009. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, İstanbul, Alfa Yayınevi, 3-32.

Büyükşahin Çevik G, Atıcı M, 2008. Lise 3.sınıf öğrencilerinin benlik saygılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 35-50.

Büyükşahin Çevik G, Çelikkaleli Ö, 2010. Ergenlerin arkadaş bağlılığı ve internet bağlılığının cinsiyet, ebeveyn tutumu ve anne baba eğitim düzeylerine göre incelenmesi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 225-40.

Cortina J, 1993. What is coefficient alpha? examination of theory and applications. Journal of applied psychology, 78(1), 98-104.

Çakır Y, Palabıyıkoglu R, 1997. Gençlerde sosyal destek-çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. Kriz Dergisi, 5, 15-24.

Çamur Duyan G, 2010. Yoksulluğun kadınlaşması: Altındağ örneği, Aile ve Toplum Dergisi, 6(21), 19-29.

Demir NÖ, Baran AG, Ulusoy D, 2005. Türkiye’de ergenlerin arkadaş-akran grupları ile ilişkileri ve sapsmış davranışlar: Ankara örnekleme. Bilig, 32: 83-85.

Duyan V, Gelbal S, Var E, 2013. Sosyal ilişki unsurları ölçeğinin türkçeye uyarlama çalışması. Hacettepe

Edginton CR, 2007. The world leisure organization: promoting social, cultural and economic transformation, Licere, Belo Horizonte, s10.

Eker D, Arkar H, Yıldız H, 2001. Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği’nin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. Türk Psikiyatri Dergisi, 12(1), 17-25.

Emniyet Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı, 2010. Emniyet Genel Müdürlüğü Kayıp Çocuk Rehberi. Ankara, Asayiş Dairesi Başkanlığı Yayın No:11.

Gelbal S, Duyan V, Sevin, Ç, Erbay E, 2010. Lise öğrencilerinin sosyo-demografi özellikleri ve sosyal destek durumları ile benlik saygı düzeyleri arasındaki ilişki. Toplum ve Sosyal Hizmet, 21(2), 7-18.

Irby M, Tolnian J, 2002. Reihinking leisure time: Expanding opportunities for young people and commumies. Washington.D.C.,The Fonun for Youth Livestiient.

TBMM, 2010. Kayıp çocuklar başta olmak üzere çocukların mağdur olduğu sorunların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyon raporu, Ankara.

Kaziasty K, 2005. Social support and traumatic stres. The National Center For Post Traumatic Stres Disorder Research Quarterly, 16 (2), 1-8.

Kurtuluş K, 2010. Araştırma yöntemleri, İstanbul, Türkmen Kitabevi.

Öter A, 2005. Çocuk suçluluğunun toplumsal nedenleri (Antalya örneği). Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.

Sağlam S, 2007. Lise öğrencilerinin ana-baba iletişimi sosyal destek ve ana-baba tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri ABD, Erzurum.

Salim M, 2011. Geçmişten günümüze türkiye’de çocuk koruma politikaları ve sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, 2008. Kayıp çocuklar raporu, Erişim Tarihi 7 Nisan 2013. Erişim adresi, <http://www.ihb.gov.tr/Raporlar.aspx>.

Terzi Ş, 2008. Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3 (29), 1-9.

Turner RJ, Frankel BG, Levin DM, 1983. Social support: conceptualization, measurement, and implications for mental health. In: J. R. Greeley, Ed. Research in community and mental health , Greenwich, CT: JAI Press.s: 67-111.

TÜİK, 2011. Güvenlik birimine gelen veya getirilen çocuklar, Erişim Tarihi 25 Mayıs 2014. Erişim adresi, <http://xa.yimg.com/kq/groups/18581772/2077577554/name/TUIK+RAPORU+2011.pdf>

Uludağlı N, Sayıl M, 2009. Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışı: ebeveyn ve akranların rolü. Türk Psikoloji Yazıları, 12(223), 14-24.

Yavuzer H, 2007. Çocuk psikolojisi, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Yıldırım İ, 1997. Algılanan sosyal desteği ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliği. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13, 81-7.

Zengin LE. Ergenlerde evden kaçma davranışının sosyo-demografik özellikler ve aile işlevleri açısından incelenmesi. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Aile Eğitimi Ve Danışmanlığı Anabilim Dalı Aile Eğitimi Ve Danışmanlığı Yüksek Lisans Tezi, İzmir,2013.

ФУНКЦИИ ВООБРАЖЕНИЯ В ПРОЦЕССАХ МЫШЛЕНИЯ И ПОЗНАНИЯ. МЫСЛЕННЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ

THE FUNCTION OF IMAGINATION IN THINKING AND COGNITION PROCESS: THOUGHT
EXPERIMENT

P.S.PANKOV

Prof. Dr. Kazakh State Women's Teacher Training University

Sabirova Zaures KUANDIKOVNA

Prof. Dr. Kazakh State Women's Teacher Training University

Summary

It means also insufficient theoretical readiness of a problem of figurative thinking and its role in pedagogical process.

Огромная и в то же время неоднозначная роль воображения в познании, определяет его особое место в теории и практике педагогики. Многие современные практические методики преподавания провозглашают развитие воображения и образного мышления учащихся, одной из своих важнейших целей. В то же время, в теории педагогики, как и в психологии и философии наблюдаются порой разноречивые подходы к пониманию воображения, его роли в обучении, познании, а также возможностей развития этой способности, как это видно из обзора в предыдущем разделе. Это приводит к тому, что в педагогической действительности обычно под развитием или оценкой воображения понимают какой-либо один вид воображения или даже другие способности, связанные с воображением или фантазией. Из изучения различных методик развития воображения можно сделать вывод, что фактически они развивают скорее образную память или ассоциативное мышление, чем воображение.

Воображение существует как структурно самостоятельная в способность и выполняет в процессе познавательного освоения действительности свои особые функции.

В процессе творчества и обучения воображение связывается с такими факторами, как:

– фантазия (один из аспектов воображения, имеющий особую ценность в искусстве и литературе), хотя под развитием воображения иногда понимается именно развитие неограниченной фантазии, этот аспект в данной работе мы затрагивать не будем;

– визуальное и пространственное мышление (одно из важных проявлений воображения);

– глазомер (имеется в виду приближенная оценка реальных объектов, мы предлагаем распространить это умение на абстрактные объекты);

– «прикидка» (в математике это свойство требуется, в частности, Российским стандартом образования [252], но какие-либо требования к нему не установлены);

– свойство различения больших количеств без счета (близкое к «интеллектуальному глазомеру», но не к «измеряющему воображению») [253].

– интуиция (тесно связана с воображением, но мы считаем, что этот термин слишком неопределенный, чтобы эту способность можно было измерять);

– мысленное моделирование (также важное проявление воображения и мы его подробно рассматриваем).

В литературе зачастую говорится, что у ребенка сначала формируется способность восприятия, затем образного мышления, которое постепенно вытесняется словесно-логическим. Действительно, на начальных этапах развития ребенка у него преобладает восприятие, позже формируется конкретно-наглядное и образное мышление. Но такое мышление вовсе не вытесняется «более совершенной» формой словесно-логического мышления. Скорее можно сказать, что, ранее, вследствие отсутствия объективных критериев адекватности образного мышления, при обучении тестируется только словесно-логическое мышление.

Это означает также недостаточную теоретическую разработанность проблемы образного мышления и его роли в педагогическом процессе.

Мы считаем, что должно происходить не "вытеснение", а дальнейшее усложнение мышления ребенка, при этом развитие идет не только на уровне словесного мышления, но и на всех остальных уровнях. Разные уровни отражения действительности тесно взаимосвязаны друг с другом, поддерживают, дополняют и взаиморазвивают друг друга.

Мы считаем, что правильнее не устанавливать приоритеты в стилях мышления (научное мышление – должно быть вербальным, в искусстве –образным), а сконцентрироваться на ценности связей, взаимодействия типов мышления. Это определяет гибкость и эффективность мыслительной деятельности.

Признавая большое значение развития воображения и образного мышления, как и любых других продуктивных способностей и навыков именно в детском возрасте, мы не можем согласиться с тем мнением, что с возрастом образное мышление должно смениться абстрактно-логическим и потерять в своем значении. Нельзя рассматривать развитие воображения только в рамках одного периода развития и рассматривать лишь как некую раннюю стадию развития интеллектуальных способностей.

Обычно выделяют следующие специфические функции воображения в процессе жизнедеятельности человека. Первая состоит в том, чтобы представлять действительность в образах и иметь возможность пользоваться ими, решая задачи. Эта функция воображения связана с мышлением и органически в него включена. Вторая функция воображения связана с регулированием эмоциональных состояний и особенно подчеркивается и разрабатывается в таком направлении психологии, как психоанализ (в данной работе мы ее не касаемся). Третья функция воображения связана с его участием в произвольной регуляции познавательных процессов и состояний человека. С помощью искусно создаваемых образов человек может обращать внимание на нужные события, посредством образов он получает возможность управлять восприятием, воспоминаниями, высказываниями. Четвертая функция воображения состоит в формировании внутреннего плана действий, т.е. способности выполнять их в уме, манипулируя образами. Пятой функцией воображения является планирование и программирование деятельности, составление таких программ, оценка их правильности, процесса реализации.

Мы будем рассматривать воображение как способ получения нового знания, с объективной оценкой этого качества.

Рассмотрим более подробно понятие «Мысленного эксперимента».

Известно, что мысленный эксперимент не сводится к оперированию понятиями, но представляет собой познавательное образование, возникающее на основе воображения в процессе рационального познания. Это – вид познавательной деятельности, строящийся по типу реального эксперимента и принимающий структуру последнего, но развертывающийся целиком в идеальном плане.

Такое совпадение структур умственной деятельности с реальным экспериментом предполагает включение в этот процесс конструктивных преобразований, самостоятельно реализующихся в чувственно-образных формах. Именно в этом принципиальном пункте проявляется здесь деятельность воображения, что и дает основание называть данную процедуру воображаемым экспериментом.

Мысленный эксперимент – это познавательная деятельность, где важное место занимает научное воображение. К мысленному эксперименту обращался еще Аристотель, доказывая невозможность пустоты в природе. Широкое применение мысленного эксперимента начинается с Галилея, он дал достаточно точное методологическое указание на мысленный эксперимент как на особое познавательное образование, квалифицируя его как воображаемый эксперимент.

В литературе отмечается, что мысленный эксперимент, будучи особой формой деятельности человека, направлен непосредственно на обнаружение того, что интересует исследователя, на познание качественного своеобразия явления. Другими словами, в эксперименте можно функционально выделить ту или иную связь по отношению к целям познания и тем самым фиксировать ее в качестве предмета исследования. Но это не означает отвлечение от некоторых не существенных в данной ситуации связей и отношений. Не имея возможности охватить все богатство характеристик интересующего объекта, приходится “обеднять” и схематизировать его. В конечном счете (такова диалектика познания) использование научных абстракций ведет к углублению и обогащению знания об изучаемых объектах. Вместе с тем, в математике не приходится абс-трагироваться от несущественных связей и отношений, потому что математи-ческий объект с самого начала является абстрактным, хотя, конечно, человек использует не только формально-логическое его определение.

Мысленный эксперимент строится на основе чувственно – наглядного материала, создания образных картин, но логическое обобщение предшествующего опыта субъекта включается в эксперимент в качестве организующего начала. С его помощью происходит упорядочение чувственного материала, его осмысление и необходимый отбор. Мысленный эксперимент дает соответствующим образом переработанный наглядный, чувственный материал.

Мысленный эксперимент является мыслительным процессом, в котором чувственные и рациональные элементы находятся в диалектическом единстве и взаимопроникновении. Именно единство чувственного и логического, наглядного образа и научной абстракции составляет то необходимое условие, благодаря которому на основе мысленного эксперимента нередко совершаются важные научные открытия. Вместе с тем, мысленный эксперимент почти не используется в преподавании математики, вследствие того, что ранее отсутствовали объективные критерии оценки правильности мысленных построений.

В мысленном эксперименте необходимо в ряде случаев достигнуть максимальной изоляции его элементов. Для чувственно – наглядных образов это почти не возможно вследствие некоторой их неопределенности и расплывчатости. Поэтому логическая структура эксперимента, словно сетка, накладывается на чувственные элементы, как бы придавая им более четкие очертания (возможно, этим взаимодействием и объясняется обнаруженное Ж.Табылдыкызы явление «дискретизации воображения»).

Мысленный эксперимент по своей логической структуре представляет собой гипотетико-дедуктивное построение, так как наряду с основными посылами, истинность которых установлена экспериментально или теоретически, в ходе исследования вводятся гипотетические посылы. Последние находят большее или меньшее подтверждение в процессе завершения всех звеньев преобразования исходного материала, причем в этом

процессе принимают участие чувственно-наглядные, оценочные и тому подобные компоненты.

В отличие от обычного дедуктивного рассуждения в этом творческом акте происходит не вычленение информации, в скрытом, не явном виде содержащейся в посылках, а получается новое знание, которое не содержалось в исходных положениях, использованных в мысленном эксперименте. Именно гипотетико-дедуктивный характер построения, т.е. введение в него гипотетических посылок с целью заполнения «белых пятен», стимулирует открытие новых свойств, сторон и отношений исследуемых объектов.

В структуре мысленного эксперимента в обучении можно выделить три основных элемента: а) активную мысленную деятельность учащегося как познающего субъекта; б) образ объекта исследования; в) образ экспериментальных средств.

Следовательно, в мысленном эксперименте непосредственный образ объекта может одновременно стать опосредованным образом других объектов, а его исследование дает новую информацию. В этом случае образ является идеальной моделью объекта, а мысленный эксперимент – модельным.

Роль воображения в ходе мысленного эксперимента велика. Но мысленный эксперимент включает в себя и чисто логические формы познания, которые выходят за пределы воображения. Функции воображения определяются той ролью, которую оно играет в процессе преобразования наглядной ситуации.

Реальный эксперимент обычно имеет ограниченную сферу применения. Иногда он не осуществим по экономическим соображениям или в связи с его сложностью. Только мысленный эксперимент, в котором логическое мышление и творческое воображение исследователя сочетаются с экспериментальным и теоретическим материалом, позволяет оттолкнуться от реальной действительности и пойти дальше. Во всех тех случаях, когда для познания наиболее глубоких сущностей нужен эксперимент при высокой степени абстракции от реальных условий, исследователь обращается именно к мысленному эксперименту.

Мысленные эксперименты не придумываются совершенно произвольно, а представляют собой мыслительные операции, удовлетворяющие определенным требованиям и принципам проверенной научной теории. Как и в любом другом теоретическом построении, в мысленном эксперименте все операции должны подчиняться некоторым правилам, вытекающим из знания объективных законов науки. Соблюдение этого условия служит гарантией высокой степени достоверности знаний, полученных в ходе исследования.

Вместе с тем, поскольку ранее не ставился вопрос о количественных критериях правильности результатов мысленного эксперимента, такие эксперименты использовались, насколько известно, только для получения качественных выводов. Как мы считаем, предлагаемый нами метод позволит расширить возможности мысленных экспериментов в обучении математике.

Подводя итог, можно охарактеризовать мысленный эксперимент как эвристическую операцию со следующими особенностями: 1) это познавательный процесс, принимающий структуру реального эксперимента; 2) вся цепь рассуждений ведется в нем на базе наглядных образов; 3) мысленное экспериментирование связано с процессом идеализации; 4) по своей логической структуре оно представляет собой гипотетико-дедуктивное построение; 5) механизм мысленного эксперимента не автоматизирован, а связан с процессом решения возникшей в ходе исследования задачи; 6) мысленное экспериментирование осуществляется на основе выработки программы, плана –схемы мыслительных действий по переработке

исходной информации; 7) мысленный эксперимент сочетает в себе силу формального вывода с экспериментальной достоверностью.

Воображаемые модели и идеализация.

Существует группа воображаемых моделей, выступающих результатом отвлечения от целого тех частей предмета, которые вызывают интерес в практической и познавательной деятельности. Это модели, создаваемые в процессе формирования абстрактных и идеальных объектов. Процесс абстрагирования при построении моделей состоит в мысленном конструировании объектов (из наглядных элементов), не существующих, но имеющих свой прообраз в объективной реальности (не имеющая протяженности точка, совершенно прямая, не имеющая ширины линия, абсолютно твердая, не меняющая своей формы при движениях геометрическая фигура и так далее). Процесс построения идеализированных объектов складывается из мысленного выделения какого-либо условия существования или свойства изучаемого объекта и из изменения и постепенного сведения к минимуму или максимуму действия данного условия или свойства. Особенность воображаемой модели как формы научного познания – в сочетании двух взаимосвязанных функций: изображения и обозначения, символизации, что позволяет ей быть своеобразным носителем обобщенного содержания мысли. Это возможно потому, что наглядное содержание способно служить средством выражения отвлеченной мысли. Использование модели в процессе познания заключается в том, чтобы вскрыть ее внутренний смысл, который можно перенести на объект исследования. Подобно тому, как знаковая форма языка важна не сама по себе, а в качестве носителя определенной информации, так и чувственно – наглядные элементы модели имеют значение, прежде всего как носители информации, обобщенного знания, выходящего за рамки наглядных характеристик самого образа. Так, если, например, требуется вообразить себе «прямоугольник со сторонами, одна из которых во много раз больше другой», то один учащийся вообразит вертикальный прямоугольник, другой – горизонтальный, но полученные выводы не будут зависеть от расположения.

Список литературы

1. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды // АПН СССР. – Москва: Педагогика, 1989. – 558 с.
2. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения. – Москва: Знание, 1987. – 78 с.
3. Таможенный кодекс Кыргызской Республики, 1997.
4. Панков П.С., Сабырова З.К. Использование методики измеряющего воображения в контроле знаний по истории // Вестник Международного университета Кыргызстана, № 1(23), 2013. – С. 170-172.
5. Сабырова З.К. Использование методики измеряющего воображения в контроле знаний по географии // Вестник Международного университета Кыргызстана, № 1(23), 2013. – С. 172-173.
6. Панков П.С., Сабырова З.Х. Программное обеспечение для тестирования знаний с помощью методики «измеряющего воображения» // Актуальные проблемы теории управления, топологии и операторных уравнений: Тезисы докладов II международной научной конференции, посвященной 20-летию образования КРСУ и 100-летию Я.В.Быкова. – Бишкек, 2013. – С. 180-181.
7. Баранов С. П. Управление чувственным опытом учащихся в процессе обучения // Советская педагогика. 1974. № 9, с. 60-67.
8. Батулин Н.А. Проблема оценивания и оценки в общей психологии // Вопросы психологии. - Москва: Педагогика, 1989, № 2, с. 81-89.
9. Врангель Ф.Н. Путешествие по Сибири и Ледовитому морю. – Москва: Эксмо, 2010. – 480 с.
10. Бекбоев И. Б. К вопросу осуществления связи обучения математики с жизнью. – Фрунзе: Мектеп, 1964. – 132 с.

İNOGRAFIK TASARIMINA YÖNELİK TUTUM VE MOTİVASYON DEĞİŞKENLERİ: SOSYOLOJİ DERSİ İÇİN ÖN ÇALIŞMA

ATTITUDE AND MOTIVATIONAL FACTORS TO INFOGRAPHICS DESIGN: A
PRELIMINARY STUDY OF SOCIOLOGY COURSE

Mehmet GÜNGÖR

Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, megungor06@hotmail.com

İlker YAKIN

Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, ilker@mersin.edu.tr

Özet

Bu araştırma pedagojik formasyon eğitimi programına kayıtlı sosyoloji bölümünde eğitim gören ve mezun öğretmen adaylarının öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersi kapsamında tasarlayacakları infografiklere yönelik tutumlarını ve tasarım aşamasında motivasyonlarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında sosyoloji dersi eğitim programına yönelik hazırlanacak infografiklerin tasarım aşamasında 39 öğretmen ve öğretmen adayı ile tarama (survey) araştırması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verisi demografik bilgiler, tutum ve motivasyon faktörleri bölümlerinden oluşan anket ile toplanmış olup verilerin analizi için betimsel, parametrik olmayan istatistikler ve içerik analizi yaklaşımları kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre öğretmen adaylarının infografik tasarımına yönelik tutumlarında cinsiyete yönelik istatistiksel olarak anlamlı bir fark yokken bilgisayar yeterlilikleri açısından grup içerisinde anlamlı fark elde edilmiştir. Tasarıma yönelik motivasyonları etkileyen faktörler de farklı kategorilerde değişiklik göstermektedir. Elde edilen bulgular ışığında, bu çalışma sosyoloji derslerinin öğretimine hem teorik hem de pratik olarak katkı sağlayacak öneriler getirecektir.

Anahtar Kelimeler: İnoğrafik Tasarımı, Sosyoloji Öğretimi, Motivasyon Faktörleri, Tasarım, Tutum

Abstract

This study aims to determine attitude and motivational factors of preservice and in-service sociology teachers registered on the pedagogical formation certificate program regarding the infographics design to be prepared through the course instructional technology and material design. The survey study was conducted with 39 preservice and in-service sociology teachers during the design phase of infographics devised through sociology curriculum. While the data was collected with the survey consisted of demographics, attitude, and motivational factors, descriptive statistics, non-parametric statistics, and content analysis methods were utilized for data analysis. According to the findings, there was no significant difference in attitude towards the design of infographics for males and females while there was a significant difference in attitude for computer use efficiencies. Motivational factors for the design phase were differed in varied categories. With the findings obtained through the study, this paper will contribute to both theoretical and practical suggestions about the sociology instruction.

Keywords: Infographics Design, Sociology Instruction, Motivational Factors, Design, Attitude

1. GİRİŞ

Öğretim teknolojilerinin yaygınlaşması sonucunda öğretimde bilgisayar ve internet kullanımı; öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırma; öğrencilerin yeterliliklerini ve ilgilerini artırma eğitim alanında odaklanılan konular arasındadır (Yang, 2014). Daha genel olarak değerlendirildiğinde bu durum üniversite öğrencilerinin eğitim süreçleri için de geçerli olup ilerideki mesleki yaşamlarında ve yaşam boyu öğrenme durumlarında teknolojiyi aktif ve etkin şekilde kullanabilmeleri için bu süreçte gerekli olanaklarının sağlanması yerinde olacaktır. Özellikle bu gereksinim öğretmen

eğitiminde de göze çarpmaktadır. Öğretmen yetiştiren programların akademik programlarında teknoloji ile bütünleştirme seviyelerini arttırmaları gerekmektedir. Çünkü genel olarak bakıldığında geleceğin öğretmenlerinin öğretmen yetiştirme programlarında sınıflarında etkin bir şekilde teknolojiyi nasıl kullanmaları gerektiği yönündeki deneyimler aktarılamamaktadır (Koehler ve Mishra, 2005). Bu eksilik sonucunda da öğretmenler farklı alanların eğitim ve öğretiminde teknolojiyi nasıl ve ne zaman derslerine entegre edecekleri konusunda problemler yaşamakta ve bu yönde sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Niess, 2011). Bu yüzden teknolojinin nasıl kullanılması gerektiği konusu öğretmen eğitiminde önemli şekilde dikkat çeken konular arasına girmiştir (Koehler ve Mishra, 2005).

21. yüzyıl dijital çağı göz önüne alındığında öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya olan yatkınlıkları, sosyal yaşamdaki değişiklikler ve iletişim araçlarının gelişimi özellikle görsel okuryazarlığın önemini arttırmış olup öğretmenler gibi mesaj tasarımcılarının bu alanda eğitiminin önemini arttırmıştır (İslamoğlu vd., 2015). Bu kapsamda veri görselleştirme ve bilginin görsel olarak sunulması fikri infografikler ile yeni bir form halinde dijital yaşamımızda yerini almıştır. Infografikler tanım itibarıyla, resimlerden, tablolardan, diagraamlardan, linklerden ve diğer medya araçlarından oluşan çoklu-şekilsel yapılardan oluştuğundan etkileşimli öğretim araçları olarak tanımlanabilmektedir (Hosni, 2016). Daha basit haliyle Newsom ve Haynes (2004) infografikleri bilgi ve verilerin görsel grafik gösterimi olarak tanımlamaktadır. Tuncalı (2016) ise infografikleri, bilgi ve verilerin daha açık ve daha kolay anlaşılmasını sağlayan görsel grafikler şeklinde tanımlamaktadır.

Genel anlamda infografikler yaşadığımız dijital çağda sayısız konu alanında kullanılabilmektedir (Lee ve Cavanaugh, 2016). Uzun zamandan beri infografikler dergilerde, broşürlerde, haberlerde ve gazetelerde gözlemlenebilirken günümüzde artık dijital dünyanın bir parçası olmaya başlamıştır (Tuncalı, 2016). Dolayısıyla İslamoğlu vd. (2015)'in belirttiği gibi 21. yüzyıl öğretmen eğitiminde infografiklerin yeri olmalıdır.

Tasarım açısından bakıldığında Tuncalı (2016)'nın değindiği gibi infografiklerin kolay anlaşılabilir ve görsel açıdan olması için tasarımcıların bazı noktalara dikkat etmesi gereklidir: (1) Hikaye; infografik tasarlarırken ilk önce anlatacağınız konuyu ya da hikayeyi belirlemeniz gerekmektedir; (2) Önemli Noktaları Belirleme; konu ve kurgu sonrası konu içerisindeki önemli noktaları belirleyip buradan infografik için ilginç gelebilecek verilerin seçilmesi gerekmektedir;

(3) Basit Anlaşılabilir Grafikler Kullanma; tasarım aşamasında kullanılacak grafikler kaliteli ve basit olmalı ve böylece hazırlanan infografiğin okunurluğunu ve popülerliğinin artması sağlanabilecektir. İnfografikler tasarımcılar tarafından genellikle karmaşık kavram ve bilgileri daha kolay açıklayabildikleri için kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında infografiklerin tasarımında izlenmesi gereken basamaklar mevcuttur. Tuncalı (2016)'ya göre bu süreçler: (1) problem tanımı; (2) bilgi toplama süreci; (3) yaratıcı olma, (4) çözüm ve uygulama süreci olarak listelenebilir. Bu aşamada hazırlanacak infografiklerin tek bir yapı içerisinde en az sayıda metin ve grafik içermesi tasarım açısından uyulması gerekli temel bileşenlerden biridir (İslamoğlu vd.,2015). İnfografiklerin bir eğitim aracı olarak kullanılabilmesinde tasarım aşamasının rolü bu açılardan büyüktür. En genel anlamda eğitimde infografikler ile sağlanabilecek faydalar: (1) bilgilerin, kavramların ve fikirlerin kavranma düzeyini artırma; (2) kritik düşünme yeteneklerini artırma; fikir ve düşüncelerin düzenlenmesinde gelişim; (3) bilgilerin akılda tutulmasını ve hatırlanmasını geliştirme olarak özetlenebilir (İslamoğlu vd.,2015). Bu bağlamda liselerin 11. Sınıfında okutulan sosyoloji dersinde infografik kullanımının dersi sunumu, öğrenimi ve öğretiminin etkinliğini arttıracığı gibi konuların anlaşılmasını da kolaylaştıracağı düşünülebilir.

Sosyal yapıları, onların işleyiş ve değişimlerini incelemeyi amaç edinen sosyolojiyi ve bu bilim dalını ortaöğretim kurumlarında öğrencilere tanıtmayı amaçlayan sosyoloji dersi ile toplum ve toplumun birey üzerindeki etkisine yönelik farkındalık sağlamak hedeflenmektedir (Banoğlu ve Baş, 2012). Bu temel amaç çerçevesinde sosyolojinin öğretiminde duyuşsal içerik kapsamında bilişsel düzeyde öğretim ön plana çıkmaktadır (Zabun, 2013). Dolayısıyla sosyoloji öğretiminde

dijital çağın gereksinimleri doğrultusunda farklı bilgi ve iletişim teknolojileri uygulamalarının birçok öğretim yöntem ve tekniklerini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi yerinde olacaktır. Sosyoloji öğretiminde öğretim yöntem ve teknikleri arasından düz anlatım Türkiye’de en sık kullanılan yöntemdir (Banoğlu ve Baş, 2012). Bu kapsamda farklı ülkelerde en çok kullanılan tartışma ve işbirlikçi öğrenme gibi farklı teknikler (Banoğlu ve Baş, 2012) ile görsel öğretim araçları ve bilişim teknolojilerinin kullanım oranlarının yükseltilmesi için gerekli çalışmaların yapılması yerinde olacaktır.

Bu açılardan değerlendirildiğinde genel olarak eğitim araştırmalarında infografiklerin kullanımı, tasarım – geliştirme ve değerlendirme süreçleri dikkat çekici şekilde önem kazanmaktadır. Bu çalışma da bu alandaki çalışmalara katkı olması hedefiyle pedagojik formasyon eğitimi programına kayıtlı felsefe grubu öğretmen adaylarından sosyoloji bölümünde eğitim gören ve mezun öğretmen adaylarının öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersi kapsamında geliştirecekleri infografiklere yönelik tasarım aşamasında tutumlarını ve motivasyonlarını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM

Çalışma kapsamında sosyoloji dersi eğitim programına yönelik hazırlanacak infografiklerin tasarım aşamasında 39 öğretmen adayı ile tarama (survey) araştırması gerçekleştirilmiştir. İnfografiklerin tasarım ve geliştirme aşamaları internet üzerinden erişim sağlanan ücretsiz Piktochart (<https://piktochart.com>) platformu üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın verisi demografik bilgiler, tutum ve motivasyon faktörleri bölümlerinden oluşan anket ile toplanmıştır. Anketin tutum bölümü Baytak (2009) tarafından oyun tasarımı için geliştirilen 8 madde ve 4 dereceli likert tipi anketten uyarlanmıştır. Tasarım sürecini olumlu-olumsuz etkileyen motivasyon faktörleri ise açık uçlu sorular yardımıyla elde edilmiştir. Katılımcıların 32’si kadın, 7’si erkek öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Verilerin analizinde tutum değişkeni için betimsel ve parametrik olmayan istatistikler kullanılmıştır. Parametrik olmayan testler için anketin tutum değişkenine yönelik kısmında cinsiyetler arası farklılık için Mann Whitney U-Testi kullanılırken grubun bilgisayar kullanım yeterliliğine yönelik farklılıkları için Kruskal-Wallis H-Testi kullanılmıştır. Açık uçlu soruların analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

3.BULGULAR

İnfografik tasarımına yönelik tutum maddelerinin betimsel istatistik değerleri Tablo 1’de verilmiştir. Öğretmen adaylarının tasarım aşamasında karşılaştıkları problemleri kendi kendilerine ya da daha bilgili bir arkadaşlarına danışarak çözebildikleri görülmektedir. Ayrıca tasarım süreçleri sonucunda infografikleri derslerinde gelecekte kullanmayı düşündükleri göze çarpmaktadır.

Tablo 1: İnfografik Tasarımına Yönelik Tutum Maddelerinin Betimsel İstatistik Değerleri

İnfografik Tasarımına Yönelik Tutum Maddeleri	M	SD
İnfografikleri incelemekten / İnfografiklere bakmaktan kaçınıyorum.	1.58	.59
Eğer bir konunun bilgisayarda tasarlanması gerekirse onu öğrenmekten kaçınıyorum.	1.56	.68
İnfografik tasarımı için bilinmesi gerekli birçok şeyi kendi kendime öğrendim.	2.33	.77
İnfografik tasarlarırken benden daha bilgili birine ihtiyaç duydum.	2.84	1.11
Tasarımımı yaparken bilgisayarda ne yapmak istediysem gerçekleştirebildim.	2.79	.76
İnfografik tasarlamak beni korkutmaz.	3.12	.97
İnfografik tasarlarırken karşılaştığım problemleri genellikle bir yol bulup çözebildim.	3.05	.91
Derslerimde kullanmak amacıyla gelecekte de düzenli olarak infografik tasarlamayı düşünüyorum.	3.25	1.18

İnfografik tasarımında öğretmen adaylarının tutumlarında cinsiyet değişkenine göre farklılık olup olmadığı Mann Whitney U-Testi ile ölçülmüştür (Tablo 2). Mann Whitney U-Testi analiz

sonuçlarına göre cinsiyet değişkeninin infografik tasarımına karşı tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmektedir (U=109.00, p<.05).

Tablo 2: İnfografik tasarımında öğretmen adaylarının tutumlarında cinsiyet değişkenine göre farklılıkları

Cinsiyet	n	Sıralar Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı	U	p
Kadın	32	20.09	643.00	109.00	.91
Erkek	7	19.57	137.00		

İnfografik tasarımına karşı tutumların bilgisayar kullanım becerilerine göre değişimini belirlemek için Kruskal-Wallis H-Testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Sonuçlara göre çalışmaya katılan öğretmen adaylarının infografik tasarımına karşı tutumlarının bilgisayar kullanım becerilerine göre anlamlı şekilde farklılaştıklarını göstermektedir [$\chi^2(2) = 9.61, p<.05$]. Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında bu bulgu dört farklı bilgisayar kullanım yeterlilik düzey farklılığı oranında tutumların da değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Daha özel olarak en yüksek bilgisayar kullanım yeterliliğine sahip olanların tutumlarının da yüksek olduğu ve bu değişimin kendini yetersiz görenler için aynı oranda farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 3: İnfografik tasarımına karşı tutumların bilgisayar kullanım becerilerine göre değişimini

Bilgisayar Kullanım Yeterlilikleri	n	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
Çok Yetersizim	4	16.63	3	9.61	.02
Yetersizim	12	14.88	3		
Yeterliyim	20	21.25	3		
Çok Yeterliyim	3	36.67	3		

Son olarak öğretmen adaylarının infografik tasarımlarını yaparken motivasyonlarını etkileyen olumlu ve olumsuz faktörler ortaya çıkarılmış ve belirli temalar halinde Tablo 4 ve Tablo 5'te gösterilmiştir. Motivasyonlarını etkileyen olumlu faktörler öğretim odaklı, kişisel odaklı ve gelecek odaklı olmak üzere üç ana tema altında gruplanmıştır. İnfografiklerde bilginin görsel olarak kullanılması, öğretilecek konuların daha iyi öğrenilebilecek olması öğretim odaklı temanın en önemli faktörleri olarak göze çarparken yeni bir şeyler yapma ve kendilerine ait bir ürünün ortaya çıkması da kişisel odaklı faktörlerin başında gelmektedir. İnfografik tasarımının ileride derslerinde işlerine yarayacak olması ve işlerini kolaylaştıracak olması da gelecek odaklı olumlu motivasyon faktörleri olarak belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: İnfografik tasarımın yaparken öğretmen adaylarının motivasyonlarını olumlu etkileyen faktörler

Öğretim Odaklı Faktörler	Kişisel Odaklı Faktörler	Gelecek Odaklı Faktörler
Bilginin görsel olarak kullanılması (n=14)	Yeni bir şeyler öğrenme/yapma (n=12)	Gelecekte işine yarayacak olması (n=10)
Öğrencilerin konuları daha iyi öğrenebilecek/kavrayabilecek olması (n=10)	Kendilerine ait bir ürün çıkarma (n=9)	İleride işlerini kolaylaştıracak olması (n=6)
Ders anlatımında kolaylık sağlayacak olması (n=7)	Eğlenceli ve ilgi çekici olması (n=9)	
Ders anlatırken dikkat çekecek olması (n=5)	Bilgi teknolojilerini kullanımı (n=7)	
	Farklı bir şeyler geliştirme (n=5)	

İnfografik tasarım sürecinde motivasyonlarını olumsuz etkileyen etmenler ise teknik ve kişisel faktörler olarak iki ana tema altında gruplanmıştır (Tablo 5). Program dilinin İngilizce olması ve kullanılan programın ücretsiz olarak sunduğu imkanların belirli oranda yetersiz oluşu teknik faktörleri oluştururken, öğretmen adaylarının bilgisayar kullanımındaki yetersizlikler ve daha önce

bu yönde bir tecrübelerinin olmaması kişisel olarak motivasyonlarını olumsuz etkileyen faktörler arasında ifade edilmiştir.

Tablo 5: İnfografik tasarımın yaparken öğretmen adaylarının motivasyonlarını olumsuz etkileyen faktörler

Teknik Faktörler	Kişisel Faktörler
Program dilinin İngilizce olması (n=18)	Bilgisayar kullanım yetersizliği (n= 12)
Programın ücretsiz olmasından kaynaklı yetersizlikler (n=15)	Tecrübelerinin olmaması (n=9)
	Yapamama endişesi (n=7)
	Yaratıcı olamama (n=7)
	Yeni bir şeyler öğrenme zorluğu (n=5)

4.ÖNERİLER

Öğrenci öğrenmelerini kolaylaştırmak ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığını sağlamak adına bilgi ve iletişim teknolojileri kapsamında birçok farklı yöntem kullanılmaktadır (Yang, 2014). İnfografikler bu kapsamda öğretmen eğitiminde etkin olarak kullanılabilir; bilgi ve kavramların görsel olarak üretilebildiği ve aynı zamanda internet, sosyal medya hesapları ve diğer platformlarda geliştirilen ürünlerin dağıtılıp geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak imkanlar sağlamaktadır. Çalışmanın bulguları sonucunda bilgisayar kullanım yeterliliğinin infografik tasarımında önemli bir değişken olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu yeni teknolojilerin eğitimde kullanımında yeni yaklaşımlarda öğretmenlerin stratejik düşünme ve teknolojiyi öğrenme aracı olarak bütünleştirmede sergiledikleri eylemlerin önemine vurgu yapılmasıyla (Niess, 2011) bütünleşmektedir.

Ayrıca infografiklerin tasarımında öğretmen adaylarının karşılaştıkları sorunları çözümlenme ve gelecekte eğitim süreçlerinde kullanım istekleri göz önüne alındığında tasarım süreci dışında geliştirme ve değerlendirme basamaklarının da öğretmen eğitim programları içerisinde etkin şekilde yer almasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde eğitim-öğretim süreçlerine yeni teknolojilerin kullanımı kapsamında belirli özel teknolojilerin özellikleri, sağladığı faydalar ve sınırlılıklarına odaklanmak yerine öğrencilerin düşünüş özelliklerine, eğitim programlarındaki içeriğe ve pedagojik yaklaşımlara dikkat çekilmektedir (Niess, 2011). Sosyoloji dersinin öğretiminde de bu yaklaşımlar benimsenmelidir çünkü sosyoloji dersi ile hedeflenen kazanımların başarıya ulaşmasında öğretim programının, yöntemin ve öğretmen niteliğinin önemi yadsınamaz (Banoğlu ve Baş, 2012). Özellikle çalışma kapsamında ulaşılan bulgulardan sosyoloji dersini verecek öğretmen adaylarının infografik tasarımında motivasyonlarını olumlu ve olumsuz şekilde etkileyen faktörlerin çeşitliliği; bireysel ve teknik anlamda karşılaşılan güçlükler ve öğretim odaklı değişkenler göz önüne alındığında geliştirme, uygulama ve değerlendirme süreçlerine yönelik çalışmaların yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde de sosyoloji dersi bünyesinde bir ön çalışma niteliğinde olan bu araştırma infografiklerin öğretim strateji, yöntem ve ilkeleri ile sınıf içi uygulamalar; bu uygulamalarda karşılaşılan zorluk ve sınırlılıklar ile farklı yöntemlere yönelik bakış açıları sonraki araştırmalarda irdelenmesi gerekli konular arasında görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Banoğlu, K. ve Baş, Y., “Sosyoloji dersi öğrenci algılarının derse verilen önem, sosyal kazanım ve öğrenme ortamı boyutları açısından incelenmesi”, Eğitim ve Bilim, C. 37, Sa. 164, 2012, ss. 31-44.
- Baytak, A., An investigation of the artifacts, outcomes, and processes of constructing computer games about environmental science in a fifth grade science classroom, Yayınlanmamış doktora tezi, Pensilvanya Devlet Üniversitesi, Pensilvanya, 2009
- Hosni, J.A., “The power of image in English language teaching”, The Journal of Teaching English For Specific and Academic Purposes, C. 4, Sa. 1, 2016, ss. 229-235.
- İslamoğlu, H., Ay, O., İlic, U., Mercimek, B., Donmez, P., Kuzu, A. ve Odabasi, F. (2015). “Infographics: A new competency area for teacher candidates”, Cypriot Journal of Educational Sciences, C. 10, Sa. 1, 2015, ss. 32-39.

- Koehler, M. J., ve Mishra, P., “Teachers learning technology by design”, *Journal of Computing in Teacher Education*, C. 21, Sa. 3, 2005, ss. 94-101.
- Lee, J. W., ve Cavanaugh, T., “Building your brand: The integration of infographic resume as student self-analysis tools and self-branding resources”, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, C. 18, 2016, ss. 61-68.
- Newsom, D., ve Haynes, J., *Public relations writing: Form & style*, Belmont, Wadsworth Publishing, 2004
- Niess, M. L., “Investigating TPACK: Knowledge growth in teaching with technology”, *J. Educational Computing Research*, C. 44, Sa. 3, 2011, ss. 299-317.
- Tuncalı, E. (2016). The Infographics which are designed for environmental issues, <http://sproc.org/ojs/index.php/pntsbs> (Erişim Tarihi: 01 Eylül 2016).
- Yang, K. H., “The WebQuest model effects on mathematics curriculum learning in elementary school students”, *Computers & Education*, C. 72, 2014, ss. 158-166.
- Zabun, B., “Değerlerin sosyolojik öğretimi: Ortaöğretim sosyoloji dersi öğretim programında yer alan değerlerin analizi”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 38, 2013, ss. 1-11.

MODERN KAZAKH FAMILY AND ITS MAIN FUNCTIONS AND FEATURES

Konyrbayeva SARASH

Prof. Dr., Kazakh State Women's Teacher Training University
pedsheberlik@mail.ru

The fundamental obligation of modern Kazakh families in the XXI century is to satisfy the public, group and private needs. As Kazakhstan has gained its independence this century, each family assumes performance of several important responsibilities and it becomes the main obligation for each and every family member.

The patriarchic family model was initially in the Greek family, but over time it occurred in the Roman family. In the Roman language family-familia meant "family of slaves". Therefore among confessors of gender policy there is probably such a concept that all members of family, except father, were considered to be slaves, however, it can be understood the other way. As people consider that they are slaves to the almighty god, the very concept is taken as appropriate. Therefore it is possible to add opinion that this name of family has no relation to patriarchal or to matriarchal maintaining way of life.

People on their own create families and extend generation, live according to the established customs and all that is an ethno-cultural basis of a century heritage. Family life which is ethno-cultural value for humankind is also of great interest to the Kazakh.

There are social bases to create a family, that is, social needs compel to marry and create a family. And to these needs concern:

- ✓ To extend generation
- ✓ Maintenance of parents
- ✓ Love and sympathy
- ✓ To live separately
- ✓ To have the inheritance
- ✓ To show care
- ✓ For a particular purpose or on calculation
- ✓ Influence of strangers
- ✓ Relationship, sympathy
- ✓ Passion, desire
- ✓ Accident
- ✓ Dependence

Nowadays the description of the family and marriage demands high level of pedagogic-psychological culture. It is necessary to adapt to it from the childhood as it is a difficult and multilateral process that demands long time. The most important thing is to develop individual qualities of teenagers that in the future they lead a happy life. It is obvious a wrong development of individual qualities, irresponsibility to the future, a focus of all schools and families on education and science, and neglect of up-bringing will lead to affliction. The simple reasons for divorces of today's married couples are discrepancies of character; shortage of feelings; infertility; impracticality to home life; unfaithfulness; bad manners and habits; alcoholism and drug addiction; lack or abundance of financial resources; housing problems; intervention of parents; default of social roles; illness. There are also systematized sights such as:

- ✓ unplanned marriage on random choice of a partner
- ✓ irresponsibility to the duties or not to have possibilities
- ✓ small outlook

- ✓ irresponsibility to ethics and aesthetics or wrong relationship and etc.
- ✓ unfulfilled family duties
- ✓ spiritual weakness and so on.

Certainly, divorce is not the worst decision; it can be the beginning of a happy life and correction of mistakes. But for prevention of divorce, the youth upbringing is necessary from the early years.

The main duty of parents is a proper education of children to home life and development of relationship within the family and makes them realize the importance of responsibility and individuality of each member.

The point of preparing the youth to family life was considered at XVII congress of Communist party in 1986 during the Soviet Union period and the importance of family education was about preparation of youth for family life. Pan'kov L.M. specified four types of duties in the family: **a birth of a child, education, economic-household, relationship** [2,47-48]. And Russian scientist Grebennikov I.B. added such points as: **a birth of a child, education, economic, relationship and organization of rest and free time with proper distribution** [3,10-17]. Russian scientists Vasy'l'kova Yu.V. and Vasy'l'kova T.A. agreed with the opinion of Kharchev A.G. and also specified such family duties as: **education, economic-household, relationship, social supervision, spiritual relationship, social authority to find free time, mood.** Gritsenko .L.I also depicted precisely all these functions in his work [5,212-230]. Well-known Russian scientist Kodzhaspirova .G.M considering psychological side of family life set 9 main functions: **reproductive, educative, economic-household, socializing, psychotherapeutic , relationship normalization, stabilization, relationship and a condition for a happy life of each member of the family**

The family is important as it satisfies needs of the individual, group, and society. Nothing will replace the role of family in the society; therefore **the family is a social institution that carries out important duties**. The Kazakh family being a social vital core of the Kazakh people is to meet all the important needs of the Republic of Kazakhstan including rising demography as well carrying out family functions and the functions of each member of it.

In such world of highly-developed education and science, the era of high technology as today, the Kazakh family has the following duties:

- ✓ To give birth to a child
- ✓ Education and socializing
- ✓ Relationship and psychological normalization
- ✓ Economic-household
- ✓ Social status
- ✓ Free time organization

All these duties of the family are closely interconnected and complementary.

Birth of a child is the main duty of the family. It cannot be carried out by any official bodies or social institutions. Fulfillment of human biological function "birth of a child" is a fundamental duty of married couples. Giving a birth to the child requires mandatory marriage. Happiness of newly-married couple, a raft of their love, growth and progress all these are on parents' blessings! As it is a political-demographic matter it demands patriotism and morality.

The main duty of upbringing and socialization is to prepare and adjust the person for life. It is not limited only by parents' model of life and their upbringing in the family but also by education cultivation. In family condition the main thing is to form child's different qualities, to develop and to prepare. Education in the family has its own principles, conditions, ways and methods.

Relationship and psychological regimentation in the family is carried out through spiritual and human qualities of parents and respect to each other. Respectively age features of family members, the problem of mutual understanding and relationship, spiritual harmony, finding a true way out from life circumstances, considering possibilities and abilities, and needs of feelings and doing

comfortable life in order to be a happy family member, relationship in family condition need psychological regimentation. Therefore, family is the spiritual center on a good intention which tries to shape psychological position.

Economic-household activity in the family is aimed to provide financial care to the members of the family including a young generation and grandparents who need help. A duty in business of the house, dividing to execute a question familyactivity of management the Economic-household activity concerns the management of the family and the roles of each member in it: dividing household activities among the members. However, at the first it seems to be promotion of financial state, improving social opportunities and work activities of family consider different aspects of family life.

To speak the truth, at the time of globalization the function of **social status** in every family of the Kazakh proves to be active. The reason is that the family controls social status of each member in the society according to the economic market situation. Sometimes setting it as the main focus the family limits all possibilities. In the family the increase of quality than the number of children is more important. The main priority is concentrated on providing quality education and upbringing, socializing and the status in the society. The primary objective of social status activity is to be a good specialist, improvement of social condition, to be an active member of a society.

As of today the actual problem is **proper organization of free time and leisure of families**. The main requirement which is put on today's family is custom of home life and proper consideration of a style of home life. Leisure is the opportunity to enrich spiritual being of a man and development of skills. The organization of leisure of family members is the reflection of individuality. Singing lullaby songs or telling fairy tales while lulling, taking for a walk outside, letting listen to the radio, taking to the theatre and concerts, libraries as well as teaching to socialize with relatives and similar activities contribute to the development of children's cultural and social skills.

The family performs its functions according to man's and woman's social status, level of education and society they lived in. The family in accordance with social environment is divided into several types: a rural Kazakh family, an urban Kazakh family and a working family, an intelligent family, cosmopolitan family.

As the social environment of **the rural Kazakh families** is small, there is more opportunity of raising responsible individual who feels some respect to rural people (being acquainted to village people he has customs of greeting, giving aid, reporting etc.). The rural families have conditions to adapt teenagers to the social environment and to test them, and family members, grandparents, dynasty members, neighbor and respected elderly people of village can participate in the process.

In **theurban Kazakh families** only school and environment can influence on generation education. There are many opportunities to provide multilateral education and skills development for urban children. Though the question of preparing for future home life is considered only by family and school, child's own desire to develop in preferred society should be taken into account. In most cases the main difficulty of urban Kazakh family is that child is only extremely important for his parents and school teachers.

And also the child raised in **the working family** can have different social features. Because the society and environment in which parents mixes up are also influential. Proper methods of upbringing should be applied in accordance with psychology of age features. Sharing the secrets, giving advice is to be pedagogic -psychological approach.

In the **intelligent family** upbringing and adapting the child considers the responsibility. National education and national values should be the component of high culture; parents should be the right model as well as the culture of the society they represent.

Cosmopolitan families make the XXI century rather high percent of the Kazakh. Our president of the state at the interview given to the journalists on April 9th, 2007 on TV said: "4 and half million

people from 9 million are the Kazakhs who cannot speak, write and read their mother tongue.” The Kazakh who cannot speak mother tongue is obvious not to deliver Kazakh ethnic education as well as future national values to the next generations. Models of the Russian or the Western customs are closer to these families than the Kazakh ones. Cosmopolitan family includes mixed marriage and civil marriage. Historic and market economy changes had a direct impact on cosmopolitan family origin.

Of course, types of such families can mix with each other. We can divide family according to their family structure, managing features, and the quality of communication. If we consider the table from ethno-cultural point which was designed by previous scientists for the types of families:

According to the structures	According to the managing features	According to the quality of communication	According to the socio-cultural opportunity
Single parent family Childless family Nuclear family Stepfather family Godwin family Grandparent family Extended family	Egalitarian Patriarchal Matriarchal	Prosperous Happy Stable Problematic Conflict Poor Violate	Inclined to creativity Inclined to sport Inclined to techniques Inclined to humanism The religion and life style formed

«Family is a small state» that is why it develops and changes from the influence of society. In the period of globalization the Kazakh families need the influence from pedagogical point to keep and develop the national values and customs. Therefore, focusing on its research and setting example to young generation are important in preparing them to family life.

REFERENCES

Tanibergenova G.T., Kushalieva G.G., Solov'eva G.G. Basics of gender education. Textbook. Almaty. "Umai". 2003. -286p.

Pan'kov L.M. At the threshold of family life: Book for teacher. - M.: Education, 1991. P.47-48.

Grebennikov I.V. Basics of family life: Textbooks for students ped.in-institutions. - M.: Education, 1991. P.10-17.

Vasyl'kova Yu.V., Vasyl'kova T.A. Social Pedagogy: Lectures: Textbooks for students of pedagogic universities and colleges. - Moscow: Publishing center "Academy", 1999. P.273.

Gritsenko L.I. Theory and methods of education: student-social approach: Textbooks for students in higher education institutions- Moscow: Publishing center "Academy", 2005. P.212-230.

Kodzhaspirova G.M. Pedagogy in charts, tables and supporting summaries. - M.: Iris Press, 2006. P. 177.

SUMMARY

The article gives the basic functions and features of modern Kazakh family. It deals with family and the importance of family education.

ÇOCUK SUÇLULUĞUNDA MÜKERRERLİK VE KORUMANIN İŞLEVSELLİĞİ

REPETITION AND FUNCTIONS OF PROTECTION IN CHILD CRIMINALITY

Murat ÇAY

Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi, muratcay@akdeniz.edu.tr

Özet

Suçta sürüklenen ve çocuk adalet sistemi içerisine giren çocuk sayısı yıllara göre azalmamakta, her geçen gün artmaktadır. Suç eyleminin aynı çocuk tarafından tekrar edilmesi suçun önlenmesi ve suçtan mağdur olan çocuk ve kişilerin korunması açısından önemli bir unsurdur. Suç eyleminin tekrar edilmesi, mükerrerliği çocuğun korunması ve suç eylemini ortaya çıkartan sosyal ve çevresel koşulların ortadan kaldırılmasıyla ilintili olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Bu çalışma Antalya Çocuk Şube Müdürlüğüne suç isnadı şüphesi ile birden fazla gelen çocukların verilerinin istatistiksel olarak değerlendirilerek çocuk suçluluğunda mükerrerlik ve korumanın işlevlerini irdelemektedir. İrdeleme neticesinde çocuk koruma sistemi ve çocuk adalet sistemi için çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Suçluluğu ve Mükerrerlik, Suça Sürüklenme, Çocuk Koruma

Abstract

The quantity of the children being exposed to crime and entering justice system hasn't been decreasing, contrarily increasing year by year. Repetition of guilt behaviour is an indicator of the continuousness of the problem. Repetition of the behaviour and its being carried through by the child who hasn't completed his or her own development is important in terms of child welfare and protection. This study examines the functions of the repetition in child criminality and protection by evaluating the data of children who have been to Antalya Children Branch Office more than once with the doubt of imputation of guilt statistically.

Keywords: Child Criminality and Repetition, Being Exposed To Guilt, Child Protection

1. GİRİŞ

Çocuk çoğu kez insanın küçüğünü, yavrusunu ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın sınırları ve tanımlanması tarihsel süreç içerisinde toplumların kültürlerine, inançlarına, yapılarına ve ekonomilerine göre değişiklik göstermiştir (Mangır ve diğerleri 2009). Türk Dil Kurumu'na göre çocuk, küçük yaştaki erkek veya kız olarak açıklanırken çocukluk; çocuk olma durumu ve insan hayatının bebeklikle ergenlik arasındaki dönem olarak açıklanmaktadır. Çocuk daha tekil ve bireyi nitelendirmekte, çocukluk ise bireyin içinde bulunduğu belirli bir gelişim dönemini ifade etmektedir. Alanyazında bu kavramların net bir biçimde bir birinden ayrılmadığını, çocuk çocukluk kavramlarının bir birinin yerine kullanıldığını görmekteyiz. Hukuk açısından çocuk 18 yaşından küçük birey olarak tanımlanmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) "henüz 18 yaşını doldurmamış kişi anlaşılmalıdır" ifadesi ile yapılmıştır. Çocuk Koruma Kanunu'nda (ÇKK) ise çocuk: Daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişiyi ifade etmektedir. Her ne kadar hukuksal açıdan çocuk yetişkin ayrımı kesin bir çizgi ile yaş sınırıyla yapılsa da bireyler biyopsikososyal gelişimi açısından bu ayrımın net olması her zaman beklenemez.

Çocukluk her bireyin belirli bir dönem yaşadığı özel bir süreçtir. Bu süreçte bireyin içinde yaşadığı aile, kültür, akran grubu toplum ve sosyal çevre bireyin nasıl geliştiğinde önemli bir yere ve etkiye sahiptir. Bu etki bir bireyin toplum kurallarını benimsemesinde, yasalara uyum sağlamasında kısacası hayatını sağlıklı, iyi, mutlu bir birey olarak sürdürebilmesinde, topluma sağlıklı katılımında belirleyici rol oynamaktadır. Bireylerin çocukluktaki yaşamı yetişkinlik dönemindeki yaşamının ve

yaşam algısının temellerini oluşturmaktadır. Çocuklar yetişkinlerden farklı olup onların yetiştirilmesi ve yetişkinliğe hazırlanmasının sorumluluğu ise yetişkinlere aittir (Acar 2012).

Suç insanoğlunun varlığından itibaren karşılaştığı sosyal bir olgu olup, birçok bilim dalına konu edilmiş ve günümüzde önemli bir sosyal problem haline gelmiştir (Evcim, 2011). Suçun sosyoloji, psikoloji, psikiyatri, hukuk, antropoloji, biyoloji vb. farklı disiplinlere ait birçok tanımı bulunmaktadır. Suçun birçok ayrı disiplini ilgilendiren farklı boyutlarının olduğu söylenebilir. Suç ve suçluluk soyut bir hukuk sorunu olmayıp aynı zamanda suçluda insani ve toplumsal özelliklerden sıyrılamamakta, suç soyut bir eylem değil sosyal bir olgu olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir (Devecioğlu'ndan aktaran Duyan, 2011).

Suç çok boyutlu bir kavram olduğu gibi çocuk suçluluğu da çok boyutlu olan ve çeşitli etmenlerin etkili olduğu bir konudur. Suç ve suçluluk kavramları yetişkinlik dönemine göre çocuklukta daha farklı ve önemli bir konu haline gelmektedir. Çocukluk döneminde bireyler çevreyi, kuralları, toplumu, kanunları yeteri kadar ve gerektiği gibi algılayamaz. Çocuğun iyi ve kötüyü algılama yeteneğinin yetişkinlere göre gelişmediği çocuklara özgü olan bu dönemde bireyin içinde bulunduğu aile, kültür, sosyal çevre gibi etmenler çocuğun davranışlarının şekillendirmesinde büyük ölçüde etkilidir. Çocuğa bu dönemde gerek ailesi gerek yakın çevresi tarafından doğru olmayan, toplum normlarıyla ters düşen davranışların öğretilmesi ve bu davranışlara -farkında olarak veya farkında olmadan- yönlendirilmesi daha kolay olduğu söylenebilir. Bu etki ve yönlendirme anlaşılacağı üzere çocuğun bireysel algısının dışında gerçekleşmekte, çocuk doğru veya yanlış değil ona öğretileni, öğrendiğini, gördüğünü gerçekleştirmekte, tekrar etmektedir. Tam olarak biyopsikososyal gelişimini tamamlamamış, gelişimini sürdüren çocuk yaptığı eylem ve davranışlarının kötüyü içermediğini düşünmesi çocuğa özgüdür. Bu açıdan çocuğun yaptığı eylemlerin, sergilediği tutumlarının gerçekten farkında olup olmadığı tartışılmaktadır.

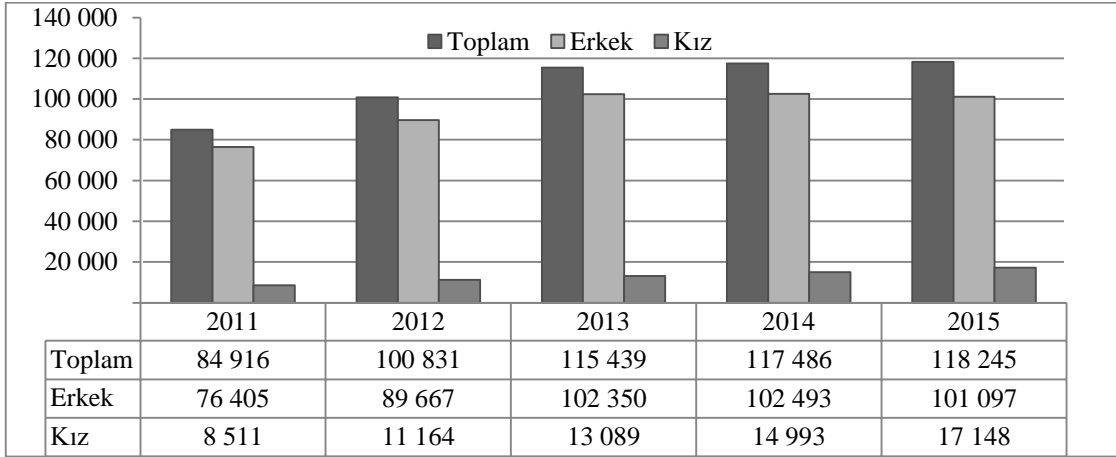
Acar'a (2012) göre çocukların suça sürüklenmesinde yoksulluk, yoksunluk, göç, eğitimin kesintiye uğraması, erken yaşta çalışma yaşamına girme, şiddet kültürü, toplumsal cinsiyet rollerinde çarpıklıklar, gerek veli-vasi bakım ve korumasında gerekse sosyal destek ağındaki sorunlar, olumsuz rol modelleri, çocuğun kendini ifade etmede seçtiği yollar, gelişimsel özellikler vb. nedenler arasındadır. Çocuk suçluluğuna etki eden birçok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden çocuğun biyopsikolojik durumu, kişilik yapısı gibi bireysel etmenler ve aile, akran, göç, sosyal politika gibi çevresel etmenler olarak ayırmak mümkündür. Çocuğun suça sürüklenmesinde genelde birden fazla etmen etkili olmaktadır. Anne, baba, yetişkin gibi uygun figürlerden yoksun olmak yanlış öğrenmeler ve sosyal refah ağının, sosyal destek sisteminin zayıflığı çocuğun suç olgusuyla karşılaşmasının temel unsurlarındandır (Aktaş 2011). Çocuğun doğumu ile birlikte ilk karşılaştığı ve yine toplumaşmaya başladığı ilk yer olan aile kurumunun niteliği çocukların suça sürüklenmesine etkisi daha önemli olduğu belirtilebilir. Aile çocuğun yaşamı boyunca çocuğa yol gösterecek değerleri ve tutumları öğrendiği başlıca birimdir (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009). Aile çocuğun toplumaşmaya başladığı, dış dünyaya açıldığı süreçte ona rehberlik edendir. Bu rehberliğin doğru ve yeterli olmaması çocuğun doğru olmayan davranışları öğrenip benimsemesinde etkilidir.

Yapılan pek çok araştırma çocukların belli yaş aralıklarında daha yoğun şekilde suç içeren davranışlara yöneldiğini göstermektedir. Çocukların en fazla suça yöneldiği dönemin çocukluk çağı içinde yer alan ve insan gelişiminin önemli evreleri olarak kabul edilen buluş ve ergenlik dönemleri olduğu bilinmektedir (Avcı 2008).

Gelişimini sürdüren çocuğun suç davranışını öğrenmesi, bunu normalleştirerek yetişkinlik döneminde de suç içeren davranışları gerçekleştirmeye devam etmesi çocuk suçluluğunun önemini artıran, çocuk suçluluğunda düşünülmesi gereken diğer tarafıdır. Çocukluk döneminde suç ve şiddet ile tanışan çocukların yetişkinlik döneminde diğer bireylere göre daha fazla suça işleme eğiliminde olabilecekleri yadsınamaz. Diğer bir deyişle suça sürüklenen çocuk suç içeren davranış normalleştirilmekte bu davranış hayatının ileri dönemlerinde de sürdürebilmektedir.

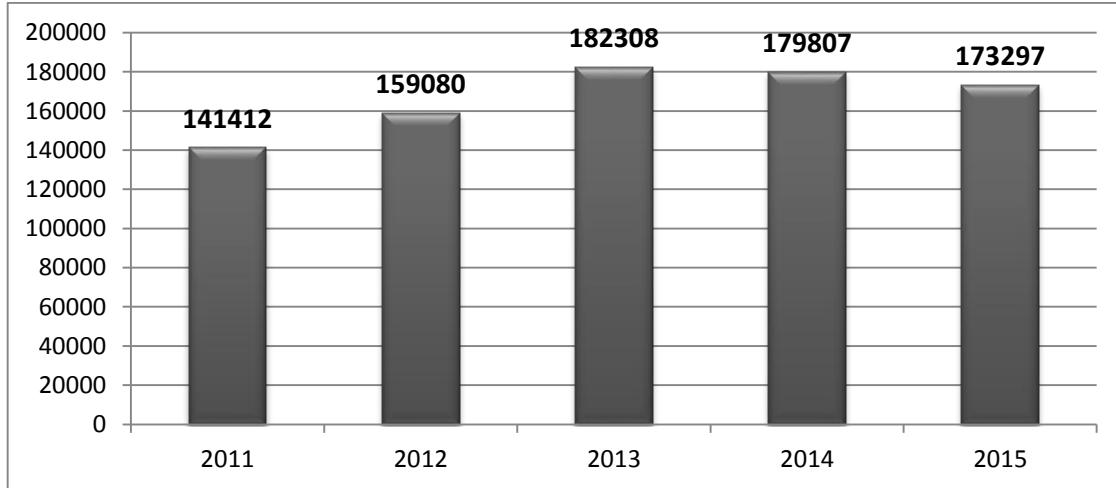
Türkiye nüfusu 2015 yılı sonu itibariyle 78 milyon 741 bin 53 iken çocuk nüfus 22 870 000 68' tir. Birleşmiş Milletler tanımına göre "0-17" yaş grubunu içeren çocuk nüfus, 1935 yılında toplam nüfusun %45'ini oluştururken 2015 yılında toplam nüfusun %29'unu oluşturmaktadır (TÜİK 2016). Çocuk nüfusu ülkemizin önemli bir bölümünü oluşturmakla birlikte gelişen, gelişimini sürdüren bir ülkenin çocuğa verdiği önem ülkenin geleceği ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Ülkemizde 2005 yılında yürürlüğe giren 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve çocuk refahının yükseltilmesi için ortaya konan diğer uygulamalara rağmen suça sürüklenen ve mağdur çocukların sayısında yıllara göre bir azalma olmadığı görülmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Suça Sürüklenen Çocuk Sayısı (TÜİK 2016).

TÜİK verilerine bakıldığında: 2011'de 84 916, 2012'de 100 831 2013'te 115 439, 2014'de 117 486, 2015 yılında ise 118 245 çocuğun suça sürüklendiği belirtilmektedir. Suça sürüklenen çocuk sayılarında bir önceki yıla göre 2012 yılında %19, 2013 yılında %14, 2014 yılında %2, 2015 yılında %1 oranında artış meydana gelmiştir (Şekil 1).

Şekil 2. Yıllara Göre Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü Çocuk Sanık Sayıları (TÜİK 2016).

Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü'nün verileri incelendiğinde ise yıl içinde gelen davadaki çocuk sanık sayısı 2011 yılında 141 412, 2012 yılında 159 080, 2013 yılında 182 308, 2014 yılında 179 807 ve 2015 yılında 173 297 yılında 133 201'dir (Şekil 2). Veriler bize şunu göstermekte; her 100 çocuktan yaklaşık 2'si suça sürüklenerek çocuk adalet sistemi içerisine girmektedir. Bununla birlikte istatistiklere yansımayan, resmi kurumlara ulaşmayan durumlar da göz önünde tutulduğunda çocuk adalet sisteminin ve çocuk koruma mekanizmalarının önemi anlaşılabilir. Veriler çocuk suçluluğunun giderek arttığını ve suç ile tanışan ve çocuk adalet sistemine giren çocukların sayısında artış meydana geldiğini göstermektedir.

2. KORUMA VE MÜKERRERLİK

Çocuk koruma kavramı, bir çocuğun yaşamını olumsuz bir biçimde etkileyecek tehlikelerle karşı karşıya kalmasını engellemek için alınan önlemleri ve savunuculuk çalışmaları anlamına gelmektedir (Acar 2012). Çocuk refahı ve çocuk suçluluğu konularında korumadan beklenen çocukların sağlıklı gelişimleri için her türlü olumsuz koşullardan uzak tutularak öncelikle ailesinin yanında biyopsikososyal gelişiminin sağlanması, çocuğun sağlıklı gelişimine olumsuz etki eden etken ve ortamlardan uzak tutulmasıdır. Bu süreçte kişisel gelişimini nitelikli sağlanarak topluma sağlıklı bir birey olarak katılması beklenir. Yine suç eylemine karışan, suça sürüklenen çocukların tekrar suça sürüklenmemesi için alınacak tedbirler, çocuğun rehabilitasyonu, topluma sağlıklı katılımı, koruma ve korumanın işlevlerinden beklenenler olarak düşünülebilir.

Suçta sürüklenen çocukların tekrar suça sürüklenerek suç davranışını tekrar etmesi, risk unsurlarının ortadan kaldırılmaması çocuğun sağlıklı gelişiminin sağlanmadığına ve çocuğun olumsuz şartlardan korunmadığına işaret etmektedir. Korumanın işlevi çocuğun suç işlemesine etki eden olumsuz şartları ortadan kaldırarak çocuğun sağlıklı gelişimine destek verilmesini kendi rızası ve isteğinin de göz önünde bulundurarak sağlanmasıdır.

2005 yılında yürürlüğe konulan ÇKK çocuk refahı ve korunması açısından önemli bir gelişmedir. ÇKK'da korunma ihtiyacı olan çocuk bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuk olarak tanımlanmıştır. 4 bölüm ve 50 maddeden oluşan 2005 tarihli kanunun 5. maddesinde çocukların öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak koruyucu, destekleyici tedbirler belirtilmiştir. Bu tedbirler suça sürüklenen çocuklar için çocuğa özgü güvenlik tedbirleri olarak tanımlanmaktadır. Tedbirler öncelikle Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı olmak üzere birçok kurum ve kuruluşa çocukların korunabilmesi için önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu durum kurumlar arasındaki iş birliği ve iletişimin iyi olmasını gerekli kılmakta, çok disiplinli bir anlayışı benimsemektedir.

ÇKK'nın 31. maddesine göre çocuklarla ilgili kolluk görevi öncelikli olarak çocuğun çocuk birimi tarafından yerine getirilir. Bu durum diğer kolluk birimlerinin de suça sürüklenen çocuklar hakkında ilgili işlemleri yapılabileceğini göstermektedir (Akyüz 2011). Suça sürüklenen çocuklar öncelikle kolluğun çocuk birimine teslim edilirler. Kolluk biriminde çocuğun kimlik tespiti yapılarak ilgili cumhuriyet savcısından talimat alınır. Bu aşamada çocuğun yaşı ve isnat edilen suçun niteliği önemlidir. Cumhuriyet savcısından alınan talimata göre çocuk ailesine teslim edilip soruşturma işlemleri için daha sonrasında çocuğun savcılığın çocuk bürosunda olmasını istenilebilir. Diğer soruşturma işlemlerinin durumuna göre ilgili cumhuriyet savcısı çocuğu aynı günde çocuk bürosuna getirilmesini talimat verebilmektedir.

ÇKK cumhuriyet başsavcılıklarında çocuk bürolarının kurulması ve burada çocuk hukuku alanında uzmanlaşmış, çocuk psikolojisi ve sosyal hizmet alanlarında eğitim almış cumhuriyet savcılarının görevlendirilmesini öngörmüştür. Çocuk bürosu suça sürüklenen çocukların soruşturma işlemlerini yapmakta, gerekli durumlarda çocuklar hakkında gecikmeksizin tedbir alınmasını sağlamaktadır. Suça sürüklenen çocukların ifadesi bizzat çocuk bürosunda görevlendirilen cumhuriyet savcısı tarafından alınmaktadır. ÇKK'nın 30. maddesine göre çocuk büroları korunma ihtiyacı olan, suç mağduru veya suça sürüklenen çocuklardan yardıma, eğitime, işe, barınmaya ihtiyacı olan veya uyum güçlüğü çekenlere ihtiyaç duydukları destek hizmetlerini sağlamak üzere, ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışmakla, bu gibi durumları çocukları korumakla görevli kurum ve kuruluşlara bildirmekle görevlidir.

TCK'nın 31.maddesine göre 12 yaşından küçük çocukların ceza sorumlulukları yoktur. Kanun 12 yaşından küçük çocukların davranışlarını yönlendirme yeteneğinin bulunmadığını ve fiilin anlam ve sonucunu anlayabilecek bilinç, bilgi düzeylerine erişemediğini kabul etmektedir. Çocuk 12 yaşından küçükse genellikle alınan talimat ve yapılan kimlik tespitinin ardından ailesine teslim edilir. İlgili Cumhuriyet savcısı çocuğun yaş tespitini isteyebilir, gerekirse çocuk hakkında bir koruma kararı verilmesini mahkemeden talep edebilir.

11 yaşını doldurup 12 yaşından gün almaya başlayan, 15 yaşından gün almamış çocuklarda davranışlarını yönlendirme veya işledikleri suçun anlam ve sonuçlarını algılama yeteneğinin yeterince gelişip gelişmediği yönünden bir ayırım yapılmaktadır (Akyüz 2011). Çocuğun yaptığı eylemin anlam ve sonuçlarını algıladığının tespiti halinde çocuğun ceza sorumluluğu başlamakla birlikte verilebilecek cezalarda indirim uygulanır. Çocuğun yaptığı eylemin sonucunu algılayamadığı yönünde tespit halinde çocuğun ceza sorumluluğu ortadan kalkmaktadır.

15 yaşını dolduran 18 yaşından gün almamış çocuklarda ise kanun çocukların eylemlerinin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayabileceğini belirtir ancak bu kişilerin henüz ergin olmadığını kabul ederek verilecek cezalarda indirim uygulanır.

Türkiye’de çocuklar çocuk mahkemelerinde yargılanmaktadır. Ancak 15-18 yaş arasındaki çocuklar Terörle Mücadele Kanunu kapsamında Ağır Ceza Mahkemelerinde yargılanmaktadır (Acar 2012). Çocuk Koruma Kanununun Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik’in sosyal inceleme talebi, yaptırılması ve değerlendirilmesi isimli 20.maddesine göre kanun kapsamındaki çocuklar hakkında mahkemeler, çocuk hâkimleri veya Cumhuriyet savcılarınca gerektiğinde çocuğun bireysel özelliklerini ve sosyal çevresini gösteren inceleme yaptırılabilir. Soruşturma ve kovuşturma aşamalarında çocuğun, veli veya vasisi ya da müdafî veya bu kimselerin avukatları da mahkeme veya çocuk hâkimine müracaat ederek çocuk hakkında sosyal inceleme yapılmasını talep edebilirler. Fiili işlediği sırada on iki yaşını bitirmiş on beş yaşını doldurmamış bulunan çocuklar ile on beş yaşını doldurmuş ancak on sekiz yaşını doldurmamış sağır ve dilsizlerin işledikleri fiilin hukukî anlam ve sonuçlarını algılama yeteneğinin ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin olup olmadığının takdiri bakımından sosyal inceleme yaptırılması zorunludur. Fiili işlediği sırada on iki yaşını bitirmiş on beş yaşını doldurmamış bulunan çocuklar ile on beş yaşını doldurmuş ancak on sekiz yaşını doldurmamış sağır ve dilsizlerin işledikleri fiilin hukukî anlam ve sonuçlarını algılama yeteneğinin ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin olup olmadığını takdir yetkisi münhasıran mahkemeye aittir. Sosyal incelemeyi yapan bilirkişi, çocuğun içinde bulunduğu aile ortamı, sosyal çevre koşulları, gördüğü eğitim, fiziksel ve ruhsal gelişimi hakkında bir rapor düzenler. Hâkim, bu yaş grubuna giren çocuğun kusur yeteneğinin olup olmadığını takdir ederken, görevlendirdiği bilirkişinin hazırlamış bulunduğu raporda yer verilen gözlem, tespit ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurur. Yönetmeliğin ilgili maddesinde SİR daha çok çocuğun yaptığı davranışları yönlendirme yeteneğinin olup olmadığını tespiti ile ilişkilendirilmiştir. Oysa ÇKK ve SİR’den beklenen ceza odaklı anlayışın yerine koruma odaklı bir anlayışın çocuk koruma ve işlevini daha nitelikli kılacağı açıktır. ÇKK ve SİR çocuğun işlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin olup olmadığından daha çok çocuğun tekrar suça karışma olasılığı, çocuğun suçtan korunması, çocuğun sağlıklı gelişimi, eğitime ve sosyal hayata sağlıklı katılımının üzerine kurulması gereklidir. SİR’den beklenende bunun ötesinde bir işlev olmalıdır.

ÇKK’nun 15 maddesinde “çocuğun ifadesinin alınması veya çocuk hakkındaki diğer işlemler sırasında, çocuğun yanında sosyal çalışma görevlisi bulundurulabilir” hükmü yer almaktadır. Bu durum çoğu kez çocukların ifade ve işlemleri esnasında sosyal çalışma görevlisinin bulundurulmamasına yol açmaktadır. Sosyal çalışma görevlisinin çocuğun işlemleri ve ifadesi sırasında olmaması suça sürüklenen çocuklar için alınacak önleyici ve koruyucu tedbirin sağlıklı ve çocuğa özgü bir şekilde belirlenmesini zorlaştıracaktır. Çocuğun yüksek yararı öncelikli olarak bu alanda eğitim alan sosyal çalışma görevlileri tarafından belirlenmesi, sosyal çalışma görevlilerinin bulunmasının zorunlu olması çocuk refahı açısından korumanın ve önlemenin niteliğini arttırır.

Kızmaz’a (2007) göre mükerrer suçluluk üzerine gerçekleştirilen araştırmalar kadınlara kıyasla erkeklerin, genç veya yetişkin yaş düzeylerine kıyasla daha erken (çocukluğun ilk dönemlerinde) yaşlarda suç işlemeye başlayanların, diğer suç türlerine nispeten (şiddet ve cinsel suçlar v.b.) mala yönelik suçlardan (hırsızlık v.b.) sabıka kayda olanların, gelecekte yeniden suç işleme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Çocuk Koruma Kanunu'nda çok disiplinli bir anlayış içerisinde hareket edilerek kanunun 5. maddesinde yer alan tedbirler ile çocukların suçtan ve diğer unsurlardan korunması, aile ve sosyal çevresinin iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Mükerrerlik bu açıdan yakalandığı zaman çocuğun tekrar suça sürüklenmesi onu suça iten nedenlerin ortadan kalkmadığı ve korumanın işlevinin net bir biçimde yerine getirilemediğine işaret etmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma 2011 ve 2012 yılları arasında suç isnadı şüphesi ile kolluğun çocuk birimi olan Antalya Çocuk Şube Müdürlüğüne gelen çocuklara ait çocuk bilgi formlarından elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucu elde edilmiştir. Çocuk bilgi formları görevli polis memuru tarafından şubeye her gelen çocuk için hazırlanmaktadır. Bu formlarda yer alan bilgiler çocuklar tarafından beyan edilen bilgiler ışığında doldurulmaktadır. Formlarda yer alan bilgilerin birçoğunun çocuklar tarafından beyan edilmesi, çocukların gelişim özellikleri ve algı yeteneklerine göre olay ve durumları farklı alabilmesinin de göz önüne alındığında verilerin tartışmaya açık olduğu belirtilmelidir. Mükerrer çocuk suçluluğuna ilişkin verilerin ulusal düzeyde toplanması bu alana ilişkin sorunun daha net bir biçimde ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Çocuk bilgi formlarında yer alan bilgiler ışığında aynı yıl içerisinde suç isnadı şüphesi ile Antalya Çocuk Şube Müdürlüğü'ne birden fazla gelen çocuklar ait bilgilerden yararlanılmıştır. Veriler SPSS ve Microsoft Excel programları ile değerlendirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesi ve toplanması için gerekli izin Antalya Emniyet Müdürlüğü'nden alınmıştır.

4.BULGULAR

2011 yılında 199 çocuk Antalya Çocuk Şube Müdürlüğü'ne birden fazla suç isnadı şüphesi ile gelmiştir. Bu çocukların 16'sı kız, 183'ü erkek olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre Antalya da 2011 yılında Antalya'da Suça sürüklenen çocuk sayısı ise 2 988'dir (Tablo 1).

Tablo 1-2011 Yılında Antalya Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü'ne Suç Isnadı Şüphesi İle Birden Fazla Gelen Çocuk Sayısı

Yaş:	11		12		13		14		15		16		17		
Cins:	E	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	Toplam
2 Kez	1	1	2	7	1	11	3	14	2	28	3	62			135
3 Kez			1			3		7		7	1	19			38
4 Kez		1				1		3	1	2		4			12
5 Kez	1							3		1					5
6 Kez												2			2
7 Kez						1						2	1		4
9 Kez										1					1
12 Kez		1													1
13 Kez								1							1
	2	3	3	7	1	16	3	28	3	39	6	88			199

2012 yılında ise 228 çocuk Antalya Çocuk Şube Müdürlüğü'ne birden fazla suç isnadı şüphesi ile gelmiştir. Bu çocukların 28'i kız, 200'ü erkek olduğu görülmektedir 2012 yılında Antalya'da Suça sürüklenen çocuk sayısı ise 3 378'dir (Tablo 2).

Tablo 2-2012 Yılında Antalya Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü'ne Suç Isnadı Şüphesi İle Birden Fazla Gelen Çocuk Sayısı

Yaş:	11		12		13		14		15		16		17		
Cins:	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	Toplam
2 Kez	4		1	1		4	3	10	3	29		29	10	57	151
3 Kez				2	1	3	1	1	2	3	1	7	2	20	43
4 Kez						1		2		3		5		6	17
5 Kez								2				1		3	6

6 Kez												1		2	3
7 Kez									1					2	3
8 Kez														1	1
9 Kez												1		1	2
10 Kez														1	1
15 Kez						1									1
	4	0	1	3	1	9	4	15	5	36	1	44	12	93	228

Çocukların yaşları arttıkça tekrar suça karışan çocuk sayıları artmaktadır. Kız çocuklarının tekrar suça sürüklenme sayıları erkek çocuklarına göre daha az olduğu görülebilmektedir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk adalet sistemi çok taraflı adaletin sağlanması için her ülkenin ulusal gelişimi sürecinin ayrılmaz bir tarafıdır, böylelikle gençlerin sağlıklı gelişimine ve dolaylı olarak tüm dünya ülkelerinin toplumunda düzenin sağlanmasına katkıda bulunacaktır (Garadjaev 2009). Toplumların, toplum içindeki birey, aile ve grupların refahının önemli bir ölçütü olarak görülebilecek çocuk refahı, çocuk suçluluğu ile de ilişkilidir. Bu ters yönlü ilişkide çocuk refahının artması suça sürüklenme oranında azalışı sağlamaktadır. Uygulanan politika ve sunulan hizmetlere göre şekil alan çocuk refahının yükselmesi çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyecek etkenlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Toplumların ve ailelerin için de bulunduğu olumsuz koşullardan en fazla etkilenenler çocuklardır. Toplumların, toplum içinde ki birey, aile ve grupların refahının önemli bir ölçütü olarak görülebilecek çocuk refahı, çocuk suçluluğu ile de ilişkilidir. Bu ters yönlü ilişkide çocuk refahının artması suça sürüklenme oranında azalışı sağlamaktadır. Uygulanan politika ve sunulan hizmetlere göre şekil alan çocuk refahının yükselmesi çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyecek etkenlerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Toplumların ve ailelerin için de bulunduğu olumsuz koşullardan en fazla etkilenenler çocuklardır. Çocuk suçluluğunun sosyal politika ve sosyal refahtan ayrı olduğu ise düşünülemez. Karataş'a (2007) göre Türkiye'de kapsamlı, bütünlüklü, tutarlı bir çocuk koruma politikasının var olduğunu söylemek zordur.

2005 yılında yürürlüğe giren ÇKK çocuklara özgü bir kanun olması ve çocuk suçluluğuna ilişkin önemli hususları içermesine rağmen yasa çocuğun korunması ve desteklenmesi yönünde birçok eksiği de içerisinde barındırmaktadır. Ülkemizde risk altında yaşayan bütün çocukların korunması açısından yasal düzenlemelerdeki yetersizlikler önemli eksiklikleri içermektedir (Yolcuoğlu 2009). Tomanbay'a (2011) göre ÇKK bir koruma yasası değil, cezalandırma yasasıdır. Çocuğun cezalandırılması her zaman çocuğu suç ve davranışından uzak tutmak anlamına gelmemektedir aksine ceza suç davranışını tekrar etmesinde pekiştirici ve cezaya karşı bağışıklık kazandırabilen bir işleve hizmet edebilir. ÇKK'nın yürürlüğe girmesinin üzerinden yaklaşık 10 yıl geçmesine rağmen hala çoğunlukla yasanın yürürlüğe konulduğu şekli ile durması şaşırtıcıdır. Korumanın işlevsizliği suçu alışkanlık haline getiren, cezaya, cezaevine bağışıklık kazanan bireyler ortaya çıkarmasında etkili olduğu belirtilebilir. Akyüz'e (2011) göre Türkiye'de son yıllarda suça sürüklenen çocuklara verilen cezalar onları eğitmek ve topluma kazandırmaktan çok, psiko-sosyal açıdan zedeleyici ve yeniden suç işlemelerine ortam hazırlayıcı bir özellik taşımaktadır.

Çocuğun ilk kez de olsa suça sürüklenmesi çocuğun sosyal, ekonomik aile problemlerinin olduğunu göstermekte, bu duruma önemle işaret etmektedir. Bu aşamada çocuğa ve ailesine yönelik önleyici, destekleyici tedbirler alınması sadece suçluluğun ortadan tekrar edilme riskinin ortadan kaldırılmasına destek olmayacak aynı zamanda çocuğun sağlıklı sosyal, psikolojik ve biyolojik gelişimine destek verecektir.

Suçta sürüklenen çocuklar için takip, destek ve müdahale sistemlerinin sağlıklı bir şekilde çalışmadığı ve olmadığı değerlendirilmesi yapılabilir. Eğitim, aile, sağlık gibi çocuğun içinde bulunduğu ve davranışlarını büyük ölçüde etkileyen ortamlarda çocuğun her açıdan sağlıklı gelişmesi oluşturulacak sistem ile güvence altına alınmalıdır. Vaka yönetimi temelli koordinasyonun sağlanması gereklidir.

Kolluğun çocuk birimi olan çocuk şube müdürlükleri, büro amirliklerinin ilgili olduğu yönetmelik olan 13 Nisan 2001 tarihli Emniyet Genel Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü/Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma yönetmeliği ile ÇKK'nın örtüşmediği kısımları bulunmaktadır. Yönetmeliğin 13. Maddesine göre sosyal hizmet büro/kısım amirliğini SİR'nin hazırlanması ile görevlendirilmiştir. Aynı zamanda bu görev sosyal çalışmacıya da verilmiştir. Mevcut şartlar altında suça sürüklenen çocuklar için sosyal inceleme raporunun bu kurum ve kurumun sosyal hizmet büro/kısım amirliği veya sosyal çalışmacı tarafından hazırlanması uygun görünmemektedir. Çünkü suça sürüklenen çocuklar hızlı bir şekilde savcılığın çocuk bürosuna götürülmekte, burada yapılan işlemlere göre serbest kalabilmekte, mahkemeye sevk edilebilmekte, tutuklanabilmektedir. Ayrıca yönetmelikte yer alan birçok önleyici, koruyucu, destekleyici maddeler çocuk şube müdürlüğü, amirliğine çocuk suçluluğu, çocuk refahı konusunda sorumluluk yüklemektedir. Ancak bu sorumluluklar ÇKK'da yer alan tedbirlerin uygulanmasında kurum ve kuruluşlara yüklenen sorumluluk alanı ile kesişmektedir.

Çocuğun adalet sistemi içerisine ilk girdiği yer olarak belirtilebilecek kolluk birimlerinde çocuğa, sosyal çevresine ve ailesine ilişkin birçok ve farklı sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Bu birimlerde çalışan sivil personel ve meslek elamanı sayısının azlığı bu sorunların birçoğunun görmezden gelinmesine veya ilgili birimlere aktarılmamasına neden olabilmektedir. Çocuğun adalet sistemi içerisine girdiği bu birimlerde çalışan sivil personel sayısının daha fazla olması çocuğa ilişkin sorunların daha derin tespit edilmesini sağlayacağı gibi çocuğun adalet sistemi içerisine girmesinden kaynaklanan örselenmenin etkisini de azaltacaktır. Çocuk suçluluğu ve olgusunun ceza sistemi ve işlemleri olarak görülmemesi çocukların suç ve suçun etkilerinden korumak için bir zorunluluktur.

Suçta karışan çocukların birçoğu çeşitli şekillerde eğitim sisteminden de uzak kaldığı görülebilmektedir. Suça sürüklenme ve eğitim düzeyi arasındaki ters yönlü ilişkiiden faydalanılarak çocukların eğitime katılımının öncelikle sağlanması ve desteklenmesi suça sürüklenmenin önüne geçebilecek bir öneme sahiptir. Eğitim sisteminden uzak kalan çocuğun kendi yaşam algısının farklılaşmasının beklenmesi oldukça güçtür. Eğitim sistemi bireyin her açıdan gelişimini sağlamakta ve desteklemekle birlikte bireylerin nitelikli olarak topluma katılımlarının sağlandığı özel bir sistemdir. Ülkemizin eğitim sistemi içinde okul sosyal hizmet uygulamaları ve ilgili meslek elamanlarının yer alması çocuk suçluluğu açısından da olumsuz etki yaratabilmektedir. Özbesler ve Duyan'a (2009) göre okul sosyal hizmeti, öğrencilerin içinde buldukları gelişim dönemi, aile ve yaşam koşulları nedeniyle yaşadıkları sorunların çözümü, gereksinim duyulan hizmetlerden yararlanmaları ve böylece eğitim etkinliklerini başarı ile sürdürmelerini sağlama gibi psikososyal hizmetleri, eğitim ekibi ile ekip çalışması anlayışında yürütmektedir. Bu anlayışın eğitim sistemi içerisinde yer alması gerekliliği çocuk suçluluğuna ilişkin verilerin incelenmesi ile açık bir şekilde anlaşılabilir. Veriler birden fazla suça sürüklenen çocukların birçoğunun eğitim sisteminin dışında kaldığını göstermektedir. Bundan daha önemlisi ise zorunlu eğitim döneminde bile çocuklar eğitim-öğretim sisteminin dışında kaldığı görülmektedir. ÇKK'nın 5. maddesinde yer alan eğitim tedbirinin de uygulanmadığı yargısı çıkarılabilir.

Suçta sürüklenen 15-17 yaş aralığındaki çocuk sayısının diğer yaş guruplarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Buna rağmen Çocuk Koruma Kanununun Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik'in 20. maddesinde bu yaş aralığı için SİR'nin yazılmasının zorunlu değildir. Bu durum çocukların ÇKK'nın 5.maddesinde yer alan koruyucu ve önleyici tedbirlerin hiç birinin uygulanmaması ile sonuçlanabilmektedir. Tedbirlerden yararlanmayan çocuklar ise tekrar tekrar suça sürüklenmekte, suçu alışkanlık haline getirerek yaşamlarının diğer evrelerinde de bu davranışı sergileyerek toplum refahını ve huzurunu bozabilmektedir. Oysa çocuk koruma ve işlevlerinden beklenen sürecin başından sonuna kadar izleme, takip, koruma, sosyal ve eğitim hayatına sağlıklı birey olarak katılımının sağlanmasıdır. Bu yaş aralığındaki çocukların birçok kişi tarafından koruma değil cezalandırma yasası olarak değerlendirilen ÇKK içinde tam olarak yer almadığı söylenebilir.

TCK'nın 31. Maddesinde belirtilen çocukların içinde bulunduğu yaş aralığı, fiili algılama yeteneği ve ceza indirimi gibi hususların çocuk korumaya odaklı olmadığı, daha çok cezaya ve fiilin anlam ve sonucunu bilme, davranışı yönlendirme yeteneğine odaklanmış olması ise düşünülmesi ve dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur.

Çocukların tekrar tekrar suça sürüklenmelerinde düşünülmesi gereken bir diğer yan ise bunun topluma ve kişilere, aileye verdiği zarardır. Bir toplumu iyi, huzurlu, yaşanılabilen yapan toplum içerisinde şiddetin ve suçun az olmasıdır. Çocukların tekrar tekrar suça sürüklenmeleri toplumun yaşanabilirliğini düşüreceği gibi sergilenen suç davranışı yüzünden mağdur olanları da gerek maddi gerek ise psikolojik açıdan olumsuz etkilediği göz önünde tutulmalıdır.

Korumadan beklenen çocuğu sadece cezadan koruması ve ceza indirimi sağlaması değildir. Çocuğun yetişkinlerden farklı olarak ceza almaması veya yetişkinlere göre daha az ceza alması onu suçtan korumak anlamında gelmemekte, daha kötüsü onun suç davranışına alışmasını destekleyici bir işleve hizmet edebilmektedir. Bu ince çizginin üzerinde önemle durulmalı, çocuk adalet sistemi çok yönlü olarak tekrar ele alınmalı, değiştirilmeli ve geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2012). TC Kalkınma Bakanlığı Beş Yıllık Kalkınma Planı Çocuk Özel İhtisas Komisyonu Ön Rapor. Eylül 19, 2016 tarihinde

<http://www.onuncuplan.gov.tr/cg15/Belgeler/%C3%87ocuk%20%C3%87G-%20%C3%96n%20rapor%20ve%20alt%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma%20gruplar%C4%B1%20raporlar%C4%B1/%C3%96n%20rapor-%C3%A7ocuk%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma%20grubu.pdf> adresinden alındı

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2009). Çocuk Suç ve Sokak. Ankara.

Aktaş, A. M. (2011). Çocuk Koruma Kanunu, Çocuk ve Suç. S. Hançerli içinde, Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar (s. 192). Ankara: Sabev.

Akyüz, E. (2011). Suça Sürüklenen Çocukların Hakları. S. Hançerli içinde, Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar (s. 60-73). Ankara: Sabev.

Avcı, M. (2008). Tutuklu Çocuklar Üzerine Bir Araştırma Çocukların Suça Yönelmesinde Etkili Olan Toplumsal Nedenler Ve Çözüm Önerileri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 49-73.

Duyan, V. (2011). Çocuk Suçluluğunun Önlenmesinde Ailenin ve Okulun Önemi. S. Hançerli içinde, Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar (s. 169). Ankara: Sabev.

Evcim, H. (2011). Sosyolojik Açısından Afyonkarahisar İlinde Suç Ve Suçluluk: Yaralama Ve Cinayet Suçları. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Garadjaev, C. (2009). Azerbaycan Çocuk Adalet Kanunlarının Özellikleri. Ş. Uludağ içinde, Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar (s. 103-107). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Kızmaz, Z. (2007). Mükerrer Suçluluklar İlişkili Değişkenler. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), 227-249.

Mangır, M., Sütçü, T., Deveci, B., Zalanköy, K., & Can, H. (2009). Çocuk Adalet Sistemi. Konya.

Özbesler, C., & Duyan, V. (2009). Okul Ortamlarında Sosyal Hizmet. Eğitim ve Bilim, 34(154), 17-25.

Tomanbay, İ. (2011). Avrupa Birliği Ülkelerinde Çocuk Koruma Anlayışı ve Türkiye'de Çocuk Koruma Kanunu. S. Hançerli içinde, Sua Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar (s. 17-31). Ankara: Sabev.

TÜİK. (2016). İstatistiklerle Çocuk. Ekim 1, 2016 tarihinde TÜİK: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21521>

Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Türkiye'de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi. Aile ve Toplum, 5(18).

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОНЯТИЯ «СВОБОДА» В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН

TRANSFORMATION OF "FREEDOM" CONCEPT IN HISTORICAL CONTEXT

Daniel YASKEVIČH (Даниил Яскевич)

Московский государственный технический университет имени Н.Э. Баумана /
Prof. Dr., N.E. Bauman Moscow State Technical University, daniil3008@gmail.com

Вопрос свободы волнует умы человечества с древнейших времен. Свобода – как главная ценность, ради которой устраивались революции, которая выносилась в их лозунги («свобода, достоинство, братство» и т.д.), движущий мотив преобразования внутри государства сегодня терпит существенные изменения по сравнению со своим генезисом. Привычными стали военные кампании, которые развязываются под лозунгом борьбы с диктатурой, и защиты демократии с помощью открытого военного вмешательства, часто без разрешения Совета Безопасности ООН (Югославия в 1999 году, Ирак и т.д.).

В настоящее время мы можем наблюдать также противоположную тенденцию – общество, столетиями стремившееся к расширению свобод, сегодня готово ограничить свободы ради своей безопасности в связи с резким ростом террористической угрозы в ранее стабильных государствах, к которым можно смело отнести европейские страны с устоявшейся демократией.

Чрезвычайные ситуации, прежде всего войны, являются причиной резкого снижения свободы во все исторические периоды во всех странах. В то же время, как исключение, мы можем рассматривать случаи, когда война может служить источником для определенной социальной или профессиональной прослойки. Так, во время Великой Отечественной Войны, конструкторы, медики, военные, находящиеся в заключении (часто под надуманным предлогом) получили свободы, так как они были необходимы стране. В период Великой Отечественной Войны верующие люди получили глоток свободы (в данном случае, свободы совести и вероисповедания), когда были открыты приходы РПЦ и уменьшились репрессии против священнослужителей, советская власть пошла на открытое сотрудничество с церковью. Таким образом, война является глотком свободы для одних (немногих) и «тюрьмой» для других (для большинства).

В то же время, мы можем сделать вывод, что военные конфликты могут послужить причиной добровольного ограничения своих свобод ради великой цели, к примеру, во благо государства. Известны множество случаев добровольного ухода на фронт людей непризывной категории (женщин, детей, стариков), добровольного передачи своего имущества (этот процесс хорошо описан Львом Толстым в его гениальном произведении «Война и мир»).

Таблица 1. Отражение реакции общества на ограничение свободы в антиутопиях

Произведение	Трансформация свободы	Реакция общества
Хаксли. О, дивный новый мир (1932)	Генный эксперимент, в результате которого люди были разделены на касты. Низшие касты были лишены элементарных прав и свобод, в том числе и права быть человеком. Запрет большинства книг как	Общество довольно. Высшие касты удовлетворены, низшие касты не испытывали страдания от отсутствия свободы (за счет искусственной деструкции их мозга и свободного доступа к наркотикам - сома)

	<p>сужение свободы доступа к информации</p> <p>Причина ограничения свобод в произведении: военный конфликт, который поставил человечество на грани вымирания.</p>	
Оруэлл. 1984 (1949)	<p>Деление на касты, отсутствие прав и свобод у низших каст, тотальная слежка за всеми, знаменитая фраза «Большой Брат следит за тобой». Запрет книг.</p> <p>Причина ограничения свобод в произведении: мировая война между тремя тоталитарными государствами</p>	<p>Общество, по большей части, довольно происходящим. Отдельные недовольные были уничтожены, особо коварным способом – целью было не уничтожить любителей свободы, а сломать их, заставить полюбить Большого Брата, прежде чем они будут уничтожены</p>
Братья Стругацкие. Обитаемый остров (1969)	<p>Борьба мудрых «Неизвестных отцов» с «выродками». Искренняя и запредельная поддержка населением своих правителей.</p> <p>Причина ограничения свобод в произведении: военная угроза, как фактор строительства РЛС (на деле, подавляющих мысли населения и настраивающих всех на одну волну)</p>	<p>Население удовлетворено происходящим</p>
Замятин Мы. (1924)	<p>Выработка всеобщего, математически выверенного счастья за счет упразднения свободы, уничтожения индивидуальности человека и понятия личности (появление понятие «нумера»).</p> <p>Причина ограничения свобод в произведении: Построение тоталитарного общества на основе теории управления и рассмотрения науки в качестве высшей ценности</p>	<p>Люди счастливы.</p>
Рэй Бредбери. 451 градус по Фаренгейту (1953)	<p>Сужение права на доступ к информации, уничтожение всех книг, относительное равенство людей. Засилье телевидения, скрытое присутствие войны, как</p>	<p>Люди в своем большинстве довольны. Несколько личностей, которые не согласны с происходящим, скрывались, заучивая книги наизусть</p>

	чего-то будничного и естественного Причина ограничения свобод в произведении: тирания тупого большинства, борьба с непохожестью других.	
--	--	--

Вопрос свободы традиционной привлекал внимание литераторов. Можно сделать любопытные выводы из известных антиутопий (по сути, книг-предупреждений): большинство ограничений свобод были вызваны военными конфликтами. Второй момент: отсутствие определенных свобод, снижение нравственных норм было компенсировано удовлетворением низших инстинктов и потребностей человека: демонстративно свободной половой жизнью, доступу к наркотикам и т.д. Многие авторы сегодня рассматривают схожесть происходящих событий с отдельными произведениями, и общеизвестно, что многие идеи, описанные в книгах (хотя большей частью, научно-фантастических) воплощались в жизнь, что заставляет с особым вниманием отслеживать негативную динамику развития событий в известных антиутопиях. Особо стоит обратить внимание на снижение уровня доступа к информации – запрету книг, с учетом того что многие произведения были написаны в период отсутствия Интернета. Следовательно, можно рассматривать ограничение доступа к информации как важнейший элемент существования антиутопии и авторитарного общества, как не выдуманного и реально существующего субъекта деятельности.

Вопросу свободы, изменению личности при ограничении свободы уделяли пристальное внимание психологи. Наиболее известными эксперименты с очень интересными результатами для науки являются Стэнфордский эксперимент и эксперимент Милгрема. Автор Стэнфордского эксперимента, который был проведен в 1971 году Филипп Зимбардо написал книгу «Эффект Люцифера» [1], в которой описаны последствия ограничения свободы для человека. Эксперимент принято называть тюремным, хотя тюрьма была импровизированная, ненастоящая, - реальных заключенных и надзирателей в ней не было, были лишь добровольцы, играющие их роль. Тем более показательным является то, что добровольцы, играющие роль охранников, не наделенные реальной властью, легко вжились в роль, стали проявлять реальную жестокость, у трети обнаружилось садистские наклонности. Добровольцы-заключенные стали вести себя как настоящие жертвы, понимая что они не находятся в настоящей тюрьме чувствовали себя бесправными, морально раздавленными, часть из них выбыла раньше времени из эксперимента, да и сам эксперимент пришлось прервать из-за выхода эксперимента из-под контроля и искажения личности участников эксперимента. Схожие результаты можно видеть в классическом эксперименте Милгрема, который пытался выяснить сколько страданий готовы причинить люди другим, если причинение боли будет входить в их служебные обязанности. Результаты эксперимента шокирующие – почти семьдесят процентов людей готовы довести до смерти других людей, если будет соответствующее одобрение руководства. Данные эксперимента Милгрема можно использовать для объяснения того, что большинство людей готовы зайти крайне далеко в ограничении чужих прав и свобод и проигнорировать ущемление своих прав, если будет соответствующая установка государства.

Таким образом, можно сделать выводы, что понятие свободы находится в стадии трансформации. Опыт России, стран постсоветского пространства и современной Европы показывает, что мало свободу получить, ее еще нужно удержать и правильно ей воспользоваться. В то же время, можно говорить об отличиях в понимании свободы в России и в Европе, - то, что в Европе воспринимается как свобода, дающая простор личности, в России воспринимается как отсутствие свободы и покушение на традиционные основы общества (проведение парадов различных меньшинств и т.д.).

Последние годы характеризуются ростом недовольства населением правительствами в странах ранее благополучной Европы, готовностью к ограничению свобод и прав личности в обмен на безопасность. По мнению автора, эта тенденция будет усиливаться. При переломных моментах, как в России, так и в Европе идет запрос общества на ограничение свобод, касающихся разных областей жизнедеятельности: от того что ввести один учебник (правильный, хороший, - как раньше) до запрета всех взглядов на ситуации, не совпадающих с доминирующим мнением в данном обществе.

Современность ставит принципиально новые вызовы перед свободой, - те которые отсутствовали несколько лет назад: сюда можно отнести и свободу ученых и сам факт того, что если ранее историю человечества можно было рассматривать в контексте завоевания прав и свобод, то сегодня начался обратный процесс – ограничение свобод в тех странах, которые традиционно считались свободными и демократичными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Филипп Зимбардо. Эффект Люцифера: почему хорошие люди превращаются в плохих. М.: Альпина Нон-фикшн, 2013.
2. Козьякова М.И. История. Культура. Современность. Западная Европа: от античности до 20 века. – М.: Издательство «Весь мир», 2002.
3. Ткачев А. Почему я верю. Простые ответы на сложные вопросы. – М.: Никая, 2016.
4. Старовойтова Г.В. Национальное самоопределение. Подходы к изучению случаев. СПб., 1999.
5. Беляев И. А., Максимов А. М. Свобода целостного человеческого существа в социально-личностном измерении // Вестник Оренбургского государственного университета. - 2011. - № 11. - С. 139—145.
6. Балаян А.А., Сунгуров А.Ю. Фабрика мысли: международный и российский опыт. – СПб.: Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ – Санкт-Петербург, 2014.
7. Ник Бостром. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии. – М.: Манн-Иванов-Фербер, 2016.
8. Кин Эндрю. Ничего личного: Как социальные сети, поисковые системы и спецслужбы используют наши персональные данные для собственной выгоды. – М.: Альпина Нон-фикшн, 2016.

BİR SOSYAL ADALET KURAMCISI: DAVID MİLLER

A SOCIAL JUSTICE THEORIST: DAVID MILLER

Mehmet ÇAKIR

Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
mehnfmet@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın temel amacı David Miller'in sosyal adalet teorisini incelemektir. Buradan hareketle bu çalışma da, sosyal adalet teorisini inşa eden Miller'in; hayatı, toplum görüşü, adalet tiplmesi üzerinde durulacaktır. Çalışma, "adalet teorisi" çalışmak isteyen bilim insanlarının David Miller ve eserlerine ait kategorik bilgiler edinmesi ve ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların azlığı sebebiyle önem taşımaktadır.

Sosyal problemlerin en başında sayabileceğimiz en önemli hususlardan biri de sosyal adalet-sizlik problemidir. Gün geçtikçe yerel veya küresel anlamda doğal olarak küreselleşmenin ortaya çıkması ile birlikte; gelir adaletsizliğinin, hak adaletsizliğinin, toplumsal cinsiyet adaletsizliğinin ve diğer adaletsizliklerin oranında önemli artışlar gözlenmektedir. Dolayısıyla bu durum yaşadığımız coğrafya da karşımıza sosyal bir problem olarak çıkmaktadır.

Çalışmamızın odaklanacağı isim olan David Miller, İngiliz bir siyaset felsefecisidir. Kendisi 8 Mart 1946 doğumludur. Liberal milliyetçi olarak bilinir. Miller, "Sosyal Adalet İlkeleri" çalışması ile İngiltere ve dünya da ses getirmiştir. Sosyal adaleti dörtlü formülasyonu ile anlatmaya çalışan Miller, bu formülasyonlarını; eşit vatandaşlık, adil dağıtım, fırsat eşitliği ve sosyal minimum olarak kategorize etmiştir. Birçok araştırmacıya esin kaynağı oluşturan dörtlü formülasyon günümüzde hala bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca Millerin çalışmalarına bakıldığında kendisinin önce yerel adalet, sonra sosyal adalet ve günümüzde ise küresel adalet çalıştığı görülmektedir. Bu yönüyle Miller'in görüşleri, uluslararası bilim camiasının sürekli beslendiği bir şahsiyet olması da dikkate alınarak araştırmaya değer nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, David Miller, Sosyal Adalet İlkeleri

Abstract

The main purpose of this study is to review the social justice theory of David Miller. Starting from this, there will be emphasized on society opinion, justice typecasting of Miller who built the theory of social justice. This study is essential in consequence of providing categorical knowledge about David Miller and his works for scientists who want to study on 'justice theory' and the lack of researches concerning this subject in our country.

One of the most important facts of social problems is social injustice. There has been significant increments observed in rates of income injustice, social gender inequality and other injustices by arising globalization naturally local and global day by day. Accordingly this situation confronts us as a social problem in the geography we live.

David Miller is an English politics philosopher who is the name we will focus on. He was born in 8 March 1946. He is known as liberal nationalist. Miller resounded in England and in the world with his 'The Principles of Social Justice'. Miller tried to tell the social justice by his quart formulation and he categorized these as; equal citizenship, equitable distribution, equality of opportunity and social minimum. This quart formulation inspires for many researchers is used by some researchers at the present time. Moreover, it is seen when looking at Miller's studies that he studied firstly local justice, then social justice and global justice nowadays. From this aspect, views of Miller have qualification to research by considering him is being a personality who the scientific community constantly feeds from.

Key words: Social Justice, David Miller, The Principles of Social Justice

1. GİRİŞ

8 Mart 1946 yılında İngiltere de doğan Miller, 1964-1967 yılları arasında Cambridge Üniversitesi, Selwyn Kolejinde Matematik ve Ahlak Bilimleri alanında Lisans derecesini alır. 1967-1969 yılları arasında Oxford Üniversitesi Balliol Kolejinde Yüksek Lisansını, 1969-1974 yılları arasında ise aynı üniversiteden Siyaset Felsefesi alanında Doktorasını tamamlar. 1969-1979 yılları arasında Lancaster Üniversitesi ve East Angalia Üniversitelerinde farklı alanlarda öğretim görevliliği yapmıştır. 1979 yılından sonra farklı konularda master ve doktora danışmanlıkları üstlenen Miller, Uluslararası İlişkiler, Felsefe, Hukuk ve diğer bazı sosyal bilim alanında faaliyet gösteren bölümlerde dersler vermiştir. 2012-2013 ve 2014 yılları arasında Blavatnik Hükümet Okullarında kamuda çalışan stajyerlere dünyadaki gelişen ve değişen politikaları teori ve pratik ekseninde dizayna uygun içerikte hazırlanmış Kamu Politikaları dersini anlatmak üzere yarı zamanlı olarak çalışmıştır. 1980 ve 2014 yılları arasında Oxford Üniversitesi bünyesinde kurulu olan Nuffield Kolejinde farklı statü ve görevlerde bulunan Miller, Sosyal Adalet Merkezinin yürütücülüğünü üstlenmiştir. Özellikle son yıllarda farklı ülkelerde farklı konularda konferanslar veren Miller, özellikle adalet, insan hakları, eşitlik-eşitsizlik, özgürlük ve uluslararası politikalar konusundaki görüşleri ile başta İngiltere olmak üzere tüm dünya ülkelerinde ün kazanmıştır. Evli üç çocuk babası olan Miller, halen Nuffield Kolejde Emiritus Profesör olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Miller'in akademik camiaya kazandırdığı önemli birçok eseri mevcuttur. Bunların arasından en önemli çalışması 1976 yılında kaleme aldığı The Principles of Social Justice (Sosyal Adalet İlkeleri) adlı çalışmasıdır¹. Yüzyıllar boyu devam eden adalet tartışmalarına farklı bir bakış açısı kazandıran Miller, ünlü eserinde eşitlik, hak etme ve ihtiyaç kavramları üzerinden sosyal adaletin bir topluma egemen kılınmasının yollarını araştırmaktadır (Beitz, 1977; Capeheart & Milanovic, 2007). Miller'in diğer önemli eserleri Philosophy and Ideology in Hume's Political Thought (1981), Anarchism (1984), Market, State, and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism (1989), On Nationality (1995), Political Philosophy: A Very Short Introduction (2003), National Responsibility and Global Justice (2007), Justice for Earthlings: Essays in Political Philosophy (2013), Toleration, Self-Determination and the State (2013), Strangers in Our Midst: The Political Philosophy of Immigration (2016) olarak sıralanabilir.

2.ADALET KAVRAMI

Küreselleşmenin toplumlara enjekte ettiği “aşırı tüketim aşırı haz” olgusu beraberinde, sermaye sahiplerinin sermayesine sermaye katmalarına; küçük işletmesi olan bireylerin ise gelir adaletsizliğine kurban edilmelerine sebep olduğu bilim camiasında sıkça dillendirilen bir husustur. Yaşanan gelişmeler, adalet dediğimiz kavram üzerine tekrar düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Adalet kavramı mevcut düzenlenmiş hukuki yasa çıktısı-sonucu olarak mı anlaşılacak, ya da adaletin sosyal boyutları da tartışılacak mı sorunsalı önemli düşünürlerce hep tartışılmıştır. İnsanlık tarihinin başlangıcından tutun Yusuf Has Hacıp'e; Sokrates'ten Platon'a; Thomas Khun'dan Friedrich August von Hayek'e; Jhon Rawls'tan David Miller'e kadar adalet ve sosyal adalet hususu hep tartışıla gelmiştir. Dolayısıyla adalet kavramının tanım serüveninin başlangıcı insanlık tarihinin başlangıcına paralel bir noktadır. Peki yüzyıllardır tartışılan bu kavramın anlamı nedir? Meseleye Platon'un “Devlet” adlı eserinden başlayacak olursak eğer, Sokrates ve yanındakilerin diyaloglarında “adalet” hususu üzerinde epeyce tartıştıkları görülmektedir. Mevzu bahis tartışmaların aktörleri Sokrates, Cephalus Thrasymachus, Glaukon, Adeimantus, Polemarchus, Cleitophon, Charmantides, Lysias, Euthydemus ve Niceratus'tur. Platonun hocası olan Sokrates adaleti, mutlu olmak isteyen öylece ve de getireceği sonuçlardan ötürü sevmesi gereken iyi olarak tanımlar (Politeia, 1. Kitap 380a). Ruhun ölümsüzlüğünü (Kaya, 2013: 173-174) savunan Platon'a göre bizler doğmadan önce formlarla dolaysız bir ilişki içinde bulunduğumuzdan, formlara dair

¹ Diğerleri için bakınız: <https://www.nuffield.ox.ac.uk/People/sites/Miller/SitePages/Biography.aspx>

bilgiler bizim içimizde yer almaktadır. Ona göre “iyi” düşüncesi adil bir yaşamın ön koşuludur. Yalnızca adil olan bir kişi adaleti anlayıp kavrayabilir.

Kendisinden önceki gelişmeleri bir araya toplayıp bunu daha da ileri götürmek isteyen Aristoteles öğretisinde (Gökberk, 2007: 68) adalet konusu ütopyik olarak tartışılmamıştır. Ökçesiz’e göre Aristoteles’in adalet anlayışı iki temel bakış açısına sahiptir. Bunlarda ilki niceliksel anlamda bireysel ya da özel eşitlik anlayışı, diğeri ise kamusal ve hukuksal eşitlik anlayışıdır (2000-2001: 127).

Thomas Aquinas, Summa Theologica adlı eserinde adaleti her bir ferдин diğeriine sürekli ve sonsuz iradesi ile vasiyet ettiği bir alışkanlık olarak tanımlamıştır. Ona göre adalet iki kategoride incelemek mümkündür. Genel adalet ve özel-kısmi adalet. Genel adalet devletin koyduğu kanunlarla sınırlı yasal özellikler taşımaktayken, özel-kısmi adalet ise değiştirilebilen ve dağıtılabilen (dağıtıcı) özelliklere sahiptir. Değiştirilebilen adalet bir ferдин diğeri ile münasebeti ile ilgilenirken, dağıtıcı adalet bir toplumdaki bireylerin ilişkileri, etkileşimleri ve ortak malların orantılı dağılıp dağıtılmadığı ile ilgilenmektedir (Capeheart & Milanovic, 2007: 14).

Aristoteles’in felsefi doktrinine sadık kalan aynı zamanda eserlerine şerh düştüğü için İslam dünyasında “şarih” adı verilen (Şulul,2009: 32-33) İslam filozofu İbn Rüşd’e göre adalet, izah edilmesi gereken bir erdemdir. Ona göre adalet erdemi, devletin yönetimi ile ilgilidir; devletin ayakta kalması ve düzeninin sağlanması buna bağlıdır (Şulul, 2009: 86-88).

“İyi” veya “kötü” idealar iddiasını kabul etmemekle adalet tanımına başlayan Hobbes, Adaletsizliğin tanımı, ahdin ifa edilmemesinden başka bir şey olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre adaletsiz olmayan her şey de adildir (Hobbes, 2008: 105).

Tarihte İngiliz aydınlanmasını, dolayısıyla Avrupa’daki aydınlanmayı başlatan İngiliz düşünür Jhon Locke ise adaleti, insanların özgür, eşit, rasyonel ve emekleriyle mal ve mülkiyet sahibi olabilecekleri bir ortamda yaşayabilme olarak tanımlamaktadır(Çebi, 2012: 152). Ünlü Yönetim Üzerine İkinci İncelemeler adlı eserinde doğa durumunda bulunan bireylerin, eşitlik ve adalet olarak haklarının teslim edilmesinde bir takım sakıncalarına değinen Locke burada, bireyler arasındaki “fiili güç” durumundan bahseder (Locke, 2012: 19).

David Hume adaleti kamusal yararlar birlikte eş tuttuğu görülmektedir. Ona göre kamusal yarar adaletin tek ve gerçek kaynağıdır. Bu noktada adaletin kamusal bir yarar olduğunu söylemek bizatihi kendisinin ya da doğuracağı sonuçların yararlı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Hume için karşılıklı beklenen avantaj olarak anlaşılması gereken kamusal yarar adaletin temel kaynağıdır (Çebi, 2012: 158-159).

Adalet konusunda 1700’lü yıllarda özellikle Fransa da adından söz ettiren bir başka düşünür ise, Robespierre’dir. “Yasacılar! adaletli yasalar yapınız! Kamu görevlileri! onları doğru dürüst uygulayınız! Bütün politikanız bu olsun. Böylece bütün dünyaya yepyeni bir örnek verebilirsiniz, özgür ve erdemli bir ulus örneği”(Robespierre, 1975: 64) sözleriyle hatırlayabileceğimiz Fransız düşünür ve avukat, özellikle kendi döneminde şahit olduğu bir takım haksızlıklara karşı yaşamını adanmış, bütün kötülüklerin kaynağının halktan değil, iktidar sahiplerinden geldiğini savunmuştur (1975: 9).

Harvey’e göre adalet, çatışan talepleri çözmek için bir ilke ya da ilkeler kümesi olarak düşünülmektedir. Söz konusu çatışma farkı biçimler alabilir. Bu bağlamda, sosyal adalet bireysel gelişme arayışında toplumsal işbirliği yapma ihtiyacından doğan çatışmaların çözümünde, adil ilkelerin uygulanması olarak kabul edilmektedir (2003: 94).

Günümüzde adalet kuramına farklı bir boyut kazandıran siyaset felsefecisi Rawls, adalet toplumsal kurumların ilk erdemidir der ve sonra adaleti, soylu ama son derece soyut bir eşitlik savunmasına ve toplumumuzdaki en avantajsız kişilere yönelik, aynı derecede soyut bir meseleye çevirir. Tabi ki duygusal temeli tamamen red etmez. Ancak adalet duygumuzun adalet ilkelerini uygulamaya ve bu ilkelere göre hareket etmeye yönelik güçlü arzudan başka bir şey olmadığını söyler (Solomon,2004:

25). Hakkaniyet Olarak Adalet kavramsallaştırması ile adil düzen kurmanın ilkelerini aramaya başlayan Rawls, iki farklı sosyal adalet ilkesi önerir. İlki, temel hak ve ödevlerin eşit bölüşümünü gerektirirken, ikincisi sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin ancak toplumun en az avantajlı üyelerinin yararına olacaksa, ahlaki açıdan kabul edilebilir olmasını gerektirmektedir. Yazara göre bu adalet ilkeleri;

- 1) Her insanın herkese özgürlük sistemiyle uyumlu eşit temel özgürlüklerin en kapsamlı toplam sistemine eşit hakkı vardır.
- 2) Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki, bunlar
 - ✓ En az avantajlının en büyük faydasına, adil birikimler ilkesiyle (farklılık ilkesi) tutarlı biçimde olmalı ve
 - ✓ Resmi kadro ve pozisyonlar adil fırsat eşitliği koşulları altında herkese açık olmalıdır. (Rawls, 1999: 53)

Özetle, Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisinde sosyal eşitsizliklere sadece eğer bu eşitsizlikler toplumda yaşayan herkesin avantajına bir durum yaratacaksa izin verilmektedir. Aksi takdirde tüm vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin eşit paylaşımı adaletin bir gereğidir. Çoğunluğun yararına olduğu düşüncesiyle bile olsa özgürlüklerden vazgeçilmeyecektir (Balı,2001:159).

3.DAVID MİLLER: SOSYAL ADALET

Miller'in sosyal adalet teorisi bir anda ortaya atılmış bir konudan ibaret değildir. Miller, kendisinden önceki bilim insanlarının dillendirdiği hususlar üzerinden ve ek olarak kamuoyu yoklamalarına da önem vererek teorisini geliştirmiştir. Aynı zamanda sosyal adalet dediğimiz hususun doğasında eleştirebilir bir yaklaşımın her zaman olması gerektiğini, ütöpik bir yaklaşımın adalet düzleminden uzaklaştıracağını ifade eder. Dolayısıyla eleştirel olma ve hemen her vakit ütöpik olmama adalet düzleminde verimli sonuçlar alınmasına vesile olabilir.

Çağdaş siyaset felsefecileri arasında önemli bir yere sahip olan Miller, sosyal adalet hususunda nasıl bir tartışma yürütülmesi gerektiği üzerinden sosyal adaleti; yaşamdaki iyi (avantaj) ve kötü şeylerin (dezavantaj) toplumdaki bireyler arasında nasıl dağıtılması gerektiğinden hareketle açıklamak istemektedir (Miller, 1999: 1). Miller'in avantajlar listesinde bahsettiği konular; para ve ürünler, mülkiyet, makam ve mevki, eğitim, tıbbi bakım, çocuk yardımları ile birlikte çocuk bakımı, onur ve ödüller, kişisel güvenlik, konut, boş zaman etkinliklerine ilişkin fırsat ve kaynaklar şeklinde listelenmektedir. Dezavantajlı konular ise, askerlik hizmeti, zor, tehlikeli veya aşağılayıcı bir meslek ve yaşlı bakımı olarak aktarılmıştır (Miller, 1999: 7).

Devlet hususu Miller'in en sık temas ettiği hususlar arasındadır. Ona göre devlet sosyal adalet ve sosyal adaletsizliklere ortam sağlayan, adil bir düzeni kuran ya da adil olmayan bir düzene sebep olan birincil kurum olma hususunda hiç şüphe yoktur. Çünkü geliştirilen politikalar hemen her durumda diğer kurum ya da kuruluşları etkileme gücüne sahiptir (Miller, 1999: 11) Devlet, reform geliştirme gücü olan ve kuralların iyi uygulanması noktasında bireyler üzerinde sosyal kontrol sağlayan bir mekanizma görevindedir (1999,19-20). Ancak bazı devlet merkezli geliştirilen bazı uygulamalar adaletsizliğin ister istemez önünü açabilmektedir. Bunlar mülkiyet yasaları, vergi, sağlık, suç, ceza yasaları gibi (1999,11-12).

4.MİLLER'İN BEŞERİ İLİŞKİ MODELLERİ

David Miller sosyal adalet kavramının merkezine çoğulculuk ve durumsallığı yerleştirdiğini yukarıda ifade etmiştik. Buradan hareketle Miller, bir toplumda insan ilişkilerini anlayabilmemiz için insan ilişkileri biçimlerinin anlaşılması gerektiğine dikkat çeker. Ancak toplumdaki bireysel aktivitelerin anlamlarını sosyal adalet platformuna taşımanın yolu olarak "Sosyal Adalet İlkeleri" (1999) adlı eserinde sık sık başvurduğu üç temel kavram önem taşımaktadır. Bu kavramlar, ihtiyaç, hak ediş ve eşitlik kavramlarıdır (Capeheart & Milanovic, 2007: 83).

Miller'e göre ihtiyaç asli gereklilik olup; kapasite ya da işlevlerin kullanılamaması ve geliştirilememesi gibi hayati destekler için gerekliliklerin olmaması ve bundan dolayı olası risk ve

tehlikeler ile ilişkili bir kavramdır (Miller 1999: 207). Hak ediş ise, performansa dayalı ödül kazanma ile ilişkilidir ve bu yüzden üstün performans; makam-mevki, rütbe, madalya ve ikramiye gibi ödül ile fırsat olarak materyal ya da materyal olmayan karşılıkların alınması beklenir (Miller, 1999: 134-141-143). Eşitlik kavramı ise, her toplumun, vatandaşlarını eşit olarak kabul etmesi, bireylerin birbirlerine eşit davranması ve toplumsal fırsatların her vatandaş için adil olarak dağıtılması ile açıklanan sosyal bir ideal olarak tanımlanmaktadır(Miller, 1999: 232-234).

David Miller “Sosyal Adalet İlkeleri” kitabında ortaya attığı adalet bileşenlerini üç farklı beşeri ilişki modeli üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bu üç temel beşeri ilişki modelleri dayanışmacı topluluk, araçsal ortaklık ve yurttaşlık’tır (Miller, 1999: 25-30).

Mevzu bahis üç sosyal adalet bileşeninin toplumda hangisinin öncelikli olacağı hususunu yine belirleyecek olan Millerin geliştirdiği beşeri ilişki modelleri belirleyecektir. Dolayısıyla bireyin ilişki örüntüleri ya da eylemin doğası hakkında fikir edinmek (üç ilişki biçiminden hangisine dahil edilebileceğini kestirmek) hangi adalet ilkesinin bağımsız önceliği konusunda bizlere fikir sunabilecektir.

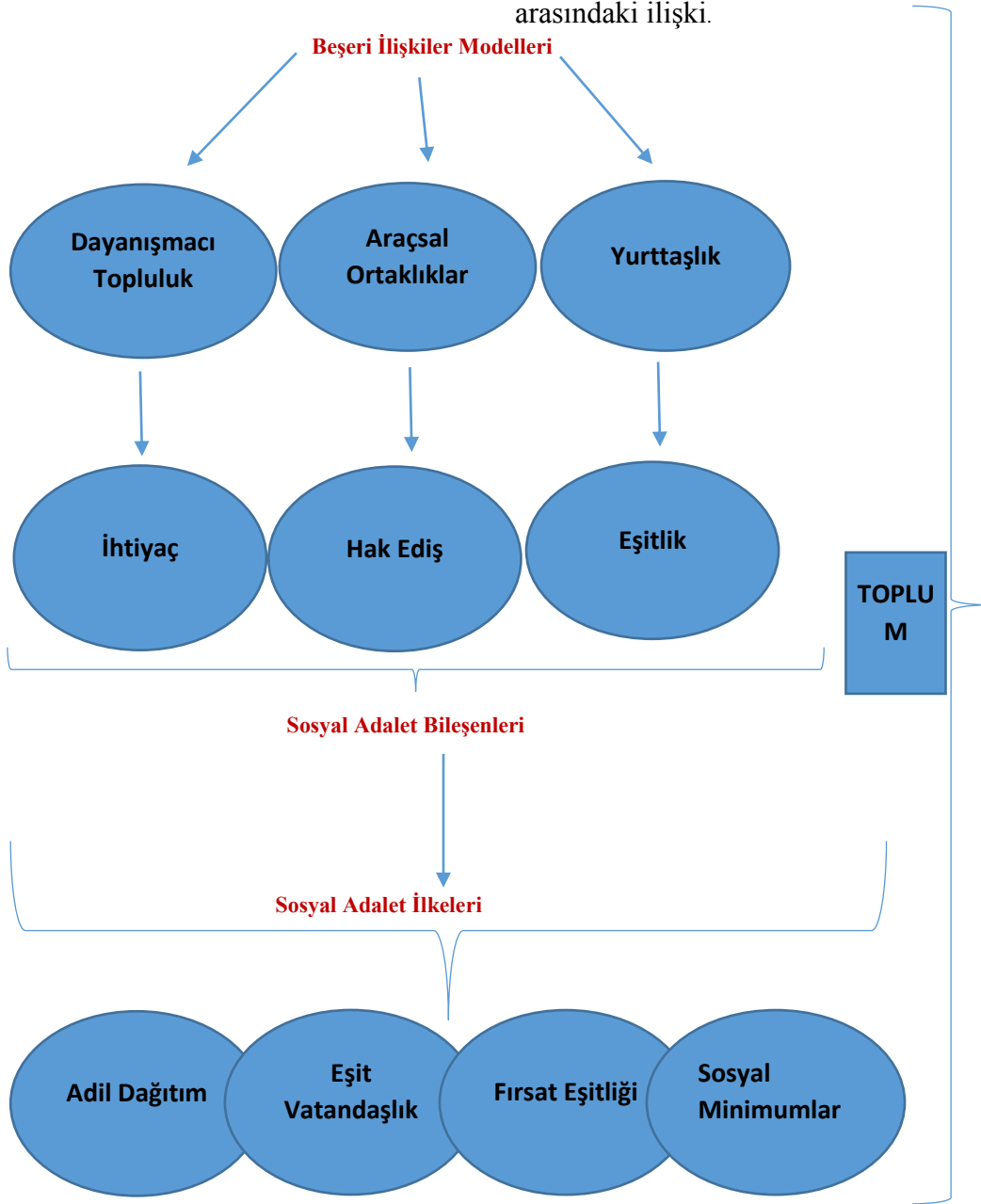
Capeheart & Milanovic’e göre dayanışmacı topluluk, Miller tarafından görece istikrarlı bir toplumda ortak ahlaki sistemin varlığı ve ortak ahlakı kimliğin paylaşıldığı topluluk türü olarak tanımlanır. Karşılıklı anlayış ve güven sonucunda ortaya çıkan ve diğerleri ile yüz yüze etkileşimi gerektiren bir toplum türüdür. Böylece inşa edilen toplumda bireyler, paylaşılan bir kültür sahip olmakla birlikte, akrabalık veya ahbablık vesilesiyle kendilerini dayanışma içinde hissetmektedirler. Yine Miller’e göre modern öncesi toplumlarda dayanışmacı topluluğa örnek köy toplumları verilebilir. Modern toplumlarda ise bu ilişki türü aileler arasında daha sık görülmektedir. Dayanışmacı topluluklarda adalet ihtiyaca göre tanımlanmaktadır. Her bir toplum üyesi yetenekleri ile orantılı olarak diğerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere katkıda bulunmaları beklenmektedir. Bu analiz Marx’ın komünist bir toplumda inşa etmeyi hayal ettiği adalet beklentileri ile paralellik taşıdığı söylenebilir (2007: 41-42).

Miller, farklılık yaratan ihtiyaçlar konusunda ise isteklere veya tercihlere karşı açıktır. Ancak ihtiyaçların ayrıca, bireylere özgü olmaktan ziyade topluluğa özgü olduğu hususu unutulmamalıdır (Robinson, 2010: 84).

Araçsal ortaklık ilişkisi ise, beşeri ilişkileri anlamamızın ikinci bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki temel amaç faydacılıktır. Bireyler diğerleriyle birlikte çalışarak ideal anlamda gerçekleştirebileceği amaçlar, hedefler ve ulaşılmak istenen sonuçlar itibarıyla iyi ilişkiler kurma yoluna giderler (Miller, 1999: 27). Bu ilişki biçimine uygun en ideal adalet bileşeni hak ediştir. Araçsal ortaklık ilişkisinde her bir toplum üyesi, amaçlarını gerçekleştirmek için mevcut beceri ve yetenekleri ile diğerleri ile ortaklıklara girmektedir. Dolayısıyla adalet ortaklıklara yapılan katkı sonucunda amacına ulaştığı zaman ve hak ettiğini aldığı zaman adalet sağlanmış olmaktadır (Miller, 1999, 28). Hak edişler, mevcut var olan yeteneklerle değil, gerçek performansa dayalı olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla Miller, üstün performans sağlayan bireylerin daha çok ödüllendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yani hak ediş bileşen meritokratik bir düzenin kalbinde yer almaktadır (Robinson, 2010: 84).

Beşeri ilişkileri anlamamızın bir diğer yolu ise yurttaşlık kavramı üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla beşeri ilişkilerin üçüncü modeli yurttaşlıktır. İnsanlar diğer toplum üyeleri ile sadece dayanışmacı topluluk veya araçsal ortaklık açısından değil aynı zamanda vatandaşlık statüsünü tanımlayan soyut hakların kazandırıcı veya sunduğu sorumlulukların taşıyıcısı olarak da etkileşim halindedirler(Miller, 1999: 30). Burada ortaya çıkan adalet kavramsallaştırması ise eşitliktir. Miller’e göre eşitlik, her toplum üyesi, kendisine sunulan kişisel korunma hakları, siyasal katılım ve siyasal topluluğun üyeleri için sunduğu çeşitli hizmetlerden yararlanmada her toplu üyesi ile aynı özgürlüğe sahip olduğunu belirtmektedir (Miller, 1999: 30). Dolayısıyla yurttaşlık bireylere verilmiş bir statüdür (Capeheart & Milanovic, 2007: 42).

Şekil 1: Toplumda Millerin Beşeri İlişkiler Modelleri, Adalet Bileşenleri, Sosyal Adalet İlkeleri arasındaki ilişki.

Kaynak: Tarafımca, David Miller The Principles of Social Justice adlı kitabı (1999) ve What is Social Justice (2005) adlı makalesinden oluşturulmuştur.

5.SOSYAL ADALET İLKELERİ

David Miller'in, insan haklarını ve adaleti görünür kılan ihtiyaç, hak etme ve eşitlik kavramları zemininde açıkladığı (Miller, 2005: 5 & Christie, McLachlan, Swales, 2007: 9-10 & Yıldırım, 2011: 10-12) "Eşit vatandaşlık", "Sosyal minimum", "Fırsat eşitliği" ve "Adil dağıtım" ilkeleri Miller tarafından Britanya'da sosyal adalet bileşenlerine bağlı olarak geliştirilmiş sosyal adalet ilkeleridir (Şekil 1).

6. EŞİT VATANDAŞLIK

Marshall'a göre (1965: 78), bir modern toplumda eşit statüde bir vatandaşlık tanımının tam anlamıyla yapılabilmesi için üç temel haktan bahsetmek gerekmektedir. Bu haklar kanun önünde bireysel özgürlük ve eşitlik konularının garanti altına alındığını içermektedir. Bunlar, 18. yüzyılda

temelleri atılmış sivil haklar, 19. yüzyılda bahse konu edinmiş siyasi haklar ve günümüz modern toplumlarda sık sık kullanılan sosyal haklar.

Miller'e göre her vatandaş eşit sivil, siyasal ve sosyal haklara sahip olma ile birlikte bu hakları etkili bir biçimde kullanma ya da deneme hakkına sahiptir (2005: 5; Yıldırım, 2011). Miller mevzu bahis hakların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesinin sadece devletin yasaları ile ya da koyduğu kurallar ile değil; aynı zamanda toplum içindeki her vatandaşın toplumsal yaşama ilişkin davranış ve tutumları ile garanti altına alındığını belirtmektedir. Bu yönüyle her toplumda öncelikle "eşit saygı kültürünün yaygın hale getirilmesi", "birlikte yaşamayı öğrenme ve farklılıklara saygı duyma" bilincinin kazandırılması temel sorumluluktur (Miller 2005: 6; Yıldırım, 2011). Dolayısıyla Miller, hem bireyin kendine karşı sorumlu olması ve minnet duyması hem de diğerlerine karşı aynı hassasiyette bulunması yükümlülüğü nedeni ile adaleti sosyal bir erdem olarak tanımlamaktadır (Robinson, 2010: 83).

7.SOSYAL MİNİMUM

Eşit vatandaşlık kavramının bir ilkesi olarak yaygın şekilde kullanılan bu kavram Miller'e göre eşitlik ilkesi değildir (2005: 7 ;Yıldırım, 2011). Ona göre sosyal minimum; bütün vatandaşlar, temel ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayacak ve bugünün toplumunda onurlu ve güvenli bir yaşamı güvence altına alarak yaşamını sürdürmeyi sağlayacak kaynaklara erişebilmesidir (2005: 5; Yıldırım, 2011). Bütün vatandaşların meşru olarak yetkili kılındığı bir düzene ihtiyacımız olduğunu ifade etmekle birlikte sosyal minimum, sadece para ya da gelirden yola çıkılarak açıklanamamalıdır. Asıl konuyla ilgili sorulması gereken soru saygın bir yaşam sürdürülebilmesi için insanlar neye sahip olmalıdırlar? Sosyal minimumlar, saygın bir yaşam sürdürebilmek için yeterli sağlık bakımı vb. gibi yaşam koşullarını da garanti altına almak demektir. Bundan dolayı bir toplumdaki her birey, standart ve yeterli bir sağlık bakımına erişebilmelidir. Bunun için bireylere sağlanacak kaynaklar onların ödeme gücüne göre değil, ihtiyaçlarına göre dağıtılmalıdır (Miller 2005: 8; Yıldırım, 2011).

Toplumda onurlu bir yaşam inşasının minimumlarından faydalanma sosyal adalet ilkesinin bir gerekliliğidir. Bu konu o kadar geniştir ki, bireylerin günümüz toplumunda internet kullanımından banka atm'si kullanımına kadar her hizmetin asgari düzeyde faydalanmaya olanak sağlayan bir sistemi içermektedir.

8.FIRSAT EŞİTLİĞİ

Her bireyin iş ve eğitim alanlarına dâhil olma gibi toplumsal olanaklara erişimindeki şansı; onların ırkı, cinsiyeti, dini, etnisitesi ve ailenin sosyal sınıfı gibi özellikleri ile değil; bu olanakların gerektirdiği motivasyon, beceri ve yetenekler doğrultusundaki değerlendirmeye bağlı olmalıdır (Miller, 2005: 5 ; Yıldırım, 2011).

Mithaug'un (1996:38) kendi çalışmasında ortaya koyduğu fırsat eşitliği teorisine göre,

- 1) Bütün bireyler kendi geleceklerini/ kaderini tayin etme/ belirleme hakkına sahiptir,
- 2) Bütün toplumlar kendi geleceklerini/kaderlerini tayin etme hakkına sahip bireylerden oluşur,
- 3) Bütün toplumlar, fırsat eşitsizliklerini kendi kendilerine oluşturur,
- 4) Bu nedenle bazı bireyler kendi kaderlerini belirleme deneyimine sahip değildir. Çünkü bu toplumlar kapasite ve imkânlarını geliştirme ihtiyacı içindedir,
- 5) Bunun için bütün toplumlar en az avantajlı olan üyeler arasında kapasitelerini artırarak ve kendi kaderlerini belirleme fırsatları geliştirilerek geleceklerini/ kaderlerini en iyi olacak şekilde tayin etmelidirler.

Fırsat eşitliği teorisi iki hususa/ilkeye işaret etmektedir. Öncelikle birincisi, "eşit şans" ilkesidir; yani toplum bireyleri arasında imkânların kullanılmasında bireylerin hür iradelerini kullanma imkânını vermektedir. İkincisi ise "en uygun (en uygun) imkânlar" ilkesidir. Bu yönüyle toplumda dezavantajlı olanlar desteklenerek bütün toplum üyelerinin hür iradelerinin kullanımını sağlayacak

imkânlar oluşturulacak; bütün toplum üyelerinin hür iradelerinin kullanımını sağlayacak imkânları en iyi şekilde kullanma ilkesidir (Mithaug, 1996: 38-39).

9.ADİL DAĞITIM

Sosyal minimumun ve eşit vatandaşlığın bir parçası olmayan bazı kaynaklar eşitsiz olarak dağıtılabilir. Ancak, herkes için avantajları eşit olarak dağıtmak mümkün değildir. Bu durumda adil dağıtım, şans, hak etme ve seçimle ilişkili olarak açıklanabilir (2005: 5 ;Yıldırım, 2011).

10.SONUÇ

Bu çalışma da kronolojik olarak adalet tartışmaları ortaya konmaya çalışılmış, tartışmaların hangi yönde ilerlediği okuyuculara sunulmuştur. Görülmektedir ki David Miller'e kadar siyaset, felsefi ya da sosyolojik platformlarda iz bırakan hemen hemen her düşünür adalet kavramının anlamını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da bize göstermektedir ki adalet bireyleri veya toplumları bir arada tutmaya olanak sağlayan sihirli bir kavram niteliği taşımaktadır. Ayrıca kendisinden önceki çalışmaları görmezden gelmeyeip teorisini oluşturmaya çalışan İngiliz siyaset felsefecisi Miller, sosyolojik anlamda toplumu okumanın bir yolu olarak durumsallığı ön plana çıkartmış; bir bütün olarak toplumu anlayamayıp adalet ilkeleri genele yayılamıyorsa, davranış örüntüleri bağlamında bir kategorik grup tanımı yapıp çıkmazdan sıyrılmaya çalışmıştır. Dolayısıyla beşeri ilişkiler modelleri tanımlamasını gerçekleştirmiştir. Topluma makro perspektiften bakmak yerine mikro perspektif ile bakmayı deneyen Miller, eşitlik, ihtiyaç ve hak ediş kavramları ile insan ilişkilerinde olası ortaya çıkacak adaletsizliklere çözüm geliştirmeye çalışmıştır. Sadece teorik okumaların yeterli olmayacağı hassasiyetini ünlü kitabında paylaşan Miller, kamuoyu yoklamalarına önem vermesi ile diğer düşünürlerden ayrılmıştır. Toplumsal eşitsizliklerin yoğun olduğu bir dönemde yaşadığımız düşünülürse, zengin ve yoksul arasındaki uçurumun giderek artması, asgari ücretlerin şerefli bir yaşam için yetmeyecek derecede düşük olması ve hak etmediği halde kazanacağı ücretin üzerinde ücret kazanan insanların olması gibi eşit olmayan uygulamalar (Miller, 1999: 70-71) Miller'i sosyal adalet hususunda çalışmaya iten nedenler arasında saymak yanlış olmayacaktır. Son dönem adalet çalışmalarında araştırmacıların yoğun olarak başvurduğu ya da başvuracağı bir isim olarak Miller'in temel görüşleri bağlamında hazırlanan; eşitsiz hayat mücadelesinin yaygınlaştığı küresel bir atmosferde yaşadığımız düşünülürse, çalışmamızın önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Capeheart, L. & Milanovic, D. (2007). *Social Justice: Theories, Issues, and Movements*. Rutgers University Press
- Çebi, S.S.(2012). *Sosyal Adalet (Tarihsel ve Kurumsal Bir Bakış)*,Onikilevha Yayıncılık, İstanbul.
- Gökberk, M. (2007). *Felsefe Tarihi. Remzi Kitabevi, İstanbul.*
- Harvey, D.(2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hobbes T. (2008). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği*, Bicimi ve Kudreti, Çev Selim Lim, YKY yayınları,İstanbul.
- Kaya, M.(2013). *Platon'un Ruh Kuramı*, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XV, Sayı: 1. ss, 171- 182.
- Marshall, T. H. (1965). *Citizenship and social class*. In Marshall, T. H, *Class, Citizenship and Social Development*, Doubleday & Company, New York, pp. 71-134.
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. MA: Harward University Press.
- Miller, D. (2005). *What is Social Justice*. In: *Social Justice: Building Fairer Britain*. Nick Pearce, N., and Paxton, W. (eds.), pp. 5-7, Politico's, UK.
- Mithaug, E.D. (1996). *Equal Opportunity Theory*, Sage Publications, London.
- Ökçesiz, H. (2008).“Hukuk ve Adalet Üstüne Duygular“, *İçinde Hukuk ve Adalet Üstüne*, Doğu Batı, Yıl 4, Sayı 13, ss.235-243.

- PLATON, (1999). Devlet, (Çev.) Sebahattin Eyüpoğlu vd. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- Rawls, J. (1999). A Theory of Justice, Oxford University Press.
- Robinson, M. (2010). Assessing Criminal Justice Practice Using Social Justice Theory, Social Justice Research, No: 23, pp. 77–97.
- Solomon Robert C. (2004). Adalet Tutkusu, Çev: E. Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Şafak Balı, A.(2000). Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Şulul, C. (2009). İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, F.(2011). Üniversite Gençliği “Sosyal Adalet”ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkeleri Bağlamında Bir Eğilim Belirleme Araştırması, Doktora Tezi. Ankara.

ЖАҢА ДӘУІР АДАМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕШЕНДІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

THE FORMATION OF COMPLEX PSYCHOLOGICAL STRATEGIES FOR NEW ERA HUMAN BEINGS

Ospanbayeva МАНАББАТ

Assoc. Prof. Dr., Taraz State Pedagogy University
Omachabbat@mail.ru

Заманауи өзгерістер ағымы адам психологиясының да қарқынды дамуына оң ықпал етуде. Жаңа дәуір адамы адамзат тарихындағы бай тәжірибені бойына сіңіре отырып, өзі өмір сүріп отырған заман ерекшеліктерімен бірге даму үстінде. Бұл құбылыс барлық адамтану саласының мамандарына жаңа міндеттер жүктейді: замандастарымызды қоғамдық құбылыстардан тыс қалмауға, әлеуметтік ортаның тыныс-тіршілігімен қатар өмір сүруге шақыра отырып, олардың санасын жаңаша өмір сүруге бағыттай білу қажет.

Біз өмір сүріп отырған уақыт – жаңа ғасыр, жаһандану ғасыры. Оған тән ерекшелік – барша кедергілер мен айырмашылықтардың жойылып, бірігулердің нәтижесі біртекті мәдениетке әкелетіні. Замандастарымыздың біразына бұл құбылысты қабылдау ұнамсыз әрі түсінулері қиын. Әйтсе де қазіргі кезде ғаламдастырудың алғашқы легі – Ұлы Жібек жолынан басталғаны туралы деректер бой көрсетуде¹.

Сондықтан, қандай да бір деректі қабылдау, я қабылдамау – мәселеге деген қатынас ғана. Одан ақиқат өзгермейді; нақты айтар болсақ, диалектикалық даму алған бағытынан айнымайды. Демек, жаһандану үрдісі өз ережелері мен тәртібін орната бастады. Ал адамзат баласына жаһандану заңдылықтарын мойындап, оған бейімделу міндеті жүктеледі.

Үйреншікті жағдайлардан қол үзіп, оны жаңамен ауыстыру қашанда күрделі. Уақытпен астаса жүріп жатқан мәдениеттердің біртектілену үрдісі ұлттық құндылықтар ауқымын тарылтып бара жатқандай көрінуі мүмкін. Ал егер осы мәселеге жаңаша оймен, екінші қырынан қарар болсақ, керісінше адамзаттың даму қорының әр ұлттың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарымен толығу, баю үрдісін байқаймыз. Келер ұрпақтың бұдан алар тәлімі мол болмақ.

Жаһандану құбылысының нәтижесі ретінде жаңа мыңжылдық адамының пайда болуына ықпал ететін өрісті қалыптастыру концепцияларын ұсынған үнді мистигі Ошо (Шри Раджниш) келешекте ұлтқа, дінге, нәсілге бөлу, жынысқа жіктеудің шектелетінін тұжырымдай отырып, таным және даму жолдары ретінде түрлі бағыттарды ұсынды: суфизм, йога, дзен, буддизм, хасидизм, даосизм, грек философтары, батыс мистиктері және заманауи психотерапия.²

Психология адам туралы пәндердің ішінде орталық мәнге ие ғылым саласы. Басқа пәндер «адам – қоғам – орта» қатынасына негізделсе, психологиялық білімдер психиканы дамытумен қатар, адамның жан-дүниесіне, рухты байытуға бағытталады. Рух асқақтығының негізінде жатқан ұлы күш – махаббат болса, рух еркіндігінің түбі – сабыр екендігі қазіргі кезде жаңа теориялармен дәлелденуде әрі толығуда³.

Әйтсе де, адамзат өркениеті, әсіресе сана эволюциясына қатысты асыл қазына түркі әлемінде Алтын орда, Османлы империясы, Ұлы моғолдар қағанаты сынды қуатты түркі мемлекеттері

¹Ипек Халук. Қара шаңыраққа түркі жұрты қарыздар // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.

²ОШО. Права человека будущего. – М.: София, 2009. – 253 с.

³Крайон «Минувя веку. Ключи к пониманию энергии нового тысячелетия», – М.: София, 2006. – 448 с.

шоғырының дәуірлеген шағында кең қанат жайғаны белгілі. Түркі тарихын бүгінде Отырарсыз не Саурансыз, я болмаса әл-Фараби, Қашқари, Баласағұни және басқа да ұлы ғұламаларсыз елестету мүмкін емес. Қазіргі егемен Қазақстан осы ұлы ойшылдар мен алып қағанаттың заңды мұрагері ретінде ғылымы мен білімін қарыштата дамытуда. Бұл туралы алаштың аяулы азаматы Мағжан ақын (Жұмабаев) «Көп түрік енші алысып тарасқанда, Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?» деп жырлаған-ды өткен ғасырдың басында.⁴

Адам баласының пәни өмірдегі басты миссиясы – «рухани еркіндік» идеясы сопылық ағымнан бастау алып, Йасауи бабамыздың «Диуани хикметінде» негізі қаланды; кейінірек хакім Абайдың «толық адам», дана Шәкәрімнің «кемел адам» ілімдерімен толықты. Олардың кілті пендешілікті жеңу, ақиқат өмір сүру, сүйіспеншілікпен іс қылу, өз болмысыңды танып-білу, жан қасандығынан сақтанып, оны нәрлендіру, ұлы рух көзімен орасан зор махаббатпен қауышу сынды кәміл ілімдер.

Жана дәуір қоғамның қарқынды даму үдерісімен қатар, адам санасының трансформациялануына да айтарлықтай серпін беруде. Айналадағы өзгерістерге сергектікпен қарау, танымдық елгезектік, болмысты нәзік сезіну және интуиитивтік тұрғыда қабылдау – саналы өмір сүрге ұмтылу жауапкершілігін түйсінуді тудырады. Адам тіршіліктің сан алуан нығметтерінің қайнар көзі нақ өзі екендігін сезінгенде санада тың өзгерістер мен сапалық сілкіністер пайда болады. Осылайша ояну құндылықтар басымдығына жаңаша қарап, өмір сүру тетіктерін қалауынша басқаруға және реттеуге мүмкіндік береді. Сана сергектігі жеке адам болмысының оң өзгерісін қамтамасыз ете отырып, айналасына да айтарлықтай жағымды ықпал етеді. Күн шуағымен тіршілік атаулыны нұрға бөлейтіні секілді, рухы еркін кемел адамның көкірек көзі көпке сәуле шашып, қараңғыны жарық етеді.

Жанарулар заманы тіршіліктің баға жетпес тамаша туындысы – адамды барынша жетілдіруге (дамытуға) және бақытты, табысты етуге бағдарланған инновациялық психологиялық теорияларды көптеп тудыруда. Олардың қатарында М.Норбековтың ағзаны қуаттандыру арқылы сауықтыру психологиясын, Л.Хейдің «өзіндіктаным», «кешірім-тазару» концепцияларын, В.Синельниковтың «ниет күші» теориясын, Н.Правдинаның жетістік психологиясын, Н.Козловтың өзара қарым-қатынастарды реттеуге бағытталған әлеуметтік практикалық психологиясын, С.Коноваловтың «Адам – ақпараттық-қуаттық жүйе» концепциясын, П.Ивановтың «Балақай» сауығу әдістемесін, Мартин Брофманның «ақ нұр», «сәуле» арқылы өзіндік сауығу тәсілін, Крайонның (Ли Кэрролл) метафизикалық ілімі мен дуализм теориясын, Ошоның (Шри Раджниш) сана трансформациясы концепцияларын атауға болады⁵.

Адамзаттың өзіндей көне ақиқат пен табиғи білімдердің замана ерекшелігіне сай өңделіп, тасымалдануын қамтамасыз еткен новатор-психологтардың жаңа дәуір адамын қалыптастыру үрдісіндегі еңбектері ерен. Олардың барлығына ортақ құндылық – авторлық концепциялардың негізіне «рух еркіндігі» теориясын қалай білулерінде. Бұл инновацияларда мәдениет, сенім, әлеумет ерекшелігі, ұлттық сипат жоқ. Олар адамзат баласына ортақ туындылар; ең бастысы адам игілігіне бағытталуымен құнды.

Жуырда «Егемен Қазақстан» газетінде Нобель сыйлығының 2001 жылғы лауреаты, америкалық экономист Джозеф Стиглицтің «Алапат сызат» атты сараптамалық туындысына жасалған аналитикалық шолу жарияланды. Осы еңбектің түп идеясы «ұлан-ғайыр байлық пен ҰЛЫ САНА қатар жүрсе, қоршаған орта да, адамзат болмысы да иманды арнаға түсер еді» деп тұжырымдалады.⁶

Автордың «ұлы сана» категориясы субъективті саналардың жиынтығы ретіндегі космостық сана, ал «ұлан-ғайыр байлық» анықтамасы материалдық игіліктер ғана емес, рухани азықпен нәрленген жан-дүниенің байлығы. Бұлардың бірі озып (дамып), екіншісі одан қалып қойса,

⁴ Ипек Халук. Қара шаңыраққа түркі жұрты қарыздар // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.

⁵ Оспанбаева М.П. Психологияны оқытудағы инновациялар // Жантану мәселелері. – А., 2011. №1, 3-7 бб.

⁶ Ахметов Әділ. Сына қағылған сызат: Joseph Stiglitz. «The Great Divide» (2015ж.) // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.

күткендегідей жоғары нәтиже тумайды. Адам баласының ұлылығы осы екеуін қатар алып жүру мүмкіндігінде және таңдауында: рухтың кемелденуі нәтижесінде сананың сәулеленуі!

Қазіргі уақытта психологтардың арсеналында психотехникалардың бай қоры бар. Оларды қолдану кезінде іс жүзінде әрдайым жоғары нәтижелілікке қол жете бермейтіні неліктен? Себебі психиканы дамыту, түзету, реттеу сынды күрделі әрі ұзақ мерзімді психологиялық сүйемелдеу әрекетінде жалаң психотехникаға сүйену жеткіліксіз. Мұнда бірінші орында клиенттің психологтың жетегіне ілесе білуі, тапсырыс берушіге тән енжарлықтан арылып, әрекеттің белсенді қатысушысына айналуы (бірлескен іс-әрекет), яғни өз болмысындағы психологиялық мәселені шешуді толығымен маманның мойнына артпай, өзі де жауапкершілікті сезініп, оң нәтижеге жылдам қол жеткізуге барынша ынталы болуы орынды. Ал нәтижеліліктің негізгі шарты – клиенттің рухын тәрбиелеу болып табылады. Рух дамымайынша психологиялық мәселеден толық арылу мүмкін емес; нәтижеге қол жеткізілгенімен, ол түбегейлі болмайды; біраз уақыттан соң қайта қайталану қаупі бар. Клиенттің сеніміне ие болу үшін оның толық әрі біржола сауығуын қамтамасыз ету қажет. Егер олай болмаған жағдайда, маманның беделіне нұқсан келеді; салдары мамандыққа тиеді: психология ғылымы қадірсізденеді. Қалың көпшіліктің санасын ояту, рухын байыту – маманның кәсіби құзыреттілігін барынша арттыруды көздейді.

Жаңарулар заманындағы басты ерекшелік – үдемелі ақпараттық даму академиялық білім мазмұнының қолданбалылығын барынша арттыруды міндеттейді. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Адами капиталға, әсіресе ерте балалық шақтан бастап, кемелдену кезеңіне дейін білімге қаржы жұмсау қоғам мен экономикаға айтарлықтай табыс әкелетіні бүгінгі таңда дәлелдеуді қажет етпейтін факторлар. Адами капиталды қаржыландырудың өзгермелі әлемге жылдам бейімделе алатын, техника тіліне жетік, өнімді жұмыс күшін жасау үшін аса қажеттігі және бүгінгі таңда білім беруге жұмсалатын қаржыны әлеуметтік қажеттіліктерге арналған шығын ретінде қабылдамай, экономикалық инвестиция ретінде түсіну керектігі «Қазақстан Республикасында білім берудің 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында» (бұдан ары қарай – Мемлекеттік бағдарлама) айқын көрсетілді. Осы құжатта білім берудің экономикалық тиімділікпен қатар, әлеуметтік табысқа да қол жеткізетіні: азаматтық қатынасы берік, қоғамдық санасы жоғары әлеуметтік капиталдың қалыптасуына ықпал ететіні анықталды. «Білім беру, ерте балалық шақтан бастап, әлеуметтік, еріктік-эмоциялық, интеллектуалдық т.б. аса қажетті өмірлік дағдылардың қалыптасуында маңызды мәнге ие. Келешекте білім берудің барлық түрінің тиімді дамуының пайымды дәйектемесі осында. Қазақстанға білім беруді түбегейлі жаңарту қажет: білім беру сапасы жақсарып, оған жұмсалатын қаржы көлемі қомақты әрі тұрақты болуы тиіс»⁷.

Академиялық білімдер мазмұнының қолданбалылығын арттыру үшін онда берілген психологиялық материалдарды нақты өмірмен барынша тығыз байланыстыру шарт. Оқу мазмұны ізгілендіру қағидасына сәйкес құрылуы қажет. «Білім – берушіден» қағидасы білімді тасымалдаушы, оқушы жанына жеткізе білушіге, яғни ұстазға сын. Пәнді жетік білу, әдістемені шебер меңгерумен бірге, оқытушылық жұмыс нәтижелілігі шәкірт жанын ұғыну, өзіне тарта білу, өмір сүруге, білімпаздыққа, мамандыққа құлшынысын арттыру, әр оқушыға дифференциалды қатынаспен сипатталады. Мәселе – білім мазмұнынан тыс; білім берушінің өз ісін қаншалықты жауапкершілікпен, нәтижелі атқара алуында. Бұл тұрғыдан қарағанда, жаңа дәуір мұғалімінің қызметіне қойылар талап деңгейіне қоса, оның жеке басының адамгершілік сапалары да барынша ескерілері хақ.

Мемлекеттік бағдарламада «жастар әлеуетінің ашылу тетігін жүзеге асыру» міндеттелген. Бұл – білім беру мазмұнына жаңаша қатынасты қалыптастыруды қажет етеді. Білім берудің барлық буынында, әсіресе, жоғары оқу орындарында академиялық еркіндік қағидасына

⁷Қазақстан Республикасында білім берудің 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – А., 2010., - 51 бет.

сәйкес құрылған білім бағдарламасының мазмұнын озық инновациялармен толықтыру арқылы білімгерлердің рухани-адамгершілік дамуына, өзіндік жетілуіне, дербестігіне, сана-сезімінің заманауи үрдістерге лайық бейімделуіне, ойлау стилінің өзгеруіне, өз-өзіне сенімділігінің артуына, іс-әрекеті мен көңіл-күйінде жағымды қатынастың басымдығына, қоғамдық мінез-құлықтың позитивті жақтарының артуына қол жеткізуге талаптану шарт.

Қазақстанның оңтүстік өңірінде «Ұстаздар шеберханасы» деп аталатын Тараз мемлекеттік педагогикалық институтында «Жаңа дәуір адамы» концепциясы жасалды. Концепцияда адамның әлеуметтік ортасын кеңістік заңдылықтары мен адами құндылықтарға негіздей құра отырып, зерек те елгезек, өз бетінше шешім қабылдай білетін, уақытты бағалайтын, іс-әрекеті табыстылық пен сәттілікке бағдарланған, өмірін қалауынша құра алатын рухани еркін, тәуелсіз азаматты қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық инновациялары берілген. Концепцияға арқау болған «Бала – тапқанның емес, баққанның шырағы» деген бабалар сөзі. Оның негізгі түйіні – адамды сүю. Отбасы тарапынан болсын, бала бақша, мектеп тарапынан болсын, әрдайым баланың көңілін аулап, қызықтыра білу, өмірге құлшыныс сезімін тәрбиелеу, бос уақытын тиімді ұйымдастыру; ең бастысы – өзіндік пікірін, өзіндік бағасын көтеру, көңіліне сенім ұялату. Бұл ретте онымен әңгімелесу ең қарапайым әрі қуатты тәсіл. Ол келесі қағидаларға негізделуі керек: шынайы жанашырлық, тыңдау және түсінуге ынталылық, сенім. Сұхбат барысында мына шарттарды ұстану қажет:

1. тығырыққа тірелу себебін анықтау,
2. жағдайды ушықтырмау,
3. шарасыздықты жою,
4. қалыптасқан жағдайдан шығу жолдарын жоспарлау,
5. айналасына сенім ұялату,
6. өз күші мен мүмкіндіктеріне деген сенімді ұлғайту.

Тұлға бойында мейірім, адалдық, жауапкершілік, еңбекқорлық сынды тұлғалық қасиеттерді дамытуда психологиялық инновацияларды қолдану тиімді болып табылады.

- ✓ оң өзгерістерге бағыттауға арналған психологиялық терапиялар кешені (арттерапия, драматерапия, ойын терапиясы, ертегі терапиясы т.б.),
- ✓ рухани дамуды жүзеге асыруға бағдарланған инновациялық психотехникаларды қолдану,
- ✓ клиентпен бірлесе отырып, оның болашағының үлгісін құруға көмектесуі.

«Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың стратегиялық жоспарында» жаңа білімдер туралы ғылыми зерттеулерге басымдық берілген. Осы мақсатта 5B050300 – Психология мамандығының оқу жоспарындағы базалық және мамандану пәндерін инновациялармен толықтырудың алғашқы нұсқасы жасалды (1-кесте)⁸.

Кесте – 1. 5B050300 – Психология білім бағдарламасының мазмұнын инновациялармен толықтыру жобасы (басы)

№	Жаңа дәуір білімдері	Мамандық шеңберінде қолдану
1	2	3
1	Л.Хейдің «өзіндіктаным» концепциясы	«Даму психологиясы» курсы: тұлғаның өзіндік жетілуі
2	Л.Хейдің «кешірім-тазару» концепциясы	«Жалпы психология» курсы: «Эмоция және сезім» тақырыбына
3	В.Синельниковтың «ниет күші»	«Жалпы психология» курсы: «Мотив»

⁸Оспанбаева М.П. Білім – қоғамды әлеуметтік жаңғырту әлеуеті. «Қазақстан жолы – 2050: білім берудегі интеграция және инновациялар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы. – Т., 2014.

	теориясы	тақырыбына
4	М.Норбековтың «Октава» теориясы	«Практикалық психология» курсы: иландыру әдісі
5	Н.Козловтың өзара қарым-қатынастарды реттеуге бағытталған әлеуметтік практикалық психологиясы	«Жалпы психология» курсы: «Қарым-қатынас» тақырыбына
6	Н.Правдинаның жетістік психологиясы	«Әлеуметтік психология» курсы: табыстылыққа үйрету тетігі
7	Крайонның (Ли Кэрролл) метафизикалық ілімі	«Практикалық психология» курсы: НЛБ әдісі
8	Крайонның (Ли Кэрролл) дуализм теориясы	«Тұлға теориясы» пәні: тұлға құрылымындағы эго және суперэго.
9	Дж.Кохтың «Бейсана» теориясы	«Жалпы психология» курсы: «Сана және бейсана» тақырыбына

1-кестенің жалғасы

1	2	3
10	Л.Хейдің «ойлау стилін өзгерту» теориясы	«Жалпы психология» курсы: «Ойлау» тақырыбына
11	Л.Хейдің аффирмациялар теориясы	«Жалпы психология» курсы: ойлау мен сөйлеудің өзара байланысы.
12	С.Коноваловтың «Адам – ақпараттық-қуаттық жүйе» концепциясы	«Жалпы психология» курсы: адам, индивид, тұлға мәселелері.
13	В.Синельниковтың «Қуатты Айкидо» теориясы	«Практикалық психология» курсы: басқаға ықпал ету тәсілі.
14	В.Синельниковтың «Ауруыңды сыйла» (асқындирма) теориясы	«Денсаулық психологиясы» курсы: сауығудың психологиялық тәсілдері.
15	П.Ивановтың «Балақай» сауығу әдістемесі	«Жалпы психология» курсы: «Мінез», «Ерік» тақырыптарына (ұстамдылық, сабыр)
16	М.Норбековтың ағзаны қуаттандыру арқылы сауықтыру психологиясы	«Практикалық психология» курсы: өзін-өзі басқару.
17	Мартин Брoфманнның «ақ нұр», «сәуле» арқылы өзіндік сауығу тәсілі	«Практикалық психология» курсы: өзін-өзі басқару.
18	Крайонның (Ли Кэрролл) «Адам мүмкіндіктері» теориясы	«Жалпы психология» курсы: адам, индивид, тұлға мәселелері.
19	Ошоның авторлық медитациялары: «динамикалық медитация», «випассана», «кундалини», т.б.	«Практикалық психология» курсы: өзін-өзі жетілдіру.

Жаңа білімдер жаңа дәуір адамының ерекшеліктері мен құқықтарын анықтауға ықпал етеді. Ошо концепциясына сәйкес, ол 10 негізгі жағдайға құрылған: біріншіден, адам өмір сүріп, өсіп-өнуге, өркендеуге құқылы; екіншіден, бірден бір тіршілік көзі ретіндегі махаббатқа құқылы; үшіншіден, адам өмірінің өлшемін өзі анықтауға құқылы; төртіншіден, ақиқатты іздеп-табуға; бесіншіден, шындықтың кілті – медитацияны қалауынша жасауға ерікті; алтыншыдан, азаттық пен еркіндікке деген ұмтылыс; жетіншіден, адамзат баласының ортақ

қоғамы; сегізіншіден, әр адамның қайталанбас даралығы; тоғызыншыдан, баршаға ортақ өкімет болуы және оныншыдан, салиқалы таңдауға (сайлау) құқылы⁹.

Жана дәуірмен үндестікте тіршілік етіп, салтанат құрар адам болмысын қалыптастырудың маңызды тәсілі ретінде медитативті үнсіздік ұсынылады. Тыныштық арқылы адам бойындағы ашушаңдықты, психоневрологиялық ауруларды, гипертония, бас сақинасы сияқты дерттерді емдеуге болады. Үндемей, тыныштық күйде, тыныс алуды қадағалап қана отыру жанды тынықтырып, қан тамырларының кеңіп, мидың қалыпты жұмыс істеуіне жағдай жасайды. Әдетте ашуланып отырған адамды оңаша қалдырған жөн. Бұл өз-өзіне келіп алсын, ойын жинақтасын, жаны тынышталсын дегенді білдіреді. Асқазан жарасы, ішек аурулары сияқты аурулар шудан, шектен тыс ашуланудан туатын көрінеді. Ол үшін дәрімен емделгенше, шусыз, тыныш жерде демалып, адам өз жанына тыныштық сыйласа, зат алмасу да, қан айналу да қалыптандырылады. Сондай-ақ, жүрек-қан тамырлары, шизофрения, эпилепсия ауруларына шалдыққан адамдарды да үнсіздікпен, тыныштықпен емдеп жазуға болады¹⁰.

Тұлғаның психологиялық саулығы мен физиологиялық даму ерекшелігі тығыз байланысты. Егер оның бірінде қандай да бір ақау көрініс берсе, екіншісі қалыпты ырғақтан ауытқи бастайды. Қатты дене ретіндегі тәннің саулығы эфирлі денелермен үйлесімділікте жүреді. Ал «ой әлемі», «сана әлемі», «эмоция әлемі» сынды көзге көрінбейтін нәзік қабаттар психологиялық болмыс ерекшелігін анықтайды. Сырқаттың метафизикалық себебін ажыратып, оған сол деңгейде ықпал ету арқылы кеселден арылтып қана қоймай, ағзаның тұтастығы қамтамасыз етіледі. Бұл туралы Л.Хей және В.Синельников еңбектерінде кеңінен талданған.

Жана мыңжылдық адамының қалыптасуына ықпал ететін тұлғаның жауапкершілігін арттыру, сезімдік түйсікті ояту, сананы сілкіндіру, рухты нәрлендіру, тағы да басқа психологиялық стратегиялардың жемісті жұмыс жасауы, сырттан әсер ету күшіне қарағанда, өзіндік талпынысқа көбірек тәуелді. Сананың ояну жолын таңдауы, болмысының ашылуын қалауы, мақсатқа ұмтылысы, ерік-жігері, тәуекелі – адамның көкірек көзінің ашылып, санасының сәулеленуі, өмірінің гүлденуі жолындағы жеке, дербес қадамы. Ол өмірлік тәжірибе жинақтауымен, шалыс басқан қадамдарынан сабақ алуымен, қорытынды жасай білуімен қымбат әрі құнды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ипек Халук. Қара шаңыраққа түркі жұрты қарыздар // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.
2. ОШО. Права человека будущего. – М.: София, 2009. – 253 с.
3. Крайон «Минуя веку. Ключи к пониманию энергии нового тысячелетия», – М.: София, 2006. – 448 с.
4. Ипек Халук. Қара шаңыраққа түркі жұрты қарыздар // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.
5. Оспанбаева М.П. Психологияны оқытудағы инновациялар // Жантану мәселелері. – А., 2011. №1, 3-7 бб.
6. Ахметов Әділ. Сына қағылған сызат: Joseph Stiglitz. «The Great Divide» (2015ж.) // Егемен Қазақстан. №203 (28931), 22 қазан 2016ж., 4-б.
7. Қазақстан Республикасында білім берудің 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. – А., 2010., - 51 бет.

⁹Ошо. Основные права нового человека. – М.: София, 2011. стр. 14-23.

¹⁰Арыстанбек Асылзат. Үнсіздік – шипалы ем // Егемен Қазақстан. №198 (28927), 15 қазан 2016ж, 7-б.

8. Оспанбаева М.П. Білім – қоғамды әлеуметтік жаңғырту әлеуеті. «Қазақстан жолы – 2050: білім берудегі интеграция және инновациялар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы. – Т., 2014.
9. Ошо. Основные права нового человека. – М.: София, 2011. стр. 14-23.
10. Арыстанбек Асылзат. Үнсіздік – шипалы ем // Егемен Қазақстан. №198 (28927), 15 қазан 2016ж, 7-б.

ЖАҢДАНУ ӘЛЕМІНДЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

ADOLESCENT MENTHAL HEALTH AND ITS PSYCHOLOGICAL ASPECTS INA GLOBALING
WORLD

Nurmukasheva Salima KAİRJANOVA

Prof. Dr., Kh. Dosmukhamedov Atyrau State Universitynurmukasheva.s@mail.ru

Shugaeva GULSHAT

Assis. Prof. Dr., Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University

...Адам денесінің жетілуі – оның саулығы;
егер денің сау болса, онда оны сақтау ал
егер сау болмаса, онда денді сауықтыру
керек.

Әл-Фараби.

XXI-ғасырда өмір сүріп, білім алып жатқан балалардың денсаулығы кімді болсада ойландырады қыяқ. Денсаулық – өмірге келген әр баланың ең қасиетті де құнды, қайталанбас, жоғалса қайта орнына қиындықпен келетін, орны толмас асыл қазына. Әрбір өркениетті мемлекеттің алдына қойған басты мақсаты – өз халқының денсаулығын жақсартуды қамтамасыз ету болып табылады. Жеке индивидтен бастап бүкіл ұлттың денсаулығын сақтау мен нығайту мәселесі мемлекетімізді ең негізгі міндеттердің бірі.

Еліміздің даму бағытын бекіткен Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің барлық жолдауында балалардың денсаулығына, білімі мен тәрбиесіне баса назар аударып келе: денсаулығы мықты ұрпақ – ел болашағы-деген болатын.

Жас ұрпақтың психикалық денсаулығы білім беру саласының негізгі міндеттерінің бірі болғандықтан, осы проблеманың бір жағын шешуде «Жаңдану әлеміндегі жасөспірімдердің психикалық ден-саулығы және оның психологиялық аспектілері» деген тақырыптың көкейкестілігі сонда, жасөспірімдерді жеке тұлға етіп қалыптастыруда оларды психикалық жағынан сауықтыру мәселесін психологиялық тұрғыда зерттеу бүгінде психология ғылымының өзекті мәселелерінің бірі. Бұл проблеманың кейбір мәселелерін психология ғылымының көптеген салалары қарастырады:

Жас ерекшеліктер не даму психологиясы;

Педагогикалық психология;

Әлеуметтік психология.

Аталмыш психология салаларының бірі түрлі жас аралығындағы адамдардың психикалық ерекшеліктерін зерттесе, енді бірі оқу мен тәрбие процесінде балалардың білім мен тәрбие алуда психикалық танымдық процестерімен, қасиеттерінің даму ерекшеліктерін және психикалық жағдайын қарастырса, психологияның тағы бір саласы әлеуметтік психология әлеуметтік ортадағы адамдардың қарым-қатынасын, әлеуметтік ортаның психологиялық ахуалын зерттеуде. Демек, жасөспірімдердің денсаулығы түрлі жас кезеңдерде психиканың дамуына, оның қалыптасуына, психиканың дамуына әсер ететін факторлар мен мотивтерге және жасөспірім өмір сүретін әдеуметтік ортаның психологиялық ахуалына байланысты.

Жоғарыда аталған психологияның барлық саласында психика деген ұғым бар. Олай болса психика бұл шынай өмірде бейнелейтін мидың қызметі. Демек, шынай өмір бұл жасөспірімдердің ішкі сезім, көңіл-күйі. Олай болса ішкі сезім, көңіл күй ден-саулықтың

негізі. Психиканың жетілген түрі оның ең жоғарғы формасы сана болса ол мидың қызметі. Олай болса психика сау болса онда денсаулық сау.

Бүгінде жасөспірімдердің психикасының дамуы бір қалыпты ма деген заңды сұрақ туындайды. Жасөспірімдердің психикасының дамуы түрлі. Мәселен, біреулерде психика:

- ✓ қалыпты дамуда;
- ✓ психика дамуында тежелістер бар;
- ✓ психика дамуында ауытқушылықтар баршылық.

Егер психика дамуы соңғы аталған 2,3 екі бағытта болса, онда бұл психика бұзылысын көрсетеді. Психика бұзылысы бұл денсаулықтың бұзылуы деп санау қажет. Күнделікті тәжірибеге не ақпарат құралдарына сүйенсек, бүгінде жасөспірімдердің психологиясы тұрақты не бір қалыпты деп айту қиын. Мәселен, жасөспірімдерді психологиялық тұрғыда талдасақ онда олардың ішінде:

- ✓ өте мазасыз, өзін ұстай алмайтын, үнемі кикілжіңге тез түсетін, тез ашуланатын балалар бар болса;
- ✓ екіншілерінің көңіл-күйі жоқ, үнемі жабырқау жүретін балалар;
- ✓ үшінші бірі топқа қарым-қатынасқа түспейтін, тұйық, оқшау жүретін т.б. балалар.

Жасөспірімдердің бұндай психологиялық эмоционалды жағдайы тікелей баланың денсаулығына әсер етеді. Осы және өзгеде психологиялық проблемалар соңғы жылдары психология ғылымының тағы бір саласының яғни «Денсаулық психологиясы» пайда болуына ықпал етті. Бұл саланың өзекті проблемаларын А.Маслоу, К.Роджерс, А.А.Ананьев, О.С.Васильева, А.В.Воронина, И.В.Дубровина қарастырды

Аталмыш және өзгеде ғалымдар денсаулықтың психологиялық аспектілерін түрлі бағытта зерттеп, денсаулық психологиясы байланысты түрлі ұғымдар ұсынады: Б.С.Братусь «Психикалық денсаулық», И.В.Дубровина «Психологиялық денсаулық», Ю.А.Кореляков «Рухани денсаулық», Л.М.Митина «Тұлғалық денсаулық», О.И.Даниленко «Жанның саулығы». Сондай-ақ аталмыш авторлар психика саулығы дегеніміз – адам мен сыртқы дүние арасындағы тепе-теңдік жағдай, оның әлеуметтік ортаға, физикалық, биологиялық және психикалық ықпалдарға қатысты реакциясының сай болуы. Психика саулығын білдіретін үш деңгейді көрсетуге болады:

- ✓ Психофизиологиялық саулық деңгейі (орталық жүйке жүйесінің қызметімен, жағдайымен анықталады);
- ✓ Жеке психологиялық саулық деңгейі (психикалық іс-әректінің жағдайымен, қызметімен анықталады);
- ✓ Тұлғаның саулық деңгейі (адам қажеттіліктері мен әлеуметтік орта талаптары, мүмкіншіліктері арасындағы қатынаспен анықталады);

Жоғарыда айтылғандарды қортындылай келе психикасы сау, қалыпты дамыса онда жасөспірімнің дені де сау. Дегенмен, өкінішке орай бүгінде жаһандану әлімінде жасөспірімдердің психикасының бұзылуына түрлі факторлар мен мотивтер әсер етуде. Солардың бірі түрлі ақпарат құралдары. Олай болса бүгінгі оқушы технократ, яғни ақпаратты көбіне компьютер, телевизор, ұялы телефон сынды жедел ақпарат көздерінен жинақтайды. Өзімізге белгілі ақпарат көздері және оның мазмұны әрине түрлі. Бүгінде психика дамуына кері әсер ететін ақпарат көздерінің бар екені шындық. Қандай ақпарат болмасын жасөспірімдер оны психикалық танымдық процестер арқылы алады. Психикалық танымдық процестер, психикалық жағдайлар мен психикалық қасиеттер тікелей байланысты. Демек, түйсіну, қабылдау арқылы алынған теріс ақпараттар жасөспірімдердің психикасына кері әсер етіп қана қоймайды, егер теріс ақпарат көздері көбейсе және қоғамдық әлеуметтік орта оның материалдық, әлеуметтік жағдайы не отбасында психологиялық ахуал болмаса, онда осы аталмыш жағдайлар психикаға күш түсіріп

денсаулықты бұзады. Егер оны жеке талдасақ жас өсірімдердің бұзылуына яғни балалардың жоғарыда аталған жағдайға түсуіне ықпал ететін түрлі факторлар мен мотивтер:

- ✓ Түрлі ақпарат құралдары;
- ✓ Экологиялық жағдай;
- ✓ Шылым шегу, алкоголизм, нашақорлық, токсикомания, ойын құмарлық және т.б.) сияқты зиянды заттар;
- ✓ Жасөспірімдердің өзіне деген сенімділігін жоғалтуы;
- ✓ Дене еңбегімен айналыспау;
- ✓ Дұрыс тамақтанбау;
- ✓ Уақытты дұрыс пайдаланбау;
- ✓ Гигиеналық талаптардың орындалмауы;
- ✓ Ерте жүктілік;
- ✓ Отбасындағы әлеуметтік материалдық жағдайлар мен отбасындағы дау-дамайлар яғни отбасында психологиялық ахуалдың болмауы;
- ✓ Баланың жас кезінен түрлі ауруларға шалдық үнемі ауруы;
- ✓ Балалардың түрлі қарапайым ауруларына ата-ананың мән бермеуі;
- ✓ Балалар оқыс жағдайларға ұшыраса да олардың дер кезінде дәрігерлерге көрінбеуі;
- ✓ Оқу материалдарының күрделенуі;
- ✓ Педагогикалық ұжымының авторитарлық тәсілдерді пайдалануы т.б.
- ✓ Осы не өзгеде мәселелер жасөспірімдердің психикасын оның психологиясын:
- ✓ ішкі жан дүниесі алай дүлей күйге түсіреді;
- ✓ көңіл күйінің хошын жояды;
- ✓ іс-әрекетке деген дұрыс көзқарасын болдырмайды;
- ✓ шаршатады, қалжыратады т.б.;
- ✓ стресске, фрустрацияға ал кейде афектіге т.б. жағдайларға түседі.

Олай болса жасөспірімдердің психикасын қандай күйде екенін білсек, онда біз олардың психологиясын білеміз. Ал, жасөспірімдердің психологиясы, олардың психикасы ол баланың денсаулығын білдіретін негізгі көрсеткіш. Олай болса жасөспірімдермен жұмыс жасайтын қай саланың педагогтары болмасын, баланың психологиясын, оның психикасының дамуын білу керек. Білу үшін оларды комплексті түрде зерттеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья СПб, 1998.
2. Никифоров Г.С. Психическое здоровье СПб, 1998.
3. Абрамова Ю.А. Психология в медицине М.1998.
4. Г. Икіманова. Саулық пен сымбат. — Алматы: Қайнар, 1991.

İSLAM İNANCINDA ENGELLİLERİN DURUMU

STATUS OF DISABILITIES IN ISLAMIC BELIEF

Vechi SÖNMEZ

Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı,
vsonmez66@gmail.com

Özet

İslam dinine göre yüce Allah'ın eliyle yaratılan ve Allah'ın ruhunu taşıyan ilk insan Hz. Âdem, engelli değildi. Fakat onun, cennet yurdundan dünya gibi meşakkatli bir âleme intikaliyle dünyada doğan çocukları için aynı şeyler söylenemez. Dolayısıyla 'engelli', 'özürlü', 'sakat' ve 'özel ihtiyaç sahipleri' gibi kavramlarla ifade edilen ve araştırmamıza konu olan bu özel insanların tarihi, insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar gider. Çeşitli nedenlerle engelli durumuna düşen bu insanlar, adaletin, hakkın ve hukukun hâkim olmadığı tüm zaman dilimlerinde çok büyük acılar çektiler. Bu acılar yakın bir tarihe kadar da devam etti.

Fakat son bir asırdır demokrasi, özgürlük, insan hakları gibi gün geçtikçe önemi artan konular, toplumsal bir boyut kazanmıştır. İnsanlık adına sevindirici olan bu gelişmelerle birlikte engelli bireylere bakış açısı da pozitif yönde ivme kazanmıştır.

Ancak dünya genelinde 500 milyon engelli insanın yaşadığı düşünüldüğünde insanlığın bu önemli konuda daha alacağı çok yolun olduğu görülmektedir. Ayrıca insanın kendi eliyle sebebiyet verdiği savaş, terör, trafik, alkol, uyuşturucu, iş kazalarının yanında, deprem, sel, yangın gibi doğal afetler düşünüldüğünde bu konunun dini, sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki boyutlarının sürekli gündemde tutulması ve çözümler üretilmesi gerekliliği apaçık ortadadır.

İşte biz de bu bildirimizde, temelde bir insan hakları meselesi olan böylesi önemli ve güncelliğini hiç yitirmeyen bir konuyu, engellilik tarihini de göz önünde bulundurarak, İslam açısından incelemeye gayret gösterdik. İslam hukukunun iki asıl kaynağı olan Kur'an ve sünnetin engellilere bakış açısı nedir? Kur'an, engelli Peygamberlerden söz etmiş midir? Hz. Muhammed (s.a.) dönemindeki engelli sahabeler nasıl muamele görmüşlerdir? Kur'an ve sünnete göre engelli olmanın sebepleri nelerdir? Engellileri ilgilendiren usulî ve fikhî kurallar onlara ne gibi kolaylık veya yükümlülükler getirmiştir? İslam hukuk âlimleri engellilerden bahsetmişler midir? gibi merak edilen sorulara cevap aramaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hak, Engelliler, Mükellef, İbadet.

Abstract

According to Islam religion, the Prophet Âdem who was created by God's own hand and carried God's soul was not disabled. But the same thing can not be said about his children who were born after his passing from heaven to the earth. Consequently the history of these special people who we call "disabled", "paralysed", "handicapped" and "person who needs special care", the subject of our research, goes back to the first period of human history. These people who became disabled due to various reasons, suffered a lot in all periods of time when there weren't any right, law and justice. These sufferings have continued recently.

But in the last century some concepts like human rights, freedom and democracy which are being more and more important have gained a social dimension. With the help of those pleasing developments the view to disabled people has also changed positively.

Considering that there are 500 millions of disabled people living on the earth we can see there is still a long way to take. It is very while we consider wars, terrorism, traffic, alcohol, drugs, work

accidents caused by man himself as well as natural disasters such as earthquakes, flood, fire, it is quite obvious that its religious, social, economical, political and legal aspects should always be kept in the agenda and that solutions should be found to it.

In our study, we tried to issue a subject, an important and mainly human rights subject that has never lost its importance, according to Islamic Law by considering the history of disability as well.

What is the point of view of Qu'ran and the Sunna, the main sources of Islamic Law about disabled people? Has Qur'an mentioned about disabled prophets? How were the disabled people treated in the time of Prophet Mohammed? According to Qur'an and the Sunna what are the reasons of being disabled? What kind of advantages and obligations have Usulî and Fikhî rules concerning the disabled, brought to them? Have Islamic Law scholars talked about disabled people? We tried to get answers to above mentioned questions.

Keywords: Islamic Law, Right, Disabled, Obligated, Worship.

1.GİRİŞ

İslam dinin engellilere yönelik bakışı ve bu konuda genel bir fikir sahibi olmak için her şeyden önce Kuran'a ve Peygamberin engellilere yönelik bakış ve uygulamalarına bakmak gerekir.

İslam dinine göre dünyada ne varsa her şey Allah'ın yaratıklarıdır. Taş, toprak, bitki, hayvan, cin, melek, insan ve akla gelen ne varsa Allah'ın yaratmış olduğu mahlûklardır. “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihâyet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.”¹

Bu âyette yeryüzündeki bütün canlıların insanlar gibi birer tür oldukları bildirilmektedir. Tek hücrelilerden omurgalılara, sürüngenlerden ayaklarıyla yürüyenlere ve kanatlarıyla uçarlara varıncaya kadar bütün canlılar müstakil birer tür oluşturmaktadır. Her türün kendine has ortak hayat kuralları vardır. Ancak insan, bu türlerin en şereflişidir.² Yüce Allah, şöyle buyuruyor; “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”³

Görüldüğü gibi bu âyette Allah, insanoğluna lütuf ve ikramının bir özetini vermekte ve onun âlemdeki özel yerine işaret etmektedir. Müfessirlere göre insanın şan ve şerefi ve diğer varlıklardan üstünlüğü; Allah'ın ona verdiği beden güzelliği, el, göz, kulak gibi organlarını daha becerikli bir şekilde kullanmasıdır. Olaylar arasındaki sebep-sonuç alakasını görmesi ve bu sayede geleceğe yönelik programlar ve hazırlıklar yapması, iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin kavramlarına sahip olması; kısaca, maddi ve bedeni, ahlaki ve ruhi meziyetleri haiz olmasıdır.⁴

İslam dinine göre bütün insanlar Allah'ın kullarıdır. İnsanın varlık sebebi yüce Allah'ın hikmetine matuftur. Bu yüzden her insan Allah'ın iradesidir. Allah'ın iradesi olan her insan ise Allah katında son derece değerlidir. Bunun sebebi; Allah'ın kendi ruhundan ona üflemesi,⁵ Âdemoğullarına değer vermesi,⁶ meleklerin kendisine secde etmesi,⁷ yeryüzünün halifesi kılınması,⁸ üstüne üstelik âlemde ne varsa onun emrine amade edilmesi⁹ olarak gösterilebilir. Yüce Allah, aynı zamanda insanları en güzel şekilde yaratmıştır. “Biz elbette insanı en güzel biçimde yarattık.”¹⁰ “Gökleri ve

¹el-En'âm, 6/38.

² Komisyon, *T.D.V. Meali*, Ankara, 2007, 131.

³el-İsrâ, 17/70.

⁴ Komisyon, *T.D.V. Meali*, 288.

⁵es-Secde, 32/9; es-Sâd, 38/72.

⁶el-İsrâ, 17/70.

⁷el-Bakara, 2/34.

⁸el-Bakara,2/30.

⁹el-Câsiye, 45/13.

¹⁰et-Tin, 95/4.

yeri gerektiği gibi yaratmıştır. Size şekil vermiş ve şeklinizi güzel yapmıştır. Dönüş O'nadır"11, "O Allah yarattığı her şeyi güzel yapandır."12

İslam dinine göre, insanlar dünyaya kendi seçim ve kararları ile gelmezler. Dünyaya gelmeleri tamamıyla Allah'ın dilemesi iledir. Bu yüzden engelsiz olarak dünyaya gelmek insana Allah katında bir üstünlük sağlamaz. Allah'ın her kulu değerli olduğu kadar da eşittir. Kur'an, İblis'in kendi yaratılış özelliklerini öne sürerek Hz. Âdem'e üstünlük iddia etmesinden dolayı Allah'ın rahmetinden ve cennetten kovulmasını sık sık hatırlatır.13 Biri ateşten diğeri topraktan yaratılmış, hareket kabiliyetleri farklı, iki ayrı cinsin üstünlük taslama girişimine onay vermeyen Yüce Allah'ın adaleti hiç kimsenin hemcinslerine karşı fiziki üstünlük iddia etmesine razı olmaz. Zaten Yüce Allah, üstünlük kıstasını da çok net bir şekilde belirtmiştir: "Gevşemeyin, üzülmeyin, inanmışsanız, mutlaka siz en üstünsünüzdür.14 Sizin Allah katında en şerefliiniz/en üstünüüz O'ndan en çok sakınmanızdır."15

Hız. Peygamber (s.a.) de şunu hatırlatmaktadır: "Allah sizin ne dış görünüşünüze ne de mallarınıza bakar. O sadece sizin kalplerinize ve amellerinize bakar." 16

İslam dinine göre, her hak kutsaldır ve dokunulmazdır. Bütün insanlar haklar bağlamında eşitler. Fakat iman ve amellere göre Allah katında ve ahiretteki mertebeleri değişiktir. "İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır."17, "Kitap ehlinde ve ortak koşanlardan inkâr edenler, şüphesiz içinde temelli kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte bunlar, yaratıkların en kötüsüdürler. İnanıp yararlı iş işleyenler, işte onlar da, yaratıkların en iyileridirler."18 Allah katında değersiz insan, iman esaslarına inanmayan, yararlı eylem ve davranışlarda bulunmayan, hakikatlere gör, sağır, dilsiz kesilen ve dolayısıyla manen engelli olan insandır. Nitekim yüce Allah, "Şüphesiz Allah katında yeryüzünde yaşayanların en kötüsü, inkâr edenlerdir,"19 buyurmaktadır.

İslam dinine göre hiçbir medeniyet veya hukuk, İslam medeniyetinin engellilere sunduğu dünyevi ayrımcılığı ve uhrevi mükâfatı sunmamıştır. İslam hukuku engellilerin lehine pozitif bir ayrımcılık yapmasının ötesinde aslında dünya da hiçbir şeyin bir azanın yerini doldurmayacağı düşüldüğünde, asıl mükâfatın büyüklüğü ve kıymeti ebedi hayat olan ahiret hayatında anlaşılacaktır. Zira İslam Peygamberi Hz. Muhammed, engellere maruz kalan müminlere şu müjdeyi vermektedir: Enes b. Malik'in Hz. Peygamber'den naklettiği kutsî bir hadiste yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ben kulumu –iki gözünü kastederek- iki sevgilisiyle imtihan ettiğimde o buna sabrederse, iki göze bedel olarak ona cenneti veririm."20, "Mü'min bir kişiye bir ağrı, bir yorgunluk, bir hastalık, bir üzüntü isabet etse, hatta ayağına bir diken batsa bile, bunlar mü'minin bir kısım günahlarına kefarettir."21

Bir başka hadis şöyledir: "Mükâfatın büyüklüğü, belânın şiddetine göredir. Allah, sevdiği topluluğu belâya uğratar. Kim başına gelene rıza gösterirse Allah ondan hoşnut olur. Kim de rıza göstermezse, Allahın gazabına uğrar."22

İslam dinine göre insanların bir imtihanı olarak Hz. Âdem'den kıyamete kadar her toplumda belli oranda engelliler olmuş/olacaktır. Vahyin hâkim olduğu dönemlerde engelliler de her insan gibi kendi hakları ne ise ona göre muamele görmüşler ve hukuki açıdan hiçbir sıkıntıları olmamıştır. Bu Allah'ın kullarına adaleti gereğidir. Yüce Allah'ın son kitabı Kur'an, engellilerden pozitif yönden

¹¹et-Teğâbün, 64/3.

¹²es-Sâd, 32/7.

¹³el-A'râf, 7/12.

¹⁴Âl-i İmran, 3/139.

¹⁵el-Fetih, 48/13.

¹⁶ Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Müslim, Birr, 33, Kahire, 1987, XVI, 121.

¹⁷et-Tevbe, 9/20.

¹⁸el-Beyyine, 98/6-7.

¹⁹el-Enfâl, 8/55.

²⁰ Buhârî, Merdâ, 7; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (*Sahîh-i Buhârî Tercemesi*), Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, 1988.XII, 5694.

²¹ Buhârî, Merdâ ve't-Tıbb 2; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, XII, 5686.

²² Tirmizî, Züh'd, 56,(2396) *Sünen-i Tirmizî*, Haz. Abdullah Parlayan, 2004, Konya, II, 268; İbnî Mâce, Fiten, 23 (4023), *Sünen-i İbnî Mâce*, Haz. Abdullah Parlayan, 2008, İstanbul, II, 622.

söz etmiş, bazı engelli Peygamberlerin engelli durumunu da zikretmekten içtinap etmemiştir. Engelliği olağan üstü bir şey görmeyip, hayatın içinde normal bir durum gibi değerlendirmiştir. Bu yüzden engelliler için olağan üstü hükümler de getirmemiştir. Fakat “Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler...” 23 ayetinin genel kolaylaştırıcı ilkesi gereği engellilerin bazı özel durumlarını da göz ardı etmemiş, onlara yapabilecekleri kadar sorumluluk yüklemiştir.

Peygamberlerin son halkası âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed döneminde engelliler sosyal hayatın içinde fiili olarak yer almışlar, hiçbir zaman da hukuki alanda ezilmemişlerdir.

Yukarıdaki bilgileri somut bir şekilde gözler önüne sunmak adına Kur’an’da engelliler, Peygamber döneminde engelliler başlıkları altında konuyu kısaca arz etmeye çalışacağız.

2. KUR’AN-I KERİM’DE ENGELLİLER

Kur’an-ı Kerim’de **işitme**, (اصم-esam),²⁴ **konuşma**, (ابكم-ebkem),²⁵ görme(اعمى-âmâ اکمه-ekmeh),²⁶ **ortopedik**(اعرج-a’rac)²⁷, **spastik** (مجنون-mecnun, سفیه-sefih)²⁸ ve **hastalıklar** (مريض-merîd), (ابرس-ebars)²⁹, gibi engelliliği ifade eden birçok âyet bulunmaktadır.

Fakat konu ile ilgili âyetlerin büyük çoğunluğu mecâzi anlamdadır. Fiziksel anlamda engellilik ile ilgili âyetlerin sayısı ise oldukça azdır. Bu âyetler de ya onların özel durumlarından dolayı onlara tanınan bazı kolaylıklardan ya bir durumu tespit etmekten ya bir benzetme yapmaktan ya da bir olaydan haber vermekten söz etmektedir. Zira daha öncede değindiğimiz gibi Kur’an’a göre fiziksel yetersizlik olağan üstü bir şey olmayıp, hayatta insan için gerçek bir eksiklikte değildir. Bu yüzden Kur’an’da daha çok mecâzi anlamda engelliğe yer verilmiştir. Bunun sebebi gerçek manada engellilerin kimler olduğuna dikkatleri çekmek içindir. Kur’an hakikatleri görmeyen, idrak etmeyen ve dillendirmeyen kimselerin eşyayı sadece görmelerinin ve idrak etmelerinin Allah katında bir şey ifade etmediğini belirtiyor. Aksine bu azaları yerinde kullanmamalarından dolayı da kınanmaktadır ve cezalandırılacaklardır.³⁰ Kur’an bu hakikati de şu âyetlerde açıkça belirtiyor: “*Andolsun ki! Cinler ve insanlardan kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçok insanı cehennem için yaratmışsınız. İşte bunlar hayvanlar gibidir, hatta daha da aşağıdadırlar, işte bunlar gafillerin ta kendileridir.*”³¹, “*Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Çünkü gerçekte (kafadaki) gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.*”³²

Bu konuda İsmail Karagöz’ün Diyanet aylık dergisinde yayınlanan “Kur’an’ın Engelli ve Özürlülere Bakışı”³³ başlıklı yazısında şunları kaydetmektedir:

“Kur’an’da görme, işitme, konuşma, ortopedik ve zihinsel engelliler ile **hastalıktan** söz edilmektedir. Konu ile ilgili âyetlerin büyük çoğunluğu mecazî anlamdadır.

Görme engellilik, Kur’an’da 28 âyette geçmektedir. Bunlardan sadece 10’u fiziksel anlamda olup 6’sı dünya hayatı, 4’ü de âhîret hayatı ile ilgilidir.

Hakikî anlamda körlük; Kur’an’da sorumluluk, benzetme, değer verme ve tedavi bağlamında geçmektedir:

Sorumluluk bağlamında; İslâm, insanları ancak güçleri nispetinde sorumlu tutar.³⁴ Allah yolunda cihat yapma ve savaşa katılma ile ilgili olarak, “*Görme engelliye güçlük yoktur*”³⁵ buyrulmaktadır.

²³el-Bakara, 2/286.

²⁴el-Bakara, 2/18.

²⁵el-Bakara, 2/18.

²⁶el-Fetih, 48/17, el-el-Maide, 5/110.

²⁷el-Fetih, 48/17.

²⁸el-Kalem, 68/2, el-Bakara, 2/13.

²⁹el-Bakara, 2/10, el-Maide, 5/110.

³⁰ İsmail Karagöz, “Kur’an’ın Engelli ve Özürlülere Bakışı”, Diyanet Aylık Dergisi, Engellinin İstirabı İstirabın Engeli, Ankara Mayıs 2004, Sayı; 161. s. 4.

³¹el-A’raf, 7/179.

³²el-Hacc, 22/46.

³³Karagöz, Kur’an’ın Engelli ve Özürlülere Bakış, s. 4-5.

Benzetme bağlamında; Allah, inkâr edip isyan edenler ile iman edip sâlih amel işleyenleri, kör ve sağır ile işiten ve gören insanlara benzetmektedir: “*Bu iki zümrenin durumu kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?*”³⁶ Bu âyette, sadece bir durum tespiti ve benzetme yapılmaktadır, yoksa görme ve işitme engelliler yerilip aşağılanmamaktadır.

Değer verme bağlamında; Allah’a ve Peygambere yönelen görme özürlü insan, inkâr edip isyan eden zengin ve itibarlı insandan daha değerlidir. Bu husus, Abese suresinin ilk on iki âyetinde açıkça bildirilmektedir.

Tedavi bağlamında; Kur’an’da iki âyette Hz. İsa’nın Allah’ın izni ile doğuştan körleri (ekmeh) iyileştirildiği bildirilmektedir: “*Körü ve alacayı iyileştiririm.*”³⁷

Mecazi anlamda körlük, gözlerin varlıkları görememesi değil, insanın gerçekleri görememesi yani “kalp körlüğü”dür. Kur’an’a baktığımız zaman kâfir, müşrik ve münafıklara kör denildiğini görmekteyiz.³⁸

Kur’an’da işitme engelliler ile ilgili 11 âyet vardır. Bu âyetlerden 10’u dünyada sağırlık, biri de âhirette sağırlık ile ilgilidir. Dünyada sağırlık ile ilgili âyetlerin sadece biri hakikî, diğerleri mecazî anlamdadır.

Hakikî anlamdaki sağırlık; benzetme bağlamında geçmektedir. Allah, inkâr edip isyan edenler ile iman edip sâlih amel işleyenleri, kör ve sağır ile işiten ve gören insanlara benzetmektedir.³⁹

Mecazî anlamdaki sağırlık; Kâfir, müşrik ve münafıklar, Kur’an’da “sağır” olarak nitelendirilmektedir: “*(Münafıklar), sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar hakka dönmezler*”⁴⁰, “*Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisindeki sağırlar ve dilsizlerdir.*”⁴¹

Âhirette sağırlık; Kur’an’da bir âyette kâfirlerin âhirette sağır olarak haşredileceği bildirilmektedir: “*Onları kıyamet günü, körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüz üstü haşredeceğiz, varacakları yer cehennemdir.*”⁴² Kur’an’da kâfirlerin kulaklarının duyması ile ilgili âyet bulunması⁴³ sebebiyle müfessirler, kâfirlerin ilk haşrolundukları andan kıyamet mevkiine gelinceye kadar sağır olacakları veya kendilerini sevindirecek sözleri işitemeyecekleri şeklinde sağırlığın hakikî veya mecazî anlamda olabileceği görüşünü serdetmişlerdir.

Kur’an’da 5 âyette **konuşma** engellilerden söz edilmektedir. Bunlardan dördü dünya hayatı, biri âhîret hayatı ile ilgilidir. Dünya hayatı ile ilgili olan âyetlerden biri hakiki anlamda, diğerleri mecazî anlamdadır.

Hakikî anlamda dilsizlik; benzetme bağlamında geçmektedir: “*Allah, (şöyle) iki adamı misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye göndersen olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adalet ile emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?*”⁴⁴

Mecazî anlamda dilsizlik; gerçekleri konuşmayan, hak sözü söylemeyen kimsedir. Allah Kur’an’da kâfir, müşrik ve münafık kimseleri dilsiz olarak nitelemektedir: “*(Münafıklar), sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar hakka dönmezler*”⁴⁵

Ahîrette dilsizlik; Kur’an’da bir âyette kâfirlerin âhirette sağır olarak haşredileceği bildirilmektedir: “*Onları kıyamet günü, körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüz üstü haşredeceğiz*”⁴⁶

³⁴el-Bakara, 2/284.

³⁵en-Nur, 24/61; el-Fetih, 48/17.

³⁶el-Hûd, 11/24.

³⁷Âl-i İmrân, 3/49.

³⁸er-Ra’d, 13/16; el-Bakara, 2/18; el-İsrâ, 17/72.

³⁹el-Hûd, 11/24.

⁴⁰el-Bakara, 2/18.

⁴¹el-En’âm, 6/39.

⁴²el-İsrâ, 17/97.

⁴³el-Mülk, 67/7.

⁴⁴en-Nahl, 16/76.

⁴⁵el-Bakara, 2/18, el-En’âm, 6/39.

Kur'an'da iki âyette **ortopedik engellilerden** söz edilmektedir. Bu âyetler, yürüme engeli olan insanlara Allah yolunda cihada ve savaşa katılmamaları ile ilgilidir: “*Topala güçlük yoktur.*”⁴⁷

Kur'an'da **zihinsel engellilik** hakikî ve mecazî anlamda kullanılmıştır.

Hakikî anlamda zihinsel engellilik Kur'an'da “mecnûn” (zihinsel engelli) ve “sefih” (akılsız) kelimeleri ile ifade edilmektedir. Deli kelimesi, Mekkeli müşriklerin Peygamber efendimize, Firavun'un Musa (a.s.)'a, Nuh kavminin Nuh (a.s.)'a ve diğer kavimlerin Peygamberlerine “deli” diyerek iftira etmeleri, sefih kelimesi, akli ermeyenlerin korunması bağlamında geçmektedir. Peygamberlerin deli olması mümkün değildir, bu itham onlar için bir iftiradır.

Mecazî anlamda zihinsel özrürlük, aklın ilâhî gerçekleri anlamada kullanılmamasıdır. Bu anlamda kâfir, müşrik ve münafıklar, Kur'an'da “*gerçekleri anlamayan insanlar*” olarak nitelenmişlerdir. Cehennemlikler için, “*Onların kalpleri vardır fakat onlar kalpleriyle (gerçeği) anlamazlar*”⁴⁸ buyrulmuştur

Kur'an'da **hastalık**, ruhsat bildirme bağlamında geçmektedir: “*Hastaya güçlük yoktur*”⁴⁹ İki âyette Hz. İsa'nın alaca hastalarını iyileştirdiği bildirilmektedir: “*Körü ve alacayı iyileştiririm*”⁵⁰

2.1. Kur'an'da Bahsi Geçen Engelli Peygamberler

Hemen şunu belirtelim ki yaptığımız araştırmaya göre hiçbir peygamber dünyaya engelli olarak gelmemiştir. Fakat Yüce Allah'ın hikmetine binaen zaman zaman bazı peygamberler bazı olaylar neticesinde değişik şekillerde geçici engellik durumlarına düşmüşlerdir. Ancak bu engellilik durumları süreklilik arz etmemiştir. Geçicide olsa engelli duruma düşmüş peygamberlerin Kur'an'da zikredilmiş olmaları son derece manidardır.

İslam dinine göre Peygamberler yüce Allah'ın müjdeci ve uyarıcı seçkin kullarıdır. Kendilerine kitap ve hikmet verilmiştir. Bütün insanlardan üstündürler. “...Hepsini âlemlere üstün kıldık.”⁵¹ ayeti bunu açıkça belirtiyor. Çünkü Allah'ın davetini insanlara tebliğ etmekle görevli olan peygamberlerin konumu, onların her türlü noksanlıktan beri olmalarını gerektirir. Onlara ait sıdk, emanet, ismet, fetanet ve tebliğ gibi bazı vacip olan sıfatlar vardır ki diğer insanlarda kâmil manada bulunmaz.⁵²

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde vurgulandığı gibi Peygamberler de insandır. Onlar da diğer insanlar gibi oturup kalkarlar, yiyip içerler, gezerler, evlenip çoluk çocuk sahibi olurlar, hastalanır ve ölürler; bu gibi özelliklere, Peygamberler hakkında düşünülmesi caiz özellikler denir. Onlar da ilâhî emir ve yasaklarla yükümlü ve sorumludurlar. Peygamberler bu gibi konularda diğer insanlar gibidirler. Fakat onlar her hareketleriyle Allah'ın insanlar için seçtiği kulları ve elçileri, insanların kendilerine bakarak davranışlarına çekidüzen verdikleri birer örnek oldukları bilinci içindedirler. Bu sebeple fakirken, sıkıntıdayken bile Allah'a şükrederler.⁵³

Kur'an, kendilerine indirilen vahiyle korunmuş olan masum Peygamberlerden bahsederken tablonun tamamını sunar. Bu tabloda insanların ibret alması için zaaf ve güç noktaları zikredilir. Burada anlatılan tarih kan ve etten oluşan insanoğlunun tarihidir, doğasında çaba ve gayret bulunmayan salt itaat üzere yaratılmış meleklerin tarihi değildir.⁵⁴ Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “İnsanların en şiddetli belaya maruz kalanları Peygamberler, sonra salih kişiler, sonra derece derece onlara benzeyenlerdir.”⁵⁵

İşte Kur'an-ı Kerim, zaafı ve üstün yönleri olan bir insan portresini bütün yönleriyle çizer, sonra

⁴⁶el-İsrâ, 17/97.

⁴⁷el-Fetih, 48/17.

⁴⁸el-A'râf, 7/179.

⁴⁹en-Nur, 24/61, el-Fetih, 48/17.

⁵⁰Âl-i İmrân, 3/49; Karagöz, *Kur'an'ın Engelli ve Özürüllere Bakış*, s. 4-5.

⁵¹el-Câsiye, 45/16.

⁵²Heyet, *İlmihal TDV*, Ankara, 2004, I, 109.

⁵³Heyet, a.g.e. I, 109

⁵⁴Muhtar eş-Şankitî, “*Kur'an Kıssalarından Alınması Gereken Bir İbret ile ilgili Benzer Konular*”, <http://www.mumsema.com/Peygamberlerin-kissalari/557-kuran-kissalarindan-alinmasi-gereken-bir-ibret.html>. 11.03.2010.

⁵⁵Tirmizî, *Zühd*, 56,(2398) II, 268; İbnî Mâce, *Fiten*, 23 (4023); II, 622.

da bizden ona tabi olmamızı ister. Aksi halde beşeri özelliklerinden arındırılmış bir insanı nasıl takip edebiliriz ki! Hikmet sahibi ve adil olan Allah, bizi böyle bir şeyle sorumlu tutmamıştır. Allah-u Teâlâ hikmeti gereği, bize gönderdiği Peygamberleri meleklerden değil insanlardan seçmiştir:56 “De ki: "Eğer yeryüzünde yürüyüp duran melekler olsaydı, elbette onlara gökten Peygamber olarak bir melek indirirdik.”57

Bu bilgilerden sonra insanlar içinde seçilmiş ve insanlara örnek olmaları itibarıyla geçici olarak engelli duruma düşmüş ve Kur'an'da adı geçen; **Görme Engelli Hz. Yakub (a.s.)** Hz. Yakub'un (a.s) Hz. İshak'ın (a.s) oğlu, Hz. İbrahim'in (a.s) ise torunudur. Hz. Yakub'un (a.s) dört hanımından olma on iki oğlu vardı. Hz. Yusuf (a.s) ve küçük kardeşi Bünyamin bir karısından, kalan on oğlu da diğer hanımlarından olmaydı. Hz. Yakub (a.s), babası Hz. İshak'ın, ondan evvel de Hz. İbrahim'in (a.s) yaşadığı ve “Shechem” denen yerde kendine bir arazi parçası edindiği Hebron (yani Filistin)'de yerleşmişti.⁵⁸

Bu olay Kur'an'ı Kerim'de şöyle dile getirilir; *“Ve Onlara sırt çevirdi, “Vah, Yusuf'a yazık oldu!” dedi ve üzüntüden gözlerine ak düştü. Artık acısını içinde saklıyordu.*

“Allah'a yemin ederiz ki, Yusuf'u anıp durman seni bitkin düşürecek veya helak olacaksın” dediler. Yakup: “Ben üzüntü ve tasamı yalnız Allah'a açarım. Allah katından, sizin bilmediklerinizi bilirim” dedi. “Ey Oğullarım! Gidin, Yusuf'u ve kardeşini arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin; doğrusu kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.” Kardeşleri vezirin yanına vardıklarında: “Ey Vezir! Biz ve çoluk çocuğumuz darlığa uğradık; pek değersiz bir malla geldik; ölçeği bize tam yap ve sadaka ver; Allah sadaka verenleri şüphesiz mükâfatlandırır.” dedi. “Siz, Yusuf ve kardeşine bilmeden neler yaptığının farkında mısınız?” dedi. “Yoksa sen Yusuf musun?” dediler. “Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu; doğrusu kim kötülükten sakınır ve sabrederse bilsin ki Allah iyi davrananların ecrini katiyen zayi etmez” dedi. “Allah'a yemin ederiz ki, Allah seni bizden üstün tutmuştur; doğrusu biz suç işlemiştik” dediler. Yusuf: “Bugün azarlanacak değilsiniz, Allah sizi bağışlar. O, merhametlilerin merhametlisidir. Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne sürün, görmeğe başlar; bütün çoluk çocuğunuzla bana gelin” dedi.

Kervan, memleketlerine dönmek üzere ayrıldığında, babaları: “Doğrusu ben Yusuf'un kokusunu duyuyorum; ne olur bana bunak demeyin” dedi. Çevresindekiler: “Allah'a yemin ederiz ki sen, hala eski şaşkınlığındasın” dediler. Müjdeci gelip, gömleği Yakub'un yüzüne bırakınca, hemen gözleri açıldı. Bunun üzerine Yakub “Ben size, Allah katından sizin bilmediğinizi biliyorum dememiş miydim?” dedi.”⁵⁹

Hastalığa Müptela Olan Hz. Eyyüb (a.s.) Eyyüb (a.s), Kur'an'da adı geçen ve Allah'ın kendilerine ilim ve hikmet verdiği bildirilen peygamberlerdendir. Kitab-ı Mukaddes'e göre, Eyyüb (a.s), Filistin'de Ölü deniz'in güneydoğusunda yer alan Uts diyarında yaşamıştır. Allah'tan korkan, kötülükten sakınan kâmil bir insandı. Yedi oğlu, üç kızı vardı; daha ziyade hayvancılıkla meşgul olurdu; deve, sığır ve koyun sürülerine sahip, zengin bir kimse idi. Daha sonra gerek tabii afetler, gerekse düşman kavimler tarafından çocukları ile bütün malı mülkü telef edildi; kendisi de ağır bir hastalığa yakalandı.⁶⁰

Kur'an'ı Kerim, Hz. Eyyüb (a.s)'in ettiği duayı şu âyetlerle bildirmiştir;

“Eyyüb da: "Başıma bir bela geldi, (Sana sığındım), Sen merhametlilerin merhametlisisin" diye Rabbine nida etmişti. Biz de onun duasını kabul etmiş ve başına gelenleri kaldırmıştık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere ona tekrar ailesini ve kaybettikleriyle bir mislini daha vermiştik.”⁶¹

⁵⁶Muhtar eş-Şankıfî, <http://www.mumsema.com/Peygamberlerin-kissalari/557-kuran-kissalarindan-alinmasi-gereken-bir-ibret.html>. 11.03.2010.

⁵⁷el-İsrâ, 17/95.

⁵⁸ Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, Ter. Heyet, İstanbul, t.y, II, 436.

⁵⁹ Yusuf, 12/84-96.

⁶⁰ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim K.Dönmez, *Kur'an Yolu*, Ankara, 2003, III, 588.

⁶¹el-Enbiya, 21/83-84.

*Kulumuz Eyyüb'u da an. O, Rabbine, "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir" diye seslenmişti. "Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!" Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık.*⁶²

Bu âyetlerde ifade buyrulduğu üzere Hz. Eyyüb ağır bir hastalığa yakalanmış ve hastalıktan kurtulmak için Allah'ın merhametine sığınarak O'ndan şifa dilemiştir. Yüce Allah duasını kabul etmiş; ayağını yere vurmasını, çıkacak su ile yıkandığında iyileşeceğini bildirmiş, böylece onu sağlığına kavuşturmuştur. Ayrıca ona aile efradını, bunlarla birlikte bir mislini daha vermiştir. İslâmî literatürde Eyyüb (a.s)'ın, başına gelen bütün musibetlere rağmen şikâyet etmeyen sabır timsali olarak bilinen bir Peygamberdir.⁶³

Yukarıdaki âyetlerin arka planında, bela ve musibetlere maruz kalındığı vakit, dua ve niyazın nasıl ince bir üslupla yüce Allah'a arz edileceğinin eşsiz bir örneği de vardır. **Konuşma Zorluğu Çeken Hz. Musa (a.s.);** Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok söz edilen Peygamber Hz. Musa'dır.⁶⁴ Musa (a.s)'in konuşmada zorluk çekmesine neden olan olay şöyledir:

"Musa (a.s) yürüyecek yaşa geldiğinde, annesi, (analığı Asiye) onu kucağında oynatıyordu. Bir gün, Asiye hatun onu Firavun'a uzatarak; "Benim ve senin için göz aydınlığı olan çocuğu al!" demişti. Firavun, onu, kucağına alınca, Musa (a.s), Firavun'un sakalını çekip yoldu! Firavun, kızıp: "Cellâtları, yanıma çağırınız! Bu, o'dur, dedi ise de, Asiye hatun: "Bu çocuğu, öldürmeyeniz! Belki, bize faydası dokunur yahut kendimize evlat ediniz. O, daha çocuktur. Akıllı, ermez. Bunu, ancak çocukluğundan yapmıştır. Sen, Mısırlılar arasında süs eşyası, benden daha zengin bir kadın bulunmadığını, bilirsin. Ben, onun önüne, süs yakutlarından birini koyacağım. Kendisine bir de ateş koru koyacağım. Eğer, yakutu alırsa o, akıllı demektir. Eğer, eline ateş korunu alırsa, o, sabidir," dedi. Asiye hatun, onun için bir yakut çıkardı. İçinde ateş koru bulunan bir taşı da, Musa (s.a) önüne koydurdu. Cebrail (a.s) gelerek Musa (a.s)'a, ateş koruna el attırdı. Ateşi ağzına götürünce, Musa (a.s)'ın dili yandı."⁶⁵

Hz. Musa (a.s)'a Peygamberlik gelince yüce Allah, O'nu Firavun'u Allah'a inanması için görevlendirir: Musa (a.s), bu zorlu göreve karşısında yüce Allah'tan kendisine yardım etmesi için şu duayı yapar. "*Musa: "Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl ki Seni daha çok tesbih edelim ve çokça analım. Şüphesiz Sen bizi görmektesin"* dedi. Allah buyurdu: "*Ey Musa! Dileğin kabul edildi. Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk.*"⁶⁶

Tefsirlerde Hz. Musa'nın duasında yer alan "dilimden düğümü çöz" ifadesiyle neyin kastedildiği açıklanırken genellikle yukarıda ki olay aktarılır. Kasas süresindeki âyette ise Hz. Musa'nın şöyle dediği belirtiliyor:

*Musa: "Rabbim! Doğrusu ben onlardan bir cana kıydım. Beni öldürmelerinden korkarım. Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu, beni destekleyen bir yardımcı olarak benimle gönder, çünkü beni yalanlamalarından korkarım" dedi.*⁶⁷

Ayrıca Firavun, Hz. Musa (a.s)'in Peygamberliğini kendi halkının gözünden düşürmek için âyette de belirtildiği gibi O'nun konuşmada zorluk çektiğini delil olarak öne sürmüştü, "*Ben, zavallı ve nerdeyse konuşamayan bu kimseden daha üstün değil miyim?*"⁶⁸

Balığın Karnında Engelli Duruma Düşen Yunus (a.s.); Balık tarafından yutulduğu için kendisine Zünnûn lakabı verilen, Hz. Yunus, putlara tapan Nînovâ halkını tevhid dinine davet

⁶²es-Sâd, 38/41-43.

⁶³ Karaman, vd. *Kuran Yolu*, III, 588.

⁶⁴ Karaman, vd.a. g. e. III, 537.

⁶⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 13.

⁶⁶et-Tâhâ, 20/25-37.

⁶⁷el-Kasas, 28/33-34.

⁶⁸ez-Zuhuf, 43/52.

etmekle görevlendirilmişti. Halkı uzun süre dine davet etmesine rağmen kendisine çok az kimse iman etmişti. Bu durum karşısında ümidini yitiren Hz. Yunus, kavmine kızmış, onların başına gelecek bir musibetten kendisini kurtarmak için gemiye binip şehirden uzaklaşmıştır. Bindiği gemi, yükünün fazla olması sebebiyle batmaya yüz tutunca geminin yükünü hafifletmek üzere çekilen kura neticesinde denize atılmış ve bir balık tarafından yutulmuştur. İşte Yunus'un karanlıklar içinde yaptığı duadan neticesinde yüce Allah, Yunus'un duasını kabul ederek onu bu sıkıntıdan kurtarmış, balık onu hasta bir halde açık bir yere bırakmıştır; Yunus iyileştikten sonra tekrar kavmine dönmüştür.⁶⁹

Kur'an'ı Kerimde Yunus (a.s) hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: “*Doğrusu Yunus da gönderilen Peygamberlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye binip kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de kaybedenlerden oldu. Yunus kendini kınayıp dururken onu bir balık yuttu. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, Tekrar diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye Peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık.*”⁷⁰

(Ey Resulüm!) Zünnûn'u da (Yunus'u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde: “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!” diye niyaz etti. Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz.⁷¹

100 Yıl Ölü Bırakılıp Tekrar Diriltilen Uzeyr (a.s.); Bakara süresinin 259. âyetinde yüz yıl ölü bırakılıp diriltildiği açıklanan Zat'ın Uzeyr (a.s) olduğu ileri sürülmekte ve “Selef ve Halef ulemasını çoğunluğu katında meşhur olan budur” denilmektedir.⁷² Bu olay Kur'an'ı Kerimde şu şekilde geçmektedir:

“Yahut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi? “Allah burayı ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?” dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti. “Ne kadar kaldın?” dedi. “Bir gün veya bir günden az kaldım” dedi. “Hayır, yüz yıl kaldın, yiyeceğine içeceğine bak, bozulmamış; eşeğine bak ve hem seni insanlar için bir ibret kılacağız, kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, sonra onlara et giydiriyoruz.” dedi; bu ona apaçık belli olunca, “Artık Allah'ın her şeye Kadir olduğuna inanmış bulunuyorum” dedi.”⁷³

Kur'an'da geçen bu kıssa hakkında hukuk ve tıp bilim adamlarının dikkatini çekmek istiyoruz. Zira tıbbi olarak, baygınlık, koma, bitkisel hayat, derin şuur kaybı, beyin ölümleri hayatta sık sık rastladığımız olaylardır. Uzun yıllar uyku halinde hareketsiz kaldıktan sonra uyanan insanların varlığı artık bilenen gerçeklerdir. Zaman zaman televizyon ve gazetelerde, “işte mucize, yıllar sonra tekrar hayata döndü!” gibi haberlere yer verilmektedir. İşte bu vakalar bitkisel hayatta olan kişilerdir. Derin koma da aynı şekildedir. Bu durumda olan insanları tıp ölü kabul etmemektedir. Bu yüzden bu gibi kişilerden organ nakli yapılmamaktadır. Bu tür musibetlere maruz kalan çok sayıda engelli vardır ve var olmaya da devam edecektir. Dolayısıyla bu tür engelliler ile Hz. Uzeyr kıssası arasında nasıl bir irtibat kurulabilir ve çözüm getirilebilir, gerçekten üzerinde kafa yormaya değer şeyler olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak diyebilirizki; Yukarıda bahsi geçen Peygamberlerin bir çeşit engellilik halleri yüce Allah'ın kitabında zikredilmeleri gerçekten çok manidardır. Özellikle bu Peygamberlerin engellerle karşılaştıkları zaman sergiledikleri hal ve davranışları, Allah'ın kendilerine şifa verme ümidini taşımaları ve sıkıntılarının sona ermesi için yüce Allah'a duada bulunmaları tüm insanlar için örnek alınması gereken anlamlı mesajlardır. Zira yüce Allah, kendi kitabında anlamsız mesajlara yer

⁶⁹es-Saffat, 37/140–148; Karaman, vd. *Kur'an Yolu*, III, 590.

⁷⁰es-Saffat, 37/140–148.

⁷¹el-Enbiya, 21/87–88.

⁷²Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 281.

⁷³el-Bakara, 2/259.

vermez. Peygamberlerin kıssaları hakkında şöyle buyurmaktadır; “*And olsun ki, Peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır. Kuran uydurulabilen bir söz değildir.*”⁷⁴

Kanaatimizce Kur’an’da bir mucize olarak sunulan birçok olay ve kıssa ileride insanlığın istifade edeceği çok önemli bilgiler ve ilim kapılarını açacak şifrelerdir. Zira Kur’an’daki birçok ayet ve özellikle ilmi mana içeren ayetler, ilmin ilerleyip pozitif merhaleye ulaştıktan sonra anlaşılabilir. Tıpkı Hz. Üzeyir’in hakikati gördükten sonra “*Artık Allah’ın her şeye Kadir olduğuna inanmış bulunuyorum*” dediğigibi.

Kur’an’ın sunduğu Peygamber kıssalarından çıkarılacak sonuçlardan birisi de şudur: Peygamberler hakkında yapılacak her hangi bir araştırma, bir insan portesini bütün yönleriyle; zaafı ve üstünlükleriyle sunmak zorundadır. Çünkü tamamı hatasız, doğru ilahi özellikler taşıyan ya da tümü hatalı eksik bir insan modeli yoktur. Doğruların ibret ve kuvvet alındığı gibi hata ve eksikliklerden ibret almak ve dersler çıkarmakta en az o kadar önem arz etmektedir. Zira Kur’an bunu çok özlü bir şekilde ifade etmektedir. “*Andolsun onların (geçmiş Peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur’an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.*”⁷⁵

3. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ENGELLİLER

Her toplumda engelli olduğu gibi Peygamber efendimiz (s.a) döneminde de engelli sahabeler vardı. Bu sahabelerin bazıları doğuştan bazıları ise çeşitli sebeplerle sonradan engelli olmuşlardı. Yüce Allah’ın kitabının ve Peygamber uygulamasının hâkim olduğu asrı saadet döneminde yaşayan tüm insanlar gibi engellilerin de, insanlık tarihi boyunca insana verilen değer bakımından en mutlu ve en huzurlu bir ortamı yakaladıklarını söyleyebiliriz.

Zira Hz. Peygamber (s.a.) toplumu, Resulullah’ı üsve-i hasene (en güzel örnek) olarak kabul eden, asabiyet ve kavmiyetçilikten uzak, birlik ve beraberlikten ayrılmayan, iyiliğin yaygınlaştırılıp kötülüklerin engellendiği, eşitlik, hak, adalet ve hürriyet prensipleri üzerine kurulan ve kardeşliğin, birlik ve barışın hâkim olduğu; anarşi, fitne, kin ve düşmanlık tohumlarının atılmasına imkân verilmeyen, kimsenin aşağılanmadığı, insanların iman ibadet ve ahlak çizgisinden değerlendirildiği “Allah’tan korkmanın” prensip kabul edildiği bir toplumdur. Böyle bir toplumda müminler sevmekte, acımakta ve şefkate bir vücut gibi olmuşlar, birbirlerine asla buğz edip sırt çevirmemişlerdir.⁷⁶

Yüce Allah’ın engellilere sağladığı kolaylıklar, aynı şekilde Peygamber tarafından hayata geçirilmiş, Peygamberin onlarla olan münasebetleri, özel bir ilgi ve hikmetli muamelelerde kendini göstermiştir. Peygamberin onlarla olan bu münasebetleri onların sosyal hayat içinde etkin bir şekilde yer aldıklarını göstermektedir. Hz. Peygamber engellilerin bir tüketici kitlesi olmadığını onları yönetici, vali, kadı, imâm, müezzin öğretmen, asker ve zekât memurluğu gibi çeşitli görevlerde istihdam ederek göstermiştir. Böylelikle bedenî ve zihnî yetenekleri doğrultusunda kamu hizmetleri dâhil, her alanda aktif ve üretken olmalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a)’in: “İnsanlar çeşitli madenler (gümüş ve altın) gibidir”⁷⁷ sözüne binaen onları tıpkı maden gibi işlemiş ve değerli pırlantalar haline dönüştürmüştür.

Örneğin, Hz. Peygamber, kendisi için “Muâz ne kadar güzel bir adamdır, ey Muâz! Ben seni Allah için seviyorum” diyerek iltifat ettiği, helal ve haramı en iyi bilen⁷⁸ ortopedik engelli Muâz b. Cebel’i Yemen’e vali olarak göndermiştir.⁷⁹ Görme engelli Abdullah İbn Ümmi Mektum’u Yesrib’e Mus’ab İbn-i Umeyr’le birlikte gönderip, Yesrib halkına Kur’an okuyan ve Allah’ın dinini öğreten ilk muallim ve davetçilerden biri olarak görevlendirmiştir. Çeşitli vesilelerle Medine dışına

⁷⁴ Yusuf, 12/111.

⁷⁵ Yusuf, 12/111.

⁷⁶ M. Ali Kapar, “Hz. Peygamber’in Gerçekleştirdiği Toplum Yapısı ve Özellikleri”, *Peygamberimiz Hz. Muhammed*, Diyanet İlmî Dergi, Özel Sayı, Ankara, 2000, 94.

⁷⁷ Buhârî, Menâkib, 1, (3493) Âskâlâni, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi Buhârî*, VI, 608; Müslim, Birr, 33 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XVI, 185.

⁷⁸ Said Havva, *el-Esas Fi's-Sünne*, Çev. A. A. Ural, O. Aktepe, A. Varol, İstanbul, 1991, VI, 416-418.

⁷⁹ M. Said Ramazan Bûti, *Fikhu's-Sire*, Beyrut, 1993, 358.

çıktığında onu yerine vekâlet etmek üzere 13 defa vekil bırakmıştır. Yine Resulullah'ın görev vermesiyle İbn Ümmi Mektum, cemaate namaz kıldırması, Mekke ve Medine'de uzun yıllar müezzinlik yapmıştır.⁸⁰ Sahabeden görme engelli İtbân b. Malik kendi kabilesine imâmlık yapmak için Peygamberden izin istemesi ardından Peygamber (s.a) bizzat onun evine giderek namaz kılınacak yeri teftiş ettikten sonra kendisini imâm olarak görevlendirmiştir.⁸¹

Cihada iştirak etmemelerine ruhsata verilmesine rağmen bazı gönüllü engelli sahabeler kendi istekleriyle asker olarak savaşa iştirak etmek istemeleri karşısında Peygamber (a.s) onları toplumdaki tecrit etmeme ve şehit olma arzularını kırmama adına izin vermiştir. Mesela Ortopedik engelli bir sahabî olan Amr b. el-Cemûh'un dört oğlu vardı. Hz. Peygamber ile savaflara katılıyorlardı. Babalarının engelli olması sebebiyle Allah'ın kendisine verdiği ruhsatı kullanmasını öğütüyorlardı. Ensâr'ın ileri gelenlerinden ve şehit olmayı şiddetle arzulayan biri olarak Amr ise Hz. Peygamber'e başvurarak, oğullarının kendisine engel olduklarını, şehit olmak istediğini söylüyordu. Bir gün Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resulü! Ne dersin, eğer ben şehid oluncaya kadar Allah yolunda savaşsam, cennette bu ayağım düzelmiş bir şekilde yürüyebilecek miyim?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Evet" dedi. Bunun üzerine Amr, Uhud savaşına oğullarıyla birlikte savaşa iştirak etti. Savaş esnasında onu gören Hz. Peygamber: "Ben sanki seni cennette bu ayağın iyileşmiş bir vaziyette yürürken görüyor gibiyim." buyurdu. Nihayet Amr, çok arzuladığı şahadete kavuştu. Hz. Hamza ile birlikte şehitler kervanına katıldı.⁸²

Öte yandan Resulullah (s.a), kendilerine verilen ruhsatı kullanarak Medine'de kalan engellileri savaşta bile unutmamış, haklarında şu güzel sözleri sarf etmiştir: "Medine'de öyle bir takım kimseleri geri bıraktınız ki, siz ne kadar yol aldıysanız, neyi harcadıysanız, ne kadar vadi kat ettiyseniz, mutlaka onlar onda sizinle birlikte dirler." Ey Allah'ın Resulü, dediler, Medine'de buldukları halde nasıl bizimle beraber olabilirler? Hz. Peygamber: "Mazeretleri onları alıkoydu"⁸³ diye buyurdu.

Şunu belirtelim ki, Hz. Peygamber, insanları engelli veya engelsiz olarak ayırmamıştır. Çünkü onun kıstası şu sözleri olmuştur: "Allah (c.c.) sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, lakin sizin kalplerinize ve amellerinize bakar."⁸⁴ Fakat yüce Allah'ın "Mü'min'lere kol kanat ger ve onları koru."⁸⁵, ayrıca "Ve Rabbinin hoşnutluğunu umarak sabah akşam O'na yalvarıp yakaranlarla birlikte sen de sabret. Dünya hayatının cazibesine kapılarak gözlerini onlardan ayırma"⁸⁶ emrine binaen yardıma, ilgiye ve bakıma muhtaç insanlarla da özellikle ilgilenmiştir. Onlara karşı kötü davrananları da uyarmıştır; bir kimsenin mümin kardeşini herhangi bir kusuru veya fiziki engeli sebebiyle küçümsemesi günah olarak ona yeter,⁸⁷ buyurmuştur.

Hz. Peygamber toplum içinde hiçbir sosyal statüye sahip olmayan ve horlanan engellilerle de yakından ilgilenmiş onlarla şakalaşmış ve onlara şefkatle yaklaşmıştır. Peygamberimiz bu konuda sosyal pedagojik yöntemler kullanarak, engellilerin toplumsal rehabilitasyon sürecini hızlandırmıştır. Mesela Peygamber, ortopedi engelli olduğu için, toplum içinde bulunmaktan tedirgin olan ve bu yüzden çölde yaşamayı tercih eden Zahir İbn-u Haram isminde bir sahabeye çölden bazı bitkileri toplayıp, Medine pazarında beraberce pazarlamayı önermesi ne kadar manidar bir yaklaşımdır. Pazardaki alışverişlerde Zahir'e yardımcı olan Peygamberimiz etrafına da "Zahir bizim çölümüzdür, biz de onun şehriyiz" diyerek sürekli iltifatlarda bulunmuştur.⁸⁸

⁸⁰ Abdurrahman Re'fet Bâşâ, *Sahabe Hayatından Tablolar*, Çev. T. Uzun, 2005, I,121-126, Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviye*, Beyrut, 1994, II, 216.

⁸¹ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe, Fi Ma'rife'tis-Sahabe*, Beyrut, 1995, III, 453, en-Nisâî, *İmâmetu'l-A'mâ*, 10, 786.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviye*, III, 45.

⁸³ Muhammed İbn Ahmed İbn Ebi Bekir İbn Farh el-Kurtubi, *eI-Câmi-u Li Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut, 1988, VIII,144, Buhârî, *Cihad* 35; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, VI, 2679.

⁸⁴ Müslim, *Birr*, 33; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XVI, 121.

⁸⁵ el-Hicr, 15/88.

⁸⁶ el-Kehf, 18/28.

⁸⁷ Buhârî, *Edeb* 57; Müslim, *Birr* 32; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XVI, 121.

⁸⁸ Ali Seyyar, <http://engelli-21.blogspot.com/2009/10/prodrali-seyyar-yldzlar-engel-tanmaz.html>, 03.05.2010; İmadu'd-Din Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. M. Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, VI, 60.

Zahir, bir gün Medine pazarında Hz. Peygamber'i bir köşede beklerken, Peygamberimiz ona arkadan yaklaşır ve gözlerini kapatarak şakalaşır. Peygamberin o güne kadar hiç kimseye bu denli mesafesiz davranmadığını gören etraftaki Müslümanlar, bu ilginç manzarayı seyrederek. Kâinatın efendisi, bunu fırsat bilerek, çevreye yüksek sesle: “Bir kölem var. Satıyorum. Onu benden kim alır?” diye şakasını sürdürür. Zahir, “Ey Allah'ın elçisi, beş para etmez bir sakat köleyi kim satın alır?” deyince şaka bu andan itibaren biter. Peygamberimiz bütün ciddiyetiyle kendilerini sarmış olan kalabalığa seslenerek, şöyle der: “Ya Zahir, Andolsun ki Allah ve Allah'ın Resulü katında senin değerini paha biçilmez! Bunun için biz de seni seviyoruz.”⁸⁹

Peygamber döneminde savaşlar neticesinden sonradan engelli duruma düşen bir hayli sahabenin olduğu da görülmektedir. Mesela Uhud gazvesinde özellikle Peygamber (s.a.)'in etrafında savaşmakta olan Ebû Decâce, Ebû Talha, Talha b. Übeydullah, Ebû Seleme b. Abdüled, Abdurrahman b. Avf, Nesîbe bnt. Ka'b gibi meşhur sahabeler olmak üzere yirminin üzerinde sahabe çeşitli şekillerde engelli durumuna düşmüşlerdir.⁹⁰

Ayrıca Hz. Peygamber, sağlıklı insanların engellilerle ilişkilerini yönlendiren ahlaki düzenlemelerde de bulunup uyguladıktan sonra onlara yapılan yardımların sevap yönünü belirterek insanları onlara yardıma teşvik etmiştir. Örneğin bir hadisinde “Görme engelliye rehberlik etmen, işitme ve konuşma engellilere anlayacakları bir şekilde anlatman, bir ihtiyacı konusunda senden yol göstermeni isteyen kimseye yol göstermen, yardım isteyen kimsenin yardımına koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, bütün bunlar senin kendine yapacağın sadaka çeşitlerindedir,” buyurmuştur.⁹¹

Hz. Peygamber (s.a), devletin, hasta, zayıf, engelli ve bakıma muhtaç kimseleri koruyup gözetmesi gerektiğine işaret ederek, “Kim ölür de mal bırakırsa, malı varislerindir. Kim bakıma muhtaç kimseler bırakırsa (kellen) onun sorumluluğu bana aittir”⁹² buyurmakla engellilerin durumunu özellikle etki ve yetki konumunda olan yöneticilerin dikkatine sunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a), bir yandan kişi ve kuruluşları engellilere yönelik ilişkilerde ne yapmaları hakkında örnek teşkil edecek uygulamalar oluştururken, diğer taraftan engellilerin kendi konumlarından dolayı hangi davranışlar sergilemeleri hakkında da önemli önerilerde ve müjdelere bulunmuştur. Gerçekten engelliliğin her türlü kişi için oldukça zor ve meşakkatli bir durumdur. Ancak Hz. Peygamber, engelli olup da sabredenleri cennetle müjdeleyerek engelli insanlara sabrı tavsiye etmiştir. Bir küdsi hadiste yüce Allah, “Herhangi bir kulumu gözlerinden mahrum bırakmak suretiyle imtihana tabi tuttuğumda, sabrederse, gözlerine karşılık ona cenneti veririm”⁹³ buyurmaktadır. Bir başka hadiste ise şöyledir. “Mü'min bir kişiye bir ağrı, bir yorgunluk, bir hastalık, bir üzüntü isabet etse, hatta ayağına bir diken batsa bile, bunlar mü'minin bir kısım günahlarına kefarettir.”⁹⁴

Sonuç olarak yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında görüldüğü gibi, Resulullah (s.a) engelli sahabeleri sosyal hayattan tecrit etmemiş, yeteneklerine göre çeşitli görevlerde istihdam ederek yeteneklerinin gelişmesine imkân sağlamış ve toplumun istifadesine sunmuştur. Böylece engelli insanların topluma neler verebileceklerini ve neler yapabileceklerini en güzel şekilde göstermiştir. Zaten günümüzde bilindiği üzere engellilerin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi de, dinlenmemek, dikkate alınmamak, tabir yerinde ise adam yerine konmamaktır. İşte tam bu noktada günümüzde birçok engelli insanın görmek ve arzuladığı tablolar Hz. Peygamber zamanında gerçekleşmiş güzel örneklerdir diyebiliriz.

Hz. Muhammed (s.a) sadece engelli olmayanların Peygamberi değil tüm insanların Peygamberi ve Peygamberlerin son halkası olduğundan söz ve davranışlarında herkesi memnun edecek bir özellik

⁸⁹ Ali Seyyar, <http://engelli-21.blogspot.com/2009/10/prodrali-seyyar-yldzlar-engel-tanmaz.html>, 03.05.2011; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, 60.

⁹⁰ Muhammed Ebu Şehbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Şam, 1992, II, 217.

⁹¹ Ahmed b. İbn Hanbel, *Müsned*, (21816), Beyrut, 1998, VII, 201.

⁹² Buhârî, Ferâiz, 24; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, XIV, 6629; Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, Ferâiz 23, (1061).

⁹³ Tirmizî, Zühd, 56, (2396) II, 268.

⁹⁴ Buhârî, Mardâ, 2; *el-Câmiu's-Sahih*, XII, 5686.

vardı. Kendisinin fitri yüce ahlaki özelliklere sahip olması yanında, özellikle Abese Suresi'nde geçen görme engelli Abdullah İbn-i Ümmü Mektûm olayında yüce Allah tarafından ikaz edildikten sonra Peygamberin engellilere davranışının daha nazik bir hal aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Peygamberin, engellilere yönelik düzenleme ve uygulamalarında fitrata yatkın ve ilahî vahiy özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bu uygulamalarında bazı yetenekli sahabelere devletin çeşitli kademelerinde görev vermiş, bazılarını yeri geldiğinde iltifat etmiş, bazılarını onurlandırmış, bazıları ile şakalaşmıştır. Kısacası onları asla toplumun bir köşesine itmemiş, hor görmemiş, toplumun sırtında geçinen, dilenci, işlerini göremez zavallı kişiler olarak görmemiştir. Özellikle engelli sahabe arasında isimleri Müslümanların çoğu tarafından bilinen, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Übeydullah, Amr b. Cemûh, Muâz b. Cebel, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Ümmü Mektum, İtbân b. Mâlik gibi sahabenin meşhurlarının olması da bu kanaati desteklemektedir.⁹⁵

Öte yandan Peygamber, yeri geldiğinde toplumun onlara sahip çıkmasına ve engellik durumlarına göre pozitif bir ayrımcılığa teşvik etmiştir. Zira iyilik ve yardımlaşma temeli üzerine kurulan İslam toplumu bu özel ihtiyaç sahibi insanlara karşı katı kalpli kesilmeleri ve tamamen duyarsız kalmaları düşünülmeceği ortadadır.

4. İSLAM İNANCINDA ENGELLİ OLMANIN SEBEPLERİ

İnsanların engellilik konusunda en çok merak edip sordukları şeylerden biriside şu sorulardır. “Engellilik insanın kaderi midir? Niçin engellik vardır? Neden bir başkası değil de ben engelliyim? Engelli olmanın asıl sebebi nedir?” Özellikle İslam dininin kaynaklarına dayanılarak bu sorulara verilecek cevaplar Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde daha fazla önem arz etmektedir. Haddi zatında bu meseleler “Kelam veya Din Psikolojisi” gibi ilim dallarının konusu olsalar da İslam hukuku konuları arasında kısaca değinilmesinde fayda vardır. Buna binaen biz de bu çalışmamızda konunun detaylarına girmeden özet bir şekilde yukarıdaki sorulara cevap aramaya çalışacağız.

Aslında engelli olmanın sebebi bilinir ve anlaşılırsa yukarıdaki birçok sorunun cevabı da kendiliğinden ortaya çıkar. Yukarıda engelli olmanın sebeplerine ilişkin sorulan sorular pozitif bilimin bu konuda cevap vermekte zorlandığı sorulardır. Zira şimdiye kadar yapılan çalışmalarda henüz kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Dolayısıyla biz yapılan bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu verilerden ziyade daha çok İslam dininin bu konudaki yaklaşımına göre engelli olmanın sebepleri üzerinde duracağız. İslam dinin temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnetin genel manaları itibarıyla engelli olmanın sebepleri çeşitli başlıklar altında zikredilebilir. Kur'an ve Sünnet ışığında bunları en önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz.

4.1. İlahi İrade (Kader)

Sözlükte “ istemek, yönelmek⁹⁶, bir şeyi yapmak veya yapmamak konusunda karar verebilme bu kararı yürütebilme kudreti⁹⁷” anlamlarına gelen irade terim olarak, “Allah'ın veya insanın ilgili seçeneklerden birini seçip belirlemesi, tayin ve tahsis etmesi” diye tanımlanır. Allah'ın iradesi ezeldir, sonsuzdur, sınırsızdır, herhangi bir şeyle bağlantılı değildir ve mutlaktır. İnsanın iradesi ise sonlu, sınırlı, zaman, mekân vb. şeylerle bağlantılıdır. Evrende meydana gelen her olay ve varlık, Allah'ın tekvini (oluşumla ilgili) iradesi ile meydana gelir.⁹⁸

Kader sözlükte “ölçü, miktar, bir şeyi belirli ölçüye göre yapmak ve belirlemek” anlamlarına gelir. Terim olarak “ ezelden ebede kadar olmuş ve olacak şeylerin hepsinin zamanının, yerinin ve nasıl olacaklarının Allah tarafından ezelde bilinmesi ve bu bilgiye uygun olarak takdir ve irade edilmesidir. Kader, Allah'ın “ilim” ve “irade” sıfatları ile ilgilidir. Allah, ilim sıfatı ile olacak şeyleri bütün teferruatı ile bilir, irade sıfatı ile şöyle veya böyle olmasını tercih ve takdir eder. İşte bir şeyin, ezelde Allah tarafından bilinmesine ve öylece tercih ve takdir edilmesine “kader” denir.⁹⁹

⁹⁵ Ebu Şehbe, es-Siretu'n-Nebeviye, 1992: II, 217.

⁹⁶ İbnî Menzûr, Lisânü'l-Arab, V, 366.

⁹⁷ Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, 550.

⁹⁸ Heyet, İlmihal, I, 135.

⁹⁹ Ömer Neseî, İslam İnançının Temelleri Akâid, Ter. Seyyid Ahsen, 2007, 9; Heyet, İlmihal, I, 135.

Dünyada meydana gelmiş ve gelecek olan her şey, Allah'ın ilmi, dilemesi, takdiri ve yaratması ile olur. Her şeyin bir kaderi vardır. Kader iç yüzünü ancak Allah'ın bilebileceği, mutlak ve kesin bir biçimde çözümlenmesi mümkün olmayan ilâhi bir sırdır. Zaman ve mekân kavramlarıyla yoğrulmuş bulunan insan aklı, zaman ve mekân boyutlarının söz konusu olmadığı ilâhî ilmi, ilahî irade ve kudreti kavrayabilme güç ve yeteneğine sahip değildir. Kader konusunu kesin biçimde çözmeye girişmek, insanın kapasitesini zorlaması ve imkânsıza talip olması demektir.¹⁰⁰

İlahi iradenin sırrı ve bilgisi biz insanlara verilmediği için, “engellik benim kaderim mi? Niçin bir başkası değil de ben?” gibi sorulara net bir cevap verilememektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kader konusunu tartışan sahabeye şu uyarıda bulunmuştur: “Siz bununla mı emrolundunuz? Veya ben bunun için mi Peygamber olarak gönderildim? Şunu biliniz ki sizden önceki ümmetler bu tür tartışmalara başladıkları zaman helak olmuşlardır. Böyle tartışmalara girmemelisiniz.¹⁰¹ Zaten konu ile ilgili âyetlere baktığımızda da insanların bu konu üzerinde fazla yorum yapmaları pek kolay görünmüyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor. “*De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez.*”¹⁰², “*Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez*”¹⁰³, “*Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.*”¹⁰⁴ İşte bu gibi âyetler hakkında yapılan en tutarlı tefsir ve te'viller Kur'an ve Peygamberin sözleridir.

4.2. İmtihan (Sınama)

İslam dinine göre dünya bir imtihan ve bir deneme yurdudur. İmtihan (belâ) iyi de olabilir kötü de. Belânın asıl anlamı mihnet, denemek, sınamak demektir. Yüce Allah, “*Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan (ibtilâ) ederiz*” buyurmaktadır. Yüce Allah, şükür edip etmeyeceğini ortaya çıkarmak için güzel bir işle kulunu imtihan ettiği gibi, hoşuna gitmeyen bir belâ ile de sabrını denemek için onu ibtilâ (imtihan) eder. O bakımdan Arapçada güzel şeylerle denemeye de “bela” (imtihan) denilir. Kötü şeylerle denemeye de “belâ” denilir. *Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz*¹⁰⁵ ayeti, imtihanın var olup devam edeceğini teyit etmektedir.¹⁰⁶ Konuyu pekiştiren âyetlerin birkaçı da şunlardır. “*Her can ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ve şer ile deniyoruz.*”¹⁰⁷, “*Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık*”¹⁰⁸, “*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.*”¹⁰⁹

Peygamberin (a.s), Allah'ın insanları nasıl sınadıklarını haber veren alacalı, kel ve görme engelli ile ilgili meşhur kıssası konumuza güzel bir örnektir. Hadis kısaca şöyledir.

Yüce Allah İsrail Oğulları'ndan, biri alacalı, biri kel ve biri de görme engelli üç kişiyi imtihan etmek ister. Her birine melek göndererek onları iyileştirir ve en çok istedikleri malların doğurgan olanlarından verir ve onları zengin eder. Yıllar sonra Melek, kendilerinin eski durumlarını hatırlasınlar diye her birinin önceki suretine girerek Allah'ın kendilerine verdiği bu mallardan Allah için onlardan talep eder. Alacalı ile kel, eski durumlarını inkâr ettikten sonra bu malları miras yoluyla elde ettikleri yalanını uydurarak bir şey vermeye yanaşmazlar ve ikisi de eski haline döner. Görme engelli ise: “Ben gerçekten görme engelli idim. Allah gözlerimi iade etti. İstedğini al, istediğini bırak. Allah'a yemin ederim ki, bugün alacağın hiçbir şeyde sana zorluk çıkarmayacağım,

100 Heyet, İlmihal, I, 133-134.

101 Tirmizî, Kader, I (2133) II, 199.

102 et-Tevbe, 9/51.

103 et-Teğâbün, 64/11.

104 el-el-Hadid, 57/22.

105 el-Bakara, 2/155.

106 Zuhayfî, Tefsiru'l-Munir, II, 43.

107 el-Enbiya, 21/35.

108 el-Kehf, 18/7.

109 el-Mulk, 67/2.

dedi. Melek: “Malın senin olsun. Bu sizin için bir imtihandı. Allah senden razı oldu, arkadaşlarına gazap etti” cevabını verdi (ve oradan ayrıldı).¹¹⁰

4.3. Allah’ın Nimetlerine Şükür Etme

Şükür, her nimetin Allah’tan geldiğini bilip ona hamd etmektir. İslam dinine göre Allah’ın insanlara verdiği nimetler saymakla bitmez. “Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.”¹¹¹ Dolayısıyla Allah’ın nimetlerinin zirvesi sıhhattir. Sıhhatli olmanın başında ise engelsiz bir bedene ve zihne sahip olmak gelmektedir. “(Resulüm!) De ki: Sizi yaratan, size iştme duyusu, gözler ve kalpler veren O’dur. Ne az şükrediyorsunuz!”¹¹² Bu ve benzeri âyetlerde yüce Allah, bu azalara sahip olanların kendisine şükür etmesini istemektedir. Allah’ın Kuran’da verdiği “Andolsun, eğer şükrederseniz gerçekten size artırırım ve Andolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz, Benim azabım pek şiddetlidir”¹¹³ hükmü, bunu açıkça ifade etmektedir. Demek ki bu azalar kişi için bir nimettir. Dolayısıyla bu azalardan yoksun olanlara bakmakla kişi sahip olduğu şeyin kıymetini ve değerini daha iyi kavrayacaktır. Yoksa olan olmayanla nasıl kıyas edilecek ve nasıl bu nimetlerin kıymet ve değeri bilinecekti? Engelli insanlar bir bakıma engelli olmayan insanlar için Allah’a şükür etme vesilesidirler. Zira Allah’ın bazı veli kulları engelli birini görünce hemen şükür secdesi yapmaları boşuna değildi. Hadis-i şerifte buyruldu ki: Bir kimse, hasta, sakat birini görünce, “Yüce Allah’a hamdolsun ki beni böyle etmedi. Bundan ve daha başka dertlilerden üstün kıldı.” derse, nimetin şükürü olur.¹¹⁴

4.4. Günahlara Kefaret ve Derecelerin Yükselmesi

Yüce Allah, (Ey Peygamber!) *Sabredenleri müjdele!*¹¹⁵ Buyurmaktadır. Bu müjde her türlü musibet, imtihan ve engellik karşısında sabredenlere verilmektedir. Günahları örtecek ve dereceleri yükseltecek her engel insan için bir kazançtır. Bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Canım kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, herhangi bir müminin başına yorgunluk, hastalık, düşünce, keder, acı ve kaygıdan, diken batmasına varıncaya kadar, her ne musibet gelirse, Allah bunları o müminin hatalarına kefarete kılar.”¹¹⁶

İmam Ahmed b. Hanbel’in, Hz. Aişe’den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Allah Resul’ünün (s.a.) şöyle buyurduğu belirtilmiştir: “Kulun günahları çoğaldığında, o günahlara kefarete olarak bir şeyi de yoksa Allah o kulu günahlarını örtmek için, üzüntüye müptela eder.”¹¹⁷

Bir başka hadis-i şerifte Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İnsanların en şiddetli belaya maruz kalanları Peygamberler, sonra salih kişiler, sonra derece derece onlara benzeyenlerdir.”¹¹⁸ Bu hadisteki imtihandan maksat, imtihan edilenlerin derecelerinin yükseltilmesidir. Çünkü Peygamberler, günah ve isyandan korunmuşlardır.

Enes b. Malik’in Hz. Peygamber’den naklettiği kutsî bir hadiste yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Ben kulumu –iki gözünü kastederek- iki sevgilisiyle imtihan ettiğimde o buna sabrederse, iki göze bedel olarak ona cenneti veririm.”¹¹⁹

Bir başka hadiste şöyledir. “Mükâfatın büyüklüğü, belânın şiddetine göredir. Allah, sevdiği topluluğu belâyâ uğratar. Kim başına gelene rıza gösterirse Allah ondan hoşnut olur. Kim de rıza göstermezse, Allahın gazabına uğrar.”¹²⁰

4.5. Fayda ve Zararın Allah’ın Gücü ve Kudretinde Olduğu

¹¹⁰ Buhâri, Enbiyâ, 53, el-Câmiu’s-Sahih, VII, 3273; Müslim, Zühd 10; Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim, XVIII, 97–98.

¹¹¹ en-Nahl, 16/18.

¹¹² el-Mulk, 67/23.

¹¹³ İbrahim, 14/7.

¹¹⁴ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebir, el-Mesânidu’l-Mefkûde, 168, Beyrut, 2007, XI, 103.

¹¹⁵ el-Bakara, 2/155.

¹¹⁶ Buhâri, Mardâ ve’t-Tıbb, 2, Buhârî, el-Câmiu’s-Sahih, XII, 5686; Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim, XVI, 130.

¹¹⁷ İbn İbn Hanbel, Müsned, (25750), VIII, 290.

¹¹⁸ Tirmizî, Zühd, 56,(2398) II, 268; İbnî Mâce, Fiten, 23 (4023); II, 622.

¹¹⁹ Buhâri, Mardâ ve’t-Tıbb, 2; Buhârî, el-Câmiu’s-Sahih, XII, 5686.

¹²⁰ Tirmizî, Zühd, 56,(2396) II, 268; İbnî Mâce, Fiten, 23 (4023); II, 622.

Kur'an'da, “Allah’ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz. O’nun tuttuğunu O’ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir”¹²¹ buyrulmaktadır. Yani rızık, yağmur, sağlık, güvenlik, ilim, nübüvvet ve hikmet gibi Allah’ın vereceği maddi ve manevi herhangi bir nimeti engelleyecek hiçbir güç yoktur. Buna hiçbir kimse mani olamaz. O tuttuktan sonra onu hiçbir kimse salıveremez. Hayrın tamamı Onun elindedir. O’nun dediği olur. Onun dilemediği şey olmaz. O’nun verdiği engel olacak hiçbir güç yoktur. Onun vermediğini de hiçbir güç veremez. Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyet ettiğine göre: Resulullah (s.a.) başını rükûdan kaldırdığı zaman şöyle dua ediyordu: “Semiallahü li-men hamideh. Allah’ım! Ey Rabbimiz, gökler ve yeryüzü dolusu, ondan sonra dilediğin şey dolusu hamd yalnız sana mahsustur. Allah’ım! Sen sena ve şerefe ehilsin. Kulun söylediğinden daha çoğuna lâyıksın. Hepimiz senin kulunuz. Allah’ım! Senin verdiği engel olacak hiçbir kimse yoktur. Senin engellediğini de, hiçbir kimse veremez. Senin yanında zenginlik sahibine zenginliği fayda vermez. Allah Teâlâ artırma ve eksiltme, var etme ve yok etme ve benzeri her şeyde tam kudret sahibidir.”¹²² “O yarattığında dilediği şeyi artırır”¹²³ ayeti hakkında Zemahşerî şöyle demiştir: “Bu âyet mutlak bir manadadır. Boy uzunluğu, şekil uygunluğu, azaların tam oluşu, cezalandırmada güçlü oluşu, aklî olgunluk, görüşlerde çeşitlilik, kalpteki cesaret, hoşgörü, dildeki tatlılık, konuşmadaki sadelik ve işleri görürken hikmetli tasarruf etme ve buna benzer vasfı tam anlamıyla anlatılamayacak olan yaradılıştaki her ziyadeyi içine almaktadır.”¹²⁴

Bu âyetin bir benzeri de şu âyettir: “Allah sana bir zarar dokunduracak olsa, o zararı O’ndan başka hiçbir kimse kaldıramaz. Sonra bir hayır isabet ettirecek olursa, O her şeye kadirdir.”¹²⁵

4.6. Allah’ın Bazı İnsanları Bazılarından Hikmeti Gereği Üstün Kılması

Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor: “O Peygamberler ki, biz onlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir.”¹²⁶, “Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.”¹²⁷, “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür.”¹²⁸

Bu âyetlerde de görüldü gibi gönderilen Peygamberler, derece bakımından birbirlerinden farklı olduğu gibi, milletler ve fertlerde eşit değildir. Allah üstünlük ve ikram kıstasını kendisine göre belirlemektedir. İnsanların çoğu bunu bilmez veya hemen anlayamazlar. Yer ve zamanı gelince bu ortaya çıkar. İman, salih amel gibi manevi, güzellik, makam ve zenginlik gibi maddi şeylerde eşit olan insanlar arasında engelli olmamakta Allah’ın vergisi bir üstünlüktür. Fakat sevap bakımından ise iman sahibi ve salih amel işleyen bir engelli, ister inan ister inanmayan engelliden daha üstündür. Netice olarak hangi yönden olursa olsun bu üstünlük Allah’ın takdir ettiği bir durumdur. Dolayısıyla Allah insanlara şu uyarıyı da yapmaktadır; “Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah’tan lütfünü isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir,”¹²⁹ Öte yandan insan aslında neyin kendisi için daha hayırlı veya bir üstünlük vesilesi olduğunu bilmediğinden Allah’ın kendisine nasip ettiği her şeye hikmet gözüyle bakmalıdır. Kur’an’da “İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir”¹³⁰ buyrulmaktadır.

4.7. İnsanların İhmal ve Kusurları

¹²¹el-el-Fatır, 35/2.

¹²² Müslim, Salât, Nevevî, Şerhu Sahîhi Müslim, IV, 194.

¹²³el-Fatır, 35/1.

¹²⁴ Zuhaylî, et-Tefsîru l-Munîr, XXII-226.

¹²⁵el-En’âm, 6/17.

¹²⁶el-Bakara, 2/253.

¹²⁷el-Bakara, 2/46.

¹²⁸el-el-İsrâ, 17/21.

¹²⁹en-Nisa, 4/32.

¹³⁰el-Bakara, 2/216.

Bu konuda ise Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki O birçoğunu da bağışlar.”¹³¹

Musibet kelimesi “istenmeyen, kötü durumlar, felâketler” anlamına gelir. İnsanın başına gelen her musibetin kendi yapıp ettikleri yüzünden olduğu belirtilirken, gerek evrendeki fizik ve sosyal yasaları görmezden gelmesi ve gerekli önlemleri almaması gerekse Allah’a isyan teşkil eden davranışlarda bulunması sebebiyle dünyada karşılaştığı sıkıntı, acı ve felâketlerin kendi kusurunun bir sonucu olduğuna dikkat etmesi istenmektedir. Fakat başka âyetlerde hatırlatıldığı üzere bütün insanlar kusurlarının tamamından dolayı dünyada bire bir cezalandırılmış olsa dünya alt-üst olurdu. Yüce Allah şöyle buyuyor: “Eğer Allah insanları, kazandıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı. Ne var ki, onları belirli bir süreye kadar erteliyor. Nihayet süreleri gelince, (gerekeni yapar.) Çünkü Allah, kullarını hakkıyla görmektedir.”¹³² Diğer âyetlerde ise yüce Allah’ın bunların birçoğunu affettiği ve nihai hüküm ve cezanın âhirete ertelendiği ifade edilmiştir.¹³³ Bu âyet indiği zamanda Allah Resulü (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Muhammed’in canı kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, günahsız olarak kimsenin eline diken batmaz, damar titremez ve ayak kaymaz. Allah’ın affettikleri ise daha çoktur.”¹³⁴

Zuhaylî, yukarıdaki âyet için şu bilgileri vermektedir: “Ey insanlar! Başınıza gelen musibetler, acılar, hastalıklar, kıtlık, sel felâketleri, fırtınalar, depremler ve benzeri istenmeyen haller bütün bunlar ancak işlediğiniz günahlar ve daldığınız günahlar sebebiyledir. Bunlar günahlarınızın cezaları ve kefareteridir. Allah, kullarının günahlarından birçoğunu da affeder ve cezalandırmaz. Bazen kişi günahsız olarak da felâkete uğrayabilir. Bu da, sevabının artması, derecesinin yükselmesi içindir.”¹³⁵

5.SONUÇ

Yukarıdaki bilgilere dayanarak her engelliliğin arkasında bir sebep ve hikmetin var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak tam olarak sebep ve hikmet budur demek doğrusu zor görünmektedir. Fakat İslam dinin temel kaynakları Kur’an ve sünnet bu sebep ve hikmetlere işaret etmektedir. Çünkü bu kaynakların genel manaları itibarıyla değerlendirildiğinde “Engellik bir kader veya imtihan değildir,” diyemeyiz. “Allah’ın iradesi dışında gelişen bir durum mudur?” bunu hiç diyemeyiz. “Allah insanların bazılarını bazılarına üstün kılmış mıdır? Engellik insanların günahlarına kefarete oluyor mu? Derecelerin yüceltiyor mu?” ayet ve hadisler ışığında bu sorulara yanıtlar bulmaya çalıştık. Bu soru ve yanıtlar direk olarak İslam hukuku alanına girmese de dolaylı olarak İslam hukukunu yakından ilgilendirmektedir. Âyet ve hadislerden yola çıkarak engelli bireyleri rahatsız edecek ve moral motivasyonların olumsuz yönden etkileyecek konulara değişik yönlerden yaklaşım kendilerine olumlu bir katkı sağlamak amacıyla, engelli olmanın nedeni veya hikmeti sayılabilecek birkaç maddeyi yazma gereğini duyduk. Fakat şunu da belirtelim ki, “engellilik kader mi, kader değil mi? Neden bir başkası değil de ben? “Benim günahım neydi? “Herkes günah işlerken neden ben bedel ödüyorum? gibi sorular gerçekten cevapları zor olan sorulardır. İslam dinine göre bu soruların kesin cevaplarını Allah’a havale etmek en doğru olanıdır. Zaten Kur’an’da “*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve kalp bunların hepsi ondan sorumludur.*¹³⁶ Bir başka âyette ise “*Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez*”¹³⁷ buyrulmak sureti ile bu konuda aklın ve ilmin aciz kaldığı durumlarda başvurulacak ilk kaynağın Allah’ın kelâmı Kur’an sonra da Kur’an’ı açıklayan Allah’ın elçisi olduğu anlaşılmaktadır.

¹³¹ eş-Şura, 42/30.

¹³² el-Fatır, 35/45.

¹³³ el-Fatır, 35/45; eş-Şûrâ, 42/30; Karaman, vd. *Kur’an Yolu*, IV, 646.

¹³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyheki Şuabu’l-İmân, Mesâib, (9815), Beyrut, 2008, VII, 153; Bkz. Zuhaylî, *Tefsiru’l-Munir*, XXV, 73.

¹³⁵ Zuhaylî, *Tefsiru’l-Munir*, XXV, 72-73.

¹³⁶ el-İsrâ, 17/36.

¹³⁷ el-Hadid, 57/22-23.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, İslam dinine göre sağlık, afiyet ve engelsiz olmak büyük bir nimettir. Ancak, bu dünya âhiretin tarlası olması hasebiyle, bir imtihan yeridir. Hasta ve engelli olmak, Allah'ın bir imtihanı olduğu gibi, hayatın bir gerçeğidir. Niçin ve nedenler bu realiteyi değiştirmez. Teslim olmak çare tek olmadığı gibi isyan etmek de anlamsızdır. Öyle ise bütün soru ve sorunların tek çaresi doğru teşhis ve doğru reçetelerde aranmalıdır. Çünkü nasıl ki, hastalandığımız zaman hastalığımızı doğal karşılıyor, hiç kimseyi suçlamıyor, erken ve etkin tedavi olma yollarına başvuruyorsak, aynı şekilde engellilik durumunu da doğal karşılamak, hayatın sonu olmadığına, hayata katacağımız birçok şeyin olduğuna ve iki cihanda mutluluğu ulaşabileceğimize inanmalıyız. Bizim yapamayacağımız ve aciz kaldığımız durumlar elbette vardır. Fakat yapabileceğimiz şeyler yapamayacaklarımızdan fazladır. Maddi yönü düşünülüyorsa şunu bilmeliyiz ki, bilgi ve teknolojinin öne çıktığı çağımızda dünya artık fiziki kuvvetle değil, beyin gücü ve ileri teknoloji yöntemlerle yönetilmektedir. Son yıllarda engellilere yönelik rehabilitasyon yöntemlerinin hız kazanmış olması söylediklerimizi destekler niteliktedir. Manevi yönü düşünülüyorsa tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde de değineceğimiz gibi islam hukuku, engellilerin yapabilecekleri kadar yükümlükleri onlardan istemiştir. Dünya ve ahirete yönelik yükümlülerinin uygulama biçimini ortaya koymuştur. Böylece engelli bireye engelliğin, Allah rızasını kazanmaya ve cennetine nail olmaya mani olmadığını da bildirmiştir.

ОРТА АЗИЯДАҒЫ ХИЗБ-УТ ТАХРИР ЖӘНЕ ӨЗБЕКІСТАН ИСЛАМ ҚОЗҒАЛЫСЫ. МАҚСАТЫ ЖӘНЕ АНАЛИЗИ

HIZB-UT TAHRIR AND THE ISLAMIC MOVEMENT OF UZBEKISTAN IN CENTRAL ASIA.
OBJECTIVE AND ANALYSIS

Бауыржан БОТАКАРАЕВ (Baurcan BOTALKARAEV)

А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік Университеті ғылыми қызметкері;
(Ahmat Yasavi Kazakh Turkish University, bake.kaz.tr@gmail.com)

Резюме

Өзбекістанда Ислами Радикалдык ағымдарының өмір сүрулері бұл мемлекет үшін және де аймақтық қауіпсіздік және тұрақтылық жағынан қауіп төндіретіні көрінеді. Кеңес Одағының таралуының нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық және саяси оқиғалардың Орта Азияға да қатысты әсерлердің болғаны мәлім. Кеңес Одағында дінге қарсы жоспарлары және атеизмді негізге алған саясатты жүргізсе де, дін халық арасында өмір сүруін жалғастыра берді. Ресми қысымға ұшыраған діни рух, Орта Азия елдерінің тәуелсіздік алуымен бірге кенеттен жарыққа шыға бастады. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде бейбітшілік пен бірлікті насихаттап жүретін діни топтармен қоса, сырттан келгендердің арасында дінді жаю мақсатында қарулы күресті жақтайтындар да болған. Кеңес Одағының соңғы жылдарында жүргізген саясаты елде тек қана демократиялық партиялардың ғана емес сонымен қоса діни негіздегі партиялардың пайда болуына алып келді. Орталық Азия елдерінің зайырлы мемлекет атауын сақтап қалуда күштеріне сүйенді. Аталмыш саясат елдегі діни саяси ұйымдардың мемлекетке қарсы күш қолдануына алып келді. Жасырын қызмет ету тәжірибесі жоқ бұл күштердің, халық арасында беделінің төмендеуіне алып келді. Жасырын әрекет ету тәжірибесі бар діни саяси күш жоғарыда аталған Хизб-ут Тахрир және Өзбекістан Ислам Қозғалысы партиялары болды.

Түйін Сөздер: Хизб-ут Тахрир, Өзбекістан Ислам Қозғалысы, Орта Азия, Өзбекістан.

Abstract

The Islamic radical movements in Uzbekistan are considered as a threat to this country in particular and regional security and stability. It is clear that the collapse of Soviet Union and new socio-economic and political development that emerged because of it have a great impact on the Middle Asia. Despite the political issues that are about anti-religion and atheism in Soviet period, religion kept its liveliness. After the period independence, peace and unity among religious groups emerged, but since there are those who are radical groups that advocate armed struggle as a method, they are often imported from outside groups. Process of liberalization of political sphere has resulted in occurrence political parties not only democratic sense but also parties with religious direction. The politics of preservation of secular character of the state which the government of the countries of region adhered was accompanied by retaliatory measures concerning Islamic organization that has forced; most of population had to leave in underground. Not having experience of conducting secret activity of the organization, they used power against the state. Unique political force of religious sense which had experience of activity in an underground was Hizb-ut Tahrir and Islamic Movement of Uzbekistan.

Keywords: Hizb-ut Tahrir, Islamic Movement of Uzbekistan, Central Asia, Uzbekistan.

Кіріспе

1903 жылы негізі қаланған КСРО Комунистік Партиясы, Лениннің басшылығымен азаматтық соғысты жеңген болатын. Осыған байланысты 1917 жылы патшалық тарапынан

ұлтшылдыққа байланысты саясаттар жүргізілген болатын. Ленин орыс ұлтынан тұратын бір партия құруды көздеді. 1917 жылдың соңында басшылықты толығымен иемденгеннен кейін жүргізген ұстамды саясаты жоғала бастады. Ленин, Маркс пен Энгельс секілді ойшылдардан үйренген ілімдер негізінде алғашқыда дінмен күресуді саяси құмарлық ретінде санап, уақыт өте келе дінге қарсы қысымдар көрсете бастады. Мысалы, 1918 жылы 28-қаңтар күні шығарған заң бойынша кәмелетке толмаған жастарға діни білім алу тыйым салынды. Мектептегі діни білім жойылды, діни мекемелер де жұмыстарын аяқтаған және дінге қарсы насихаттар басталған болатын. Сондықтан да бұл кезеңде Ислам бірлігі саясатын қолдаған бірнеше топ пайда бола бастады. 1917 жылы Мұсылман Бірлігі болған Иттифак әл-Муслимин құрылды. Сондай-ақ Тұраншылдық (Пантюркизм) та пайда болып, тез арада жаңа мүшелерімен толықты. Бұл кезеңде Исмаил Гаспиранский тарапынан Жадидизмге жетекшілік жасалған. Исмаил Ресей Империясында өмір сүрген бүкіл мұсылмандардың ілім және мәдениетке бет алуларына жол көрсетті. 1917 жылы төңкерістан кейін Түркістан тәуелсіздік үшін күресі Орта Азияны қамтыды. Түрікменстан және Тәжікстанда тәуелсіздікті қалаған топтар күресін бастады. Басмашылар ретінде танылған бұл топ шарифат, джихад, Түрік ұлтшылдығы және комунизмге қарсылық бағытын ұстанған болатын. Бірақ жүйелі құрылымы болмағандықтан дами алмай ру-тайпаларға бөлінді. Бұл ішкі жағдай олардың хәлдерін әлсіреткені үшін сырттан көмек алуға мәжбүр болды. Британия Империясы Басмашыларға Индия жақтан қару-жарақпен, оқ-дәрілермен қамтамасыз етіп отырды. Сондай-ақ Осман Империясы тарапынан да көмектер келіп жатты. Бұл жердегі мақсат – Түркі-Мұсылман бірлігін қамтамасыз ететін «Үлкен Түркістан Үкіметін» құру болып табылды. Бұл себептен идеалистік мақсаттарға ие болған Түрік ұлтшылдығы және Тұраншылықтың атақты лидері Әнуар Паша 1921 жылы Басмашыларға қосылған және 1922 жылы 2000 адамдық әскермен Душанбені жаулап алады. Бірақ уақыт өте келе Әнуар Пашаның әскер саны азая береді. 1922 жылы 4 тамыз күні 25 адамдық әскермен Тәжікстанда, Белчиван маңында орыс әскерлермен шайқасып жатып пулемет оғына ұшып қаза болады.

КСРО басшылығына Сталиннің келуі Орта Азия халқының жағдайын қиындатты. Ленинен кейін КСРО бес аймаққа; Ферғана аңғары, үш мемлекет (Өзбекістан, Қырғызстан және Тәжікстан) арасында бөлінген еді. Осылайша Сталин, этникалық топтарды бір-бірімен қақтығысуға себеп болған еді. 1931 жылы Құдайсыздар Ұйымы¹ бүкіл мешіттерді қоластына алды, бірнеше мешіттерді кинотеатр секілді мәдени жерлерге немесе түнгі клубтарға айналдырған болатын. Мысалы, Өзбекістанның Наманган қаласындағы Жұма намаз оқылатын мешітті шарап фабрикасына айналдырған. Кейбір мешіттер болса қойма ретінде қолданған және Құран кітаптардың көбісі өртелген болатын. Тек осы кезеңде Сталин тарапынан 20.760 адам өлтірілді. 1940-шы жылдарда Сталин, Исламды үкіметтің бір бөлігі ретінде белгіледі. Бұл мақсатпен муфтилердің, шейх-уль исламның және ресми төрт адамнан құралған діни басқарма құрылып Ресми Ислам түсінігі де пайда болды. Бұны жүзеге асыру үшін 1943 жылы Сталин Орта Азияда төрт муфтият ашады. Бұлардың арасында ең маңыздысы Орта Азия Рухани Басқармасы (САДУМ – Среднеазиатское Духовное Управление Мусульман). Жылына төрт рет Құран аяттары негізінде кітапшалар, хадистерді түсіндірген журналдар және діни күнтізбелер шығарды. Сондай-ақ имамдардың жұма намазындағы хұтбалардың мәтіндерін САДУМ дайындап отырған. Бұл кітапша, журналдар арқылы сопылықты кінәлаған. Бірнеше муфтият болса, сопылардың мазарларды зиярат ету жайында пәтуалар жариялаған болатын. Мысалы, солтүстік Кавказ және Дагестан муфтиі Хажы Курбанов, мазараттарды қасиетті жер деп санайтындарды күнәхар және қайтыс болған бір адамның құрметіне мешіт немесе ғибадатхана салуды пұтқа табынушылық деп айтқан болатын. Ал кесенелерге құрмет көрсету, ресми болмаған мешіттерде ғибадат жасау, ауруларға шифа табу мақсатында дін адамдарының есігінен қағу, зікір айнды (жария зікір) жасау Орта Азияның терең тарихы бар амалдар болып табылады.

¹КСРО бойынша Құдайсыздар ұйымында тек Өзбекістан ғана 1932 жылы 90.000 адам бар болатын.

1988 жылдан бастап Горбачев КСРО-ның таралуын болдырмау мақсатында бүкіл діндерге деген көзқарас, амалдарын жеңілдетіп Исламға төзімділікпен қарай бастаған болатын. Бұл кезеңде мұсылман болғандардың және намаз оқитындардың саны артты. Орта Азияда жаңа мешіттердің салынуы қолға алынды. Әрбір ауылда және әрбір қалада бір мешіттен ашыла бастады. Жоғары Ислами ілімдер үйретілуі үшін медреселер ашыла бастады. Горбачев 1989 жылы 1 желтоқсан күні Ватиканда бүкіл Совет азаматтарының діни амалдарын жасауларына кепіл болатынын мәлімдеген болатын, 1989 жылдары алғаш болып Қырғыз Мұсылмандары Ислами мектептерде білім ала бастады. Дәл осы жылы САДУМ-ға жаңа бір муфти сайланды. Бұл кісі «Мұхаммед Садық Юсуф» деген атпен танымал Шейх Абдульмажит Бабахан еді. Оның кезеңінде Абдулуали Қары, басқа атпен Рахматулла секілді Уахаби молдалар, Орта Азия халқын мазасыздандырған болатын. Уахабилер күш қолдану арқылы кейбір мешіттерді қоластына алады және Орта Азия мұсылмандарын әртүрлі көмектермен өздеріне тартып алады. Уахаби және Ханафи имамдар арасында келіспеушіліктер орын ала бастайды. Юсуф болса бұл жағдайға соңғы нүктесін қоймақшы болып, Өзбекістан Ислам Қозғалысының лидері Йолдаштың бұл әрекеттерін доғаруды бірнеше рет ескертеді. Йолдаш болса, Рахматулланың пікірлеріне сенетінін және одан аян алғанын айтады. Нәтижесінде 1991 жылы 8 желтоқсан күні КСРО-ның тарағаны ресми түрде жарияланады және Горбачев та отставкаға шығады.

Тәуелсіздіктен Бұрынғы және Кейінгі Хизб-ут Тахрир және Өзбекістан Ислам Қозғалысы

Орта Азиядағы радикалды Ислам топтарына қарайтын болсақ, «Өзбекістан Ислам Қозғалысы (ИДУ)», «Хизб-ут Тахрир» секілді топтар, Радикалды Ислам топтарының ірі өкілдері екендігін көреміз. Сондықтан да бұл екі топтың мақсаттарын және жалпы әрекеттерін зерттеуге тырысамыз.

Өзбекістан Ислам қозғалысы Орта Азияда пайда болған. Бұл топ сондай-ақ Ислам Қарсыласу Қозғалысы (ИДС – Исламское движение сопротивления) ретінде танымал болып табылады. Негізінде бұл топ 1999 жылдан кейін Өзбекістан және Қырғызстанда бірнеше рет террорлық әрекеттерін жүзеге асырғаннан кейін халықаралық дәрежеде танымал бола бастады. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында Өзбекістан үкіметінің қысымдарынан Тәжікстанға кеткен өзбек мұсылмандар, біріккен Тәжік Оппозициясына қосылып, Тәжікстанның ішкі азаматтық соғыстарында белсенді рөл ойнады. Әсіресе 1979-1989 жылдар аралығындағы Совет-Ауған соғысына қатысқан Жума Намангани, Тәжікстандағы Тавильдара ауданының таулы аймақтарында әрекет жүргізген Тәжікстан Исламдық Өркендеу Партиясының (Партия Исламского Возрождения Таджикистана) қолбасшысы қызметін атқаратын. Сондай-ақ Тәжікстандағы азаматтық соғысына қатысқан өзбек радикалистері шектен шыққан Ислам радикалистерімен, яғни Ауғаныстандағы Талибан қозғалысымен жасырын түрде қарым-қатынас орнатып Ислам Радикализмін тәсіл ретінде қолдану арқылы өз әрекеттерін қуаттай түсті.

1997 жылы Тәжікстандағы азаматтық соғыстан кейін Тәжікстан Исламдық Өркендеу Партиясының зайырлы саясатына қарсы болған Тохир Юлдашев және Намангани, өзбек мұсылмандарын жинап Өзбекістан Зайырлы Үкіметінің құлауын және Ислами мемлекетінің құрылуын көздеп, Өзбекістан Ислам Қозғалысын құрған². Намангани Тәжікстандағы таулы аймақтарын Өзбекістан Ислам Қозғалысының орталығы ретінде пайдаланды. Исламға деген көзқарасы, экономикалық жағынан жоқшылықта болған, Өзбекістан үкіметіне қарсы болған Ферғана аңғарынан келген жастармен әскерлері толықты³.

Өзбекістан Ислам Қозғалысы, Ауғаныстандағы Талибан және әл-Каидамен жасырын түрде бірлесіп Орта Азия мемлекеттеріне террорлық әрекеттерін жүзеге асыруды бастайды.

²Makarenko Tamara, "Crime and Terrorism in Central Asia", Jane's Intelligence Review 12(7), 2000, 17 б.

³SonYoungHoon, A Study on the Repressive Policies in Central Asian States and Islamic Opposition Movements, Корея Тілі Университеті Тауы Шығыс Ғылыми-Зерттеу Институты, 2007, Seul, 316 б.

Ауғаныстанмен келісім нәтижесінде ұйымның талап етілген қару-жарақтармен жабдықталуы жеткілікті дәрежеде нығайта түсті. Өзбекістан Ислам Қозғалысы алғаш рет 1999 жылы ақпан айында Өзбекістан Президенті Ислам Каримовты нысанаға алған «Ташкент автокөлік бомбалы террор оқиғасын» жүзеге асырды. Дегенмен де өз мақсаттарына жете алмады, бірақ халық арасында хаос тудырды. Бұл оқиға нәтижесінде 16 адам қаза болып, 128 адам жараланған болатын. Қайғылы оқиғадан кейін Ислам Каримовқа жергілікті халық қарсы шығу арқылы наразылықтарын білдірді. Бұл наразылыққа үкімет күшін көрсету арқылы Ислам Каримов бүкіл қарсы шыққан адамдарды үкімет тарапынан қуғынға ұшыратады. Маусым айында Өзбекістан үкіметі Ауғаныстанға қашқан Өзбекістан Ислам Қозғалысының саяси қолбасшысы Юлдашевтың қастандық әрекетіне қатысы бар екенін біліп еліне қайтарғысы келді. Бірақ Талибан, Өзбекістан үкіметінің талабына қарсы Ауғаныстанның солтүстік аймағындағы жасырын жерін Юлдашевке беру арқылы Өзбекістан Ислам Қозғалысының террорлық әрекеттеріне көмектескен болатын⁴. Аталмыш оқиғадан кейін Ислам Қозғалысының террорлық әрекеттері Қырғызстанның оңтүстігі және Баткен маңайында жалғасын тапты. Намангидің бастауымен Ислам Қозғалысының қарулы тобы 1999 жылы екі рет (мамыр және тамыз айларында) террорлық әрекеттерін жүзеге асырған болатын. Қырғызстан шенеуніктері мен Жапон геологтарын тұтқынға алып Қырғызстан ауылдарына террорлық әрекеттерін жасаған. Нәтижесінде 55 адам қаза болып, 200-ден аса әскер жараланған, бұл әрекетті ұйымдастырған жақтан 96 террористтің өлгені және де бірнешеуінің ұсталғаны туралы да мәлімет бар. Бұл оқиғаның арқасында Талибан мен әл-Каида секілді бүкіл әлемге әйгілі ұйым тұрғаны белгілі болды. Бұқаралық ақпарат құралдары және газеттерде аталмыш террорлық әрекеттерді Тәжікстан шекарасындағы діни топтардың жасағандары жазыла бастады. Бұл оқиға Қырғызстан тарихында Баткен Оқиғасы ретінде қалып қойды. Өзбекістан Ислам Қозғалысының пайда болуынан бастап бұл ұйымдармен байланыс орнатқан және алғашқы жылдарда қаржылай көмек берулері туралы нақты шешімдер қабылданған болатын. Сондықтан да Өзбекістан Ислам Қозғалысы, Талибан және әл-Каиданы жалғастырушы ретіндегі бір ұйым деп атай аламыз. 2000 жылдың соңына таяу Өзбекістан Ислам Қозғалысы, Өзбекістан мен Қырғызстанның оңтүстігін орталықтарына айналдыру арқылы көптеген зорлық-зомбылық әрекеттерімен Орта Азияда үрей, тұрақсыздық және алаңдаушылық туғызды. Осылайшы Үкімет құрылымына және аймақтық тұрақтылыққа қауіп төндірген Радикалды Ислам Қарсыласу Қозғалысы ретінде ұлғая түсті⁵.

2000 жылы Өзбекістан Ислам Қозғалысы, Талибан мен әл-Каиданың қолдауымен Ауғаныстанның солтүстік аймағының әскери алаңында жаңадан жасақтанып 3000-5000 адамдық қаруланған әскерлер жаттығуларын бастады⁶. Тіпті, Өзбекістан Ислам Қозғалысы «Түркістан Ислам Партиясы» деп аталатын ауқымды бір ұйым құрып Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Қытайдың Шыңжаң Ұйғыр Автономиялық Ауданына дейін өз күштерін кеңейту жоспарда болды. Бұл тұрғыда Өзбекістан Ислам Қозғалысының мақсаты тек Өзбекістанның Зайырлы Үкіметін құлату ғана емес, сондай-ақ бүкіл Орта Азияны қамтитын Ислам Үкіметін құруы болып табылады.

1953 жылы Палестинада құрылған халықаралық Ислам радикал партиясы ретінде танылған Ислам Азаттық Партиясына (Хизб-ут Тахрир) қарайтын болсақ, 1990 жылдың орталарынан бастап Өзбекістанға келіп, бүкіл Орта Азияда әсерін кеңейтіп, жасырын бір ұйым ретінде ұлғайған болатын. Ислам Азаттық Партиясы, Орта Азияның Ислам Үкіметі ретінде құрылуын көздеген Өзбекістан Ислам Қозғалысынан кейбір айырмашылықтары да болған. Мұсылмандарға кітаптар, парақ және видеолар тарату арқылы үгіт-насихаттарын жүргізіп отырған. Хизб-ут Тахрир Ресей мәдениетінің әсерінен тәуелсіз болуын көздеген Пан-

⁴Naumkin. Vitaly, "Radical Islam in Central Asia : Between Pen and Rifle", Rowan and Littlefield, Lanham, MD, 2005.81 6.

⁵Baran Zeyno andStarr, Frederick S. and Cornell, Svante E, "Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus" Implications for the EU, 1-57, 2006, 47-50 бб;

<http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Islam.pdf> (Erişim Tarihi 10 Ekim 2016)

⁶Freeholm Michael, "Uzbekistan and the Threat from Islamic Extremism", United Kingdom Royal Military Academy, Conflict StudiesResearch Center, Report No.K39, 2003, 9-10 бб..

Исламизм Қозғалысымен және де бүкіл Орта Азия мұсылмандарын нысанаға алу арқылы алаңын кеңейткен Өзбекістан Ислам Қозғалысынынан бөлектенген деп айта аламыз⁷. Халықаралық Ислам Ұйымы ретінде Хизб-ут Тахрир, бір жағынан Таяу Шығыс пен Европада Америкаға және Яһудилікке қарсы белсенді түрде әрекет жасаса, екінші жағынан Орта Азияда жоқшылық, немқұрайлылық, есірткі, жезөкшелік секілді тәуелсіздік алғаннан кейінгі пайда болған қоғамдық проблемаларының шешілуі үшін үкіметті немқұрайлылықпен кінәлады.

Ұйым басшысы 1960 жылға дейін жазған кітаптары арқылы халифалық үкіметті құру мақсатын түсіндірген. Бұған байланысты Әділетті Халифалар (Хулафа-и Рашидин) кезеңіндегі басқару жүйесін алып келуін көздеген болатын. Бұл ұйым шарияттан тыс Жаңа Дәуірдің бүкіл басқарудың түрлерін мойындамайды. Хизб-ут Тахрир ұйымының сенімі бойынша; Исламнан тыс ұлтшылдық, демократия, капитализм және социализм түсініктері басқа бір планетадан келген секілді⁸. Сондықтан да Исламға ыңғайлы бір халифалық үкімет құрылуы керек. Бұны жүзеге асыру үшін ынтымақта, бөлінбей, бір үмбет болып қол жеткізуіміз керек дейді. Хизб-ут Тахрирдің Орта Азиядағы адам саны – 15.000-20.000. Мүшелерінің жалпы құрамы бай, кәсіпкерлер, жұмыссыз және дарынды адамдардан құралған. Бангладеш, Дания, Германия, Иордания, Ресей, Пәкістан, Сирия, Түркия және Орта Азия мемлекеттерінде тыйым салынған. Хизб-ут Тахрир видео жазбалары, компьютер дисктері және электронды хаттар арқылы насихаттарын жүргізуде. Сондай-ақ ұйым кітапшалары халыққа таратылып, түрлі жерлерде жиналып ұйым мүшелері өзара уағыз-насихат жасайды. Арабша, өзбекше, парсша, қырғыз және қазақ тілдерінде жазылған парақшаларын үй есіктерінің арасынан жасырын түрде тастап кетеді. Қабырғаларға жабыстырылған афиша болса ұйымның қолданған тағы да бір әдістеріне жатады.

Хизб-ут Тахрирдің Екі Бағыты Ретінде Хизб-ул Нусрат және Әкрамилар

Швейцария, Англия секілді Батыс Европа мемлекеттерінде күштерін арттырған Хизб-ут Тахрир, әсіресе Тәжікстан, Өзбекістан және Қырғызстанда танымал. Мысалы, Өзбекістанда Хизб-ул Нусрат және Әкрамилар ретінде екі бағыт болып әрекеттерін нығайтқан. Хизб-ул Нусраттың құрушысы Шарипжан Мирзаянов тарапынан Ташкентте 1999 жылы пайда болды. Хизб-ут Тахрирдің басшылық нұсқауымен құрылған бұл ұйым Хизб-ут Тахрир секілді жасырын бір құрылымның ішінде болып табылады. Хизб-ул Нусрат ұйымына мүше болу үшін әрбір адам 6 айлық жаттығудан өту керек, мұнда олар Хизб-ут Тахрирдің «Ислам Жүйесі» атты кітабымен үйретіледі. Хизб-ул Нусратқа мүше болмастан бұрын кандидаттардың өткен өмірі мұқият сараптамадан өтеді. Өйткені ұйым мүшелері көбіне радикал Ислам қозғалыстарымен байланысы болғандықтан үкімет тарапынан жалазалауға тартылып темір тордың арғы жағында болған адамдар болып табылады. Сол себепті Хизб-ул Нусрат ұйымын басқа радикалды топтардан шыққан адамдар құрайды.

Өзбекістанда Хизб-ут Тахрирдің өзбектендіру саясатын қолдаған екінші бір бағыты – Әкрамилар. Басқа бір есіммен Әкрамия. Әкрам Юлдашевтің тарапынан Хизб-ут Тахрирдің өзбек бағыты ретінде пайда болған. 1963 жылы Андижанда туылған Әкрам, математика пәні мұғалімі. Сонымен қатар ахлақ бойынша жазылған «Иман Жолы» атты кітабімен адамдар арасында назарын аударды. Андижанда танымал болған ұйым, «Бауырластық» есімді қор құру арқылы ауруларға, студенттерге және әскерлерге жәрдем жасаған болатын. Дегенмен де Әкрамилар үкіметтің ойынша радикалды бір топ болып табылады. 1988 жылы ұйым басшысы Әкрамның қалтасына есірткі салу арқылы түрмеге қамауға алады. 1993 жылы тағы да ұсталған Әкрам, дәл сол жылы амнистиямен босатылады және 1999 жылы Ташкентте болған бомбалы оқиғаға қатысы бар деген айыппен 17 жылға түрмеге қамалады.

⁷Yemelianova Galina, “The Rise of Islam in Muslim Eurasia Internal Determinants and Potential Consequences”, China and Eurasia Forum Quarterly 5(2), 2007, 87-88 бб..

⁸Ата Abu Rashda, “World Almanac of Islamism-Hizb-ut Tahrir”, American Foreign Policy Council, United State Department’s Country Reports on Terrorism, 2011, 2 б.; International Crisis Group, Radical Islam in Central Asia, 1-3 бб.

Әкрамилардың мақсаты: бай адамдардан алған қаржылай көмектермен кедей болған ұйым мүшелеріне жәрдем ету арқылы ұйымның қуаттылығын нығайту еді.

Қорытынды

Өзбекістан Ислам Қозғалысының шаңырағы астында біріккен Орта Азиядағы Исламдық ұйымдар әл-Каидамен байланысы анық болатын. Өзбекістан және Тәжікстаннан қуылған Намангани және Йолдаштың әл-Каидамен байланысын Каримовқа қарсы ашқан соғысының тек бір жолы ретінде көрген. Талибан және әл-Каида шеңберіндегі Уахаби-Салафи идеологияны ұстанған Өзбекістан Ислам Қозғалысы әл-Каидадан ақша және қару-жарак алған болатын. Ұйым сондай-ақ Талибан және әл-Каида жолымен есірткі тасымалында да рөл ойнаған.

Кеңес Одағының таралуынан кейінгі кезеңде Евразия аумағында пайда болған ең маңызды қауіпсіздік мәселелерінің басына радикалды Ислам және онымен параллельді түрде дамыған террорлық әрекеттер келген еді.

Орта Азиядағы Ислам түсінігі, тек дін мағынасындағы бір түсінік қана емес, сонымен қатар дінді қамтитын тарихи, әлеуметтік, мәдени құндылықтарды қамтыған ең маңызды түсініктертің бірі болып табылады. XVI-XX ғасырларда Ислам, Орта Азиядағы дін және мұсылмандық ретіндегі діни құндылықтарды қалыптастыру уақыты болса, екінші бір жағынан жобамен 70 жыл бойы Кеңес Үкіметінің құрамындағы Орта Азия мұсылман халқының тарихи құндылығының бір символы ретінде Орта Азия тайпаларының мәдениеті мен дәстүрлерін жалғастыруында негізгі рөл ойнаған болатын. Бұл себептен де Кеңес Одағының таралуынан кейін Орта Азия аймағында Исламның жандануымен бірге пайда болған мәселе – Ислам Фундаменталды Қозғалысы болған.

Кеңес Одағының таралуынан кейін Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекістан, Түрікменстан және Тәжікстан болып Орта Азияның 5 мемлекетіне сырттан келген шектен тыс Ислам Радикализмі түсінігі, үкіметтің немқұрайлылығы және қысым көрсету саясаты, экономикалық дағдарыстың пайда болуы секілді себептермен ауқымы кеңейген Ислам Қарсыласу Қозғалысы бетпе-бет кездескен еді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Орта Азия шекараларының ашылуы, бір жағынан Орта Азия мұсылмандары үшін діндерін қайтадан жандандырудың мүмкіншілігін тудырғанымен, екінші жағынан дәстүрлі және зайырлы болған Орта Азиядағы Исламнан басқаша болған, шектен тыс сипаттағы Ислам Радикализмі түсінігін тудыруына бір себеп қалыптастырған болатын. Сондықтан да Өзбекістан Ислам Қозғалысы және Хизб-ут Тахрир секілді алуан түрлі Ислам Қарсыласу Қозғалысы, Өзбекістандағы Ферғана Аңғарын орталық етіп сол кездегі үкіметке қарсы шығу арқылы Ислам Үкіметінің құрылуын көздеп және өкінішке орай, бұл әрекетті ұйымдастырушылардың саны көбейіп жатуда.

Қолданылған әдебиеттер

- RASHDA, A., “World Almanac of Islamism-Hizb-ut Tahrir”, American Foreign Policy Council, United State Department’s Country Reports on Terrorism, 2011.
- BARAN, ZEYNO and STARR, FREDERICK S. and CORNELL, SVANTE E, “Islamic Radicalism in Central Asia and theCaucasus” Implications for the EU, 1-57, 2006.
- <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0607Islam.pdf>
- FREEHOLM, M., “Uzbekistan and the Threat from Islamic Extremism”, United Kingdom Royal Military Academy, Conflict Studies Research Center, Report No. K 39, 2003.
- MAKARENKO T., “Crime and Terrorism in Central Asia”, Jane’s Intelligence Review 12(7), 2000.
- NAUMKIN, V., “Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle”, Rowan and Littlefield, Lanham, MD, 2005.

SONYOUNG, H., “A Study on the Repressive Policies in Central Asian States and Islamic Opposition Movements”, Корей Тілі Университеті Таяу Шығыс Ғылыми-Зерттеу Институты, 2007, Seoul.

YEMELIANOVA, G., “The Rise of Islam in Muslim Eurasia” Internal Determinants and Potential Consequences, China and Eurasia Forum Quarterly 5(2), 2007.
International Crisis Group, Radical Islam in Central Asia.

RESİM-İŞ ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN ENTELEKTÜEL DÜZEYLERİ İLE DEMOKRATİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

EXAMINING THE INTELLECTUAL LEVELS AND DEMOCRATIC ATTITUDES OF STUDENTS OF
ART TEACHING DEPARTMENT

Armağan KONAK

Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
akonak@mehmetakif.edu.tr

Özet

Günümüzde, sanat eğitimi aracılığı ile öğrencilere sanat öğretilirken, onlarda var olan yaratıcılık becerilerinin en üst düzeyde kullanmaları hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, entelektüel birikimlerinin zenginleştirilebileceği ve empatik becerilerinin gelişebileceği, uygulamalı grup çalışmalarına sıkça başvurulmaktadır. Bu çalışmalar esnasında, öğrenciler fikir ayrılıklarına düşebilmekte ve ders ortamı fikirler çatışması ile sonuçlanabilmektedir. Bu çatışmacı ortamın engellenebilmesi için, öğrencinin gözünde bir rol model olan öğretmenin öncelikle entelektüel birikime ve farklı görüşlere saygı duyan demokratik tutuma sahip olması gerekmektedir.

Bu çerçevede, araştırmada, görsel sanatlar öğretmeni adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları incelenmiştir.

Araştırmada, veri toplama aracı olarak, Tuncay Özsevegç, Ayşe Aytar (2014;664-663) tarafından geliştirilen, Entelektüel Düzey Belirleme Ölçeği ve Müfit Gömleksiz (1993:114) tarafından geliştirilen Sınıf Ortamına İlişkin Demokratik Tutum Ölçeğine başvurulmuştur.

Araştırmanın örneklemini, 2016-2017 yılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 1,2,3 ve 4. sınıfa devam eden toplam 91 öğrenci oluşturmaktadır.

Örneklem, 58 kız, 33 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemin, 38'i 1., 21'i 2., 15'i 3., 17'si 4. sınıfa devam eden öğretmen adayından oluşmaktadır. Örnekleme alınan öğretmen adaylarının annelerinin, 44'ü ilkökul, 23'ü Ortaokul, 18'i lise, 4'ü üniversite, 1'i yüksek lisans seviyesinde eğitim almışken, 1'i vefat etmiştir. Babalarının, 34'ü ilkökul, 27'si ortaokul, 22'si lise, 6'sı üniversite, 2'si yüksek lisans seviyesinde eğitim almıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin t-testi, ANOVA ve basit korelasyon (Pearson Korelasyon Katsayısı) analizleri yapılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmada yer alan öğretmen adaylarının; cinsiyetleri ile entelektüel düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, cinsiyetleri ile demokratik tutumları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Öğretmen adaylarının, sınıf düzeyleri ile entelektüel düzeyleri ve demokratik tutumları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir.

Öğretmen adaylarının, anne-baba eğitim düzeyleri ile demokratik tutumları ve entelektüel düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının, entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelime: Resim-İş Öğretmenliği, Sanat Eğitimi, Demokratik Tutum, Entelektüel Düzey.

Abstract

Today, it is aimed that the creativity skills that exist in students are used at the highest level when art is being taught to students through art education. For this purpose, applicable group work

activities in which intellectual background may be enriched and empathic skills may be developed are used frequently. During these activities, students may have disagreements, and the classroom environment may result with conflicting ideas. In order to avoid this conflicting environment; first of all, the teacher, who is the role model in the eye of the students, must have intellectual background and an attitude that respects different opinions.

In this context, the intellectual levels and democratic attitudes of visual arts teacher candidates have been examined in the study.

The Intellectual Level Determination Scale, which was developed by Tuncay Ozsevgec and Ayse Aytar (2014; 664-663); and the Democratic Attitude Scale on Classroom Environment, which was developed by Mufit Gomleksiz (1993:114), were used as data collection tools in the study.

The sampling of the study consists of 91 students, who were attending 1st, 2nd, 3rd, and 4th Grades in 2016-2017 Academic year in Mehmet Akif Ersoy University.

After the statistical analyses of the data, which will be obtained in the study, the findings will be formed, and results and recommendations will be provided in the light of these findings.

The sampling of the study consisted of 58 female and 33 male students. 38 of the sampling consisted of the teacher candidates attending to 1st Grade; 21 attended to 2nd Grade; 15 to 3rd Grade; and 17 attended to 4th Grade.

44 of the mothers of the teacher candidates, who were included in the sampling, were primary school graduates, 23 were Secondary School graduates; 18 were High School graduates; 4 were University graduates; 1 were receiving post-graduate education; and 1 was dead. 34 of the fathers received Primary School education; 27 received Secondary School education; 22 received High School education; 6 received University education; and 2 received Post-Graduate education.

The t-test, ANOVA, and simple correlation (Pearson Correlation) analyses were made on the data obtained in the study, and the following results were obtained.

No significant differences were observed between the genders and intellectual levels; and between the genders and democratic attitudes of the teacher candidates, who were included in the study.

No significant differences were detected between the grades, intellectual levels and democratic attitudes of the teacher candidates.

No significant differences were observed between the educational levels of the parents, democratic attitudes and intellectual levels of the teacher candidates.

A positive and significant relation at a high level was observed between the intellectual levels and democratic attitudes of the teacher candidates.

Keywords: Art Teaching, Art Education, Democratic Attitude, Intellectual Level.

1. GİRİŞ

Eğitim alanında önemli bir yere sahip olan sanat eğitiminde; entelektüel birikime sahip, estetik duygu ve görsel algısı gelişmiş, sanattan zevk alan ve sanat bilinçli izleyen tüketiciler yetiştirilmesi önem arz etmektedir.

Sanat eğitimi aracılığı ile öğrencilere sanat öğretilirken, onlarda var olan yaratıcılık becerilerinin en üst düzeyde kullanmaları hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, entelektüel birikimlerinin zenginleştirilebileceği ve empatik becerilerinin gelişebileceği, uygulamalı grup çalışmalarına sıkça başvurulmaktadır. Bu grup çalışmaları esnasında, görsel sanatlar eğitiminin, karşılıklı sevgi, hoşgörü, anlayış, yardımlaşma, dayanışma; bireysel ve toplumsal sorumluluk bilinci kazandırmak gibi genel amaçları, göz önünde bulundurulmalıdır. (Özsoy ve Alakuş, 2009:13). Bu amaç doğrultusunda, sanatsal çalışmalar aracılığı ile öğrencilerin, estetik ve eleştirel kişilik kazanmaları sağlanarak, toplumun farklı ve çeşitli gelenek, görenek ve inançlarına karşı duyarlılık ve hoşgörülülük kazanmaları sağlanabilir.

Sanat eğitimi etkinliklerini bu doğrultuda planlayıp, uygulayacak olan sanat eğitimcisine büyük sorumluluk düşmektedir. Sanat eğitimcisinin niteliği, sanat eğitiminin niteliğini dolayısı ile uygulamaların ve ortaya çıkan sanatsal ürünlerin kalitesini etkilemektedir (Ayaydın ve Mercin, 2013:4). Sınıf içerisinde, öğrenci için rol model olan öğretmenin oluşturduğu öğretim ortamı, öğrencilerin o derse yönelik tutumlarında ve katılımlarında önem taşımaktadır.

Bu açıdan düşünüldüğünde, entelektüel birikime sahip, empati becerisi gelişmiş, farklı fikirlere saygılı, demokratik düşünceyi benimsemiş sanat eğitimcilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çerçevede, araştırmada, görsel sanatlar öğretmeni adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasında nasıl bir ilişkinin olduğu araştırılmıştır.

Çalışmanın amacı, Resim-İş Öğretmenliği 1.,2.,3. ve 4. sınıf öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki yer alan alt problemlere yanıt aranmıştır.

1. Öğretmen adaylarının cinsiyetleri ile entelektüel düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Öğretmen adaylarının cinsiyetleri ile demokratik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Öğretmen adaylarının sınıfları ile entelektüel düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Öğretmen adaylarının sınıfları ile demokratik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Öğretmen adaylarının anne eğitim durumları ile entelektüel düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
6. Öğretmen adaylarının baba eğitim durumları ile demokratik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
7. Öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasında ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel verilere dayalı bir durum çalışmasıdır.

Bu çalışmada, Resim-İş Öğretmenliği 1.,2.,3. ve 4. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu doğrultuda, veri toplama aracı olarak, Tuncay Özsevgeç, Ayşe Aytar (2014;664-663) tarafından geliştirilen, Entelektüel Düzey Belirleme Ölçeği ve Müfit Gömleksiz (1993:114) tarafından geliştirilen Sınıf Ortamına İlişkin Demokratik Tutum Ölçeğine başvurulmuştur. Veriler, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği 1.,2.,3. ve 4. sınıfa devam eden toplam 91 öğretmen adayından toplanmıştır.

2.2. Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini, 2016-2017 eğitim öğretim yılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Öğretmenliği 1.,2.,3. ve 4. sınıfa devam eden öğretmen adayları arasından tesadüfi yöntemle seçilen 91 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Örneklemin demografik özelliklerine, aşağıda yer alan, Tablo 1., 2., 3. ve 4.'te yer verilmiştir.

Örneklemin cinsiyet dağılımına ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 1.'de yer almaktadır.

Tablo 1:Örneklemin Cinsiyet Frekans Dağılımı

Cinsiyet	Kız	Erkek
Frekans	58	33

Araştırmaya katılan örneklemin, 58'i kız, 33'ü erkek öğretmen adayından oluşmaktadır. Örneklemin sınıf dağılımına ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2:Örneklemin Sınıf Frekans Dağılımı

Sınıf	1	2	3	4
Frekans	38	21	15	17

Araştırmaya katılan örneklemin, 38'i 1.sınıf, 21'i 2.sınıf, 15'i 3.sınıf ve 17'si 4 sınıfa devam eden öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Örneklemin anne eğitim düzeyine ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 3.'te yer almaktadır.

Tablo 3:Örneklemin Anne Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımı

Anne Eğitim Düzeyi	Frekans
İlkokul	44
Ortaokul	23
Lise	18
Üniversite	4
Yükseklisans	1
Vefat	1

Araştırmaya katılan örneklemin, annelerinin, 44'ü ilkokul, 23'ü ortaokul, 18'i lise, 4'ü üniversite, 1'i yükseklisans düzeyinde eğitim görmüşken, 1'inin annesi vefat etmiştir.

Örneklemin baba eğitim düzeyine ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 4.'te yer almaktadır.

Tablo 4:Örneklemin Baba Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımı

Baba Eğitim Düzeyi	Frekans
İlkokul	34
Ortaokul	27
Lise	22
Üniversite	6
Yükseklisans	2

Araştırmaya katılan örneklemin, babalarının, 34'ü ilkokul, 27'si ortaokul, 22'i lise, 6'sı üniversite, 2'i yükseklisans düzeyinde eğitim görmüştür.

2.3. Veri Toplanması ve Analizi

Araştırmada, veri toplama aracı olarak, Tuncay Özsevgeç, Ayşe Aytar (2014;664-663) tarafından geliştirilen, Entelektüel Düzey Belirleme Ölçeği ve Müfit Gömleksiz (1993:114) tarafından geliştirilen Sınıf Ortamına İlişkin Demokratik Tutum Ölçeğine başvurulmuştur.

Entelektüel Düzey Belirleme Ölçeğinde yer alan olumsuz maddeler (11,12,14,17,25,28,32 ve 39. Madde) olumluya dönüştürülmüştür.

Demokratik Tutum Ölçeğinde yer alan olumsuz maddeler (2,4,5,11,13 ve 19.maddeler) olumluya dönüştürülmüştür.

Araştırmada başvuru olan ölçeklerin normal dağılım durumlarını tespit edebilmek için, örneklemin 50'den büyük olması nedeni ile Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi puanlarına bakılmıştır. Normallik durumuna ilişkin veriler Tablo 5. ve Tablo 6.'da aktarılmıştır. Entelektüel düzey puanlarının normal dağılıma uygunluğuna ilişkin analiz sonuçlarına Tablo 5.'te yer verilmiştir.

Tablo 5:Entelektüel Düzey Puanlarının Normal Dağılıma Uygunluğuna İlişkin Analiz Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	Sig.
Entelektüel Düzey	,083	91	,152

Yapılan analiz sonucunda, entelektüel düzey puanlarının dağılımı normal dağılımdan anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. p-değeri α :.05'ten büyük çıkması anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan anlamlı sapma göstermediği, uygun olduğu şeklinde yorumlanır (Büyükötürk, 2007:42).

Demokratik tutum puanlarının normal dağılıma uygunluğuna ilişkin analiz sonuçlarına Tablo 6.'da yer verilmiştir.

Tablo 6:Demokratik Tutum Puanlarının Normal Dağılıma Uygunluğuna İlişkin Analiz Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	Sig.
Demokratik Tutum	,065	91	,200*

Yapılan analiz sonucunda, demokratik tutum puanlarının dağılımı normal dağılımdan anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir. p-değeri α :.05'ten büyük çıkması anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan anlamlı sapma göstermediği, uygun olduğu şeklinde yorumlanır (Büyükötürk, 2007:42).

3. BULGULAR

Araştırmanın alt problemleri çerçevesinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Örneklemin, entelektüel düzeyinin kız ve erkek öğretmen adayları arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan t-testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Entelektüel Düzeyin Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>T</i>	<i>p</i>
kız	58	136,46	20,27	89	,452	,333
erkek	33	138,51	21,74			

p<.01

Örneklemin, entelektüel düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Erkek öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri (\bar{X} :138,51), kız öğretmen adaylarına (\bar{X} :136,46) göre daha olumludur. Bu sonuç, entelektüel düzey ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Örneklemin, demokratik tutumunun kız ve erkek öğretmen adayları arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan t-testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 8.'de gösterilmiştir.

Tablo 8:Demokratik Tutumun Cinsiyete Göre t-Testi Sonuçları

<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>T</i>	<i>p</i>
kız	58	115,55	7,68	89	1,92	,057
erkek	33	118,93	8,69			

p<.01

Örneklemin, demokratik tutumu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Erkek öğretmen adaylarının demokratik tutumları (\bar{X} :118,93), kız öğretmen adaylarına (\bar{X} :115,55) göre daha olumludur. Bu sonuç, demokratik tutum ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Örneklemin, entelektüel düzey ile öğretmen adaylarının sınıfı arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 9.'da gösterilmiştir.

Tablo 9:Entelektüel Düzeyin Sınıfa Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	574,853	3	191,618	,438	,726	YOK
Gruplarıçi	38076,180	87	437,657			
Toplam	38651,033	90				

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri ile sınıfları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Örneklemin, demokratik tutum ile öğretmen adaylarının sınıfı arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 10.'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Demokratik Tutumun Sınıfa Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	71,725	3	23,908	,349	,790	YOK
Gruplarıçi	5955,879	87	68,458			

Toplam	6027,604	90
---------------	----------	----

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının demokratik tutumu ile sınıfları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Örneklemin, entelektüel düzey ile öğretmen adaylarının annelerinin eğitim durumları arasında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 11.'de gösterilmiştir.

Tablo 11:Entelektüel Düzeyin Anne Eğitim Durumuna Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	697,057	5	139,411	,312	,904	YOK
Gruplarıçi	37953,976	85	446,517			
Toplam	38651,033	90				

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının entelektüel düzeyi ile annelerinin eğitim durumu arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Örneklemin, demokratik tutum ile annelerinin eğitim durumu anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 12.'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Demokratik Tutumun Anne Eğitim Durumuna Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	444,758	5	88,952	1,354	,250	YOK
Gruplarıçi	5582,846	85	65,681			
Toplam	6027,604	90				

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının demokratik tutumu ile annelerinin eğitim durumu arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Örneklemin, entelektüel düzeyi ile babanın eğitim durumu anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 13.'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Entelektüel Düzeyin Baba Eğitim Durumuna Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	1144,944	4	286,236	,656	,624	YOK
Gruplarıçi	37506,089	86	436,117			

Toplam	38651,033	90
---------------	-----------	----

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının entelektüel düzeyi ile babalarının eğitim durumu arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Örneklemin, demokratik tutum ile babalarının eğitim durumu anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına ilişkin çıktılar Tablo 14.'te gösterilmiştir.

Tablo 14:Demokratik Tutumun Anne Eğitim Durumuna Göre ANOVA testi Sonuçları

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı fark</i>
Gruplararası	164,410	4	41,103	,603	,662	YOK
Gruplarıçi	5863,194	86	68,177			
Toplam	6027,604	90				

p<.01

Analiz sonuçları, öğretmen adaylarının demokratik tutumları ile babalarının eğitim durumu arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

Öğretmen adaylarının, entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasındaki ikili korelasyon hesaplamasına ilişkin çıktı Tablo 15.'te verilmiştir.

Tablo 15: Entelektüel Düzeyleri ile Demokratik Tutumları Arasındaki Korelasyon

		Entelektüel Düzey	Demokratik Tutum
Entelektüel Düzey	Pearson Correlation	1	,275**
	Sig. (2-tailed)		,008
	N	91	91
Demokratik Tutum	Pearson Correlation	,275**	1
	Sig. (2-tailed)	,008	
	N	91	91
p<.01			

Tablo 15. incelendiğinde, öğretmen adaylarının entelektüel düzeyleri ile demokratik tutumları arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r:0.275, p<.01). Buna göre, entellektüel düzey artıkça demokratik tutum arttığı söylenebilir.

4. SONUÇLAR

Araştırmada, aşağıda yer alan sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Araştırmada yer alan öğretmen adaylarının; cinsiyetleri ile entelektüellik düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir, cinsiyetleri ile demokratik tutumları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.
2. Öğretmen adaylarının, sınıf düzeyleri ile entelektüellik düzeyleri ve demokratik tutumları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir.
3. Öğretmen adaylarının, anne-baba eğitim düzeyleri ile demokratik tutumları ve entelektüellik düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4. Öğretmen adaylarının, entelektüellik düzeyleri ile demokratik tutumları arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

5. ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen yukarıdaki sonuçlar doğrultusunda, aşağıdaki öneriler getirilebilir.

- Öğretmen adaylarının, entelektüellik düzeylerinin nasıl geliştirilebileceğine yönelik araştırmalar yapılması önerilebilir.
- Öğretim programlarında, öğretmen adaylarının entelektüellik düzeylerini geliştirecek etkinlikler üzerine yoğunlaşılması önerilebilir.

6. KAYNAKÇA

AYAYDIN, A., MERCİN, L., Görsel Sanatlar Eğitiminde Uygulamalar, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2013.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2007.

KALAYCI, Ş., SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti., Ankara, 2010.

ÖZSEVGİ, T., AYTAR, A., Öğretmen Adaylarının Kamusal Entelektüellik Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması ve Ölçeğin Uygulanması, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi/ OMU J. Fac. Educ. 2014, 33(2), ss. 642-663.

ÖZSOY, V., ALAKUŞ, A.O., Görsel Sanatlar Öğretiminde Özel Öğretim Yöntemleri (Resim-İş Eğitimi). PegemA Yayıncılık, Ankara, 2009.

GÖMLEKSİZ, M., Kubaşık Öğrenme Yöntemi İle Geleneksel Yöntemin Demokratik Tutumlar Ve Erişime Etkisi, Doktora Tezi Çukurova Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 1993.

NASREDDİN HOCA KONULU PUL TASARIMLARININ GRAFİK TASARIM YÖNÜNDEN ANALİZİ

NASREDDİN HODJA THEMED STAMP DESIGNS GRAPHIC DESIGN DIRECTION ANALYSIS

Aydın ZOR

Yrd.Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü Öğretim Üyesi,
aydinzor@akdeniz.edu.tr

Kerem SIRAKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü
Sanat ve Tasarım Ana sanat Dalı kerem.sirakaya@hotmail.com

Özet

Pul, gerek işlevsel gerek sanatsal açıdan önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda, Türkiye’de basılmış Nasreddin Hoca konulu pul tasarımları grafik tasarım ve illüstrasyon teknikleri açısından incelenip analiz edilmiştir. İşlenen konular ve yapılan tasarımlarda eksiklik görülmüştür. İletişim tasarımı noktasında, küçük yüzeyde etkileyici derin bir görsel anlatımın gerekliliği ve Nasreddin Hoca hakkında çeşitli yönlerden araştırmalar yapılarak daha zengin konuların işlenmesi üzerine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pul Tasarımı, Grafik Tasarım, Nasreddin Hoca, Analiz

Abstract

Stamp, functional requirements should have an important place in the artistic aspect. In this regard, published in Turkey Nasreddin Hodja on stamp designs have been investigated and analyzed in terms of graphic design and illustration techniques. Topics include design and lack of structures were observed. In communication design point, a small surface deep impressive visual presentation and the necessity of Nasreddin Hodja made about various aspects of research are highlighted on the processing of more affluent subjects.

Keywords: Stamp Design, Graphic Design, Nasreddin Hodja, Analysis

1.PUL NEDİR? TARİHÇESİ

Posta gönderilerinin posta ücretinin ödendiğini göstermek amacıyla kullanılan arkası yapışkanlı etiketlere pul denilmektedir. Üzerinde fotoğraf, illüstrasyon ve şekillerle belirli konuların işlendiği posta pulları farklı ölçülerde kullanılabilir. Günümüzde daha çok zarfların üzerinde dijital baskılar yapılarak posta ücretlerinin ödendiği gösterilir.

Pul gerek işlevsel gerekse sanatsal bakımdan incelendiğinde küçük bir imajın birçok içeriği izleyiciye aktardığını görürüz. Diğer sanat ürünlerinde olduğu gibi daha geniş bir anlatım sahasına sahip değildir. Bu onu hem kısıtlı hem de etkileyici kılar. Kısıtlı olması geniş bir anlatım sahasına sahip olmamasından kaynaklanır ancak odak ne kadar küçülürse algı da o noktada kuvvetlenir. (Toker, 2013, s30).

Posta pulları ilk olarak Birleşik Krallık'ta, 6 Mayıs 1840 tarihinde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise 1 Ocak 1863 tarihinde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu geniş alanlara yayılmıştı. Devlet ile ordu arasındaki haberleşme yetersiz ve eksik kalmaktaydı. Mısırdan örnek alınan posta güvercinleri ile yapılan haberleşmeler de güvensiz ve yetersiz kalıyordu. İstanbul'un 1453'de ele geçirildiği yıllarda, Bizans İmparatorluğunda bir posta teşkilatı bulunmaktaydı. Bu Bizans posta teşkilatı geliştirilerek, Tatarlardan oluşan bir haberleşme teşkilatına dönüştürüldü. Osmanlı tatarları adı verilen bu ilk postacılar İmparatorluk sınırları içinde devlet ile ordu arasındaki haberleşmeyi sağlamaktaydı. Bu teşkilat III. Sultan Mahmut döneminde (1574-1595) kaldırılarak yerine Menzil teşkilatı oluşturuldu. 1. Abdülhamit (1779-1789) Tatarları

disipline etmek için Tataran ocağını kurmuştur. Bu ocak tatar mesleğini geliştirmek, daha disiplinli ve daha iyi yetiştirilmesini sağlamak amacına yöneliktir. Böylece Osmanlı imparatorluğunun ilk posta hizmetleri devlet ile ordu arasındaki haberleşmeyi sağlamış, ilk postacılar da askeri postacılar olmuştur. Posta Tatarları ile sonradan sivil postacılığa da geçilmiş ve bu teşkilat 1840 yılına kadar işlevini sürdürmüştür (Akoba, 1963:19-20-21).

“Pul, ön yüzeyi çeşitli renklerle basılmış resim, şekil ve motiflerden oluşan arka yüzeyi özel bir zamlarla kaplı, etrafında dantel denilen tırnakları olan bazen dantelsiz de olabilen genellikle dikdörtgen, kare, yuvarlak az da olsa üçgen bazen de değişik şekillerde ve farklı ebatlarda olan postada para yerine sürümü bulunan değerli bir kağıttır”(Evren Pul Evi, 1983:6).

Pulun ön yüzünde, ait olduğu ülkenin adı ve para birimine göre değeri yazılıdır. Bu değere 'Nominal Değer' denir. Bazı ülke pullarında, ülke adı ve pulun nominal değeri başka dil ve alfabede de yazılabilir. Dünyada ilk pul İngiltere de basıldığı için yalnızca İngiliz pullarında devlet adı yazılı değildir. (www.efilateli.com/pulculuk.tr.php).

1.2. Pul Çeşitleri ve Önemli Seriler

Ülkemizde pul çeşitleri konuları ve kullanım alanlarına göre farklı başlıklar altında toplanmıştır.

Sürekli pul; çok büyük miktarlarda ve çoğunlukla iki renkli olarak basılan pullardır. Posta gönderilerinin ücretlerinin ödenmesinde kullanılmak üzere bu isim altında, çok sayıda ve çoğunlukla iki renkli olarak bastırılan pullardır. Bu pullarda başta Atatürk olmak üzere, Türk Meşhurları, Anadolu bitkileri, kır çiçekleri ve benzeri konulara yer verilmektedir.

Anma pulu; bir olayı veya kişiyi anma amacı ile çıkarılan üzerinde o olay ve kişiye ait resimler bulunan pullardır. Başta tarihi, sosyal ve kültürel varlıklarımız olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışında meydana gelen önemli olayların 50.,100.,250.,500. ve 1000. yıldönümleri, ünlü kişiler, turizm varlıklarımız, bitki ve hayvanlar gibi konular başta olmak üzere çok çeşitli konuları içermektedir. Posta İdaresince bir yıl içerisinde on ila on beş ayrı konuda anma pulu çıkarılmaktadır.

Ek değerli pul; PTT tarafından yılda iki defa çıkarılan ve ek gelirleri Kızılay ile Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumuna verilen pullar.

Resmi pul; sadece resmi kuruluşlar tarafından posta ücretlerinin ödenmesi için kullanılan pullardır.

Takse pulu; posta ücreti ödenmeyen veya eksik ödenen gönderilerden alınan cezalı posta ücretinin ödenmesi için çıkartılan pullardır.

Milli Müdafı pulu; İkinci Dünya Savaşı döneminde devlete ek gelir sağlamak için posta gönderilerinden alınan vergilerin ödenmesinde kullanılan pullar.

Otomat pulu; PTT tarafından bir dönem denenilen, pul veren makinalar yani otomatlar tarafından basılan pullar. (pulhane.com/filatelistozlugu.html).

Önemli pul serileri şu şekilde sıralanabilir;

Ankara Hükümeti-Türkiye Cumhuriyeti geçiş dönemi;

Adana anma pulları

Cenova baskısı pullar

Türkiye Cumhuriyeti dönemi;

Ayyıldız posta pulları

Lozan Sulh Antlaşması anma pulları

XII. Uluslararası Kadın Hakları Cemiyeti Kongresi anma pulları

Atatürk'ün ölümünün yıldönümü anma bloğu gibi pulları sayabiliriz.

2.NASREDDİN HOCA KİMDİR?

Nasreddin Hoca, Türk edebiyatının ve geleneğinin en önemli mizah ustalarından ve bilgelerinden biridir. 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğan Nasreddin Hoca, iyi bir eğitim almış, imamlık, müftülük, öğretmenlik ve kadılık yapmıştır. 1284 yılında Akşehir'de vefat etmiş ve farklı üsluptaki mizahı ile yüzyıllardır halkın sevgilisi olmuştur. Genellikle eşeğin üzerine ters binmiş şekilde karikatürize edilir. Aynı şekilde inşa edilmiş bir heykeli ve Nasreddin Hoca adına yapılmış Nasreddin Hoca Türbesi, Akşehir'de bulunmaktadır. (www.bilgiustam.com/nasreddin-hoca-kimdir/).

Osmanlı'nın hakim olduğu coğrafyanın büyük kısmında bilinen Nasreddin Hoca, bir çok ulus tarafından da sahiplenilmektedir. Afgan'lardan İranlılar'a, Özbek'lerden Araplar'a kadar pek çok halk tarafından sahiplenilen Nasreddin Hoca, Hoca, Molla, Hacı, Efendi gibi lakaplarla anılır. Komik hikâyeleri ve fıkralarıyla hatırlanan ve aynı zamanda felsefi kişiliği olan bilgedir. Kendisi çoğunlukla hazırcevaplığı ile tanınır.

Evrensel, zaman tanımaz fıkra ve hikâyeleriyle Nasreddin Hoca insan ilişkilerine yaptığı mizahi vurgularla yalnızca Türk değil dünya edebiyat tarihinin önemli bir figürü olup 1996-1997 yılları UNESCO tarafından Uluslararası Nasreddin Hoca yılı ilan edilmiştir (www.nasreddinhoca.info/nasreddin-hoca-kimdir).

2.1. Nasreddin Hoca Konulu Pul Tasarımları

İstanbul Filateli ve Kültür Merkezi Türk Pulları Kataloğunda (İSFİLA, 2016) yapılan incelemelerde Nasreddin Hoca'yı konu alan iki farklı pul serisi tespit edilmiştir.

İlk olarak 5 Temmuz 1976'da "Nasreddin Hoca" seri adıyla üçlü blok şeklinde 400 bin adet basılmıştır. 7 Şubat 2008'de ise "Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü" seri adıyla dördü blok şeklinde 250 bin adet pul basılmıştır. Mevcut pullarda illüstrasyon teknikleri ile Nasreddin Hoca'nın meşhur fıkralarına yer verilmiştir.

2.2. Nasreddin Hoca Konulu Pulların Grafik Tasarım Yönünden Analizi

Yapılan bu çalışmada 1976 ve 2008 yıllarında Türkiye'de basılmış olan Nasreddin Hoca konulu pullar grafik tasarım yönünden analiz edilip yorumlanmıştır.

Resim 1: Seri Adı: Nasreddin Hoca
Katalog No: 2787

İstanbul Filateli ve Kültür Merkezi Türk Pulları Kataloğunda (İSFİLA, 2016) 2787 katalog numarasıyla yer alan ilk pul dikey bir kompozisyonda tasarlanmıştır. Pul üzerinde ki illüstrasyonlarda karikatürize edilmiş form ve figürlere yer verilmiştir. Tek bakış açısından resmedilen figür ve nesnelere boyut kazandırılmamıştır.

Tasarımın merkezinde Nasreddin Hoca elinde mektup ile bir sokakta ilerlerken görülmektedir. Arka planda birbirine yakın evler ve ağaçlar karmaşık bir görüntü hissi veriyor olsada zeminde beyaz alanların kullanılması kompozisyonu rahatlatmıştır. Tasarımın sağ üst köşesinde serifsiz bir yazı karakteri ile TÜRKİYE CUMHURİYETİ hemen altına 150 KURUŞ yazılmıştır. Sağ alt kısmında ise NASREDDİN HOCA yazılarak seri ismi belirtilmiştir. Tasarımda ki beyaz alanların üzerinde siyah renk ve düz bir yazı karakteri ile bu ibarelerin konumlandırılması kontrast bir denge oluşturarak yazıları ön plana çıkmayı başarmıştır.

Tasarımın sol kısmında görülen evin ufak bir cephesi kompozisyonun neredeyse dörtte birini doldurmuş bu sayede sağa bloklu yazılara karşılık getirilerek denge sağlamaya çalışılmıştır.

Resim 2: Seri Adı: Nasreddin Hoca
Katalog No: 2788

Serinin ikinci pul tasarımı İSFİLA, 2016 Kataloğunda 2788 katalog numarasıyla yer almaktadır. Yine dikey kompozisyon üzerine kurulu tasarımın merkezinde Nasreddin Hoca ve komşusu yer almaktadır. Tasarımın büyük bölümünü dolduran iki figürün hemen üstünde cami ve evler görülmektedir. Sol üst tarafta ki evler tasarım geneline paralel olmayan bir çizgi ile derinlik kazanmış ancak sağ üst bölgede ki cami ve evler gibi karşıdan tek boyutlu çizilmiştir.

Pul tasarımında Nasreddin Hoca'nın yanında bulunan bir figür elinde kağıt kalem birşeyler yazıyor vaziyette resmedilmiştir. Nasreddin Hoca birşeyler söylemekte, arzuhalci olduğu düşünülen diğer figür ise söylenenleri yazmaktadır. Bu pul tasarımında eski zamanlarda mektup ve dilekçe gibi haberleşme unsurlarının nasıl gerçekleştiği anlatılmaya çalışılmaktadır diyebiliriz.

Tasarımın zemininde beyaz alanlara yer verilmiştir. Beyaz alanların üzerinde yine siyah renk ve düz bir yazı karakteri ile sol üst köşeye TÜRKİYE CUMHURİYETİ sağ alt köşeye NASREDDİN HOCA başlığı yazılmıştır. Sol üst köşede ki evler ile Hoca'nın arasında kalan boşluğa da 250 KURUŞ yazılarak kompozisyon tamamlanmıştır.

Resim 3: Seri Adı: Nasreddin Hoca
Katalog No: 2789

Serinin son pul tasarımı İSFİLA, 2016 Türk Pulları Kataloğunda 2789 katalog numarası ile yer almaktadır.

Tasarımın sağ tarafında devasa bir posta güvercini ve sol altta elinde mektup ile onu kovalayan Nasreddin Hoca'yı görmekteyiz. Nasreddin Hoca koşar adımlarla posta güvercinine yetişmeye çalışırken bir taraftan güvercinine birşeyler anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Tasarımın neredeyse tamamını kaplayan bu iki figürün arkasında evler görülmektedir. Serinin diğer tasarımlarında görüldüğü gibi arka planda ki evlere yer verilmiş, perspektif kuralları göz önüne alınmadan resmedilmiştir. Sol üst köşe de TÜRKİYE CUMHURİYETİ hemen altında 600 KURUŞ ve sağ alt köşede NASREDDİN HOCA yazısı konumlandırılmıştır.

Bu illüstrasyonla eski zamanlarda haberleşmenin ne kadar zor şartlar altında gerçekleştiği esprili bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır diyebiliriz.

Genel olarak beyaz zeminlere yer verilen bu pullarda yazılar okunaklı ve Nasreddin Hoca figürü ön plana çıkacak şekilde resmedilmiştir. Kompozisyonda dengeyi sağlamak adına arka planda yer alan ev çizimleri geometrik formda çizilmiştir. Bu pullarda genel olarak minyatür havası görülmektedir. Minyatürlerde önemli olan figürler büyük çizilerek izleyicinin dikkatinin oraya odaklanması sağlanır. Bu pul tasarımlarında da Nasreddin Hoca ve onun temasta olduğu figürler büyük çizilerek ön plana çıkarılmıştır.

Resim 4: Seri Adı: Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü
Katalog No: 4045

İSFİLA, 2016 Kataloğunda 4045 katalog numarası ile yer alan pul illüstrasyonu yatay kompozisyon üzerinde tasarlanmıştır. Nasreddin Hoca'nın "Ye kürküm ye" fıkrasının resmedildiği pul tasarımında, ilk bakışta simetrik bir tasarım göze çarpar. Tek kaçışlı perspektif kuralına göre resmedilen bir odanın merkezinde Hoca ve iki yanında misafirleri yer almaktadır. Misafirlerin

arkasında ki duvarlarda ise gaz lambalarına yer verilmiştir. Pulu ortadan ikiye katladığımızı varsayarsak nesnelere tam olarak birbirini karşılar nitelikte simetrik olduğunu görüyoruz.

Hoca'nın başının bir yanında "Nasreddin Hoca'nın" diğer yanında "800. Doğum Yıldönümü" başlığına yer verilmiştir. Bu sayede kompozisyonun tam anlamıyla simetrik bir denge üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz.

Tasarımın üst bölgesinde TÜRKİYE CUMHURİYETİ yazısı blok şekilde kullanılmış, sol alt köşede POSTA ve sağ alt köşede 25 yeni kuruş yazılmıştır. Yazılar da kompozisyonunda ki simetrik dengeyi desteklemiştir. "Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü" başlığı diğer yazılara yakın yumuşak bir yazı karakteri ile yazılmıştır. Ancak dalgalı ve perspektifli bir yapıya sahip olması okunurluğunu olumsuz yönde etkilemiştir. Kullanılan yazı karakterlerinde ki yumuşak geçişler Nasreddin Hoca'nın sevimli, tonton görüntüsüyle uyum sağlamaya çalışılmıştır.

Kullanılan yazılara ince siyah kontur verilerek zeminden ayrılması amaçlanmıştır. Tasarımda genel olarak kahverengi, sarı, turuncu ve kırmızı gibi sıcak renklere yer verilmiştir. Yazı renklerinde zemin renkleriyle aynı olması yazıların okunurluğunu zorlaştırmıştır diyebiliriz.

Resim 5: Seri Adı: Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü
Katalog No: 4046

Seri de yer alan diğer pul ise 4046 katalog numarası ile İSFİLA, 2016 Kataloğunda yer almıştır. Yine yatay kompozisyon üzerine kurulmuş ve tasarımın merkezinde Nasreddin Hoca eşeğine ters binmiş şekilde resmedilmiştir. Genel olarak kahverengi tonlarının kullanıldığı tasarımda Hoca kırmızı cübbesiyle ön plana çıkmıştır. Arka planda daralarak uzaklaşan bir yol ve ağaçlara yer verilmiştir.

Tasarımın sağ tarafında büyük bir ağaç gövdesine yer verilmiş, sol köşe de ise biraz uzakta bulunan diğer ağacın gövdesi resmedilerek denge sağlanmıştır. "Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü" başlığı kompozisyonun tam ortasında yine dalgalı ve perspektif verilerek yazılmıştır. TÜRKİYE CUMHURİYETİ yazısı kompozisyonun üst bölgesinde blok şekilde yazılırken POSTA ve 65 yeni kuruş yazıları sağ ve sol alt köşelerde kompozisyonu tamamlamıştır.

Resim 6: Seri Adı: Nasreddin Hoca'nın 800. Doğum Yıldönümü
Katalog No: 4047

Serinin diğerk tasarımda “Kazan Doğurdu” fıkrası resmedilmiştir. Arka planla tek kaçışlı perspektif kuralı ile çizilen kıvrımlı uzun bir yol ve karşılıklı evlerle kompozisyona derinlik kazandırılmıştır. Bu tasarımda da simetrik düzen göze çarpmaktadır. Kompozisyonun merkezinde elinde kazan ile komşusunu kazanın doğurduğuna inandırmaya çalışan Hoca’ya yer verilmiştir.

Tasarım genelinde yine kahverengi tonlarında kullanıldığı için Hoca’nın elindeki kazanlar dikkatli bakıldığında ancak farkedilmektedir. Oysa ki ana mesajın verildiğı yerlerde renkler kontrast oluşturarak kullanılmadığı için objeler çok fazla dikkat çekmemektedir. TÜRKİYE CUMHURİYETİ yazısı yine üst kısmında blok şekilde kullanılırken “Nasreddin Hoca’nın 800. Doğum Yıldönümü” yazısı sol üst köşeden başlatılarak dalgalı formda yazılmıştır. Sol alt bölgede POSTA yazısının arkasına çalı parçası yerleştirilerek yazı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Sağ altta 80 yeni kuruş yazısı konumlandırılmış ve tüm yazılar yuvarlak hatlı bir karakterde kullanılarak bütünlük oluşturmaya çalışılmıştır.

Resim 6: Seri Adı: Nasreddin Hoca’nın 800. Doğum Yıldönümü
Katalog No: 4048

Serinin son tasarımında göle maya çalan Nasreddin Hoca merkez konumdadır. Kompozisyonun sol yarısını gölün maviliğı doldurmuştur. Sağ yarısında ve arka planda ki dağlarda kahverengi tonların hakim olmasına karşın gölün maviliğı tasarımı daha ilgi çekici kılmıştır. Ufuk çizgisi pulun merkez bölgesinin biraz üstünde yer almış, tasarımın odak merkezini genişletmiştir.

Sol köşede kayık üzerinde bir kişinin ‘Hocam göl hiç maya tutar mı?’ diye seslendiğini duyar gibiyiz. Bir elinde kaşık birinde yoğurt pakracı ile göle maya çalan hocanın sağ ve sol yanlarında “Nasreddin Hoca’nın 800. Doğum Yıldönümü” başlığına aynı dalgalı formunda yer verilmiştir. TÜRKİYE CUMHURİYETİ yazısı kompozisyonun üst bölgesinde dağların hizasında yazılmıştır. POSTA yazısı da sol alt köşe de gölün üzerinde yazılmış ve zemin de kahverengi renk kullanılmasıyla yazılar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Sağ altta yazan 85 yeni kuruş yazısı ise siyah konturu ile zeminden ayrılmaya çalışılmıştır.

3.SONUÇ

Yapılan incelemeler neticesinde 1976 ve 2008 yıllarında basılan 7 adet Nasreddin Hoca konulu pulların, işlediğı konu ve yapılan illüstrasyonlar açısından yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

Nasreddin Hoca gibi dünyaca tanınan bir şahsiyeti pul tasarımlarına konu ederken, bilindik birkaç fıkradan ziyade felsefi ve bilge kişiliğinin de anlatıldığı tasarımlara yer verilmelidir. Konuyu çeşitli yönlerden ele alarak araştırmalar yapılp, günümüz grafik tasarım anlayışına yakın çizgiler ve yenilikçi uygulamalarla Nasreddin Hoca’yı daha iyi anlatan tasarımlara ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

AKOBA, M. Müfahham. (1963), Türkiye’de Pul ve Pulculuk, İstanbul: CeylanYayınları.

EVREN PUL EVİ. (1984), Pul Nedir?, Koleksiyon Nasıl Yapılır?, Tanımlar

Deyimler Araç ve Gereçler, Ankara: Evren pul evi Yayını:1.

<http://www.bilgiustam.com/nasreddin-hoca-kimdir/>, Erişim Tarihi: 10.06.2016

<http://www.efilateli.com/pulculuk.tr.php>, Erişim Tarihi: 12.05.2016

İSFİLA (2016). Türk Pulları Katalođu (1863-2015) İstanbul Filateli ve Kùltür Merkezi A.ř. Cilt 1, İstanbul

<http://www.nasrettinhoca.info/nasreddin-hoca-kimdir>, Erişim Tarihi: 10.06.2016

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Pul_\(posta\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pul_(posta)), Erişim Tarihi: 03.06.2016

Toker, M.V. (2013). Pul Tasarımındaki Algı,

<http://earsiv.arel.edu.tr:8080/xmlui/handle/1/306>, Erişim Tarihi: 03.06.2016

GIYSİ FORMLARININ FARKLI DİSİPLİNLERDE KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE ÖRNEK BİR ÇALIŞMA

Bahriye YALÇINKAYA

Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli Teknik Bilimler MYO,
byalcinkaya@pau.edu.tr

Özet

Giyimin çıkış noktası korunma olmasına karşın kültürel gelişim sürecinde geniş fonksiyonlar yüklenmiş bir olgudur. İnsanın, süs olgusunu keşfetmesinden sonra cinsiyet, kültür, coğrafi yapı, ekonomik durum ve tarihi olaylardan etkilenecek farklı şekil ve çizgilerle çeşitlendirip geliştirdiği ve yaşam biçimini belirttiği, sözsüz iletişim aracı olarak ortaya koyduğu bir göstergedir. Giysi, insan vücuduna giyilen parçaların bütününden oluşan giysiler olarak tanımlanabilir. Küreselleşme kavramının her alanda hissedildiği günümüzde, tasarım olgusunun önemi artarken, giysi tasarımlarında yaratıcılık, yenilik, fonksiyonellik ve orijinallik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu kavramların işlevsellik kazanmasında, özellikle tasarımcıların değişik tüketici taleplerine cevap verecek moda uygulamaları için, disiplinler arası bir yaklaşım sergileyerek tüketiciye alternatif eğilimler sunacak bir vizyona gereksinimleri vardır. İçinde yaşadığımız toplumda, yaratıcılık ve farkındalık değerleri yüksek, farklı disiplinlerde de kullanılabilen koleksiyonlar oluşturma çabaları tasarımcıları, giysilerin fonksiyonlarını arttıran tasarım özelliği ve değeri kazandırma uygulamalarına yönlendirmiştir. Bu uygulamalarda farklı sanat dallarından etkilenen tasarımcılar sıra dışı deneyimlerle gelecek için vizyonlarını da belirlemiş olacaktırlar. Tasarımcının vizyon sahibi olmasında, disiplinler arası çalışmaların önemini vurgulandığı bu çalışmada; Mobilya sektörünün ürettiği ayakkabı ve terlik dolapları esin kaynağı olarak ele alınmıştır. Terlik dolabı; yıkanabilen leke ve kir tutmayan tekstil malzemeleri ile üstü bele oturan, eteği daire kloş olup etek ucunu tamamen çevreleyen terlik ceplerine sahip giysi formu verilerek yorumlanmıştır. Yapılan bu örnek ürün tasarımı ile farklı giysi formlarında terlik ve ayakkabılık tasarımları oluşturularak, disiplinler arası çalışmanın tasarım değerine katkıları incelenmiş ve kullanılabilirliği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Giysi Formu, Sanat, Disiplinler Arası, Mobilya, Ayakkabı Dolabı, Kullanabilirlik

Abstract

The reason why people dress up, originally, to protect themselves against the forces of nature. In the cultural development of mankind this has taken other broad functions. Dress is also a means of communication without words. Dress can be interpreted also as adorn themselves. Through the clothing, man can emphasize his origin, his sex, his culture. Adress is the total share of all drawn on the body. You can feel the interactive relationship between the people of the world everywhere. The imagination of the people is every day more important. In the design of the clothes are that concepts such as inventiveness, new, functionality and originality in the foreground. the designer need new ideas. they must be able to develop new trends. We live in a society where kreavität and awareness rising. and this is a drive for a designer, to design new collections. These collections can be applied in different disciplines. Designers influenced by various art forms define new visions for the future. in this work emphasises the importance of cooperation between the different disciplines. The shoe closets of the furniture industry were used as a source of inspiration. The house shoe closets: made from washable and dirt-repellent textiles. Form: form of clothing. at the bottom edge of the rock the many houseshoe bags are attached. This design process was also the contribution of the analysis, synthesis and effect analyzed and evaluated.

Keywords: Form Of Clothing, Art, Furniture, Interdisciplinary, Shoe Closets, Usability

1.GİRİŞ

İnsan vücudunu dış etkilerden korumak ve örtünmek ihtiyacı ile ortaya çıkan giyim, günümüzde bu ihtiyaçların yanı sıra süslenmek ve çalışma ortamının gerektirdiği şartlara uyum sağlamak gibi birçok amaca hizmet edecek şekilde gelişmeler göstermiştir. (http://www.yeniumitmodelistik.com/giyimin_tanimi.php) Giyim bütün olarak bir kültür ürünüdür ve doğrudan doğruya insanla ilgili olduğundan, insanın yaşam biçimini belirten göstergelerden biridir. Giysilerin tarihi süreç içerisinde değişimi, gelişimi, kullanım şekilleri ve amaçlarıyla ilgili bilgeleri antropolojik ve etnolojik bulgulardan ve kalıntılardan yararlanılarak ulaşılabilmektedir. (Koç,2009) Tarih boyunca çeşitli milletlerin ve insan topluluklarının dinleri, medeni durumları, örf ve adetleri değişik olduğundan, giyim-kuşam şekilleri de farklılık göstermiştir. Kıyafetlerde dini inanışların, iklim şartlarının, medeniyetlerin mesleklerin, meşreplerin (mizaç ve huyların), hatta ekonomik şartların ve diğer sosyal faktörlerin büyük tesiri olmuştur. (<http://www.turkcebilgi.com/giyim#bilgi>)

Kıyafet konusu insanlık tarihi kadar eskidir. Zira, çıplak doğan ve giyinen tek canlı varlık insandır. İnsanların elbiseleri onların içine girip oturdukları ilk evi sayılmaktadır. Giysi fizyolojik ihtiyaçlardan biri olarak yaşamın önemli bir parçasıdır. Ayrıca doğanın da bir parçası olma nedeniyle insanların, bulunduğu yerin coğrafi konumuna ve koşullarına göre giyinmek zorunda kaldığını, insanın süs olgusunu keşfetmesinden sonra cinsiyet, kültür, coğrafi yapı, ekonomik durum ve tarihi olaylardan etkilenerek farklı şekil ve çizgilerle çeşitlendiğini vurgular. (<http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/turk-giyim-tarihi.html>)

Giyim, kimi toplumlarda dinin de etkisiyle örtünme amaçlı kullanılırken İslam inancında olduğu gibi (Göle 1991) kimi toplumlarda kişinin kendini gösterme amacıyla kullandığı, Batı'da olduğu gibi (Flugel 1971, Brooke 1973) bir araç olmuştur. Buna sözsüz iletişim aracı da diyebiliriz. Bu noktada giyim sadece korunma amacıyla değil değişik amaçlarla da kullanılır olmuştur. Bu bağlamda eskiyen elbiselerin yerine yenilerinin alınması ihtiyacı doğmuş, yeni elbiseler alınırken değişik kumaş, renk ve Desenler ön plana çıkmış; böylece insanlara yenilikleri sunan bir "moda" sektörü ortaya çıkmıştır.

Modern dönemde insanların sürekli olarak yeni olanı, daha farklı olanı isteme arzusu, moda ateşine hayat veren en önemli unsur olarak kabul edilmektedir. Modanın kendi varlığına ayrılmaz bir biçimde bağlı olan bu yenilenme gereksinimini gerçekleştirecek öge ise tasarımcının düş gücüdür. Düş gücü çoğunlukla "görülmedik bir nesneyi tümüyle ilk kez yaratmak" olarak algılansa da bu düşünce moda olgusu için her zaman geçerli değildir. Çünkü Hakko'nun da dediği gibi "düş gücünün gözleri yalnızca geleceğe dönük değildir, geçmişten de etkilenir. (Hakko, 1988: 59) Kimi zaman yeni bir tasarım olarak sunulan bir giysinin, daha önce kullanılmış bir tasarımın farklı bir yorumu olduğu görülebilmektedir. "Kuşkusuz, yeniden ortaya çıkan bir moda, hiçbir zaman eskisinin tıpatıp aynısı değildir." (Hakko, a.g.e.)" yani nasıl tümüyle yeni bir şey üretilemiyorsa, tümüyle eski bir şeyin üretilmesi de mümkün olmamaktadır. Ancak geçmişte kullanılmış bir giysi tasarımından esinlenilerek tasarlanmış giysi formları, giysi tasarımcıları tarafından bir yenilik olarak kabul edilmektedir.

İnsanın dış giyimi bir anlamda için dışı vurumu olarak kabul edildiğinden, modern düşünmeyi ve yaşamayı sağlamanın yolu kıyafetin değişmesine bağlanmıştır. İnsanlık var olduğu sürece kıyafet de zamana göre değişen, gelişen ve farklılıklar gösteren canlı bir organizma gibi bütün dünyada gündemin bir konusu olmayı sürdürecektir. Gelişmiş toplumlardan az gelişmiş toplumlara doğru çeşitli vesilelerle yılın modası adı altında hem tüketim ekonomisini körükleme hem de bu vesileyle kültür emperyalizmini bilinçaltlarına yerleştirme çalışmaları devam edecektir. Kıyafet konusu dünya var oldukça en büyük topluluklardan en küçük topluluk olan çekirdek aileye kadar günün

konuşmasını ve tartışmasını kapsayıp gidecektir ve her dönemde olduğu gibi egemen ve üstün olan bu alanda da öncülüğünü sürdürecektir. (Hakko,1988:59)

Giysi, insan vücuduna giyilen parçaların bütününden oluşan giysiler olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle giysi: bilimsel, teknik, teknolojik ve sanatsal bir bütünlüğün en işlevsel ve estetik bir ürünü olarak kabul edilmektedir. (Kazazi, 1999: 170) İletişim biliminin yaptığı çalışmalarla giyimin, yaşamın farklı dili olan farklı bir alanı olduğu kabul görmüştür. Bu sayede giysinin tek başına ve diğer parçalarla birlikte oluşturduğu bileşimlerin işlevlerinin ne olduğu, belirli bir kültürdeki giysi birliğinin nasıl bir işaretleme sistemi kurduğu ve giysi aracılığıyla ne tür anlamların aktarıldığı gibi konularla ilgilenilmeye başlanmıştır. (Özdemir 2005:269)

Küreselleşme kavramının her alanda hissedildiği günümüzde, tasarım olgusunun önemi artarken, giysi tasarımlarında yaratıcılık, yenilik, fonksiyonellik ve orijinallik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Giysi tasarımında formla ilgili unsurlar aracılığı ile de çeşitli fonksiyonlar yapılarak anlatılar oluşturulmaktadır. Örneğin; kloş etekli bir giysinin etek ucunu çepre çevre yerleştirilen körüklü ceplerin işlevselliği gibi. Günümüzde, giysi ve tasarımı konseptlerinin çok önemli birer ticari meta hâlini aldığı gözlenmekte ve Türk Konfeksiyon Sanayi'nin de 10,9 milyar dolarlık Tekstil-Konfeksiyon İhracatı ile toplam sanayi ürünleri ihracatı içinde, yurda en fazla döviz getiren sektörlerin başında geldiği bilinmektedir (İTKİB, 2007). Sahip olunan bu muazzam ekonomik güç; “Fiyat ve kalite yoluyla ürün farklılaştırma, küresel pazarlarda üretim bazında standart bir nitelik kazanma, Teknoloji transferi” vb. gibi geleneksel yöntemlerle sağlanmıştır. Ancak artık bu yöntemlerle sürdürülebilir bir rekabet yaratmak olanaksızdır. Ve yapılması gereken; Teknik kalitenin yanında, “Tasarımda Özgünlük-Tasarım Kalitesi” ile de öne çıkmaktır. Tasarım, ürün bazında anlamlı farklılıklar ve katma değer yaratmanın en etkin araçlarından biridir. Tasarım yoluyla katma değer yaratmak, farklılaşmanın ve Marka Yaratmanın da temelini oluşturur. (İşbilen, A. 360)

Yaratıcılık yaşamı kolaylaştırmak, yaşanır kılmak amacıyla karşılaşılan problemlere cevap verme ve onları ortadan kaldırabilme becerisidir. Genellikle sanat alanında karşılık bulduğu düşünülse de aslında yaşamın her alanında yer almaktadır. Loschek'e (2009: 33) göre de tasarımda yaratıcı fikirler üretebilmek sonradan kazanılabilen ve hatta geliştirilebilen bir olgudur. Tek başına yaratıcı zekâ tasarımcı olmak için yeterli değildir. Yaratıcı diye tabir edilen kişi, verilen bir durumu olduğu gibi kabul etmeyen, merak eden, araştıran inceleyen kişidir. Durumun etkilerini, sonuçlarını, nedenlerini inceleyen, bulduklarıyla hemen tatmin olmayan, bir probleme birden fazla çözüm önerebilen kişidir. Çünkü yaratıcılık, araştırma ile daha fazla bilgi sahibi olmuş insanın zihnini kontrol edebilme yeteneğiyle doğru orantılı bir şekilde çalışmaktadır. (İşbilen, A. 360)

Moda sosyologlarının birçoğu, yarattığı görsel etkinin giysinin en önemli yönü olduğu ve moda, görünümü ile bir imaj yarattığı için görsel sanatların bir formu olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu anlayışlarla birlikte, günümüzde, yaratıcılık ve farkındalık değerleri yüksek, farklı disiplinlerde de kullanılabilen koleksiyonlar oluşturma çabaları tasarımcıları, giysilerin fonksiyonlarını arttıran tasarım özelliği ve değeri kazandırma uygulamalarına yönlendirmiştir. Bu uygulamalarda farklı sanat dallarından etkilenen tasarımcılar sıra dışı deneyimlerle gelecek için vizyonlarını da belirlemiş olacaktırlar. Tasarımcıların, sanat ile moda arasındaki ilişkiyi ustalıkla kullandığı tasarımlarının örneklerinin yer aldığı sunumlar ve değer kaynağı olarak tasarım, yenilik, yaratıcılık kavramlarının önemini vurgulandığı tartışmalar her geçen gün yoğunluk kazanmaktadır. (Koca., E., Koç, F. 2012)

Yenilik ve yaratıcılık kavramlarını içeren estetik (albenisi olan) ürünler, göze hitap etmekle kalmayıp aynı zamanda daha kullanışlı oldukları izlenimi yaratmakta, daha kolay kabul görmekte ve kullanılmakta, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerisini olumlu yönde etkilemektedir. Estetik tasarımlar, aynı zamanda kullanıcıları üründe karşılaşılan problemlere daha toleranslı davranmaya ve ürünle olumlu ilişkiler kurmaya yönlendirmektedir. Ancak estetik, diğer kullanıcı gereksinimlerini karşılayan fiyat, kalite, kullanım kolaylığı gibi değerlerle dengeli bir beraberlik içinde olmalıdır. Dolayısıyla, üründe estetik; hiçbir anlamda kullanılabilirliği geçersiz kılmak üzere değil, bilakis, kullanılabilirliği destekleyecek şekilde kurgulanmalıdır. Bu bakış açısıyla, kullanışlı

olduğu kadar kullanıcı beğenisi toplayan “estetik-kullanılabilir” disiplinler arası tasarımların doğru sentezini sunabilmek, ürün tasarımcılarına bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır. (<http://www.boyutpedia.com/1624/64971/urun-tasariminda-estetik-kullanilabilirlik-bir-cekismemi>)

2.ÇALIŞMANIN AMACI

Disiplinler arası yaklaşımla oluşturulan örnek tasarım ürünü ile tasarımcının rolünün belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada mobilya sektörünün ürettiği ayakkabı ve terlik dolapları esin kaynağı olarak ele alınmıştır. Hazırlanan giysi formundaki örnek tasarım ürünü ile insanların eşyalarını depolama, sergileme gibi günlük yaşama yönelik sosyal ve kültürel temel gereksinimlerini güvenli ve konforlu bir şekilde karşılamak amacıyla ürünün kullanılabilirliği ile farkındalık yaratılarak rekabetçi pazar olanakları yaratılması amaçlanmıştır. Ayrıca disiplinler arası çalışmanın ürün tasarım değerine ve tasarımcının yaratıcılığına katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece üretilmiş ya da üretilmekte olan bilginin denemeli uygulaması olması özelliğiyle “uygulamalı araştırma”, var olan uygulamanın eleştirel bir değerlendirmesini yaparak, durumu iyileştirmek için alınması gereken önlemleri belirlemeye çalışması açısından bir “aksiyon araştırmasıdır (Karasar, 1991:27). Araştırma, giysi formunda ayakkabılık olarak üretilen ürün konusunda bilimsel anlamda yürütülen ilk çalışma olması, bu konuda daha sonra yapılacak ürün tasarım çalışmalarına ışık tutması amaçlanmıştır. Ürünlerin insan gereksinimlerini gidermeye yönelik işlevsel, estetik görünümlü kullanım eşyası olması ve farklı disiplinlerde rekabetçi pazar olanakları yaratılması gücünün ortaya çıkarılması açısından önemli bir konu olarak düşünülmüştür.

3.TASARIM VE GÖRSEL ETKİLER AÇISINDAN MOBİLYA KAVRAMININ ÖNEMİ

İnsanların çalışma, oturma, dinlenme, yemek yeme, eşyalarını depolama, sergileme gibi günlük yaşama yönelik sosyal ve kültürel temel gereksinimlerini güvenli ve konforlu bir şekilde karşılamak amacıyla genelde ağaç malzemeden oluşturulmuş işlevsel, estetik görünümlü kullanım eşyalarının tümü mobilya olarak tanımlanır. İnsan gereksinimlerini gidermeye yönelik kullanım eşyası olması nedeniyle mobilyalar, fonksiyonel elemanlardır. Bireylerin bir mobilyadan beklentisi, fonksiyonellik, kullanım rahatlığı, dayanım, estetik ve sağlık gibi temel etmenlerin birleşimi olarak söylenebilir. İdeal bir mobilyada aranan bu unsurları sağlamak için, üretilmesi düşünülen mobilyanın son ürüne dönüştürme öncesinde, kullanım gereksinimlerine yeterli ölçüde karşılık verebilecek ve beklenen bütün işlevleri eksiksiz yerine getirebilecek nitelikte çok iyi bir şekilde tasarlanmış olması gerekmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında; mobilyaların sınıflandırılmasında, kullanım alanları ve kullanıcı birey yapısı büyük önem taşımaktadır. Örneğin, yüksek gelir grubu bireyler güncel yaşamlarını daha konforlu şekle dönüştürmek için kişisel zevkleri doğrultusunda mobilya seçiminde bulunarak optimum kullanımlı alanlar oluşturmaya çalışmaktadırlar, oysa orta gelir grubu bireyler daha uzun süreli kullanıma yönelik ve aynı anda birkaç farklı işlevi yerine getirebilecek kapsamda ve yüksek dayanımlı mobilyaları seçmektedirler.

Mobilyaların amaca ve ihtiyaca yönelik olması gerekliliğine dayanılarak kullanımlarına göre sınıflandırılması mümkündür;

- ✓ Bireysel kullanıma yönelik mobilyalar: Bunlar konut içinde bireylerin kullandıkları kişisel mobilyalardır.
- ✓ Toplu kullanıma yönelik mobilyalar: Tüm toplumun kullanımına yönelik mobilyalardır. (<http://www.turkishfurniture.org/>)

4. ARAŞTIRMANIN ESİN KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ

Mobilya'nın İnsan yaşamındaki yeri oldukça önemlidir. İnsan yaşamı çeşitli mekânlar içinde geçmektedir. Bu mekânlar yapılış amaçlarına uygun olmalı, kullanıcıya gerekli konfor düzeyini sağlamalıdır. Mekân içindeki ısı, ışık, ses, renk, koku gibi fiziksel etmenler ve donatı öğeleri, kişi gereksinim ve eylemlerine göre dengeli bir biçimde kurulmalıdır. Donatı, renk ve dokusunun seçimi ile birlikte, bunların mekân içindeki yoğunluk ve organizasyonu, o mekânın yaşanabilirliğini, olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Günümüz konutlarında

mekânlar, içinde geçecek eylemlere göre bölünmüştür. Örneğin; yatak odası, yemek odası, hol gibi.(<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mobilya>)Türkiye’de genellikle ayakkabı kullanım alışkanlığı ve hijyen açısından rahatlık sağlamak amacıyla, evin giriş kapısına (hol’e) yakın küçük bir alanı ayakkabı odasına çevirme şeklinde kullanılmaktadır. İnsanlar ayakkabıya görür görmez ihtiyacını göz önünde bulundurmadan satın alıyor. Bu nedenle ayakkabı dolapları her zaman sıkışık ve yetersiz kalıyor. Bu sıkışıklığı bir nebze olsun azaltmak için farklı arayışlar, yeni denemeler hep olmuştur. Tasarımcıların koleksiyonlarında yenilikçi fikirler ve güçlü bir araştırma süreci gözlenmektedir. Çalışmaya ilham veren tasarımlarda, model, renk ve kullanılan malzemeler açısından farklılaştırma yoluna gidilmiştir. Resim 1 ve 2’de görülen ayakkabılık tasarımında tek renk, dokusuz yüzey tekniği ile üretilen yumuşak katlanmaya elverişli kumaş kullanılmıştır. Model özelliği olarak; körüklü cepler ve cep ağızlarına farklı renkte biyeler çalışılmıştır. Her bir cep ayakkabı gözleri olarak kullanılmıştır. Tek parça kumaştan tasarlanan ürünü farklılaştıran özellik, bölgesel olarak uygulanan ceplerin yan yana ve üst üste sıralanış tekniğidir. Ürünün dolap içine asılabilme aparatı ile kullanım ve depolama kolaylığı kazandırılarak tasarımın görsel etkilerini güçlendirmiştir.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 3’de Desenli kumaş zemin üzerine her bir cebe bir terlik sığacak boyda ve genişlikte yan yana ve üst üste körüklü düz renkli 20 adet kumaş cepler yerleştirilmiştir. Resim 4’ ve Resim 5’de

ise model özelliği biraz daha farklı tasarlanmıştır. Orta gözler sabit, yanlara orta gözlerden bağımsız cepler ilave edilmiş ve dolap içine asılabilme aparatı değiştirilerek dar mekânlarda kullanılabilme özelliği düşünülmüştür.

Resim 6

Resim 7

Resim 6’da görülen ayakkabılık tasarımında tek renk, dokusuz yüzey tekniği ile üretilen kumaş kullanılarak kenarları farklı renkte biyelerle süslenmiştir. Bu ürün tasarımında raf görünümlü bölmeler üst üste tasarlanmış her bölme içine kalın mukavva yerleştirilerek zemin güçlendirilmiştir. Daha fazla ayakkabı yerleştirilebilmesi ve mekândan tasarruf edilmesi düşüncesiyle çift taraflı tasarlanmıştır. Resim 7’deki ayakkabılık ise; alışık olduğumuz mobilya mantığında ağaç malzemeden oluşturulmuş dolap içine işlevsel, estetik görünümlü kullanım kolaylığı sağlayan şeffaf kapaklı plastik kutuların yan yana ve üst üste yerleştirilmesi ile düz ve minimal etkiden çıkarıp dikkat çekici, sıra dışı bir görünüm mantığıyla tasarlanmıştır.

5.MALZEME YÖNTEM

Araştırma kapsamında mobilya sektöründe kullanılan ayakkabı ve terlik dolaplarının incelenmesi ve giysi formlarının farklı disiplinler de kullanılabilirliği’ başlığı altında ayrıntılı olarak incelenen farklı özgün tasarım ürün örneği, iki aşamalı bir inceleme alanı içermektedir. Giysi formunda özgün ve kullanılabilir tasarımlar oluşturularak, görsel ve yapısal farklılıklar elde edilmesinin amaçlanması araştırmanın birinci zeminidir. Kumaşlardan tasarlanmış giysi formundaki farklı ürünlerin insan gereksinimlerini gidermeye yönelik işlevsel, estetik görünümlü kullanım eşyası olması nedeniyle yarattıkları görsel sonuçlar ise araştırmanın ikinci zeminidir. Böylece yenilikçi bir bakış açısıyla tasarlanan ve üretilen giysi formunda ayakkabılık (terliklik) ürünü oluşmasına zemin hazırlayarak farklı imaj ve görünümü ile fark yaratılmaya çalışılmıştır. Giysi formunda üretilen ürün tüm bedeni yıkanabilen leke ve kir tutmayan tekstil malzemesi olan kumaştan, cepleri ise şeffaf dayanıklı yıkanabilen naylondan üretilmiştir. Giysi formunda üretilen ürün cansız manken üzerine giydirilerek evin giriş kapısına yakın hole yerleştirerek veya giysi askısına geçirilip portmanto içine yerleştirilerek güncel yaşamı daha konforlu şekle dönüştürmek ve optimum kullanım alanları oluşturulması düşünülmüştür.

6.ARAŞTIRMA KAPSAMINDA ÜRETİLEN GİYSİ FORMUNDAKİ ÜRÜNÜN (AYAKKABILIĞIN) ÖZELLİKLERİ

Giysi formunda üretilen ürünün tüm bedeni yıkanabilen leke ve kir tutmayan tekstil malzemesi olan siyah, beyaz geometrik desenli kumaştan, cepleri ise şeffaf dayanıklı yıkanabilen naylondan üretilmiştir. Giysinin üst bedeni bele oturan, önü V yakalı, arka ortasında yakadan kalçaya kadar uzanan fermuarla açılıp kapanan, kolsuz olarak tasarlanmıştır. Eteği daire kloş modelinde olup etek ucunu tamamen çevreleyen şeffaf dayanıklı yıkanabilen naylondan körüklü cepler yerleştirilmiş ve cep uçları beden kumaşından biye ile süslenmiştir. Giysi formu verilerek yorumlanan ürün 20 çift terlik veya ayakkabı yerleştirilecek özelliktedir. Resim 8,9,10,11

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Sonuç

- ✓ Araştırma kapsamında üretilen giysi formundaki örnek tasarım ile insanların eşyalarını depolama, sergileme gibi günlük yaşama yönelik sosyal ve kültürel temel gereksinimlerini güvenli ve konforlu bir şekilde karşılaması düşünülmüştür.
- ✓ Her ülke sahip olduğu markalar kadar güçlü ve her sektör tasarım yeteneği kadar rekabetçidir. Bu bağlamda ürünün kullanılabilirliği ile farkındalık yaratılarak rekabetçi pazar olanakları yaratılması amaçlanmıştır.
- ✓ Bu çalışmada olduğu gibi giysi formundaki ayakkabılık ürünü mobilya endüstrisi için yeni fikirler içermektedir.
- ✓ Tekstil tasarımında disiplinler arası çalışmaların yansımaları artmaktadır. Bu kadar büyük bir endüstrinin içinde özel tasarımların önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.
- ✓ Benzer çalışmalar, benzer düşüncelerle değişik kumaşlardan ve farklı malzemelerden tasarlanarak ürün tasarım Kimliği” ile marka oluşturmak olmalıdır. Marka oluşumu firmalar ve devlet tarafından teşvik edilmeli, markalaşma ödüllendirilmelidir.
- ✓ Üretilen bu tasarım ile küf ve rutubet üremesine izin vermeyecek altyapıya sahip bir mekân oluşturulabilmesi önerilebilir.
- ✓ Üretilen bu tasarıma 20 çift terlik sığabildiği için, aile bireylerinin her birine ait ayrı, ayrı üretilerek depolama sorunu olmadan kişiye özel tasarımların üretilmesi mümkün olabilir. Böylece dar olan mekânlarda ferah ortamların yaratılması sağlanmış olur.
- ✓ Bu ürünü sadece ayakkabı ve terlik kullanımıyla sınırlamak yerine, çocuk ve genç odalarında çorap, telefon, kitap, kulaklık, oyuncak v.b gibi şahsi eşyalarını depolayabileceği mekânlarda yaratılmış olur.
- ✓ Bu tasarım ile mutfakta; peçete, el ve kurulama havluları, v.b ürünlerin kolaylıkla depolanabileceği düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

- Arlinda Kazazi, “Giyim ve Moda”, Tekstil Konfeksiyon Teknoloji, Haziran, Sayı:106, 1999, 170 s.
- BROOKE, Iris. Dress and Undress: The Restoration and Eighteenth Century, London, 1973.
- HAKKO Cem, Moda Olgusu, Vakko Yayınları, İstanbul, 1988, s.59
- HAKKO, a.g.e. 60 s.
- FLUGEL, J.C. The Psychology Of Clothes, The Hegarth Press, London, 1971.
- GÖLE, Nilüfer. Modern Mahrem (Medeniyet ve Örtünme), İstanbul, 1991
- Hakko, Cem; Moda Olgusu, Vakko Yayınları, İstanbul, 1988
- İŞBİLEN,A. Moda Tasarımında Anlatı Ve Kültürel Kaynakları.pdf(<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/>)
- Karasar, N., 1991, “Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler”, Sanem Matbaacılık, s.27,Ankara.
- KOCA, Emine., KOÇ, Fatma Giysi Yüzey Tasarımına Disiplinlerarası Bir Yaklaşımda Tasarımcının Rolü 1.Uluslararası İstanbul Tekstil Sanatı - Tasarımı Sempozyumu 17-20 Ekim 2012
- Koç, Adem., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uluslararası Sosyal Ara_tırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 2 / 9 Fall 2009
- LOSCHKE, Ingrid (2009). When Clothes Become Fashion: Design and Innovation System, New York, Berg Publication.
- ÖZDEMİR, Nebi. Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, Akçay Yay., Ankara, 2005.s:269
- The 1st International Istanbul Textile Art-Design Symposium Giysi Yüzey Tasarımına Disiplinlerarası Bir Yaklaşımda Tasarımcının Rolü Doç. Dr. Emine Koca Doç. Dr. Fatma Koç Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, Ankara, Türkiye

http://www.turkishfurniture.org/Eklenti/71,mobilyayeni.pdf?0&_tag1=D18204ABEB6FD0985DA9C95AFB3A0847DEB0AE93&crefer=549DDC6A9CC2AB6BC0690AD74422738E0A2F72016B1510A0572E4DD86B6A3D56

http://www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/2007/2007_konfeksiyon_haziran.pdf İTKİB,(2007),

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mobilya>

http://www.yeniumitmodelistik.com/giyimin_tanimi.php

<http://www.turkcebilgi.com/giyim#bilgi>

<http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/turk-giyim-tarihi.html>

<http://www.boyutpedia.com/1624/64971/urun-tasariminda-estetik-kullanilabilirlik-bir-cekisme-mi>

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2005/01>

ÖDÜNÇ ALINAN MANZARALAR: ÇİN RESİM SANATI BAĞLAMINDA KLASİK ÇİN BAHÇELERİ

BORROWED LANDSCAPES: CLASSICAL CHINESE GARDENS IN RELATIONS WITH CHINESE PAINTING

Caner KARAVİT

Prof. Caner Karavit, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (Mimar Sinan Fine Arts University),
caner.karavit@gmail.com

Özet

Bahçe sanatının en erken örneklerinden biri olan klasik Çin bahçeleri, uzun tarihi geçmiş ve parlak sanatsal özelliğe sahiptir. Tarihsel ve kültürel gelişim sürecinde, Çin bahçe estetiği yalnızca Asya'daki değil, Avrupa'daki bahçe sanatını da etkilemiştir. Çin'de bahçelerin yapımında aydınların ve din adamlarının da çalışmış olması nedeniyle, bahçe sanatı farklı disiplinlerden beslenmiştir. Birçok klasik Çin bahçesi tasarımı, Taocu düşüncenin unsurları olan Yin-Yang ve Feng Shui ilkelerine göre yapılmıştır.

Çin bahçe düzenlemesinin temel ilkesi, yerel coğrafyadan ödünç alınan manzaraları ustalıkla düzenlemek ve uygun öğelerle tasarlamaktır. Bu bağlamda, Çin bahçe düzenleme anlayışı, doğayı doğrudan yansıtmaktan, iç dünyanın betimlenmesine dönüşmüştür ve 'üç boyutlu resim', 'sözsüz şiir' olarak tanımlanır. Çinli ressamlar, manzara resmini tasarlarırken doğayı betimleme yoluyla sanatsal kavramlaştırmanın cazibesine ulaşmayı amaçlar. Bu anlayış, Çin resim teorisini geliştirmiş ve Çin bahçe sahnelerini görselleştirmiştir. Resim sanatından beslenen Çin bahçelerinin 'resimsel sahne'lerinin düzenlenmesinde temel ilke, çevreye uygun olarak betimlemek ve yerel öğeleri estetikleştirmektir. Bahçe yapımındaki bu yaklaşım, 'doğadan gelmek fakat onu aşmamak' fikrine dayanır.

Bu bildiri, Çin bahçe düzenlemesinin düşünsel altyapısı, sanat disiplinleriyle ve kavramlarıyla olan ilişkileri, kültürel kavramlarla etkileşimleri, bahçe tasarım elemanları ve tarzları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin bahçe sanatı, Çin resim sanatı, manzara resmi, Feng Shui, Yin-Yang

Being one of the earliest examples of garden art, Chinese gardens has a long history and brilliant artistic features. Along the historical and cultural development process, Chinese aesthetics of garden has influenced not only Asian but also European gardening art.

In the birth of garden art in China, landscape painting, philosophy and believes had played important roles; since literati people and religious functionaries worked in the building of gardens. Many of the classic Chinese gardens are designed according to Taoist thinking elements of Yin-Yang and Feng-Shui principles.

The main principle of Chinese garden design is to organise with ability the landscapes borrowed from the local geography with the use of proper elements. Accordingly, the understanding of Chinese garden design is the decription of sprituality rather than reflecting the nature directly. Because of this reason it is described as the "three dimensional painting" or "silent poem".

In this presentation, I will talk about the intellectual basis of Chinese gardening design, its relations with art and aesthetic terms, its interactions with cultural notions, the garden designing elements and styles.

Keywords: Chinese garden art, Chinese painting art, landscape painting, Feng Shui, Yin-Yang

1.GİRİŞ

Çin’de bahçe sanatının doğuşunda manzara resimlerinin, felsefenin ve dini söylemlerin rolü büyüktür. Başlangıçta klasik Çin bahçe düzenlenmesinde, en önemli etken olan Taocu düşüncenin unsurları bahçe tasarımının temel ilkelerini oluşturmuştur. Çinli ressamalar, manzara resmini tasarlarken doğayı betimleme yoluyla sanatsal kavramlaştırmanın cazibesine ulaşmayı amaçlar. Bu anlayış, Çin resim teorisini geliştirmiş ve Çin bahçesinin de manzaralarını estetikleştirmiştir. Resim sanatından beslenen Çin bahçelerinin resimsel sahnelerinin düzenlenmesinde temel ilke, mevsimsel ve coğrafi duruma uygun olarak betimlemektir. Eski dönemlerde uygulanan Çin bahçe düzenlemeleri, doğayı doğrudan yansıtmaktan; felsefenin, sanatın ve inanışların gelişmesi ile birlikte içselliğin dışavurumu öne çıkmıştır.

2.TANITIM VE ÇİN BAHÇE KÜLTÜRÜNÜN ETKİLEŞİMLERİ

2.1.Felsefe

Eski bir tarihe sahip Çin kültürünü derinden etkileyen Çin düşünce sisteminin üç mistik kitabının Çin resim ve bahçe sanatındaki etkileri tartışılmaz. Bu üç felsefi kitap: “*Wei-Jin hanedanları döneminde yazılan ve ‘üç mistik kitap’ olarak da anılan; Dönüşümler Kitabı, Daodejing, Zhuangzi adlı kitaplardır.*”¹ Bu eserler farklı dönemlerde yaşamış düşünürlerin yaşamda aldığımız yolu kavramamızı sağlayan görüşlerini inceler ve bu ilkeleri benimsenmesini öğütler. Bu öğretiler; doğayı kavramakta güçlük çeken ve gideceği yolun doğruluğunu kestirmesi güç olan insanın, bu sorunlarına yanıt aramakta ve bunları araştırmaktadır.

2.2.Taoizm ve Dönüşümler Klasığı

“*Dönüşümler kitabı (I ching veya Yi Qing - 易经), Çin felsefesinin temel kaynağıdır. Çin felsefesinin siyaset felsefesi, metafizik ve epistemoloji hatta etik ve estetik gibi bütün alt bölümleri Dönüşümler Kitabı’nın felsefesine dayanır.*”² Metnin orijinlerin MÖ 3 bininci yılda yaşadığı söylenen ünlü bilge FuXi’ye dayandığına inanılmaktadır. (EBERHARD, 2000) Zhou hanedanı sonrası ‘Dönüşümler’ esasına dayanarak yeniden oluşturuldu. Asya öğretilerinde sıkça karşılaşılan karşıtlıklar ilkesi Yin-Yang yönteminin ilk kez görüldüğü yazılı metindir. Bu düşünce, temelde karşıtlık ilkesi üzerinden doğa elemanlarının uyumu üzerine odaklanır. “*Çinlilerin gözünde dağ ve su doğanın iki kutbudur; tamamlayıcı bir içerikle doludurlar o nedenle.*”³ Yi Qing’in ayrıca Konfüçyüsçü ahlak anlayışından arındırılmış Tao’cu yorumlamaları, yine aynı çağlarda ortaya çıkmıştır. Lao Zi tarafından derlenen Tao Öğretisi’nde (Daodejing) evren düzeni Konfüçyüsçülükten farklı açıklanır. “*...doğayı, insan ahlakına duyarlı ve insana hizmet eden bir güçler bütünü olarak değil, içinde insan da olmak üzere her şeye eşit davranan ve insan değerlerine karşı tamamıyla duyarsız, tarafsız bir güç kaynağı olarak karakterize etmişlerdir.*”⁴ Bu düşünce anlayışının tarafsız güç kaynağına yaklaşımı, Uzak Doğu bahçe ve resim sanatlarında insan algısının doğa elemanlarına göre üstünlük kazanmasının önüne geçmiştir. Ayrıca, “*çok tanrılı din olan Taoizm’de tanrılar, Ölümsüzler’le birlikte yeryüzü, nehir ve dağ tanrıları ve cennet tanrılarını içerir.*”⁵ Taoizm’deki doğa ile özdeşleştirilen tanrılar, Çin felsefesinin doğa kavramına verdiği önemi göstermektedir.

2.3.Konfüçyizm

İnsan ve gökyüzünün uyumu, bu düşüncenin amacıdır. ‘Konfüçyüs’ten Seçmeler’de: ‘dağlar cömertliği severken, bilgi suyu sever’der. Su ve dağ, insan düşüncesi ve karakteriyle özdeşleştirilir. İnsan ahlak ve aklının doğanın bir parçası olduğu düşüncesi, doğa ve insan arasındaki doğrudan fiziksel teması gösterir: “*Kişileştirilmiş doğa felsefesi, Çin kültürünün doğal manzaralara olan saygısını göstermektedir. Böylece, manzara konuları üzerine düzenlenen edebiyat, resim gibi*

¹Haiming Wen, “Çin Felsefesi”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.92

²Haiming Wen, A.g.e., s.15

³ Cheng François, Boşluk Doluluk, Çev.: Kaya Özsezgin, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, s.125

⁴Laozi, “*Taoatching*”, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.ix

⁵Xiaoming Xiao, “*Taoizm*”, Foreign Languages Press, Beijing, 2005, s.16

sanatsal çalışmalar, manzarayı kendi başınlarına fazla sınırlandırılmazlar, ancak bu konu üzerine dışavurumcu duyguları daha insana dair olur.”⁶

Bu felsefe doğrultusunda ‘insan ve gökyüzünün uyumu’ düşüncesi, Çin bahçelerinde doğaya dinmeyen özlem olarak ifade bulmuştur. Bu nedenle, Çin bahçelerinde doğa, gerçek su kaynaklarının ve dağların basit bir miyatürü değildir. Onlar, gerçek dünyadaki asıl örneklerinin ruhsallığını ve fiziksel yapılarını aşarak; süzmek, işlemek, genelleştirmek gibi insana dair eylemlerin deneyimlendiği bir dünyadır.

2.4.Budizm

Budizm’in Çin’e gerçek anlamda girişi ve yayılışı MS. 3yy’dan sonra başlar. İlk olarak, Çin’de Han hanedanı döneminde Beyaz At Tapınağı’da görülmüştür. Genelde kırsal bölgelerin güzel manzaraları içerisine kurulan ve Budist rahiplerin münzevi yaşamını destekleyen tapınakların içerisinde düzenlenen tapınak bahçeleri, diğer bahçe tiplerinden farklı olarak halka açıktır. Bu nedenle, kamusal ve dinsel işlevin her ikisini yerine getirir. Budist tapınak bahçeleri doğal manzaranın ve binaların birlikteliğine kapalı değildir. Budizm’deki bazı kavramlar Çin bahçelerinde olduğu gibi diğer Uzak Doğu bahçelerinde de görsellik kazanmıştır (CHESSHIRE, 2011).

2.5.Resim ve şiir sanatıyla ilişkisi

Çin resim, şiir ve bahçe sanatı aynı estetik bilince sahiptir. Manzara şiiri ve resmi, bahçelerin bütüncül sanatsal kavramından ve ayrıntılı sahnelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bunun nedeni, Çin bahçesi tasarımının genellikle şair, ressam, kaligrafist gibi doğaya ilişkin duygularını yazı ve çizgilerle ifade eden kişiler tarafından düzenlenmesidir. Bunun doğal bir sonucu olarak, Çin’de şiir, resim ve bahçe sanatı birbirleriyle ilişkili sanat dalları olarak gelişmiştir. “*Doğal manzaraların güzelliğini betimleyen birçok şiir mısraları ve resimler, esin kaynağı arayan sanatçı ve bahçe tasarımcılarına referans olarak hizmet etmiştir.*”⁷ Çin bahçelerinin sahneleri, doğayı betimleyen, ancak bitmemiş izlenimini veren klasik Çin resimleriyle benzerlik gösterirler. Bahçeler ve Çin resmi arasındaki etkileşim tarihsel olarak hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır.

2.6.Kültürel kavramlar

Geleneksel Çin bahçeleri, toplumun ve çeşitli sınıflardan insanların estetik duygularının yerin biçimlendirilmesiyle ifade bulmuştur. Bu nedenle, gezinti ve tapınak bahçeleri gibi bahçe tarzlarında yer alan mimari elemanlar, bitkiler, kayalar vs. toplumun genel kültürel kavramlara bakışını simgelerken, özel bahçelerde ise; aristokrat, yüksek memur, sanatçı sınıfına mensup bireylerin bu kavramlara öznel bakışının bahçeleri biçimlendirmiştir.

2.7.Bir gölette üç kutsal ada

Çin mitolojisinde Taoizm kökenli üç kutsal adadan Penglai adası birçok sanat eserine konu olmuştur. “*Penglai dağı, Doğu denizinde (Donghai ya da Bohai) düşsel bir adada bulunmaktadır. Bu dağ, Taoist Ölümsüzler’in yaşadığı üç veya beş mitolojik adadan biridir. Shizhouji kitabı bu adaya sadece ölümsüzler’in ulaşabildiğini yazar.*”⁸ Bu üç kutsal ada; Penglai (蓬萊), Yingzhou (瀛洲), Fangzhang (方丈)’dır. Üç kutsal ada ve bir gölet ilk olarak Zhou hanedanı döneminde görüldü. Qin ve Han’da popüler oldu. İmparator Qin Shihuang di ölümsüzlük iksirine takıntılı olduğundan iksiri ölümsüzlerin dağında arattırdı. Sonunda imparatorluk sarayı bahçesinde insanların cenneti ziyaret etmeleri ve dilek dilemeleri için, kutsal ada imajını verecek olan kayaları getirtti ve deniz imajı için de bahçede büyük bir havuz yaptırdı. Han döneminde deniz imajı için gölet kazmak moda oldu. Kuzey Wei döneminde Luoyang’ın Hualin bahçesindeki gölette bu üç kutsal ada yapıldı. Wei, Jin, Kuzey ve Güney hanedanlıklarında bu ada ve göletler serbest (xieyi) sanatsal tarzı ile yapıldı. Bu bahçelerin gerçek düşüncesi, ‘uzun yaşama kavuşabilmek ve gökyüzüne ait kutsaliyetleri karşılamak ve almak için’ bir yer ihtiyacından doğmuştur. Song döneminden itibaren ‘bir gölet üç

⁶ Hu Jie , The Splendid Chinese Garden, Shanghai Press and Publishing Development Co., Shanghai, 2013, s.55

⁷ Hu Jie , A.g.e., s.55

⁸Yuan Ke 袁珂 (ed. 1985), Zhongguo shenhua chuanshuo cidian 中國神話傳說詞典 (Shanghai: Shanghai cishu chubanshe), s.23

kutsal ada' yapım tekniği görüşü üç dönüşüme (biçim değiştirme) yol aldı; Doğanın fiziksel yanılmasıyla özgür bir dışavuruma, Qin ve Han dönemindeki gibi ölümsüz yaşamı aramaktan, kutsal cennetin betimlendiği manzaradan hoşlanmaya, ölümsüz yaşamı isteyen imparatorun bencil tutkusunu tatmin etmekten, sanatsal düşsel bir güzelliği onlara önermeye dönüşmüştür.

2.8.Şeftali çiçeği pastoralı

Eski Çin toplumu tarım toplumuydu ve imparatorlar, iyi bir yıl ve mevsim için, her mevsim, yer ve gökyüzüne tapınırlar ve memurlarıyla tarım etkinliklerine katılırlardı. İmparatorluk bahçeleri, sadece imparatorun yiyecek, meyve ihtiyacını değil, tarımsal tapınma ihtiyacını da görürdü. Aydın-sanatçı bahçeleri ise maddeci ve politik bir dünyadan kaçış yerleriydi. Doğu Jin (MS. 317-420) edebiyatçısı 'pastoral şair' Tao Yuanming "Şeftali Çiçeği Ağacının Baharı" eserinde, karanlık bürokrasiye tam karşıt olan, dünyevilikle henüz kirletilmemiş "saf cenneti" betimledi. Tao Yuanming kırsal cennete dair huzurlu bir yeri tanımlar: "*Orada; dizi halinde tasarlanıp düzenlenmiş köşkler ve kır evleri, güzel yeşil alanlar ve hoş göletler, karadut ağaçları, bambu ormanlar ve çok çeşitli başka ağaçlar, kırın çevresini dolanan patikalar vardır ve o köpeklerin ve tavukların sesini kalbinde hisseder. Tüm bu alanda çalışmayla ve ekim işiyle meşgul kadın ve erkekler, bir oraya bir buraya giderler. Onların elbiseleri dışarıdaki insanların elbiselerine benzer, fakat aralarında beyaz saçlı yaşlılar ve saçları arkadan bağlı çocuklarla birlikte, hepsi mutlu ve kendilerinden hoşnuturlar.*"⁹

Bu tarım toplumundaki cennet kurgusu, çok kısa zamanda, aydınlar için bir kanun oldu ve aydın-sanatçılar kendilerini doğaya adamayı amaç edindiler. Bu andan itibaren, 'şeftali çiçeği baharı manzarası' (Taohua Yuan- 桃花源記) kuşakların bahçe tasarımı teması haline geldi. (DAN, 2016) Bu bahçe tasarımı için öne çıkan örnekler; Pekin Yuanminyuan'da 'Wu ling Chun Se' manzarası ve Yazlık Saray'da 'Hu Shon Zhen Yi' izleme sahnesidir.

2.9.Kıvrımlı akarsuda yüzen kadeh

Eski bir Çin festivaline dayanan bu kültürel kavramın tarihsel olarak ortaya çıkması, Üç Krallık dönemine dayanır. Ünlü Çinli kaligrafist Wang Xizhi tarafından 353 yılında kaleme alınmıştır. Çin halkı her yıl, Çin takviminin üçüncü ayının, üçüncü gününe rastlayan Shangsi festivalinde nehir boyunca toplanırlar, orkide toplarlar, tütsü yakarlar ve kötü şanstı arınmak için yıkanılırlardı. "*O tarihlerden beri Wan Xizhi ve Xie An gibi ünlü aydınlar, 'Orkide Köşkü'nde toplanır, arınma etkinliklerini ve ardından 'Orkide Köşkü'nde Yazılmış Şiirler'i (Lan Ting Ji - 兰亭集) tamamlarlar ve 'Kıvrımlı Akarsuda Yüzen Kadeh' etkinliği, bu ünlü aydınların tutkuları ve düşüncelerini betimledikleri şiirlerini ezbere okudukları zaman zarif bir etkinliğe dönüşürdü.*"¹⁰

Geçmişten günümüze 'Kıvrımlı Akarsuda Yüzen Kadeh' (qu shui liu shang - 曲水流觞) etkinliği iki yöntemle gerçekleştirilmiştir. İlk uygulanması; doğal akarsuyun akış yönüne bırakılan ve suya batmayacak bir malzemenin üzerine konulan içki kadehi, kimin önünde durduysa o kişinin içkiyi bitirme yükümlülüğünü yerine getirmesiydi. Bu etkinliğin bahçe tasarımlarına uygulanması ise; bahçe içindeki köşkün içine oyulmuş su kanallarında akış yönüne bırakılan içki kadehlerinin yüzdürülmesi biçiminde olmuştur.

2.10.Dört Centilmen

Bu kültürel kavramı Türkçe'de 'Dört Centilmen' (Sijunzi - 四君子) olarak çevirebiliriz. 'Sijunzi' kelimesi, Çin felsefesinde derin bir geçmişe uzanan 'Junzi' yani 'faziletli insan' tanımıyla karşılık bulur. Çin resimlerine ve edebiyatına sıklıkla konu kaynağı olan 'Dört Centilmen'; bambu, kasımpatı, orkide ve süs eriği ağacı çiçeğinden oluşur ve Çin resminde bir ustalık alanıdır. Çin bahçe sanatında da bahçe düzenlemesinin elemanı olarak önemli bir rol oynamıştır. Geleneksel Çin resminde 'Dört Centilmen', bir tarz olarak 10. yüzyılın başlarında popüler olmuş ve yayılmıştır.

⁹ Dan Yao, Chinese Literature, China International Press, Beijing, 2006, s.59

¹⁰ Hu Jie , A.g.e., s. 67

Song hanedanı dönemindeki savaş ortamının, ekonomik çalkantının ve imparatorların kötü yönetiminin yarattığı çöküş tepki duyan dönemin ünlü ressamı, bu duruma boyun eğmeme ruhunun bir göstergesi olarak, 'Dört Centilmen' konusunu resimlemeyi benimsemiştir. Örneğin; "Yuan hanedanı ünlü ressamlarından Zheng Suonan orkide çizerken, mutlaka güneye bakarak oturuyordu; bunun nedeni doğduğu Song hanedanını anmak ve Yuan hanedanının vatandaşı olmaktan duyduğu utancı ifade etmektir. Zheng'in çizdiği orkidelerin kökü yoktur, sanki havada yüzerler. İnsanlar ona sorduğunda Zheng; 'Vatanın toprakları başkaları tarafından işgal edildi. Ben neden yere ayak basayım ki?' diye cevaplardı."¹¹ Çin resminin sevilen tarzı olan 'Dört Centilmen', Çin kültüründe birçok temanın da simgesi olup, bu bitkilerin doğal özellikleriyle, insanların erdemlerini özdeşleştirir. Örneğin, bambunun düğümleri vardır ve düğümleriyle göğe yükselir, tıpkı insanın çaba harcayarak adım adım ilerlemesi gibi. Çinliler, dürüst ve yolsuzluğa karşı çıkan insanları bambuya benzetir. Çin resminin hem modeli hem de temel unsurudur. (EBERHARD, 2000) Süs eriği çiçeği ise, rüzgar ve karda açar. Soğuktan korkmaz, hissettirmez ve soğukta güzel koku yayar. Bu özellikleriyle Çin halkının ruhuna benzetilir. Orkide, derin vadide bulunmasına rağmen güzel koku verir. Vadi gibi derin dostlukların simgesidir ve bu nedenle Çin'de derin dostluklara 'orkide dostluğu' denir. Sonbaharda diğer çiçekler boyunlarını bükerken, kasımpatıboyun eğmez, tek başına açar ve gururla dikilir. Bu nedenle, kasımpatı 'gururlu kemik' olarak adlandırılır.

3.ÇİN BAHÇE SANATI İLKELERİ

Çin felsefesinin ve dini söylemlerinin takipçilerine doğaya saygıyı ve tanımayı telkin etmesinin sonucu olarak Çin kültürünün biçimlenmesinde doğal elemanların kullanılması, bahçe sanatının vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Bu nedenle; kayalar, bitki örtüsü, göletler, akarsular bahçe sanatının temel ilkelerinin biçimlenmesinde manzara estetiğinin temel öğeleridir. Çince 'manzara' kelimesi "shan shui"(山水)karakteri en temel unsurlar olan dağ ve su karakterlerinin bileşimidir.

3.1.Doğanın önceliği

Çin bahçe tasarımında temel ilke gökyüzü ve insanın uyumunu sağlamaktır. Bu prensip doğanın, doğal güzellikle üretilen sanatsallığın ve doğayı övmenin söylemidir. Bu ilke; doğa ve insanın birlikte var olduğunu ve "tüm varlıklar ve ben bir birlik içindeyiz"¹²söylemini vurgular. Bu söylem ilk olarak Savaşan Devletler döneminde ünlü Çinli felsefeci Mengzi (孟子) tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavram, doğa kanunlarıyla insanı birlikte ele alır, bu anlayış insanı dünyanın egemeni olarak ele alan batı anlayışından farklı bir görüştür. Diğer yandan da, bütünün içinde doğal olanla, insan etkinliklerinin birbiriyle uyum içinde düzenlenmesi ve insan etkinliklerinin doğa kanunlarıyla tamamlanması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, "geleneksel Çin felsefesinin feng shui (geomancy olarak bilinen) kuramının felsefi başlangıcı olan 'insan ve doğa arasındaki etkileşim söylemi'; toplumsal evrim veya devrimin gelişine dayandırılan -ya da tersi- doğa içindeki tuhaf değişimleri ve sıra dışı astronomik görüngüleri açıklar."¹³

İnsan ve doğa uyumu kavramı Çin'in sadece kozmolojisi veya kültürel kavramı değil solugudur da. Böylece, insan ve doğa birbirine karşıt olmak yerine birlikte varolurlar. Bu söylem, eski Çin'de bir yerleşim alanı seçildiğinde kalplerinde (boş kalp) hissettikleri fikirdir.

3.2.Ödünç alma ilkeleri

Çin bahçe kurulumu şu temel ilkeye ağırlık verir; yerel coğrafi durumla ödünç alınan görüntüleri ustalıklı düzenlemek, diğer yandan da doğru yere en uygun öğeyi tasarlamak. "Ji cheng 'Bahçeciliğin El Kitabı' adlı eserinde görüntü ödünç alma tekniğini beş bölüme ayırır: uzaktan ödünç alma, komşudan ödünç alma, aşağıdan ödünç alma, yukarıdan ödünç alma, mevsimsel ödünç alma."¹⁴

¹¹Erik Çiçeği, Orkide, Bambu ve Kasımpatı, 2009-08-31, <http://turkish.cri.cn/794/2009/08/31/1s118582.htm>, (Erişim Tarihi 18 ekim 2016).

¹² Hu Jie , A.g.e., s. 68

¹³ Hu Jie , A.g.e., s. 68

¹⁴ Hu Jie , A.g.e., s. 68

Uzaktan ödünç alma, bahçenin dışarıdan doğal manzaraları benimsemektir. Tasarımcı manzarayı kapayan görsel engelleri temizleyerek bir perspektif çizgisi oluşturmalıdır. Komşudan ödünç alma, bahçenin yanındaki veya çevresindeki manzaralardan ödünç almaktır. Aşağı, yukarı ve mevsimsel ödünç alma tekniklerinde mevsimin, havanın, iklim, zaman ve hava durumundaki değişikliklere göre uygulanmasıdır.

Uzaktan ödünç almanın en önemli örneklerden birisi Wuxi'deki, Xishan Dağı ve Huishan Dağı'ndan ödünç manzara alan, Jichang Bahçesi. Jichang bahçesinin dışındaki dağlık görüntü bilinçli bir şekilde dahil edilmiştir. Diğer bir örnek Pekin'deki, 'üç dağ beş bahçe' olarak da bilinen ve Çin manzara bahçesinin tüm formlarını içeren ünlü Yazlık Saray'ın tasarımıdır. Eski Yazlık Saray'ın QingYi bahçesindeki Kunming Gölü, Wang Shou Dağı ve komşu Yuguan Dağı ile organik bütüncül bir manzara oluşturmaktadır. Düzenlemede bahçenin kendisiyle çevresi arasında sınır oluşturacak çit veya duvar kurulmamıştır (HU, 2013). Komşudan ödünç almaya bir başka örnek ise, Suzhou'daki Büyük Dalga Köşkü'dür. Bahçe kapısının önündeki su manzarası ödünç alınarak bahçenin iç ve dış görüntüsü harmanlamıştır. Çin bahçe tasarımında ödünç alınan manzaralar, uzamsal sınırı kurmak, mekânı genişletmek ve manzarayı zenginleştirmek için önemli bir tekniktir.

3.3.Yer seçimi ilkeleri

Klasik Çin bahçelerinin çoğu, kökeni '*Dönüşümler kitabı*'na dayanan düşüncenin, Feng-Shui ilkelerine göre tasarlanıp düzenlenmiştir. Çin'in 3500 yıllık konumlama ya da uyumlu yaşama sanatı Feng-Shui'nin kelime anlamı doğanın temel öğelerinden ikisidir; 'rüzgâr – su'. Zaten bu iki güç Çinlilere göre, üzerinde yaşadığımız yeryüzünün eğimini, şeklini, topografyasını da belirlemektedir. Bu nedenle, çevremizi bize en uyumlu biçimde düzenlemek bu felsefenin özünü oluşturur (LI, 2006).

Bahçeler, ideal yaşam alanları olarak değerlendirilir. Bunun için uzak doğuda Çin bahçe kurulumu sanatı, Feng-Sui'ye önem vermiştir. "*Temel kuralları; Chi (tinsel enerji), Yin-yang (evrendeki her devingen nesnede bulunduğu inanılan doğal karşıtların genel tanımlamaları)... Beş element (Ağaç, Ateş, Toprak, Metal ve Su)... Bagua (yönlere göre hayatın 8 önemli boyutu ve enerjinin çıkış noktası merkez bölümüyle mekânı 9 bölüme ayırmayı öngörür).*"¹⁵

Köy alanlarındaki ve nehir veya göl kenarındaki bahçeler, açık ve temiz doğal manzarayı kullandığı için avantajlıdır. Ayrıca, kent dışındaki klasik Çin bahçe örneklerinin sayısı da fazladır. Örneğin, Pekin'deki Yazlık Saray'ın alçak bir alanda yapılması nedeniyle doğal bir tepeye sahip olmadığından tasarımcılar, devasa bir göl alanı kazmışlar ve çıkan toprakla yapay tepeler oluşturmuşlardır. Eski Çin'de, suyun kuzeybatıdan güneydoğuya akmasını tercih ederlerdi; çünkü Çin'in genel topoğrafik yapı böyledir. Bir bahçede suyu yerleştirirken dış biçimler, yön, suyun toplanacağı alan ve dağılım göz önüne alınır. Feng-Sui'nin 'dört ruhu' çevresel elemanlarla tanımlanır ve bunlar, dört yöne denk düşer: Merkezde, dört ruhun ortasında mekân bulunur, dağlar mekanın arkasındadır ve siyah, kaplumbağa ve yılanla simgeleştirilir. Nehirler sağındadır, beyaz renkle ve kaplanla özdeşleştirilir. Yollar solda bulunur. azur rengi ve ejderhadır simgesi. Göletler, mekanın önündedir, vermilyon kırmızısı ve anka kuşuyla betimlenir (LIP, 2008). Feng-Sui teorisi Çin halkının çevresel bilincine yansımıştır.

3.4.Sanatsal kavramları arayış

Çin bahçe tasarımında sanatsal kavram arayışı, üç tarzda sınıflandırılabilir: 'eko sistem sahnesi', 'resimsel sahne', 'sanatsal sahne'. Bahçe tasarımcısı ve ressam Sun Xiaoxiang 'eko sistem sahnesi'ni bahçe yapımının ilk estetik fikri olduğunu belirtmiştir. 'Eko sistem sahnesi', yaşamın güzelliğini ve doğaya gerçekçi yaklaşım fikrini yansıtır. Çin klasik bahçe tasarımcıları, doğal güzelliği cazibeli kılmaya, ortaya çıkarmaya çalışırlar. 'Resimsel sahne' bahçe yapımı tasarımının ikinci idealdir. Bir 'resimsel sahne'yi düzenlemek, mevsim ve yerin durumuna uygun olarak başarıyla sunmak için, öğeleri yerel ve yer içerisindeki durumlarına göre düzenlemek ve

¹⁵Lí Liu. The Chinese Neolithic: Trajectories to Early States, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.86

yerleştirmektedir. Sanatsal güzelliği yansıtır. Çin klasik bahçesi, üç boyutlu resim ve sözsüz şiiirdir; çünkü bahçeler en çok göreceli kavramlar ve manzara resminin kompozisyon temelleri üzerine düzenlenmiştir. Doğal manzaranın yansıtılması, bir yanılısama değil, özün seçilip soyutlanması sonucu sanatsal özettir. Bahçe yapımının bu tarzı ‘doğadan gelmek fakat onun aşmamak’ fikrine bizi ulaştırır.

‘Sanatsal sahne’ bahçe tasarımının üçüncü idealidir. Bu sahne, ikinci sahne tarafından yaratılmış ses ve görselliği yükselterek, romantik ve ruhsallık seviyesini artırır. “Sanatsal sahne” gözlerimiz tarafından çağrılan romantik tutkuları ve ideal güzelliği yansıtır. Manzara resimleri, görüntünün ötesindeki görüntüyü, düşüncenin ötesindeki düşünceyi, güzelin ötesindeki güzeli arar (HU, 2013).

4.KLASİK BAHÇE TASARIM İLKELERİ VE ELEMENLARI

4.1.Tasarım İlkeleri

Başarılı bir klasik Çin manzara sanatçısı (resim veya bahçe sanatında), bahçe içerisindeki elemanları düzenlerken, doğayla uyumlu ve onları doğanın bir parçası olarak düşünüp tasarlayabilir. Bahçe sanatçısı tasarımın donanımlı olması için doğal ve yapay elemanların uyumlu olmasına çaba göstermelidir. Doğal elemanlar; tepe, kaya, su, toprak, gökyüzü, bitkilerdir. Yapay elemanları ise; mimari elemanlar oluşturur. Bu nedenle başarılı tasarımcı, şair duygularına ve ressam gözüne sahip olmalıdır. “Bir düzenleme şunları içermelidir; *Shumi Deyi* 疏密得益 (açıklık-aralık ve kapalılık-sıklık karşılığı), *Quzhe Jinzhi* 曲折尽致 (eğri ve düz hatlar), *Yanqian Youjing* 眼前有景 (gözönündeki manzara ve doğal görünüm).”¹⁶

Bu doğrultuda, bahçe düzenleme içeriklerini oluşturulacak manzara ve elemanlar kapsamında ele alırsak; *Shumi Deyi*’i Karşıt ve uyumlu elemanlarla, *Quzhe Jinzhi*’i Durağan ve hareketli plan elemanlarıyla, *Yanqian Youjing*’i ise izlemedeki koramı ve gizlenen elemanlarla olan ilişkileri içinde inceleyebiliriz. “Bu nesnelliği gerçekleştirmek için şu teknikler uygulanmalıdır; tepeleri oluşturmak (*zhushan*), su alanlarını yaratmak l (*ishui*), elemanları uygun konumunda yerleştirmek.”¹⁷

4.2.Bahçe Elemanları

Bu ilkelerden yola çıkarak bir bahçe tasarımcısı doğal ve insan yapımı elemanları karşılıkların uyumu içerisinde düzenlemelidir. Bu temel elemanlardan suyun kaynağının doğal olması tercih edilir. Ancak, bu mümkün değilse yapay olarak da oluşturulur. Bahçenin köprü, köşk, ağaç ve bitki gibi diğer elemanları da yerleşimde önem taşır. Bu elemanlar, kendi içinde ve birbirlerine göre yin (negatif), yang (pozitif) formlarına, boş-dolu alanlara sahiptirler ve buluştukları yerde denge, uyum, karşılık, ritim, devamlılık olmalıdır. Bunlar doğal güzelliğin senfonisini insan yapımı elemanlarla birleştirilerek bahçeyi biçimlendirirler.

4.3.Doğal Elemanların Bahçelere Yerleşimi

Çin bahçelerinin ana elemanlarından olan kayaların seçimi onları büyüklük ve uzunluklarına, dokusuna ve deliklerine bağlı olarak seçilirler. Bu kayaların tipleri buldukları dağlık ve su alanlarına göre farklılık yaratır. Örneğin, dağlık bölgelerden alınan kayalıklar sert, keskin düz kütleler olarak biçimsel özellik gösterir. Akarsu yataklarından alınanlar erozyona uğradıkları için delikli ve tuhaf biçimlere sahip kayalardır. Bunlara ‘aydın’ (*wen ren*) taşı da denir. Bahçe kayaları düzenlenmesinde uzmanlaşan *Mi Wanzhong* gibi ressamlar bahçe tasarımında önemli rol oynamışlardır. Ana temayı oluşturan su alanlarının göllerden, akarsulardan, çağlayanlardan beslenen doğal su kaynağı olması tercih edilir. Eğer doğal kaynak yoksa su alanları bahçe içerisinde tasarlanır. Bu durumda, su kaynaklarının konumu bahçenin bulunduğu coğrafyaya göre yerleşim yönlerini de belirler. Klasik Çin bahçelerinde bitki örtüsünün seçiminde ve konumlandırılmasında önceliği doğal olarak coğrafi ve iklimsel şartların belirlediği bitki örtüsü oluşturur. Ayrıca, kültürel kavramlar ve inanışlar da bitki seçiminde önemli rol oynar.

¹⁶ Dr.Lip Evelyn, Feng Shui in Chinese architecture, Marshall Cavendish Editions, Singapore, 2008, s. 120

¹⁷ Dr.Lip Evelyn, A.g.e., s. 120

4.4.Dışarıdan İzlenen Mimari elemanlar

Doğal elemanlarla uyum içinde tasarlanan Çin bahçesinin mimari elemanları Japon bahçelerinde olduğu gibi içerden dışarıya değil, dışarıdan içerisini izlenmek üzere tasarlanır. Bu bağlamda, izleme noktalarındaki köşklerin de birbirlerinin görüş alanı içerisinde oldukları görülür. Mimari elemanların birbirlerine veya doğal izleme bölgelerine geçişi sağlayan yol izlemleri çoğunlukla bahçenin topoğrafyasına uyumlu olarak kıvrımlıdır. Bu güzergahlar üzerinde bahçenin doğal, yapay ve iklimsel manzaralarının izleme noktalarına açık seyir köşkleri yerleştirilmiştir. Mimari elemanlar sadece açık alanlarda değil, bahçeyi farklı bölgelere bölmek için de kullanılır. Örneğin, kapılar ve pencereler çok çeşitli simgesel biçimlere sahiptir.

5.KLASİK ÇİN BAHÇE SANATININ RESİM SANATIYLA GELİŞİM SÜRECİ

Dünyada bahçe sanatını ilk başlatan ülkelerden birisi olan Çin'in bu kültürü kaynaklara göre 3000 yıl öncesine dayandırılıyorsa da, bulunan en eski kalıntılar daha yakın bir döneme tarihlenir. *"Çin'in en erken bahçe kalıntılarına baktığımızda, Batı Han Hanedanı (MÖ.206-MS-24) dönemi'nde yapılmış, Vanyue Krallığı Saray Parkı'nı görürüz."**Dünyada bahçe sanatı tarihini incelediğimizde klasik Çin bahçelerinin Uzak Doğu'da sadece Japonya, Kore gibi ülkelerin bahçe kültürünü değil, Avrupa ve Amerika'daki bazı ülkelerin de bahçe kültürlerini çok etkilediklerini görürüz. Kendi gelişim süreci içerisinde Çin bahçe sanatı tarihini 5 bölümde toplayabiliriz: oluşum, dönüm noktası, büyüme ve geçiş, olgunlaşma ve doruk noktası.

5.1.Oluşum ve Büyüme Evresinde Tematik Düzenlemeler

Çin'in kök toplumunun varlığını sürdürdüğü (MÖ. 1100-300)dönemlerde, Çin bahçeleri ilk olarak görüldü. Bu milenyumda bahçeler, büyük ölçekte yapıldı. Fakat tarzlar yavaş evrim geçirdi. Bu dönem, klasik bahçelerin erken sahneleri olarak tanımlanır. Büyüme evresi Qin ve Han hanedanı (MÖ. 300-220) dönemini içerir ve bahçe sanatı gelişimi için büyük önem taşır. Merkezi politik sistemin kurulmasıyla, bu dönem bahçe yapımının ana akımı olarak imparatorluk saray bahçeleri görülmeye başlar. Qin dönem bahçelerinde başlayan 'Bir gölet, üç dağ' temalı düzenlemeler, sonraki dönemlerin saray bahçelerini ve başkentlerin gelişimini etkilemiştir. Mezar bahçesi düzenlenmesi ise ilk olarak Qin hanedanı imparatoru Qin Shihuang döneminde gerçekleştirilmiştir.Bu dönemle ilgili saray ve av bahçelerinin inşasından bahseden bazı kayıtlar bulunmuş olmakla beraber bahçeciliğe dair pek buluntuya rastlanmamıştır. *"Batı Han hanedanı döneminde, çiftçilik teknikleri gelişti, malikâne sahiplerinin ekonomileri geliştikçe tüccarlar, memurler, malikâne sahipleri özel bahçe yaptırmaya başladılar."**

5.2.Geçiş Evresinde Doğa Temelli Romantizm ve Realizm

Geçiş dönemi Wei, Jin, Kuzey-Güney hanedanlarını (MS. 220-589) kapsar. Bu dönemde Budizm'in yükselişi, Taoizm'in yeniden ortaya çıkması ve düşünce okullarının büyümesi sanatın gelişimine hız verdi ve Çin bahçelerinin gelişiminde büyük etkiler yarattı. Taoizm ve Budizm'deki bu gelişim, beraberinde tapınak bahçe formlarını farklı tarzlarda geliştirdi. Tapınaklardaki bu gelişim, bahçelerin manzara noktalarının gelişimini tetikledi. Bu ana düşünce akımlarının etkisiyle halk doğayla daha yakınlaştı ve münzevi yaşam özlemiyle doğa üzerine kısmen olgun bir estetik gelişti.

*"Tüccarların ve memur-aydın (wen-ren, literati) sınıfının ekonomik güçlerinin yükselişi, dünya dertlerinden uzakta kalmak için yaptıkları özel bahçeleri iki kategoride topladı: Birincisi, aydınlar tarafından temsil edilen dünyanın dertlerinden bağımsız bir doğal yaşama sahip olmak ve memurlar, tüccarlar tarafından temsil edilen lüks ve şaşaadan uzak kalmak için yapılan bahçeler ve sonraki literatilerin bahçelerinin temeli olan modern eğilimli bahçeler."**

Bahçe tanımı ilk olarak bu dönemde yapıldı, bahçelerin ölçüsü bahçenin kendisinden daha önemli olmadı. Bahçe tasarımı, uzaklık ve ayrılık duygusunu oluştursun diye romantizm ve realizmin bir

* Pekin Peysaj Müzesi'nden Bilgilendirme Notları

* Pekin Peysaj Müzesi'nden Bilgilendirme Notları

* Pekin Peysaj Müzesi'nden Bilgilendirme Notları

birleşimi olarak doğa temelli olarak tasarlandı. Bu dönemde; bahçeyle ilgili, su düzenleme ve mimarlık gibi teknikler gelişti ve süs bitkileri yetiştirmek için daha yaygınlaştı.

5.3.Geçiş Evresi: Manzaranın Çin Resmindeki İkincil Durumu

Wei, Jin, Kuzey-Güney Hanedanlığında, Çin manzara resmi insanlı figür resimlerinin arka plan resmi olarak kullanıldığı ikincil konumundan çıkarak bağımsız bir resim türüne doğru evrildi. Bu dönemde, ünlü ressam Gu Kaizhi tarafından yapılan iki figür resmi, manzara resminin yeni durumu hakkında genel fikir vermektedir. Burada manzara ikincil durumdadır. Bazı resimlerde manzara figürlerle bir karşılaştırma aracı olarak kullanılmıştır. İnsan figürü ve arkasındaki manzara arasında uyumsuz bir oran ilişkisi doğmuştur. Manzara resimlerinin teorileri ise henüz olgunlaşmamıştır. Ya gerçeklik felsefesini ya da duygusal dışavurumu vurgulamışlardır. (ANZHI, 2008)

“Güney Hanedanlığı Song döneminde Zong Bing (MS 375-443) tarafından ‘Manzara Resmine Giriş’ yazıldı. Çok uzun olmayan bu makale resim teorileri üzerine en erken sistematik söylemdir.”¹⁸ Çin resminin önemli bir temsilcisi olan Zong Bing manzara resminde doğal imajları tasvir etme yoluyla sanatsal kavramlaştırmanın cazibesini ortaya çıkarma amacını önemsemiştir. Çin manzara resmi pratiği, daha sonraları manzara bahçelerinin benimsenmesinde ve kurulmasında derin bir etki yaratmıştır.

5.4.Büyüme Evresi Ve Altın Çağı

Bu dönemdeki (Sui-Tang hanedanları, MS.581- 907) yükseliş, görülmemiş seviyeye ulaştı. Canlılığa ulaşan imparatorluk bahçeleri, görkemli tasarlandı. İmparatorluk ve tapınak bahçeleri daha din dışı oldu. Özel bahçelerin tasarımı, aydın-sanatçı bahçelerinkine daha da yakınlaştı ve özgünleşti. Bahçe sahnelerini tasarlandıktan sonra resimlemek ve şairlere bahçeyi betimlemek gibi uygulamalar, Tang döneminde ortaya çıktı. Bahçelerde, şairsel duygular artistik görüş hâkim olmaya başladı. Diğer sanatlardan etkilenen resim, bahçecilik ve edebiyat sanatı manzara tarzında daha da ileriye gitmiştir. Birçok aydın sanatçı, bahçe tasarımına katıldı. Resim ilkeleri, doğanın kanunlarını takip etti ve sanatçı, bahçe sanatından hissettiklerini betimledi. Bundan etkilenen hükümet binaları minyatür dağlar, göletler, çiçeklerle süslendi. Bu dönem tapınak bahçeleri, doğayla kaynaştı. Tapınak bahçeleri, sadece ibadet yeri değil, manzara izleme ve eğlence mekânı olarak hizmet verdi.

5.5.Resimde Doğal ve Şiirsel Güzelliğin Harmanlanması

Orta ve Geç Tang dönemi’nde manzara resmi bütünüyle olgunlaşmıştır. Manzara ressamı saf doğalcılığı aşmış ve manzaraları betimlemek için doğal güzellikle şiirsel güzelliği eşleştirerek düzenlemeler yapmışlardır. “Tang döneminin ünlü şair ve ressamı Wang Wei (701-761) resim teorisinde şunları söylemektedir: ‘Ne zaman ki manzaraları resmetmek isteseler, ressamlar görüşlerini kâğıda dökmeden önce, kafalarında sanatsal bir kavramlaşma oluşturmalıdır.’”¹⁹ Wang Chuan köşkünde (Shaanxi) kurduğu bahçede yirmi tane manzara noktası vardır. Her bir nokta tek tek kendine özgü özellikler içermekle ve hepsi birbirine organik bir bütün olarak bağlıdır. Mekânların konumu ve manzaraların düzenlenmesinde büyük ve küçük olanlar arasında açık bir fark yaratılmış ve farklı noktalar arasındaki karşılıklı zıtlık etkisine yoğunlaşmıştır. Böylece mekânların boyutu ve manzara elemanlarının yoğunluğu açısından değişim gösteren manzara noktaları arasında devingen bir ritm oluşturulmuştur. Ressam Wang Wei, manzara resmi modelini şöyle önermiştir: “temel zirveler, yükseltilmeli. Çevresindeki dağlar ise o temel zirvelere koşuyormuş gibi düzenlenmelidir. Tapınaklar, dağların kollarında kucaklanabilir”. Wei’in ‘Wang Chuan Köşkü’ adlı resmiyle ‘Wang Chuan’da yazılan şiirler antolojisi’ aynı dönemde üretilmiştir. Wang Chuan Köşkü aynı Wang Wei’nin resimlerindeki gibi şiir ve resmin iç içe geçtiği bir cazibeyi yansıtır.

5.6.Olgunluk Dönemi: Doğaya Odaklanan Bahçeler

¹⁸ Anzhi Zhang, A History of Chinese Painting, Foreign Languages Press, Beijing, 2006, s. 44

¹⁹ HuJie , A.g.e, s. 57

Olgunluk döneminde (Song, Liao, Jin, Yuan hanedanları MS.960-1368) resim sanatıyla bağlantılı olarak manzara konusunda gelişerek özgünleşen bahçe sanatı, Song Döneminde (M.S. 960-1279) ayrı bir dal olarak önem kazanmıştır. “Çin bahçe sanatında Song dönemi devlet adamı Hsi-Ma-Kuang’ın yazdığı metinlerden (1026) öncesine ait kayda değer belge bulunamamıştır. Metin kendi bahçesi ile ilgili yazdıkları üzerine bir derlemedir.”²⁰

Bu dönemin aydın-sanatçıları, bahçe yapımına kendileri de katılarak, tasarıma sanatsal ve şiirsellik kattılar. Böylece klasik Çin bahçeleri, Genyue Saray Bahçesi örneğindeki gibi gelişti. Bu dönem, daha öncekilerine göre sanat ve kültür alanında çok daha ileriye gitti. Kaya toplama üzerine çalışan zanaatçılar, bahçelerin olgunlaşmasında öncülük ettiler. “Manzara resmi, kültürel aromayı yetiştirmeyi amaç edinen bahçe tarzını etkiledi ve bahçe uzamının yaratıcı duygusunu yeşertti. Literati bahçeleri, aydınların kendi düşünce ve felsefeleriyle etkilenerek, insanla doğa uyumunu yansıtan doğal ve zarif olan yalın sahneleri, temiz ve açık katmanları öne çıkarttı.”* İmparator bahçeleri daha çok Dongjing ve Lin’an’da yoğunlaştı. Çin bahçe tarihinde olduğundan çok daha büyük gözükten bu bahçeler, aydın-sanatçı bahçelerinin yoğun etkisinde kalarak, bahçe temalarını doğa üzerine odaklayarak yön değiştirdiler. Bu değişim, bahçe yapımında çığır açtı.

5.7.Olgunluk dönemi: Resimde Azla Çoğu Betimlemek

Çin resminin tarihinde Song dönemi, altın dönemdir. Bu dönemde manzara resimleri, farklı tarzlarda gelişti ve saray sanatındaki başarılar zirveye ulaşmıştı. İyi donanımlı saray akademisiyle birlikte usta ressamlar başyapıtlar üretilmiştir.Güney Song döneminde, dirençsiz hükümdarları Jin hanedanının zayıflığı, vatanseverlere ağır bir hüznü hissetmişlerdir. Benzer şekilde ressamalarda da öfke yaratmıştır. Bu dönem, Kuzey Song dönemi panoramik manzara resmi zirveye ulaşmıştı. Güney Song’da ise bütünsel resimden çok manzaranın yalnızca bir parçasını resmetmek moda olmuştur. Dönemin estetik odak noktası siyasi, eğitim ve dini ruhanilikten yavaş yavaş geleneksel Çin estetik kültürünün kaynak kavramı olan insani ruhsallığa doğru evrilmişti. Kuzey Song dönemi önemli manzara ressamlarından Guo Xi ile birlikte, mürekkep resmi teknik olarak büyük aşama kaydetip yeni bir dönem açmıştır. Xi, manzara resminin temel öğelerini incelemiş ve üç uzaklık niteliğini önermişti. Bu teorik tanımlamaları manzara bahçesi tasarımında yol gösteren ilkeler haline gelmiştir. (CHENG, 2006) Guo Xi’nin ‘Resim Teorisi’ kitabında, manzara resminin amacının, ‘bir resme bakarak orman içine veya su kenarına çekilme isteğini tatmin etmek’ olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Guo Xi, manzarayı dört kademeye ayırır: İnsanların gezinebileceği, bakabileceği, yaşayabileceği ve eğlenebilecekleri yer olarak ayırır ve manzaranın özünde yerleşilebilecek ve eğlenilecek bir yer işlevlerini yerine getirdiği yer olarak tanımlar.

Bu değişimler, Güney Song dönemi dört büyük ressamdan birinin Li Tang’ın öncülük ettiği bu resimler yenilikçi ruhun esinlenmesidir. “Sanat tarihçilerinin ünlü manzaracılar olarak sınıflandırdığı bu dördü bu döneme özgü stil ve teknikleri, manzara resmi teknikleri içinde yeni teknik ve stilleri geliştirmeyi başardılar.”²¹ Yeni tarz mürekkep resimleri; özgürlük ve sadelik içermekte, güçlü fırça vuruşları sert ve keskin çizgi tarzını benimsemektedir. Bu, kompozisyon yönteminde çok sert bir değişimdir ve yeni duygular yaratan, hayalgücüne sonsuz uzam sağlayan bir kompozisyon yöntemidir. Ma yuan ve Xiao Qui Güney Song’un dört ressamından ikisi Li Tang’a göre daha sert ve özgün bir resim tarzına sahiptirler. “Bundan dolayı ‘Köşe Ma’ ve ‘Yarım Görünen Xiao’ gibi lakaplar takılmıştır.”²²

5.8.Yeni Başkentler ve Çin Bahçe Sanatında Yeni Dönem

Moğol ordusu,1215’te Jin başkenti Zhongdu’yu aldı ve Yanjing’i başkent yaptı. Yuan hanedanının imparatoru Kubilay Han Zhogdu’da saray olarak Taining Sarayı’nı seçti. Yuan döneminde Guanghan Sarayı ve buraya bağlı Qionghua adası tekrar yapıldı. Pekin’de Taiye Göleti ise, tipik

²⁰ Garden Company Limited, Tang Dynasty Garden Design, 2016, http://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothin_history_garden_art_design/tang_dynasty_song_design, (Erişim Tarihi 21 ekim 2016).

* Pekin Peysaj Müzesi’nden Bilgilendirme Notları

²¹ Anzhi Zhang, A.g.e., s. 112

²² Hu Jie, A.g.e., s. 59

imparatorluk bahçesi planı olan ‘bir gölet üç kutsal ada’ tarzında yapıldı. Bu dönem boyunca Çin bahçeleri, doğayı doğrudan yansıtma çabalarından ruhani dünyanın yansıtılmasına dönüştü. Taş tasarımı ve tekniği, su elemanlarını düzenlemede olduğu gibi, son derece sofistike bir seviyeye ulaştı. Yuan hanedanı başkent olarak Pekin’i seçti ve imparatorluk sarayının Taiye göleti çevresindeki bahçe ve sarayının içerisinde sanat çalışmalarını birleştirdi. Bu dönemde değişen başkentlerle birlikte hız alan saray bahçe sanatının geldiği noktayı, 13.Yüzyıl, İtalyan gezgin Marco Polo’nun Hangzhou’daki Xi Hu bahçesini ‘Dünyanın en güzel şehri’ olarak adlandırması yeterince açıklamaktadır.

5.9.Yeni Başkentlerin Bahçelerinde Ve Resim Sanatında Öznellik

Yuan döneminde siyasi ortam da giderek istikrar sağlanmasıyla savaş travmasından yavaş yavaş kurtuldular. Yuan döneminde Çin manzara resmi, sanatsal kavramsallaştırmada üstün bir başarı seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemin resimlerinin en önemli özellikleri;

“I. Öncelikle literati (Wen Ren) ve yüksek memurların yaptığı eserlerde yatmaktadır. Bunlar resimsel etkinliğin merkezi haline gelip bu alanda ana akım olmuşlardır.

II. Tarihte ilk defa resim, halkın duygu ve düşüncelerini ve ruh halini ortaya çıkartmanın bir yolu olarak görev yapmıştır.

III. Resim yöntemleri de çok büyük oranda değişti. Mesela doğayı olduğu gibi nesnel yaratma eğilimi yerini öznel tasvire ve serbest el (xieyi) tarzına bırakmıştır.”²³

Yuan dönemi eserleri, açık bir şekilde aydın-sanatçının ruhsal durumunu ve hayata dair ilgilerini yansıtır. Bu nedenle, Song dönemine ait, ‘fiziksel çevrenin durumu’nu yansıtma düşüncesi, yerini ‘insan odaklı’ resimlere bırakmıştır. Aynı dönemde şiirin, kaligrafinin ve resmin kaynaşması daha yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ressamlar, öznel amaca ve zevke özel önem vermiş, kendi mürekkep ve çizgi kullanma tarzlarını oluşturmaya önem vermişlerdir.

5.10.Klasik Bahçe Sanatının Doruk Noktası

“2000 yılın üzerinde bahçe yapımı alanın üzerinden 2000 yıl geçtikten sonra Çin klasik bahçeleri Ming ve Qing hanedanları döneminde olgun sahnesine erişti.”²⁴ Bu son dönem, Çin imparatorluğunun son dönemleri olan Ming ve Qing Hanedanları (MS. 1368-1911) dönemine kapsamaktadır.

Ming dönemi bahçe tasarımcıları bu dönemin park-bahçe teorisi olan Ji Cheng’in ‘Bahçeciliğin El Kitabı’nın (園冶 Yuan Ye) bilgileriyle, geçmiş dönemlerdeki bahçe yapım teknikleriyle birleştirdiler. Ayrıca, daha sıkı iletişime geçtikleri batı dünyasının geçmiş tecrübelerini harmanlayarak bahçeciliği zirveye taşıdılar. Özel bahçeler kendi alanlarında yeniden yapıldı, hatta bazıları taklit edildi. Çin bahçeleri içerisindeki batı bahçe sanatına en iyi örneklerden birisi Pekin, Yuanminyuan’ın içindeki Chang Chun bahçesi’nin hemen yanındaki Avrupa tarzı bahçedir. Ancak, Çin bahçe tekniklerinin Avrupa’da uygulanması Ming dönemiyle başlar ve İngilizler’in önemli rolü vardır. 17. Yüzyılda Çin’in Guanzhou kentine gelen İngiliz William Chambers’in ‘*Designs of Chinese buildings*’ adlı Çin bahçe sanatı ile ilgili araştırmalarının İngiltere’ye ve Avrupa’da ilgi uyandırılmasına ve uygulanmasına yol açmıştır. Sadece İngilizler değil, bu egzotik tasarımdan Fransız bahçe tasarımcıları da etkilenmiştir. Bu dönemde, Çin’de imparatorluk bahçelerinde, doğal veya yapay tepelerin, su kaymaklarının yerleriyle oynanarak doğal manzaranın basitliği ve sakinliği tekrar yaratıldı.

5.11.Son Dönem: Bahçe Yapımında Resim Kavramlarının Uygulanışı

“Ming ve Qing dönemine gelince Çin manzara resimleri belli biçimde Çin bahçe kurulumunun durumunu yansıtır.”²⁵ Bu resimlerde, insan oranı giderek küçülmüş, resime önemsiz bir öğe olarak

²³ Hu Jie , A.g.e., s. 60

²⁴ Hu Jie , A.g.e., s. 37

²⁵ Hu Jie , A.g.e., s. 60

hizmet etmiştir. Ming ve Qing dönemlerinde aydın-sanatçı, Güney Song'daki aydın-sanatçıdan farklı olarak çok az seyahat etmişler ve doğaya çok az bakarak resim yapmışlardır. Bu tarz çalışmanın yerine doğrudan bahçe manzaralarını resmeden bir alışkanlık geliştirmişlerdir. Özellikle kısa eskizlerde ressamın ya var olan manzara resmini kopyalamış veya tamamen yapay manzaralar oluşturmuşlardır. Yuan, Ming ve Qing dönemi en ünlü bahçelerin yapımı ve geliştirilmesine öncülük edenlerin büyük çoğunluğu dönemin önde gelen manzara ressamlarıdır. Bunlardan birisi de, Çin resminin en uzun rulo resmi olan 'Yeşim Taşıyla Çevrili Avludaki Bahçelerin Resmi'ni yapan Qiang Gong'dır (1579-1616). Gong'un dönemin bahçeleri hakkında oldukça bilgi veren rulo resminin uzunluğu 14.7 metre, eni 24cm'dir. Ming döneminde doğrudan bahçe yapımına katılan ressamın 'Wumen Resim Okulu'nun üyeleriydi. Bunlar bahçe yapımı sanatına Çin manzara resmi kavramlarını uygulamışlardır.

6.ÇİN BAHÇE YAPIM TARZLARI

Tarzları üç genel sınıflandırma içinde inceleyebiliriz; imparatorluk, özel ve tapınak bahçeleri. İlk iki tür bahçe birbirlerinden daha çok etkilenmişlerdir ve tapınak bahçelerinin aksine kamuya açık değillerdir. Ayrıca, "Saray ve özel bahçelerinin her ikisinin yapımı için rehberlik eden ilkeler 'insan emeğiyle doğal güzelliğe ulaşmaktı.'" ²⁶ Ancak, özel bahçeler birçok konuda saray bahçelerinden ayrılır. imparatorluk bahçeleri, büyük hektarlarca alanlarda büyük projelerle yapılırken, özel bahçeler en azla en büyük olanı ve şiirsel olanı yakalamaya çalışmıştır. İmparatorluk bahçeleri, imparatorun yerleşimini, tapınak mekanlarını, eğlence yerlerini, başkenten uzakta da karargah hizmeti alanlarını içerirken; özel bahçeler, ev sahibinin oturma ve misafir ağırlama mekanlarını, entellektüel çalışma odalarını, küçük kaya, sazlık ve yeşillik, gölet gibi alanları içerirler. İmparatorluk bahçelerinin büyük projeleri büyük sanatçı ve zanaatçıların tasarımlarına ihtiyaç duyarken, özel bahçeler saray bahçelerine göre çok küçüktürler ve aydın-sanatçılar daha küçük proje olan kendi tasarımlarını yerel zanaatçılara uygulatmışlardır. Özel bahçeler yerleşimlerin bir parçası oldukları için şehrin merkezindedir. Saray bahçeleri ise kent dışındadır. Saray bahçeleri, imparator veya ailesinin çeşitli gereksinimlerini için geçici yerlerdir. Özel bahçeler ise, kent merkezinde medeniliği ve huzuru birlikte oluşturmak için tasarlandı. Bu nedenle, özel bahçeler basit ve kendi sahibinin ruhsal zevklerine hitap etmesi için süzgeçten geçmiş tasarımlardır. Saray bahçe tasarımları ise imparatorluk ailesine benimsetilen şatafat ve görkemlilikle tasarlanmıştır.

6.1.İmparatorluk Bahçeleri

Çin'deki hatta uzak Doğu'daki en büyük alanları kaplayan imparatorluk bahçeleri, imparator ailesinin gereksinimlerine karşılıyan saray ve köşklerin büyük bir parçası olarak yapıldı. Genelde feng-shui ilkelerine uygun olarak yapılan sarayların bahçeleri, saray üyelerinin geçici veya kalıcı ihtiyaçlara da cevap verecek şekilde tasarlandı. Bu imparatorluk bahçelerinin bugün ayakta kalanlarının çoğu Dünya Mirasları listesine girmiştir.

6.2.Saray Bahçeleri

Yasak Şehir bahçesi; ayakta kalan en büyük ve en iyi korunan klasik ahşap mimariye sahip imparatorluk bahçesi örneğidir. Saray, Ming döneminde Pekin'de yapılmıştır. Yine Pekin'de Bei Hai; en zarif imparatorluk sarayı olarak anılır. Liao döneminde (907-1125) yapılmıştır. Göletlerin içindeki adalar, üç kutsal adayı temsil ederler. Yazlık Saray; En iyi korunmuş imparatorluk sarayıdır. Jin Hanedanı (1115-1234) döneminde yine Pekin'de yapılmıştır.Eski Yazlık Saray; Çin'deki en büyük ölçekli imparatorluk bahçesi, Pekin'in kuzeyindedir. Qing döneminde yapılan ve yer yer tahrip olan Eski Yazlık Saray imparatorluk bahçeleri 3.500.000 m2'lik alana sahiptir. Bunların

²⁶ Qingxi Lou, The architectural Art of Ancient China, China International Press, Beijing, 2001, s.147

dışında Taiyuan'daki Zhou dönemine ait Jinsi Parkı İmparatorluk bahçelerini ve Pekin' deki Jin döneminde yapılmış Yuyuantan Bahçesi'ni İmparatorluk bahçeleri için örnek gösterebiliriz.

6.3.Av Bahçeleri

MÖ: 21.yy. tarihlenir. İmparator ve tebasının vahşi hayvanları avlanması için av tutkunlarına yapılmıştır. İlkel dinlerin yerini doğa öğretilerine bırakmasıyla bu bahçe tipleri yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır.

6.4.İmparatorluk mezar bahçeleri

İlk olarak mezar bahçesi düzenlenmesi Qin hanedanı imparatoru Qin Shi Huang döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak, ilerleyen dönemlerde özellikle aydın-sanatçı bahçelerinin gösterdiği özgün gelişmeyi gösterememiştir. Bugün ayakta kalan mezar bahçelerinden Pekin'in kuzeyinde bulunan Ming mezarlığı örnek olarak gösterilebilir.

6.5.Özel ve Kamu Bahçeleri

Klasik Çin bahçesi tarzında yapılmış özel ve kamu bahçeleri; Aydın-sanatçıların yerleşim yerlerinin bahçesi olarak tasarlanan bahçelerden, kamusal büyük alanları kaplayan gezinti bahçeleri ve köy, mezra gibi küçük yerleşim bölgelerinde oluşturulan yerleşim bahçeleri'nden oluşmaktadır.

6.7.Wen Ren (Aydın Bahçeleri)

Suzhou 'Büyük Dalga' kasrı; Dünya Mirasları Listesi'ne geçen ve en uzun tarihe sahip klasik Suzhou bahçesi, güney *Suzhou (Jiangsu) Aydın-Wen Ren (Literati)* bahçeleri, Ming (1506-1521) ve Song döneminde yapılmıştır. Dünyaca ünlü *Wuxi Bahçesi; Ming döneminin* 1527 yılında yapılmıştır. *Wuxi'deki diğer örnek ise Jichang Bahçesi doğaya tam uyumludur.*

6.8.Yerleşim Bahçeleri

Yu bahçesi: Yangzhe nehri deltasındaki en büyüleyici görünüşe sahip bahçedir. Ming hanedanı döneminde Shanghai'da yapılmıştır. Köy yerleşiminin içinde oluşturulan Çin bahçeleri için iki önemli örnek Huangshan'deki Kuzey Song dönemine ait Xidiyu köyü (Huangshan) ve MING dönemine ait Hanyoung köyü'dür.

6.9.Gezinti Bahçeleri

Kamuya açık mesire yerlerinde klasik Çin bahçesi tarzında yapılmış olan ve uzun yürüyüşlere imkan sağlayan gezinti bahçelerine Başkent Pekin'de en iyi örneklerden birisi de Dabachu Manzara izleme bahçeleridir. Sui hanedanı döneminde Pekin'de yapılmıştır.

6.10.Tapınak bahçeleri

İlk olarak Çin'de Han döneminde Beyaz At Tapınağı'nda (BaiMaSi) görülmüştür. Taoizm'in ve Budizm'in gelişimi, beraberinde tapınak bahçe formları üç tarzda geliştirdi: tapınaklara eklenen bahçeler, bahçe formu alan tapınaklar ve bahçe formu alan tapınak çevreleri. Genelde kırsal bölgelerin güzel manzaraları içerisine kurulan ve Budist rahiplerin münzevi yaşamını destekleyen tapınakların içerisinde düzenlenen avlu bahçeleri diğer bahçe tiplerinden farklı olarak halka açıktır. Bu nedenle, kamusal ve dinsel işlevin her ikisini yerine getirir.

7.SONUÇ

Bildirinin başlığını oluşturan, 'Ödünç Alınan Manzaralar', klasik Çin bahçelerinin geleneksel Çin resmiyle doğrudan ilişkisini kuran unsurdur. Doğrudan ilişki kurmaktadır, çünkü resim sanatı iki boyutlu bahçe, bahçe de üç boyutlu resim olarak kabul edilir. Çin resim sanatı manzara tarzıyla en zengin türüne kavuşmuştur. Ödünç alınan manzaraları tanımlarken bahçenin çevre dokusuyla ilişkilerini ve bahçenin bu görsel ilişkilerle tasarım bütünlüğüne kavuşması ifade edilmiştir. Bu anlamda, Çin bahçelerinin klasik Çin resmine vefa borcu vardır, çünkü asıl ödünç alma eylemi Çin resim sanatının katkılarıyla gerçekleşmiştir. Diğer yandan, Çin bahçe manzaralarının uzamını zenginleştiren diğer unsur ise, bahçenin bağlı olduğu çevre ve iklimle olan görsel ilişkisi olmuştur.

Günümüzde bu bahçelerin ödünç aldıkları manzaralar süratle değişmektedir. Kent dokusu içerisinde kalan klasik Çin bahçelerinin ödünç aldıkları doğal manzara, kent dokusu ile hızlı bir takas içindedir. Bu zorunlu takasla, büyüyen kent dokusunun bahçelere baskıladığı materyalist görünüm, binlerce yıllık felsefi geçmişi olan bahçelerin ‘saf cennet’ine sığınılmasını olanaksızlaştırmıştır.

KAYNAKLAR

- ANZHI Zhang, A History of Chinese Painting, Foreign Languages Press, Beijing, 2006
- CHEN Jian Fei 陈剑飞, World Cultural Heritage Hongcun Xidi Village, Anhui Renmin Chubanshi 安徽人民出版社, Huizhou, 2004
- CHENG François, Boşluk ve Doluluk, Çev.: Kaya Özsezgin, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006
- CHESSHIRE Charles, Japanese Garden Design, Southwater Books, Leicestershire, 2011, sy.:12
- CI Lin, The Art of Chinese Painting, China International Press, Beijing, 2006
- CLUNAS Craig, Art in China, Oxford University Press, Oxford-New York, 1997
- DAN Yao, Chinese Literature, China International Press, Beijing, 2006, Sy.:59
- DAN Yao, Çin Edebiyatı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016
- EBERHARD Wolfram, Çin Sigeleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000
- Erik çiçeği, orkide, bambu ve kasımpatı, 2009-08-31, <http://turkish.cri.cn/794/2009/08/31/1s118582.htm>, (Erişim Tarihi 18 ekim 2016).
- Garden Company Limited, Tang Dynasty Garden Design, 2016, http://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothain_history_garden_art_design/tang_dynasty_song_design, (Erişim Tarihi 21 ekim 2016).
- HAIMING Wen, “Çin Felsefesi”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, sy.:92
- HAİMİNG Wen, Çin Felsefesi, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014
- HU Jie , The Splendid Chinese Garden, Shanghai Press and Publishing Development Co., Shanghai, 2013
- LAOZI, “Taoteching”, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013
- LIP Evelin, Feng Sui in Chinese Architecture, Marshall Cavendish Editions, Singapore, 2008
- Lİ Liu. The Chinese Neolithic: Trajectories to Early States, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.86
- Pekin Peysaj Müzesi’nden Bilgilendirme Notları
- QINGXI Lou, Chinese Gardens, China International Press, Beijing, 2003
- QINGXI Lou, The architectural Art of Ancient China, China International Press, Beijing, 2001, Sy.:147
- XIAOMING Wiao, “Taoizm”, Foreign Languages Press, Beijing, 2005, sy.:16
- XUGUANG Sun, Prince Kung’s Mansion, Xinhua Publishing House, Beijing, 2010
- YUAN Ke 袁珂, Zhongguo shenhua chuanshuo cidian 中國神話傳說詞典 (Shanghai: Shanghai cishu chubanshe), 1985, sy.: 23, 75,
- ZHUANG Yijie, “30 saniyede Antik Çin”, Caretta Yayınları, Çin, 2016

TÜRK RESMİNDE ÇANAKKALE SAVAŞI RESİMLERİ

DARDANELLES CAMPAIGN PAINTING IN TURKISH

Sabriye ÖZTÜTÜNCÜ

Arş. Gör, Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, soztutuncu@gmail.com

Özet

Türk resim sanatı incelendiğinde, üretilen eserlerde geçmiş ve gelecek bağlantısı kurulduğu, sosyal ve siyasi olguların sembolleştiği, insani duyguların dışavurumunun yaşandığı bir sanat anlayışı benimsendiği gözlemlenmektedir. Bu anlayış içerisinde Birinci Dünya Savaşının en önemli cephelerinden olan “Çanakkale Cephesi” 1915-1916 yılları arasında süren Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları, Türk resim sanatında önemli bir yer edinmiştir.

Eserlerini ele aldığımız ressamın sanat eğitimlerini yansıttıkları Çanakkale Savaşı temalı resimleri, dönemin önemli sanat atölyelerinden olan Şişli Atölye’sinde başlamış, ressamın milli mücadeleyi ve milli birliği resmetme yolunda coşkuyla ilerledikleri görülmüştür. Yakın tarihimizi belgeleyici nitelikte oldukları da düşünülen, toplumun değerlerini özümseyerek tarihe tanıklık edecek nitelikte eserlerin ortaya çıkmış olması, sanatçıların öncüllük ettiği kavramlar üzerinde yoğunlaştıklarını göstermektedir. Savaşın başlangıç-süreç-sonuç psikolojilerinden nasıl etkilendikleri ve resimlerinde Çanakkale Savaşı odaklı konulara nasıl yoğunlaştıkları, milli mücadele ruhunu vurgulamak isteyen ressamın, eserlerinde ortaya konmaktadır.

Çalışmamızda ise toplum-sanatçı ve eser birlikteliği içerisinde ele alınan Türk Resminde Çanakkale Savaşı konusuna, Çanakkale Boğaz Harbi ve Kara Harbi’ni betimleyen resimler üzerinden değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çanakkale Savaşı, Türk Resmi, Türk Ressamları, Estetik, Sanat

Abstract

When Turkish painting art analyzed, in works which achieved, it is observed that past and present connection has been established, social and political facts has been symbolized and sense of art has been adopted which has included the expressions of humane emotions. In this regard, Dardanelles which was one of the most important fronts of World War I and ground and naval warfares took an important place in Turkish painting art.

Dardanelles Campaign themed paintings that reflected art educations of the painters whom artworks we analyse, started at period’s one of the most imported Art Studios Şişli Studio and it has seen that painters stayed the course with passion painting national unity and war of independence. Because works shaped which has legibility of acting as a witness of history as absorbing social values also thought as documents of our near future, shows that painters focused on the concepts they lead.

It has been exposed how painters who wish to labirate the soul of War of Independence been effected from the beginning-process-result period of war and focused on their works on Dardanelles Campaign oriented subjects.

On our study, it has been referred to land warfare and Dardanelles Campaign subjects on Turkish Painting Arts which focused within society-painter and association of works.

Keywords: Dardanelles Campaign, Turkish Painting, Turkish Painters, Aesthetics, Art

1.GİRİŞ

Kurtuluş ve Çanakkale Savaşları başta olmak üzere savaşlar, devletlerin ya da sosyal sınıfların siyasal ve ekonomik nedenlerinin sonucunda ortaya çıkan, insanların yaşamına, yaşam ortamlarına

büyük bir etki sağlayan bir durum olmuştur. Toplumların her dönemde farklı sebeplerle de olsa yaşamak zorunda kaldıkları bu üzücü durum bireylerin psikolojik açıdan da yüzleşmek zorunda kaldıkları pek çok sorun ortaya koymuş ve insanların sürekli kaçmak istediği ama her dönem karşı karşıya kaldığı bir durum olmuştur.

Aynı zamanda, “Savaşlar insanlık açısından yapıcı, ilerletici, olumlu sonuçları olduğu gibi biyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik ve çevresel etkileri nedeniyle olumsuz sonuçlar da doğurmaktadır. Savaşın kendisi, yaşandığı coğrafyada insan haklarının bütün boyutlarıyla ihlaline yol açan bir durum oluşturmakta ve savaşın özellikle üstün güç tarafından kullanıldığında, dünya sistemi ve dünya tarihinin gelişimi üzerinde çok boyutlu derin etkiler yaratmaktadır (Çağlayan, 2003).

Duygu ve düşüncelerimizi aktarmamızın en önemli aracı olan “Sanat, insanlık tarihinin her döneminde var olan bir olgudur. İnsanlığın geçirdiği evrimler yasama biçimlerini, yaşama bakışlarını, sanat biçimlerini ve sanata bakışlarını değiştirmiş, her dönemde ve her toplumda, sanat farklı görünümde ortaya çıkmıştır (Afşar, 1993).”

Olumlu sonuçlarından çok olumsuz yönü ağır basan savaşların özellikle insanlığın yaşama biçimlerini, yaşama bakışlarını, sanat biçimlerini ve sanata bakışlarını değiştirmektedir (Fisch, 2002). Çanakkale savaşı betimlemeleri ile ortaya konulan resimler, Türk Ulusunun dünü, bugünü ve yarınını belgelemede önemli bir rol üstlenmiştir. Ulusallık ruhu güçlenmiş, savaşın hüznü ve yıkıcı, yıpratıcı duyguları savaşın mücadelecisi bir ruh ile kazanıldığını ortaya koymuştur. Şişli Atölyesinde üretilen resimler ile ressamlar, savaşın ortasında kalmış olan insanları acısını kendi acılarıymış gibi hissederek aynı duyarlılıkla yansıtmışlardır. Bu hedefle Türk halkını, milletini birleştiren, güçlendiren ve daha kuvvetli milliyetçilik ruhuna sahip olmalarını sağlayan anlatımlar içeren resimler biçim, içerik ve renk gibi kompozisyon öğeleri ile toplumla içi içe olan ressamın ruhuna ve eserlerine yansımıştır

2.ÇANAKKALE SAVAŞI’NIN TÜRK RESİM SANATINA VE RESSAMLARIN YAPITLARININ OLUŞUMUNA ETKİSİ

19 Şubat 1915 ile 9 Ocak 1916 tarihleri arasında yaşanan Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları Birinci Dünya Savaşı’nın önemli cephelerinden biri olmuştur. Çanakkale, bu cephede savaşmış milletler tarafından derin bir saygıyla anılmaktadır. Ulusal tarihimizde önemli bir yere sahip olan Çanakkale Savaşları, resim sanatımızda pek çok ressama esin kaynağı olmuştur. Sanat dalları arasında dünya tarihindeki göçler, savaşlar, antlaşmalar gibi tarihi olayları bir belge haline getirebilme özelliği ile ayrıcalıklı bir konuma sahip olan resim sanatı, ressamın yorumuna açık bir betimleme ile tuvale aktarılabilmiştir. Tarihi olayları farklı bakış açılarıyla ele alabilen ressamlar, kendi kültürel kimlikleri ve birikimleri ile yaşanan olayları tuvallerine aktarabilirler. Konulara yaklaşımlar objektif olunabildiği sürece, özgünlük yakalanabilmektedir.

Çanakkale Savaşı konulu eserlerin, Birinci Dünya Savaşı esnasında üretilmeye başlanmış olması savaş’ın etkisiyle üretilen resimlerin yeni bir boyut kazandığını, yaşanan süreçten ve sürecin sonuçlarından etkilenerek resimlerde ilgili plastik anlatım biçimlerinin değiştiğini göstermektedir. Yaşanılan toplumlar üzerinde sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda önemli değişimlere yol açan savaş konulu resimler değerlendirildiği zaman, savaşa ait bilgi objelerine ve yapının özüne değinilmektedir. Ressamların eserlerine yansıttıkları duygu, düşünce aktarımı, savaş nedeniyle toplumda oluşan değişimden, milletin olaylardan ne oranda etkilenildiğini ve bu etkilenişi sanat eserleriyle nasıl belgeleyebileceklerini gösterir.

Yapılan çalışmalar sonucunda Çanakkale Savaşı konusundan önce, 1917–1940 tarihleri arasında Türk Resim Sanatı ve sanatçıların Kurtuluş Savaşı’ndan etkilendiği, sanatçıların savaş resimleri yaptığı görülmüştür. Kurtuluş Savaşı temalı resimler, savaş döneminde ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında, yeni olarak sunulan dünya görüşünü kitlelere ulaştırma görevini yüklenmiştir (Öndin, 2003: 89).

Sanatçının gereksinimleri sonucunda ortaya çıkan sanatın gelişiminde; bilim, endüstri, teknik vb. her alanda meydana gelen birbirine bağlı bu gelişmeler, yepyeni farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda sanat eseri, toplumsal yapıyı ve düşünüşü yansıttığı oranda, sanatçı kişiliğini ve yaratıcılığını da ortaya koymakta ve toplum-sanatçı ikilisinin ortak malı olmaktadır (Turanî, 1997).

Resimlerde en önemli unsur olan duyguyu ortaya koyan veya aktaran anlatım olan ifade ve beden dili, plastik sanatlarda sözcükler yerine, ifade ve hareketlerden oluşan kompozisyonlarla karşımıza çıkar. Sanat eserinin izleyicisi ile bulunduğu zamandaki etkisi, ressamın ifade aktarım dilinin güçlü olmasıyla orantılıdır. Bu sebeple ifade ve beden dili'nin yer aldığı kompozisyonlar ressamlar tarafından etkili bir biçimde etüt edilmiş olmalıdır.

Savaşların insanlık açısından yapıcı, ilerletici, olumlu sonuçları olduğu gibi biyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik ve çevresel etkileri nedeniyle olumsuz sonuçları da doğmaktadır. Savaşın kendisi, yaşandığı coğrafyada insan haklarının bütün boyutlarıyla ihlaline yol açan bir durum oluşturmakta ve savaşın özellikle üstün güç tarafından kullanıldığında, dünya sistemi ve dünya tarihinin gelişimi üzerinde çok boyutlu derin etkiler yaratmaktadır (Çağlayan, 2003).

Genel bir yargıya varacak olursak; Çeşitli savaşların başlamasıyla daha da büyük sorunlar yaşayan toplum, kendini büyük bir çıkmazın içinde bulmaktadır. Yasadıkları sosyo-politik ve ekonomik sorunlar toplumun tüm değerlerini alt üst etmekte, insanların yaşamak için çok ağır şartlar altında çalışmasına yol açmaktadır. Olumlu sonuçlarından çok olumsuz yönü ağır basan savaşların özellikle insanlığın yasama biçimlerini, yasama bakışlarını, sanat biçimlerini ve sanata bakışlarını değiştirmektedir (Fisch, 2002).

Türkiye'de Cumhuriyet öncesinde sanat ve sanat eğitimi kavramları ile ilk karşılaşma, batıyla olan savaş, ticaret vs. gibi nedenlerle oluşsa da Çanakkale Savaşının başlaması ile ortaya çıkan savaş sorunları varolan sanatsal üretime, yaşam koşullarına, eğitime ve sanatın toplum tarafından benimsenmesi yolundaki girişimlerin gelişmesine engeller oluşturmuştur. Tüm bu olumsuz nedenler, ressamalarda farklı heyecan, coşku, üzüntülerin uyanmasına ve kendilerine özgü bir dille yansıtılmalarına neden olmuştur. "Bu hareket Türk Ulus'unun tutsaklığına karşı bağımsızlığını korumak yolunda bir tepkinin, isyanın ve ulusal bilinçlenmenin bir örneğidir. Gücü yeten tüm insanlar cephede bağımsızlık için çarpışırken, cephe gerisinde de halk tüm olanaklarını seferber etmiş ve büyük devletlerin ordu, donanma ve tükenmez insan kaynaklarına karşı, yokluklar içinde (silahsız, cephanesiz, ilaçsız, yiyeceksiz ve ulaşım güçlüklerine vb.) ve zor koşullar altında savaşmışlardır (Tunaya, 2003)".

Yapılan çalışmalar sonucunda, 1915 ile 1916 tarihleri arasında Türk Resim Sanatı ve sanatçıların Çanakkale Savaşı'ndan etkilendiği, sanatçıların savaş resimleri yaptığı görülmüştür. Çanakkale Savaşı temalı resimler, savaş döneminde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, yeni olarak sunulan dünya görüşünü kitlelere ulaştırma görevini yüklenmiştir (Öndin, 2003:145).

Osmanlı resminde 19.yy'da başlayan sanat eğitimi ve Batılılaşma hareketleri Çanakkale Savaşı'nın Batı resmi anlayışındaki ilk örnekleri aynı döneme rastlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu askeri ve kültürel reform hareketlerindeki atılımları Batılılaşma olarak nitelendirerek reform hareketlerinin gelişimini sağlamışlardır. Batıya giden ve ülkemize geri gelen ressamlar.

19. yy'da ilk defa akademik anlamda –Mühendishane_i Bahri Humayun ve Bahriye_i Berri Humayun –Kara ve Deniz Harp okulları kurulmuştur. (Batı perspektifli eğitim, iki boyutlu resimler, ışık-gölge etkisi. Bu resimler daha çok askeri amaçlar için yapılmıştır. Asker ressam subaylar tarafından üretilen resimler Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyyid ve Osman Hamdi bu ressamlardan öne çıkanlardır. Askeri okullardan mezun olan ressamlar yurt dışına Avrupa'ya giderek resim eğitiminde ilerleyici bir yol alırlar.

1883 yılında Sanay_i Nefise Mektebinin kurulması ile resim sanatı tarihimizde güzel sanatlar eğitimi başlar. Sivilleşen sanat eğitimi geniş kitlelere ulaşarak kız sanat okulu 1914 yılında İnas Sanayi_i Nefise Mektebinin kurulması ile devam eder.

Öğrencilerimizin sanat eğitimi için yurt dışına gidip, yurda geri dönmeleri ile ilgili modernleşme süreçleri başlamıştır. Salon sergileri ile büyük yeniliklere adım atılır, kısa süreli de olsa resim sanatı tarihinde yer edinen Galatasaray sergileri önemli çabalardandır.

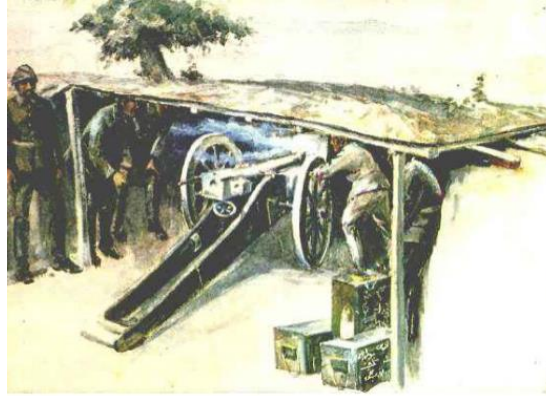
Dönem içerisinde Osmanlı devletinin siyasal, ekonomik sıkıntıları 1876 1. Meşrutiyet ve 1908 2. Meşrutiyet ile siyasal ve ekonomik reformlar ile yeni bir açılım yakalamıştır. 1908 yılında Padişah Abdülmecit desteği ile Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurulması ile de devam etmiştir.

1. Dünya Savaşı (1914) döneminde, sanat eğitimi ve akademik eğitim almak için yurt dışına giden ressamlar, savaşın başlaması ile yurda dönerler. Akdemdik sanat anlayışını bırakıp izlenimci, emperyalist akım anlayışında eserler üretmeye başlayan ressamlar, ölü doğa-peyzaj resim konularına ara vermişlerdir. Üretim çabalarını dönemin zorlu süreci olan Çanakkale Savaşı'nı resmetme yönüne harcamışlardır. Çanakkale Savaş betimlemeleri ulusumuzun dününü, bugününü ve yarınını anlatması bakımından önemli olmuş, milliyetçilik ruhunu güçlendiren savaşlar hüznü, acı, keder gibi duyguları aktarmakla savaşın nasıl zor koşullarda kazanıldığını bizlere belgelemiştir.

1. Dünya Savaşı sırasında üretilmeye başlanan eserler, Mehmet Ali Laga'nın Çanakkale cephesindeki Mevki Müstahkem Ressamlığı görevi ile başlamıştır. Günümüzde Çanakkale Çimenlik Kalesi, Deniz Müzesinde Sergilenmekte olan eserler 100'ün üzerindedir. Sadece 97 tanesi müzededir.

Belgeleyici, belgesel olma yönünde eserler üreten ressamlar önceleri suluboya, karakalem teknikleri kullanarak manzara resimleri yapmışlardır.

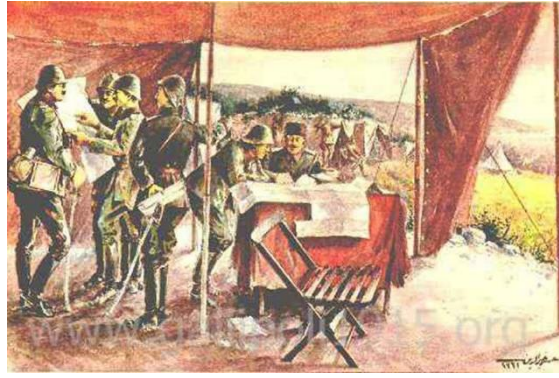
Çanakkale Cephesinde görev yapmış bir diğer ressamımız ise Hayri Çizel'dir. Belgeleyici nitelikte resimleri olan ressam, yedek subay eğitiminin ardından Çanakkale Savaşları için Gelibolu Yarımadası'na gönderilir. Savaş sırasında çok sayıda kroki ve çizim yapmış, Birinci Dünya savaşı boyunca, Balkan ve Kafkas cephelerinde de bulunmuştur.

Resim 1: Hayri Çizel, Çanakkale'de Bir Topçu Birliği İş Başında, Kağıt Üzerine Suluboya, 1915

Resim 2: Hayri Çizel, Savaş Sırasında Kısa Bir İstirahat Anı, Kağıt Üzerine Suluboya, 1915

Resim 3: Hayri Çizel, Serafim Çiftliği Civarında, 2. Kolordu Karargâhı. Masada Oturan Faik Paşa, Kağıt Üzerine Suluboya

Çizel'in resimlerinde; Çanakkale topçu birliği tasvir edilmiş, işlerini ciddi bir şekilde yapmaya çalışan askerler dayanışma içindedir. Oturmuş üç subay ve arkalarındaki at arabası ise derinlik kazandırılan resimde, görevi sırasında yaşanan olaylara tanıklık eden Çizel'in renkleri dengeli ve doğru dağıtması ile suluboya resimde olan başarıları görülmektedir. Cephe gerisinde de savaşın komutanlar tarafından titiz bir şekilde yönetildiği görülen Serafim Çiftliği resmi'nde ise savunmanın önemi yönetildiği konuya odaklı ifadelerle anlaşılmaktadır.

3. ŞİŞLİ ATÖLYESİ HAKKINDA

Çanakkale Cephesi'nin ardından 1917 Şişli Atölye 'sinde ressamlarımız Çanakkale Savaşları konulu eserlerine devam etmişlerdir. Osmanlı Devletinin resim üretme anlamında en başarılı ve en çok resim üreten atölyesi olan Şişli Atölyesi, savaş dönemindeki istihbarat dairesi başkanı Miralay Seyfi Düzgören ve ressam, yazar, tarihçi olan Celal Esad Arseven 'nin çabalarıyla kurulmuştur. Çanakkale konulu resimlerin üretildiği ilk atölye 'ye ona ise Enver Paşa tarafından verilmiştir.

Şişli atölyesi oluşturulması Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim, kültür ve sanat alanlarında gelişim sağlayabilmesi için gerekli zemini oluşturmuştur. "Savaş resimleri yer yer, dramatik yapısından çok, toplumsal bir eylemi ve duyarlılığı yansıtırlar. Bu resimlerde özgürlüğe karşı duyulan özlem, acıma ya da kendini feda etme temaları ile işlenmiştir. Savaşın felâketleri gibi somut görüntülere karşı yansıtılmak istenen olgu, toplum dayanışmasından doğan güç, azim ve kararlılıktır. Türk halkını heyecanlandırarak özgürlük duygusunu güçlendiren, birlikte daha kuvvetli olunabileceğini anlatan sahneler; coşturucu içerik ve biçimleriyle o dönemi belgelemektedirler. Resimlerde renkçi, lekeci, inşacı, dışavurumcu gibi anlatım farklılıklarıyla bu durum yakalanmaya çalışılmıştır (Berk, 1984:47-49).

Atölye'nin kurulmasındaki asıl amaç; Propaganda yapma fikridir. Sami Yetik'in de oluşturulması üzerinde desteği oluşan atölyede üretilen resimler ile Türk Sanatı imajını yurtdışı ve yurt içi sergileri ile resim faaliyetleri ile onarabilecekleri düşünülmüştür.

- ✓ Osmanlının modernleşmesinin boyutlarını göstermek,
- ✓ Konserler ile Batı'daki olumsuz kamuoyu algısını kırmak en önemli amaç olacaktır.

İstiklal Marşı'nın bestecisi olan Osman Zeki Üngör'ün Beethoven, Wagner, Schubert ve Hayden gibi Avrupa'nın en önemli sanatçılarından oluşan konser hazırlaması önemli bir adım sayılmış ve konserin tüm geliri Kızılay'a bağışlanmıştır.

Düzgören ve Arseven'nin, yurt dışı sergisinde Çanakkale Savaşı konulu işlerinde olmasını istemesi üzerine hazırlıklar başlamıştır. Elllerinde sadece 1. Dünya Savaşı ile ilgili resimler olduğu için, ressamların Çanakkale Savaşları konulu resimler üremesi istenmiştir. Şişli Atölyesi'ni kurmanın en büyük sebebi bu olmakla birlikte, dar ve kısıtlı zamanda çok iş üretmek ressamlar için kullanılabilecek ortak bir atölye olması zorunluluğunu getirmiştir. Ayrıca; Şişli Atölye 'sinde üretilen işlerin çoğu Kurtuluş ve Çanakkale Savaşları konulu gibi görülse de başka türden de eserler

üretmiştir. Atölyenin kurulduğu yer Şişli’de dönemin Bulgar Çarşısı olarak adlandırılan, günümüzdeki Abide-i Hürriyet caddesi üzerinde, Eski Bomonti Caddesi ya da Silahşorlar Caddesi’nin giriş bölümünde yer almaktadır. Az vakitte çok iş üretmek amacıyla, savaş konulu resimlerde model ve konu sıkıntısı yaşanmaması için atölyenin içinde film stüdyosuna benzer bir alan oluşturulmuştur. Askerler, siperler, top arabaları ve atlar atölyede kurgu, model olmuşlardır.

Resim 4: Şişli Atölyesi, Mehmet Ruhi Arel, Ali Cemal, Abdülmecit Efendi, Namık İsmail, İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Sami Yetik, Ali Sami Boyar ve Model Olan Asker Üniformalılar.

Ressamlarımızın, Türk ulusundaki özgürlük, milliyetçilik ve vatanperverlik duygularını güçlendiren, birliktelikle daha kuvvetli olunabileceğini anlatan sahneler içeren resimleri içerik ve biçimleriyle o dönemlerinin en önemli belgeleri niteliğinde olmuştur. Ressamlar, bu tarihi süreçten etkilenmişler ve hiçbir döneminde varlığı yadsınamaz olan Çanakkale Savaşı, tüm Türk ulusların sanatında yer almış yaşadıkları toplumdan ayrı düşünilemeyen tüm sanatçılarca aynı duyguların hissedildiği ve yorumlandığı ortak bir ruhu kazandırmıştır.

Dolayısıyla kurtuluşa duyulan istek, inanç havasına bürünmüş ve bağımsızlık özlemi, toplumdan ayrı düşünilemeyecek olan ressamı da etkilemiştir. Hatta bağımsız olma fikrine duyulan saygı, bu konunun daha sonraları, tekrar tekrar ele alınması şeklinde kendini göstermiştir. Halkın kıvanç duyması devrim ideolojisinin halk kitlelerince benimsenmesini kolaylaştıracağı için bu resimlerde dış düşmanlara karşı girişilen savaş sonucu elde edilen ulusal zafer yüceltilmiştir. Ulusal motiflerin vurgulandığı savaş konusu, sanatçılar tarafından Türkiye’ye özgü bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Savaş yıllarında, sanatçıların bir kısmının orduya alındığı, malzeme sıkıntısı ve yüksek enflasyon gibi sorunların sanatsal üretimi engellediği ve devlet yatırımlarının kısıtlandığı koşullar altında, devlet- sanatçı ilişkisine temellenen sanat ortamı yeni bir sürece girmiştir. İnançlar uğruna yapılan bu savaşlar her dönemde sanatçılara esin kaynağı olmuş ve tüyler ürperten, insanları derinden etkileyen savaşlara karşı ressamların heyecan, coşku ve üzüntülerini, kendilerine özgü dille yansıtmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı ortamı, Türk ressamlarını aynı duygularla sarıp, onların bu konunun dışında kalmasına izin vermeyen bir bütünlük sergilemiştir (Köksal, 1992:54-55).

Savaş yıllarında sanatçılar, sanatsal üretimleri için gerekli olan malzemelerin bulunması konusunda bile sıkıntı çekmekteydi. Sadece bu durum bile, sanatsal üretimin azalması için yeterliydi. Üretilen eserlerin bir kısmını devlet satın almakla birlikte, sanatçı, tekrar üretmesi için gerekli olan malzemeleri edinmesine yetecek bir kazanç sağlayamamaktaydı. İşte bu koşullar altında, sanatçıların yaşam koşulları iyice zorlaşmış ve sanatın toplum tarafından benimsenmesi yolundaki girişimler gelişme olanağı bulamamıştır. Devletin artan savunma yatırımları, sanata olan desteğinin önünde bir engel oluşturmuştu. Savaş günlük hayatın içine girmiş ve insanların savaş konuşmasına ve yanı baslarındaki felaketin tedirginliğini hissetmesine neden olmuştu. İstanbul’da sıkıyönetim ilan edilmiş, sosyal hayat yoğunluğunu kaybetmiştir (Aksel, 1943:51).

Ayrıca, savaşlara eleştirel açıdan yaklaşılmaması, aksine yapılan mücadelenin bir anlamda yüceltilmesi önemlidir. Yüceltme, maddi olanaksızlıkların ele alınarak kararlılığın vurgulanmasıyla

ortaya konulmaktadır. Kararlılık ve direnmenin, özgürlük kaybının uyandırdığı hayat gerginliğinden kaynaklandığını ileri süren dönemin aydınları da başarının sırrının teknolojide olmadığını savunmuşlardır (Ülken, 1999:376).

4.ASKER RESSAMLAR VE ESERLERİ

Viyana Sergisinin kataloğundan elde edilen bilgilere göre, 142 parçalık eser üreten yaklaşık 21 ressam, asker resimleri, gemi resimleri ve cephelerden görünümüleri konu edinmiştir. Çanakkale Savaşlarını resmetme düşüncesi ile üretilen eserler Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen, bitap düşen Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşı Cephelerindeki göstermiş olunan zaferi, vatansever mücadeleyi anlatır. Eserler incelenirken, savaş konusunun ne kadar içselleştirildiği, kompozisyona uygunluğu, biçim ve içerik olarak tamamlayıcılığı gibi unsurlar hedeflenmeli. Ressamların kullandıkları teknik, malzeme, konuyu anlatış biçimleri, eserlerin üretim yılı hakkında bilgi vermelidir. Yapıtlara ait bilgi objelerini değerlendirirken savaşların eserlerdeki sanat elemanlarını ne derece etkilediği, kullanılan renk tonları, rengin doygunluğu, çizgi-doku-form-biçim-mekân öğeleri ve yapıtın konusunu öz'ünü ne derece etkilemiş olduğu gibi sorulara yanıt aranmalıdır.

Kısaca; Renk, görsel olarak algılanan, birçok duygusal etkinliğe sahip olan ve estetik amaçlara hizmet veren bir elemandır. Rengin yapısal niteliklerine bağlı olarak duygusal etkinlikleri birbirlerinden farklıdır (Çellek, 2002:). Rengin bu özelliği de bütün resimlerde en önemli rolü üstlenmiştir. Araştırmamızda Şişli Atölyesi'nde üretilen Çanakkale Savaşı konulu ve Çanakkale Savaşı konusunda üretilmiş olduğuna emin olunan resimlere yer verilmiştir. Çanakkale Savaşı, konulu eserleri ile ele alınan ressamlar sırasıyla; Mehmet Ruhi AREL, Ömer ADİL, Hüseyin Avni LİFİJ, Namık İSMAİL, Ali Sami BOYAR, Ali Avni ÇELEBİ, Şeref Kamil AKDİK, Sami YETİK, Hikmet ONAT, Diyarbakırlı Tahsin SİRET, Feyhaman DURAN, İbrahim ÇALLI, İsmail Hakkı BEY, Ali Cemal BENİM ve Halil DİKMEN' dir.

Mehmet Ruhi Arel (1880-1931)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Arel'in Uyuyan Ana ve Çocuk, Düşman Kaçtıktan sonra ve Bağış isimli eserleri Çanakkale Savaşı'ını konu edinen eserlerdir.

Resim 5: Mehmet Ruhi Arel, Düşman Kaçtıktan Sonra, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1917

Resim 6: Mehmet Ruhi Arel, Bağış, Tuval Üzerine Yağlıboya, 46x38 cm, 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Arel'in "Düşman Kaçtıktan Sonra" isimli resminde, Deniz kenarında yaşanan şiddetli bir çatışmanın ardından yaralıların taşındığı, askerlerin ölü ve yaralıların arasında gezindiği bir an yansıtılmaktadır. Askerin kıyafeti ve arka plan ile resmin Çanakkale Savaşı konulu olduğu anlaşılmaktadır, yapılan hücum sonrasında düşman askerinin denize döküldüğü izlenimi vardır. Kompozisyonda ise, yeryüzü ve gökyüzünü ikiye bölen farklı odak noktaları vardır.

"Bağış" isimli resminde ise, Bir camiide Kızılay yararına toplanan yardımı, dini konularla milli duyguların bir arada kullanıldığı kompozisyonu görmekteyiz. Namaz kılan kalabalık, imamın dolaştırdığı yardım çantasına bağışta bulunur. Büyük camlardan giren güneş ışığı sıcak ve orta tonlarda renklerin kullanıldığını gösterir. Kompozisyon'un en önemli ögesi sargılı kollu Gazi'nin bağışta bulunmasıdır. Ressam, savaşın cephe gerisindeki faaliyetlerin önemine dikkat çeken unsurları kompozisyonunda kullanmıştır.

Ömer Adil (1868–1924)

Adil'in, Göreve Koş isimli eseri Çanakkale Savaş'ında milli vazife içerisindeki toplumsal ruhu bizlere aktardığı bir resmidir.

Resim 7: Ömer Adil, Göreve Koş, Tuval Üzerine Yağlıboya, 125x91,5 cm, 1924, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Adil'in "Göreve Koş" isimli eseri, ana unsur olarak resmin önemini ve durumun ciddiyetini yaşlı adamla göstermek istemiştir. Türk ailelerinin konuya duyarlılığı aktarıldığı resimde asker, kadının, çocuğun yaşlı adamı dikkatle dinlemesi ve yaşlı adam'ın oğlu veya damadı olan askere görev başına dön demesini bizlere jest ve mimiklerle anlatılmaktadır.

Hüseyin Avni Lifij (1889–1927)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Lifij'in Mareşal Fevzi Çakmak, Savaş ve Alegori, Karagün ve Akgün isimli eserleri Çanakkale Savaş'ını konu edinen eserlerdir.

Resim 8: Hüseyin Avni Lifij, Mareşal Fevzi Çakmak, Tuval Üzerine Yağlıboya, 166x131 cm, 1923, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 9: Hüseyin Avni Lifij, Savaş ve Alegori, Tuval Üzerine Yağlıboya 200x160 cm., 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Lifij'in "Mareşal Fevzi Çakmak" ve "Savaş ve Alegori" isimli resimlerinde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın mağrur ve dik duruşu, kendinden emin hali ile otorite sağlayan güçlü bir paşa olduğu

betimlenmektedir. Paşa'nın özgüveninden Türk ordusunun da güçlü olduğu hissedilmektedir. Sivil halkın çektiği acıların yansıtıldığı "Savaş ve Alegori" resminde ise, yakıp yıkılan yurtlar, yaralı bitkin insanlar görülmektedir. Sarı ve açık tonların hâkim olduğu resimde felaketler acı dolu görüntülerle resmedilmiştir.

Resim 10: Hüseyin Avni Lifij, Karagün, Tuval Üzerine Yağlıboya, 93 x 118 cm., 1923 Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Resim 11: Hüseyin Avni Lifij, Akgün Tuval Üzerine Yağlıboya, 1923, Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Lifij'in "Karagün" ve "Akgün" isimli resimlerinde, Türklerin işgalcileri denize döktüğü 9 Eylül 1922 gününü temsil eden Akgün isimli eser Karagün isimli eser ile aynı zamanlarda savaşın öncesi ve sonrasını betimlemek için resmedilmiştir. Ressamın gözü ile Türk ulusunun zaferi zorluklarla elde ettiği gözler önüne serilmektedir.

Namık İsmail (1890–1935)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan İsmail'in Son Mermi isimli eseri Çanakkale Savaş'ını konulu öne çıkan en önemli ve en bilinen eseridir. Kullandığı üslubu ile biçimsel yaklaşımındaki deformasyon ile aktarım yönü çok güçlüdür.

Resim 12: Namık İsmail, Son Mermi, Tuval Üzerine Yağlıboya, 205x147 cm., 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

İsmail'in "Son Mermi" isimli eseri, etkili bir propagandayı tüm resimde izleyiciye aktarmıştır. Ağır hasar almış Türk topçu mevziisi, yaralı, şehit olmuş ve can çekişmekte olan askerleri resmeden ressam, toprak renkleri kullanarak gökyüzü ve yeryüzünü kompozisyonunda belli etmiştir. İzlenimci aktarım güçlü bir şekilde kullanılmış askerlerin kıyafetleri ve top arabası detaylı bir şekilde resmedilmiştir.

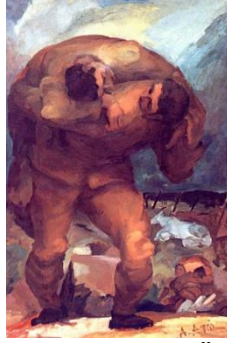
Ali Sami Boyar (1880 – 1960)

Resim 13: Ali Sami Boyar, Trompeter / Borazan Eri, Tuval Üzerine Yağlıboya, 60x100 cm,, 1917
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Ali Avni Çelebi (1904–1993)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Çelebi'in Silah Arkadaşları isimli eserinde ifadeci bir anlatıma yönelik çizgisel, lekeci bir tavrı benimsemiştir.

Resim 14: Ali Avni Çelebi, Silah Arkadaşları, Tuval Üzerine Yağlıboya, 150,5x100 cm, 1937,
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Çelebi'nin "Silah Arkadaşları" isimli resmi, bizlere birbirleriyle aynı kaderi paylaşan iki askeri anlatmaktadır. Yaralı arkadaşını sırtlayan askerin gücü, çabası ve yardımlaşma duygusu duygusal yönden aktarılmıştır.

Şeref Kâmil Akdik (1899–1972)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Çelebi'in Atatürk Telgraf Başında isimli eserinde ifadeci bir anlatıma yönelik çizgisel, lekeci bir tavrı benimsemiştir.

Resim 15: Atatürk Telgraf Başında, Şeref Akdik, 178x138 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1934, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Akdik'in "Atatürk Telgraf Başında" isimli eserinde, ana figür olarak resmedilen Atatürk, telgraf yazışmasını yapan askere dikkatli ve kararlı bir şekilde vatan ile ilgili yazışmalar yaptırmaktadır. Zihni meşgul ve milli mücadeleyi yönetmekte düşünceli görülen Atatürk askerlerle bir aradadır.

Sami Yetik (1878 – 1945)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Yetik'in Viyana Sergisi'nde 9 adet eseri sergilenmiştir. Savaşı en gerçekçi haliyle tuvaline yansıtmış olan ressamlarımızdan biri olan Yetik, resimlerinde Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesini, tek vücut olmuş bir biçimde bu mücadelenin milli vazife olduğunu gözler önüne seren betimlemeleri olur.

Resim 16: Süvariler, Sami Yetik, 105x51,5 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1913, Kemal Erhan Koleksiyonu.

Resim 17: Mehmet Sami Yetik, Gözetlemede / Nöbette, 50x60 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917

Resim 18: Türk Kurtuluş Savaşı'ndan, Sami Yetik, 295x192 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1921, Askeri Müze koleksiyonu.

Resim 19: Yunan Topçularına Baskın, Sami Yetik, 340x190 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1919, Askeri Müze koleksiyonu.

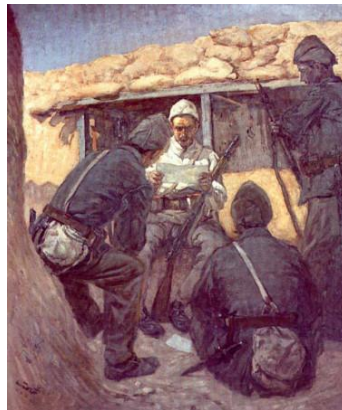
Resim 20: Çanakkale Savaşında Cephe Değişimi, Sami Yetik, 206x110 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, Sakıp Sabancı koleksiyonu.

Resim 21: Ali Sami YETİK, Topçular / 1926 Duralit Üzerine Yağlıboya Ebat: 70 x 99 cm

Yetik'in resimlerinde, savaşın hızı ve dinamiği realist bir şekilde aktarılmıştır. Kalabalık figürlerin oluşturduğu kompozisyonlarında öne çıkan hareket halindeki figürler ve kullandığı sıcak renklerdir. Milli mücadelenin en sıcak temaslarının yaşandığı anları resmetmek istemiş ve kompozisyonlarında asker, at, cephe, mühimmat gibi öğeleri bir arada tutmuştur.

Hikmet Onat (1885–1977)

Siper'de Mektup Okuyan Askerler isimli resmi ile Çanakkale Savaşı'nı konu edindiğini söyleyebileceğimiz Onat, Türk Resim tarihinde önemli bir yere sahip olan eserini Şişli Atölye 'sinde resmetmiştir.

Resim 22: Hikmet Onat, E Resim: 39- Siperde Mektup Okuyan Askerler, Hikmet Onat, 145x120 cm, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1917.

Onat'ın "Siperde Mektup Okuyan Askerler" isimli resmi, kompozisyona farklı bir açıdan bakmamızı sağlamıştır. Kullanılan sıcak renkler ve mektup okuyan askerin üzerine yansıyan ışık huzmesi resme derinlik katmıştır. Mektup okuyan arkadaşlarını özlemle ve sıra hasreti ile dinleyen askerler ise gerçekçi bir şekilde detaylı olarak resmedilmiştir. Dar alanda yaratılan derinlik ile

gökyüzü etkisi artar. Çanakkale cephesinden bir görünüm veren eser bizlere cephelerin oluşumu hakkında da ilgi vermektedir.

Diyarbakırlı Tahsin Siret (1875-1937)

Cepheye farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Siret, bizlere Çanakkale Harbini deniz cephesinden aktarmıştır. Fransız Kruvazörü Bouvet'in Çanakkale Boğazı'nda Batışı, isimli resmi ile Viyana Sergisi'ne katılan ressam, deniz ve savaş gemisi resimleriyle ünlene asker ressamlarımız arasındadır.

Siret'in Çanakkale Deniz Harbi'ni anlatmaya çalıştığı eserleri, 18 Mart gününün önemini bizlere deniz harbinden görünüm olarak yansıtmak istemiştir. Türk topçularının isabetli atışları ve ressamın gerçekçi bir şekilde resmetmeye çalıştığı boğazın derin suları bizlere savaşın şiddetini ve gücünü yansıtmaktadır. Belge niteliği taşımasından ötürü önemli sayılan resimler izleyiciye boğaz harbini özetleyen niteliktedir.

Resim 23: Diyarbakırlı Tahsin Siret, . "Bouvet'nin Çanakkale'de Batışı", 96x142 Cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1917 İstanbul Deniz Müzesi Koleksiyonu

Resim 24: Diyarbakırlı Tahsin Siret, Çanakkale Deniz Savaşı, 121x195 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917 İstanbul Deniz Müzesi Koleksiyonu

Feyhaman Duran (1886-1970)

Feyhaman Duran'ın Savaş Anısı konulu eseri, bir Gazi'nin savaş anlarını anlattığı izlenimi verir bizlere.

Resim 25: Feyhaman Duran, Savaş Anısı, 70x145 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917

Duran'nın "Savaş Anısı" isimli eseri bizlere, kolu kırık bir gazinin savaş anılarını anlattığı görünümünü verir. Karanlık ve aydınlık tonların hakim olduğu resimde Gazi'yi dikkatle dinleyen figürler öne çıkmaktadır.

İbrahim Çallı (1882–1960)

Yurt dışı sergileri ve Viyana Sergisi'ne de katılmış olan Çallı'nın Viyana Sergisi'nde 9 adet eseri sergilenmiştir.

Resim 26: İbrahim Çallı, Siperde, 175x245 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917, Çeşitli kaynaklarda "Gece Baskını" ismiyle de anılmaktadır. İstanbul Harbiye Askeri Müzesi

Resim 27: İbrahim Çallı, Topçu Manevrası, 180x270 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917 İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

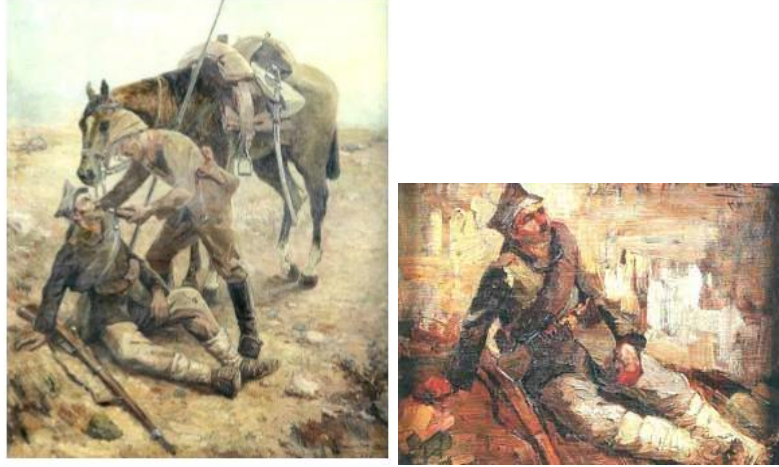

Resim 28: İbrahim Çallı, Yaralı, 81x193 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917

Çallı'nın "Siperde", "Topçu Manevrası" ve "Yaralı" adlı eserleri, bizlere Çanakkale savaşından izlenimler vermektedir. Düşmanla çarpışan askerler, şiddetli ve acımasız bir mücadele ile resmedilmiş konunun gerçekliği üzerinde durularak savaş anında görünümler izleyiciye aktarılmıştır. Farklı kompozisyonlar ile kurgulanan resimlerde, milli mücadelenin ruhu hissedebilmektedir.

Ali Cemal Benim ((1881–1939)

Ali Cemal Benim'in "Biraz Su" isimli resmi ile öne çıkmış ve atölye ortamında çalışkanlığı ile dikkat çekmiştir.

Resim 29: A. Cemal Benim, Biraz Su, 121x150 cm, Tuval üzerine yağlıboya, 1917

Resim 30: A. Cemal Benim, Yaralı, Tuval üzerine yağlıboya, 1917

Resim 31: A. Cemal Benim, Vatan Savunması, Tuval Üzerine Yağlıboya.

Resim 34: A. Cemal Benim, Süvari, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1917

Resim 35: A. Cemal Benim, , Siperde Mektup Okuyan Asker -Yasak, Tuval Üzerine Yağlıboya, 38x48 cm., 1917

Benim'in "Biraz Su", "Yaralı", "Vatan Savunması" "Süvari" ve "Yasak" isimli eserlerinde duygusal yaklaşımı ile Türk askerlerinin üstünlüğünü yakalayan şefkat ve minnettarlık duygularını yansıtan anlatımlar vardır. Ressam kullandığı renkler ile savaş cephesine, izlenimciliğe ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Yer yer kullandığı büyük fırça vuruşları ve renk lekeleriyle farklı kompozisyonlar kurarak vatan savunmasını bizlere vatan savunmasını anlatmıştır.

5.SONUÇLAR

Aynı kültürel değerleri eserlerine yansıtmış olan ressamlar, günümüz toplumuna kalıcı birer kültürel öge ve sanat eseri bırakmak resim sanatının belgeleyici olma yönünü de canlı tutmuştur. Çanakkale Savaşı'nın üzücü yanları, zor koşulları estetik olumlamalar içerisinde yansıtılıyor. Savaşlar, sahip olma savunma isteklerinin çatışmasının meydana getirdiği; toplumsal nedenlerden dolayı çıkan iç savaşlar, ideolojik ve fikir ayrılığı sebebiyle çıkan savaşlar, "Dünya Savaşı" olarak adlandırılan topluca yapılan savaşlar ve bağımsızlık uğruna yapılan "Çanakkale" savaşları gibi toplumların karşı karşıya kaldığı zorluklar için yapılmışlardır. Ressamlarımızın Şişli Atölye'sinde yapmış oldukları resimler, bazen Türk toplumunun dramını ve yaşanan acıyı hissettirirken, bazen de yaşanan vahşeti gözler önüne sermektedir. Resimlerde belirgin olarak izlenen ve Türk halkını milli birlik ve beraberlik duygularına sürükleyen yaklaşım, genellikle bağımsızlık uğruna yapılan savaşlara aittir. Ressamların izlenimci, coşkulu, gerçekçi betimlemeleri ile duygularını tuvale aktarabilmeleri resim eğitimlerindeki başarıları ile doğru orantılıdır.

Bu araştırma ile Çanakkale Savaşı'nın Türk Resim Sanatı Tarihine, bir dönemin sanat kültürüne, Şişli Atölyesi ressamlarına etkisinin incelenmesi ve irdelenip ortaya çıkarılması açısından önemli noktalara değinilmiştir. Şişli Atölyesi ressamlarının Türk olma bilinci ve duygusu ile üretkenliklerindeki başarı, plastik açıdan ve öz bakımından da gözler önüne serilmektedir.

KAYNAKÇA

AFSAR, T., Estetik, BDS Yayınları, İstanbul, 1993.

AKSEL, M., 20 Yıllık Sanat Hareketleri, Ülkü Dergisi, İstanbul, 1943.

ARSEVEN, C., E., Sanat ve Siyaset Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

BERK, N., Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Tıglat Yayınları, Cilt:2, İstanbul, 1984.

- ÇAGLAYAN, Ç., Savaş ve Çalışanların Sağlığı., Hekimden Hekime Dergisi, Ankara, 2003.
- ÇELLEK, T., Renk., Fotoğrafya Dergisi, İstanbul, 2002.
- FİSCH, J., Teröre Karşı Savaşın Hukuksal Temeli Yoktur, Çev. Murat Çakır, Faz Gazetesi, İstanbul, 1943.
- GİRAY, K., Çallı ve Atölyesi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.
- KÖKSAL, A., Hayri Çizel'in Görsel Tanıklığı, Türkiye'de Sanat Dergisi, İstanbul, 1992.
- ÖNDİN, N., Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat, Sanat Dünyamız, 2003.
- SARIDİKMEN, G., Süngüsü Fırça Olan Bir Mehmetçik, Çanakkale 1915 Dergisi, Sayı:3, 2009.
- SÖZEN, M., ve T., U., Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- TUNAYA, T., Z., Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Arba Yayınları, İstanbul, 2003.
- TURANİ, A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- TANSUĞ, S., Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- ÜLKEN, H., Z., Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1999.

ГУМАНИЗАЦИЯ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ПРОБЛЕМЫ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

HUMANIZING PRISONS AND THE ISSUE OF JURISDICTION SYSTEM FOR KIDS IN KAZAKHISTAN

Акажанова Алма ТАУРБЕКОВНА (Акажанова Алма Таурбековна)

Prof. Dr., Abai National Pedagogy University/ Казахстан, доктор психологических наук,
профессор КазНПУ им. Абая

Казахстан на протяжении долгих десятков лет являлся одной из лидирующих стран, которая в качестве наказания часто использовала тюремное заключение. Понимая необходимость перелома такой ситуации, Республика Казахстан в 1998 году начала реформу уголовной политики страны. Она направлена на демилитаризацию пенитенциарной системы, внедрению международных стандартов обращения с заключенными, внесению изменений и дополнений по дальнейшей гуманизации и либерализации уголовного законодательства и более широкого применения альтернатив тюремному заключению, что в конечном итоге привело к снижению тюремного населения страны.

Одним из путей решения проблем преступности среди несовершеннолетних является ювенальная юстиция, цель которой «...создание и совершенствование специфической системы для несовершеннолетних, призванной максимально защитить молодое поколение от посягательств на его права и законные интересы, и способной наиболее эффективно бороться с молодежной преступностью, сохраняя, прежде всего, свою правоохранительную специфику» [1, 136-143].

Решению о создании ювенальной юстиции в Республике предшествовало «Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 16 сентября 2001 года, в котором было сказано: «Мы должны продолжать двигаться по пути гуманизации системы уголовных наказаний и улучшения условий содержания в исправительных учреждениях. Президент подчеркивал, что «закон должен быть суров к лицам, совершившим тяжкие преступления, но гуманным к тем, кто впервые совершил преступления малой или средней тяжести, а также к женщинам и несовершеннолетним»[2]. Наиболее актуальные вопросы формирования нормативной и институциональной базы ювенальной юстиции отражены в Концепции правовой политики Республики Казахстан, одобренной Указом Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 г. № 949.

Прежде чем ввести систему ювенальной юстиции казахстанские специалисты изучили передовой опыт ювенальной юстиции Норвегии, Швеции, Исландии, Польши и Франции, стараясь соответствовать странам, в которых проблемы несовершеннолетних стоят на первом месте и решаются с наименьшим уроном для подростков [3].

Ювенальная юстиция в Казахстане берет практическое начало с 2003 года, а в 2008-м уже появляются первые ювенальные суды. С той поры в республике появилась действующая юридическая система, защищающая права детей, способствующая профилактике их правонарушений и безнадзорности. По большей части все преступления, не являющиеся особо тяжкими, проходят по системе ювенальных судов. И многие несовершеннолетние получают условно-досрочное домашнее заключение, то есть их не изолируют от социума, а происходит прямой диалог между судьей и молетним правонарушителем. И если взрослый преступник сидит на скамье подсудимых, окруженный оргстеклом, почти как в камере, и чувствует себя как в заключении, то с детьми такого уже не происходит. Наши правоохранительные органы начали работать в наиболее демократическом русле, согласно приемлемой мировой практике. Но все же принятых мер оказывается недостаточно для

полной ликвидации подростковой преступности и соблюдению прав и интересов несовершеннолетних делинквентов. В основе деятельности ювенальной юстиции должна быть профилактическая работа, ведь всегда легче предупредить противоправное поведение, чем исправлять. У подростка, изолированного от общества, ломается личность, коверкается судьба, частую возникают рецидивы преступления. Профилактические меры должны приниматься не только специализированными учреждениями ювенальной юстиции, но и педагогами-психологами, воспитателями, сотрудниками других общественных организаций, заботящихся о будущем своей страны. Так, государство должно заботиться о подростках, к которым судьба не была благосклонна в силу причин, по которым они оказались в сфере внимания уголовного судопроизводства. Психолого-педагогическое сопровождение делинквентных подростков должно включать в себя разные методы коррекционно-развивающей работы и осуществляться до их ареста, во время изоляции, а также после освобождения в целях скорейшей реабилитации и ресоциализации.

Практика и данные социологических опросов показывают, что чаще всего совершают преступления дети из семей алкоголиков и наркоманов, неполных, малообеспеченных или многодетных семей, в которых каждый из них был предоставлен сам себе, не получал должного внимания, заботы и ласки. Если делинквентного подростка сразу и надолго изолировать от общества, то уже через год-полтора его психика окажется под влиянием так называемой «тюремной субкультуры», начнутся необратимые процессы, что станет непреодолимой преградой в возвращении несовершеннолетнего правонарушителя в социум. Роль ювенальной юстиции заключается не в наказании ребенка, а в исправлении, то есть несовершеннолетнему дается шанс – все исправить. Кроме того, в нашей ювенальной системе сейчас возможно досудебное примирение сторон: действует система медиации, то есть решение проблемы до суда с привлечением третьей стороны – медиатора. Если медиатор не справляется с задачей и дело доходит до суда, то отдельные главы УК и УПК РК предписывают ювенальному судье при выборе меры пресечения для несовершеннолетнего учитывать условия его жизни и воспитания, уровень психического развития, иные особенности личности, а также влияние на него старших по возрасту лиц.

Итак, наша ювенальная юстиция во главу угла ставит обеспечение благополучия несовершеннолетнего, совершившего преступление; организацию специальной правовой защиты. На процессе должны присутствовать законные представители подсудимого, инспектор по делам несовершеннолетних, могут быть допущены педагоги, психологи или другие представители неюридических специальностей, которые могут дать дополнительные характеристики «психологического портрета» несовершеннолетнего, а также сотрудники службы пробации. Это развивающийся в нашей стране орган УИС, его сотрудники обеспечивают контроль над исполнением наказания без лишения свободы; оказывают социально-правовую помощь освобожденным заключенным, контролируют условно-досрочно освобожденных. Данную службу можно назвать прогрессивным шагом всей пенитенциарной системы страны.

В 2014 году представитель Детского фонда ООН – ЮНИСЕФ Джун Кукита предложил нашей стране, добившейся, по мнению экспертов фонда, больших успехов в области ювенальной юстиции, сделать доклад и рассказать о своем позитивном опыте. Многие страны СНГ начали изучать наш опыт в создании специализированной судебной-правовой системы защиты прав несовершеннолетних. К сожалению, не все граждане знают о существовании ювенальной юстиции и судов, а значит, надо вести разъяснительную работу, объясняющую основные цели и задачи правовой системы, помогающей несовершеннолетним осужденным успешно реабилитироваться и стать полноправным гражданином своей страны.

Казахстанские ювенальные суды еще не на должном уровне рассматривают уголовные дела подростков. Например, не всегда следствие выясняет причины делинквентного поведения, особенности развития личности; нет связи и преемственности между сотрудниками из правоохранительных органов и работниками профилактических организаций по

реабилитации бывшего осужденного; никто не ведет наблюдение за дальнейшей судьбой подростка, попавшего в поле зрения правоохранительных органов. Плюсом считается, что к реабилитации бывших заключенных у нас в стране также стали привлекать общественные фонды, обеспечивающие трудовую занятость молодых людей, прошедших через ювенальный суд.

Специалисты сотрудничают с осужденными, их деятельность направлена на то, чтобы в обществе впоследствии влился свободный человек, осознавший свои ошибки и имеющий права на труд и жилье, на лечение и обучение. Коррекционная работа с несовершеннолетними осужденными «должна предусматривать комплексное воздействие на различные качества личности: формирования адекватного отношения к будущему, установление нормальных отношений со сверстниками и взрослыми, формирование самосознания подростка и сглаживание в поведении акцентуаций характера ...» [4, 112-113].

В настоящее время в Казахстане создано 18 центров адаптации несовершеннолетних (ЦАН), 13 – в областных центрах, 5 – в Алматы, Астане, Семее, Жезказгане и Темиртау. Работу ЦАНов курирует Министерство образования и науки, им же определены и главные задачи: обеспечение приема, временного содержания, адаптации и устройства несовершеннолетних. Работа ЦАНов с безнадзорными детьми, детьми, оставшимися без попечения родителей, сбежавшими из дома или попавшими в трудную жизненную ситуацию, налажена и отрегулирована Правилами организации деятельности центров социальной адаптации для лиц, не имеющих определенного местожительства. Между тем Министерством внутренних дел РК в 2008 году было внесено предложение о создании экспериментального Центра социальной адаптации подростков, вернувшихся из мест лишения свободы. Государство обязано заботиться о бывших заключенных или о тех несовершеннолетних, чье наказание не было связано с изоляцией от общества. К сожалению, не всегда есть возможность трудоустроить освободившихся подростков, обеспечить им жилищно-бытовые условия – возникает риск возникновения рецидива, поэтому создание и развитие центров социальной адаптации несовершеннолетних, вернувшихся из мест лишения свободы, стало острой необходимостью в превенции правонарушений.

Психолого-педагогическое сопровождение детей и подростков с девиацией поведения является важной частью профилактической работы.

Психологическое сопровождение имеет два ведущих направления: психологическая превенция – предупреждение, профилактика и психологическая интервенция – преодоление, коррекция, социально-психологическая реабилитация, медицинская реабилитация, психотерапия [5, 160].

Профилактика отклоняющегося поведения в детско-подростковом возрасте предполагает систему *общих и специальных* мероприятий на различных уровнях: общегосударственном, правовом, экономическом, медико-санитарном, социально-педагогическом, психолого-педагогическом. *Общая профилактика* здесь рассматривается как совокупность мер, направленных на создание благоприятных социально-экономических, социокультурных и социально-педагогических условий, содействующих семье в выполнении ею своих функций по воспитанию физически и социально здоровых детей. Она предусматривает реализацию воспитательных функций общеобразовательными учреждениями всех типов, на обеспечение ими полноценного развития интересов и способностей несовершеннолетних, занятости ими общественно полезной деятельностью во внеурочное время. *Специальная профилактика* включает коррекционно-реабилитационные меры, направленные на детей группы риска, девиантных и несовершеннолетних правонарушителей. В профилактике на различных уровнях согласованно принимают участие не только психологи, но и педагоги, врачи, социальные работники, представители юриспруденции [6, 132].

Помощь в скорейшей реабилитации и реадаптации бывшим заключенным оказывают как центры социальной адаптации, так и те кому не безразлична судьба несовершеннолетних

детей. Научно-исследовательская группа, организованная из числа выпускников вузов (студентов и магистрантов) при КазГосЖенпу (2006-2012гг.), КазНПУ им.Абая (2012-2016 гг.), согласно Меморандумасодействует работникам пенитенциарного учреждения ЛА-155/6 г Алматы и Алматинской области с 2006 года.

Основная цель проекта: обеспечение психологического сопровождения воспитанников учреждения в ресоциализации и реадaptации их к жизни на свободе. Ежегоднонаучно-исследовательская группа представляет ДУИС по городу Алматы и Алматинской области отчет за предыдущий год, список членов НИГ, план работы на год,а также график работы. В свою очередь работниками закрытого учреждения предоставляются списки тех осужденных, которые в течение текущего года по УДО должны быть освобождены. Изучив представленные личные дела (анамнез) воспитанников учреждения, согласно разработанному плану, осуществляетсяежегодная целенаправленная психолого-педагогическаякоррекционно-психологическая деятельность в колонии для несовершеннолетних.

В соответствии со спецификой девиантного поведения можно выделить следующие принципы психопрофилактической работы:

комплексность (организация воздействия на различных уровнях социального пространства, семьи и личности);

позитивность информации;

- ✓ минимизация негативных последствий;
- ✓ адресность (учет возрастных, половых и социальных характеристик);
- ✓ массовость (приоритет групповых форм работы);
- ✓ максимальная активность личности;

устремленность в будущее –оценка последствий поведения, актуализация позитивных ценностей и целей, планирование будущего без девиантного поведения [7,84]. Внедрение в практику вышеназванных мер зависит от высокого уровня и психолого-педагогической компетентности лиц, занимающихся профилактикой девиантного поведения несовершеннолетних, глубокого знания и соблюдения основных принципов превентивной деятельности. В настоящее время в Казахстане наблюдаются определенные позитивные изменения по профилактике правонарушений среди детей и подростков: действуют системы защиты прав детей и профилактика их аддиктивного поведения. Но, несмотря на это, анализ ситуации преступности среди несовершеннолетних свидетельствует о необходимости применения дополнительных мер, направленных на восстановление разрушенных или утраченных несовершеннолетними социальных связей и отношений в следствии совершения ими делинквентных действий. Поэтому развитие элементов ювенальной юстиции позволит эффективно и качественно создать специализированные подразделения по работе с детьми и подростками: в министерствах юстиции, судах, при прокуратуре и адвокатуре, в области науки и образования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гета М.Р. Альтернативы наказанию.– Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2004.
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Сентябрь 2001 г.
3. Концепции развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 год // Мат-лы официального сайта министерства юстиции РК от 19 августа 2008 годы.
4. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология/ Ю.А. Дмитриев, Б.Б. Казак.– Ростов н/Д: Феникс, 2007.

5. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). – М.: Академия, 2004.
6. Акажанова А.Т. Психология отклоняющегося поведения (Девиантология). Учебное пособие. – Германия: Palmarium Academic Publishing/ Saarbrucken, Deutschland. 2015.
7. Гонеев А.Д., Лифинцева Н.И., Ялпаева Н.В. Основы коррекционной педагогики / Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2004.

НОВЫЙ УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

KAZAKHISTAN NEW CRIMINAL LAW AND RESPONSIBILITY EXCEPTIONS ISSUES

Онаева GULMIRA (Онаева Гульмира)

PhD Доктарант, Талгатовна Академия «Болашак» Казахстан, г. Караганда
PHD, Researcher, Karaganda Bolashak Academy Соруководитель: PhD Явуз Ердоган Туркия
Руководитель: к.ю.н. Мавлянов Абдигалппар Субанкулович Кыргызстан
gulmira_onaeva@mail.ru

ТҮЙІН

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жаңа Кодексінде көрсетілген қылмыстық жауапкершіліктен босатудың бірқатар ережелерінің қатары қарастырылған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается ряд нормы нового уголовного Кодекса Республики Казахстан, предусматривающие возможность освобождения от уголовной ответственности.

SUMMARY

This article discusses a number of provisions of the new Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, providing for the possibility of exemption from criminal liability.

Принятый в 1997 г. уголовный кодекс Республики Казахстан внес несомненный вклад в казахстанскую уголовно-правовую науку, обогатив её новыми идеями, но уголовный кодекс Республики Казахстан 2015 года пошел еще дальше, значительно расширив ряд норм, касающихся как общего понятия преступления (в частности, введя такое понятие, как уголовное правонарушение так) и порядка его наложения. Ныне он является объектом пристального внимания мировой общественности. Для законодателей многих стран ближнего и дальнего зарубежья УК РК стал основой для реформирования уголовного законодательства.

Но, как известно, идеальных законов не бывает. Это в полной мере относится и к новому УК РК, который содержит ряд просчетов и пробелов, что затрудняет работу органов уголовной юстиции.

Прежнее уголовное законодательство хотя и содержало специальный раздел, нормы которой регулировали правовые основания освобождения от уголовной ответственности (раздел 5 «Освобождение от уголовной ответственности и наказания»), но в полном объеме не регулировало ряд вопросов (например, касающихся статуса лиц, идущих на процессуальные соглашения и т.д.) создающих значительные проблемы в деятельности органов уголовной юстиции. Это вызвало справедливое нареkanie ученых и практических работников. В новом УК РК 2015 г. эти вопросы нашли свое некоторое закрепление.

Необходимость проведения четкого водораздела между нормами об освобождении от уголовной ответственности и нормами наказания была обусловлена тем, что по своим правовым характеристикам эти институты отличаются друг от друга как по кругу участников процесса, уполномоченных принимать решение об освобождении от уголовной

ответственности и наказания, так и по стадиям уголовного судопроизводства, в ходе которых допускается освобождение от уголовной ответственности¹.

В настоящее время Общая часть УК РК устанавливает одиннадцать видов освобождения от уголовной ответственности (ст. 65-71, 75-78), каждая из которых имеет свою специфику. Однако независимо от различия правовых оснований и условий их применения, все эти нормы, как и примечания к отдельным статьям Особенной части УК, предусматривающие возможность освобождения от уголовной ответственности, являются нормативным отражением идеи компромисса в концепции современной уголовно-правовой борьбы с преступностью в Республике Казахстан.

Закрепляя в УК институт компромисса, законодатель тем самым отказался от прежней идеологической установки на бескомпромиссную борьбу с преступностью и переориентировал правоприменителя больше уделять внимание не только профилактике, но и стратегии, как и тактике реагирования на уже совершенные преступления, в том числе и процесса оперативного, следственного, судебного производства и исправительного воздействия на виновных.

Иными словами, необходимость института компромисса в УК продиктована прежде всего насущными потребностями правоприменительной практики и обусловлена переоценкой законодателем социального смысла предпринимаемых органами уголовной юстиции действий с учетом постоянной конкуренции задачи наказания всех причастных к преступлению лиц и ядра его участников – организаторов, руководителей и других активных лиц. Эта задача, как правило, требует сотрудничества менее виновных лиц с правоохранительными органами. Но, как показывает практика, они далеко не всегда идут на такое сотрудничество, особенно если не видят благоприятных для своей судьбы последствий. В подобных случаях правоприменителю каждый раз приходится делать выбор между более или менее социально значимыми результатами.

Для решения данной проблемы в УК законодателю потребовалось пересмотреть комплекс исходных положений уголовной политики, норм и институтов материального права с тем, чтобы они предусматривали и реализовывали идею компромисса в борьбе с преступностью. В частности, принимая решение о допустимости компромисса в уголовно-правовой борьбе с преступностью, законодателю пришлось предварительно сделать выбор между двумя конституционными принципами: одним – признание лица виновным только приговором суда и другим – провозглашающим защиту прав и свобод человека как высшую ценность. В этой дилемме законодатель предпочтение отдал второму принципу, так как обоснованно считал, что УК должен быть нацелен, прежде всего, на приоритетную охрану интересов законопослушного гражданина.

Помимо достижения этой цели законодатель посредством института компромисса стремится решить и ряд задач уголовно-правовой борьбы с преступностью:

во-первых, экономить уголовную репрессию и снизить удельный вес осужденных в обществе;

во-вторых, сократить материальные затраты общества на содержание органов уголовной юстиции;

в-третьих, разгрузить переполненные следственные изоляторы и места лишения свободы, ибо государство не в состоянии обеспечивать их обитателям необходимые минимальные условия;

в-четвертых, уменьшить количество уголовных дел, направляемых в суд, с обвинительным заключением и тем самым разгрузить его работу, а усилия суда сосредоточить на

¹Энциклопедия уголовного права. Т.10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания //Издание профессора Малинина. –СПб. ГКА, СПб., 2008

разбирательстве уголовных дел о преступлениях, представляющих для общества повышенную опасность;

в-пятых, сократить сроки расследования, затрату сил и средств органов уголовной юстиции на выявление латентных и раскрытие зарегистрированных неочевидных преступлений, собирание доказательств по делу и обеспечение правильного его разрешения;

в-шестых, снизить уровень рецидивной преступности путем сокращения круга лиц, осужденных судом и направленных в места лишения свободы для отбывания наказания, так как приобщение осужденных к криминальной субкультуре, которая господствует в пенитенциарных учреждениях, существенно изменяет их ценностные ориентиры и жизненные установки, что, в конечном счете, ведет к совершению многими из них новых умышленных преступлений после освобождения;

в-седьмых, склонить отдельные категории лиц, совершивших преступление, к самообнаружению и добровольному устранению либо смягчению вредных последствий содеянного, предупредить с их стороны совершение новых умышленных преступлений;

в-восьмых, заинтересовать виновных, в том числе и отдельных участников преступных групп, в сотрудничестве с органами уголовной юстиции;

в-девятых, защитить граждан от угрозы реального посягательства, когда безопасность их жизни и здоровья зависит от усмотрения виновного, наконец,

в десятых, ограничить вмешательство уголовной юстиции в межличностные отношения, связанные с семейной, хозяйственной, бытовой, интимной и иными сферами личной жизни людей, вторжение в которые без призыва к тому потерпевшего часто является излишним со стороны государства².

Это далеко не полный перечень целей и задач законодателя, которые он стремится достичь посредством анализируемого института, наглядно показывает, что предусмотренные в Общей и Особенных частях УК РК нормы об освобождении от уголовной ответственности продиктованы не столько чувством гуманизма законодателя, сколько его стремлением вооружить правоприменителя нетрадиционными уголовно-правовыми методами борьбы с преступностью, основанными на идее компромисса.

Вместе с тем для достижения целей и решения задач, указанных выше, законодателю недостаточно было установить только систему уголовно-правовых норм, допускающих компромисс в борьбе с преступностью. При всей их важности требовалась и четко придуманная конструкция этих норм с тем, чтобы в них были оптимально прописаны основания и условия освобождения от уголовной ответственности, а в УПК - детализирован процессуальный механизм реализации анализируемых уголовно-правовых норм³.

К сожалению, решить эти важные вопросы законодателю не удалось, так как при описании оснований освобождения от уголовной ответственности допущен ряд концептуальных просчетов и редакционных погрешностей. В силу этого антикриминогенный потенциал института освобождения от уголовной ответственности реализуется на практике лишь частично.

Недостаток раздела УК об освобождении от уголовной ответственности на наш взгляд, видится в том, что в ней не предусмотрена специальная норма, которая позволяла бы органам уголовной юстиции освобождать от уголовной ответственности отдельных членов преступных формирований в обмен на их свидетельские показания, изобличающие

²Аликперов Х., Зейналов М., Курбанова К.. Задачи института компромисса в борьбе с преступностью // Уголовное право. 2001. № 4 С. 85-86;

³Сверчков В. Пределы допустимого компромисса в институте освобождения от уголовной ответственности // Уголовное право. 2003. № 3. С. 57;

организаторов и других активных участников организованных преступных групп⁴. Как показывает правоприменительная практика последних лет, отсутствие такой нормы в УК существенно осложняет работу правоохранительных органов по выявлению организованных преступных групп (преступных сообществ) и изобличению их организаторов и других активных участников в совершенных ими преступлениях.

Представляется неоправданным исключение освобождения от уголовной ответственности с передачей лица на поруки из перечня видов освобождения, который показал свою эффективность в борьбе с преступлениями небольшой и средней тяжести.

Еще один недостаток анализируемого раздела УК видится в том, что законодатель необоснованно ограничил категорию преступлений, на которые могут распространяться нормы этого раздела. Представляется, что без ущерба делу борьбы с преступностью рассматриваемые нормы могли бы распространяться и на некоторые преступления, отнесенные к категории тяжких и средней тяжести. Речь, в частности, идет об умышленных имущественных преступлениях и преступлениях, совершенных по неосторожности, которые не повлекли за собой гибель или иные тяжкие последствия⁵.

Не менее существенным недостатком данного раздела УК является то, что реализация большинства её норм, в отличие от аналогичных норм Особенной части УК, законодателем оставлена на усмотрение правоприменителя.

Спорным представляется решение законодателя, который предусмотрел в УК безусловные последствия освобождения от уголовной ответственности. Тем самым, на наш взгляд, он теоретически допускает неоднократное освобождение от уголовной ответственности лица, ранее совершившего преступление, но освобожденного от уголовной ответственности по основаниям, перечисленным в нормах анализируемого раздела УК.

Если учесть, что положительные посткриминальные поступки виновного не всегда являются следствием его раскаяния, а напротив, порой выступают как возможность избежать уголовной ответственности за совершенное преступление, получается, что такие лица остаются фактически безнаказанными за содеянное, что вряд ли согласуется с целями уголовного законодательства и способствует предупреждению новых преступлений со стороны таких лиц.

Поэтому было целесообразно, чтобы нормы Общей части УК, допускающие компромисс с виновным в обмен на его явку с повинной, примирение с потерпевшим, устранение вредных последствий содеянного, предусматривали условность освобождения виновного от уголовной ответственности с тем, чтобы он после освобождения от уголовной ответственности два-три года чувствовал над собой «незримый меч» уголовного закона, четко сознавал, что этот меч незамедлительно опустится на его голову, если он нарушит условия своего освобождения от уголовной ответственности.

Этот далеко не полный перечень пробелов названного раздела Уголовного Кодекса диктует настоятельную необходимость их устранения в процессе дальнейшей реформы уголовного законодательства страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аликперов Х., Зейналов М., Курбанова К.. Задачи института компромисса в борьбе с преступностью // Уголовное право. 2001. № 4 С. 85-86;
2. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения. -М., 2004.
3. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб., 2004;

⁴Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб., 2004;

⁵Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения. -М., 2004.

4. Сверчков В. Пределы допустимого компромисса в институте освобождения от уголовной ответственности // Уголовное право. 2003. № 3. С. 57;
5. Энциклопедия уголовного права. Т.10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания //Издание профессора Малинина. –СПб. ГКА, СПб., 2008;

GRI SİSTEM TEORİSİ TEMELLİ BİR YAKLAŞIMLA ALIŞVERİŞ MERKEZİ YERİ SEÇİMİ

THE SELECTION OF SHOPPING MALL LOCATION WITH A GREY SYSTEM THEORY BASED APPROACH

Halil ŞEN

Yrd. Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı,
halilsen@mehmetakif.edu.tr

Hüseyin FİDAN

Yrd. Doç.Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı,
hfidan@mehmetakif.edu.tr

Özet

İşletmeler, kapasitelerini veya kapasite kullanım düzeylerini mümkün olduğu kadar en yüksek düzeye çıkararak, üretim ve pazarlama maliyetlerini minimuma indiren kuruluş yerini seçmek isterler. Yatırım miktarı genellikle çok büyük olduğundan dolayı kuruluş yeri için yöneticilerin karar alma yeteneklerinin geliştirilmesi önemlidir. Fakat bu karar alanı çok karmaşık ve nicel tanımlamaya dirençlidir. Karar verme, bazı aşamalardan geçerek yapılan çalışmalarla gerçekleşir. Her şeyden önce bu konuda mevcut genel teorilerin veya formüllerin spesifik bir probleme doğrudan uygulanamayacağı bilinmelidir. Bu gibi genel formüllerin çalışmalara sadece yol gösterici bir katkısı vardır. Her kuruluş yeri problemi kendine has özellikler taşır. Karar verme durumundaki yöneticiler, en uygun yeri seçerken birçok kriteri göz önüne almakta ve alternatifleri bu kriterler altında değerlendirmektedirler. Bu çalışmada kurulması planlanan bir alışveriş merkezi yer seçim problemi üzerinde duruldu ve bu karmaşık çok karar vericili ve çok kriterli problemin gri sistem teorisini temel alan bir yaklaşımla çözümü amaçlandı.

Anahtar Kelimeler: Kuruluş Yeri Seçimi, Çok Kriterli Grup Karar Verme, Gri Sistem Teorisi

Abstract

Enterprises want to select the facility location which makes maximizing their capacity or capacity utilization level and minimizing costs of production and marketing as much as possible. Since the amount of investment is usually very large, it is important to improve management's decision-making capabilities for the facility location selection problem. However, this decision is very complicated and resistant to quantitative definition. The precise determination of where an enterprise will be established takes place through some steps. Above all, it should be known that the present general theories or formulas cannot be applied directly to a specific problem. Each location selection problem is unique because of its unique features. Such general formulas have only a guiding contribution. Managers in decision making consider many criteria when selecting the most suitable location and evaluate alternatives under these criteria. In this study, the problem of location selection for a planned shopping mall was focused on and this multi-criteria group decision making problem was solved by an approach based on grey system theory.

Keywords: Facility Location Selection, Multi-Criteria Group Decision Making, Grey System Theory

1. GİRİŞ

Bir endüstri işletmesi için kuruluş yeri; tedarik, üretim, depolama ve dağıtım gibi temel fonksiyonların ve buna bağlı ekonomik amaçların gerçekleştirilebileceği en uygun yerdir (Kurtoglu

ve Tanrıtanır, 1995). Yer seçimi teorisinin başlangıcı iktisadi coğrafyacı Thunen'in 1826 yılında yaptığı çalışma olarak kabul edilse de yönelem araştırmacılarının bakış açısı ile bakıldığında 1929 yılında Alfred Weber'in "Endüstrilerde Yer Seçimi Teorisi" ismi ile yayınladığı kitaba kadar uzanmaktadır (Terouhid vd., 2012). Yer seçimi problemi; gelişen teknoloji, ulaşım imkânları, nüfusun kalabalıklaşması ile birlikte uygun yer sıkıntısı gibi sebeplerden dolayı önemini giderek arttırmaktadır. İlk yapılan çalışmalarda maliyet, uzaklık gibi nicel kriterler problemde yer alırken günümüzde nitel kriterler de dahil edilmiş ve daha da karmaşık bir hal almıştır.

Alışveriş merkezleri; merkezi bir birimce dizayn edilen, planlanan, yapılandırılan ve yönetilen perakendeci dükkânların ve çeşitli hizmet kuruluşlarının yer aldığı bir komplekstir. Ticari işletme tiplerini ve farklı hacimlerdeki satış birimlerini içinde barındıran bu kompleksler belli bir alan içindeki tüketicilere hizmet etmek üzere veya belirli bir tüketici grubuna hizmet etmek üzere yapılandırılarak kurulurlar. Bir başka ifade ile alışveriş merkezleri, tüketicilere rahatlık ve kolaylık sağlamak amacıyla pek çok mağazanın ve dolayısıyla da pek çok ticari malın bir arada bulunduğu perakende satış kompleksidir (Cengiz ve Özden, 2005). Alışveriş merkezi için yer seçimi de karmaşık bir problemdir ve kendine has özellikler taşır. Bu seçim probleminin çözümünde çeşitli yöntemler kullanılmıştır, Bu çalışmada gri sistem temelli bir yaklaşımla sonuca gidilmeye çalışıldı.

2. KURULUŞ YERİ SEÇİMİ

Kuruluş yeri seçimi stratejik bir karardır ve hatalı alınan bir karar süreç içinde sıkıntı yaşanmasına neden olarak üretim maliyetini ve kârlılığını doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle kuruluş yeri seçiminde karar verirken aşağıda özetlenen bazı temel ilkelerin dikkate alınması gerekir (İlhan ve Burdurlu, 1993; Kobu, 1996).

- ✓ İşletmenin ihtiyaçları tarafsız bir şekilde incelenmeli, verilen kararlar objektif olmalıdır.
- ✓ Çalışmalar sistematik olarak sürdürülmeli, çok yönlü ve güvenilir kaynaklardan yararlanılmalıdır.
- ✓ Yer seçimi çalışmalarını belirli aşamalar birbirine karıştırılmadan sıra ile yürütülmelidir.
- ✓ Her aşamanın gerektirdiği uzman kişi ve kuruluşlar titizlikle saptanarak yararlanma olanakları araştırılmalıdır.

Bu ilkelerin ışığı altında yapılacak yer seçimi çalışmalarının temel sorumluluğu tepe yönetimine aittir. İşletme yerinin seçimi, üretim faaliyetleri ve işletme organizasyonu birbiri üzerinde etkili olan alt sistemlerdir. Tepe yönetiminin bu alt sistemler arasındaki ilişkileri gören bir toplam sistem kavramı ile düşünmesi ve optimal sonuçları verecek politikaları ona göre saptaması gerekir (Kobu, 1996).

Yer seçimi problemlerinde çözülecek problemin karakteristiğine göre farklı amaçlar belirlenebilmektedir. Bu amaçları aşağıda belirtildiği şekilde özetleyebiliriz;

- ✓ Toplam kurulum maliyetinin minimize edilmesi,
- ✓ Mevcut tesislerden en uzak mesafenin minimize edilmesi,
- ✓ Sabit maliyetin minimize edilmesi,
- ✓ Toplam yıllık işletim maliyetinin minimize edilmesi,
- ✓ Hizmetin maksimize edilmesi,
- ✓ Ortalama ulaşım zamanı/mesafesinin minimize edilmesi,
- ✓ Maksimum ulaşım zamanı/mesafesinin minimize edilmesi,
- ✓ Yerleştirilecek tesis sayısının minimize edilmesi,
- ✓ Çözüm hızının maksimize edilmesi (Farahani vd., 2010).

Kuruluş yeri seçimi stratejik bir karar olduğundan dolayı, uzun dönemde başarıya ulaştırabilmek için ihtiyaç duyduğu konuların başında gelir. Yanlış yer seçiminin telafisi hem maliyetli, hem de zordur. Kuruluş yeri seçiminde insan kaynağı, maliyetler, müşteri ve tedarikçilere yakınlık gibi birçok karar kriterinin yer alması seçimi zorlaştırmaktadır. Bu kriterler objektif ve sübjektif olarak iki kategoride yer almaktadır (Liang ve Mao-jiun, 1991):

- ✓ Objektif kriterler: Yatırım maliyeti gibi mali kriterlerdir.
- ✓ Subjektif kriterler: Yetenekli işgücü bulunması, iklim koşulları gibi kalitatif kriterlerdir.

Kuruluş yeri seçim problemlerinin optimum çözümünü bulabilmek için çoğu zaman tek bir kriter ya da tek bir amaç fonksiyonu yeterli olmadığından çok kriterli karar verme yöntemleri kuruluş yeri seçimi problemlerinde kullanılmaya başlamıştır (İmren, 2011).

Viswanadham ve Kameshwaran (2007); arge tesis yeri seçiminde ve Fernandes ve Ruiz (2009); sanayi bölgesi seçiminde AHP kullanmışlardır. Partovi (2006); firma yer seçiminde, Tuzkaya vd.(2008); atık depolama yeri seçiminde ve Aragones-Beltran vd. (2010); kentsel katı atık tesisi yeri seçiminde ANP kullanmışlardır. Ertuğrul ve Karakaşoğlu (2008); tekstil üretim tesisi yeri seçiminde, Awasthi (2011); kentsel dağıtım merkezi yeri seçiminde ve Mokhtarian ve Hadi-Venchen (2012); süt ürünleri fabrikası yeri seçiminde TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. Barda (1990); termik santrallerin yerleşim probleminde, Norese (2006); çöp yakma ve imha tesis yeri seçiminde, Ka (2011); kuru yük limanı yeri seçiminde Electre yöntemini kullanmışlardır. Keleş ve Tunca (2015); hiyerarşik electre yöntemini Teknokent seçiminde kullanmıştır. SMAA (stochastic multi-criteria acceptability analysis) yöntemini Hokkanen vd. (1999); liman yeri seçiminde, Lahdelma vd. (2002); atık arıtma tesisi yeri seçiminde, Menou vd. (2010); hava kargo sistemi için ana dağıtım üssü yer seçiminde kullanmıştır. Hibrit uygulamalar da mevcuttur, örneğin AHP ve TOPSIS yöntemlerini bir arada kullanarak yer seçim modelleri öneren çalışmalar mevcuttur (Yang ve diğerleri, 1997; Kuo, 2002; Yong, 2006).

Kuruluş yeri seçiminde bulanık temelli yaklaşımlar da kullanılmıştır (Liang ve Mao-jiun, 1991, Chou vd., 2008, Chou, 2010, Kahraman vd., 2003, Kaya ve Çınar, 2008). Kaboli vd., (2007); fabrika yeri seçiminde bulanık AHP yaklaşımı kullanmışlardır. Demirel vd., (2010); Choquet integrali ile bir depo yeri seçimi yapmıştır. Özdağoğlu (2011); bulanık ANP yöntemini kullanmıştır. Momeni vd. (2011); bulanık VIKOR yöntemiyle fabrika yeri seçimi problemini incelemiştir.

3. ALIŞVERİŞ MERKEZİ YERİ SEÇİMİ

İlk AVM, 1950’li yıllarda Amerika’da inşa edilmiştir. Günümüze kadar ise dünya genelinde önemli potansiyele ulaşmıştır. Öyle ki dünyada birçok yerde, AVM’ler buldukları şehrin sembolü, turist çeken bir güce ulaşmışlardır. Mimari tasarımları ve arz zenginliği açısından AVM’ler alışveriş yerleri olmaktan çıkarak, eğlence merkezlerine dönüşmüşlerdir (www.perakende.org). Amerika’ nın en büyük alış-veriş merkezlerinden “Mall of America” her yıl ortalama 42 milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir (Cengiz ve Özden, 2005). Alışveriş merkezi inşa etmek büyük sermaye yatırımları gerektirmektedir (Özdemir, 2007). Bu yatırımların başarıya ulaşmasında yer seçimi kilit öneme sahiptir.

Alışveriş merkezleri sosyo-kültürel etkinlikleri ve algılanan yapısıyla insanların sadece alışveriş yapmak için geldikleri yer olmanın ötesine geçmiştir. Gündelik kentsel yaşamın alışveriş eylemini içinde barındıran alışveriş merkezleri, hem tüketim mekânları ve hem de kültürel mekânlardır (Özcan, 2007). Pek çok alışveriş mekânı arasında alışveriş merkezlerini seçen tüketici, bir alışveriş yapsın ya da yapmasın belirli bir sembolik anlamla yüklü olarak hareket etmektedir. Alışveriş merkezlerinde tüketicinin ihtiyacını gidermesinin çok ötesinde, statü belirleme, haz alma, gösteriş, kendini kanıtlama vb. çok sayıda motivasyon kaynağı tarafından güdülenebilmektedir (Torlak, 2007). Tüketicilerin alışveriş merkezlerine işlevsel ihtiyaçlarını gidermelerinin ötesinde gösterdikleri bu tür yaklaşımlar AVM’lerde sürdürülebilir büyüme için faydalı görülmektedir (Köksal, 2011).

Literatüre baktığımızda en dikkat çeken çalışma Goodrich’in çalışmasıdır (Goodrich, 1989). Erişebilirlik, görüş alanı, rekabet ortamı, demografik özellikler, fiziksel olanaklar, ekonomik faktörler, gelecekteki gelişmeleri dikkate almıştır. Timor (2004) ve Ünlükara ve Berköz’ün (2016) yaptığı çalışmalarda da bu faktörleri incelemiştir. Cheng (2007) ve Bayar (2005) yaptığı çalışmalarda coğrafi bilgi sistemini kullanmışlardır. Timor (2004) yaptığı çalışmada AHP kullanarak Alışveriş merkezi yer seçinde etkili olan kriterlerin sıralanması üzerinde durmuş ve kriterler önem derecelerine göre; demografik özellikler, erişilebilirlik, ekonomik unsurlar, fiziksel

olanaklar, gelecekteki gelişmeler, rekabet ortamı ve görüş alanı olmuştur. Ünlükara ve Berköz (2016) yaptıkları çalışmada İstanbul için yer seçimi kriterleri üzerinde durmuşlar ve araştırma sonucunda önem ağırlıkları sırasına göre kriterler; erişilebilirlik, ekonomik faktörler, demografik özellikler, rekabet ortamı, gelecekteki gelişmeler, görüş alanı, fiziksel olanaklar şeklinde sıralanmıştır.

4. GRİ SİSTEM TEORİSİ

Gri Sistem Teorisi'nden ilk olarak Deng Ju-Long (1982) "Control Problems of Grey System" adlı makalesinde bahsetmiştir. Belirsizlik durumlarının sayısallaştırılması amaçlayan yöntemin tanıtımını ve teorik yapısını 1989'da yayınlanan "Introductions to Grey System" adlı makalesinde açıklamıştır. Gri Sistemde kesin bilinmeyen bilgiyi tanımlamak için siyah, kesin bilinen bilgiyi tanımlamak için beyaz kelimesi kullanılır ve kesin bilinen ve kesin bilinmeyen arasındaki bilgiyi de tanımlamak için de gri kelimesi kullanılır. (Lui ve Lin,2010). Lui ve Lin Gri Sistemleri belirsiz sistemler olarak tanımlamış ve temel özelliklerini iki başlık altında toplamıştır. Bunlar:

a) Kısmi Bilgi Durumu: Bu kısmi bilgi içeren durumlar sosyal, ekonomik ve bilimsel araştırma çalışmalarında sık görülür. Bu tip bilgiler için dört grupta toplanabilir:

- ✓ Parametrelere ait kısmi bilgi,
- ✓ Yapıya ilişkin kısmi bilgi,
- ✓ Sınırlara ilişkin kısmi bilgi,
- ✓ Sistem davranışına ilişkin kısmi bilgi.

b) Verinin Doğru Olmama Durumu: Belirsiz sistemlerin özelliklerinden biride mevcut verilerde doğal hataların var olmasıdır. Belirsiz ve yanlış kavramları kabaca aynıdır. Her ikisi de gerçek verilerden hata ya da sapmalara dayanır. Bu durum üç tipte sınıflandırılır. Bunlar,

- ✓ Kavramsal Tip; Bir genelde bir durumu tanımlarken geniş, dar, güzel, çirkin gibi kavramları kullanırız, ama bunlar net bilgiler olmadığı için yanlış bilgidir.
- ✓ Seviye Tip; Araştırma veya gözlem seviyesindeki bir değişiklikten kaynaklanır. Bu mikroskobik seviye veya kısmi olarak lokalize edilmiş sistemler, genellikle yanlış olmaya başlarlar.
- ✓ Tahmin Tip; Evrim yasalarını tamamen tanımlamak zor olduğundan gelecek tahmini yanlış olma eğilimindedir.

Her bir gri sistemde gri sayılar, sistem için en temel aşama olarak düşünülebilir. Bir gri sayı, değeri kesin olarak bilinmeyen fakat alabileceği değer için sınırları bilinen/tanımlanabilen bir sayıdır. Gri sayılar bir aralık ya da sayı kümesinden elde edilir. Genellikle gri sayılar ve işlemleri olarak tanımlanan gri matematik sürecinde alt ve üst sınırları bilinen aralık gri sayılar (interval grey numbers) sıklıkla tercih edilmektedir ve $\otimes a \in [a-,a+]$ şeklinde gösterilmektedir. (Aydemir vd., 2013)

4.1. Gri İlişkisel Analiz

Gri ilişkisel analiz (GIA) gri modellemenin alt başlıklarından biridir. GIA gri bir sistemdeki her bir faktör ile kıyas yapılan faktör (referans serisi) serisi arasındaki ilişki derecesini belirlemeye yarayan bir metottur. Her bir faktör bir dizi (sıra veya sütun) olarak tanımlanır. Faktörler arası etki derecesi ise gri ilişkisel derece olarak isimlendirilir.

Gri ilişkisel analiz metodunun grup karar verme için geliştirilen adımları ve kullanılan formülasyon şu şekildedir (Manzardo vd., 2012):

Adım: L kadar karar vericinin bulunduğu durumda gri karar matrisinin oluşturulması:

$$\otimes G^k = \begin{bmatrix} \otimes g_{11}^k & \cdots & \otimes g_{1n}^k \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \otimes g_{m1}^k & \cdots & \otimes g_{mn}^k \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$\otimes g_{ij}^k = [g_{ij}^-, g_{ij}^+], i=1,2,3,\dots,m; j=1,2,\dots,n$$

$\otimes g_{ij}^k$, (k)inci karar vericinin, (i)inci alternatifin (j)inci kriter açısından değerlendirmesini ifade eder.

1. Adım: Karar verme matrisinin normalize edilmesidir, bu işlemde kritere göre farklı hesaplama metodu uygulanır. Eğer kriterde büyük değer daha iyi ise fayda kriteri, küçük değer daha iyi ise maliyet kriteri olarak isimlendirilebilir ve ilgili formül kullanılarak hesaplanır.

$$\text{Fayda kriteri: } \otimes y_{ij}^k = \frac{\otimes g_{ij}^k}{\max_{i=1}^m \{\otimes g_{ij}^{k,+}\}}, i=1,2,3,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (2)$$

$$\text{Maliyet kriteri: } \otimes y_{ij}^k = \frac{\min_{i=1}^m \{\otimes g_{ij}^{k,-}\}}{\otimes g_{ij}^k}, i=1,2,3,\dots,m; j=1,2,\dots,n \quad (3)$$

2. Adım: Standartlaştırılmış Karar Matrisi ve Referans Serisinin Oluşturulmasıdır. Bu aşamada bir önceki adımda elde edilen değerlerden yararlanarak standartlaştırılmış karar matrisi oluşturulur ve karar matrisindeki her sütundaki en büyük değerlerden referans serisi oluşturulur.

$$\otimes Y^k = \begin{bmatrix} \otimes y_{11}^k & \dots & \otimes y_{1n}^k \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \otimes y_{m1}^k & \dots & \otimes y_{mn}^k \end{bmatrix} \quad (4)$$

$$y^{k,0} = \{y_1^{k,0}, y_2^{k,0}, y_3^{k,0}, \dots, y_n^{k,0}\} \quad (5)$$

$$y_j^{k,0} = \max_{i=1}^m y_{ij}^{k,+}, j = 1,2,3, \dots, n \quad (6)$$

$y_j^{k,0}$ (j)inci kriterin referans değeridir.

3. Adım: Fark matrisinin oluşturulmasıdır.

$$\otimes \Delta^k = \begin{bmatrix} \otimes \Delta_{11}^k & \dots & \otimes \Delta_{1n}^k \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \otimes \Delta_{m1}^k & \dots & \otimes \Delta_{mn}^k \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$\otimes \Delta_{11}^k = [y_j^{k,0} - y_{ij}^{k,+}, y_j^{k,0} - y_{ij}^{k,-}], i = 1,2, \dots, m; j = 1,2,3, \dots, n \quad (8)$$

4. Adım: Gri ilişki katsayısının oluşturulmasıdır.

$$\otimes \varepsilon_{ij}^k = [\otimes \varepsilon_{ij}^{k,-}, \otimes \varepsilon_{ij}^{k,+}] \quad (9)$$

$$\otimes \varepsilon_{ij}^{k,-} = \frac{\min_{i=1}^m \min_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,-} + \rho \max_{i=1}^m \max_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,+}}{\otimes \Delta_{ij}^{k,+} + \rho \max_{i=1}^m \max_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,+}} \quad (10)$$

$$\otimes \varepsilon_{ij}^{k,+} = \frac{\min_{i=1}^m \min_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,-} + \rho \max_{i=1}^m \max_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,+}}{\otimes \Delta_{ij}^{k,-} + \rho \max_{i=1}^m \max_{j=1}^m \otimes \Delta_{ij}^{k,+}} \quad (11)$$

$\otimes \varepsilon_{ij}^k$, gri ilişki katsayısını ifade eder. ρ ; ayırt edici katsayı (distinguishing coefficient) 0 ile 1 arasında değer alır, bu çalışmada 0,5 olarak kullanılmıştır.

5. Adım: Gri ilişki derecenin hesaplanmasıdır. Elde edilen gri ilişki katsayıları ilgili kriterin ağırlığı ile çarpılıp, her bir alternatif için toplandığında gri ilişki derecesi elde edilir.

$$\otimes \gamma_i^k = \sum_{j=1}^n \otimes \varepsilon_{ij}^k \otimes \omega_j \quad (12)$$

6. Adım: Gri İlişki derecenin durulaştırılması

$$\otimes \gamma_i^k = [\gamma_i^{k,-}, \gamma_i^{k,+}] \quad (13)$$

$$\gamma_i^k = \frac{\gamma_i^{k,-} + \gamma_i^{k,+}}{2} \quad (14)$$

7. Adım: Grup Karar Verme ve sıralama

$$\gamma_i = (\prod_{k=1}^L \gamma_i^k)^{1/L} \quad (15)$$

5. UYGULAMA

PM şirketi ülke genelinde alışveriş merkezleri ağına sahiptir. Şirket büyüme kararı almış ve ülkenin belirli bölgelerine doğru genişleme kararı almıştır. Akdeniz bölgesinde bulunan bir ilde görülen potansiyel nedeniyle yatırıma karar verilmiş ve bu ilde uygun yer arayışına girilmiştir. İl merkezinde potansiyel alışveriş merkezi noktaları ön değerlendirme sonucunda karar vericilerden oluşan üst yönetime sunulmak üzere belirlenmiştir. Karar vericiler aşağıdaki şekildedir:

- ✓ Mali işler müdürü
- ✓ İş geliştirme müdürü
- ✓ Pazarlama Müdürü
- ✓ Bölge Satış müdürü
- ✓ Satınalma Müdürü
- ✓ Yatırımlardan sorumlu GM yardımcısı

Alternatif olarak 3 adet kuruluş yeri alternatifi belirlendi. Bu alternatifler a1 , a2 , a3 ' tür. Belirlenen potansiyel alışveriş merkezi noktaları belirlendikten sonra seçim kriterleri yer seçimi ile ilgili literatür incelenerek ve karar vericilerin görüşleri alınarak aşağıdaki şekilde belirlendi. Seçim kriterleri:

- ✓ Erişilebilirlik (U1) : Yaya ve/veya araç trafiği, erişimdeki kolaylık, duraklara yakınlık, belirli bir zaman dilimi içerisinde merkezin önünden geçen yaya ve araç trafiği ve alışveriş merkezine giriş çıkış kolaylığını kapsamaktadır.
- ✓ Görüş alanı (U2): Açık görüş alanına sahip olma, çeşitli yönlerden görülebilmeyi kapsamaktadır.
- ✓ Rekabet ortamı (U3): Rakiplerin gücü, sayısı ve uzaklığını kapsamaktadır.
- ✓ Demografik özellikler (U4): Ortalama gelir ve belirli bir mesafedeki nüfus gibi özellikleri içerir. Uzaklığı 1,5-2 kilometreye kadar olan müşteriler birincil ticaret alanında yer alırlar. Bu alanda yer alan müşteriler mağaza müşterilerinin % 60-65'ini oluştururlar. Birincil ticaret alanının bitiminden itibaren ikincil ticaret alanı başlar ve 4-10 km uzaklığa kadar bu alan genişleyebilir. Mağazanın toplam müşterileri içinde %15–20 'si ikincil ticaret alanı içinde yer alırlar. Saçaklar alanı ise mağazaya konum itibariyle uzak ama geçiş noktaları itibariyle mağazayla ilişkilendirilebilecek bir alandır (Köksal ve Mirza, 2011).
- ✓ Gelecekteki Gelişmeler (U5): Geleceğe ait potansiyel imkânlar dikkate alınmalıdır. Gelecekte mağaza karmasını geliştirme imkânı, yakın gelecekte beklenen gelişmeler (büyüme ve diğer yatırımlar) gibi kavramlar bu faktör içerisinde ele alınmalıdır.
- ✓ Ekonomik faktörler (U6): yatırım maliyetleri ve teşvikleri kapsar.

Kriterlerin ağırlıkları ise şirketin öncelikleri temel alınarak, grup lideri tarafından belirlendi. Grup liderliğini genel müdür yardımcısı üstlendi. Bu sırada yönetim kurulunun belirlediği hedefler, şirketin yapısı ve genel sektörün yapısı dikkate alındı.

Değerlendirmede ilk adım olarak karar vericilerin kriter bazında seçenekler hakkındaki görüşleri alınarak Tablo:2'deki karar matrisi ($\otimes G^k$) oluşturuldu. Bu oluşturulurken Tablo:1 deki değerlendirme skalası kullanıldı.

Tablo:1 Kriter Değerlendirme Skalası

Değerlendirme	Gri Sayı Karşılığı
Çok Düşük	(0,0,0,2)
Düşük	(0,2,0,4)
Orta	(0,4,0,6)
Yüksek	(0,6,0,8)
Çok Yüksek	(0,8,1,0)

Tablo:2 Karar Matrisi

		Erişilebilirlik	Görüş Alanı	Rekabet Ortamı	Demografik Özellikler	Gelecekteki Gelişmeler	Ekonomik Faktörler
KV1	a1	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6
	a2	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8
	a3	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6
KV2	a1	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6
	a2	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.8 , 1.0
	a3	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8
KV3	a1	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.2 , 0.4	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.2 , 0.4
	a2	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8
	a3	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8
KV4	a1	0.4 , 0.6	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6
	a2	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.8 , 1.0
	a3	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8
KV5	a1	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.2 , 0.4	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6
	a2	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6
	a3	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6
KV6	a1	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6
	a2	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.2 , 0.4	0.8 , 1.0
	a3	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.4 , 0.6	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8

2. Adım olarak karar matrisi normalize edildi (Tablo:3) ve 3. Adım olarak standartlaştırılmış karar matrisi ($\otimes Y^k$) ve referans seri oluşturuldu. Referans serisi değerleri Tablo:4'ün üst sırasında yer almaktadır.

Tablo:3 Standartlaştırılmış Karar Matrisi

		Erişilebilirlik	Görüş Alanı	Rekabet Ortamı	Demografik Özellikler	Gelecekteki Gelişmeler	Ekonomik Faktörler
$y^{k,0}$		1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
KV#1	a1	0.8 , 1.0	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.6 , 0.8	0.5 , 0.75	0.66 , 1.0
	a2	0.6 , 0.8	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.4 , 0.6	0.75 , 1.0	0.5 , 0.66
	a3	0.8 , 1.0	0.5 , 0.75	0.75 , 1.0	0.8 , 1.0	0.75 , 1.0	0.66 , 1.0
KV#2	a1	0.75 , 1.0	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.75 , 1.0	0.5 , 0.75	0.66 , 1.0
	a2	0.75 , 1.0	0.6 , 0.8	0.6 , 0.8	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.4 , 0.5
	a3	0.5 , 0.75	0.6 , 0.8	0.8 , 1.0	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.5 , 0.66
KV#3	a1	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.25 , 0.5	0.6 , 0.8	0.75 , 1.0	0.5 , 1.0
	a2	0.5 , 0.75	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.8 , 1.0	0.75 , 1.0	0.25 , 0.66
	a3	0.75 , 1.0	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.6 , 0.8	0.5 , 0.75	0.25 , 0.66
KV#4	a1	0.4 , 0.6	0.8 , 1.0	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.75 , 1.0	0.66 , 1.0
	a2	0.8 , 1.0	0.6 , 0.8	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.4 , 0.5
	a3	0.8 , 1.0	0.4 , 0.6	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.5 , 0.66
KV#5	a1	0.8 , 1.0	0.75 , 1.0	0.25 , 0.5	0.5 , 0.75	0.4 , 0.6	0.66 , 1.0

	a2	0.4 , 0.6	0.5 , 0.75	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.6 , 0.8	0.66 , 1.0
	a3	0.6 , 0.8	0.75 , 1.0	0.5 , 0.75	0.75 , 1.0	0.8 , 1.0	0.66 , 1.0
KV#6	a1	0.4 , 0.6	0.75 , 1.0	0.75 , 1.0	0.66 , 1.0	0.5 , 0.75	0.66 , 1.0
	a2	0.6 , 0.8	0.75 , 1.0	0.5 , 0.75	0.66 , 1.0	0.25 , 0.5	0.4 , 0.5
	a3	0.8 , 1.0	0.5 , 0.75	0.5 , 0.75	0.66 , 1.0	0.75 , 1.0	0.5 , 0.66

4. Adım olarak fark matrisi ($\otimes \Delta^k$) oluşturuldu. Elde edilen değerler Tablo:4'te gösterildi.

Tablo:4 Fark Matrisi

		Erişilebilirlik	Görüş Alanı	Rekabet Ortamı	Demografik Özellikler	Gelecekteki Gelişmeler	Ekonomik Faktörler
$y^{k,0}$		1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
KV#1	a1	0 , 0.2	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0.2 , 0.4	0.25 , 0.5	0 , 0.34
	a2	0.2 , 0.4	0 , 0.25	0 , 0.25	0.4 , 0.6	0 , 0.25	0.34 , 0.5
	a3	0 , 0.2	0.25 , 0.5	0 , 0.25	0 , 0.2	0 , 0.25	0 , 0.34
KV#2	a1	0 , 0.25	0 , 0.2	0.4 , 0.6	0 , 0.25	0.25 , 0.5	0 , 0.34
	a2	0 , 0.25	0.2 , 0.4	0.2 , 0.4	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0.5 , 0.6
	a3	0.25 , 0.5	0.2 , 0.4	0 , 0.2	0 , 0.25	0 , 0.25	0.34 , 0.5
KV#3	a1	0 , 0.25	0 , 0.25	0.5 , 0.75	0.2 , 0.4	0 , 0.25	0 , 0.5
	a2	0.25 , 0.5	0 , 0.25	0 , 0.25	0 , 0.2	0 , 0.25	0.34 , 0.75
	a3	0 , 0.25	0.25 , 0	0.25 , 0.5	0.2 , 0.4	0.25 , 0.5	0.34 , 0.75
KV#4	a1	0.4 , 0.6	0 , 0.2	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0 , 0.25	0 , 0.34
	a2	0 , 0.2	0.2 , 0.4	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0.5 , 0.6
	a3	0 , 0.2	0.4 , 0.6	0 , 0.25	0 , 0.25	0 , 0.25	0.34 , 0.5
KV#5	a1	0 , 0.2	0 , 0.25	0.5 , 0.75	0.25 , 0.5	0.4 , 0.6	0 , 0.34
	a2	0.4 , 0.6	0.25 , 0.5	0 , 0.25	0 , 0.25	0.2 , 0.4	0 , 0.34
	a3	0.2 , 0.4	0 , 0.25	0.25 , 0.5	0 , 0.25	0 , 0.2	0 , 0.34
KV#6	a1	0.4 , 0.6	0 , 0.25	0 , 0.25	0 , 0.34	0.25 , 0.5	0 , 0.34
	a2	0.2 , 0.4	0 , 0.25	0.25 , 0.5	0 , 0.34	0.5 , 0.75	0.5 , 0.6
	a3	0 , 0.2	0.25 , 0.5	0.25 , 0.5	0 , 0.34	0 , 0.25	0.34 , 0.5

5. Adım olarak Gri ilişki katsayıları oluşturuldu (Tablo:5).

Tablo:5 Gri İlişki Katsayıları

		Erişilebilirlik	Görüş Alanı	Rekabet Ortamı	Demografik Özellikler	Gelecekteki Gelişmeler	Ekonomik Faktörler
W_i		0.25	0.15	0.13	0.15	0.12	0.2
KV#1	a1	0.56 , 1	0.33 , 0.5	0.33 , 0.5	0.38 , 0.56	0.33 , 0.5	0.42 , 1
	a2	0.38 , 0.56	0.5 , 1	0.5 , 1	0.29 , 0.38	0.5 , 1	0.33 , 0.42
	a3	0.56 , 1	0.33 , 0.5	0.5 , 1	0.56 , 1	0.5 , 1	0.42 , 1
KV#2	a1	0.55 , 1	0.6 , 1	0.33 , 0.43	0.55 , 1	0.38 , 0.55	0.47 , 1
	a2	0.55 , 1	0.43 , 0.6	0.43 , 0.6	0.38 , 0.55	0.38 , 0.55	0.33 , 0.38
	a3	0.38 , 0.55	0.43 , 0.6	0.6 , 1	0.55 , 1	0.55 , 1	0.38 , 0.47
KV#3	a1	0.75 , 1	0.75 , 1	0.38 , 0.43	0.58 , 0.65	0.75 , 1	0.5 , 1
	a2	0.5 , 0.6	0.75 , 1	0.75 , 1	0.83 , 1	0.75 , 1	0.38 , 0.52
	a3	0.75 , 1	1.5 , 0.6	0.5 , 0.6	0.58 , 0.65	0.5 , 0.6	0.38 , 0.52
KV#4	a1	0.33 , 0.43	0.6 , 1	0.38 , 0.55	0.38 , 0.55	0.55 , 1	0.47 , 1
	a2	0.6 , 1	0.43 , 0.6	0.38 , 0.55	0.38 , 0.55	0.38 , 0.55	0.33 , 0.38
	a3	0.6 , 1	0.33 , 0.43	0.55 , 1	0.55 , 1	0.55 , 1	0.38 , 0.47
KV#5	a1	0.65 , 1	0.6 , 1	0.33 , 0.43	0.43 , 0.6	0.38 , 0.48	0.52 , 1
	a2	0.38 , 0.48	0.43 , 0.6	0.6 , 1	0.6 , 1	0.48 , 0.65	0.52 , 1
	a3	0.48 , 0.65	0.6 , 1	0.43 , 0.6	0.6 , 1	0.65 , 1	0.52 , 1
KV#6	a1	0.38 , 0.48	0.6 , 1	0.6 , 1	0.52 , 1	0.43 , 0.6	0.52 , 1
	a2	0.48 , 0.65	0.6 , 1	0.43 , 0.6	0.52 , 1	0.33 , 0.43	0.38 , 0.43
	a3	0.65 , 1	0.43 , 0.6	0.43 , 0.6	0.52 , 1	0.6 , 1	0.43 , 0.52

Sonraki adımlarda Gri İlişki Katsayılarının ve kriter ağırlıklarının çarpılıp toplanmasıyla elde edilen Gri İlişki Derecesi ($\otimes \gamma_i^k$) hesaplandı. Daha sonra bu dereceler durulaştırıldı ve γ_i^k değerleri elde edildi (Tablo:6). Bu değerler karar vericilerin bireysel kararlarını yansıtmaktadır. Bunun için bu değerlerin geometrik ortalamaları alınarak grubun kararı elde edildi sonuçlar Tablo:7’de görüldüğü gibidir.

Tablo:6 Gri İlişki Dereceleri

		$\gamma_i^{k,-}$	$\gamma_i^{k,+}$	γ_i^k
KV#1	a ¹	0.414660	0.733333	0.573997
	a ²	0.406938	0.681327	0.544133
	a ³	0.481968	0.925000	0.703484
KV#2	a ¹	0.490265	0.871169	0.680717
	a ²	0.424280	0.640273	0.532277
	a ³	0.458308	0.720114	0.589211
KV#3	a ¹	0.625288	0.873540	0.749414
	a ²	0.625000	0.804895	0.714948
	a ³	0.699038	0.692721	0.695880
KV#4	a ¹	0.437538	0.729870	0.583704
	a ²	0.430952	0.633182	0.532067
	a ³	0.493182	0.808036	0.650609
KV#5	a ¹	0.511711	0.803779	0.657745
	a ²	0.491399	0.769229	0.630314
	a ³	0.539838	0.861043	0.700441
KV#6	a ¹	0.499149	0.822968	0.661058
	a ²	0.462276	0.678186	0.570231
	a ³	0.519429	0.792895	0.656162

6. SONUÇ

Kuruluş yeri seçimi yatırım miktarı arttıkça tek bir karar vericinin altından kalkamayacağı karmaşık bir hal almaktadır. Bireysel uzmanlıklar yeterli gelmemektedir ve farklı açılardan konunun incelenmesi gerekmektedir. Örneğin pazarlamadaki bir karar verici konuya pazarlama açısından daha yeterli bir bilgi ve birikimle bakarken, muhasebedeki bir karar verici maliyet açısından daha yeterli bilgi ve birikimle bakacaktır. Pazarlamadaki karar vericinin maliyet açısından konuya, muhasebedeki karar verici kadar yeterli bilgi ve birikimle bakabileceği beklenmemelidir. Bu nedenle problem grup karar verme yöntemiyle ele alındı ve kişilerin gruba kattığı bilgi ve birikim kişilerin sahip olduğu bilgi ve birikimden daha fazla olacaktır, bu da kararın etkinliğini arttıracaktır. Çalışma bireysel karar yerine grup karar verme üzerinde çalışılması açısından önemlidir.

Tablo:7 Sonuçlar

a ¹	0.648407505
a ²	0.583823763
a ³	0.664701969

Kuruluş yeri seçimi stratejik bir karardır ve yapılan hatanın telafisi çok zordur. Yöntemde karar vericilerin kısmi bilgi verme eğiliminde olmalarından yararlanır. Uygulama sonucunda Tablo:7’de de görüldüğü gibi 3. alternatifin alışveriş merkezi için en iyi yer olduğu belirlendi. 1. Alternatif de yakın bir değere sahiptir. Açıkçası bu çok bizi şaşırtmadı çünkü iki alternatif birbirine yer ve büyüklük olarak yakındılar.

KAYNAKÇA

ARAGONÉS-BELTRÁN, Pablo vd., "An analytic network process approach for siting a municipal solid waste plant in the metropolitan area of Valencia (Spain)", Journal of Environmental Management 91.5, 2010, ss. 1071-1086.

- AWASTHI, Anjali vd., "A multi-criteria decision making approach for location planning for urban distribution centers under uncertainty", *Mathematical and Computer Modelling* 53.1, 2011, ss. 98-109.
- AYDEMİR, Erdal, vd., "Gri Sistem Teorisi ve Uygulamaları: Bilimsel Yazın Taraması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18.3, 2013.
- BARDA, O. Haluk, vd., "Multicriteria location of thermal power plants", *European Journal of Operational Research* 45.2-3, 1990, ss. 332-346.
- BAYAR, R. "CBS yardımıyla modern alışveriş merkezleri için uygun yer seçimi: Ankara örneği", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 3.2, 2005, ss. 19-38.
- CENGİZ, E. ve ÖZDEN, B., "Perakendecilikte büyük alışveriş merkezleri ve tüketicilerin büyük alışveriş merkezleri ile ilgili tutumlarını tespit etmeye yönelik bir araştırma", *Ege Akademik Bakış Dergisi* 2.1, 2002, ss. 63-76.
- CHENG, E. WL. vd., "A GIS approach to shopping mall location selection", *Building and Environment* 42.2, 2007, ss. 884-892.
- CHOU, C., "Application of a fuzzy MCDM model to the evaluation of plant location", *International Journal of Innovative Computing Information and Control* 6.6, 2010, ss. 2581-2594.
- CHOU, C. vd., "A fuzzy simple additive weighting system under group decision-making for facility location selection with objective/subjective attributes", *European Journal of Operational Research* 189.1, 2008, ss. 132-145.
- DEMİREL, T. vd., "Multi-criteria warehouse location selection using Choquet integral", *Expert Systems with Applications* 37.5, 2010, ss. 3943-3952.
- ERTUĞRUL, İ. ve KARAKAŞOĞLU, N., "Comparison of fuzzy AHP and fuzzy TOPSIS methods for facility location selection", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 39.7-8, 2008, ss. 783-795.
- FARAHANİ, R. Z. vd., "Multiple criteria facility location problems: A survey", *Applied Mathematical Modelling* 34.7, 2010, ss. 1689-1709.
- FERNÁNDEZ, I. ve RUIZ, M.C., "Descriptive model and evaluation system to locate sustainable industrial areas", *Journal of Cleaner Production* 17.1, 2009, ss. 87-100.
- GERBICH, M., "Shopping center rentals: an empirical analysis of the retail tenant mix", *Journal of real estate research*, 2009.
- GOODRICH, J.S., "Analyzing a small shopping center", *Journal of Property Management* 54.3, 1989, ss. 27-32.
- HOKKANEN, J. vd., "A multiple criteria decision model for analyzing and choosing among different development patterns for the Helsinki cargo harbor", *Socio-Economic Planning Sciences* 33.1, 1999, ss. 1-23.
- İLHAN, R. ve BURDURLU, E., "Ağaçşleri Endüstrisinde Fabrika Planlaması", HÜ, Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği Yayını, Ankara, 1993, ss. 75-337.
- İMREN, E., "Mobilya endüstrisinde analitik hiyerarşi prosesi (ahp) yöntemi ile kuruluş yeri seçimi", *Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bartın, Haziran, 2011.
- JU-LONG, D., "Control problems of grey systems", *Systems & Control Letters* 1.5, 1982, ss. 288-294.
- JU-LONG, D., "Introduction to grey system theory ", *The Journal of Grey System*, 1(1), 1989, ss. 1-24.

- KA, B., "Application of fuzzy AHP and ELECTRE to China dry port location selection", *The Asian Journal of Shipping and Logistics* 27.2, 2011, ss. 331-353.
- KABOLİ, A. vd., "A new method for plant location selection problem: a fuzzy-AHP approach", 2007 IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics. IEEE, 2007.
- KAHRAMAN, C. vd., "Fuzzy group decision-making for facility location selection", *Information Sciences* 157, 2003, ss. 135-153.
- KAYA, İ. Ve ÇINAR, D., "Facility location selection using a fuzzy outranking method", *Journal of Multiple-Valued Logic & Soft Computing* 14, 2008.
- KELEŞ, M.K. ve TUNCA, M.Z., "Hiyerarşik Electre Yönteminin Teknokent Seçiminde Kullanımı Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20.1, 2015.
- KOBU, B., *Üretim Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, 1996.
- KÖKSAL, Y. ve MİRZA, E., "Kuruluş Yeri Açısından Cadde Ve Alış Veriş Merkezi Mağazacılığının Karşılaştırılması: Ankara İlinde Bir Araştırma/A Comparison Of Shopping Malls And Street Stores As Regard To Choice Of Store Location: A Research In City Of Ankara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8.16, 2011.
- KUO, R.J. vd., "A decision support system for selecting convenience store location through integration of fuzzy AHP and artificial neural network", *Computers in industry* 47.2, 2002, ss. 199-214.
- KURTOĞLU, A., ve TANRITANIR, E., "Mobilya Endüstrisinde Fabrika Yeri Seçimi", *Mobilya Dekorasyon Dergisi* 6, 1995, ss. 82-84.
- LAHDELMA, R. vd., "Locating a waste treatment facility by using stochastic multicriteria acceptability analysis with ordinal criteria", *European Journal of Operational Research* 142.2, 2002, ss. 345-356.
- LIANG, G. ve WANG, M.J., "A fuzzy multi-criteria decision-making method for facility site selection", *The International Journal of Production Research* 29.11, 1991, ss. 2313-2330.
- LIU, S. ve FOREST J.Y.L., *Grey systems: theory and applications*, Springer, 2010.
- MANZARDO, A. vd., "A grey-based group decision-making methodology for the selection of hydrogen technologies in life cycle sustainability perspective", *International journal of hydrogen energy* 37.23, 2012, ss. 17663-17670.
- MENOU, A. vd., "Decision support for centralizing cargo at a Moroccan airport hub using stochastic multicriteria acceptability analysis", *European Journal of Operational Research* 204.3, 2010, ss. 621-629.
- MOMENI, M. vd., "A fuzzy VIKOR approach for plant location selection", *Journal of American Science* 7.9, 2011, ss. 766-771.
- NORESE, M.F., "ELECTRE III as a support for participatory decision-making on the localisation of waste-treatment plants", *Land Use Policy* 23.1, 2006, ss. 76-85.
- ÖZCAN, B., "Rasyonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine Ait Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekânlar: Alışveriş Merkezleri", *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık, 2007.*
- ÖZDAĞOĞLU, A., "A multi-criteria decision-making methodology on the selection of facility location: fuzzy ANP", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 59.5-8, 2012, ss. 787-803.

- ÖZDEMİR, Ş. "Yeni Tüketicilere Yeni Alışveriş Mekanları." Postmodern Dünyada Tüketimi Yeniden Anlamlandırarak Yeni Müşteri,(Editörler: Remzi Altunışık ve Ömer Torlak) Hayat Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 161-178.
- TEROUHİD, S.A. vd., "Towards sustainable facility location-a literature review", Journal of Sustainable Development 5.7, 2012, ss. 18.
- TİMOR, M., "Şehiriçi Alışveriş Merkezi Yer Seçimi Faktörlerinin Analitik Hiyeraşi Prosesi Yardımıyla Sıralanması", İÜ İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi,(48) 14, 2004.
- TORLAK, Ö., "Tüketicilerin Değişen Hayat Tarzları", Yeni Müşteri, İstanbul, Hayat Yayınları, 2006, ss. 135-160.
- TUZKAYA, G. vd., "An analytic network process approach for locating undesirable facilities: An example from Istanbul, Turkey", Journal of Environmental management 88.4, 2008, ss. 970-983.
- ÜNLÜKARA, T. ve BERKÖZ, L., "Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimi Kriterleri: İstanbul Örneği", 2016.
- VİSWANADHAM, N. ve KAMESHWARAN, S., "A decision framework for location selection in global supply chains", 2007 IEEE International Conference on Automation Science and Engineering. IEEE, 2007.
- YANG, J. ve LEE, H., "An AHP decision model for facility location selection", Facilities 15.9/10, 1997, ss. 241-254.
- YONG, D., "Plant location selection based on fuzzy TOPSIS", The International Journal of Advanced Manufacturing Technology 28.7-8, 2006, ss. 839-844.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ХИМИЯ ПӘНІНІҢ МАҢЫЗЫ

THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE

MENGLIGAZIYEV Esengeldi Jumadiluh

Prof.Dr., Kazakh State Women's Teacher Training University, menligaziev42@mail.ru

PALJANOVA Aydana

palzhanova_aidan@mail.ru, Kazakh State Women's Teacher Training University

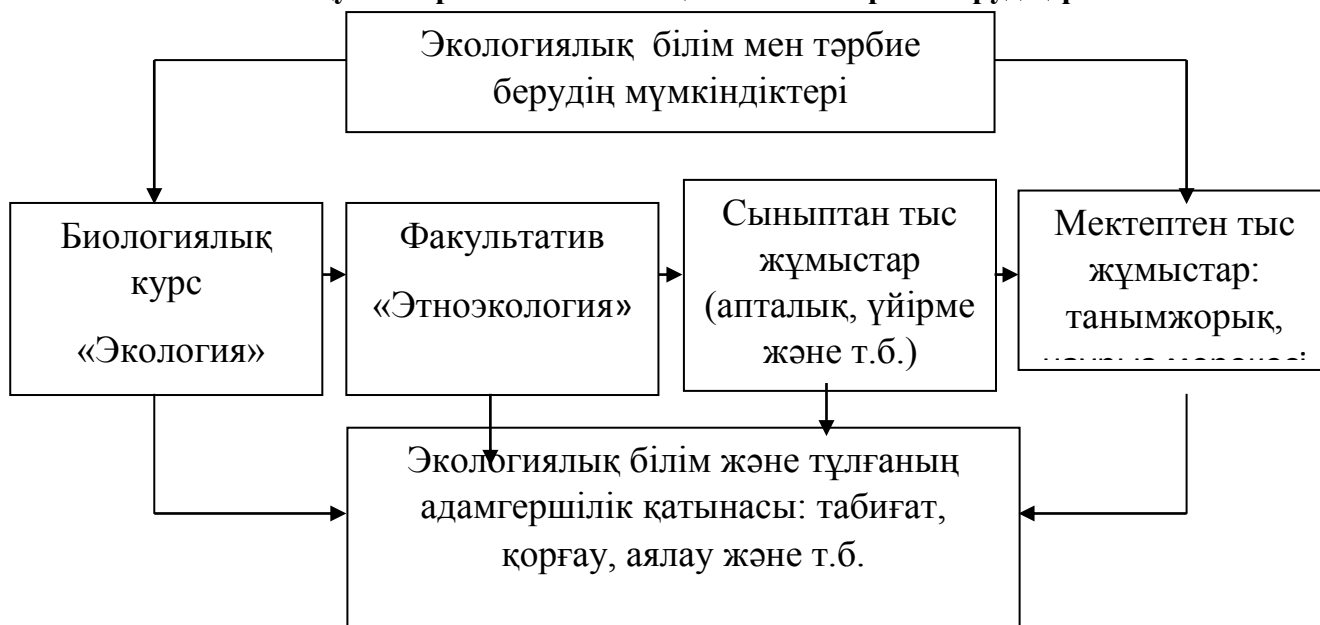
Бүгінгі таңда адам-табиғат қатынасы қазіргі қоғамның аса өзекті мәселелерінің біріне айналды.

Табиғат – қоғам дамуының алғы шарты. Қоғам – табиғаттың ерекшеленген бөлігі, ал адам – эволюциялық дамудың шыңы.

Егемендік алған республикамыздың келешегі және ұрпақтарды тәрбиелейтін орта мектеп өзіне жүктелген әлеуметтік міндетті атқару үшін ондағы игерілетін білім мазмұны бүгінгі талапқа сай жаңартылуы тиіс. Сонымен бірге білім байлығын, табиғаттың ерекшелігін терең оқып білу арқылы өз халқының дүние жүзілік мәдени мұрадағы орны мен үлесін білуін, әр оқушының қабілеттік дамытуға, әрбір ұлттық мектептің ішкі мазмұнының атына сай болуын қамтамасыз ету – қазіргі өмір талабы [1].

Осыған байланысты мектептегі экологиялық білім негізін құрайтын жаңа пән – экология курсы болуы керек. Бұл ғылым жаратылыстану ғылымдарымен қатар әлеуметтік бағыт – бағынқы қамтуы.

Оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие берудің үлгісі

Экология курсының алдына қойған негізгі мақсаттары мен міндеттері төмендегідей:

- оқушылардың жаратылыстану пәндерінен алған білімдерін дамыта отырып, қоршаған орта туралы көзқарастарын қалыптастыру;
- экология ғылымы туралы алғашқы түсініктерді дамыту;

- табиғат, қоршаған орта, зат аламсу, табиғатындағы қарым-қатынастарға ғылыми-тәрбиелік деңгейде талдау жасауға үйрету [2].

Экология ғылымының зерттеу облыстары – популяция, биоценоз және экожүйе туралы табиғаттану, география, ботаника, зоология, химия, физика пәндерінен алған білімдері негізінде биосфераның деңгейінде оқып-үйренуге баулу.

Айтылып отырған мақсат-міндеттерге байланысты экология курсы бойынша әрбір оқушы меңгеруі тиіс оқу материалдары төмендегідей мәселелерді қамтиды:

- айналаны қоршаған ортаны кез-келген өзгерістеріне ластануына бақылау және оның себеп-салдарын ашып, ғылыми тұрғыда баға беруін дағдыландыру;

- табиғатты қоршаған орта, ондағы қарым-қатынастар, зат алмасу процестерінің жүру заңдылықтары;

- табиғат ресурстары, тірі организмнің биологиялық және геохимиялық ролі;

- экологиялық және антропогендік факторлар, экожүйенің өзгеруі, оны қалпына келтіру жолдары;

- биосфера шегіндегі геохимиялық заңдылықтар, оны реттеудің қазіргі заманғы бағыттары;

- жергілікті аймақтардың және жер шарындағы экологиялық проблемаларды түсініп, оны шешу жолдарын өз бетінше іздестіру [3].

Жоғарғы тұжырымдарды ескере отырып, биология, химия, география, физика оқу бағдарламаларына анализ жасауға болады.

Химия пәнінің оқу бағдарламасына зерттеу жүргізілу барысында экологиялық білімнің мынадай элементтерін оқушылар химия курсына игеруге тиіс.

Химия: ортаның химиялық өлшемдерінің нормасы. Олардың адамның химиялық іс-әрекетінің нәтижесін өзгеруінің шегі мен бағасы. Химия өндірістерін экологияландыру: қалдықтарды тазалау және залалсыздандыру, металдарды тотығудан сақтау. Қоршаған ортадағы химиялық заттарды нормаға келтіру. Қоршаған ортаның химиялық жағдайын бақылау.

Химия, биология, география пәндерінің оқу бағдарламаларының барлық мүмкіндіктерін оқып, зерттеу оқушылардың пәнаралық байланысты экологиялық білім мен тәрбие берудің зерттеуші моделінде комплексті түрде жүзеге асырудың кестесін жасауға мүмкіндік берді [4].

Оқушыларға экологиялық тәрбие беруде мектепте оқытылатын әр пәннің өзіндік ерекшелігі болатындығы сияқты, пәнаралық байланыс арқылы биология, химия, география, физика т.б. сабақтарында өзіндік ерекшеліктері бар. Оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру ісін мектеп тәжірибесінде жаратылыстану ғылымдары арқылы іске асыру қазіргі уақытта дәстүрге айналады. Биология, география, химия, физика т.б. пәндерде оқушы бойына табиғатты қорғауға баулитын сан түрлі тәсілдері оятудан гөрі табиғат туралы білім фактілерін жинақтап беру басым.

Мәселен, пәнаралық байланыс арқылы экологиялық тәрбие беру мақсатында жүргізіліп жүрген физика сабақтарына тоқталайық. 8-шы сынып оқушыларына физика курсының «Газдардағы, сұйықтардағы, қатты денелердегі диффузия» тақырыбына өткізілетін сабақты қарастыруға болады. Бұл сабақта физикасына көп көңіл бөлінбей диффузия құбылысы арқылы экологиялық тәрбие беру мақсатында, оның экологиялық мазмұнына басқа пәндермен, табиғатпен байланысына, оны қорғауға баса көңіл бөлінеді. Бұл сабақта өсімдіктерге, жануарларға және топырақ қалай ластанатынын көрсету керек. Мысалы, географиядан «Атмосфералық таза ауаны сақтау тәсілі», «Биосфераға адамның ықпалы», биологиядан «Клеткаға заттардың түсуі», «Өсімдіктердің өмір сүру жағдайы». Осы тақырыптарға байланысты оқушыларға көрнекілік жасап, соны жетік түсіндіру керек. Соңғы кезде көп пайдаланып жүрген дәстүрлі емес сабақ түрлері (лекция, конференция, пікірталас, семинар, т.б.) мұғалімдерге шығармашылықпен жұмыс істеудің көптеген мүмкіндіктерін ашып берді. Семинар сабақта оқушылар алған білімінің тиянақты екенін көрсетіп, берілген сұрақтарды шешуге белсене қатысады [5].

Экологиялық тәрбие беру практикасында ойын әдістері көп қолданылуда.

Экологиялық ойын – экологиялық білім берудің бір формасы. Ұстаздық тәжірибеде және түрлі жарияланымдарда ойынға қатысты көптеген термин түсініктер бар: (ұйымдық, іс-қимылдық, ойын, оқыту ойыны, педагогтық ойын, еліктеу ойыны, іскерлік ойын, рөлдік ойын, т.с.с.).

Экологиялық рөлдік ойын – экологиялық іс-әрекеттердің әлеуметтік мазмұнын, моделдеуге негізделген экологиялық ойын түрі. Ойынға қатысушылар белгілі бір рөлдерде ойнайды. Бұл ойынға қатысушыларды шын өмір жағдайына жақындата түседі. Рөлдік ойынды өткізу арнайы дайындықты талап етеді. Өйткені, болашақ мамандар өздерінің мамандықтары төңірегінде білімдерін жетілдіруі тиіс. «Космостық экспедиция» ойынын жүргізуге болады. Яғни, белгісіз ғаламшардан келген ғылыми топ біздің планетамыз туралы есеп беруге тиісті. Оған қоса экспедиция мүшелерін жердегі адамдармен қандай да бір байланыс жасауға тыйым салады. Экспедиция құрамына зоолог, ботаник, геолог, физик, химик, океанолог, палентолог кіреді.

1. «Сот процесі» ойыны экологиялық құқықтану білімін игеруге бағытталған ойын түрі. Бұл ойын экологиялық апатқа жол бергенге завод әкімшіліктердегі сот процесін көрсетіп, ойналады. Қатысатындар: прокурор, қорғаушы, кінә тағушы, куәгерлер, эксперт. Көрсетілген ойын сөзсіз жоғары сынып оқушыларын оқытуда қолдануға болады.

2. «Табиғат қаласы» ойынына жоғарғы және орта сынып оқушылары, сондай-ақ мұғалімдер қатыса алады. Қалада төмендегідей мекемелер құрылады:

1. Ботаникалық бақ. Өсімдіктер туралы викториналар.
2. Зоопарк. Жануарлар туралы викториналар, суреттер галереясы.
3. Табиғат тақырыптарына арналған карталармен танысу.
4. Ертегілер әлемі. Табиғат туралы жұмбақтар шешіледі.
5. Концерт залы. Табиғат тақырыбына арналған шумақтар.
6. Көркемдік салоны. Сурет көрмесі.
7. Кітапхана. Табиғат туралы кітаптар көрмесі.

8. Табиғат үсті. Плакат, фотографиялармен иллюстрацияланған табиғат тақырыбындағы баяндамалар. Ойын соңында қорытындысы айтылып, мерекемен аяқталады [6].

ҚОРЫТЫНДЫ

Оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру мақсатында жүргізілген жұмыстың нәтижесі мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталып көрсетілгендей еліміздегі экологиялық жағдайлар кейбір жерлеріміздің экологиялық апат аймағына айналуы, экологиялық тәрбиеге байланысты, философиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге, әр түрлі табиғат қорғау туралы заңдарға талдау жасау, бұл мәселенің бірден пайда болмағанын, оның қоғам дамуы барысында адам мен табиғаттың қатынасы негізінде пайда болып, қазіргі кезеңде аса маңызды, дүние жүзіндегі мәселеге айналып отыр.

Экологиялық білім мен тәрбие беру жүйесі мүмкіндіктерін шешуде жалпы орта білім беретін пәндердің алатын орны ерекше. Барлық пәндерді экологиямен байланыстырып, пәнаралық байланыста жүргізілуі керек. Солардың ішіндегі экологиялық білім мен тәрбие беруде химия, биология пәнінің орны ерекше.

Экологиялық білім мен тәрбие берудің жәй күйі зерттеліп мына міндеттерді шешуге бағытталды:

- жоғары сыныптың бағдарламалары, оқулықтары, әдістемелік
- құралдардың оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие берудегі қазіргі жағдайын қарастыру;
- мұғалімдермен экологиялық тәрбие жұмыстарын жүргізу;
- экологиялық білім мен тәрбие үлгерімінің көрсеткіштерінің
- бастапқы және соңғы деңгейін анықтау.

Жоғарыда аталған міндеттерді шешу үшін биология пәнінен өткізілген сабақтардың, сыныптан тыс өткізілген жұмыстар негізінде, оқушыларға және мұғалімдерге сауалнама, КВН, оқушылардың шығармалары арқылы жүзеге асты.

Сыныптан тыс жұмыстар арқылы экологиялық білім мен тәрбие беру жұмысы мына бағыттарда жүргізілді: экологиялық апталық, факультатив сабақтар, экологиялық тақырыптағы әңгімелер.

Оқушылардың экологиялық тәрбиелілігін қалыптастыруға бағытталған сыныптан тыс жұмыстардың ішінде экологиялық апталықтың орны ерекше, себебі экологиялық білім беру жүйесінде апталықтар ерекше міндеттерді атқарады да оқушылар ат салысып қатысады. Еліміздің саяси экономикалық, мәдени, қоғамдық өміріндегі өзгерістерге сай білім беру ұйымдарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің барлық қызметін осы бағытта құруы заңды құбылыс. Себебі қоғам өзінің әлеуметтік –экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипатының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғарлауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білімі мол мамандарды қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Борицова Л.В., Виноградова Н.А. Пишем реферат, доклад, выпускную квалификационную работу. - М., 2000. – 128 с.

2. Вяткин Л.Г. Самостоятельная работа как фактор формирования профессиональных качеств учителя. - Саратов, 1975. - 278 с.

3. Джалилов А.Х., Досхожаев Д.Т. Основы учебно-исследовательской работы студентов. - Алматы: Мектеп, 1989. - 192 с.

4. Дәулетбекова Ж.Т. Оқушылардың оқу мотивтері – сапалы білім негізі. - Алматы, 2001. - 170 б.

5. К.Салпынова Экологиялық тәрбие берудің қазіргі жағдайы //География Казахстана и экология №3 2004 – 86.

6. Ғалымжанова М. “Мұғалімнің ақпараттық құзиреттілігін дамыту” Алматы, 2008.

ANTALYA KENT MERKEZİNDEKİ MİMARLIK MİRASININ KENT ESTETİĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN ÖNERİLER

PROPOSALS FOR THE INTERPRETATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF DOWNTOWN ANTALYA IN TERMS OF URBAN AESTHETICS

Kemal Reha KAVAS

Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, kemalkavas@akdeniz.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin güneybatısında, Akdeniz kıyısında bulunan ve zengin doğal ve kültürel mirasa sahip Antalya'da kent merkezindeki mimarlık mirasının kent estetiği bağlamında değerlendirilmesi için öneriler sunulmaktadır. Antalya, gelişen turizm sebebiyle 1980'lerden itibaren hızlı kentleşme sürecine maruz kalmış, tarihi dokusunda ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Böylece çağdaş kent merkezinde Antalya'nın tarihsel karakterini oluşturan, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin izlerini taşıyan ve kent surları, anıtsal yapılar ve sivil mimari dokudan oluşan mimarlık mirası, günlük yaşamda yeterli derecede hissedilemeyecek şekilde arka planda kalmıştır. Hızlı nüfus artışı yaşanan Antalya'da kentlinin söz konusu mirasın deneyiminden kopması, kentsel aidiyet ve kentlilik bilincinin korunmasına ve gelişmesine de engel olmaktadır. Bu probleme çözümler önermek için kentsel çevre estetik açıdan çözümlenmelidir. "Estetik," salt görsel güzelliğin ötesine geçen orijinal ve geniş anlamı ile duyumsallık bilimi olarak ele alınmalıdır. Beden kentsel çevreyi etkin bir şekilde ve tüm duyularıyla algıladığı ve kentsel çevrenin tüm tarihsel katmanları hakkında farkındalık geliştirdiği zaman kentli ile kent arasında anlamlı bir ilişki kurulmakta ve kent estetiği oluşmaktadır. Böylece kentsel çevre, duyuşsal ve mekânsal ilişkiler üzerinden kentsel anlam, tarihsel farkındalık ve aidiyet duygularını geliştiren interaktif bir ağ haline gelmektedir. Bu kuramsal altyapı üzerinden mimarlık mirasının değerlendirilmesine ve kent estetiğinin sağlanmasına dönük öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık, Miras, Kent, Estetik, Antalya.

Abstract

The objective of this study is to present proposals for the interpretation of architectural heritage in downtown Antalya in terms of urban aesthetics. Antalya, which is situated in the southwestern Mediterranean coast of Turkey, is quite rich in terms of natural and cultural heritage. Due to the development of tourism since 1980s, the city center has undergone a rapid process of urbanization and the historical urban tissue is degenerated. Therefore, in the contemporary city, the architectural heritage of the Hellenistic, Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman periods, which set up the historical character of the city, cannot be perceived effectively during daily life. This disengagement is an obstacle for the preservation and improvement of the sense of belonging and urban consciousness. In order to propose solutions to this problem, the urban environment should be interpreted from the viewpoint of aesthetics. Beyond merely visual beauty, "aesthetics" should be reconsidered in its original and widest meaning as the science of sensuality. A meaningful relation between the citizen and the city may be established and urban aesthetics can be realized when the body can perceive the urban environment actively and through all the senses by developing urban consciousness concerning all the historical layers of the city. In this way, the urban environment becomes an interactive web, which can improve the senses of belonging and consciousness through its sensual and spatial relationships. Proposals of this study are presented on this theoretical basis.

Keywords: Architecture, Heritage, City, Aesthetics, Antalya.

1. GİRİŞ

Mimarlık tarihi geçmiş toplumların mimari ürünlerini dönemlerinin siyasi, sosyal ve kültürel bağlamlarında değerlendirerek inceleyen ve bu yolla tarihteki toplumları çok boyutlu olarak anlamaya çalışan bir bilim dalıdır. Mimarlık tarihi bir uzmanlık alanı olduğu gibi mimarlık yetkisini kazandıran mimarlık lisans programlarında birçok dönemde bulunan derslerin genel adıdır. Hem bilimsel faaliyette hem de mimarların temel eğitiminde kentsel mekândaki mimari mirasın algılanması ve yorumlanması büyük önem taşır. Bu sebeple çok katmanlı bir tarihe sahip olan kentsel ortamın doğru anlaşılması, kent tarihine ilişkin farkındalık geliştirilmesi kentsel aidiyet duygusunun oluşmasında temel koşuldur.

Ülkemizde halen yerleşime sahne olan birçok il, ilçe veya belde merkezi tarihi çok derinlere dayanan antik yerleşimlerin üzerinde veya yakın çevresinde kuruludur. Bu merkezlerde gelişen sosyo-ekonomik gelişmeler ve yapılaşma faaliyetleriyle birlikte kentsel mekânda da önemli değişiklikler oluşmaktadır. Bu süreçte tarihi merkezler üzerinde kurulu olan kentler hızla yapılaşmaktadır. Yönetimi güç olan bu yapılaşma süreçleri sonucunda genelde tarihi kent dokuları özgün karakterlerini yitirmektedir. Antalya özetlenen sürece bir örnektir.

2.YÖNTEM

Mimarlık tarihi 18. Yüzyıldan itibaren sanat tarihi içerisinde doğmuş ve son yüzyıllık dönemde farklılaşarak müstakil bir disiplin haline gelmiştir¹. Bu ayrışmanın temel nedeni araştırma malzemesi olarak mimarlığın diğer sanatlardan farklı olarak sahip olduğu işlevselliştir². Araştırma malzemesindeki bu özgün durum özel yöntemsel yaklaşımları gerekli kılmıştır.

Mimarlık tarihi ve kuramı da, “üstü örtük” de olsa sanat tarihinden kaynaklanan iki temel tarih anlayışına dayalıdır³. İlk yaklaşım Rönesans’ın ünlü sanat tarihçisi Vasari’nin (1511-1574) öne sürdüğü, zirve ve dip kurgularından müteşekkil modeldir. Buna göre uygarlık, Antik Çağ ve Rönesans gibi belli dönemlerde zirve yapmış bunun dışında kalan dönemlerde çöküntüye uğramıştır. Sanat tarihi, zirve noktalarının eserlerini seçerek biçimsel çözümlerini yapar. İkinci yaklaşım Aydınlanma’da Hegel’in (1770-1831) tarih modelinden kaynaklanır. Buna göre uygarlık basitten karmaşığa doğrusal olarak ve bir istenç doğrultusunda evrilir. Wölfflin (1864-1945) sanatsal istenç ve değişimin tarihsel bağlamdan yalıtılmış biçimsel çözümler ile anlaşılacağını savunur⁴. Bu iki yöntem uzun süre hâkim olmuş, mimarlık eserleri kronolojik gelişmişlik düzeyleri ve önem sırasına oturtularak biçimsel özellikleriyle incelenmiştir. Özellikle 1950’lerden sonra mimarlık tarihçileri bu yönteme ciddi itirazlarda bulunmuş, mimarlığın salt biçime indirgenemeyeceği, işlevsel bir sanat olduğu için sosyal ve siyasi bağlamından ve içinde üretildiği kentten soyutlanmayacağı savunulmuştur⁵. Böylece mimarlık tarihi yeni yöntemler geliştirerek disiplinler özerkliğini elde etmiştir⁶. Bu çerçevede mimari mirasın kentsel bağlamında incelenmesi de temel bir gereklilik halini almıştır.

Bu yöntemsel tarih özeti temelinde bu çalışmanın yöntemi kentsel bağlamda ele alınan çevre estetiği kuramına dayanır. Bu kuramsal çerçevede çevre farklı öğelerin birbirleriyle etkileşime girdikleri bir ilişkiler ağı, estetik de algıya dayalı duyumsallığın bilimi olarak kabul edilmektedir. Çevre estetiği kavramlarına başvurularak çevresiyle algıya dayalı yoğun bir bütünleşme gerçekleştirerek kentsel aidiyeti inşa eden mimari miras örnekleri incelenmektedir. Çevre estetiği, “çevre” ve “estetik” kavramlarını kalıplaşmış dar anlamlarından daha geniş bir perspektifte değerlendiren interdisipliner bir alandır. Fenomenolojik düşünce temeli üzerinde yükselen çevre

¹ Kemal Reha Kavas, "An Evaluation of The 20th Century Perspectives of Architectural Historiography and The Research in Vernacular Architecture", Akdeniz Üniversitesi GSF Akdeniz Sanat Dergisi, 2010, ss.117-128.

² David Watkin, The Rise of Architectural History, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.

³ Alan Colquhoun, Mimari Eleştiri Yazıları, (çev. Ali Cengizkan), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990.

⁴ Heinrich Wölfflin, Sanat Tarihinin Temel Kavramları, (çev. Ahmet Cemal), Hayalperest Yayın, İstanbul, 2015.

⁵ H. Conway ve R. Roenisch, Understanding Architecture, an introduction to architecture and architectural history, Routledge, 1994.

⁶ Nancy Stieber, "Space, time and architectural history," Rethinking Architectural Historiography, D.Arnold, E.A.Ergut and B.T.Özkaya eds. Routledge, London and New York, 2006.

estetiği7 mimarlık, sanat tarihi ve diğer sosyal bilimlerle yakından ilgilidir. Bu perspektiften bakıldığında “çevre” doğa ve kültürün kaynaştığı, doğal ve kültürel öğelerin birbirlerini etkiledikleri bir ilişkiler ağıdır, “estetik” ise çevredeki duyuşsal ve katılımcı ilişkiler ağıının tümünü9 temsil eder. Estetik, salt görsel hoşluk durumu ile ilgili olmayıp insan bedeninin çevresel öğelerle duyuşsal, bedensel ve katılımcı bir birliktelik oluşturduğu her durumda gündeme gelir. Çevre estetiğinin insan-doğa ve insan-kent birlikteliğine getirdiği bütüncül bakış açısı mimarlığın tekil yapılar olarak değil, kentsel bağlamında algılanmasını gerektirir.

3.BULGULAR

Antalya yöresinin büyük kısmını içine alan antik bölgenin adı “çok uluslu” anlamındaki Pamphylia’dır10. Bu isimlendirme kentin bir çok uygarlığın kesişiminde geliştiğini anlatır. Pamphylia, batıda Lykia, doğuda Cilicia Trakheia ve kuzeyde Pisidia ile çevrilmiştir11. Kentin orijinal adı olan “Attaleia”, kurucu olarak kabul edilen Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos’dan (M.Ö. 158 – 138) gelmektedir12. Attaleia M.S. 3. Yüzyılda tam teşekküllü bir Roma kolonisi olmuştur13. Bizans döneminde gelindiğinde kent Doğu Akdeniz’in en önemli limanlarından biri haline gelmiştir14. Bizans döneminde kentte Türk ve Müslüman bir tüccar kolonisinin bulunduğu dair veriler vardır15. Kent 11. Yüzyıldan başlayarak Bizanslılar ile Türklerin mücadele sahasında kaldığından sürekli olarak el değiştirmiştir.16

Antalya’nın 1207’de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmesi17 13. Yüzyıl Akdeniz ticaretini ve Selçuklu ticari stratejilerini etkilemiştir. Özellikle I. Alaeddin Keykubad döneminde Venedik ve Ceneviz tüccarlarıyla yapılan anlaşmalar Doğu Akdeniz ticaretini şekillendirmiştir18. Bu dönemde Selçuklu siyasi sınırları Antalya’nın doğusunda Alanya’yı da kapsamış, hatta Anamur’a kadar uzanan kıyı ticareti Anadolu’nun kalkınmasını desteklemiştir19. Fakat 13. yüzyılın ortalarından itibaren Moğol işgali Anadolu’daki imar faaliyetlerini engellemiştir20. 13. yüzyılın sonlarında Antalya Hamidoğlu Beyliği idaresine geçmiştir21. Hamidoğulları döneminde Antalya’ya gelerek gözlemlerini kaydeden İbn Battuta Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler ve Batılı Tüccarları içeren kozmopolit nüfustan bahseder.22 1390 – 1427 arasında Osmanlı Devleti ile Tekelioğulları Beyliği’nin mücadele sahasında kalan Antalya, 1427’de kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.23 15. Yüzyıldan itibaren “Teke” sancağında bulunan kent 18. ve 19. yüzyıllarda Konya ve Karaman eyaletlerine bağlı sancak olarak idare edilmiş ve sonunda 1864’de ayrı bir vilayete dönüştürülmüştür.24

Kentin tarihsel mekânını anlayabilmek için surlar anahtardır. Helenistik dönemde şehrin tamamen surlarla çevrili olduğu düşünülür ve Antalya kent merkezini çevreleyen surların Helenistik dönemi takip eden Roma, Bizans ve Türk dönemlerinde birçok kez onarıldığı ve ilaveler yapıldığı bilinmektedir.25 Kent surlarına yapılan eklemelerden en çok bilineni ve günümüze ulaşanı M.S. 130’da kenti ziyaret eden Roma İmparatoru Hadrianus şerefine yapılan, kaynaklarda “Hadrianus Kapısı”, halk arasında da “Üçkapılar” olarak adlandırılan üç gözlü anıtsal kent kapısıdır26. Kent

7 Adam Sharr, Heidegger for Architects, Routledge, Taylor and Francis, London, 2007.

8Arnold Berleant, The Aesthetics of Environment, Temple University Press, Philadelphia, 1992, s.20.

9Arnold Berleant, Living in the Landscape: Toward an Aesthetics of Environment, The University Press of Kansas, Lawrence, 1997, s.33.

10Leyla Yılmaz, Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002, s.5.

11Strabon, Coğrafya, Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV),4. Baskı, Çev. A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2000, s. 191.

12Strabon, Coğrafya, Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV),4. Baskı, Çev. A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2000, s. 195.

13George Ewart Bean, Turkey’s Southern Shore, Londra, 1979, s.22.

14Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, Çev.: Y.Moran, İstanbul, 1994, s.207.

15Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.283.

16Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.650-660.

17Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.284-285.

18Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.143-146.

19Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, Çev.: Y.Moran, İstanbul, 1994, s.69.

20Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.64-65.

21Leyla Yılmaz, Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002, s.8.

22İsmet Parmaksızoğlu, İbn Battuta Seyhatnamesinden Seçmeler, Ankara, 1981, s.4.

23Hasan Moğol, Antalya Tarihi, Mehter Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 52-53.

24Leyla Yılmaz, Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002, s.9.

25Cemil Cahit Sönmez, Antalya Kent Kalesi’nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları. Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2009, s. 33-36.

26Leyla Yılmaz, Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002, s.5-6.

surları kentin tarihsel karakterinin baskın öğeleridir. Bu durum tarih boyunca kenti ziyaret eden İbn Battuta (14. yy.), Evliya Çelebi (17. yy.), Paul Lucas (18. yy.) gibi birçok gezgin tarafından kaydedilmiştir²⁷. Kent surlarının siyasi tarihle ilişkili olarak geçirdiği dönüşümün anlaşılmasına dönük öneriler, yazılı kaynaklar ile arkeolojik verilerin, duvar, burç, kapı vb. kalıntılarının çakıştırılması yöntemiyle ortaya konmaktadır²⁸. Kentin tarihsel makroformunu tanımlayan surlar 1935'lere kadar korunmuş fakat bu dönemde tahrip edilmiştir²⁹.

Surların yıkılması Antalya'nın tarihi kent merkezi sınırlarının dışına taşarak büyümesinin başlangıcıdır. Cumhuriyet döneminde Antalya kentte gerçekleşen büyümeyi anlamak için 1950-1960 arasındaki kentsel alan büyüklüklerine bakılabilir. 1950 yılında Antalya'nın yayılma alanı 270 hektar, nüfusu 27 515 olarak ölçülürken, 1960'da kentsel yayılma alanı 690 hektar, nüfus ise 50 908 olarak ölçülmüştür. 30 Antalya, gelişen turizm sebebiyle 1980'lerden itibaren hızlı kentleşme sürecine maruz kalmış, tarihi dokusunda ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Böylece çağdaş kent merkezinde Antalya'nın tarihsel karakterini oluşturan, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin izlerini taşıyan ve kent surları, anıtsal yapılar ve sivil mimari dokudan oluşan mimarlık mirası, günlük yaşamda yeterli derecede hissedilemeyecek şekilde arka planda kalmıştır. Hızlı nüfus artışı yaşanan Antalya'da kentlinin söz konusu mirasın deneyiminden kopması, kentsel aidiyet ve kentlilik bilincinin korunmasına ve gelişmesine de engel olmaktadır.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevre estetiği kuramı çerçevesinde kentli eğer kentsel değerleri ve mirası tüm duyularıyla hissederek kentsel çevreye etkin olarak katılırsa aidiyet geliştirir³¹ "Estetik" genelde çok dar kalıplara hapsedilen ama mimarlık ve kent için büyük potansiyeller taşıyan bir kavramdır. Estetik günlük hayatta salt "güzel" sözcüğünün eşanlamlısı olarak görülse de orijinal olarak "duyumsallık" / "duyumsal idrak bilimi" anlamına gelir³². Çağımız kentlerindeki aidiyet problemi de çevre estetiği kavramlarıyla çözümlenebilir. Günümüzde estetik toplumun sınırlı bir kesiminin faaliyet sahasına indirgiğinden kentsel çevreyle duyusal paylaşım, ve özellikle kentsel mekandaki mimari mirasa dair farkındalık azalmıştır³³. Estetiğin kentli için etkin duyusal katılım temelinde gerçekleşmediği durumda yapay ve suni olarak sözde "estetik" ortamlar tasarlanmakta, kentin derinlemesine duyumsanması ve algılanmasına imkan vermeyen bu kurgular ile yüzeysel ve görsel hoşluğa indirgenen ve kentsel çevre algısını tembelleştiren durumlar üretilmektedir³⁴.

Kent estetiği giydirme cepheler, suni şelaleler ve fiskiyeler ile değil kentli ile kentin tarihi, doğal ve kültürel katmanları arasında kurulan derin ilişkilerden doğar. Bu ilişkiler, kentliye etkin bir şekilde mimari mirası deneyimletmeyi sağlayan mimari ve kentsel tasarım yaklaşımlarıyla mümkün olabilir. Bu hedefler gerçekleştiğinde kentli kentin doğal, tarihsel, kültürel ve sanatsal boyutlarına karşı tam bir duyusal algı geliştirecek, kentli ile kent ayrılmaz bir bütün oluşturacak ve hedeflenen kentsel aidiyet oluşacaktır. Böylece "estetik" tekil binaları aşarak kentsel çevreye yayılabilir ve kent ruha sahip özgün ve anlamlı bir "yer" halini alabilir.

Mimarlık ve kentsel tasarım tek başlarına tüm problemleri çözümler de özellikle Antalya gibi tarihsel ruha sahip kentlerde "yer" hissinin üstüne çöreklenen tortular çevreye ve tarihe duyarlı mimari tasarım süreçleriyle ayıklanabilir. Kentsel çevredeki tarihsel çok katmanlılığın, doğal dokunun izlerini çağdaş mekânlara taşımak kentsel hafızayı diri tutarak aidiyet gelişimine katkı koyacaktır. Yerin ruhunu kavrayarak yapılacak yalın müdahaleler ile mekânda nicelik yerine

²⁷Cemil Cahit Sönmez, Antalya Kent Kalesi'nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları. Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2009, s. 23-33.

²⁸Cemil Cahit Sönmez, Antalya Kent Kalesi'nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları. Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2009.

²⁹Hüseyin Çimrin, Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar, I. Cilt., Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Antalya, 2006, s. 381.

Burhanettin Onat, Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden. İstanbul: ME-PA Aş. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 107.

³⁰ATSO, Şirket Kronolojisi. Doküman Projesi Çalışma Grubu Raporu. Kepez Belediyesi, Antalya, 2015.

³¹Jale Erzen, Çevre Estetiği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.111-112.

³²İsmail Tunalı, Estetik, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.13.

³³Jale Erzen, Çevre Estetiği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.126.

³⁴Jale Erzen, Çevre Estetiği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.126.

nitelik kolayca devreye girebilir.³⁵ Bu örnek mekânların kullanıcıları bir an olsun kentte mecburen yaşayan yığınlardan kentte tam anlamıyla “ikamet eden kentlilere” dönüştüğünde kentsel aidiyet güçlenmiş olacaktır.

Batılı dillerde tekil bir üstad-sanatçıyı niteleyen “archi-tect” kelimesine karşıt olarak dilimizdeki “mimar” kelimesi, kenti yaşanabilir kılan, “imar” ile yakından ilgilidir. Kent estetiği bugün orijinal anlamından sapan “imar” faaliyetin ayrılmaz parçasıdır. Kentsel aidiyetin sağlanması dilimizde, bilinçaltımızda ve mesleğimizin kelime kökünde saklıdır fakat maalesef değişik sebeplerle zaman içerisinde anlam kaymaları olduğundan “mimarlık” ve “imar” bugün mekânsal değer üretmekten çok doğal kaynakları tüketmeye dönük, sığ ve dar kalıplar ile değerlendirilmektedir. Eğer “kentli aidiyeti ve kent estetiği” kavramlarının içi doldurularak düşünülürse kentsel tasarım ve mimari tasarım alanlarında özgün katkılar gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmada ortaya konan kentsel problemlere çözümler önermek için kentsel çevre estetik açıdan çözümlenmelidir. “Estetik,” salt görsel güzelliğin ötesine geçen orijinal ve geniş anlamı ile duyumsallık bilimi olarak ele alınmalıdır. Beden kentsel çevreyi etkin bir şekilde ve tüm duyularıyla algıladığı ve kentsel çevrenin tüm tarihsel katmanları hakkında farkındalık geliştirdiği zaman kentli ile kent arasında anlamlı bir ilişki kurulmakta ve kent estetiği oluşmaktadır. Böylece kentsel çevre, duyusal ve mekânsal ilişkiler üzerinden kentsel anlam, tarihsel farkındalık ve aidiyet duygularını geliştiren interaktif bir ağ haline gelmektedir. Bu kuramsal altyapı üzerinden mekânsal tasarım, mimarlık mirasının değerlendirilmesine ve kent estetiğinin sağlanmasına dönük çok ölçekli bir araca dönüşebilir.

KAYNAKÇA

ATSO, Şirket Kronolojisi. Dokuma Projesi Çalışma Grubu Raporu. Kepez Belediyesi, Antalya, 2015.

BEAN, G.E., Turkey’s Southern Shore, Londra, 1979.

BERLEANT, A., The Aesthetics of Environment, Temple University Press, Philadelphia, 1992.

BERLEANT, A., Living in the Landscape: Toward an Aesthetics of Environment, The University Press of Kansas, Lawrence, 1997.

CAHEN, C., Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, Çev.: Y.Moran, İstanbul, 1994.

COLQUHOUN, A., Mimari Eleştiri Yazıları, (çev. Ali Cengizkan), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990.

CONWAY, H. & ROENISCH, R., Understanding Architecture, an introduction to architecture and architectural history , Routledge, 1994.

ÇİMRİN, H., Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem ve Anılar, I. Cilt., Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Antalya, 2006.

ERZEN, J., Çevre Estetiği, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006.

KAVAS, K.R., "An Evaluation of The 20th Century Perspectives of Architectural Historiography and The Research in Vernacular Architecture ", Akdeniz Üniversitesi GSF Akdeniz Sanat Dergisi, 2010, ss.117-128.

MOĞOL, H., Antalya Tarihi, Mehter Yayınevi, İstanbul, 1997.

MONEO, R., “Yerin Fısıltısı”, Any Seçmeler, Haluk Pamir (ed.),Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara, s.4-9.

ONAT, B., Bir Zamanlar Antalya: Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden. İstanbul: ME-PA Aş. Yayınları, İstanbul, 2000.

PARMAKSIZOĞLU, İ., İbn Battuta Seyhatnamesinden Seçmeler, Ankara, 1981.

SHARR, A., Heidegger for Architects, Routledge, Taylor and Francis, London, 2007.

³⁵Rafael Moneo, “Yerin Fısıltısı”, Any Seçmeler, Haluk Pamir (ed.),Mimarlar Derneği Yayınları, Ankara, s.4-9.

- SÖNMEZ, C. C., Antalya Kent Kalesi'nin Tarihi: Burçlar, Kapılar ve Sur Duvarları. Mimarlar Odası Antalya Şubesi Yayınları, Antalya, 2009.
- STIEBER, N., "Space, time and architectural history," Rethinking Architectural Historiography, D.Arnold, E.A.Ergut and B.T.Özkaya eds. Routledge, London and New York, 2006.
- STRABON, Coğrafya, Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV),4. Baskı, Çev. A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2000, s. 191.
- TUNALI, İ., Estetik, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- TURAN, O. Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- WATKIN, D., The Rise of Architectural History, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
- WÖLLFLIN, H., Sanat Tarihinin Temel Kavramları, (çev. Ahmet Cemal), Hayalperest Yayın, İstanbul, 2015.
- YILMAZ, L., Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002.

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ АУА БАССЕЙІНІН ЖАҚСАРТУ, АПТАП ЫСТЫҚТАН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЛАДА ҚАНДАЙ АҒАШТАРДЫ КӨБІРЕК ӨСІРУ КЕРЕК

WHICH SORT OF TREE SHOULD BE PLANTED TO REFRESH ALMATY'S AIR AND TO PROTECT
THE CITY AGAINST HOT WEATHER

KELES Nurmashuli Jaylibay

Kazakh State Women's Teacher Training University, E-mail: Bakobb @ mail.ru

HASENOVA Jumagul Kajibayevna

Kargalı Special Education School by Three Language For Skilled Kids

Аннотация

Алматы ауасын ластаушы негізгі көздердердің бірі- машиналар. Алматы қаласында 570 мың автокөлік тіркелген, ал қалаға күніне 170 мың автокөлік келіп кетеді. Солардың ішінде орташа есеппен 10500 машина тәулік бойы қозғалыста болады және олардың двигателі 5250 сағат бойы жұмыс істеп тұрады. Осы кезеңде 13125 литр жанармай жағылып, оған 39375 литр оттегі жұмсалынады (жағылады), ал бұл оттегімен 882-885 адам жыл бойы тыныс алар еді. Жетілген бір емен ағашының фотосинтезі процесінде жыл бойы шығарылған оттегімен 40-45 адам, ал аршаның шығарған оттегімен 20-25 адам тыныс алады. Сонымен бірге, емен ағашы 30-40 тонна, ал арша ағашы- 15-20 тонна шаң-тозаңды залалсыздандырады. Сондықтан аталған ағаштарды Алматы қаласында көптеп өсіру керек, оларды үйде, балконда, офистерде, университеттер және мектептер аудиторияларда өсіруге болады.

Кілттік сөздер: Алматы қаласының экологиясы, ауасын ластаушы газдар, залалсыздандыру жолдары, емен, арша өсірудің арзан әдістемесі.

Қоршаған ортаның кейінгі кезеңдердегі ең күшті өзгерістерінің бірі- *биосфераның әлемдік жылынуы*, яғни атмосфераның және гидросфераның біртіндеп, бірақ үздіксіз жылынуы. Бұл ғылымда және қоғамдық пікірде дәлелденген факт. БҰҰ мамандарының мәліметі және біздің пікіріміз бойынша, климаттың әлемдік жылынуының негізгі себептері:

Біріншіден- бұл адамзаттың тіршілік әрекеті нәтижесі. Адам баласы өндірісті, техниканы, транспортты зор қарқынмен дамытты, ауыл шаруашылығы интенсивтендірілді. Нәтижесінде атмосфераға “жылыжай эффекті” беретін CO₂, улы CO газдары, метан, күкірт пен азот оксидтері және басқада зиянды газдар заводтар мен жылу электростанциялары трубаларынан, автокөліктерден орасан көп мөлшерде шығарылуда. Мысалы, 1960-1990 жылдары ішінде ауаға шығарылған CO₂ және басқа газдар мөлшері 13%-ға артқан, 1991-2015 жылдары бұл процесс 2-4 есеге күшейген. Бұл биосфераның әлемдік жылынуын күшейте түсуде және де ауаны ластауда. Ал, ластанған ауа планетамызда жылына 7 млн. адамның өліміне себепкер болуда, ал жануарлар мен жәндіктерге, өсімдіктерге тигізген зиянды әсері жөнінде мәліметтер жоқ. Қыс айларында (2015 ж. желтоқсан), үлкен мегаполис қалаларда, мысалы Римде, Миланда улы тұман (*смог*) байқалды, ал Пекинде ауаның ластануы қалыпты деңгейден 20 есе жоғары болды, улы тұманның ұзақ сақталуына сәйкес ауаның ластануының «сары, қызғылт деңгейі» жарияланды. Қыс айларында Алматы қаласының ауа бассейнінде де түтінді тұман жиі болады.

Алматы қаласында ауа бассейнін ластаушы негізгі көздердің бірі- автокөліктерден шығарылатын улы газдар. Қазақстан бойынша 5 млн. 755 мың жеңіл автокөлік, ал Алматы қаласында 570 мың автокөлік тіркелген. Сырттан Алматыға күніне 170 мың автокөлік келіп кетеді. Соның ішінде орташа есеппен 10500 көлік қала ішінде тәулік бойы қозғалыста болады. Олардың әрқайсысы қозғалыста болып, әрі кептелісте 30 мин. тұрып қалса, аталған

көліктердің двигателі 5250 сағат бойы жұмыс істеп тұрады. Осы кезеңде 13125 литр жанармай жағылып, оған 39375 литр оттегі (O₂) жұмсалынады (жағылады), ал бұл оттегімен 882-885 адам жыл бойы тыныс алар еді. Алматы қаласында ағаштар көп өсіріледі, қала жасыл желекке бөленген. Дегенмен қалада қандай ағашты өсімдіктерді көбірек өсіру керек?

Жетілген бір емен өсімдігінің биіктігі 40-50 м болады, және ол 1000-1500 жыл өмір сүреді. Бір еменнің фотосинтезі процесінде жаз бойы шығарылған оттегі мөлшері 40-45 адамның жыл бойы, ал өсіп тұрған 1000 түп еменнің шығарған оттегімен 45000 адамның жаз бойы тыныс алуына жетеді екен. Сонымен қатар бір емен ағашы жыл бойы 30-40 тонна шаң-тозаңды залалсыздандырады және көктемнен күзге дейін микробтардың өсіп дамуын тежейді, немесе жояды екен.

Арша биіктігі 10-25 м болатын, 300-800 жыл өмір сүретін ағашты өсімдік. Жетілген бір аршаның шығарған оттегі мөлшері 20-25 адамның бір жыл тыныс алуына жетеді екен. Сонымен қатар арша бір жыл ішінде 15-20 тонна шаң-тозаңды залалсыздандырады. Сондықтан, емен және арша ағаштары қалалардың, әсіресе Алматы қаласының көшелерінде, парктерінде, скверлерінде көптеп егіліп өсірілгені жөн. Арша мен еменді үйде балконда, офистерде, университеттер мен мектептердің аудиторияларында 1-1,5 м биіктікке жеткенше өсіруге болады, ал бұл ағаштар бөлмелердің ауасын тазартады, микробтардың өсіп дамуын тежейді немесе жояды. Біздің зерттеу нәтижелеріне қарағанда, студенттер, оқушылар көп болатын аудиториялар-да, клиенттер көп болатын офистерде микробтар споралары және вирустар көбірек болады екен. Арша, емен ағаштарымен қатар акация, үйеңкі, бозарша (туя), терек т.б. ағаштарын өсіру керек. Сосын аталған ағашты өсімдіктерді далаға (топыраққа) отырғызуға болады (1,2 суреттер).

Алматы қаласына жаз айларында ыстық ауа (40-47⁰С) батыстан, табаны ашылған Үлкен Аралдан, оның маңайындағы құмдардан, және Жезқазған жақтан келеді. Сондықтан Алматы қаласымен Алтын Орда базары арасында 100 қатар, немесе оданда көп қатар емен, арша, бозарша (туя), акация, үйеңкі, терек ағаштары өсірілсе. Үйеңкі, қарағаш және терек ағаштарының арасы 5 метрден, осы ағаштар арасына арша, емен, бозарша, акация отырғызылса (олардың арасы 1,5 метрден). Мұндай қатарлап өсірілген ағаштар тізбегі тау етегінен басталып, 1-Алматының

1 сурет. Үйдегі балконда (3 этаж) өсірілген арша (горшоктарда), үйеңкі (үлкен баклажкада), арша (бірінші қатардағы стаканчиктерде), емен (екінші қатардағы стаканчиктерде).

2 сурет. Үйдегі балконда өсірілген арша өсімдігі

өсірілген ағаштар тізбегі тау етегінен басталып, 1-Алматының солтүстігіне қарай дуга болып жалғастырылса. Осылай өсірілген ағаштар

тізбегі Алматыға Арал теңізі жақтан келетін аптап ыстық ауаға барьер, кедергі болар еді. Үйеңкі, қарағаш және терек ағаштары тез өседі, сондықтан олар әдепкіде баяу өсетін емен, арша, бозарша (туя), акация ағаштарына көлеңке болып, олардың дұрыс өсуіне қолайлы микроклимат қалыптастырады.

Емен және арша өсімдіктерін тұқымынан өсіру әдістемелері [2,3]:

Емен тұқымдарын жинау, егуге дайындау, егу. Емен негізінен тұқымы арқылы көбейеді. Сәуір-мамыр айларында гүлдеп, қыркүйек-қазан айларында жеміс береді. Тұқымы жаңғақ, оны қыркүйек айында, жауын-шашын аз болып, ауа, топырақ құрғақ болған кезде жинаған дұрыс. Емен жаңғағын жинағанда оның қабығының шытынамағаны дұрыс. Шытынаған жағдайда ол жерлерге микробтар түсіп, ылғал болған жағдайда тұқымдарды шірітеді. Жиналған жаңғақ тұқымы 10-15 күн “жатыпсақталуы” керек, сосын егуге болады (3 сурет).

3 сурет. Емен өсімдігінің тұқымы – жаңғақ.

Тұқымдарды егу. Бұл үшін бір рет пайдаланатын (одноразовый) стакандар алынып, біреуінің түбін шприцтік инемен немесе бізбен теседі (3-5 рет), ал екіншісі тесілмейді. Тесілген стаканды тесілмеген стакан ішіне кигізеді, сосын көң араластырылған топырақпен, дұрысы гүлдер өсіруге арналған қара топырақты жергілікті топырақпен араластырып (ара қатнасы 1:1) толтырады, шамалы нығыздайды (гүл өсіруге арналған топырақтың сипаттамасы төменде келтірілген, қараңыз). Әрбір стаканға емен жаңғағы 3-ден себіледі. Беті топырақпен жабылады, бірақ тұқым тереңге түспеуі керек, беті жабылса болды, тереңдігі 0,8-1 см, сосын жаймен су құйылады. Топырақ тұрақты түрде ылғалды болуы керек, сонымен бірге тұқымның өнуі үшін оттегіде қажет. Ол үшін 1 күн өтіп, 2-ші күні әрбір стакандар суарылады, бірақ су көп құйылмауы керек. Нәтижесінде стакандағы топырақ ылғалды болады, әрі арасына ауа кіріп, бөрткен тұқымдар оттегімен қамтамасыз етіледі. Егілген емен тұқымы 40-65 күнде таяқша болып шығады. Бір мезгілде егілген жағдайдың өзінде әрбір стакандағы емен жаңғағы әртүрлі уақытта (45-80 күн аралығында) шығады және өсу жылдамдығы әртүрлі болады (4,5 суреттер).

Стакандарды толтыратын топырақ гүлді және басқа өсімдіктерді өсіруге пайдаланылатын әмбебап (универсальды) қоректік грунт, оның құрамы: төменгі және жоғарғы торфқа құм, керамзитті дренаж, доломитті ұн араластырылған, микроэлементтері бар комплексті минералды тыңайтқыштар қосылған. Топырақтағы өсімдіктерге сіңімді қоректік элементтер мөлшері (мг/кг): N- 350 мг/кг, P₂O₅- 300 мг/кг, K₂O- 450 мг/кг. Осы топырақты жергілікті топырақтармен салмағы немесе көлемі бойынша 1 : 1. есебімен араластырып, стакандарды, горшоктарды, баклашкаларды толтырып, емен, арша, үйеңкі, бозарша (туя), акация ағаштары тұқымдарын егіп өсіруге болады.

Стакандардағы емен өскіндерін күтіп-баптау. Күтіп-баптау шаралары – негізінен суару. Екі күн өтіп, 3-ші күні стакандағы өскіндер аздап суарылады. Егер стакандарға су көбірек құйылса емен тамырларына ауа жетіспегендіктен әлсіреп ауруға шалдығады, сосын өледі. Әрбір стаканға егілген, еменнің 3 жаңғақ тұқымының барлығы түгел шыға бермейді. Өйткені тұқымдардың табиғи жағдайдағы физиологиялық қасиеті, шығымдылығы әртүрлі. Сондықтан тұқым себілген стакандардың кейбіреулерінде бір өскіннен, көпшілігінде екеуден, аз бөлігінде 3-ден шыққан. Өскіндер шыққан стакандар терезеге жақын, күн сәулесі түсетін жерде столға орналастырып, қыс бойы күтіліп бапталады (4,5 суреттер). Осы әдістеме арқылы өте көп мөлшерде емен өскіндерін өсіріп дайындауға болады (4,5 суреттер) және бұл өте арзанға түседі.

4 сурет. Емен тұқымы әрбір стаканға үшеуден себілген жағдайда өніп шыққан өскіндер

5 сурет. | Емен тұқымынан осылай өте көп мөлшерде өскіндер өсіруге болады.

Аршаның тұқымдарын жинау және егу. Аршаның жеміс бүрі жидек пішіндес немесе шар тәріздес, 4-6 жапырақша бірігіп өскен, әрбір жапырақша түбінде бір дән бар. Ішіндегі дәні (тұқымы) қыркүйек айында піседі. Жеміс бүрі әдепкіде көкшілдеу болады (5 сурет, 1). Тұқым піскен кезде жапырақшалар қоңыр түсті болады да, жапырақшалар ашылып (5 сурет, 2), дәндер (4-5 тұқым) жерге түсіп шашылады. Сосын оны жинап алу өте қиын, өйткені дәндердің түсі топырақ тәріздес әрі майда (5 сурет, 3). Сондықтан

5 сурет. Арша өсімдігінің жеміс бүрі (1), ашылған жеміс бүрі жапырақшалары (2) және тұқымы (3).

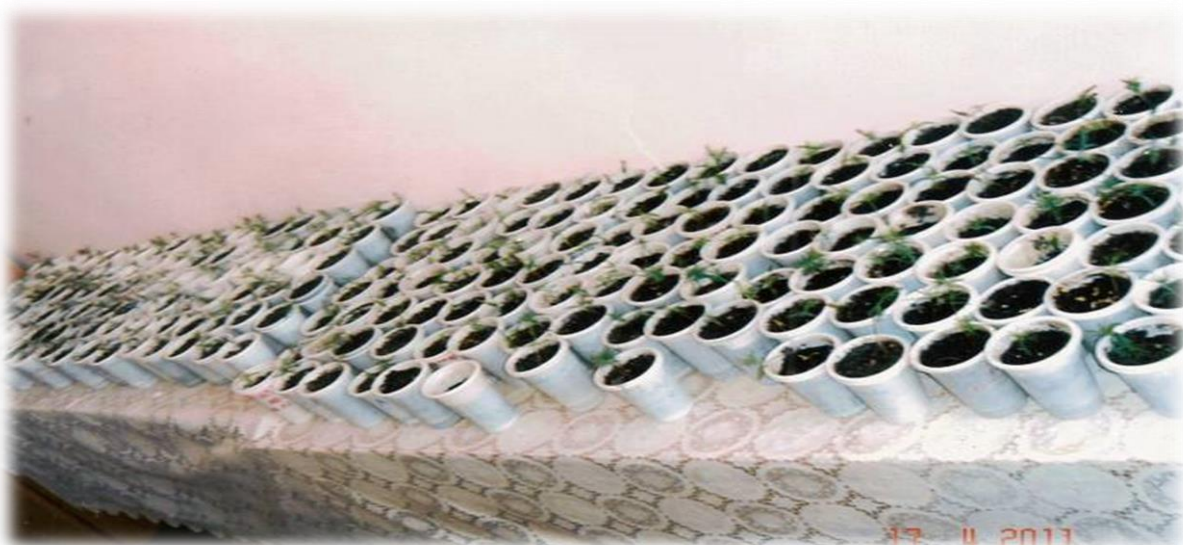
жеміс бүрі жапырақшалары ашылмай тұрғанда, шамалы қоңырқай түсті болғанда, қыркүйек, қазан айларында жинайды. Жиналған тұқым жетіліп піскенше 10 күн “*жатып сақталуы*” керек, сосын егуге болады.

Тұқымдарын егу. Бұл үшін бір рет пайдаланатын (одноразовый) стакандар алынып, біреуінің түбін шприцтік инемен немесе бізбен теседі (3-5 рет), ал екіншісі тесілмейді. Тесілген стаканды тесілмеген стакан ішіне кигізеді, сосын көң араластырылған топырақпен, дұрысы гүлдер өсіруге арналған кара топырақты жергілікті топырақпен араластырып (ара қатнасы 1:1) толтырады, шамалы нығыздайды. (Гүлдер өсіруге арналған кара топырақ

магазиндерде (базарларда) сатылады, және ол арзан). Әрбір стаканға арша тұқымы бесеуден себіледі; Беті топырақпен жабылады, бірақ тұқым тереңге түспеуі керек, беті жабылса болды, тереңдігі 0,8-1 см, сосын жаймен су құйылады. Топырақ тұрақты түрде ылғалды болуы керек, сонымен бірге тұқымның өнуі үшін оттегіде қажет. Ол үшін 2 күн өтіп, 3-ші күні әрбір стакандар суарылады, бірақ су көп құйылмауы керек. Нәтижесінде стакандағы топырақ ылғалды болады, әрі арасына ауа кіріп, бөрткен тұқымдар оттегімен қамтамасыз етіледі. Егілген арша тұқымы 40-45 күннен кейін екі ұрық жапырақты болып шығады (6,7 суреттер). **Өскіндерді күтіп-баптау.** Әрбір стаканға егілген аршаның 3-5 тұқымының барлығы түгел шыға бермейді. Өйткені тұқымдардың табиғи жағдайдағы физиологиялық қасиеті, шығымдылығы әртүрлі. Сондықтан тұқым себілген стакандардың кейбіреулерінде бір өскіннен, көпшілігінде екеуден, аз бөлігінде 3-5-ден шыққан (6,7 сурет). Өскіндер шыққан стакандар терезеге жақын, күн сәулесі түсетін жерде столға орналастырып, қыс бойы күтіліп бапталады.

6 сурет. Арша тұқымы әрбір стаканға бесеуден себілген жағдайда өніп шыққан өскіндер.

7 сурет. Арша тұқымын өте көп мөлшерде өскіндерді осылай көптеп өсіруге болады.

Күтіп-баптау шаралары – *негізінен суару*. Үш күн өтіп, 4-ші күні стакандағы өскіндер аздап суарылады (7 сурет). Егер стакандарға су көбірек құйылса арша тамырларына ауа жетіспегендіктен әлсіреп ауруға шалдығады, сосын өледі.

Пайдаланған әдебиеттер

[1]. Жайлыбай К.Н., Нұрмаш К.Н. Биологиялық экология (Оқулық). Алматы: Қыздар университеті. 2016.- 516 бет.

[2]. Жайлыбай К.Н. Емен, арша, акация, үйеңкі, бозарша, сирень өсірудің ең арзан әдістемесі және жастарды экологиялық патриотизмге тәрбиелеу. Алматы: Эверо. 2016.- 56 б.

[3]. Жайлыбай К.Н. Біздің мақсатымыз Елбасының “жасыл белдеу” идеясын жастар арқылы жүзеге асыру // “Айқын” газеті. 15.03.2014, № 46.

References

[1]. Zhailybay K.N., Nurmash N.K. Biologiyalych ekologiya (Okhulykh). Almaty: Khyzdar universytety. 2016.- 516 p.

[2]. Zhailybay K.N. Emen, arsha, akachya, uyenky, bozarsha, siren uesirudyn en arzan adistemesy zhane zhastardy ekologiyalych patrionymge tarbyelevu. Almany: Evero. 2016.- 56 p.

[3]. Zhalybay K.N. Bizdyn makhsatymys Elbasynyn “zhasyl beldeu” ideasyn zhastar arkhyly zhuzege asyru // “Aikhyn” gazety. 15.03.2014, № 46.

ВОПРОСЫ УЛУЧШЕНИЯ ВОЗДУШНОГО БАССЕЙНА АЛМАТЫ, ЗАЩИТА ОТ ЗНОЙНОЙ ЖАРЫ И КАКИЕ ДЕРЕВЬЯ СЛЕДУЕТ БОЛЬШЕ ВЫРАЩИВАТЬ В ГОРОДЕ

К.Н.Жайлыбай,

Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы

Ключевые слова: экологияг. Алматы, загрязняющие атмосферы газы, пути нейтрализации этих газов, самый дешевый способ выращивания дуба, можжевельника.

Аннотация. Одним из основных источников, загрязняющие атмосферы являются легковые и грузовые автомобили. В г. Алмате зарегистрирован 570 тыс. автомобилей, ежедневно в город приходит и уходит 170 тыс. машин. Из них в среднем 10500 автомобилей находится в состоянии круглосуточного движения и их двигатели работают в течение 5250 часов. В течение суток сжигаются 13125 литров горючего и на это расходуются 39375 литров кислорода. Этим кислородом может дышать 882-885 человек в течение года. Выделенные одним взрослым дубом в процессе фотосинтеза кислородом могут дышать 40-45 человек, выделенные можжевельником кислородом может дышать 20-25 человек в течение года. Кроме того, дуб нейтрализует 30-40 тонны, а можжевельник- 15-20 тонны пыли, вредных газов. Поэтому названных деревьев следует больше выращивать в городе, их можно выращивать в домиках, на балконе, в офисах, в аудиториях университетов и школ.

УГОЛОВНОЕ ПРАВО В УСЛОВИЯХ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

CRIMINAL LAW IN THE SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS

Mishiviy VLADIMIR (Владимир Мысливый)

Prof. Dr., Ukraine National Technical University / Национальный технический
доктор юридических наук, профессор «Киевский политехнический институт имени
Игоря Сикорского» университет Украины vladimir@mislivyy.com

Закономерности и тенденции глобализации современного общества актуализируют феномен его безопасности, что в определенной степени отражает трансформационные процессы в Украине.

Первый президент Академии наук Украины, великий мыслитель и ученый В. И. Вернадский отмечал, что перед человеком открывается огромное будущее, если он не будет использовать свой ум и труд на самоуничтожение. Как показывает современная ступень развития общества, осознания необходимости следования этому предостережению ученого, прогнозовавшему «ноосферу» [1, с. 577] как глобальную модель, цивилизационную концепцию будущего, человечеству пока еще не хватает, поскольку значительную часть интеллекта и его продукта людьми расходуется на производство средств самоуничтожения, терроризм, вооруженные агрессии и конфликты, гибридные и информационные войны в разных уголках планеты. Следует признать, что современный социум пока не готов к соблюдению принципов мирного сосуществования, созидания безопасного многополярного мирового сообщества как реализации вселенской идеи построения общества всеобщего разума, единственно пригодной цивилизационной модели будущего.

Парадоксальным феноменом начала третьего тысячелетия является перерастание научно-технической революции в научно-технологический прогресс, который, с одной стороны, раскрывает перед человечеством дальнейшие положительные перспективы его развития и одновременно, с другой, порождает различные негативные явления, связанные с возникновением новых опасных деликтов в результате использования его достижений.

При этом приоритеты уголовно-правовой политики борьбы с умышленной преступностью объективно снижают внимание общества к проблемам предупреждения неосторожных преступлений. Между тем, на фоне достижений научно-технологического прогресса преступная неосторожность, начиная со второй половины XX века, превратилась в глобальную социальную проблему, обнаружила особую опасность, за которую человечество платит большую и жесткую дань. Последствия аварии на химическом заводе в Бхопале (Индия), гибель космического корабля «Челленджер» (США), авария на «Чернобыльской АЭС» (Украина), катастрофа теплохода «Нахимов» (Россия), череда тяжких аварий на угольных шахтах мира составляют далеко не полный перечень техногенных трагедий, связанных с научно-техническим прогрессом, которые являются следствием нарушения технологической дисциплины, правил безопасности, профессионального невежества, широкого распространения правового нигилизма среди значительной части людей. Поэтому наряду с очевидными преимуществами научно-технологический прогресс ставит серьезные проблемы перед человечеством, связанные с возникновением чрезвычайных событий и катастроф, преодоление которых не дают веских оснований для оптимизма.

В этих условиях становится очевидным, что если уголовное право в конце прошлого века было призвано обеспечивать охрану общественных отношений в этой области путем

криминализации общественно опасных деяний в сфере взаимодействия человека и техники, то в современных условиях речь идет об увеличении правонарушений на другом, более высоком и сложном уровне – взаимодействия человека и технологий.

Уголовное право, выполняя функцию охраны общественных отношений в условиях научно-технологического прогресса, находит свое проявление при формировании всей системы уголовно-правовых норм, в том числе в отношении таких традиционных для каждой страны преступлений, как посягательства против собственности, которые в Украине составляют ежегодно более половины деяний в общей структуре преступности. При этом характерно, что именно в начале этого тысячелетия в действующем Уголовном кодексе Украины 2001 года (далее – УК) появляются новые составы преступлений, связанные с похищением различных видов энергии, в частности электрической и тепловой (статья 188¹ УК), мошенничеством с использованием электронно-вычислительной техники (часть 3 статьи 190 УК), умышленным повреждением объектов электроэнергетики (статья 194¹ УК), уже не говоря о разнообразии способов, средств и орудий совершения этих и других преступлений, связанных с применением при их совершении достижений современных технологий. К этим деяниям следует отнести и преступления, связанные с незаконным завладением транспортными средствами (статья 289 УК), необоснованно помещённых законодателем среди посягательств на безопасность эксплуатации транспорта, поскольку сегодня именно с применением современных технологий похищаются тысячи автомобилей, защищенных достаточно сложными техническими системами безопасности.

Анализ действующего уголовного законодательства и теории уголовного права, показывает, что процесс реформирования уголовного законодательства в части криминализации общественно опасных деяний, которые обуславливаются научно-технологическим прогрессом, как правило, реализуется путем:

- формирования в структуре уголовного законодательства самостоятельных групп преступлений (разделов, глав), посягающих на однородные общественные отношения;
- конструирования отдельных уголовно-правовых норм о преступлениях, которые размещаются в других различных разделах Особенной части уголовного законодательства;
- формулирования отдельных составов преступлений в различных самостоятельных нормах уголовного законодательства.

Так, действующий УК, исходя из теории родового объекта преступлений, предусмотрел такие новые разделы, как: «Преступления против общественной безопасности», «Преступления против безопасности производства», «Преступления против безопасности движения и эксплуатации транспорта», «Преступления в сфере использования электронно-вычислительных машин (компьютеров), систем и компьютерных сетей и сетей электросвязи», что повлекло появление значительного количества уголовно-правовых запретов, обусловленных научно-технологическим прогрессом.

Наглядным примером в этом отношении являются преступления против безопасности движения и эксплуатации транспорта, поскольку среди других опасных явлений, связанных с функционированием источников повышенной опасности, показатели жертв автомобилизации представляются ужасающими. Действительно, если за 1896 год в Великобритании было зарегистрировано всего два случая смерти в автомобильной аварии, а в 1899 году в США – один, то в середине прошлого века по данным британского исследователя Л. Г. Нормана в мире ежегодно в дорожно-транспортных происшествиях погибало около 100 000 человек [2, с. 17].

Сегодня по данным Организации Объединенных Наций в дорожно-транспортных происшествиях ежегодно погибает 1 миллион 200 тысяч человек [3]. В Украине в дорожно-транспортных происшествиях ежегодно гибнет около 3-4 тыс. человек. Удельный вес преступлений против безопасности дорожного движения составляет 97,2 % от других

нарушений на транспорте, а количество пострадавших в дорожных авариях во много раз превышает их количество на всех видах транспорта, вместе взятых.

При этом в Украине нет оснований для оптимистического прогноза по снижению аварийности, поскольку в отличие от наиболее развитых стран она не прошла «бума» автомобилизации, поскольку на тысячу граждан в стране приходится не более 160 автомобилей, что свидетельствует лишь о приближении к стадии «взрывного роста», которая продлится до насыщенности (300-400 автомобилей на 1000 человек).

Увеличение автопарка будет объективно обуславливать рост преступлений против безопасности дорожного движения, что требует безотлагательного совершенствования всех компонентов транспортной инфраструктуры и особенно влияющих на человеческий фактор, занимающий центральное место в аварийности. Этому должны способствовать и меры уголовно-правового воздействия, которые не всегда являются эффективными. Так, около 20 % дорожно-транспортных происшествий в Украине совершаются водителями в состоянии опьянения, однако УК Украины не предусматривает уголовной ответственности за управление транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического или иного опьянения.

Безопасность дорожного движения, на наш взгляд, должна быть составляющей национальной системы безопасности в целом, поскольку она представляет собой сложный феномен, требующий объединения усилий многих отраслей современных знаний и, в частности, юридической науки по углублению исследования природы и сущности преступной неосторожности, обоснованных оснований ответственности за указанные преступления, а также мер по их предупреждению.

Вместе с этим, некоторые уголовно-правовые нормы других разделов Уголовного кодекса Украины направлены на охрану отдельных конкретных общественных отношений в рамках определенного родового объекта, в частности такие деяния, как: несанкционированные действия с информацией, содержащейся в базе данных Государственного реестра избирателей, несанкционированное вмешательство в работу базы данных Государственного реестра избирателей (статья 158 УК), нарушение порядка ведения реестра владельцев именных ценных бумаг (статья 223² УК), незаконное вмешательство в работу автоматизированной системы документооборота суда (статья 376¹ УК) и некоторые другие.

Наконец, к наиболее типичным составам преступления последней указанной группы можно отнести мошенничество с использованием электронно-вычислительной техники (часть 3 статьи 190 УК). При этом характерно, что даже этот классический состав преступления против собственности не устоял перед изменениями, связанными с трансформацией общественных отношений, приведших к использованию в преступных целях достижений современных технологий.

Важнейшей функцией современного уголовного права в условиях развития научно-технологического прогресса, связанного с созданием, сбором, получением, хранением, использованием и другими формами обращения информации, следует считать уголовно-правовую охрану информационной безопасности. Такая охрана необходима прежде всего для того, чтобы технологические достижения в области информационных отношений не могли быть использованы во вред интересам общества.

Следует отметить, что статья 1 Уголовного кодекса Украины среди его задач «правового обеспечения охраны прав и свобод человека и гражданина, собственности, общественного порядка и общественной безопасности, окружающей среды, конституционного строя Украины» и других объектов охраны, к сожалению, не называет информационную безопасность, что, безусловно, не согласуется с положениями статьи 17 Конституции Украины, которая провозглашает, что защита суверенитета и территориальной целостности Украины, обеспечение ее экономической и информационной безопасности являются

важнейшими функциями государства. Характерно, что события последних лет в стране показывают, что уголовно-правовая незащищенность информационных отношений в определенной мере способствовала возникновению реальных угроз основам национальной безопасности государства.

Развитие и внедрение современных информационных технологий, информационных систем, средств и их инструментов для наиболее оптимального и эффективного функционирования общественных отношений во всех сферах его жизнедеятельности предусматривает создание более совершенного уровня учета, сущность и формы которого в современном измерении претерпели разительные изменения. Об этом наглядно свидетельствует дальнейшее создание электронных реестров как упорядоченной информационной системы о правовом, социальном, хозяйственном, экономическом и ином состоянии объектов, подлежащих учету в системе определенного уровня управления.

Анализ информации относительно возникновения и развития различных информационных систем, и в частности содержащих соответствующие реестры, показывает, что речь идет о таких из них, как: Государственный реестр физических лиц – плательщиков налогов и других обязательных платежей (1996 г.), Государственный реестр физических лиц – плательщиков налогов и других обязательных платежей (1996 г.) и, как уже было отмечено выше, Государственный реестр избирателей (2009 г.).

Достаточно разветвленная система информационных реестров создана Министерством юстиции Украины (Единый реестр доверенностей, удостоверенных в нотариальном порядке, Единый реестр запретов отчуждения объектов недвижимого имущества, Единый реестр нотариусов Украины, Реестр прав собственности на недвижимое имущество, Единый государственный реестр исполнительных производств, Государственный реестр актов гражданского состояния граждан, Единый реестр адвокатов и многие другие. В рамках государственных реестров функционируют также Единый государственный реестр судебных решений, Единый реестр досудебных расследований и иные важные государственные реестры.

В этой связи возникает необходимость выбора оптимального подхода к вопросу криминализации деяний, связанных с незаконными (несанкционированными) действиями в отношении определенных реестров. Так, уже сегодня возникают ситуации, связанные с «взломом» государственных реестров, в частности прав на недвижимость и внесения изменений на право владения последней, что свидетельствует о реальной возможности такими деяниями причинить существенный вред законным правам и интересам граждан.

Реализация функций уголовного права в Уголовном кодексе Украины должна находить свое проявление через оптимальное отображение родового объекта как систему однородных уголовно-правовых норм в определенной сфере, в частности связанных с информационными технологиями и телекоммуникациями. Так, УК Украины предусматривает Раздел XVI «Преступления в сфере использования электронно-вычислительных машин (компьютеров), систем и компьютерных сетей, и сетей электросвязи», который на сегодня содержит шесть уголовно-правовых норм.

Такое их количество, как, впрочем, и содержание, не только не является оптимальным для охраны информационного поля, особенностей порядка доступа к информации в этой системе, а также незаконного вмешательства в телекоммуникации, но и вызывает необоснованную конкуренцию между некоторыми из них. Кроме того, при формулировании названия этого раздела не использован в полной мере герменевтический метод, а потому не совсем точно определяется родовый объект, представляются излишне усложненными названия отдельных уголовно-правовых норм.

В связи с этим, вполне обоснованными являются высказываемые учеными предложения в части определения названия данного раздела Уголовного кодекса Украины как «Преступления против информационной безопасности и информационных технологий».

Эффективность применения уголовно-правовых норм в качестве инструмента уголовной ответственности и средств предупреждения преступлений во многом предопределяется степенью разработанности и совершенства современной парадигмы общественных отношений в той или иной сфере. Именно в этом контексте, на наш взгляд, существует необходимость системного подхода социальных наук к определению структуры информационных общественных отношений, которые, как представляется, не имеют в уголовно-правовом аспекте четкой модели, которая была бы достаточной основой для оптимального формирования направлений уголовно-правовой охраны информационной безопасности.

Современное уголовное право призвано играть более активную роль в решении такой сложной проблемы, как борьба с кибернетической преступностью, которая является на сегодня одним из наиболее опасных феноменов преступного поведения, связанного с развитием информационных технологий, и в особенности с функционированием информационных сетей.

Особую общественную опасность кибернетическая преступность, прежде всего, представляет в сфере экономических и хозяйственных отношений. Следует отметить, что по данным правоохранительных структур Украины около 40 % этих деяний составляют преступления, связанные с мошенничеством в сфере Интернет торговли. Еще более пристального внимания заслуживают оценки американских специалистов, по мнению которых преступники, действующие в пространстве Интернет, похищают ежегодно информацию, включая тайную, конфиденциальную и коммерческую, более чем на 10 млрд. долларов США, которую продают заинтересованным лицам.

В настоящее время в Украине, как и в мире в целом, отсутствует достоверная система репрезентативной уголовно-правовой или судебной статистики, которая бы давала возможность представить объективную картину кибернетической преступности, не существует также научно-обоснованных методов сбора и обработки ее статистических показателей. Очевидно, что в определённой степени это связано с отсутствием в национальном уголовном законодательстве, а также в законодательстве ряда других стран мира совершенной системы уголовно-правовых норм в сфере противодействия кибернетической преступности. Также нуждается в обобщении практика применения существующего уголовного законодательства в этой сфере.

Одной из неотложных задач уголовного законодательства в Украине, как и других государствах мира, в условиях быстрого распространения кибернетической преступности является разработка и своевременное принятие уголовно-правовых норм, направленных на предотвращение этого опасного явления. Разумеется, что решение этой задачи может быть достигнуто в рамках тесного международного сотрудничества. Очевидно, что на сегодня уголовное право не имеет достаточного опыта в решении задач, связанных с эффективной защитой информационного пространства, что, однако, требует тем большей концентрации усилий в этом направлении, а также использования опыта наиболее развитых демократических государств мира.

Таким образом, учитывая современное состояние информационных отношений, требуется уточнение методологического подхода к построению более обоснованной системы уголовно-правовых норм, содержание которых должно быть ориентировано на охрану таких объектов, как: информационный ресурс как материальный субстрат информационных отношений; функционирование информационного ресурса, его особенности и порядок доступа к нему; телекоммуникации и информационные технологии. Очевидно, что уголовное право с учетом дальнейшего законотворческого процесса в этой сфере должно учитывать процессы

конвергенции, интеграции и гармонизации информационных отношений, обусловленных научно-технологическим прогрессом.

Предпосылкой обоснованного расширения уголовно-правовой материи в условиях научно-технологического прогресса является своевременное определение общественной опасности соответствующих негативных социальных явлений, дифференциация уголовной ответственности, определение ее объема и границ, что позволяет законодателю формировать обоснованную систему отдельных видов и составов преступлений, определить их объективные и субъективные признаки, а также установить оптимальные санкции за их совершение.

В этом отношении необходимо отметить, что теории уголовного права необходимо выработать оптимальные подходы и методологию построения и структурирования соответствующих уголовно-правовых норм, появление которых вполне ожидаемо в обозримом будущем.

Наука уголовного права должна способствовать обоснованному отражению в структуре уголовного законодательства Украины системы норм, направленных на уголовно-правовую охрану, регулирование и предупреждение преступных посягательств, и в таких сферах, как: интеллектуальная собственность, транспортная инфраструктура, информационные технологии и телекоммуникации, энергетика и экология.

Повышенного внимания со стороны уголовного права требуют такие отрасли современных знаний и практической деятельности, как биомедицина, генетика, биоинженерия, поскольку они связаны с возможными глобальными негативными последствиями воздействия на человеческую природу.

В этом же близком по сущности сегменте следует рассматривать необходимость уголовно-правовой охраны человечества от возможных революционных достижений в области робототехники, которая, стремясь к созданию искусственного интеллекта, создает реальную угрозу конкуренции, а возможно и замены человечества кибернетическим разумом.

Наконец, как мы уже отмечали, современная борьба за многополярность мира, которая в сущности опирается на возможности использования достижений научно-технологического прогресса в области создания оружия и других средств массового поражения, создает исключительную угрозу для судьбы человеческой цивилизации в целом, поскольку отсутствует система международных уголовно-правовых норм, процедурных средств, институтов и международных правоохранительных структур, способных гарантировать и обеспечивать безопасность и правопорядок в мире.

Общеизвестно, что научная мысль чаще достигает плодотворных результатов на взаимодействии смежных наук, и юридическая наука в этом отношении не является исключением. Итак, сама методология научного познания дает основание для вывода, что наука уголовного права должна постоянно быть предметом как критического анализа, так и использования ее достижений вместе со смежными отраслями знаний для своевременного реагирования на состояние и соответствие тех парадигм, идей и взглядов, которые порождаются научно технологическим прогрессом. В целом же социальная функция уголовного права в условиях научно-технологического прогресса должна, в первую очередь, способствовать предотвращению общественно опасных посягательств и их последствий в различных сферах жизнедеятельности общества, а как результат служить формированию единой безопасной планетарной цивилизации.

Литература

1. Большая советская энциклопедия (в 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е. – М. : «Советская энциклопедия», 1975. – т. 21. – ст. 1717. – 600 с.

2. Норман Л. Г. Несчастные случаи на дорожном транспорте. Эпидемиология, меры борьбы и профилактика. Всемирная Организация Здравоохранения. – Женева, 1962. – 151 с.
3. Глобальный план осуществления Десятилетия действий по обеспечению безопасности дорожного движения 2011-2020 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.who.int/roadsafety/decade_of_action/plan/ru/.

SEVMEK ZAMANI FİLMİ BAĞLAMINDA ÖZNEİN YİTİMİ SORUNU ÜZERİNE BİR BAKIŞ

A LOOK AT THE LOSS OF THE SUBJECT PROBLEM AS PART OF 'TIME TO LOVE'

Eda ÇAKMAKKAYA

Araştırma Görevlisi, Erzurum Teknik Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, eda.cakmakkaya@erzurum.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın asıl amacı yapısalcı ekolün ortaya koyduğu biçimiyle öznenin yitimselliği sorununu değerlendirmektir. İçerisinde bulunduğu yapı tarafından belirlenen öznenin özgür iradesi tartışmalı bir noktaya taşınmış olmaktadır. Bu bağlamda yapısalcı ekolün içerisinde yer alan ve göstergebilimin temsilcilerinden birisi olan Roland Barthes'ın kuramı temele alınarak 'özne'nin ne ölçüde 'özne' olduğu irdelenmeye çalışılacaktır. Barthes'ın da dillendirdiği gibi her şey bir göstergedir. Ve gösterge olmaklığıyla kendinden başka bir şeyin varlığını sürdürmek adına orda bulunmaktadır. Göstergenin varlığı başka varlık içindir. Barthes bunu 'söylen' (mit) kavramıyla açıklamaya çalışır. Metin Erksan'ın yönetmenliğini yaptığı 'Sevmek Zamani' adlı sinema filmi çözümlenmeye çalışılacak ve öznenin yitimselliği sorunu değerlendirilecektir. Özneyi kendi yapan nedir, ne ölçüde kendi hür iradesiyle hareket etmektedir, içinde bulunduğu yapıca belirlenmek suretiyle söz konusu yapının sınırlarını çizdiği alanda hareket etmekte mi özgürdür gibi soruların cevabı aranacaktır. Öngörüyorum ki, özneyi özne yapan en temel özellik yapı olmakla beraber, yapının öngördüğü çerçevede özne kendine bir hareket alanı bulabilecektir.

Anahtar kelimeler: Özne, belirlenim, göstergebilim, Barthes, Sevmek Zamani

Abstract

The main purpose of this study is to assess the problem of longevity of the subject in the way that structuralism has revealed. The free will of the subject determined by the structure in which it is located has been moved to a controversial point. In this context, the theory of Roland Barthes, one of the representatives of semiotics, which is included in the structuralist model, will be taken as a basis to examine the extent to which the subject is the 'subject'. Everything is a display as Barthes has said. And as an indicator, he is there to maintain the existence of something other than himself. The presence of the existence is for another being. Barthes tries to explain this with the notion of 'myth'. The movie "Time to Love", directed by Metin Erksan, will be tried to be solved and the problem of longevity of the subject will be evaluated. What is the nature of self-making itself, to what extent is it acting with its own free will, by determining the structure in which it is located, the boundaries of the structure of the drawing will be sought. I anticipate that, along with being the most basic feature that makes subject matter the subject, the subject in the frame predicted by the act will find a space of motion for itself.

Keywords: subject, determination, semiology, Barthes, Time to Love

GİRİŞ

20.yüzyıldan itibaren yapısalcılık yaklaşımlarıyla karşı karşıyayızdır. Yapısalcılık Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde (Cevizci, 2003) bütünün parçalardan üstün ve onları belirleyen olduğu görüşünü iddia eden ve bu noktada hem sistemin hem öğeler arasındaki ilişkilerin yapısını açıklamaya çalışan felsefi bir teori olarak tanımlanır.

Erol Mutlu'nun İletişim Sözlüğü'nde (Mutlu, 1994) ise yapısalcılık çağdaş dilbilim yöntemlerine bağlı olarak kültürel öğeleri çözümleyen, yapıtı seçilen öğelerin birbirlerine olan ilişkileri kapsamında değerlendiren okuma biçimidir. Kavram olarak yapısalcılığı kullanmamış olmasına

karşın bu kuramın temellerinin Ferdianad de Saussure'ün (Saussure, 1976) kuramı ekseninde geliştiğini görürüz.

Göstergebilimin kurucularından biri olan Saussure bir dilbilimcidir ve asıl ilgi alanı da dilbilimdir. Bu nedenle gösteren ve gösterilen ile anlaşılabilirliğini düşündüğü gösterge kavramını yalnızca dil boyutunda işlemiştir. Gösteren bir işitimiş imgesi iken gösterilen bir kavrama işaret etmektedir. Daha doğrusu gösterilen bir kavramdır. Bu noktada Saussure geleneksel dil anlayışında devrim niteliğinde bir değişikliğe gitmiştir. Geleneksel anlayışta, dilbilimle ilgili çalışmalar ad ile nesne üzerinden ilerlemekte ve temel sorun ad ile nesnenin uyumu üzerinde odaklanmaktadır. Saussure ad yerine gösterge kavramını kullanmakta ve gösterge kavramının anlaşılabilirliği için onun nesnesine dönme gerekliliğini reddetmektedir. Böylece Saussure'de anlamın açığa çıkması için olguya dönme zorunluluğu ortadan kalkmış olur. Gösterge dil denilen sistem içerisinde diğer göstergelerle olan ilişkisiyle anlaşılan bir şeydir. Bir şeye bağlılık olan ve bir diğerine ayırımı koyandır. Dil bir yapıdır. Ve dil içerisinde konumlanan gösterge, dil denilen yapı içerisinde anlaşılır. Bu noktada dil aracılığıyla düşünen insan için düşüncenin dil tarafından belirlendiği iddiası karşımıza çıkmaktadır. Dil arka planda kalan, kendisine ulaşamadığımız bir yapıdır. Bu özgürlük sorununa bir karşı duruştur. Bu iddiaya karşın bu kuram toplumsal düzlemde Saussure'de gerekli yerini bulmaz. Saussure anlamlandırma sorununda okuyucuyu göz ardı eder. Okuyucunun kendi kimliği, konumu doğrultusunda gösterge ile kurduğu ilişkide, her bir okuyucunun ayrı ayrı yeni anlamlar ürettiğine vurgu yapmamıştır. Fakat asıl düğüm burada kendisini göstermektedir. Çünkü her bir okuma kendine göre konumlanmakta, kendine göre yeni kurgu üretmektedir. Kodlama ve paralelinde gelişen kod açıklama konusunda karşı kültürlerin varlığını ve dolayısıyla var olan ideolojik savaşımı görürüz. (Yavuz, 2005) .

Fiske gösterge kavramında Saussure'ün gittiği gösteren ile gösterilen ayırımında her bir gösterilenin de bir gösterge olmasından hareketle zincirleme bir çözüm yoluna gider. Fiske'nin bu zincirlenmiş göstergeleri durumu karmaşılaştırır ve sorgulama çeperini gittikçe derinleştirir. Her bir öğede hem bireysel özellikler göz önüne alınmak zorundadır artık, hem de kültürel, politik, dini, estetik, sanatsal öğeler. Göstergebilim üzerinde çalışan Fiske'nin şu belirlemesi Saussure'ün kuramını geliştirerek, kuramı politik düzleme aktardığını göstermekte ve bu belirleme bizim için kritik noktada durmaktadır: ' Hem gösterge ile onun mitleri ve yan anlamları arasındaki hem de gösterge ile kullanıcı arasındaki ilişki ideolojik bir ilişkidir... Biz göstergeleri kullanarak ideolojiye can verimiz ve onu yaşatırız, ancak aynı zamanda bu ideoloji ve ideolojik göstergelere verdiğimiz yanıtlar tarafından inşa ediliz.'

(Fiske, İrvan and Uzun, 1990 s.218) Yavaş yavaş gelişen yapısalılık için belki en önemli isimlerden biri salt yapıda kalmayarak, okuyucuyu ön plana alan yapı içerisinde okuyucunun konumunu belirlemeye çalışan Roland Barthes'dır. Barthes her şeyin bir gösterge olduğunu iddia etmektedir. Bu demektir ki hiçbir şey görüldüğü şey değildir, her şey aslında başka bir şeydir. Her bir ileti, bir başka iletiye denk düşmektedir. Barthes bu durumu gösterenin iki anlamı üzerinden verir: Düz Anlam ve Yan Anlam. Düz anlam ilk anda akla geleni vermektedir. Ve asıl anlamı oluşturan şey yan anlamda açığa çıkmaktadır. Yani gösterge üzerinden yapılacak olan zincirleme çözümlenmeler üzerinden. Yan anlamın belirleyiciliğini ortaya koyarken 'söylen' kavramından yararlanmaktadır. Söylen, mit, politik durumun yani aslında üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlayacak ilişkileri yerleştirecek olan düşünme ve yaşama biçimini sunar. (Barthes, Rifat and Rifat, 1993)

Marxist bakış açısıyla çözümlenme yapan Barthes için söylen egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir ve her bir ileti bu yönde işlemektedir. Barthes mitlerin tarihi doğallaştırdıklarını iddia etmektedir. Tarihsel olanın doğal olarak sunulması ölümlü iktidarın ölümsüzlüğüne yönelik atılmış bir hamle olarak onun iktidarını sağlamlaştırmak yolunda ilerlemektedir. Fakat her bir söylen ölümlüdür, değişir. İktidara paralel olarak söylen de kendini ona göre yeniden üretir.

1. BİR GÖSTERGE OLARAK METİN

Barthes'ın da dillendirdiği gibi her şey bir göstergedir. Ve gösterge olmaklığıyla, Eco'nun (Eco, 1982:135) belirttiği gibi yalandır, kendinden başka bir şeyin varlığını sürdürmek adına orda bulunmaktadır. Göstergenin varlığı başka varlık içindir. Barthes bunu 'söylen' (mit) kavramıyla açıklamaya çalışır. Barthes için anlam; düz anlam ve yan anlam düzeylerinde açığa çıkar. Düz anlam denilen düzey fiziksel olarak görünen düzleme gönderme yaparken, yan anlam ise, şey oluşturulurken nelerin nasıl bir araya getirildiğini göz önüne alarak nedenselliği ortaya koyar ki bu da asıl anlamı oluşturması nedeniyle politik durumun bir savunusu ya da yadsınması anlamına gelecektir. Sonuçta ne ve neden soruları nasıllık ile açığa çıkabilir sorulardır. Ve bu asıl anlamı ortaya koyan yan anlam çoğu zaman ilgili zamanın üretim ilişkileri üzerinden oluşmuş iktidarın, iktidarını süreklileştirebilmek ve daha da güçlendirebilmek adına, bu duruma uygun söylen üzerinden yürürken kimi zamansa elbette iktidara aykırı bir söylendir yürüyen. Her çağ kendi söylenini üretir ve iktidarın el değiştirmesiyle birlikte, iktidara koşut olarak söylen de değişir. Bu açılımla çeşitli gösterge bilimsel çözümler yapmış olan Barthes bu alanda yol açıcı olmuştur. Barthes yaptığı gösterge bilimsel çalışmalarla yoğun kitle kültürü eleştirilerini karşımıza çıkartmıştır. Bir reklam filmi, bir öykü, bir masal vs. gibi öğeler oluşturulma biçimleri ve verdikleri gizil anlamsallıklarında ilk anda aklımıza gelen işlevlerinden çok daha başka işlevleri üstlenmekte ve asıl görevleri bunlar olmaktadır. Örneğin reklamı yapılan ürün, ürünün tüketimini amaçlamakla birlikte; söz konusu reklam; ürünün sağladıklarıyla değil, istenilmesi istenildiği düşünülen şeylerin, istenilmesi istetlenen şeylerin, ürünün getirilerinin getirileri olarak sunulmakta ve bu noktada ürünün birincil işlevi onun promosyon yanıymış da asıl olan yanı bu getirinin getirisiyle insana yüklenecek olan kimlikteymiş gibi sunulmaktadır. Bu durum her türlü kültürel öge için geçerlidir. Böylece özne-yüklem gerçek konularının tersine çevrilmiş olur. Ürünün kullanımının insana bir yarar sağlamasından çok artık insana ürünün kendi özellikleri ve kullanım nedeni dışında özellikler, kimlikler yüklediği görülür. Böylece insan kendini tanımlamaktan kendi varoluşuna hakim olmaktan uzaklaşır, ve nesne ona varoluşunun anlamını vermeye başlamış olur. Sonuçta ürün, insanı tanımlayan olarak açığa çıkmaktadır ki bu tanımlar, iyi olduğu kabul görmüşlerle, hareket eder. Böylece nesneye, insan (özne) üzerindeki hakimiyeti yine insan (özne) tarafından kurdurularak, öznenin nesneleştirilmesi sürecine gerçeklik kazandırılır ki öznenin özne olduğunun yoğun vurgusuyla öznenin bu şekilde nesneleştirilmesi, öznenin kendi özgür iradesiyle hareket ettiği iddiası, yalnızca adlandırma ile yapılan tanımlama ve adlandırılanı adlandırılmışlığı doğrultusunda hareket etmesi adına güdümlü kılma, onun iktidarı teorik düzlemde karşı olsa dahi yaşamsal boyutta olumlamasını sağlayacaktır. Bu durumu açıklayan tek kavram vardır ki, o da ideolojidir. Böylece yaşam bilgeliği her kuram için tutarlılık adına vazgeçilmez bir ölçüt olarak karşımıza çıkar, aynı zamanda tutarlılığına karşın uygunluk sorunsalında da sigorta işlevi görürken, ahlakilik boyutunda da temel oluşturur.

Ve bu durum kendini en çok aşk denilen alanda gösterir belki. Herkesin yaşadığı, günlük ilişki ağının önemli bir yerinde durduğu ve biçimlendirilmeye en müsait alan olduğu gözetilirse bu hiç de şaşırtıcı değildir. Ele aldığımız film de bir aşkı konu edinir kendine. Yönetmenin seçimlerine baktığımızda bunu daha da aşikâr görebileceğiz. Çözümlemeye başlamadan önce neden böyle bir çözümlemeye gereksinim duyduğumuzu ve neden sinema filmi üzerinden hareket ettiğimizi belirtelim. Sinema filmini tercih etmemizin en önemli sebebi sinema sanatının bir noktada neredeyse bütün sanatları içinde barındırabilme olanağı ve zamandan bağımsız olarak kayıt altına alınmış olmasıdır. (Tecimer, Ö. 2005) Bir çözümlemeye gitmeyi anlamlı buluyoruz. Çünkü bir şey, yalnızca bir şey değildir. İnsani olan her şey, insan yarattığı olan her şey bir bütün olarak karşımızda durur. Bir sanat asla salt bir sanat yapıtı değildir. Bu, varlığın kendisinden ve kendisinden olduğu kadar da dışardan kaynaklanmaktadır. Onu algılayacak olan dışarıya bir başka alana dâhil olabilir. Bu ise algılananın ne olursa olsun bir diğer alana dâhil edilmesi ve orda anlam kazanması sürecini gösterir. Bir sanat yapıtı politikayı, kültürel öğeleri, dini ya da inançları, estetiği içerisinde barındırır. Ve kurguda ortaya konulmuş sarmal içerisinde her bir şey yeni bir anlam kazanır. Bunun zorunluluğu yaratıcının yaşarken içerisinde bulunduğu paradigmaya bağlı kalmak zorunluluğundan

ileri gelir. Bir paradigmaya bağlı kalmak ve seçimlerini bu paradigma içerisinde yapmak zorundadır, çünkü onu görmüştür. Hiçbir şeyi yoktan var etmek şansına sahip değildir. Yaratıcının yaratıcılığı yaptığı seçimlerde ve bu seçimleri nasıl bir araya getirdiğinde açığa çıkan bir süreçtir. Bu nedenle bir şey, yalnızca bir şey ya da salt bir şey değildir. Bir şey aynı zamanda başka bir şeydir ve her şey kendi ilişki ağında başka bir deyişle yapı içerisinde denk düştüğü yerleştirme ile anlamlanır. Tüm bunlar göz önüne alındığında ortada duran şeyin gerçek okumasını yapmak istiyorsak verilenin, göstergenin arkasındaki yapıya ve buna bağlı olarak da göstergenin arkasındaki gerçek anlama ulaşabiliriz. (Barthes, Barthes and Yücel, 2009)

Her şey bir metindir ve şeyi algılayanlar bu anlamda okuyucu olarak nitelendirilmelidir. Örneğin film için izleyici demektense okuyucu demek çok daha doğrudur. Çünkü izleyicilik alımlayıcıya bir edilgenlik atfetmekte buna karşın okuyuculuk alılmayana, alımladığı şeyi kendi bünyesine alarak onu yorumlama, onu anlamlandırma onu yeniden yaratma imkânını tanımaktadır. Barthes için izleyici sözcüğünü kullanmak egemenin söyleminin alımlayıcıyı edilgen kılmasının bir göstergesi olur. Öte yandan kavramın anlatamadığı, anlatsa dahi oluşturamadığı, açılım veremediği, olmasını istediği şeyi olmasını istediği gibi oluşturamadığı şey yine kavramlar üzerinden yeniden üretilmektedir. Kavramın, göstergenin, inceleme sonucunda ulaşacağımız gibi, içi boştur.

2. SEVMEK ZAMANI ÇÖZÜMLEME

Filmin (sevmek zamanı, 2016) girişinde bir resmin karşısında oturmuş müzik dinleyerek sigara içen bir adamı görürüz. Adı Halil'dir ve boyacılıkla, evlerin iç süslemelerini yapmakla uğraşmaktadır. Adı Meral olan burjuva sınıfına ait olan kadın, arkadaşlarıyla birlikte adaya tatile gelmiştir. Adam neden bir boyacıdır, kadınsa neden bir burjuva? Bir yaratı olarak karşımızda duran bu film de yönetmen sayısız meslek grubu içerisinde neden böyle bir seçim yapmıştır? Bu seçim birbiriyle savaşım içinde olan iki sınıf algısına göndermede bulunan seçimdir. Ve adamı kendi evinde, kendi resmini izlerken yakalar. Adam bir resme âşık olmuştur.

Bundan etkilenen kadınsa resminin yerine geçmek istemekte, artık kendisinin de bu aşkın içerisinde yer alacağını belirtmekte ve bunu oldukça lütüfkâr, her şeyin bu şekilde ilerleyeceğinden emin bir ifadeyle dillendirmektedir. Olması gereken budur, çünkü bir aşk böyle yaşanır. Barthes, bu durumda aşk söyleninin, aşkı bu şekilde yaşanması gereken bir şey olarak sunduğunu söyleyecektir. Althusser (Althusser, Alp and Özışık, 1978) içinse adı konmuş ve tanımlanmış bir aşk vardır ve iki şey arasındaki etkileşim kendiliğinden aşk olarak adlandırıldığı andan itibaren yaşanma biçimi belirlenmiştir. 'Adlandırma' ve buna güdümlü olarak 'çağırma' edimi, şeyi, durumu, olayı bu edimle tanımlanmış kılar ki, nasıllığı üzerinde düşünmek ya da nasıllığını seçmek, nasıllığına karar vermek diye bir şey kişisel olarak ortadan kalkmıştır; çünkü egemen ideoloji nelik, nasıllık üzerine gereken bildirimini vermiştir, zaten. Eğer bir labirentin içine girdiyseviz yürüyeceğiniz yollar çizilmiş olmakla birlikte farklı olasılıklarınız da yine aynı şekilde çizilmiştir. Değerler ve yaşanma biçimleri şablonlar olarak ortada durmaktadır, kişiye katılım sağlayan edilgin bir varlıkken, etken olarak gösterilendir. Böylece kadın ona mutluluğu vereceğine inanmaktadır. Tek taraflı bir aşk yalnızca hüznün verebilir bir insana, onun için. Adam kadını reddeder ve bu aşkın onu ilgilendirmedini, bu aşkın o resim ile kendisi arasında başladığını ve sonsuza kadar da süreceğini belirtir.

Aşkın mülkiyetinin kime ait olduğu tartışılır. Evet, film tamamen mülkiyet sorgulaması yapmaktadır. Ama bu defa alışık olmadığımız biçimde, kurgulanmış diyaloglarla, aşkın mülkiyetinin aidiyetliğini tartışır yönetmen. Böylece gösterge olarak bize verilmiş olanın ötesine geçebilir ve göstergenin arkasındaki anlamı yakalayabiliriz. Dolayısıyla bu varsayımsal durumda bir araya gelen kadın ve erkeğin bir araya gelme sebebi yalnızca kadın ve erkek olması üzerinden ve elbette ki kişilikler üzerinden yürür. Hiçbir zaman 'o' dolayısıyla acı çekmeyecek, terk edilmeyecek, o, sonsuza kadar öyle kalacak, bozulmayacaktır. Mükemmele yönelen bu arayış geleceği de garanti altına almak istemindedir. Aşkın mülkiyetini elinde bulundurmamak isteyen boyacımız böylece geleceğinin mülkiyetini de elinde bulunduracak ve yaşamını ister bir mutluluk isterse de mutsuzluk bünyesinde oluşsun yalnızca kendisine bağımlı kılacak olacaktır. Doğal olarak

bir ilişki içerisindeyken yaşayabileceklerini ikiliğin bütünlüğü içerisinde bulabilecektir ve bu yalnızca kendisine güdümlü olmaktan çıkmış bir durum olacaktır. Resmi tercih etmektedir çünkü o, bakışları sıcak, sevecen, dostça, sevgi dolu olan resim, kişiye her şeyinden bağımsız bakmıştır. Kötü, çirkin, pis, perişan haldeyken, sakalları uzamışken, resim onun özüne bakmıştır. Yönetmen iletişimin sözel olmayan yanı hakkında ayrıca bir eleştiri getirmiştir. Görselliğin fikir atfetmesi durumunda net bir eleştiri ortaya konulmamışken, görselliğin kimliği belirleyici atfi reddedilmiştir, buna karşın görselliğin fikir verici yanı kabul edilmiştir. Bu noktada aşk tek kişilikte yaşanabilir yoğunlukta bir duygu durumu olarak tanımlanmaktadır. Tek kişilikte veya birliktelikte yaşanacak olan aşkta açığa çıkan yoğunluk, iyilik, güzellik, üst düzeylikle konumlanan mutlulukta bir ezber bozumuna gidilir. Çünkü 'resim'; devinimsiz, cansız, değişmeyendir. Resim vardır ve varoluş içinde olmayandır, bu nedenle de etki sabittir. Çünkü 'asıl' devinimli, canlı, değişendir. Ve varoluş içinde olan olduğu için etki de değişkendir.

Kadın onun korktuğu için böyle söylediğini düşünmektedir. Adamın söylemi, kadının şimdiye kadar hiç karşılaşmadığı bir düşüncedir ve onu allak bullak etmeye yetmiştir. Adam korktuğunu kabul eder ve mutluluğunun ancak bu şekilde sonsuza değin süreceğini, kadınla resminin aynı şey olmadığını, yaşadıklarını kadınla değil resmiyle yaşadığını iddia etmektedir. Adam kadına âşık değildir, kadının resmine âşıktır. Adam kadını tanımamaktadır bile, o resmi tanımaktadır. Kadınla hiçbir şey paylaşmamış olmasına karşın resmiyle ne de çok şey paylaşmıştır. Sonunda kadın adamı ikna eder ve bir araya gelirler. Adam kadının babasıyla konuştuğunda, baba karakterinin tüm sıcaklığına karşın, adam kadına alıştığı hayatı veremeyeceği için bu aşkın bitimli olduğunu anlar ve kadına gideceğini söyler. Baba bu evliliğe müdahale etmeyeceğini ama yine de bu birlikteliğin onlara mutluluk getirmeyeceğini, yine de isterlerse evleneceklerini ve onlara maddi manevi her türlü destekte bulunacağını bildirir. Son, tüm çabalara karşın ayrılıktır ve bu durum aslında adam ve kadının ait oldukları sınıfsal ayırmadan kaynaklanmaktadır ki; iki insan da bu ayırımın bilinciyle ve bu durum karşısında karşılaşacakları her şeyi göze almışken, onlardan kaynaklı bir şey yokken ama onlardan kaynaklı olarak son, ayrılıktır. Onlardan kaynaklı bir şey yoktur; çünkü bu iki insan birbirlerinin toplum içerisindeki yerini bilerek ve kabullenerek bir araya gelmeye karar vermişlerdir. Onlar için hangi sınıfa ait olduklarının bir önemi yoktur. Ve yine de son tamamen onlardan kaynaklanmaktadır; çünkü onlar bir araya gelirken bir bütün olarak kendilerini de beraberlerinde taşıyacaklardır. Yan yana gelen bir kadın ve bir erkek değildir asla. Yan yana gelen kadın olma şeklini, erkek olma şeklini beraberinde getirirken ve yan yana gelme sebebi olarak ortaya koyarken, zorunlu bir biçimde iki sınıf da yan yana gelir. Burjuvazi ve işçi sınıfının bir bütün olmak şöyle dursun, karşı karşıya durmaktan başka bir seçeneği yoktur. İki insan yaşarken insan olmak, kadın ya da erkek olmak, şu ya da bu ırktan olmak, belirli bir sınıfa ait olmak vs. tüm bunlar dillendirilmese de, dillendirilmesinin hatalı olduğu düşünülse de bir insanın, o insan olmasını sağlayan nitelikler olarak bu iki bedenle birlikte getirecektir kendilerini. İçinde buldukları toplum insanı bu kriterlerle tanımlamaktadır.

Erksan'da okuyucu herhangi bir katharsise tabi tutulmaz. Okuyucu sorgulayıcı konumunda yer alır, bunu sağlayabilmek adına kamera açısı nispeten geniş alınmıştır. Bu noktada katharsis kurulmasını iyi ya da kötü olarak değerlendirme lüksüne sahip değiliz. Katharsis Aristoteles'te arınmanın bir aracı olarak tanımlanmış olmasına karşın (Aristoteles., Bywater and Murray, 1920), katharsisin değeri bağlamına göre anlam kazanacaktır. Bu bağlamsa bir şeyin olumlanmasına ya da olumsuzlanmasına dönük istemde karşılığını bulacaktır ki, katharsis arınma seviyesine getirilmeden kişiyi arınma gereksinimiyle sokağa da atabilme imkânına sahiptir. Bu nedenle katharsisin niteliği, değeri, anlamı yönetmenin tercihinde açığa çıkacak bir anlamdır. Her şey bir metindir ve bu nedenle alımlayıcıya okuyucu adını vermemiz gerekmektedir. Bu noktada yönetmenimizin bireysel yaratıcılığın her zaman bir tartışma konusu olduğu hususunda bir auteur olarak kabul edildiğini de belirtmeliyiz. (Güngör, 2014, Altınar, 2005). İzleyici kavramı alımlayıcıyı istenilene dönüştürülebilir bir varlık olarak varsaymak üzerinden oluşurken ve bu varsayımın gerçekliği doğrultusunda edimini ortaya koyarken; okuyucu kavramı alımlayıcıyı etken olarak kabul etmekte ve ona özneliğini, değiştirici, dönüştürücü, yeniden yaratan olma özelliğini tanımaktadır. Yazım

boyunca özellikle Halil ve Meral isimlerini kullanmaktan kaçındım. Çünkü ortada durmakta olan Halil ve Meral değil, bir işçi ile bir burjuvadır. Yalnızca insani bir dürtü olarak, yaşamsal olarak değerlendirilebilir olan aşk, yaşamsal olmak dışında her şeyin belirlenimi altına girmiştir. İnsanın doğal olmayabilecek durumlarına bağlı bir yaşanılabilir aşk vardır. Toplumsal yapı insan eliyle kurulmuştur ve değişkendir, ölümlüdür. Ama aşk kendisini her toplumsal yapı içerisinde göstermiştir ve bu nedenle yaşamsallığını mevcut yapıya güdümlenmesi sorunlu bir yandır. Bu noktada doğal bir edim olan aşk, doğal olmayan bir kurgulamanın koşullarına hapsedilerek anlamlanması nedeniyle ve bu anlamlama sisteminde ters etki yaratması nedeniyle bir bozuculuğa tabi olarak konumlanmıştır. Çünkü aşk ile belirli bir toplumsal yapıyı, bir ekonomik sistemi yan yana koyduğumuzda, toplumsal yapı tarihsel olarak olanken, aşk ona nispeten bu tarihin dışında durmaktadır. Bu durum Barthes'ın söylediği gibi tarihin doğallaştırılmasından, tarihsel olanın doğal olarak sunulmasından ileri gelmektedir ki bu söylenle mümkün kılınır. Doğal olmayanla doğal olanın yan yana getirilmesindeki aksaklıklar ve doğal olmayanın varlığının devamı onun doğallıkla örtülmesinden yani tarihin tarihsel olanın doğallaştırılmasından ileri gelmektedir. İki sınıf arasındaki çatışma, savaşım kendisini tüm dinamiklerde canlı kılmış, ideoloji kendisini bir sarmal halinde her yerde ortaya koymuştur. Film bir adam ve bir kadının savaşımı değil, proletarya ideolojisiyle burjuva ideolojisinin savaşımıdır.

Algı içerisinde kavram alınır, durum, olay içinde kavramla oynaştırılır ve dağılır. Bu tam anlamıyla anlamlandırma sisteminin yaşatılarak, 'öteki' ile oynaşarak bütün içerisinde öteki biçiminde konumlandırılmasıdır. Elimize aldığımız şey bir yaratı ürünü ise her bir ögenin bir başka anlamı vermek adına bilinçli olarak seçildiğini iddia etme hakkını kendimizde görebiliriz. Neden o değil de bu seçilmiştir? Sorusu buna olanak tanımaktadır. Her şeyi yönetmene yüklememek adına elbette ki bir toplumsal bilinç dışından bahsedilmesi önemlidir. Yaratı, yaratıyla anlam kazanıyorsa da bir kez yaratı olarak ortaya konduktan sonra o yapıyı artık okuyucusuna ait olacaktır.

SONUÇ

Sonuçta Erksan'ın bu yaratısını bir sınıf savaşımı olarak nitelendirebiliriz. Yönetmen kimi zaman iletişim kurarken bir bozgun oluşturmuş olmasına karşın kimi zaman uzlaşmaya dahil olmaktadır. Her şeyden önce herhangi bir karakteri iyi ya da kötü olarak konumlandırmamıştır. Birbirlerine âşık olan Halil ve Meral'in bir araya gelememeleri onların iyiliğinden ya da kötülüğünden değil ama tamamen ait oldukları sınıfların farklılığından ileri gelmektedir. Bir başka deyişle, bir araya gelmek istemelerine karşın bir araya gelememektedirler. Bunu onların kim olduklarının aslında kendilerinin değil ama içinde buldukları yapıların tayin ettikleri ve yaşam tarzlarını da dolayısıyla belirledikleri şeklinde yorumlayabiliriz. Bu noktada onlar tam anlamıyla hür iradeli birer özne olmaktan çok, ait oldukları yapının kendilerine sunduğu olanaklılık içinde birer özgür özneler olarak algılanabilir. Şunu da belirtmeliyim ki bu ait olunan yapılar ve bu yapıların mevcudiyeti tamamen olumsaldır ve zamanına bağlıdır. Son olarak yönetmenin söz konusu ettiği bireylerin, Barthes'ın kuramı çerçevesinde ele alındığında, belirlenmiş varlıklar olduğunu ve yine bu belirleme içinde tayin edilmiş alan içinde özgür birer birey oldukları okumasını yapabiliriz.

KAYNAKÇA

- Altınar, B. (2005). *Metin Erksan Sineması*. Bağcılar, İstanbul: Pan Yayınları
- Althusser, L., Alp, Y. and Özışık, M. (1978). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: Birikim Yay.
- Aristotle., Bywater, I. and Murray, G. (1920). *Aristotle On the art of poetry*. Oxford: Clarendon Press.
- Barthes, R., Rifat, M. and Rifat, S. (1993). *Göstergebilimsel serüven..* Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R., Barthes, R. and Yücel, T. (2009). *Yazının sıfır derecesi & yeni eleştirel denemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Can GÜNGÖR, A. (2014). Auteur Kuramı ve Metin ERKSAN Sineması. The Journal of Academic Social Science Studies, 9(Number: 30), pp.79-79.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Umberto, E. (1982) “Bir Göstergebilim Kuramının Sınırları ve Erekleri”, Çev. Gül Işık, Yazko Çeviri
- Fiske, J., İrvan, S. and Uzun, E. (1990). *İletişim çalışmalarına giriş* . Ankara: Ark.
- Mutlu, E. (1994). *İletişim sözlüğü*. Gaziosmanpaşa, Ankara: Ark Yayınevi.
- Saussure, F. (1976). *Genel Dilbilim dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurmu Yayınları.
- Erksan M. Sevmek zamanı. (1965). [DVD 2007] İstanbul, D Productions.
- Tecimer, Ö. (2005). Sinema Modern Mitoloji. İstanbul: Plan B Yay.
- Yavuz, S. (2005). *Medya ve izleyici*. Ankara: Vadi Yayınları.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ SİSTEMİNDE DURMUŞ HOCAOĞLU

THE PLACE OF DURMUŞ HOCAOĞLU IN TURKISH NATIONALISM

Mehmet Fatih DOĞRUCAN

Yrd.Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefesi
A.B.D. Öğretim Üyesi

ÖZET

Türk Milliyetçiliği fikir sisteminin özellikle 1980'den sonra nitelikli literatür ağırlığı ve entelektüel faaliyetleri yavaşlamıştır. Seçmen düzeyinde artan ilgiye rağmen, kendilerinden önceki faaliyetlerin mirasına oturan Türk Milliyetçiliğinin içerisinden ilim üretimi nadir ama nadide örneklerle karşımıza çıkar. Durmuş Hocaoğlu, gerek siyasi islama yönelttiği eleştirilerde, gerekse hakim ideolojilerin altında felsefi açmazı işaret etmekteki mahareti olsun, Türk Milliyetçiliğine çağdaş kavramlarla buluşturup, mirasyedi pozisyonundan çıkacakları fikri kodları işaret etmeyi başarmıştır. Bu bildiri, onun Türk Milliyetçiliği perspektifiyle döneme karşı sergilediği bir-iki kritik durumu işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Milliyetçilik, Siyasal İslamcılık, Durmuş Hocaoğlu, Sosyolojik Aidiyet

Abstract

It can be said that intellectual facilities and literary production over the systematic thought of Turkish Nationalism have slowed down since 1980. Despite of the increasing interest at the level of individual voters, Turkish nationalists, who owe much to the inheritance of previous facilities, have rarely made a significant contribution to the field. At this point, Durmuş Hocaoğlu can be regarded as an exceptional figure as his critical attitudes towards Political Islamism and philosophical predicaments of dominant ideologies. He has managed to build a contemporary conceptual framework for the Ideology of Turkish nationalism, through which he paved the way for the Turkish National literati to go beyond the heritage. This paper aims to give some of his critical approach to his period with the lenses of Turkish nationalism

Milliyetçilik fikri her ne kadar modernleşme olgusunun merkezinde bulunan bir başlangıç idesi olsa da daimi olarak ürkülen, önlem alınmaya çalışılan bir mesele olarak karşımıza çıkar. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın nedenlerini, sırf galip olmalarından dolayı belirleyen galip devletler, mağlup devletlerin ulusçu dayanak noktasını suçlu ilan etmişlerdi. Böylece galibiyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak adına tabiri caiz ise **öcü** olarak tanımlanabilecek bir **milliyetçilik** kavramı betimleyerek bunu negatif propaganda malzemesine çevirmişlerdi. Daimi olarak medya organlarında edebi eserlerde veya sanatsal birçok üründe milliyetçilik kavramını yerden yere vurmanın dayanılmaz cazibesi, tüm dünya elitizminin temel argümanlarını oluşturmaya başlamıştı ki, bu durum **toplum** veya **millet** kavramının **birey** karşısında mağlubiyetine dönüşmeye başlamıştı.

Elbette ki, liberal dünyanın devlet ideolojisinin ve onların kuşatıcılığının sebep olduğu bazı kırılma noktaları vardı. Mesela **Batılı** olmak ile **liberal** olmak neredeyse aynı anlama bürünmeye başlamıştı ve **liberal** kuşatıcılığın karşısında **Batılı** olmayan uluslar direnme noktasını ısrar ile **toplumcu öğretiler** vasıtasıyla korumaya çalışmaktaydı. Bunların arasında sosyalizm, nihai bir ütopya olarak komünizm, aidiyet duygusunun ve toplumculuk fikrinin en belirgin özelliği olan milliyetçilik fikri gelişmekte olan ülkelerde önemini korumaktaydı. Az gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler ise din ve bunu besleyecek coğrafya-nüfus merkezli refleksif yapı ile beraber bunun oluşturduğu bir aidiyet inşasından hareket ederek Batı dünyasına karşı duruş sergileme çabası gütmekteydi.¹

¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis yay., 1995, İstanbul, s. 195-202

Türkiye ise Milli Devlet idealleri üzerinde kurulmuş olmakla birlikte, dünyanın milliyetçilik rüzgarına karşı aldığı pozisyonunu takip etmekteydi. II. Dünya Savaşıyla beraber milliyetçilik kavramına karşı girilen yoğun propaganda faaliyetinden Türkiye de nasibini almıştı. Milliyetçi aydınların o dönem ki, ilk meselesi Batı tarzı milliyetçilikten Türk Milliyetçiliği kavramının farkını açıklama çabası olmuş ve kuzeyde yayılcı rejim amacı S.S.C.B'ye karşı, milliyetçiliğin bir aidiyet duygusu olarak korunması gerekliliğinin önemine vurgu yapmaya çalışmıştı. Edebiyat sahasında Peyami Safa, Hüseyin Nihal Atsız, medya çalışmaları sahasında daha sonraları Galip Erdem, Sosyolojide Erol Güngör gibi isimler bu çalışmalara örnek olarak verilebilir.

Ancak Milliyetçilik kavramsal hakimiyetini, teorik gelişimini 1980'den sonra kaybetmeye başladı. Duygusal veya refleksif biçimli bir milliyetçilik pratiği yükselirken, doktriner, rasyonel arayışları olan felsefe ile diyalog kurma ihtiyacı hisseden milliyetçilik kavramı, ya üretilmiş eserlerden öteye çok fazla geçmedi, yahut da popüler milliyetçilik tanımlarının üstüne entelektüel manada çıkamadı. Durmuş Hocaoğlu ise bu bakımdan bir kontrol ve direnç noktası gibi durmaktadır. Milliyetçi perspektifi ve felsefi algıları üzerinden geliştirdiği dinamik eleştiri, onu hem milliyetçilik kavramının felsefi argümanları ile buluşturmuş, hem bu kavramın rasyonalist arka planı üzerinden karşılaşacağı veya karşılaştığı muhasebeler ile ilişkiye sokmuştur. Mesela milliyetçi düşünce ekseninin daimi olarak ele aldığı problematik, milleti temsil edecek bir devlet organı ve bu organın devamlılık süresi veya süreci belirleyici bir pozisyona dönüşmüştür. İşte bu noktada Durmuş Hocaoğlu'nun milliyetçilik kavramı üzerinde düşünmüş olduğu teorik saha, ona devlet algısının devamlılığı hakkında öngörüselle bazı kaygılar da yüklemiştir. Örneğin vefat etmeden bir sene evvel vermiş olduğu bir söyleşide 2009 yılını Cumhuriyet'in bitiş senesi olduğunu ve 2023'te Cumhuriyet'in yüzüncü yılına öykünölmüş olursa da böyle bir devlet kalmayacağı kaygısını ifade ederek, tarihi pratiklerden örneklemiştir.² Emevi gibi milliyetçi temel üzerinde biçimlenmiş bir devletin ömrünün 86 yıl olmasından hareketle, aklında kalan bu bağdaştırmada, milleti temsil etmekten ziyade milletiyle kavga eden bir devletin hazin sonunun sosyolojik gerçeklik olduğunu vurgulamıştır.³

Esas problem ise Hocaoğlu'na göre, muhafazakâr kategori içerisinde tanımlanmaya çalışılan milliyetçilik kavramının muhafazakar yapılar tarafından kozmopolitize hale getirilmesi, devletin omurgasının da zayıflaması anlamına dönüşmeye başlamaktadır. Bu durum ise kendini daima kendi geleneği ışığında sorgulaması gereken muhafazakârın, geleneği oluşturan aydınlanma ekseninden, bu durumu çoğu zaman anlayamadığı için, kendi geleneğinden yani varoluşundan uzaklaşma hakikatini ortaya çıkarmıştır. Durmuş Hocaoğlu, tam bu noktada İbn-i Haldun'u anlayamayan muhafazakâr vurgusu yapmaktadır.⁴

Çünkü devlet prensibinin devamlılık ilkesi ve devletin ömrü konusunda sosyolojik eksiklikleri bulunan İslamcı düşüncenin sükut-u hayale uğramasının en önemli nedeni asabiye konusunda dogma sınırlarında kalmasıydı. Bu dogmatik ve sorgulanamaz yaklaşım ise milli kimlik yerine dini kimlik tesis etme çabası gütmekteydi. İşte bu sebeple İbn-i Haldun'u anlayamayan İslamcı yaklaşım, **milli kimlik** bilincinin **dini kimlik** bilincinin her daim önünde olacağı fikrini kavrayamamış bulunmaktaydı.⁵ Bu sebeple Durmuş Hocaoğlu'na göre de İttihad-ı İslam fikri çökme zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktaydı, kendileri bunu algılamasa bile.

Milli kimlik konusunda İslamcı düşüncenin kafa karışıklığına neredeyse her makalesinde işaret eden Hocaoğlu, özellikle, İslam anlayışında dahi milli bir betimleme biçimi tercih etmiş ve özellikle "Türk Müslümanlığı" konusunu vurgulama gerekliliği hissetmiştir. Hocaoğlu bu kavramı ele alış tarzında iki hususa dikkat çekmiştir. İlk husus Türk kavramından ürken muhafazakarların endişesine dikkat çekmek, ikinci husus ise Türk kavramına düşmanlık besleyen yapıların karşısında

² Durmuş HOCAOĞLU, "Durmuş Hocaoğlu ile Söyleşi" 2023 Dergisi, Eylül 2009, s.s.28-41, s. 28

³ A.g.s., s.29

⁴ A.g.s., s.30

⁵ A.g.s., s.30

“Türk Müslümanlığı” kavramını bir direnç noktası olarak politik-ideolojik referans biçimine çevirenlerin yarattığı kavram boşaltmasına dikkat çekmektedir.⁶

Durmuş Hocaoğlu, yaşadığı dönem itibarıyla sıklıkla kullanılan küreselleşme kavramına maruz kalmış ve toplumun milli duruş noktasını ortadan kaldırmaya çalışan ideolojik yapıların, bu kavramı evrenselmiş gibi bir dayatma ile sergilemesine sosyolojik karşı çıkış sergilemiştir. Öncelikle Hocaoğlu, herhangi beşeri bir meselenin, öncelikle kendi toplumsal boyutuyla pratik kazandığını açıklamaya çalışmıştır. Bu sebepten dolayıdır ki, **genel** manada kullanılan kavramları dahi kendine **özel** bir kategori alanında olduğu hatırlatmasıyla beraber kullanmıştır. Mesela Müslümanlık yerine Türk Müslümanlığı veya laiklik yerine Türk laikliği gibi kavramlarla, genel-geçer kabul edilen tanımların dahi, sosyo-kültürel arka planlarda büyük kırılmalara uğrayabileceğini, böylelikle aidiyet kavramında ulus faktörünün önemini işaret etmeye çalışmıştır.

Durmuş Hocaoğlu, rahmetli olmadan bir sene önce, bu tasvir ve yaklaşımı o dönem yeni yeni filizlenmeye başlayan çözüm süreci arayışlarının daha en başında bu meseleye bir yaklaşım sergilemektedir. Çünkü 2009 senesi, görsel veya işitsel medya organlarında ülkenin yetkin idare organları tarafından 36 etnik unsurun sayılmaya başladığı dönemlerdir. Yine o dönemler bu unsurların ortak özelliği olarak dini asabiye vurgusu özellikle medya ve idarede hakim yapılar tarafından dile getirilmekte ve toplum bu manada İttihad-ı İslam arayışına yöneltilmektedir. Durmuş Hocaoğlu bu eleştirisi ile **Çözüm Süreci** olarak adlandırılan sürecin niye kısır kalacağını ve devamlılığının olamayacağını bizlere İbn-i Halduncu bakış açısıyla bildirmektedir. Özellikle o dönem uygulanan politikanın karşısında olduğunu, bu politikanın gerekçelerinde sosyologlar yerine istihbaratçı olabilecek kişilerin fikirlerinin öncül yapıldığını işaret etmektedir.⁷ Mesela Türkiye’de etni-site çalışması yapan Peter Alford Andrews’ın 50 etnik yapı saydığını ve bunların ilk 20 sinin Türk olduğunu, bundan dolayı, bu coğrafyadan haberi olmadığı tespitinde bulunur.⁸ Durmuş Hocaoğlu Türk Milliyetçiliği perspektifinde görüş beyan ederken, onun milliyetçilik refleksi oryantalist faaliyetlerin de karşısında şekillenmektedir. Çünkü onun için, milliyetçilik için sosyoloji ve sosyoloji için rasyonel ilkeler, birbirini destekleyen argümanlar zinciridir.

Durmuş Hocaoğlu’nun bu manada Milliyetçilik prensibi rasyonel ve yasaları bulunan bir sosyal öğreti biçiminde tezahür bulmaktadır. Genelde milliyetçi düşünce merkezindeki ediplerin ve münevverlerin, ya geçmişi tekrarlayan söylemleri veya teoriden öteye gidemeyen ilgileri arasından Durmuş Hocaoğlu çok önemli bir farkla kendisini ortaya koymaktadır. Hocaoğlu bu yönüyle, teoriyi pratikte arayan, güncel hasılayı mevcut milliyetçi refleks karşısında değerlendiren tutum sahibi olmuş, bu nitelik ise onu dinamik bir milliyetçilik sınırlarına oturtmuştur. Dinamik milliyetçiliği ise daimi surette ikili bir muhakeme olarak zıtlarla giriştiği karşılaştırma eyleminde yeniden analiz edilmiş böylece, O, açık bir biçimde milliyetçi düşüncenin kontrol noktasına dönüşmüştür.

Durmuş Hocaoğlu milliyetçi refleks açısından diğer çağdaşlarından, din eksenli düşünce karşısında kritik geliştirmiş olmasıyla da ayrılır. Daimi olarak bu dünyaya ait kavramların İslamcı pratik tarafından ya karşıt düzleme oturtulması ya da eğilip bükülmesi sonucu ortaya koydukları iddialar hakkında hem bir felsefe uzmanı olarak düşünmüş hem de milliyetçi felsefe perspektifinde bir ayağını sabit tutarak, öbür ayağı ile bütün düşünce eksenlerini yoklamıştır.

KAYNAKÇA

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler-Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis yay., 1995, İstanbul

Durmuş Hocaoğlu, *Başbakan Türkiye’yi Nereye Götürüyor?*, 22.08.2009, I-III, kendi web sayfası, <http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=5557878>

⁶ Durmuş HOCAOĞLU, “Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar” Köprü Dergisi, Bahar 1999, Sayı 66, s.s. 08-23, s.8

⁷ Durmuş Hocaoğlu, *Başbakan Türkiye’yi Nereye Götürüyor?*, 22.08.2009, I-III, <http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=5557878>

⁸ A.g.m. I-III

Durmuş HOCAOĞLU, “**Durmuş Hocaoğlu ile Söyleşi**” 2023 Dergisi, Eylül 2009, s.s.28-41

Durmuş HOCAOĞLU, “**Türk Müslümanlığı Üzerine Bazı Notlar**” Köprü Dergisi, Bahar 1999, Sayı 66, s.s. 08-23

Durmuş Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme*, Selçuk yay., 1995, Ankara, [http://www.durmushocaoglu.com/data/kitap/laisizm/A_LMS_Kapak-s147_\[Kapak-Icindekiler-Onsoz-Bolum1-Bolum2\].pdf](http://www.durmushocaoglu.com/data/kitap/laisizm/A_LMS_Kapak-s147_[Kapak-Icindekiler-Onsoz-Bolum1-Bolum2].pdf)

DİNLERDE MESİH - MEHDİ ALGILARI VE SİYASİ YANSIMALARI

THE MAHDI-MESİH APPROACHES IN RELIGIONS AND POLITICAL REFLECTIONS

Bayram POLAT

Yrd. Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Özet

Hemen hemen bütün dinlerde bir kurtarıcı algısı bulunmaktadır. Bu algı daha çok insanların zor duruma düşmeleri ve bu zorluklardan kendi çabaları ile kurtulamayacakları düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insanlar kendileri adına olumsuzlukları olumluya çevirecek bir kurtarıcı beklemektedirler. Bu bildiride özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Mesih-Mehdi algısı üzerinde durularak, günümüzdeki siyasi yansımaları değinilecektir.

Abstract

Almost all religions have a savior perception. This perception is mainly due to the fact that people are in a difficult situation and that they will not be able to escape from their difficulties with their own efforts. That's why people are looking for a savior who can change things in their name. In this study, we will focus on the perception of the Messiah-Mahdi in Judaism, Christianity and Islam and analyse its reflection the today's politics.

GİRİŞ

İslam'da ve diğer bütün dinlerde araştırılıp, soruşturulması gereken konulardan biriside Mehdi-Mesih konusudur. Bu konu ile ilgili algı hemen hemen bütün dinlerde mevcut olduğu bilinmektedir. Bu algı daha çok insanların zor duruma düşmeleri ve bu zorluklardan kendi çabaları ile kurtulamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insanları kendileri ve toplumlarının aleyhine oluşan olumsuzlukları olumluya çevirecek ve kötü gidişatı durduracak bir kurtarıcı beklemektedirler (Adam, Katar, 2009, s. 50). Bu kurtarıcı olarak görülen kişiler karizmatik bir lider olarak da tasavvur edilmektedir. Farklı dinlerde farklı isimlerle "kurtarıcı" olarak görülen şahsiyetler, genel geçer bilinen ifade ile "Mehdi- Mesih" olarak ifade edilmektedir (Küçük, Tümer, Küçük, 2009, ss. 302-303).

Bu çalışmada bütün dinler ve toplumdaki mehdi algısından bahsederken, özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Mesih- Mehdi kavramı üzerinde durularak, bu dinlerde Mesih- Mehdi kavramlarının nasıl algılandığı, özelliklerinin ne olduğu ve ne zaman geleceği ile ilgili konular üzerinde durulacaktır. Diğer dinlerdeki Mesih kavramı İslamdaki Mehdi Kavramı ile ifade edilirken, Müslümanlar Mesih kelimesinden sadece Hz. İsa olarak bahsetmişlerdir. Ayrıca bu dinlere inananların Mesih – Mehdi'ye iman ve bu inancın sosyal ve siyasi hayatta yani günümüzde nasıl yansımalar ortaya koydukları üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken dinler tarihi metotları kullanılacak ve özellikle desciriptif yöntemle dinlerin temel kaynaklarında bu konu ile ilgili bilgiler objektif olarak ortaya konulacak ve değerlendirilecektir.

"Mehdi" kelimesi Arapçada "hidayet veren", "birine yol gösteren, doğru yola veya inanca sevk eden" (Batuk, 2003, ss. 135-136) anlamında kullanılmıştır. Yeni Gine yerlilerinde "kargo kültü", Amerikan yerlilerinde "Tsekabec" ve "Ghost-Danc", Azteklerde "Quetzalcoatl (Yeşil tüylü, kanatlı yılan)", Eski Mısırda Tanrı Ra'nın göndereceği "Amon veya Amen", Hinduizmde "Kalki (kirleri, günahları temizleyecek kişi)", Budizmde "Ayita -Maytreya (yenilmez, şefaatçi-merhametli, mesut, sevimli)", Zedüştilikte "Saoşyant (yardımcı), Yahudilikte "Meşiah (yağlanmış)" (Batuk, 2003, s. 67) , Hıristiyanlıkta Mesih kavramı Grekçe "Christos (hıristos)", latince Cristus

şeklinde ifade edilerek “İsa (Kurtarıcı)” kastedilmektedir (Sarıkçioğlu, 1997, ss. 13-16 ; (Batuk, 2003, s. 111).

Mesih-Mehdi inancının kökeni ile ilgili olarak ilk defa Sümerlerde ortaya çıktığı, daha sonra Babillilere ve oradan da Eski Mısır dinene geçerek geliştiği belirtilmektedir. Daha sonra ise Yahudiliğe geçtiği düşünülmektedir. Ancak Yahudilikteki Mesih inancının Zerdüştilikten geçtiği de ifade edilmektedir. Bir diğer görüş ise mehdi inancı her dinin kendi içinde, tarihi, psikolojik, siyasi ve sosyolojik şartlarına göre doğmuş ve gelişmiştir. Yani bir dindeki mehdi inancının diğer diğer dindeki Mehdi inancına hiç etkisi olmadığı kanaati de mevcuttur (Sarıkçioğlu, 1997, ss.16-17).

İlahi dinler olarak ifade edilen Mesih-Mehdi ile ilgili inanışın Yahudilikte Kral Davud özlemi ve Tanrı'nın Davud'a krallığının ebedi olacağı vadinin gelecekte de gerçekleşeceği düşüncesinden doğmuştur. Ayrıca Yahudilerin tarih boyunca yaşamış oldukları esaret ve sürgünlerinde etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Hıristiyanlıkta Mesih kavramı İsa'nın yeryüzüne yeniden gelişi yanı Tanrının yeniden yeryüzüne inmesi olarak algılanmıştır. İslamiyet'te ise Mehdi özellikle Dört halife döneminin sonuna tekabül eden iç karışıklıkların tarihi, siyasi sosyolojik ve psikolojik sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlk defa Sakafi tarafından Muhammed Hanefi adına kullanılmıştır (Sarıkçioğlu, 1997, s. 18). İsa ise Mehдинin yardımcısı olarak nitelendirilmiştir.

Mehdi- Mesih ile ilgili Zaman Tasavvurları

Mesih- Mehdi ilgili zaman tasavvurları bakıldığında bütün dinlerde ortak olan Mesih- Mehdi öncesi dönem, Mesih- Mehdi yaklaşmasının işaretleri, Mesih- Mehdi devrinin başlaması, Mesih- Mehdi döneminin Süresi, Mesih- Mehdi sonrası dönem olarak sınıflandırılabilir.

İlahi dinlerde Mesih- Mehdi öncesi dönemlerde Dünyayı tabii felaketlerin sarması, Ülkelerin yabancı istilalara maruz kalması iç karışıklıklar ve sosyal bozukluklar, dini inanç ve ibadetler çok zayıflayacak ve yok olacaktır (Sarıkçioğlu, 1997, s. 30).

Mesih- Mehdi döneminin yaklaşmasının işareti ise dünya harbini çıkması, olağanüstü doğal hadiseleri ve felaketleri görülmesidir.³¹ Mesih- Mehdi döneminin başlamasının işaretleri olarak Yıldızlarda ve güneşte özel durumların meydana gelmesi, evvelce tespit edilen sürenin dolması kutsal bir ay ve günün olması, Mesih- Mehdi düşmanların kısmen imha edilmesidir.

Mesih- Mehdi devrinin süresi ile ilgili olarak ilahi dinlerde ve bu dinlerin farklı anlayışlarında birbirine uymayan farklı zaman aralıklarından bahsedilmektedir. Yahudi literatürüne göre çeşitli süreler verilmiştir. Bu süre 400, 2000,1750, 70 veya 40 yıl olarak ifade edilmektedir. Hıristiyanlar ise genelde bin yıllık bir süre olarak ifade edilmektedir. Müslümanlar için ise 2, 3,5, 7, 8, 9, 10, 19,20, 24 veya 40 yıl olarak hadislerde ifade edilmektedir (Sarıkçioğlu, 1997, s. 35).

Mesih- Mehdi sonrası dönem ile ilgili olarak ise zaman tekrar kötüleşmeye başlayacak tabiatın ve sosyal hayatın düzeni tekrar bozulacak, dini inanış ve uygulamalar tekrar kaybolacak ve dünya kıyametle son bulacaktır. **Yahudilere** göre Mesih'in ölümü ile birlikte bütün insanlar da ölecek, dünyada yedi gün sessizlik olacak hiçbir canlı kalmayacak, belirli bir zaman sonra haşır ve hesap günü gelecektir. **Hıristiyanlara** göre Mesih'in bin yıllık hâkimiyetinden sonra şeytanın bağları çözülecek ve serbest bırakılacak ve tekrar taraftar toplayarak Hıristiyanlara saldıracak, Tanrı şeytani etkisiz hale getirecek ve askerlerini yok ederek, genel hesap ve haşır günü takip edecektir. Daha sonra yeni bir yer ve yeni bir gök kurulacaktır (Eliade,1993, ss. 64-66). **Müslümanlara** göre mehdiden sonra Yemende Kahtan'dan iyi idareci bir halef çıkacak olmayan ülkede karışıklıklar çıkacak ve dünyada küfür ve zulüm yayılacak, Kur'an kaybolacak ve insanlar putlara tapacak, Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak ve dünya harabeye dönecek Müslümanların sayısı azalacak hiçbir Müslüman kalmayınca kıyamet kopacaktır (Sarıkçioğlu, 1997, ss. 35-37).

Mesih- Mehdi döneminde doğal çevre ve mekan tasavvurlarına bakıldığında Düzeni bozulan kozmik varlıklar normale dönecek, toprak bereketlenecek, sular çoğalacak ve şifa kaynağı olacak, bazı dağlar ve sular Mesih- Mehdi ile özel ilişkilerinden dolayı kutsallık kazanacaktır. Mesih- Mehdi döneminde hayvanların tabiatları (vahşilik) değişecek, insanlara itaat edecek ve insanlara

zarar vermeyecektir. Yahudilere göre bin dağ üzerine yayılan büyük bir öküz kurban edilecek ve devir açılacaktır. Hıristiyanlarca kuzu Mesih'in sembolü, Aslan ise Mesih'in hâkimiyet sembolüdür. Şii Keysaniye mezhebine göre ise Mehdi Muhammed el Hanefiyi Redva dağında Aslan ve leopar korumaktadır (Sarıkcıoğlu, 1997, s. 50).

Mesih-Mehdi'nin gelmeden önce beklediği yerler

Yahudilikte Mesih gökte taht üzerinde oturmakta ve dünyayı idare edeceği zamanı beklemektedir. Hıristiyanlık Mesih'in ve İslam'da İsa'nın göğe yükseldiğine ve halen orada bulunduğu inanılmaktadır. Hıristiyanlar onun ahir zamanda gökten yeryüzüne ineceği ve bin yıllık tanrı krallığını Filistin'de kuracağına inanmaktadır. Müslümanlarca Şam'daki beyaz minareden yeryüzüne inecektir. Şiilere göre Mehdi ölmemiş ve gözden kaybolmuştur (Sarıkcıoğlu, 1997, s. 51).

Mesih-Mehdi'nin Yaşayacakları çevre

Yahudilerce Hıristiyanlara göre Mesih Kudüs'te yaşayacak, Müslümanlara göre Mehdi ise Medineli olacak ve Mekke'ye sığınacak vazifeye Kâbe den başlayacak, İbni Haldun'a göre Kudüs'te oturacağı belirtilmektedir. Buhara'dan çıkacak, Kudüs'te oturacaktır. Hicaz bölgesinde harp ederek Süfyanileri yenecek ve İstanbul'u fethedecektir. Faaliyet alana Arabistan ve Anadolu dur (Sarıkcıoğlu, 1997, ss. 52-53).

Mesih-Mehdi'nin Kimlikleri

Yahudilere göre Mesih Davud soyundan, adı İmmanuel (Allah bizimle) olacak, genç veya bakireden doğacağıdır. Betlehem de doğduğu adı menahem, babası hiskia, annesi Amiels dir. M.s. 66' daki ayaklanmayı yapmıştır. Hıristiyanlara göre ise bilinen İsa dır. Kendini şeytandan gizlemek için insan süretinde doğmuştur. Müslümanlarca mehdi ismi Ahmet veya Muhammet babası Abdullahtır Müstakbel. Peygamber soyundan olacağı ifade edilmektedir. Keysaniye mezhebine göre Muhammed Hanefi Oniki imam mezhebine göre Hasan el Askeri'nin oğludur. Samarra'da gizli yaşamıştır. Askeri Bizans prensesi Nergisle evlenmiştir. 12. İmam Muhammed mehdi doğmuştur(tarihi şahsiyet) (Sarıkcıoğlu, 1997, ss. 61-62).

Mesih-Mehdi'nin Varlık sıfatları

Bir insandır. Davud soyundan İlya soyundan mesh edildiği için kutsallık alacaktır. Hıristiyanlarda Meryem oğlu İsa'dır. Müslümanlarca peygamber soyundan ve ona benzeyecektir. Açık alınlı, kartal burunlu iri gözlü kaşları kavisli, dişleri parlak ve seyrek, yüzünde bir ben, sakalı sık ve omuzunda peygamberlik nişanı bulunacaktır. Orta boylu, uylukları uzun, rengi esmer yavaş yavaş konuşacak,30-40 yaşlarında başlayacak dindar ve tanrı sevgisi ve korkusu olacak, üzerinde pamuklu bir aba taşıyacak ilim ve hikmet sahibi olacak kuşlar ve diğer hayvanların dilinden anlayacaktır, İrşat kaynakları mensup oldukları dinlerin irşat kaynaklarıdır (Sarıkcıoğlu, 1997, ss. 66-69).

Mesih-Mehdi'nin Siyasi ve Sosyal faaliyetleri

Yahudilere göre Mesih Tanrı'nın yeryüzünde ki vekilidir. O bütün milletlere hakim olacaktır. Hakimiyetlerini kabul etmeyenleri cezalandıracaktır. Adil bir hükümdar olarak Davud'un tahtına oturacak, Roma'yı fethedecek, Habeşistan, Mısır ve Arapları vergiye bağlayacaktır. Hıristiyanlara göre Mesih eksik kalan görevini tamamlayacaktır. Müslümanlara göre ise dünya hakimi bir hükümdar olacak Mekke- Medine arasında Beyda mevkiinde kendisine hücum eden orduyu yenecek, Süfyanî ordusunu yok edecek, Bizans ordusunu mağlup ederek İstanbulu fethedecektir. Müslüman olmayanları İslama davet edecek, bunun için İslam'ı yayıncaya kadar savaşıacaktır (Sarıkcıoğlu, 1997, s. 81). Sulh, sükûn, adalet ve refah sağlanacak, büyük günahlar kalkacak, bereket, savaş aletleri ziraat eltine dönüşecektir. Dini faaliyetler dinlerin bütün kuralları uygulanacak, sünnetler yaygın olarak yaşanacak ve Peygamber gibi mucizeler gösterecektir(Sarıkcıoğlu, 1997, ss. 83).

Mesih-Mehdi'nin Öncüleri ve Yardımcıları

Yahudilikte İlyā (Eliyahu) Mesih'in başrahibi olacak elinde Harun'un asası olacaktır. Hıristiyanlıkta Yahya'dır yardımcıları ise havarilerdir. İslamiyet'te El Haris Bin Harrat bulunacak ve doğudan çıkacak siyah bayraklılardır. Şiilerce Muhammed Bin Hasan olduğuna göre mehdi ondan önce gelenler Hz. Aliye kadar sayılabilir. İsa en büyük yardımcıdır (Sarıkçioğlu, 1997, ss. 87-91).

Mesih-Mehdi'nin Düşmanları

Mesih'in düşmanları Yahudilerin düşmanları olacak fars kralları, Asurlular, Moablılar, Şit Oğulları, Ye'cüc ve Me'cüc dür. Hıristiyanlara göre Mesih'in düşmanı Deccal (muhalif herkes) anti-Christdir. Anti-Christ'in Yahudilerden biri olabileceği hakkında görüşler mevcuttur (Hallsell, 2003, s. 37). Müslümanlara göre ise Mehdi'nin düşmanları Süfyaniler, Bizans ve deccaldır. İbni-Arabiye göre 743 H/M 1342-43 de mehdinin çıkacağını söylemiştir. Deccal Şam ve Irak arasında Ha mevkiinde veya Merv Yahudileri arasından Horasanda, Kutat veya Matule'de çıkacaktır. Tek gözlü alnında kafir yazacak bir takım gizli güçlere sahip olacak, kıvrıkcık saçlı, ömrü 40 yıl, 40 ay ve kırk gün olacak ve İsa tarafından Kudüs'te öldürülecektir (Aydın, 2011, s. 114). Fakihlerde mehdinin düşmanıdır (Sarıkçioğlu, 1997, ss. 91-94).

Mesih-Mehdi'nin Sembolleri

Mesih'in sembolü olarak Yahudilikte Musa veya Harun'un sopası elinde olacak, Hıristiyanlarda İsa'nın elinde bir sopa olacak ve ölülerini diriltecek, haç olacaktır. Müslümanlara göre Hz. Muhammed'in kılıcı ve elbisesi üzerinde olacaktır (Sarıkçioğlu, 1997, ss. 103-105).

Mesih- Mehdi Anlayışının Siyasi yansımaları

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet de Mesih- Mehdi anlayışlarının siyasi yansımaları dikkat çekicidir. Bu yansımaları özellikle sosyal ve psikolojik sebeplerde etkilemiştir.

Yahudilerin tarih boyunca yaşamış oldukları sürgünler gördükleri zulümler mesih inancının ortaya çıkışında oldukça etkili olmuştur. Zaten Yahudi dinin temel esaslarına bakıldığında mesihçi bir din olduğu gözlemlenmektedir. Onlara göre mesih gelecek Yahudileri esaretten kurtaracak mabedi inşaa edecek, Nil ile fırat arasındaki vaad edilmiş topraklarda Yahudi devletini kuracaktır. Yani Yahudiler Tanrı tarafından vaad edilmiş topraklara yerleşeceklerdir (Adam, Katar, 2009, s.49).

Hıristiyanlar açısından bakıldığında Mesih İsa yani Tanrı yeryüzüne gelecek bin yıl sürecek olan tanrı krallığını kuracaktır. Tanrı yapamadığı yarım kalan işlerini tamamlayacaktır.

Müslümanlar açısından bakıldığında ise Mehdi gelecek bozulmuş olan kötü gidişatı durduracak, İslam'ı dünyaya hakim kılacak, domuzu öldürecek ve haçı kıracaktır. Hz. İsa mehdiye yardımcı olacak ve deccal öldürülecektir. Büyük bir savaşta düşmanlarını yok edecektir.

Siyasal olarak bakıldığında olayların geçtiği coğrafyanın Anadolu ve Ortadoğu görülmektedir. Yahudilerin vaad edilmiş topraklarını sınırları bakıldığında bu gayet açık ve net olarak görülmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek içinde her türlü tedbiri almakta geri kalmamaktadırlar. Özellikle İsrail devletinin kurulması ve kurulduktan sonraki süreçlere bakıldığında; uluslararası ilişkilerde İsrail Devletinin uygulamış oldukları açık ve gizli politikalarda bunu görmek mümkündür. Ortadoğu ve Türkiye coğrafyasında ortaya çıkan karışıklıklar terör olayları sosyal ve siyasi olaylarda İsrail devletini gizli yada açık desteğinin olmadığını söylemek oldukça zor görünmektedir. Çünkü vaad edilmiş toprak elde edilemiyorsa üzerinde yaşayanları rahatça yaşaması düşünülemez. Bunu içinde mümkünse bu coğrafyada sosyal ve karışıklıklar çıkarılarak bu ülkelerin kargaşaya sürüklenerek yıpratılması gerekmektedir.

Hıristiyanlar açısından bakıldığında Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve yayıldığı coğrafyanın İslam coğrafyası ve özellikle Ortadoğu ve Anadolu olduğu düşünülürse, bu coğrafyanın oldukça önemli olduğu görülmekte ve geçmişte yapılan haçlı seferleri, I. Dünya savaşı ve günümüzde Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen karışıklıklara bakıldığında bu olayların tesadüfen olduğu düşünülmemelidir (Polat, 2011, ss. 216-222). Bunun arkasında dini bir sebebin olduğu mutlaka

düşünülmelidir. Tanrının bin yıllık krallığının kurulması için bu coğrafyanın ele geçirilmesi ve tanrının gelişine hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesinde Türkler en büyük engel olarak görülmektedir (Öskan, 1998, s. 110). Bunda özellikle Evanjelizmin etkisi ve Evanjelik grupların katkısını unutmamak gerekir. Bunlar Milenyumcu hareketler olarak bilinmekte ve dünya siyasetinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bu anlamda pre- Milenyumcu hareketlerin bu coğrafyada karışıklıklar çıkararak tanrının gelişini kolaylaştırmaya çalıştıkları göz ardı edilmemelidir (Polat, (2008), s.139).

Müslümanlar açısından bakıldığında bozulan düzenin sağlanması için mehdî beklentisi ortaya çıkmış ve bir ihtiyaç haline geldiği düşüncesi özellikle Hz. Muhammed döneminden sonra ortaya çıkan iç karışıklıklar ve mezhepsel çatışmalar sonucunda daha da belirginleşmiştir. Özellikle sonradan Müslüman olanların kendi dinlerindeki kültürel birikimlerini Müslüman toplumuna aktarmaları sonucu ve peygambere ait olduğu iddia edilen çeşitli hadislerin uydurulması İslam dininin temel akidelerinde olmamasına rağmen bir kurtarıcı beklentilerine sebep olmuştur. Bunda ise ortaya çıkan siyasi karışıklar, daha sonra dini algıların değişmesine ve dini karışıklıklara mahal vermiştir. Sosyal hayat ve dini hayattaki bozulmalar ve farklı mezhep anlayışları bunu tetiklemiştir. Bu sebeple Şia ve Ehl-i Sünnet algıları ve bunlarla birlikte diğer mezhepsel çatışmalar sonucunda, insanlar kötü gidişata kendileri son veremeyince kendilerinin bu kötü gidişattan kurtaracak bir kurtarıcının geleceği beklentisine girmiştir. Özellikle önceki dinlerdeki Mesih- mehdî algısı İslam toplumunu etkilemiş, hatta mehdînin yanı sıra Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceği inancının doğmasına sebep olmuştur. Hatta daha da ileri gidilerek aslında İsa'nın ölmediği gökyüzüne Allah tarafından yükseltildiği yeniden geleceği inancı Kuran olmamasına rağmen yaygın hale gelmiştir. Böylece neredeyse Şii-Sünni ayrımı yapmaksızın Müslümanlar bir mehdî beklentisi içerisine girmiştir. Bu da toplumda bir zafiyet oluşturmuş sayısız mehdî figürleri ile karşı karşıya gelmiştir. Neticede insanlar birilerinin peşine takılarak dünya ve ahiretini kurtarmaya çalışmıştır. Hatta bu Mehdi ve Mesihçi gruplar çeşitli mihraklar ve siyasal güçler tarafından desteklenerek olayların kendi senaryolarına ve menfaatlerine döndürmeye çalışılmış ve çalışılmaktadır.

SONUÇ

Mesih- Mehdi inancı hemen hemen bütün dinler karşımıza çıkarken özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da örtüştüğü yönleri bulunmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta dinin bir gereği olan Mesih inancı İslam dininde bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmamaktadır. Dahası dini sonradan diğer din mensupları ve diğer dinlerden sonradan Müslüman olanlar tarafından İslam'a sokulmuş bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki Kuranda İsa'nın öldüğüne (**Maide 116-117**) dair açık ayetlerin bulunmasına ve mehdî(hidayet verici) olarak Hz. Muhammedin ifade edilmesine rağmen (**Bakara 146-Araf 157**) İslam toplumu bir mehdî beklentisine girmiş ve sadece kendilerini kullandırtmışlardır. Hatta bu beklenti içerisinde olan grupların, diğer din mensupları ve onların siyasi uzantıları ile işbirliği yapmalarına sebep olmuştur. Özellikle Hıristiyanlıktaki Pre-milenyumculuk anlayışı; Mesih'in gelişini kolaylaştıracak her türlü sosyal, siyasal olaylara destek vermeleri ve ülkeleri istikrarsızlaştırarak kargaşa çıkarmaları, Özgürlük hareketlerini desteklemeleri, ahlaki bozuklukları, dinlerin ve dini algıların bozulması için çaba sarf etmeleri dikkatle izlenmelidir. Türkiye için değerlendirildiğinde mezhepler üstü ve temel kaynakların esas alındı bir din eğitiminin verilmesi elzendir. Bu eğitim devlet tarafından ve devletin kontrolü altında verilmelidir. Her türlü yanlış, sapkın dini akımlara alan açılmayarak onlarla mücadelede etkin yöntemler kullanılmalıdır. Yani Mehdi ve Mesih algısının dini bir boyutunun olmadığı bu anlayışın dine sonradan monte edildiği veya edilmeye çalışıldı vurgulanmalıdır. Sonuç olarak dinin de hitap ettiği varlık aklı olan insanın problemlerini ve karşılaştıkları olumsuzlukları sadece kendilerinin çözebileceği vurgulanmalıdır.

Kaldı ki Türk tarihi açısından bakıldığında Türklerin kurtuluşu hep kendilerinde aradıklarını ve bu sebeple çok sayıda kahramanları çıkardıklarını görmekteyiz. Kurtuluş savaşında verilen mücadele buna en büyük örnek olarak gösterilebilir. Amasya tamiminde alınan "milletin istikbalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" kararı buna örnektir. Kısa zaman önce ülkemizin ve

milletimizin maruz kaldığı 15 Temmuz darbe girişimini yine milletin kendisi önlemiştir. Atatürk Gençliğe Hitabe’de kişinin ve milletin muhtaç olduğu gücün başkasında aranamayacağını, kurtuluşu ve kurtarıcının insanın kendisi olduğunu “ muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur” ifadesiyle özellikle vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

- Adam, B., Katar, M., (2009), Dinler Tarihi, Anadolu üniversitesi yayınları, Eskişehir.
- Aydın, M. (2011), Hz. İsa’ya Ne oldu?, Otto Yayınları, İstanbul.
- Batuk, C. (2003), Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Eliade, M. (1993), Mitlerin Özellikleri, Çev. Sema Rifat, İmge Yayınları, İstanbul.
- Hallsell, G. (2003), Tanrıyı Kıyamete Zorlamak, Çev. Mustafa Acar-Hüsni Özmen, Kim Yayınları, Ankara.
- Küçük, A., Tümer, G., Küçük, M.A., (2009), Dinler Tarihi, Berikan Yayınları, Ankara.
- Kur’an-ı Kerim.
- Öskan, A. R., (1998), Fundamentalist Hıristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi, Seba Yayınları, İstanbul.
- Polat, B. (2008), Evanjelic Bir Hareket Metodist Kilisesi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Polat, B. (2011), “Evanjelizm ve Türkiye”, Türk Yurdu, Aralık, S. 292, ss. 216-222.
- Sarıkcıoğlu, E.(1997), Dinlerde Mehdi Tasavvurları, Sidre Yayınları, Samsun.

ANADOLU'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ(SİVAS'IN ALTINYAYLA İLÇESİ ÖRNEĞİ)

THE INDICATIONS OF OLD TURKISH BELIEFS IN ANATOLIA (EXAMPLE OF
ALTINYAYLA/SİVAS)

Hasan COŞKUN

Yrd. Doç. Dr.G.O.P İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi,
hasan.hcoskun@gop.edu.tr

Özet

Toplumun sahip olduğu doğum, evlenme, ölüm, dünya, ahiret ile ilgili bütün inançlar ve uygulamalar o toplumun yaşam tarzının en önemli parçasıdır. Bu araştırmamızın birinci amacı Altınyayla ilçesinde mevcut olan halk kültürünün ve bu kültüre bağlı halk inançlarının İslamiyet öncesi eski Türk inançları ile ortak noktalarını tespit etmektir. İkinci amacı ise, Altınyayla ilçesinde yaşayan halk inançları ile Orta Asya Türklerinin, atalarımızın sahip olduğu inanç ve değerlerin benzerliklerini tespit etmektir. Bu araştırmayla Altınyayla ilçesinin sahip olduğu kültürel unsurları ilim sahasına kazandırmış olacağımıza inanıyoruz. Orta Anadolu yöresi üzerinde yaşayan Türk halk inançlarının bugünkü görüntülerine bakarak Orta Asya Türklerinin, atalarımızın sahip olduğu inanç ve değerlerin bir çoğunun güçlü ve dinamik bir şekilde hayatini sürdürdüğünü gözlemledik. Aynı zamanda Altınyayla'daki hayatın çeşitli safhaları ile ilgili; doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili inanç ve uygulamaları tespit ettik. Kanaatimizce Altınyayla ilçesinin sosyal ve kültürel açıdan bu kadar zengin olmasının en önemli sebeplerinden birisi Anadolu topraklarında ilk Türkyerleşkelerinden biri olan bu sahada, göçebe Türk kültürünün hala bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşıyor olmasıdır. Altınyayla'nın sahip olduğu dinî ve kültürel değerler Türk toplumunun sahip olduğu kültürel değerler ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Altınyayla Orta Anadolu'nun kültürel değerlerini bünyesinde taşıyan tipik bir ilçedir. Sivas'ın Altınyayla ilçesi tarihi ve kültürel dokusu ve folklorik değerleri, örf, adet ve inançları açısından en otantik ve zengin ilçelerinden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Altınyayla, doğum, ölüm, yas bayramı

Abstract

The beliefs and practises related to birth, wedding, death, world and hereafter in a community are important parts of life style in this community. There are two basic targets in our article. Firstly, we want to determine the common points between public culture in Altınyayla and communal beliefs connected with this culture and pre-islamic Turkish beliefs. Secondly, we want to represent the resemblances between communal beliefs in Altınyayla and old Turkish beliefs and values in Central Asia. We think that we can integrate the cultural factors related to county of Altınyayla into the academic world. By looking at today's feature of turkish puplic faith, which is an endemic cultural value of central anatolia, we observed that many of our ancestors values and beliefs continue to live with its power and dynamic. At the same time we determined the beliefs and practises related to birth, wedding and death in Altınyayla. In our opinion, one of many reasons why Altınyayla is rich in terms of social and cultural is influently survival of Turkish nomadic culture in this region of Anatolia. The religious and cultural values in Altınyayla resemble majorly to the cultural values in Turkish community. Altınyayla is a typical county that represents the cultural values of Central Anatolia. Altınyayla is one of the authentic towns in Sivas in terms of its historical and cultural structure, folkloric values, customs and beliefs.

Keywords : Altınyayla, birth, death, mourningday

GİRİŞ

Sosyolojide kültür; insanların edindiği ve çeşitli yollarla birbirlerine ve sonraki kuşaklara ilettikleri maddî ve manevî öğelerin tümünü anlatır(Kocacık, 1997, 82). Kültür; bir toplumun mevcut örüntüsünü devam ettirmeye yarayan, kısmen esnek fakat normal olarak nispeten yavaş değişen simgeler sistemi olarak tanımlayabiliriz (Mardin, 1997, 106). Kültür, bilgiyi, sanatı, ahlâkı, hukuku, örf ve âdetleri kapsadığı gibi, insanın toplumun bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün kabiliyet ve alışkanlıkları da içine alan bir bütündür (Erkal, 1999, 134). Kültür, tavırlardan, davranış tarzlarından, örf ve âdetlerden, düşüncelerden, ifade şekillerinden, değerlerden, müesseselerden oluşmuş öyle bir sistemdir ki, tarihî bir mahsul olmak üzere teşekkül etmiş, geleneklere bağlı bir toplum içinde onun medenî tehzizatı ve vasıtaları neticesinde meydana çıkmış ve bütün unsurlarının zamanla birbirleriyle kaynaşması sayesinde ahenkli bir bütün haline gelmiştir (Turhan, 1987, 37).

Türkler, dinî tarihleri içerisinde, çok eski dönemlerden itibaren, tabiatta bir takım güçlerin bulunduğu inaniyor ve onları kutsallaştırıyorlardı (Güngör, 1998, 329). Tarihî perspektifte, bu inançların hangi şartlar ve etkiler çerçevesinde ve ne zaman oluştuğunu kesin biçimde bilemiyoruz. Bu inançlar, tabiatta mevcut dağ, ağaç, su, kaya vb. varlıkların birer ruhunun bulunduğu tasavvur etmekteydi. Hatta bu ruhlar iyilik verenler ve kötülük getirenler şeklinde ikiye ayrılmıştı. Köprülü'ye göre, "Türkler, en eski zamanlarda müteferrik aşiretler şeklinde yaşarlardı. Sonraları müteferrik aşiretler birleşerek büyük kavmî zümreler ve bunlar da ittihâd ederek devletler vücûda getirir oldular. Türklerde din, tabiatıyla, içtimâî teşkilâtlarının mahiyetiyle mütenâsip bir şekilde tecelli ediyordu (Köprülü, 2005, 39).

Toplumun sahip olduğu doğum, evlenme, ölüm, dünya, ahiret ile ilgili bütün inançlar ve uygulamalar o toplumun yaşam tarzının en önemli parçasıdır. Araştırmacılar kültür unsurlarını maddi ve manevi olmak üzere iki gruba ayırırlar. Toplumun asırların birikimiyle sahip olduğu inanç, örf ve adetler manevi kültür unsurlarının içerisinde değerlendirilir. O toplumun tarım, hayvancılık, balıkçılık, sanayileşme vb. üretim tarzları ve uygulamaları da maddi kültür unsurları içerisinde değerlendirilirler. Bir toplumun en önemli yaşam unsurlarından birisi muhakkak ki dindir. Din insanın sadece uhrevî âleme yönelik değerlerini belirlemez aynı zamanda dünyevî değerlerinin de en önemli unsurlarındandır. İnsan hayatının ta derinliklerine kadar nüfuz etmeyi becerebilmiş olan dinî ilke ve kurallar aynı zamanda kültür hayatının da hem en önemli parçası hem de bütün kültür alanlarını etkileyen bir değerler manzumesidir. En ilkel toplumlardan en ileri modern hatta modern ötesi toplumlarda din fonksiyonelliğini ve etkisini sürdürmüştür. Tarihin en eski toplumlarında dinî inançlar ve ibadet tarzlarına rastlayabiliriz. Fakat modern öncesi toplumlarda din bütün kültür alanlarını etkisi altına almış durumdadır. Zaman ilerledikçe dinin sanat, hukuk, eğitim, ekonomi üzerindeki etkisi gittikçe azalmaya başlamıştır. Orta Anadolu yöresi üzerinde yaşayan Türk inançları ile ilgili araştırmamızda eski şekillerle, karşılaştığımız yeni biçimleri tespit ve tasvir etmeye, onları sistematik bir biçimde incelemeye çalıştık.

Bu araştırmamızın temel amacı Altınyayla ilçesinde mevcut olan halk kültürünün ve bu kültüre bağlı halk inançlarının İslamiyet öncesi eski Türk inançları ile ortak noktalarını tespit etmek. Altınyayla ilçesinde yaşayan halk inançları ile Orta Asya Türklerinin, atalarımızın sahip olduğu inanç ve değerlerin benzerliklerini tespit etmeye çalıştık. Bu araştırmayla Altınyayla ilçesinin sahip olduğu kültürel unsurları ilim sahasına kazandırmış olacağımıza inanıyoruz. Orta Anadolu yöresi üzerinde yaşayan Türk halk inançlarının bugünkü görüntülerine bakarak Orta Asya Türklerinin, atalarımızın sahip olduğu inanç ve değerlerin bir çoğunun güçlü ve dinamik bir şekilde hayatini sürdürdüğünü gözlemledik. Aynı zamanda Altınyayla'daki hayatın çeşitli safhaları ile ilgili; doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili inanç ve uygulamaları tespit ettik. Kanaatimizce Altınyayla ilçesinin sosyal ve kültürel açıdan bu kadar zengin olmasının en önemli sebeplerinden birisi Anadolu topraklarında ilk Türkyerleşkelerinden biri olan bu sahada, göçebe Türk kültürünün hala bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşıyor olmasıdır. Altınyayla'nın sahip olduğu dinî ve kültürel değerler Türk toplumunun sahip olduğu kültürel değerler ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Altınyayla

Orta Anadolu'nun kültürel değerlerini bünyesinde taşıyan tipik bir ilçedir. Sivas'ın Altınyayla ilçesi, tarihi ve kültürel dokusu ve folklorik değerleri, örf, adet ve inançları açısından en otantik ve zengin ilçelerinden birisidir.

Sivas İline uzaklığı 80 km'dir. Yüzölçümü 650 kilometrekaredir. İlçenin rakımı 1416 metredir. Altınyayla'nın kuzeybatısında Şarkışla, Kuzeydoğusunda Ulaş ve Sivas, güneydoğusunda Kangal, güneybatısında Pınarbaşı (Kayseri) ile çevrili bulunmaktadır. Altınyayla Osmanlılar döneminde "Kara Tonus Nahiyesi" olarak Yeni-İl kazasının önemli idari yapılanmalarından birisiydi. Tarihi kaynaklarımızda Tonus ile ilgili kayıtlara Sivas Vilayeti'nin Yeni İl Kazası'na bağlı bir nahie olarak rastlarız. 1583 tarihli Tapu Tahrir Defterinde "Kara Tonus Nahiyesi" olarak ismi geçmektedir (Şahin, 2008, 59). 1583 tarihli Tapu Tarir Defteri'ndekibir kayıтта KaraTonusNahiyesi'ninAltındığın Köyü, nahiyenin en büyük köyü olarak kaydedilmiştir (BOA. T.T. D. 604). Bu bilgiler ve sahip olduğu tarihî eserler bize Altınyayla'nın köklü bir tarih ve kültürel geleneğe sahip olduğunu gösterir diyebiliriz (Coşkun, 2002, 125). Altınyayla'da şu an yaşayan sülaleler takriben 16.yy da buraya yerleşmiş Türkmen gruplarıdır.

Bu bölgede yerleşik hayata geçmiş köylerle birlikte, çok sayıda konar-göçer hayata devam eden Türkmen toplulukları da bulunmaktaydı. Türkmenler hayatlarını hayvancılığa bağlı olarak devam ettirdikleri için yazın kendilerine tahsis edilmiş bu yaylak alanlarında kışın ise Halep ve Şam taraflarına gitmekteydiler (Şahin, İ. 1980, 150-154). Bu Türkmen toplulukları sahip oldukları sürüleriyle birlikte Halep ile Uzunyayla arasında gidip gelmekteydiler. Baharın gelmesiyle birlikte Halep'ten koyun ve deve sürüleriyle birlikte yürüyüşe geçen Türkmen toplulukları uzun, yorucu ve tehlikeli bir yolculuk serüveninden sonra Anadolu'nun uçsuz bucaksız yaylalarına kadar gelmekteydiler. Daha önceden belirlenmiş olan yaylak alanlarına oba oba, cemaat cemaat yerleşen Türkmenler, burada yeni bir hayat tarzına bürünerek yaşamlarını sonbahara kadar devam ettirmekteydiler (Coşkun, 2014a, 15).

Türkmen gelenek, görenek ve yaşam tarzıyla Anadolu bozkırlarını canlandıran Türkmen boyları arasında Kara Tonus dağlarının eteklerinde çadırlarıyla obalar halinde bulunan Ağcalı obası, Pehlivanlı, Pörnek, Reyhanlı, Bayındırlı, Danişmentli'ye bağlı Boynu inceli, Kürt Mihmadlu, Hacı Osman, Salarlı, Merkili, Harmandalı, Şarklı, Sandıklı, Savcı, Beğdilli, Çağıranlı, Çongar, Çiğdemli, Danişmentli, Delili, Deliceli, Demirciler, Fakılı (Fakihli), Geven, Karacagövdeli, Tumanlı, Kurtlu Kaya, Turhasanlı, Salmanlı, Karalı, Kuleli, Sermayeli, Karamanlı, Kürt Teğın, Küçük Kürt Mihmatlı, Kaşıkçı, Bıçakçı, Civanşir, Hasanlı, Ovacık Hasanlı, Cemaati Kistan, Yeni Alili, Alemlı, Sadılı, Güçlü Karamanlı, Kara Halil, Küşte, FaideliAvşarı, Çöplü, Cemaati Sadcalı, Kapaklı Ceridi, Yahşihanlı, Kuzculuk, Şatırlı Uşağı, Köngeli, Kazıklı Ceridi, Sultan Seydi Gazi ve Ulaşlı gibi bir çok konar göçer Türkmen aşiretiyle birlikte Şam Bayadı boyuna mansup cemaatlerden Altındığın, Gümüşdığın, Yassıpınar, Gazımağarası, Karacaşehir (Deli İlyaslı) gibi köylerde yerleşik hayata geçen cemaatler de bulunmaktaydılar (Şahin, İ. 1980, 150-154).

Kanaatimizce Altınyayla ilçesinin sosyal ve kültürel açıdan bu kadar zengin olmasının en önemli sebeplerinden birisi buraya asırlar öncesinden yerleşmiş Türkmen topluluklarının sahip olduğu orijinal Türkmen kültürünün yaşıyor olmasıdır. Altınyayla yöresinin folklorik değerleri, örf, adet ve inançları açısından modernizmin tahrif edici etkisinden en az etkilenmiş yerlerden biridir diyebiliriz.

1. Doğum ve Çocukla ilgili inanışlar

Doğum ve çocukla ilgili bazı inançları aktarmak istiyoruz.

- ✓ Kırkı çıkmadan ölen çocuklar cennete gider. Hatta bir kimsenin kırkı çıkmayan üç çocuğu ölürse cennete gider.
- ✓ Çocuk doğmadan önce babası ya da annesi rüyasında su, yeşillik vb. şeyler görürse çocuk büyük adam olur.

- ✓ Hamile kadın haram bir şey yerse doğacak çocukta hırsız ve kötü ahlaklı olur.
- ✓ Hamile kadın aşerme döneminde ekşi yerse çocuk kız, tatlı yerse oğlan olacağına inanılır.
- ✓ Sülalesinde kız çok olan kadının kız doğuracağına erkek çok olan kadının da erkek çocuk doğuracağına inanılır.
- ✓ Yüzü güzel olan kadının kız yüzü çirkin olan kadının erkek çocuk doğuracağına inanılır.
- ✓ Kadının yüzü çirkinleşirse, kız güzelleşirse erkek olur.
- ✓ Gebeliğin ilk aylarında şikâyetler yani kusma ve bulantı artar ise bu çocuğun oğlan olacağına delalettir.
- ✓ Gebeliğin süresi dokuz ayı geçer ise çocuk oğlan olur. Geçmezse kız olur.
- ✓ Hamile kadın çocuğun güzel olması için bol bol meyve yer.
- ✓ Mübarek gün ve gecelerde doğan çocuğun da alim olacağına inanılır.
- ✓ Çocuk üç aylık olmadan tırnakları kesilirse eğer çocuk hırsız olur.
- ✓ Yeni doğan çocuğun ileri gelen birisi kendisine benzesin diye ağzına tükürür.
- ✓ Çok öpülen çocuk selli olur yani çok salya salgılar.
- ✓ Çocuk sarılık olmasın diye sarı bir bez ile sarılır.
- ✓ Çok ağlayan çocuğun da uğursuzluk getireceğine inanılır.
- ✓ Çocuğun çok sürünmesi o eve misafir geleceğine işarettir.
- ✓ Çok ağlayan çocuk büyüyünce akıllı uslu olur yani sakın olur.
- ✓ Az ağlayan sakın çocuklar büyüyünce çok yaramaz olurlar.

Altınyayla ve çevresinde kısırlık ve kısırlığı gidermenin yolları ile ilgili ilginç inanç ve uygulamalar vardır. Altınyayla ve çevresinde yeni evlenen kadının gebe kalması çok önemsenir. Eve gelen gelinden bir yıl içerisinde çocuk doğurması beklenir. Çocuk sahibi olmak en büyük “murat” olarak kabul edilir. Bunun içinde bir yıl içerisinde çocuk doğurmayan gelinler için hemen çareler aranır. Bir aile çocuk sahibi olamazsa eğer kusur genellikle kadınlarda aranır. Kadınlar bunun için büyük eziklik hissederler. Hatta çocuğu olmayan kadınlar uğursuz olarak da kabul edilir. Genellikle ilk olarak doktora gidilmez. Daha çok tabi ilaçlar dediğimiz bitkisel ilaçlar, kutsal ocaklar ve ziyaret yerlerinde şifa aranır. Genellikle ilk olarak çocuğu olmayan kadın için köy imamları ya da birisinden el almış yani ocak şifasına sahip birisine gidilir. İmamlara muska yaptırılır ve çocuğu olmayan kadının elbisesine dikilir. Ya da eli efsunlu birisinden okunmuş ekmek, su, veya tuz alınarak bunlar değişik şekillerde çocuğu olmayan kadına yedirilir, içirilir. Yörede yetişen “yala” adı verilen bitkinin yaprakları rahim içerisine yerleştirilir. Yala, kekik, ebem gümece, ısırğan otu, zencefil kaynatılarak suyu çocuğu olmayan kadına içirilir. Bu çeşit otlar kaynatılarak çocuğu olmayan kadın suyuna oturtulur. Diğer bir yöntem soğan ya ad sarımsak ince ince kıyılarak bir tülbente sarılarak rahim içerisine yerleştirilir. Çocuğu olmayan kadınlar için farklı pratikler yapılır. Altınyayla ve çevresinde çocuğu olmayan kadınlar, “Topak kaya” olarak bilinen kutsal kabul edilen yere götürülür. Bu uygulamaya halk arasında “satmak” denilir. Bir grup kadın çocuğu olmayan kadını “Topakkaya”ya getirir. Daha sonra kadının boynuna bir at yuları takılarak kayanın etrafı topluluk halinde

“Bir at getirdim satmaya

Yanına kulun(Çocuk) katmaya” diyerek birkaç kez gezdirilir. Daha sonra evden getirilen bulgur, yağ şeker gibi yiyeceklerle burada kurban olarak kesilen horoz, oğlak, koyun vb. şeylerin eti topluca yenilir. Horoz kurbanı kesilerek dua edilir. Kadınlar burada aynı zamanda topluca eğlenirler. Eğer bu uygulamalardan sonra çocuk erkek olursa “kaya” kız olursa “satı” ismi verilir. Bir çok kimse bu uygulamalardan sonra çocuk sahibi olduğunu iddia ediyor. Karatonus Yatırı,

Saçlı Baba, Hacı Said Efendi vb. ziyaret yerler ziyaret edilerek oralardan getirilen topraklar çocuğu olmayan kadının yatağının altına konur. Hatta bazı yerlerde bu topraklar sulandırılarak kadına içirilir veya elbisesine dikilir. Eğer bu yollardan da sonuç alınmaz ise son çare olarak doktora başvurulur.

2. Al Karısı

Gerek Şaman gerekse eski Türk inanç sisteminde büyüklerin hurafelerinde günümüze kadar yaşayan ve çok önemli bir rol oynayan ruhlardan biri “Al” veyahut “Albastı”dır. “Kötü ruhlu dev” olarak da tasavvur edilir. Albastı inancı karakter ve seciye bütün Türk inanç sisteminde aynı olan bu Albastı, “Al karısı”, “Al Bastı”(Garp Türkleri) albastı(Bütün Orta Asya Türklerinde); “Alkız”(Eski Osmanlı metninde); “Almız”(Altaylarda); “Abası”(Yakutlarda);Bütün Türk kavimlerinde “Albastı” olarak bilinen bu inanç, Anadolu’da ise “Albastı”, “Al anası”, veya “Al Karısı” olarak isimlendirilmiştir (İnan, 1987, 259).

Lohusa kadını “al basması” inancı Altınyayla yöresinde de yaygındır. Al basması daha çok doğumdan sonra çocuğun kırkı çıkana kadar ki süre içerisinde olur. Bu çevrede “Al”, ya da “Al Karısı” olarak isimlendirilir. Al karısı daha çok kız çocuğu doğuran loğusa kadınları basar. Al karısı kadından korkmaz fakat erkekten çok korkmuş, söyleneceye göre, Al karısı şöyle demiş “Bir tane küçük taşaklı erkek olmasın ama yüz tane kadın olsun” Bu sebepten dolayı Al karısı gelmesin diye loğusa kadınların yanında en azından bir küçük erkek çocuk bekletilir. Veyahut loğusa kadının yanına Kur’an-ı kerim, hameyli, cevşen asılır. Al karısı demir parçasının olduğu yere de gelemez. Bunun için loğusa kadınların yorganına ve başındaki sarığına iğne iliştilir. Al karısı erkeklerin elbiselerinden dahi korktuğu için loğusa kadın ilk günlerde erkek ceket, gömleği vb. şeyler giyer. Yörede Al karısı herkes tarafından farklı şekillerde tarif edilmektedir. Genellikle şöyle tarif edilir; Al Karısı; uzun saçlı, uzun tırnaklı, burnu büyük hoyratça bir kadındır. Al Karısı bazıları tarafından zenci suratlı, kalın dudaklı, karmıkarişik uzun saçlı, kazma dişli bir zebani olarak tarif edilir (Aşkun, 2006, 80). Al karısının her tarafı ettir, vücudunda hiç kemik yoktur. Göğüsleri ve burnu da büyüktür. Al karısı genellikle yeni doğum yapan kadınların yakınında, ahırlarda ve kuytu köşelerde bulunur. Bunun için loğusa kadın asla yalnız başına ahıra, kümese, tezekliğe gönderilmez.

Hatta bazı kişiler al karısının bazı yöntemlerle yakalanabildiğini iddia ediyor. Bunlardan birisi al karısına iğne batırılırsa bir diğeri de al karısı bazan ata biner atın üzerine kara sakız yapıştırılarak yakalanabilir. Rivayete göre eskiden bir çok kimse al karısını yakalayarak ona hizmet ettirmiş. Al karısının yaptığı işin çok bereketli olduğuna inanılıyor. Al karısının yaptığı ekmek yemekle tükenmezmiş, çeşmeden getirdiği su içmekle bitmezmiş diye inanılır. Bir kadının anlattığına göre dedesi al karısını bir gün iğne batırarak yakalamış. Al karısı dedesine yalvarmış ki “eğer ben akşam eve gitmezsem kocam beni öldürür, eğer inanmazsan sabah dereye bak eğer kan görürsen kocam beni öldürmüştür ” demiş. Dedesi sabah dereye bakmış ki gerçekten de suda kan varmış. Bir gün yine birisi sabah namazı vakti tarladan geliyormuş. Bir de bakmış ki deredeki suda kan akıyor. Komşusunun karısı yeni doğum yaptığı için o aklına gelmiş, hemen koşmuş eve varmış ki komşudan ağıt, fiğan sesleri yükselmeye başlamış meğer kadın ölmüş, Al karısı komşusunun karısının ciğerini suda yıkıyormuş. Yeni doğum yapan kadının yanını bıçak vb. metal parçalar konulur. Çünkü Al Karısı, erkek çocuğun ve metal parçanın olduğu yere giremez. Altınyayla göletinbatısında yamaçtaki tepelerin üzerinde “Alınpınarı” olarak adlandırılan bir çeşme ve bu çeşmeden adını alaaan küçük bir mezra vardır. Halk inanışına göre, Al Karısı loğusa kadınlardan çıkardığı ciğeri bu çeşmede yıkayarak yermiş bu nedenle buraya “Alınpınarı”adı verilmiştir. Altınyayla yöresinde çocukları korkuturken “bak öcü geliyor” diyerek korkuturlar. Kanaatimizce “öcü” motifi de “Al karısı” gibi Eski Türk inançlarından gelen kötü ruhların birisidir. Öcü kelimesi “umacı” kelimesinden türemiş olabilir.

3. Ölüm

Ölüm öncesi bazı inanışlar

- ✓ Gece gökyüzünden herhangi bir yıldızın kayması sonraki gün birisinin öleceğine işaretir.
- ✓ Ezan okunurken mahallenin köpeklerinden herhangi birisi iki ayağı üzerine kalakrak ulursa o mahalleden bir kişinin öleceğine inanılır.
- ✓ Herhangi bir evin damına baykuş çıkar ve öterse o evden bir kişinin öleceğine inanılır. Karakarga öterse bu da ölüme işaretir.
- ✓ Gecenin bir vaktinde ansızın ahırdaki eşek anırsa o evden de birisinin ölebileceğine inanılır.
- ✓ Gece yarısı ya da akşamüzeri çocuklardan birisi ellerini koynuna sokarak mahzun ve melül oturursa ölüme işaretir.
- ✓ Akşam saatlerinde küçük çocuklardan birisi içli içli ağlarsa bu da ölüme delalet olarak kabul edilir.
- ✓ Yörede birisi geceden ölürse bütün köy ahalisi evdeki herkesi o sabah erken kaldırır. Halk arasındaki inanca göre cenaze olan köyde ölen kişinin ruhu geç vakte kadar yatan insanlara çökmüş.

Ölüm dünya hayatının sona ermesi, yani insanın yaşam faaliyetlerinin bitmesi demektir. İslamî literatürde ecel, mevt, memat vb. kelimeler ölüm hakkında kullanılan kelimelerdir. Eski Türklerde can ve ruh kavramları “tin”(nefes) sözcüğü ile ifade edilmekteydi. Kağan ve beylerin ölümleri halinde ruhlarının bir kuş gibi uçarak göğe, Tanrı'nın yanına gittiğine inanılmaktaydı. Ölüm, ruhun bedeni kesin olarak terketmesi şeklinde görülmekteydi. Eski Türklerde ölümün bir son olmadığı ve ölümden sonra bir hayat ve ahiret inancının mevcut olduğu muhakkaktır (Günay ve Güngör, 1998, 84-85). Bu gün ölüm ile ilgili her yörede çok farklı inançlar ve törenler vardır. Bir insan öldüğü zaman ilk önce ölen kişinin en yakın akrabaları cenazenin bulunduğu eve gelir. Ölen kişinin bütün eşyaları çıkarılır. Sadece çenesi ve ayakları bağlanır. İlk önce camide “salatü selam” okunarak sonunda da ölen kişinin kimliği açıklanır. Cenaze yakınları hariç hemen hemen her evden bir kişi mezar kazmaya gider. Cenaze ilk önce köy imamı tarafından abdest aldırılarak yıkanır. Alevîlerde de tıpkı Sünniler gibi cenaze yıkanarak kefenlenir ve gömülür. Daha önceleri köyde imam yok iken eğer dede var ise cenazeyi dedenin yıkadığı ve namazını kıldırarak gömüldüğü söyleniyor. Önceleri şimdiki gibi ölünün bütün eşyaları çıkarılarak gömülmediği söyleniyor. Cenazeye dede tarafından abdestte aldırılmadığı hatta cenaze yıkanarak tekrar eski elbiseleri giydirilerek gömüldüğü söyleniyor. Oğuzların da ölüyü giydirip, kabrine yiyecek, içecek vb. şeyler koydukları biliniyor (Günay ve Güngör, 1998, 95). Bazı kişilerin anlattığına göre cenaze mezara konmadan önce mezara bir döşek serilir, cenaze için cem töreninde olduğu gibi insanlar halka haline gelerek bir cenaze namazı kılar ve cenazeyi gömerlermiş. Sünnilerde genellikle ölünün yakınları cenaze defnedilene kadar ağıt yakar yani ölünün hayatta iken çektiği sıkıntılar, acılar şiirsel bir dille cenazeye gelenlere anlatılır. Alevîlerde de sürekli olmasa da ağıt yakan insanlar vardır. Hatta bazı zenginlerin önceleri para ile iyi ağıt yakan kadınlar tuttıkları da söyleniyor. Cenaze olan eve komşuları beş gün hatta bir hafta boyunca yemek getirir. Alevî köylerinde ölü mezara gömüldükten sonra “can yemeği” adı verilen bir yemek verilir. Ölen kişinin yakınları ve komşuları bir hafta boyunca çocuklarla beraber yemeklerini cenaze evine getirerek burada yerler. Bu yemek üçüncü gün “üç yemeği” yedinci gün “yedi yemeği” on ikinci gün “on iki imamlar yemeği” olarak tekrarlanır. Bir yıl sonra bütün köy halkının davet edildiği “can yemeği” denilen özel yemek verilir. Bu adet Sünnilerde de vardır.

Eski Türklerde de ölünün anısına ölü gömüldükten sonra üç gün içinde “yuğ” adı verilen bir ziyafet töreni yapılırdı (İnan, 1976, 152).

Altınıayla ve çevresinde ölünün yakınları, kırk gün boyunca televizyon ve radyo dinlemez, erkekler tıraş olmaz ve renkli giysiler giymeyerek yas tutarlar. Bu adet Alevîlerde daha önceleri yok iken son zamanlarda yerleşmeye başlamıştır. Özellikle Sünniler kırk gün yasin okutur ve arkasından bir yemek verir. Serinyayla köyünde de ölünün arkasından kur'an okunduğunu

gözlemledik. Artık bu köylerde de imam olduğu için buralarda da aşağı-yukarı Sünnilerle aynı uygulamalar yapılmaya başlamıştır (Coşkun, 2001, 117). Cenazenin bulunduğu evde, ölünün yakınlarına bir hafta ya da on gün taziye ziyaretlerinde bulunulur. Taziyeye gelenler, Sünni köylerde kur'andan bir sure yada kısa bir parça okur ve taziyeye gelenler "Allah rahmet etsin diyerek" taziyetlerini iletir. Taziye etmek için gelenler toplu halde gelerek taziyelerini iletirler. Taziyeleri genellikle ölen kişinin en büyük oğlu ve yakın akrabaları kabul eder. Taziye süresi Hz. Peygamberin bir hadisine dayanarak bir hafta yapılır. Fakat uzak bir yerden gelenler bu süreyi aşabilirler. Örneğin, Ankara, İstanbul vb. büyük şehirlerden gelenler.

Ölünün cenazesini defnetmek için kazılan mezarı bütün komşular birlikte kazırlar. Mezar kazanlara ölünün yakınları tarafından kimsenin ona hakkı geçmesin diye birer miktar para dağıtılır. Bir kişi öldüğü zaman ondan sonraki ilk bayram ölünün bayramı olarak kabul edilir. Cenazeden sonra bir bayram geçmeyince ölünün yasının çıkmadığına inanılır.

4.Yas Bayramı (Ölünün Bayramı)

Eski Türkler'de ölümlerin defni sırasında yaptıkları merasimlere, "yuğ töreni" adı verilirdi. Bu törenlere, yuğcu, sıgıtıcı adı verilen hususi kişiler katılırdı. Bunların ilki, ölenin maceralarını hikâye edip anlatır, ikincisi ağlayıcılık görevini yerine getirirdi. Türklerin ölümleri ardından yaptıkları yuğ merasimleri asırlar içinde bir takım değişimlere uğramakla beraber, başlangıçtan itibaren var olan adetlerin esaslarını muhafaza etmişlerdir. Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice iyilikler yaptığını, terennüm ederek ifade ederlerdi. Bu tür yakınmaları ifade etmeye ağıt yakma denirdi (Kalafat, 1995, 126-129). Anadolu'nun bir çok yöresinde olduğu gibi Sivas ve Altınyayla ilçesinde de ölen kişinin arkasından yuğ törenlerini andıran ağıtlar söylenen yas törenleri yapılmaktadır. İleride gelecek bölümlerde bu ağıtlardan da bazı örnekler sunacağız. Altınyayla ve çevresindeki köylerde ölü bayramı olarak adlandırılan bir gelenek vardır. Herhangi bir kimse öldükten sonra genellikle ölümden sonraki ilk dinî bayram yani ramazan ya da kurban bayramı ölünün bayramı olarak bilinir. Ölen kişinin bütün yakınları, eşi, dostu vb. kişiler o bayramı cenaze evinde geçirirler. Ölüm olayının üzerinden bir yıl geçmedikten sonra yas bitmiş olmaz. Bu bayrama "Yas Bayramı" denilir. Yas bayramında ölen kişinin bütün yakınları bir koyun, çebiş(oğlak) koç ya da dana alarak ölü evine getirirler. Çok yakın akraba olmayanlar yas almak için sabun, kumaş, pjamalık vb. küçük şeyler getirirler. Bayram günü bütün herkes topluca camiye gider bayram namazı kılınır. Bayram namazından sonra camide herkes halka oluşturarak birbirleriyle sırayla bayramlaşır. Hatta Altınyayla'nın Kale Beldesinde Bayram namazından çıkan herkes topluca mezarlığı ziyaret eder ve ondan sonra herkes evine dağılır. Cenazesi olanlar topluca ölü evine giderler. Bayram namazından sonra topluca ölü evine gelinir. O gün bütün akrabalar bayram yemeklerini buraya getirirler. Genellikle aynı sülaleden olanlar ve çok yakın komşu olanlar bayram yemeklerini beraber yerler. Bayram yemekleri genellikle kuru fasulye, pilav, türlü, hoşaf, helvadan oluşur. Bayram yemeği yenildikten sonra herkes sırayla birbirleriyle bayramlaşır. Genellikle küçükler büyüklerin elini öperek bayramlaşır.

Delilyas kasabasında farklı olarak cenaze sahipleri yani ölen kişinin yakınları bayram günü birkaç koyun ya da inek keserek içli köfte yaptırıp bayram günü bütün köy halkına yemek veriyor. Son zamanlarda bu âdetinde yavaş yavaş kalktığını öğreniyoruz. Bayram günü kadınlar ölü evinde ağıtlar yakarlar. Bayram yemekleri yenildikten sonra her kabile kendi yakınlarıyla beraber topluca ölü evini ziyaret ederek kuran okutur. Altınyayla ve çevresinde yas bayramı konusunda son zamanlarda gelen ilçe müftüleri çok büyük gayret göstererek bu bayramın İslamî olmadığını, Hz. Muhammed'in böyle bir uygulamasının bulunmadığı konusunda çok ısrarcı olmuşlarsa da başarılı olamamışlardır. Altınyaylalıbir çok yaşlı insandan bu müftülerin yas bayramını yasaklamak istemelerini çok yanlış ve hatalı bir davranış olarak değerlendirdiklerini duyduk. Kanaatimizce bu yas bayramı anlayışı Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden önceki inanışları ile ilgilidir. İslam'dan önceki Türklerde yas tutma âdeti daha önce temel kaynaklara başvurarak açıkladığımız gibi çok güçlü bir gelenektir.

5. Koç katımı ve Saya Geleneği

Sivas yöresinde koç katımı törenleri büyük bir şölen havası içerisinde kutlanır. Koç katımı, ekim veya kasım aylarında kınalanmış ve süslenmiş koçların şenlikler eşliğinde koyun sürülerine katılması olayıdır. O gün sürü sahipleri köy meydanında toplanır. Çobanlar dışı koyunları bir tarafa, koçları ayrı bir tarafa toplarlar. Hoca doğacak kuzuların bereketli ve sağlıklı olması için dua eder. Bu törene katılan herkese, koç gıliği, koç helvası, kaymak kömbesi, çörek, börek, kavurga, dut, üzüm, kınalı şeker, elma gibi ikramlar dağıtılır. Bu ikramların sürüyü bereketlendireceğine inanılır. Daha sonra tekbirlerle koçlar sürüye katılır ve törene katılan herkese ziyafet verilir (Özen, 2010, 46). Sivas ve Altınyayla yöresinde koç katımı aslında bir halk takvimi uygulamasıdır. Aynı zamanda bu aya "Goç Ayı" da denilir. Her yıl kasım ayının on üçü davar sürülerine damızlık koçların bir nevi halk törenleriyle katılmasıyla bilinir. Her yıl koç halk tabiriyle goç ayında çobanların bir yıl boyunca güttükleri sürünün zamanı dolar. Herkes bahar ayında sürülerden ayırarak özel bir bakıma tabi tuttuğu koçları kasım ayının on üçünde dualar eşliğinde sürüye katar. Bütün koçlar ilk olarak kınalanır adeta damat gibi süslenir. Hatta bazı yerlerde çoban köpekleri de koçlar gibi kınalanır. Daha sonra evin en küçük erkek çocuğu koçun üzerine bindirilerek sürünün bulunduğu yere götürülür.

Bir koyun sürüsü genellikle üç yüz ile dört yüz koyundan oluşur. Her kes koyun sayısına göre bir ya da daha fazla koç katar. Sürüde en fazla koyunu bulunan kişiye "sürü başı" ya da "pörnek başı" denilir. Sürü sahipleri yani sürü başları çobanlara özel hediyeler alırlar. Sürüde koyunu olan herkes fındık, ceviz, leblebi vb. şeyler dağıtırlar. Koç katımında ceviz dağıtmanın koyunların ikiz kuzulamasına neden olacağına inanılır. Eskiden var olduğu halde günümüzde hemen hemen unutulmuş durumda olan bir diğer adet de "saya"dır. Saya, koyunların döllenmesi günü yapılan şenliğe verilen addır. O gün, kuzular, ana karnında canlanırmış, hayat bulmuş kabul edilir. Bereket ile ilgili bu şenlikler bayram niteliği taşır (Kalafat, 1995, 116). Sivas yöresinde saya geleneği göçebe Türklerin ana geçim kaynağı olan koyun sürülerine bağlı yaşam tarzının bir göstergesidir. Saya gezme, her yıl koyunların kuzulamalarına 50 gün kala yani şubat ayının 25-28'inde yapılır. Amaç koyunların rahat kuzulamaları, sütlerinin bol, bereketli olması ve sürü çobanlarına maddi yardımda bulunmaktır. Her çoban sürü sahipleriyle bu eğlence törenlerine katılır. Her köyde sürüde en çok koyunu olan kişi "pernek başı" olarak seçilir. Bu törenlerin lideri odur. Saya törenlerindeki tüm organizasyonu pernek başı koordine eder. Saya günü geldiğinde çoban, sürü sahiplerini saya gezmeye davet eder. O akşam tüm sürü sahipleri pernek başının evinde toplanır, yapılacak kutlamalara hazırlık yapılır. Saya günü akşamı, akşam ezanıyla birlikte herkes hazırlattığı yemeklerle birlikte pernek başının evinde toplanır. Sayaya kadın-erkeke, küçük-büyük herkes katılır. Saya için hazırlanan yemekler yenir. Ardından o senenin bereketli geçmesi için dualar edilir. Köyün gençleri, aralarında seçtikleri delikanlıların bazılarına kadın elbiseleri giydirek genç kız, bazılarına pala bıyık takarak koruma, bir kişinin yüzü kömürle boyanarak arap oğlu, bir kişiye de yünden sakal yapılarak dede rolü verilir. O gece türküler, maniler eşliğinde geç saatlere kadar eğlenceler yapılır (Özen, 2010, 58-59). Altınyayla yöresinde Saya bahar ayında yani koç katımından yaklaşık yüz gün sonra yapılan bir tören niteliğindedir. Saya eski hesaba göre gücüğün on ikisinde kutlanır. Sayacı geldiği zaman koyunun yüzü yetti denir. Sayacı köyün çobanıdır. Çoban bahar ayı geldiğinde- bu aya kuzunun kasığa düştüğü ay da denilir- ev ev dolaşarak saya türkülerini söyleyerek bulgur, yağ, şeker vb. yiyecekler toplar. Daha sonra bir çok kimse toplanarak bu toplanılan malzemeye pilav, köfte vb. şeyler yaparlar ve eğlenirler. Çoban en son sürü başının evine uğrar ve ondan da bazı hediyeler ve yiyecekler alır. Bu eğlence bir bakıma çobanın koyunların kuzulamasıyla başarısının sonucudur. Bir nevi bahar eğlencesidir. Çobanların saya gezmesi yaparken söylediği Türkü "Saya Türküsü" olarak bilinir. Şu an hemen hemen say türkisi bilen hiç kimse kalmamıştır. Sadece bir beyite ulaşabildik onuda buraya alıyoruz.

Hey sayadan sayadan

Yılan aktı kayadan

Sayacı geldi sakının

Demir-dümür takının
Kara koyunun kığını
Kına diye yakının

6. Kurtağı Bağlama

Türk mitolojisi ve destanlarında kurt, yol gösterici olma özelliğiyle bilgelik vasfı taşımaktadır. Gök-Türkler'in totemi kurt idi. Bu nedenle efsanelerine göre kurttan çoğalmışlardır. Bunun hatırası için bayraklarının ucuna altın bir kurt başı koymakta idiler (Anadol vd.,2002, 256). Altınyayla yöresinde kurta karşı hem saygı hem korku ifade eden bir yaklaşım sergilenmektedir. Özellikle koyunculuk ile uğraşanlar için kurt bir korku sembolüdür. Kurt ile ilgili onlarca efsane anlatılmaktadır. Altınyayla yöresinde herhangi bir evde at, inek, eşek vb. ev hayvanlarından herhangi birisi akşam eve gelmez ev halkı aradığı halde bulamaz ise, o hayvanı kurt yemesin diye “kurt ağızı” bağlattırılır. Evin büyüğü kapamalı bir bıçak, makas vb. bir şey alır ve köyün imamına ya da köyde kurt ağızı bağlayan ocaklı birisi varsa ona gider. Gidilen kişi okuyup-üfleterek bıçağın ağızını kapatır. Kaybolan hayvan bulunana kadar o bıçağın ağızı hiç açılmaz. Altınyayla ve yöresinde görüştüğümüz bir çok kimse kurt ağızı bağlattırdıkları hayvanları kurt yemeden eve geldiğini iddia ediyor. Bazı kişiler de kurdun o hayvana ne kadar uğraştıysa da ulaşamadığını söylüyor.

7. Yağmur Duası ve Yağmur Yağdırma İnancı

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden su mukaddesler arasında kabul edilir. Bunun bir ifadesi de, onun bu gün de Türk hayatında “rahmet” olarak anılmasıdır. Eskiden yağmur yağmadığı zamanlarda, Kam adı verilen kimseler “Yada Taşı” adı verilen bir taş vasıtasıyla istedikleri zaman yağmur yağdırırlar, bulutları hareket ettirirler ve gökten kar sağarlarmış. Bu inanç, Türkler arasında son derece yaygın bir biçimde günümüze kadar yaşamıştır (Kalafat, 1995, 113).

Bütün Anadolu’da su ve yağmurun ayrı bir kutsiyeti vardır. Suyun insan hayatındaki önemli yerini düşündüğümüz zaman bu kutsallığın önemini anlıyoruz. Anadolu’nun hemen her yerinde gerek İslam inancından gerekse Eski Türk inançlarından kaynaklanan “yağmur duası” yapılmaktadır. Çünkü Anadolu’da hayat toprağa ve suya bağlı olduğu için “yağmur” hem insanlar için hem de hayvanlar için hayatî önem taşımaktadır. Anadolu’da yağmurun bol yağması demek bolluk ve bereket demektir. Yağmurun az yağması da kıtlık ve sıkıntı demektir. Bu nedenle Anadolu insanı Eski Türklerde olduğu gibi yağmur yağmadığı ya da geç yağdığı zaman hemen köyün ya da çevrenin en yaşlı ve saygın insanlarıyla yağmur duasına çıkar (Coşkun, 2014b, 27).

Gözlelediğimiz kadarıyla Altınyayla ve çevresinde yağmur duası çok yaygındır. Hatta yağmur yağmadığı veya az yağdığı zaman bunun nednini toplumdaki ahlakî yozlaşma ve özellikle zinanın bol olduğuna yorarlar. Şahsen ben yaşlılardan yağmur yağmadığı zaman şu cümleyi “ Ne olacak yıl azdı, kul azdı. Kul azmassa Allah bu belayı vermezdi” dediklerini duydum. Eğer bir yıl yağmur yağmaz ise köyün ileri gelenleri hemen bir toplantı yaparlar. Bu toplantıda ne kadar yani kaç tane kurban kesileceğine ve nerede yağmur duasına çıkılacağına karar verirler. Köydeki fakirler hariç hemen herkes gücü nisbetinde para verir. Daha sonra bu parayla iki ya da üç büyük baş hayvan alınır. Bazıları ad tek başına koyun, keçi vb. küçükbaş hayvan bağışında bulunur. Öncelikle bu kurbanlar caminin avlusunda topluca tekbir sesleri arasında kesilir. Bu kurbanların etinden öncelikle fakirlere olmak üzere bütün köylülere dağıtılır. Daha sonra köy halkı topluca yağmur duasına çıkar. Yediden yetmişyediye hemen herkes yağmur duası için toplanır. Yağmur duasında çocukların çok önemli yerleri vardır. Bu nedenle yağmur duasına mümkün olduğu kadar çok çocuk götürülür. Özellikle çocuklar ve yaşlılar götürülür. Bu kişilerin dualarının Allah tarafından geri çevrilmeyeceğine inanılır. Altınyayla yöresinde yağmur duası için özellikle Güzeloğlan köyündeki “Kusuri Baba” yaturına gidilir. Yağmur duası için Kusuri’nin çok etkili olduğuna inanılır. Yassıpınar köyünde “Yağmur Dede” olarak bilinen bir düşek vardır. Bazen Altınyaylalılar da

burada yağmur duasına çıkıyormuş önceleri. Kürkçüyurt köyünde “Saçlı Baba” ve “Kara Ziyaret” tepesine çıkılıyor. Tahyurt köyünde “Kara Tonus” ya da “H. Said Efendi”nin kabri ziyaret ediliyormuş. Yağmur duasını bütün köylüler birlikte çıkarlar köy imamı bir adım öne geçerek yağmur duasını okur, orada bulunan herkes ellerini ters çevirir ve imamın okuduğu duaya “âmin” derler. Bazen yağmur duası yapılırken çobanlar koyun sürülerini bir tepenin başına toplayarak, onların birbirine karışıp meleşmelerini sağlar, bunun rahmeti celbedeceğine inanılır.

Anadolu’da Yağmur duasından önce köydeki çocukların topluca ev ev gezerek “yağ yağ yağmur” yapmaları da ilginç bir inanç ve uygulama olarak gözükmüyor. Yağmur duası yapılacak olan köydeki çocuklar, duaya çıkılmadan önce grup grup evleri dolaşırlar. Çocuklar vardıkları her evden bulgur, yağ, şeker vb. gıdalar alırlar. Daha sonra bu topladıkları gıdaları bir evde toplanarak yemek yapar ve yerler. Çocuklar evlerin önüne varınca yüksek sesle şu dörtlüğü okurlar.

Yağ yağ yağmur

Teknede hamur

Ver Allah’ım ver

Bir sürü yağmur

Bu çocuklar toplamaya çıkmadan önce “çömçe gelin” yaparlar. Bir sırtığın ortasına süpürgeyi geçirirler ve onun başına bir yazma bağlarlar. Buna “çömçe gelin”, “çemçe gelin” de derler. Bu bebek şeklindeki gelini ev ev dolaştırırlar. Hemen her ev bunları karşılar ve bir şeyler verir ve süpürgeyi yapan bebeği ıslatırlar ya ad çocukların arkasından su dökerler. Bu çocukları boş göndermeyi uğursuzluk olarak kabul edip, yağmur yağmayacağına inanılır. Ayrıca yağmur duasından sonra eğer yağmur yağarsa köy halkı çok büyük bir sevinç duyar.

Altınyayla ve yöresinde “Nisan yağmurunun” ayrı bir kutsallığı vardır. Nisan yağmuru halk arasında bolluk ve bereketin simgesidir. Nisanda yağmur yağmadığı zaman kıtlığın boyutlarının çok şiddetli olacağına inanılır. İlk Nisan yağmuru yağmaya başlayınca herkes damının başına ağzı geniş bir leğen koyar ve bu leğenin içerisine nisan yağmurunun birikmesi sağlanır. Daha sonra bu biriken yağmur suyunun şifa olduğuna inanıldığı için bu saklanır. Nisan yağmurunun suyuyla yemek yapılır, zayıf çocuklar şifa olsun diye yıkanır, nisan yağmurunun suyundan yoğurt mayası ve kursak mayası kurulur, yiyeceklerin üzerine serpilir, Nisan yağmurunun suyu saklanarak içerisine bazı dualar okunur bolluk getirmesi için çorak topraklara serpilir, Nisan yağmuru ile boy abdesti alınır.

SONUÇ

Bir toplumun sahip olduğu doğum, sünnet, nişan, evlenme, örf ve âdetler, ölüm gibi hayatın çeşitli safhaları ile ilgili bütün inançlar o toplumun sahip olduğu kültürel değerlerinden oluşmuş büyük bir sistemdir. Altınyayla ve çevresinde örf, adet, inanç ve geleneklerle ilgili sosyolojik bir araştırma yapanlar her köyde eski Türk inançlarının izleri ile rahatlıkla karşılaşacaktır. Doğumdan ta ki ölüme kadar hayatın çeşitli safhaları ile ilgili din sosyolojisinin metotlarını kullanarak yaptığımız buaraştırmamızda zenginverilere ulaştık. Kanaatimizce Altınyayla ilçesinin sosyal ve kültürel açıdan bu kadar zengin olmasının en önemli sebeplerinden birisi buraya asırlar öncesinden Orta Asya’dan Anadolu’ya gelerek bu bölgeye yerleşmiş Türkmen topluluklarının orijinal Türk kültürüne sahip olmasıdır. Bu grupların köken olarak Halep Türkmenleri ve Şam Bayatları olarak bilinen yaz aylarında Suriye(Şam)’a giden yaz aylarında buraya gelen Oğuz boylarından olduğunu söyleyebiliriz. Anadolu’nun bir çok yöresinde olduğu gibi Altınyayla ilçesinde de ölen kişinin arkasından Eski Türklerdeki yuğ törenlerini andıran ağıtlar söylenen yas törenleri yapılmaktadır. Eski Türklerin hayatında hayvancılık, koyun(davar) ve at besleme önemli bir yer tutardı. Altınyayla’da teknoloji çok gelişmiş olmasına rağmen göçebe Türklerin ana geçim kaynağı koyun sürüleri hala önemini korumaktadır. Türkler, dinî tarihleri içerisinde, çok eski dönemlerden itibaren, tabiatla bir takım güçlerin bulunduğu inaniyor ve onları kutsallaştırıyorlardı. Altınyayla yöresinde çok sayıda su gözesi, dağ, taş yığınları ve kutsal ağaç bulunmaktadır. Türk dünyasının

hemen her yerinde görülen, kötü karakterli iye/ruh şeklinde Türk toplulukları arasında yaşayan "Al Karısı" inancı Altınyayla yöresinde günümüzde de hayatini devam ettirmektedir. Savaş ve köç katımı gibi Eski Türklerde önem arz eden bir çok tören kırsal yaşamın hâkim olduğu bölgelerde hala yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

- Anadol vd., Türk Kültür ve Medeniyeti, Türkiyem Dergisi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Aşkun, V. C., Sivas Folkloru I-II, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2006.
- Coşkun, H., Sivas İli Altınyayla İlçesinin Yassıpınar ve Serinyayla Köylerinde Alevilik (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 200.
- Coşkun, H., "Altınyayla'daki Tarihî Eserler", Revak 2002, Sivas, ss.125-128.
- Coşkun, H., "Sivas'ın Altınyayla İlçesinde Evlenme İle İlgili örf, Adet ve İnançlar", Erciyes Dergisi, Sayı: 436, Nisan 2014a, ss. 15-24.
- Coşkun, H., "Sivas'ın Altınyayla Yöresinden Bazı Halk İnançları", Erciyes Dergisi, Sayı: 438, Haziran 2014b, ss.25-33.
- Erkal, M., Sosyoloji (Toplumbilim), Der Yayınları, İstanbul, 1999.
- Güngör, H., Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kıvılcım Yayınevi, Kayseri, 1998.
- Günay, Ü. ve Güngör, H., Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri, 1998.
- İnan, A., Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- İnan, A., Makleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- Kalafat, Y., Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
- Kocacık, F., Toplumbilim Ders Notları, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1997.
- Köprülü, F., Türk Tarih-i Dinîsi, Haz: Metin Ergun, Akçağ, Ankara, 2005.
- Mardin, Ş., İdeoloji, İletişim, İstanbul, 1997.
- Özen, K., Sivas Yöresinde Geleneksel Bayramlar ve Toplu Törenler, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas, 2010.
- Şahin, İ. Yeni-İl Kazâsı ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul. 1980.
- Şahin, S., "Altındığın'den Altınyayla'ya" Sultanaşehir Dergisi, sayı: 7, Sivas, 2008, ss.57-59.
- Turhan, M., Kültür Değişimleri, M.E.B. 1000 Temel Eser, İstanbul, 1987.

ТЮРКСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

TURKIC INTEGRATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

Gulzhahan КНАЖИЕВА (Гульжахан ХАДЖИЕВА)

Prof. Dr, Turan University (к.э.н., асоц. Профессор Университет «Туран», г. Алматы,
Казахстан, khajjeva@mail.ru

Определяющей современной тенденцией стала трансформация однополярной модели мира в многополярную. Формируются новые, непривычные с позиций вчерашнего дня форматы межгосударственного общения, имеющие необычные географические, цивилизационные и функциональные параметры. Время глобальных перемен открывают новые возможности для внедрения и распространения прорывных технологий, перехода к «экономике знаний», соединения потенциала развитых и развивающихся стран. Достичь этой цели невозможно без изменения методологии взаимодействия, без обращения к интеграции как к главному инструменту строительства нового, более справедливого миропорядка.

В связи с этим, международная интеграция становится одним из основных трендов развития современного мира. При этом различные формы интеграционного объединения стран могут быть устойчивыми в том случае, если они опираются как на экономические, так и на мощные цивилизационные факторы. Интернационализация экономики, энергично проводившаяся западными державами в начале XX-го столетия, создала предпосылки для появления нового ее качества – глобализации. Однако усиливающиеся экономические связи не смогли свести человечество воедино, они лишь привели к взаимодействию изолированные ранее друг от друга цивилизации. Мир стал более взаимосвязанным и взаимозависимым, но далеко не однородным. При этом формационные различия уступили цивилизационным особенностям.

Каковы же возможные варианты организации геополитического пространства, сущность и природа возникающих структур, как в целом влияют глобальные тенденции на региональные процессы? Какую роль в условиях трансформации глобального мира играет цивилизационный фактор? Создание интеграционного союза тюркских государств является одним из подобного рода геополитических сценариев.

В мире существует шесть стран, где главную роль играют именно тюркские этносы. Это Турция, Азербайджан, Узбекистан, Казахстан*, Кыргызстан и Туркменистан. Более того, в тюркский ареал попадают также регионы, автономии и национальные республики, входящие в состав государств, отличных по этническому признаку. В данном случае речь идет о Республике Башкортостан, Кабардино-Балкарской Республике, Карачаево-Черкесской Республике, Республике Татарстан, Республике Тыва, Республике Крым и других (Россия), Синьцзян-Уйгурском автономном районе (Китай), Гагаузии (Молдавия).

Развитие «тюркской интеграции» свидетельствует о том, что, помимо основных «фигурантов» (США, Китай, Россия), на центральноазиатской арене все более активно заявляют о себе другие политические «игроки». Здесь наряду с «тюркскими интеграционистами» активно работает Иран с его «персоязычным альянсом», здесь и Индия, громко заявившая о своем присутствии, заключив соглашение о стратегическом партнерстве с Афганистаном.

Поэтому в Турции, самом крупном тюркском государстве, восприняли образование на постсоветском пространстве новых независимых центральноазиатских республик как появление благоприятных условий для начала тюркской интеграции. Центральноазиатское направление сразу стало одним из приоритетных в турецкой внешней политике. Основой формирования максимально возможного бесконфликтного комплекса интересов является общетюркское историческое наследие, этнокультурная, конфессиональная, языковая общность тюркских государств. Именно цивилизационная близость интегрирующихся стран обеспечивает фундамент и устойчивость данного объединения.

Цивилизации, являясь высшей мерой идентичности в масштабах человечества, приобретают особую роль в периоды больших исторических переходов, к которым относится и современная эпоха. Обострение кризисных явлений практически во всех важнейших сферах общественной жизни требует обращения к фундаментальным характеристикам и механизмам развития, анализ которых поможет найти причины и способы преодоления возникших проблем. Функциональное значение универсальных, подчиняющихся общим законам социальных структур состоит в обеспечении более высокой степени стабильности, чем у разнородных. Однако оборотной стороной универсализации является разрушение национальной культурной самобытности, затрудняющее поиск ответов на новые, нетрадиционные вызовы. Эволюция как человеческой цивилизации, так и природы свидетельствует о том, что именно многообразие являлось магистральным направлением и гарантией поступательного движения.

Цивилизация, опираясь на социокультурные традиции и исторический опыт, помогает задействовать глубинные механизмы развития, сохранять целостность в условиях трансформации, не позволяя изменениям оказывать разлагающее влияние.

Смогут ли тюркские народы задействовать потенциал интеграции на основе цивилизационной общности? Ведь, несмотря на историческую культурную близость тюркских народов, в течение последних двух столетий они входили в состав различных, часто враждебных или изолированных друг от друга империй, внутри которых нередко проводилась политика «Разделяй и властвуй», что явилось причиной цивилизационного разобщения между тюркскими народами.

Необходимо также отметить, что в научной литературе понятие «тюркская цивилизация» появилось сравнительно недавно. Среди исследователей ведутся дискуссии о правомерности понимания тюркского мира как самостоятельной цивилизации.

Казахстанский философ С.Ш. Аязбекова, исходя из принятой теории цивилизации, рассмотрела цивилизационные параметры применительно к тюркскому миру. Анализ последнего с точки зрения таких признаков цивилизации, как единство территории и общность условий проживания, государственность, языковое родство, наличие религии и письменности, развитая система экономических отношений, единство или близость экономического и политического строя, культуры и менталитета, позволил ей заключить, что тюркский мир создал свою неповторимую цивилизацию, коренным образом отличающуюся от других цивилизаций [1].

В силу своего долгосрочного и фундаментального характера цивилизационное единство может рассматриваться в качестве объекта интегрирования тюркского сообщества. Так, Ю.Г. Барсегов обращает внимание на то, что доктрина тюркизма рассчитана на длительные сроки и должна реализовываться постепенно, двигаясь к более тесным формам общетюркского политического объединения, хотя, по мнению автора, учитывая национализм тюркских народов СНГ, турки не ставят задачу

объединения их в одно государство, рассчитывая скорее на создание союза тюркоязычных государств [2].

Чарлз У. Хостлер определяет «тюркизм» как «движение, стремящееся к политическому и культурному единству всех тюркоязычных народов» [3, р.63]. Схожее с ним определение «тюркизма» дает Якоб Ландау, рассматривая его как «движение, целью которого является создание объединения, союза – на культурной, психологической (или на обеих вместе) основах – народов тюркского происхождения» [4, р.51].

В этих характеристиках подчеркивается первостепенная важность именно фактора культурной, психологической и коммуникативной близости тюркских народов. Исходя из чего, к основной цели тюркизма в XXI веке можно отнести создание единого культурного и информационного пространства, охватывающего весь тюркский мир, т.е. углубление цивилизационной общности тюркских народов.

Насущность решения задачи тюркского сотрудничества имеет под собой ряд факторов, необходимых для обеспечения жизнеспособности интеграционного союза и предопределяющих общность интересов. К факторам и предпосылкам тюркской интеграции можно отнести, прежде всего, следующие:

- ✓ необходимость совместных усилий по сохранению и развитию культурного и духовного потенциала тюркского мира;
- ✓ необходимость консолидации потенциалов тюркских регионов в условиях регионализации всего мира;
- ✓ необходимость централизованного отстаивания интересов субъектов тюркского мира, находящегося в центре Евразии на пересечении интересов наиболее мощных глобальных игроков;
- ✓ общность геоэкономических интересов, обусловленная, в частности, внутриконтинентальным расположением большинства тюркских стран и сопряженной с этим оторванностью от моря, замкнутостью друг на друге и необходимостью совместного выхода к морю и дополнительных транспортных маршрутов.

Начало интеграционным процессам положило создание в 1991 году Всемирной Ассамблеи тюркских народов – организации, занимающейся «воссозданием, разработкой и пропагандой тюркского пути общественного развития». В 1992 году в Анкаре впервые состоялся саммит глав тюркоязычных стран, завершившийся рядом договоренностей пока только в гуманитарно-культурном сотрудничестве. В следующем году, по итогам визита Тургуту Озала в Центральную Азию и Азербайджан, президентами тюркоязычных стран был подписан Протокол о создании содружества тюркоязычных стран. 12 июля 1993 года, по соглашению, подписанному в Алма-Ате, была создана Организация по совместному развитию тюркской культуры и искусства ТЮРКСОЙ. Однако первое десятилетие интеграционных усилий не дало практических результатов.

Идея необходимости сближения и развития сотрудничества между тюркскими народами вновь зазвучала на 8-м саммите глав государств четырех тюркоязычных стран (Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Турция), состоявшемся 17 ноября 2006 года в Анталье. Главным событием встречи стала инициатива казахстанского президента Назарбаева о создании Межпарламентской ассамблеи тюркоязычных государств, что, по мнению экспертов, подтверждало заинтересованность казахского лидера в полномасштабном сотрудничестве тюркских стран. На саммите в Анталье также были достигнуты договоренности по укреплению связей в области энергетики и

безопасности. В этой связи была подписана итоговая декларация о необходимости интенсификации экономических и транспортных связей между тюркскими странами, что свидетельствовало о расширении круга взаимных интересов тюркских государств.

3 октября 2009 года на 9-м саммите в Нахичевани по инициативе главы независимого Казахстана принято соглашение «О создании Совета сотрудничества тюркоязычных государств». Тюркский совет должен был обладать «всеми необходимыми признаками политического регионального объединения, правовым статусом и определенными организационными структурами». Помимо самого совета, Казахстан предложил создать ряд общетюркских институтов: Центр изучения тюркского мира и Тюркскую академию, а в ее составе - Центр тюркской истории и культуры, Центр изучения тюркского языка, Тюркскую библиотеку и Тюркский музей. Практически все предложения Назарбаева были приняты.

В Нахичевани еще больший акцент был сделан на энергетической стороне «тюркской интеграции», в первую очередь, в области обеспечения многовариантности транспортировки энергоресурсов (то есть возможность прокладки трубопроводов и прочих транспортных артерий в обход России). В принятой в Нахичевани декларации особо подчеркивалось стратегическое значение нефте- и газопроводов Баку–Тбилиси–Джейхан и Баку–Тбилиси–Эрзурум в обеспечении глобальной энергетической безопасности и устойчивому экономическому развитию стран региона. В этой связи главы государств отметили важность увеличения пропускной способности трубопровода Баку–Тбилиси–Джейхан и придали особое значение связи между портом Актау и нефтепроводом Баку–Тбилиси–Джейхан». В целом же, конечно, нужно согласиться, что именно энергетические ресурсы, которыми так богата Центральная Азия, имеют наибольшие шансы стать ключевым звеном «тюркской интеграции».

По итогам юбилейного 10-го саммита, который состоялся в сентябре 2010 года в Стамбуле, был официально учрежден Совет сотрудничества тюркоязычных государств, а также созданы институты, необходимые для практической реализации идеи тюркской интеграции.

Примечательно, что с октября 2011 г. саммиты стали проходить уже в новом формате, как саммиты Совета сотрудничества тюркоязычных государств (ССТГ). Первый саммит ССТГ принимал Алматы. Новая модель взаимодействия опирается на три главных компонента: совместное решение вопроса в сфере безопасности, оптимизация торгово-экономического сотрудничества, включая энергетическую сферу, и, наконец, культурно-языковые аспекты интеграции тюркских государств, на реализацию которых как раз направлена деятельность ТЮРКСОЙ.

Второй саммит ССТГ состоялся 23 августа 2012 года в Бишкеке, на котором большое внимание было уделено экономическому сотрудничеству стран Совета, прежде всего транспортным коммуникациям между странами. Участники Саммита подписали протокол о создании железнодорожного коридора с маршрутом: Турция (Карс) – Тбилиси – Баку – Каспий – Казахстан – Кыргызстан – Китай, соглашение по финансовым правилам Совета сотрудничества тюркоязычных государств и другие документы.

На третьем саммите ССТГ, проходившем 16 августа 2013 года в г. Габала Азербайджанской Республики основной темой обсуждения стали вопросы сотрудничества в сфере транспорта и упрощения таможенных процедур. Участники саммита отмечали, что реализация транзитного потенциала стран участниц ССТГ и совершенствование транспортной инфраструктуры открывает большое будущее. В частности, по мнению экс-президента Турции Абдулла Гюль «современная концепция

Шелкового пути является энергетическим, транспортным и логистическим проектом, который внесет вклад в развитие всего региона. Эти проекты превратят тюркский мир в центр развития мировой экономики».

Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев, выступая на саммите, отметил недостаточный уровень и неэффективность нынешних торговых отношений между странами: "В настоящее время торговый оборот между шестью независимыми тюркоязычными странами составляет 1 трлн. 150 млрд. долларов. Эта цифра не отражает потенциал наших стран. Мы должны укрепить наши экономические связи и увеличить торговый оборот". Он озвучил ряд инициатив по дальнейшей интенсификации интеграционных процессов стран тюркского мира: «Транспорт и коммуникации должны стать основой для развития нашей экономической мощи...Мы планируем в 2020 году увеличить транзитные перевозки через Казахстан в два раза, а к 2050 году – в 10 раз. В будущем планируется довести грузоперевозки по территории страны до 50 миллионов тонн в год» [5, с.4].

Таким образом, исторические связи, общность целей и задач, сходство проблем тюркоязычных стран, являются одним из важных факторов, объединивших тюркские народы. Условием региональной интеграции является стремление к интегрированию всех тюркских народов в едином пространстве, а главное – обеспечение достойного представления интересов тюркских народов в данном объединении, в том числе и путем консолидированного отстаивания интересов тюркских народов.

Однако процесс интеграции тюркских стран сталкивается сегодня с целым рядом проблем, среди которых необходимо выделить следующие.

Во-первых, в состав ССТГ сотрудничества не вошли Туркменистан и Узбекистан, а это означает, что в Тюркском совете не участвует большая часть тюркского населения Центральной Азии. К тому же Туркменистан обладает крупнейшими в регионе и вторыми в мире после России запасами природного газа, экспорт которого мог бы стать локомотивом экономической интеграции.

Во-вторых, базовой проблемой тюркского мира является и отсутствие общих границ. Если Казахстан, Киргизия, Туркмения и Узбекистан граничат друг с другом, то от Азербайджана их отделяет Каспийское море. Общей границы с Турцией фактически не имеет и Азербайджан. На небольшом участке с ней граничит входящая в состав Азербайджана Нахичеванская автономная республика, которая, однако, отделена от основной территории страны Арменией. Территориальная удаленность основных центров тюркского мира препятствует реализации совместных экономических проектов.

В-третьих, все участники Тюркского совета обладают разным экономическим весом. По размеру ВВП Турция примерно в три раза опережает Азербайджан, Казахстан и Киргизию вместе взятые. Турция, благодаря своему экономическому потенциалу, вне всяких сомнений будет играть ключевую роль в тюркском мире. Поэтому на пути реализации принципа равноправной интеграции стоят серьезные препятствия в виде большой разности экономических потенциалов.

В-четвертых, экономическое неравенство имеет и политические последствия. Степень привлекательности тюркской интеграции напрямую зависит от практического воплощения принципа равноправия, т.е. недопустимости гегемонии какой-либо страны, несмотря на естественную разницу во влиянии на этот процесс различных потенциалов отдельных тюркских народов и стран.

В-пятых, стержнем тюркской интеграции традиционно выступает гуманитарная составляющая, где центральным является вопрос общего языка. Как правило,

необходимость его введения обосновывается ссылками на существовавшую некогда единую культурно-историческую общность. Однако существуют определенные проблемы с переходом на латиницу.

В-шестых, несмотря на то, что идея создания зоны свободной торговли обсуждалась неоднократно и на различных уровнях, по мнению многих экспертов, в обозримом будущем «тюркская интеграция» едва ли может стать аналогом и тем более альтернативой тому же Таможенному союзу России, Белоруссии и Казахстана. Большинство экспертов оценивают вероятность создания подобного объединения как сомнительную. На сегодняшний день, ни одно тюркское государство не способно взять на себя роль ведущего центра и локомотива экономической интеграции. Поэтому в качестве одной из главных целей создания тюркской парламентской ассамблеи тюркоязычных государств определено создание условий для экономической и политической интеграции тюркоязычных государств.

Таким образом, с одной стороны, интеграционные инициативы, воплотившиеся в Тюркском совете, свидетельствуют о формировании новой цивилизационной парадигмы тюркского мира, открывающей новые возможности и пространства для сотрудничества, а с другой стороны – о наличии довольно больших противоречий между тюркскими государствами.

Примечание:

*Многоязычный состав народа Казахстана всегда являлся и является одним из преимуществ нашего государства. Представители 20 тюркоязычных этнических групп проживают в мире и согласии со всеми этносами Казахстана. Безусловно, тюркские этнические группы Казахстана играют важную роль в социально-экономическом развитии страны. Согласно последним статистическим данным, казахи составляет большинство населения (66,01%) и, соответственно, являются самым крупным тюркским этносом Казахстана. Следующими крупными тюркскими этносами, населяющими страну, являются узбеки (3,07%) и уйгуры (1,44%).

1. Аязбекова С. Ш. «Тюркская цивилизация» в системе цивилизационных классификаторов // Альманах "VIA EVRASIA"2012, №1. Источник: <http://www.viaevrasia.com/ru>
2. Барсегов Ю.Г. Геополитическая угроза России. – М., 1996.
3. Hostler Ch.W. Türken und SowjetS. Die historische Lage und die politische Bedeutung der Türkvölker in der heutigen Welt / Ch.W. Hostler – Frankfurt/Main; Berlin, 1960.
4. Landau J. Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism / J. Landau – London, 1981.
5. Осипов В. Расширяя горизонты сотрудничества // Казахстанская правда – 31 декабря 2013 года, № 347 (27621)

十二生肖成语文化及其跨文化传播论析

A RESEARCH OVER CHINESE ZODIACS WITH 12 ANIMALS AND ITS EFFECT ON CULTURAL INTERACTION

Zhang YIFAN (张艺凡)

Phd- Research Assistant, Xian Foreign Languages University (1994-), 女, 西安石油大学, 学,
1375393143@qq.com

中国有着悠久的历史文化, 其中十二生肖文化作为中华民族几千年的文化结晶, 无论在形式上, 还是在内容上, 都高度凝聚着汉民族文化的精华。本文分别

从十二生肖成语的人格寓意、哲学追求、儒释道文化、人生情怀、艺术特性等五个方面揭示了十二生肖成语的文化内涵, 并在此基础上进一步论析了十二生肖成语的跨文化传播。笔者将汉语生肖成语文化分别与东南亚文化、英美文化进行了比较分析, 着重探讨了生肖成语词汇的跨文化传播方式。文末引发出了关于生肖成语时代意义的思考。笔者以为, 对生肖成语本身文化内涵的探讨和对生肖成语跨文化传播理论的分析, 其最终目的都是为了使人们更加深刻地理解生肖成语的文化内涵, 在促进生肖成语文化传播的同时进一步推动中国文化走向世界。

摘要: 中国有着悠久的历史文化, 其中十二生肖文化作为中华民族几千年的文化结晶, 无论在形式上, 还是在内容上, 都高度凝聚着汉民族文化的精华。本文分别

从十二生肖成语的人格寓意、哲学追求、儒释道文化、人生情怀、艺术特性等五个方面揭示了十二生肖成语的文化内涵, 并在此基础上进一步论析了十二生肖成语的跨文化传播。笔者将汉语生肖成语文化分别与东南亚文化、英美文化进行了比较分析, 着重探讨了生肖成语词汇的跨文化传播方式。文末引发出了关于生肖成语时代意义的思考。笔者以为, 对生肖成语本身文化内涵的探讨和对生肖成语跨文化传播理论的分析, 其最终目的都是为了使人们更加深刻地理解生肖成语的文化内涵, 在促进生肖成语文化传播的同时进一步推动中国文化走向世界。

关键词: 生肖成语; 文化内涵; 跨文化传播; 词汇传播; 时代意义

引言

生肖也称属相, 指的是华夏和东亚其他区域的一些民族用来代表时间和象征人的出生年的十二种动物。中国的十二生肖分别是鼠、牛、虎、兔、龙、蛇、马、羊、猴、鸡、狗、猪, 与十二地支相配。成语是我国汉语词汇中结构定型, 意义完整, 相沿习用, 含义丰富, 具有典雅风格的固定短语。成语以“四字格”为基本形式, 本文的研究对象即含有生肖的四字成语, 又称四字生肖成语。例如“胆小如鼠”“对牛弹琴”“虎头虎脑”“狡兔三窟”“攀龙附凤”“打草惊蛇”“人高马大”“亡羊补牢”“沐猴而冠”“鹤立鸡群”“狗尾续貂”“一龙一猪”等。

汉语生肖成语的来源主要有: 神话寓言、历史典故、古文史籍、宗教和外来文化、其中也有一部分生肖成语来源于后世人民群众的口头创造和新生词语等^[1]。来源于神话寓言的生肖成语, 如“叶公好龙”“放虎归山”“守株待兔”“亡羊补牢”“画蛇添足”“杯弓蛇影”等; 成语“鸡鸣狗盗”则源自孟尝君门客从秦国救出孟尝君的历史典故; 来源于历史故事、名士传说的生肖成

语有很多，如：出自《论语》的成语“轻裘肥马”等；有些生肖成语是借用佛经和受外国文化影响而产生的，如“鸡犬升天”出自东汉·王充《论衡·道虚》，“杀鸡取卵”来源于《伊索寓言·生金蛋的鸡》；还有一些来源于人类生活、生产活动，随着历史发展而产生的生肖成语，如成语“鸡毛蒜皮”就是劳动人民从日常生活中总结出来的，指的是一些微不足道的小事等。

十二生肖作为中国传统文化的重要组成部分，被广泛应用于中华文化圈，可以说是中国传统文化的代表之一。它既彰显了我国古代人民的智慧，也传承了中国文化的精髓。同时，在中国几千年灿烂文化和汉语宝藏中经久而凝练的成语，它不仅是人类语言的精华，更是前人生活经验的总结和积累。因而，研究十二生肖成语的文化内涵不仅能更好地延续我们的中华文明，也有助于更多人了解我们的历史文化并进一步传播我们的优秀文化，这对于促进我国文化的繁荣发展无疑具有重要意义。

通过搜集相关文献和资料，针对目前国内外就十二生肖成语的研究现状，笔者发现：相比十二生肖成语文化的研究，一方面学者们更喜好从广义的动物成语的层面去研究；另外一方面，学者们更倾向于仅从十二生肖本身的文化内涵方面展开探讨。从中我们可以发现，首先，学者们对动物成语本身的分类研究不够明确和具体；其次，学者们对于十二生肖文化的内涵具体表现不够深入和细致。十二生肖成语作为动物成语的组成部分，是动物成语中一个特色鲜明的分支。它不仅拥有动物成语本身的结构特点和中外语言对比的可研究性，它更是承载中国传统十二生肖文化的重要载体，不仅在汉语国际教学的词汇教学中占据重要位置，更是汉语国际教学中文化教学的重要表现形式，然而学者们对十二生肖成语本身的文化研究显然关注不够；最后，从仅有的几篇关于生肖成语的文化内涵探究的文献当中，我们也可以看出，所有学者的关注点都只集中在对生肖成语的认知研究，及其本身文化内涵的分类探究上，并没有透过生肖成语所具有的这些民族文化属性，而进一步探究它在文化传播中所具有的价值与意义，因而本文就此展开论述。旨在通过对生肖成语文化内涵现实性的探讨和跨文化传播中词汇传播的探析，来促使人们更深刻地认识生肖成语的文化内涵和跨文化内涵，使生肖成语在对外交流中更好地被运用和更广泛地被传播。

1 十二生肖成语的文化内涵

成语蕴涵着中华民族独特的文化内涵，体现了语言是文化的构成和载体。其中，十二生肖成语作为汉语和汉文化的“缩影”，作为中华民族优秀文化的结晶，更是包含了丰富的文化底蕴。因而本文分别从生肖成语的人格寓意、哲学追求、儒释道文化、人生情怀、艺术特性等五个方面对其文化内涵进行探析。

1.1 生肖成语中的人格寓意

生肖动物身上显示了中华民族对人格的寓意和寄托。人们对生肖动物特定的认知即反映着人们对人自身某些性格特征的探索。

勤劳。牛生来没有给人类社会的发展进程造成过负面影响，更不会给人们的生存造成威胁。中国在历史长河中以农业大国著称，自先民起牛就被用来帮助人们拖犁耕种，勤恳耐劳且不求回报，对促进人们的生产生活作出了突出贡献。正是因为它的无私奉献，人们才赋予牛以勤劳的人格寓意。由此，古人常用牛来比喻勤奋刻苦的人。例如，“牛角书生”比喻勤奋读书的人；《新唐书·李密传》中记载：“闻包恺在缙山，往从之。以薄鞮乘牛，挂《汉书》一帙角上，行且读。”^[2]，讲的是李密用薄草做的鞍鞮骑牛，在牛角上挂一卷《汉书》，一边走一边看书的故事，这里意在突出李密勤奋读书，学习刻苦的精神品质，正体现了“牛”勤劳的象征意义

勇猛、凶暴。老虎使人望而生畏，不敢亲近。所以“虎”又被人赋予勇猛、凶暴等人格品性，虎也时常成为凶徒、恶人、敌人、坏人、祸害、惹不起的人或势力、权臣、贪官污吏等让人害怕畏惧的事物的代名词。如成语“九牛二虎”比喻很大的力量；“如虎添翼”比喻强有力的人

得到帮助而变得更加强悍，更令人害怕；“谈虎色变”比喻一提到可怕的事情，情绪就非常紧张；“虎啸风生”形容猛虎大吼，威风四起，比喻英雄及时奋起。这些成语都显示了人们对虎的强大和凶暴的承认，也在一定程度上体现了人性格上的勇猛或凶暴。

聪明、温和、敏捷、善良。生肖动物“兔”总让人联想起嫦娥月宫中的玉兔，其实，十二生肖“兔”在中国文化中确实常与美好的事物联系在一起。例如，“兔起鹘落”指兔子刚开始奔跑，鹘就猛扑上来，形容动作极为迅捷；“白兔赤乌”出自唐·白居易《劝酒》诗：“天地迢迢自长久，白兔赤乌相趁走”，这里“白兔”和“赤乌”分别指代月亮和太阳等等。但“兔”也有着胆小、逃遁、狡猾及弱者等人格寓意，如“狼奔兔脱”形容狼狈逃遁。“兔”象征逃遁的符号意象。“狡兔三窟”指狡猾的兔子有三个洞穴。比喻有许多藏身之处，以便逃灾免难，“兔”在这里体现了狡猾的人格品性等。

优柔寡断、目光短浅^[3]。“鼠”形体微小、形貌萎缩，善于藏匿、潜逃，给人以微末卑贱、微不足道、贼头贼脑的感觉。因而人们常赋予它优柔寡断、目光短浅、自以为是、偷偷摸摸、暗中害人、卑鄙馥凝、心胸狭小、贪婪狠毒、奸诈诡秘、得势小人等人格寓意^[4]。如“抱头鼠窜”出自班固《汉书·蒯通传》，此语意谓捧着脑袋像老鼠一样的逃跑，形容仓皇逃走的狼狈相；“獐头鼠目”则出自刘昫等《旧唐书·李揆传》“龙章凤姿之士不见用，獐头鼠目之子乃求官。”^[5]，獐头小而尖，鼠眼小而圆，此语本形容相貌丑陋，后用以形容面目猥琐，心术不正。此类成语还有很多，像“鼠目寸光”“鼠肝虫臂”“鼠牙雀角”，等等，这些都是由于老鼠的特性而衍生出来的用以比喻或者形容某些人不被认可或喜欢的性格特征。总之，夹带“鼠”字的成语大都是反映人的优柔寡断、目光短浅、钻营等性格特征，它与人息息相关。

1.2 生肖成语中的哲学思想

中国传统文化是一种感性文化，同时又闪烁着智慧的光芒。成语作为传统文化的一部分，表达形式简洁明朗，其中无不透露着古人的哲学智慧。

成语“三人成虎”指城里本无虎，但是有三个人谎传市里有虎，听者就会以为真的有虎，比喻流言惑众，蛊惑人心。以此警示人们要实事求是，不可人言亦云；“庖丁解牛”出自庄子《养生主》，庖丁解牛数千头，用时十九年，而“刀刃若新发于硎”，文惠君对此诧异惊叹。庄子解释道：庖丁深谙牛的骨骼筋络，熟练掌握解牛技巧，操刀如神，游刃有余，故用刀十九年屠牛刀照旧如新。比喻技艺高超熟练，发挥起来得心应手，由此说明了把握事物的本性与特质的联系；“目无全牛”指庖丁宰牛时眼中看到的只有骨骼间隙，不再是整个牛的身体。比喻技术精熟到了得心应手的境地，熟能生巧，从而由量变引起了质变；“直捣黄龙”指一直打到黄龙府，指捣毁敌人的巢穴。这个成语告诉我们，在处理事情的时候要抓主要矛盾。以上成语都体现了一定的哲学思想。

1.3 生肖成语中的儒释道文化

儒释道文化在中国传统文化中占有重要地位，其中儒家讲究仁义，佛家讲究修行，修行在于修心，道家讲究无为而治^[6]。生肖成语中有一部分就体现了中国的儒释道文化。

儒家讲究仁义、尊礼、忠孝、诚信。成语“爱礼存羊”是指古人因为珍惜古礼，不忍使它废弛，所以保存古礼所需要的祭羊。比喻为维护根本而保留礼节；古代讲究“君为臣纲”，做臣子的要忠于君主，为君主肝脑涂地，鞠躬尽瘁，死而后已。成语“犬马之劳”就表示甘愿像狗和马一样听凭君主驱使，为其奔走效力，体现了儒家的忠义观；成语“犬马之诚”则意为诚心实意，体现了儒家讲求诚信的思想。

另外，道教、佛教典籍中有道士、高僧以法力制服龙、虎的故事，如“降龙”、“伏虎”原本就是佛教里的两尊神，具有强大的法力，成语“降龙伏虎”指的是早前有一个高僧能用神秘的咒语把神龙请下来，另一个高僧能用锡杖将两头激烈斗争、愤怒咆哮的猛虎分开，使之各奔前

程。后用来形容本领高强，能够战胜很强的对手或克服很大的困难。这正体现了生肖成语中具有一定的佛家文化特征。

道教作为中国本土的宗教，距今已有 1800 余年的历史。它有着鲜明的中国特色，与中华文明息息相关。“来龙去脉”这个成语来源于道教。道教讲究风水，在阴阳风水这一块儿，道教把山称之为“龙”，水称之为“脉”。风水师在查看地理风水的时候，非常仔细。不仅要看看山（龙）从哪来，更要知晓水（脉）往哪里去。这样，才能断定这个地方的风水好坏。所以，便有了“来龙去脉”这一说，运用到我们实际生活中，当我们要弄清一件事情时，就会说要知道整件事情的“来龙去脉”。除此之外，成语“龙化虎变”语出《史记·韩非子列传》，比喻变化莫测，也呈现出的是道家文化的特征。

1.4 生肖成语中的人生情怀

生肖成语中寄托着古人独有的人生情怀。“老牛舐犊”指老牛爱小牛犊，常舔其身，比喻父母爱子的深情，“老牛”象征慈爱的父母；“与羊谋羞”指跟羊商量剥下它的皮来，比喻绝对做不出损害对方切身利益的事；“羊左之交”用来比喻生死之交，等等，这些都体现了古人对人对事的情感态度。成语“鸡犬新丰”讲的是刘邦在长安仿造家乡新丰时，把新丰的鸡犬也随之取来，都各自认识主人的家。比喻虽在异乡，却很感亲切，就像在家乡一样。鸡也就这样成为了人们情怀寄托的载体。这样的成语还有“鸡黍深盟”“鸡豚同社”等，都是对一种情怀的寄托。

1.5 生肖成语中的艺术特性

生肖成语中体现着建筑绘画的艺术特性。古代人民喜欢在建筑物上雕刻各种各样的动物，其中雕刻的最多的应属龙凤，因为人们普遍认为龙凤是吉祥的象征，所以人们才将寄托刻于房屋之中，以求得幸福安康。胡世香《巧取陈家寨》中有记载：“门上雕龙画凤，粉壁衬着红漆家具，分外耀眼。”于是就衍生出了用来形容建筑雕刻图案的成语“雕龙画凤”；再如，成语“描龙绣凤”指精美的手工刺绣，也向人们展示了古代的刺绣工人们高超的刺绣艺术；除此之外，成语“凤楼龙阙”出自唐·韦庄《和集贤侯学士分司丁侍御秋日雨霁之作》，诗云：“洛岸秋晴夕照长，凤楼龙阙倚清光^[7]”，用来形容华丽的楼台宫阙。也可作“龙楼凤池”“龙楼凤阁”等。这些成语都一定程度上反映了中国建筑艺术的文化。

生肖成语呈现着文学书法的艺术特性。人们常用“天马行空”来形容文人墨客独创时潇洒自如的形态；用“龙飞凤舞”来形容书法笔势飘逸多姿；“笔走龙蛇”同样用于形容书法生动而有气势；“倚马可待”“倚马千言”用来比喻聪慧过人，才思敏捷，因此写作迅速；而“狗尾续貂”“狗屁不通”则形容写作的不相称等等，这些成语都体现了中国的书法艺术性。

生肖成语呈现音乐的艺术特征。“对牛弹琴”出自牟融《理惑论》，公明仪，是我国古代的一位音乐家，擅长弹琴。有一次，他看见一头牛正在低头吃草，便高兴地为牛弹乐曲。但是那头牛不管琴声何等悠扬婉转，都只是低头吃它的草。并非牛听不见琴声，确是真的听不懂这种曲调高雅的音乐。而后用此语比喻对外行人说行内话，对不懂道理的人讲道理。也用来讥笑说话办事不看对象，无的放矢。可以说是生肖成语中呈现音乐艺术文化特性的一个代表。

2 十二生肖成语的跨文化传播分析

2.1 十二生肖成语的跨文化比较分析

成语涉及语言和文化两个领域。每个民族的成语都具有独特的民族特点，反映本民族的历史、地理、风俗及日常生活等情况。成语中经常会出现一些动物，用它们的特征来比喻人或事物。由于不同的地理、历史、习俗和宗教等因素的影响，不同民族对动物所产生的联想也不同，因此只关注汉语生肖成语本身的文化涵义是远远不够的，更应该关注它在汉语国际交流中的跨文化内涵。因此，笔者简要将汉语生肖成语文化与东南亚文化、英美文化进行了比较分析，以此进一步探究生肖成语的跨文化内涵。

2.1.1 生肖成语文化与东南亚文化的比较

在东南亚，很多国家也有十二生肖，其文化涵义很多与中国相同，但也由于地理环境、文化观念、政治历史和宗教信仰等不同，文化间的差异还是存在的。

越南生肖文化与中国的生肖文化差异之处明显在于，越南的生肖中没有“兔”，但有“猫”。中国人以为兔子是由天上的玉衡星分离而成的，生性灵活机智，玲珑温柔，是吉利的象征。而在越南，“兔”并不普遍，人们只是把它视为一种“善良”的可爱动物而已。在十二生肖里，越南是唯一的国家用“猫”来代替“兔”的，因此，中国的“兔年”，在越南成了“猫年”。这种差别产生的原因现在已无从考证，在民间现存普遍的两种说法。第一种说法是当时中国的十二生肖记年法传入越南时，“卯年”的“卯”的越语发音与汉语“猫”“mao”的读音相似，结果“卯年”误读成为“猫年”；第二种说法是当时越南地区尚没有“兔”这种动物，不知“兔”为何物，而“猫”是当时人人皆知的动物，因此用“猫”来代替，生肖“兔”也就成了“猫”了^[8]。因而在越语的生肖成语中，有关“兔”的生肖成语其实很少，有个别如“玉兔东升”等，而关于“猫”的成语则很多，如“坟猫田鸡”“骂狗骂猫”（翻译）等。

越南文化与中国文化同源，因而在习俗上与中国也有很多相同之处。越南的十二生肖与中国的基本一致，比如在汉语里，有关“鼠”的成语大都为贬义，如“鼠目寸光”“贼头鼠脑”“贼眉鼠眼”等，都处处流露出人们对它的鄙视和怨恨。中国人对鼠没有好感，越南人也大抵如此，越南生肖成语中如“鼠肚鸡肠”、“獐头鼠眼”（翻译）等都饱含着对“老鼠”的厌恶；除此之外，十二生肖中的“蛇”在越文称为“rắn”，“xà”，“ty”^[9]。由于蛇的外貌使人感到害怕，于是中国人对它产生一种莫名的恐惧，常常唯恐避之不及。在汉语成语中，“蛇”的象征意义多为负面、贬义的内容。如“蛇蝎心肠”“杯弓蛇影”“打草惊蛇”“养虺成蛇”等，都表达了人们对蛇的惧怕与反感。同中国人一样，越南人也赋予“蛇”丑恶怪诞，心地狠毒，贪心狡诈，坏蛋流氓，不法之徒，暴虐者等象征意义。“蛇”的字句在越南人的日常生活中常带贬义，如：“Khẩu phật tâm xà^[10]”（佛口蛇心）用来指人嘴上说的好听，居心却极为险恶。不仅如此，越南和中国的生肖成语中，都常把“龙”与“蛇”配成一对，如汉语成语“虎头蛇尾”，越南成语“龙蛇上云（Rồng rắn lên mây）^[11]”“龙头蛇尾（Đầu rồng đuôi rắn）^[12]”等等，这些都体现了汉语成语与越语成语文化的相同之处。

十二生肖自古从中国传至泰国，所以泰国的十二生肖与中国的相似。但是经过演变和发展，其生肖顺序与中国则有所不同。中国的顺序为鼠、牛、虎、兔、龙、蛇、马、羊、猴、鸡、狗、猪，而泰国的十二生肖从蛇开始之前的顺序跟中国不一样，他们的顺序是以“蛇”开头的，为蛇、马、羊、猴、鸡、狗、猪、鼠、牛、虎、兔、龙^[13]；另外在泰国，十二生肖动物中除了龙以外，其它动物的含义与中国基本一致，而龙在泰国则被称为“纳加”（Naga）。“纳加”在泰国人心目中的形象犹如“龙”在中国人心目中形象一样。在中国，成语“望子成龙”通常指父母期望孩子能够获得成功，而“纳加”在泰国指的是传说中的天龙，是大洪水中拯救了佛祖的英雄，也是泰国人眼中的吉祥之物。因而泰国人时常会把成语“望子成龙”说成“望子成纳加”，形成表达上的错误。

除此之外，在东南亚或南亚，大象不仅被当作家畜，更被用作交通工具、表演等。人们生活中会经常用到跟大象有关的词语，并且象牙的价格非常昂贵。所以东南亚的人常无法正确理解汉语中“杀鸡取卵”这个成语，经常误写成“杀象取象牙”^[14]。这些都反映出了生肖成语在国际交流中的文化差异，是需要我们去深入研读和学习的。

2.1.2 生肖成语文化与英美文化的比较

在英美国家，生肖文化被星座文化所代替。不同于中国以十二生肖作为纪年的方式，英美国家则以十二星座来纪年。尽管大部分的生肖成语对英美国家的人来说不难理解，因为十二生肖所指动物大部分在全世界都比较常见，但是十二生肖成语文化与英美文化仍然存在

着较大差异。

中国以农耕文明著称，因而牛作为自古以来农业耕种的主要帮手，被中国人赋予“力气大、实力强；慈厚、忠实、可靠、勤勉、任劳任怨”等人格象征，人们养牛、敬牛、爱牛。而在英美国家，早期的牧狩性生产方式形成了一种不断追求自我扩展、自我改革的个人中心主义文化思想，因而牛在英美国家有着与中国不太相同的文化认知。表示“牛”的英文单词有 ox/cow/bull。Ox 和 Cow 都用于口语，多含贬义，如‘You stupid cow!’^[15]表示“你这蠢女人！”；a scared cow^[16]表示“非常害怕”等。Bull 有褒义“强壮、壮硕”的意思，如 take the bull by the horns^[17]表示“勇敢地面对困难或危险”，但在英语使用中也多用来表示笨拙、野蛮、暴力、凶猛等含义，如 bull-headed^[18]表示“又笨又顽固的、又笨又执拗的”，这与中国传统生肖文化关于牛的认知存在明显差异。

这种文化差异还表现在对十二生肖“虎”的认知上。中文中的“虎”与英文中的“tiger”除了动物义和“凶猛、残暴”义基本对应外，英语的比喻义只有贬义，没有表示“勇猛威武、英勇果断”等的褒义，因而生肖词“虎”的寓意在英文中缺少对应的意思。由于虎产于亚洲，英文中缺少用 tiger 做喻体，英美人把 lion 看做“百兽之王”，所以“虎”在英美国家的文化意义上存在对应错位的现象。例如 lion-hearted^[19]表示“勇猛的”，lion in the way^[20]表示‘拦路虎’，而生肖成语“虎口拔牙”则在英美国家表示为 bread the lion in his den^[21]；“狐假虎威”表示为 donkey in a lion's hide^[22]，这些都是文化差异的生动体现。

再有，中国人自称为龙的传人，龙作为中华民族的象征，是男性和成功的象征。在汉语生肖成语中，有关龙的生肖成语大部分都是褒义词，表现说话人对某人的赞赏。“藏龙卧虎”指潜藏着杰出的人才；“乘龙快婿”指才貌双全，令岳父、母满意的女婿；“龙驹凤雏”则比喻英俊秀颖的少年，常常用作恭维语；“龙眉凤目”用来形容人相貌不凡，有贵人之相；“云起龙骧”则比喻英雄豪杰乘时而起。然而在欧美人的眼中，Dragon 却是硕大恐怖的怪兽，其本质与中国的龙不同，是罪恶的象征。在西方文化中，dragon 是一个反面角色，是一个贪婪凶狠、穷凶极恶、威力无比的恶龙。圣经中甚至将恶魔撒旦称之为“the great dragon”^[23]。由此可见龙在中国与英美国家间的文化差异还是极大的。

最后，十二生肖成语中的狗一直是深受世界各国人们喜爱的。在英美国家，狗在传统的民族观念中是人类的挚友，人们经常在日常口头交际当中以狗指人，比如：every dog has his day（凡人皆有得意日）、a lucky dog（幸运儿）、Love me, love my dog!^[24]（爱屋及乌）等。狗虽然在中西方的文化中都是人类最忠实的朋友，代表了忠诚。但与西方文化赋予了狗更多的人性化色彩和概念不同，狗在中国的意义更倾向于其动物属性，因为狗在中国并不像在西方一样得到了更多人文的使用，因而在汉语中关于狗的成语大多都是贬义的，比如：“狗仗人势”“狼心狗肺”“狗党狐朋”等。这也是汉语十二生肖文化与英美文化的差异之所在。

2.2 十二生肖成语词汇的跨文化传播

词汇传播是十二生肖成语跨文化传播的主要形式。十二生肖成语以含有生肖的四字成语为依托，承载着十二生肖特有的文化内涵；同时，作为千百年来中国文化的升华与提炼，十二生肖成语的词汇传播本身也是其跨文化传播的重要组成部分。因而促进十二生肖成语的词汇传播，有利于进一步促进十二生肖文化在国际间的交流与传播，这正体现了十二生肖成语词汇跨文化传播的重要性。

2.2.1 教学中的词汇传播

在国际汉语教学中，汉语学习者认读和书写生肖成语，把握生肖成语的结构和理解生肖成语的文化内涵，其最终目的都是为了更好地将生肖成语运用到跨文化交际当中。因而教学是十二生肖成语词汇跨文化传播的主要途径之一。

在生肖成语的汉语国际教学中，首先，教师应该带领学生进行基本的汉字认读和书写。主要通过讲授法，教师可采用示范朗读和笔画书写的形式，让学生边听边读、边写边练，使留学生初步学会生肖成语的发音和掌握生肖成语的基本笔画。另外，教师也可适当运用情景教学法，借用多媒体、投影仪等设备播放汉语音频，展示优秀的汉字书法作品，在激发学生学习汉语，书写汉字兴趣的同时使得汉字通过教学得到切实有效的传播。

其次，教师要对生肖成语的内容进行解读，使留学生准确理解生肖成语的意义，并最终学会正确的使用。一方面，教师要带领留学生明确认知生肖成语的结构。另一方面，教师要使留学生正确理解生肖成语的文化涵义。生肖成语的结构大都比较清晰，以并列式和主谓式居多。教师可采用语素教学的方法，在使留学生理解汉语主谓关系和并列关系等语法关系的条件下，有意识地向学生讲解成语中的各构成成分，对成语中的常用语素，疑难语素与关键语素进行分别讲解，培养学生自行分析成语的构成语素的能力^[25]。对于字面意义与实际意义大致相同的成语，教师可以让学生根据语素义和成语结构推测出整个成语的意思，而对于字面意义与实际意义不同的成语，教师在讲解字面意义的同时，要注重对成语引申比喻意义的解释，这其中就渗透着对生肖成语文化内涵的正确解读。比如“牛首马面”这个成语，教师可以先向学生解释“首”和“面”这两个相近语素的意义与用法，进一步引导学生理解“牛首”和“马面”的字面含义，在明确二者是并列关系后，教师要向学生解释清楚“牛首马面”的宗教文化内涵。受佛教文化的影响，此生肖成语出自佛教《楞严经》，指阎王手下的两个鬼卒一个头像牛，一个面像马，从而引申出该成语表示“各种各样凶恶的人”的比喻义，这样学生不仅能更准确的掌握这个成语的意义还能更多地了解中国的文化，对于促进中国文化的传播大有裨益。在讲解生肖成语过程中，教师也可采用讲故事的方法^[26]，如通过讲解“守株待兔”“亡羊补牢”等成语故事，在故事背景下营造一个轻松愉悦的学习氛围从而使学生更好地理解成语的内在涵义。除此之外，面对文化差异较大的生肖成语，教师也可以采取对比的教学方法^[27]，如以欧美留学生为例，使用成语“力大如牛”时，美国留学生很容易先入为主的认为力气大的是马，于是便会形成“力大如马^[28]”的错误表达。这是因为在美国人眼里马用来帮助先民耕种及战争，是力量极大的动物，而在中国人的观念中，牛的主要作用在于农耕，而马的主要作用在于战争。面对这种文化差异，教师要经过有意识的文化对比，使留学生首先明白中国的“牛”的含义相当于欧美人眼中的“马”的含义，这样一来便能帮助他们更好地理解这个成语的内涵。

只有在不断深入讲解，分析与对比的基础上使汉语学习者更多地了解并尊重中国的文化，才有利于生肖成语在跨文化交际中更多更自觉地被运用。因而生肖成语的词汇传播是建立在跨文化比较分析的基础上进行的，只有充分了解了每种语言背后特定的文化背景，蕴藏着的特定的文化内容、文化传统，才能在跨文化交际中避免因文化差异而造成的理解和表达上的错误。因而本章首先分别将生肖成语的文化涵义与东南亚文化和英美文化进行对比，其中看出文化间的异同，为生肖成语的词汇传播扫清文化上的拦路虎，以更好地实现跨文化交流沟通的目的，继而完成生肖成语跨文化传播的目的。

2.2.2 翻译中的词汇传播

世界上有 225 个国家，每个国家都有各自的语言表达方式和文化特色。因而在跨文化交际当中，翻译也是促进国家间沟通交流和词汇传播的重要途径之一。由于各国思维方式、思维视角、民族心理、语义联想等的不同，各国对同一事物的认知千差万别，在翻译时也难免因为文化的差异而形成理解上的偏误。

在跨文化交际当中，我们首先要看到各国在词汇翻译时会因为理解的差异而存在文化的不对应现象。在生肖成语的词汇传播中我们要注意到这些意译的存在，正确理解生肖成语的内涵，不能单单依靠直译与各国进行交流，有的时候会发生“言在此，而意在彼”的现象。如表达“狼吞虎咽”，中国人用“狼”和“虎”，而西方人则是“eat like a horse^[29]”，用“horse”表达；表达“害群之马”，中国人用“马”，而西方人则是“black sheep^[30]”用“sheep”；表达“狐假虎威”，中

国人用“虎”，而西方人则用“lion”来代替；不仅如此，由于中国生肖成语的文化内涵与世界各国文化都存在一定差异，所以在翻译的过程中也难免会造成文化意义的缺失现象。这就要求我们在翻译时必须仔细斟酌词汇的选择，尽量确保文化涵义的最大保留。如在中国的十二生肖中，鸡是一个司时报晨的雄鸡形象，而“鸡”在英文翻译中：**chicken** 多表示“小鸡、鸡肉”之意；**coke** 为禁忌语，多含贬义；**hen** 表示“母鸡”；只有 **rooster** 意思最单纯，无贬义色彩。因此，用 **rooster** 来翻译十二生肖的“鸡”最为恰当^[31]。但是 **rooster** 又明显缺乏汉语生肖中“鸡”的“吉祥、勇敢、诚信”等文化涵义，因而在翻译之余，又要通过教学的传播途径，通过教师讲解来把十二生肖“鸡”特有的中国涵义介绍给汉语学习者，从而达到一个更好的词汇传播效果。□

3 十二生肖成语文化的时代意义

十二生肖成语文化作为中国传统文化的代表之一，是展示中国文化的一面鲜明旗帜。它丰富的文化内涵无不生动的透露着古人在计时、语言表达、思想情感方面的智慧，是值得当代人去探究学习、继承与发扬的优秀文化。可以说，它既具有深厚的民族底蕴，又具有与时俱进的现实性。

3.1 增强文化底蕴

在当今文化多元化发展的时代下，十二生肖文化没有被时间的洪流所冲蚀，依然被现代人传承并使用着，十二生肖成语也是人们日常交际与写作中必不可少的词汇。成语具有风格典雅、结构完整、内涵丰富等特点，在语言表达中有短小精悍、形象鲜明、生动有趣的作用，因而常被人们运用于口头交际中。生肖成语作为成语独具特色的分支，更是被广泛使用在文学作品当中，使文学语言更加精炼准确，极具表现力。

生肖成语文化以其内蕴的人格寓意、哲学追求、儒释道文化、人生情怀、艺术特性等涵义，至今仍为人们所津津乐。在当代，学习生肖成语的文化内涵，对于增强人们的文化底蕴，提高人们的思想水平，促进人们的全面发展等都具有潜移默化的作用。

3.2 完善人格品性

生肖成语寄寓了人们对理想人格和品性的向往，学习生肖成语是有效提升人格的一种方式。在如今物欲横流、灯红酒绿的社会中，人们很容易被快节奏、重享受的生活状态所吞噬而变得浮躁，也很容易被利益至上的价值观所左右而变得冷漠。在大量关于牛的生肖成语中，却凝练着人们对于勤劳、脚踏实地、甘于付出并不求回报的美好品质的歌颂，如“如牛负重”比喻吃苦耐劳，忍辱负重等涵义，对于启迪现代人学习古代的牛耕精神，勤勉于世，无疑具有积极的现实意义。

3.3 感悟哲学思想

哲学不仅是自古以来人类智慧的结晶，更是人类未来前行的灯塔。生肖成语演变至今，其中很多都体现着古人鲜明的哲学追求，其中不乏有与现代马克思主义哲学观相契合的成语，如“三人成虎”“庖丁解牛”“直捣黄龙”等成语，分别透露出了实事求是、联系与发展、矛盾等哲学观点。这些理论与方法对于促进现代人对世界的思考，重塑人们对真理的信仰，并更好地指导现代人的言行举止都具有不可小觑的现实作用。

3.4 领会儒释道精神

儒释道文化作为影响人们生活方式，思想情感的一种特殊意识形态，是中国传统文化的重要组成部分。中国人自古以来深受儒家文化的熏陶、也深受本土道教、外来佛教等多种宗教文化的影响。儒家的仁、义、礼、智、信文化被现代人继承并继续奉作为人处世的信条、佛教的普渡精神至今仍然鼓舞着更多的人弃恶从善，道家的无为思想也始终在繁忙的社会生活中带给人们一丝心灵的慰藉。生肖成语中有不少都承载着这些丰富的宗教文化，如“犬马之

诚”“来龙去脉”“童牛角马”等，这对于增强人们对儒释道文化的理解，提升人们的精神境界无疑具有深远的现实意义。

3.5 树立正确的价值观

生肖成语文化抒发着古人独有的人生情怀和艺术追求，这对于现代人的情感态度与价值观是有深刻影响的。因而生肖成语文化在当代传播的核心意义，即有助于现代人树立正确的价值观念。党的十八大提出“富强、民主、文明、和谐、自由、平等、公正、法治、爱国、敬业、诚信、友善”的 24 字社会主义核心价值观，对现代人的认识活动、思想活动、实践活动都具有直接的导向作用。生肖成语中体现的价值情怀与社会主义核心价值观正是一脉相承的关系，如“人欢马叫”指人在欢笑，马在鸣叫，形容农村欢乐繁荣的景象；“鸡犬桑麻”指家家鸡鸣犬吠，户户桑麻密茂。喻丰衣足食，安定无虞的乡村生活。这些都体现了自古以来人们对富强民主，文明和谐社会的向往；“胡马依风”指北方所产的马留恋着北方的风。比喻不忘故土或不忘本。这里“马”象征依恋故土的人、不忘本的人，正是对爱国主义精神的一种歌颂；成语“羔羊之义”指为人或为官清白，有节操；“瘦羊博士”喻克己让人，以为士之表率；“素丝羔羊”喻官吏、士大夫之正直节俭、廉洁奉公，内德外仪并美。这些成语也都生动地反映了人们爱岗敬业，坚持法治，为人公正，待人诚信友善的精神品质，是社会主义核心价值观在生肖成语中的鲜明体现。

另外，生肖成语经过中国文化几千年的历史积淀，以其凝练的结构体现着中国文化的艺术特性，具体表现在服饰，饮食，建筑，书法还有音乐等多方面。如成语“凤楼龙阙”“描龙绣凤”“龙飞凤舞”等。这些成语背后的艺术底蕴一方面有利于培养现代人的艺术审美情趣，激发人们对现代艺术生活的向往与追求。另一方面更对当代的艺术发展，中国当代艺术的理论研究和创作实践有着重要的启示作用。

所以说，生肖成语不仅彰显着古人在思维感官之上对艺术的一种认知、理解、追求和喜爱，更反映出了古人认定事物、辩定是非的一种价值取向，而这种艺术追求与价值取向同样寄托着我们现代人的情怀。就凝练在当代文艺理论与社会主义核心价值观的 24 个字当中，是值得我们当代所有中国人去学习和体会的，因而生肖成语文化是极具时代意义的文化，是帮助我们树立正确价值观念的文化。

结论

语言是文化信息的载体，因而任何民族的语言都是该民族文化的一种符号形态。生肖成语经过中华文明几千年的积累沉淀，蕴涵了丰富的民族文化底蕴。探究十二生肖成语所包含的文化内涵并深入论析它的跨文化传播意义，在笔者看来是极具研究价值的选题。

十二生肖成语在中国悠久的历史文化星空中始终熠熠生辉，其文化内涵主要体现在人格寓意、哲学追求、儒释道文化、人生情怀、艺术特性等五个方面，至今仍具有着鲜明的时代性特征。不仅如此，生肖成语作为中国语言词汇的精华，在跨文化交际中承载着文化传播的重要使命。因而建立在生肖成语跨文化比较的基础上，词汇传播成为生肖成语跨文化传播的重要形式与内容。本文对词汇传播的主要途径——教学和翻译进行了简要探析，一方面得出了有关生肖成语教学方式方法的一些启悟，希望对以后的教学实践能够有所帮助；另一方面，也在生肖成语词汇翻译中看到了由于文化差异而致使的生肖成语跨文化传播的一些误区，希望对日后促进生肖成语的词汇传播起到一定的推动作用。最后，有关十二生肖成语文化时代意义的思考，正是本文对十二生肖成语文化和跨文化传播论析的意义之所在，是本文研究内容的理论升华与总结，体现了本文研究的实用性特征。

本文的目的在于通过对十二生肖成语文化内涵的探究和对十二生肖成语跨文化传播理论的分析，使得人们对十二生肖成语有一个更为全面而深刻的理解，并促使十二生肖成语无论是在汉语国际教学中还是在跨文化交际中都能够更好地被运用。笔者希望在继承优秀中华文明的

同时也能为传播中国文化贡献自己的一份绵薄之力。但因自身理论基础薄弱，对问题的研究也不够透彻，从而使得本文存在一些不足之处：首先，笔者收集资料不够全面，对生肖成语的含义界定、起源分类、文化内涵等分析不够周全，也缺乏对大量教科书和外文文献的考察；其次，因笔者自身缺乏实践经验和文化传播理论知识，对生肖成语的跨文化比较分析及生肖成语词汇的跨文化传播途径都分析地不够深入，有关生肖成语词汇教学的部分更是因缺乏实践而显得单薄和空洞。对于这些问题，笔者会在以后的学习中不断丰富自己的知识，增加自己的实践并进行深入地研究和思考，以求日后能够达到更高的水平。

注释

- [1] 蒋争艳.生肖成语的文化内涵及对外汉语教学[D].河南：河南大学，2013：7.
- [2] 魏励，宋建昉.历史典故词典[M].北京：北京工业大学出版社，2003：378.
- [3]梁有光.汉语生肖成语的文化内涵探讨[J].广西教育，2014，（10）：72-73.
- [4]马丹.论汉语成语中十二生肖动物的象征意义及其教学[D].成都：四川大学，2006：14.
- [5]魏励，宋建昉.历史典故词典[M].北京：北京工业大学出版社，2003：862.
- [6]蒋争艳.生肖成语的文化内涵及对外汉语教学[D].河南：河南大学，2013：16.
- [7]魏励，宋建昉.历史典故词典[M].北京：北京工业大学出版社，2003：234.
- [8] 陈志明.十二生肖动物的汉越成语及其文化比较[D].湖北：华中师范大学，2011：21.
- [9] 杨德望.汉越语含“蛇”、“鸡”、“牛”成语的对比研究及相关教学策略[D].苏州：苏州大学，2015：22.
- [10] 杨德望.汉越语含“蛇”、“鸡”、“牛”成语的对比研究及相关教学策略[D].苏州：苏州大学，2015：23.
- [11][12] 陈志明.十二生肖动物的汉越成语及其文化比较[D].湖北：华中师范大学，2011：31.
- [13]刘晨斯.十二生肖的文化内涵及在对外汉语教学中的偏误分析[D].河南：河南大学，2014：13.
- [14]蒋争艳.生肖成语的文化内涵及对外汉语教学[D].河南：河南大学，2013：20.
- [15][16][17][18] 张璇.十二生肖词汉英对比研究及对外汉语教学[D].山西：山西大学，2015：18.
- [19][20][21][22][23] 张璇.十二生肖词汉英对比研究及对外汉语教学[D].山西：山西大学，2015：19.
- [24][29][30][31] 张璇.十二生肖词汉英对比研究及对外汉语教学[D].山西：山西大学，2015：23.
- [25] 杨德望.汉越语含“蛇”、“鸡”、“牛”成语的对比研究及相关教学策略[D].苏州：苏州大学，2015：40.
- [26][27] 李焱锦.浅谈十二生肖成语的对外汉语教学[J].金田，2014，（12）：348.
- [28] 蒋争艳.生肖成语的文化内涵及对外汉语教学[D].河南：河南大学，2013：22.

参考文献

- [1] 马丹.论汉语成语中十二生肖动物的象征意义及其教学[D].成都：四川大学，2006.
- [2] 蒋争艳.生肖成语的文化内涵及对外汉语教学[D].河南：河南大学，2013.

- [3] 刘珣.对外汉语教学引论[M].北京:北京语言大学出版社,2000.
- [4] 胡文仲.文化与交际[M].北京:外语教学与研究出版社,1994.
- [5] 梁有光.汉语生肖成语的文化内涵探讨[J].广西教育,2014,(10).
- [6] 李雅娜.体验哲学视角下生肖成语语义生成的认知理据[J].海外英语,2015,(19).
- [7] 李炆锦.浅谈十二生肖成语的对外汉语教学[J].金田,2014,(12).
- [8] 姜振静.生肖成语贬义色彩研究[J].现代语文(学术综合版),2016,(01).
- [9] 梁娇娇.从认知隐喻角度看生肖成语[J].科技信息,2011,(33).
- [10] 刘晨斯.十二生肖的文化内涵及在对外汉语教学中的偏误分析[D].河南:河南大学,2014.
- [11] 王秉钧.中外十二生肖文化谈[J].花炮科技与市场,2004,(Z1).
- [12] 朱琳.汉语国际教育十二生肖文化教学设计——以泰国曼谷瓦拉康女子学校为例[D].云南:云南大学,2015.
- [13] 苏柏.十二生肖成语故事[J].价格与市场,2005,(03).
- [14] 张锡科.我国十二生肖文化探源[J].东方论坛,2008,(03).
- [15] 程明,刘慧中.试述十二生肖文化的价值取向[J].南方文物,2007,(04).
- [16] 韩妙.生肖成语四字研究[D].四川:四川外国语大学,2015.
- [17] 敖颜.对外汉语动物成语教学研究[D].内蒙古:内蒙古师范大学,2014.
- [18] 董晓荣.汉语动物成语的语言文化研究[D].天津:天津师范大学,2012.
- [19] 房培.汉语动物成语问题探究[D].天津:天津大学,2007.
- [20] 刘钰.生肖文化教学课程设计[D].上海:复旦大学,2012.
- [21] 陈志明.十二生肖动物的汉越成语及其文化比较[D].湖北:华中师范大学,2011.
- [22] 杨德望.汉越语含“蛇”、“鸡”、“牛”成语的对比研究及相关教学策略[D].苏州:苏州大学,2015.
- [23] 张璇.十二生肖词汉英对比研究及对外汉语教学[D].山西:山西大学,2015.
- [24] Xiaoli Gan. An Empirical Study on Chinese EFL Learners' Processing of English Animal Idioms[J]. Journal of Language Teaching and Research, 2014, (54).
- [25] Huiqiong Duan, Weiwei Cui, Yidan Gao. Cultural Metaphor and Translation Strategies in English and Chinese Animal Idioms[J]. Journal of Language Teaching and Research, 2014, (56).

3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

info@iksad.org www.iksad.org
www.iksadfuarkongre.org

October 27-30, 2016
Antalya / TURKEY

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts,
Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

والمأمول الواقع الخيرية العمل مؤسسات

السعودية العربية المملكة في للمؤسسات تقييمه دراسة

WORK CHARITIES HOPE AND REALITY

EVALUATIVE STUDY OF INSTITUTIONS IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA

أ.

مها بنت حمدان العنزي (باحث رئيس) ب.
الدكتور: عبدالعزيز الغريب ت.

Maha HAMDAN

Professor Riyadh King Abdulaziz University

Abdulaziz Al GHARIB

Professor Riyadh King Abdulaziz University

Abstract

This study sought to identify the reality of charities for the Kingdom of Saudi Arabia, which is determined by identifying the current status of the foundations, and the target groups that Aljerihbaladavh institutions to the difficulties faced by these institutions, and to try to develop ways to address and expand its activities, and to find mechanisms cooperation with charities and finally try to put proposals to utilize them in the application of the findings of the study.

Theoretical framework also included a survey of the literature that describes the reality of charities through the understanding of reality, and includes a discussion of the employment of some perceptions theory that contributed to the understanding of the outcomes and interpretation of the results of the study, including: organization theory, and the theory of formats, and analysis of Swat. Also, several previous studies that focused on the subject of the current study review.

The methodological procedures Vtad current study, descriptive study was the use of social sample survey methodology. The study identifies community workers in those institutions, where the study sample of this community pulling manner comprehensive inventory. It was used suitable for study data and research tools: the tool questionnaire, and refer to the documentation and statistical published sources, in addition to the focus groups and statistical transactions and rely in this study on descriptive statistics and inferential of percentages, duplicates and standard deviations and averages, and global analysis of standards.

And ensure the latter part of the study presentation, analysis and discussion of the most important results of the study in light of the theoretical framework and previous studies, which confirmed the importance of the quality of work in charity work Aaladavh to the importance of an electronic system that includes monitoring and control of all labor organizations Aljeri.obina the study provides some scientific recommendations of the establishment a guide to the quality of work in charity work and Homa has been done in this study, which in turn can enrich the theoretical knowledge and heritage in the field of social studies.

Keywords: Charity, Foundations, Hope

مؤسسات العمل الخيري والمأمول دراسة مطبقة على مستوى المملكة العربية السعودية

دراسة مدعومة من مدينة الملك عبدالعزيز للعلوم والتقنية

اعداد الباحث الرئيس : مها حمدان العنزي والباحث المشارك أ.د : عبدالعزيز الغريب

سعت الدراسة إلى التعرف على واقع مؤسسات العمل الخيري لمناطق المملكة العربية السعودية، والتي تحددت من خلال التعرف على الوضع الراهن لمؤسسات العمل الخيري والفئات التي تستهدفها تلك المؤسسات الخيرية والصعوبات التي تواجه هذه المؤسسات، ووضع وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطاتها و إيجاد آليات لتعاون مع مؤسسات العمل الخيري ووضع المقترحات للاستفادة منها في تطبيق ما تتوصل إليه الدراسة.

كما شمل الإطار النظري مسح لأدبيات التي تصف واقع مؤسسات العمل الخيري من خلال فهم واقعها، ويتضمن ذلك مناقشة لتوظيف مخرجات والتصورات النظرية التي ساهمت في فهم وتفسير نتائج الدراسة ومنها تحليل سوات .

أما في الإجراءات المنهجية فتعد الدراسة دراسة وصفية، وتم استخدام منهج المسح الاجتماعي. وتحدد مجتمع الدراسة بالعاملين في تلك المؤسسات، حيث تم سحب عينة الدراسة من هذا المجتمع بطريقة الحصر الشامل. وتم استخدام الأدوات البحثية أداة الاستبيان، والرجوع إلى الوثائق والمصادر الإحصائية المنشورة، وتم الاعتماد على مقاييس الإحصاء الوصفي والاستدلالي من النسب المئوية والتكرارات والانحرافات المعيارية والمتوسطات الحسابية وتحليل العاملية.

1- كما ظهرت نتائج الدراسة الأولية بان غالبية العينة من الفئة العمرية من أقل من 30 سنة وهذا يؤكد تطبيق استراتيجية اقتصاد المعرفة والتي تؤكد على أهمية وجود فئات شابه في العمل. كما ظهرت نتائج الدراسة الأولية بان غالبية العينة من الذكور. كما ظهرت نتائج الدراسة الأولية بان غالبية العينة ممن يحملون الخبرة الوظيفي أقل من 5 سنوات، كما ظهرت نتائج الدراسة الأولية بان غالبية العينة من المدراء التنفيذيين.

2- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز الصعوبات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري في المملكة العربية السعودية والتي ترجع الى مكونات الجمعية الخيرية او المؤسسة الخيرية من خلال التركيز على أهداف معينه وإهمال أهداف الأخرى و ظهر ضعف وضوح الأهداف بالنسبة للعاملين بالمؤسسة. وما أكد من صعوبة في ضعف وضوح الأهداف بالنسبة لأفراد المجتمع، و أن تكون الأهداف تفوق قدرات العاملين المؤسسة.

3- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز الصعوبات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري في المملكة العربية السعودية والتي ترجع الى أهداف الجمعية الخيرية من خلال وجود نوع من الصراع بين العاملين في المؤسسة الخيرية ووحاجة الى تدخل مهني، وعدم السعي لعملية التنسيق بين العاملين بالمؤسسة الخيرية، و لا يوجد لقاءات تنسيقية بين المؤسسات، وظهر أيضا عدم وجود جهاز ينسق بين المؤسسات وبعضها، وظهر وجود نزاع من الصراع بين المؤسسة الخيرية والمؤسسات الخيرية الأخرى، و تعارض الأهداف بين المؤسسات الخيرية.

4- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز الصعوبات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري في المملكة العربية السعودية والتي ترجع الى عمليات التنسيق في الجمعية الخيرية من خلال عدم الترخيص باستخدام الرسائل النصية للتعريف بالمؤسسة أو منح الجهة الإدارية حق حل المؤسسة دون اللجوء للسلطة القضائية، و تقييد قدرة المؤسسات في عمليات جمع المال، و فرض تطبيق الانظمة على المؤسسات الخيرية وعدم فهم اللوائح والأنظمة في المؤسسات الخيرية، و تسجيل الاعمال التي تقوم بها المؤسسة الخيرية، بالإضافة الى الوصول للمترعين، وكسب ثقتهم.

5- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز الصعوبات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري في المملكة العربية السعودية والتي ترجع الى اللوائح والقوانين التي تعمل في اطارها المؤسسات الخيرية من خلال غياب المشاركة في أعمال المؤسسة من قبل العنصر النسائي، و وجود خلاف بين أفراد المجتمع المحلي والمؤسسة الخيرية، و انخفاض المستوى الثقافي والاجتماعي لأفراد المجتمع المحيط، و غياب المشاركة أفراد المجتمع في أعمال المؤسسة الخيرية ككل.

6- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز الصعوبات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري في المملكة العربية السعودية والتي ترجع الى المجتمع المحيط من خلال ضعف الجهاز الإداري بالمؤسسة، و عدم وجود قاعدة بيانات للمستفيدين، و المجاملة عند تقديم الخدمة لأفراد على حساب آخرين، وعدم خضوع المؤسسات الخيرية لتنظيم موحد، و عدم تفويض السلطة للعاملين داخل المؤسسة الخيرية ومركزية الإدارة، و عدم وجود قاعدة بيانات للمترعين، و وجود ازمان الخارجية تهدد عمل المؤسسة الخيرية.

7- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في دور الجهات الحكومية التي تسهم في حل مشاكل مؤسسات العمل الخيري تخفيف إجراءات افتتاح المؤسسات الخيرية، وفي المقابل إغلاقها فوراً في حالة التقصير أو التلاعب، والخروج عن هدفها المعلن ومحاسبة المسؤولين مع الاعلان عن ذلك. وفتح مجال التطوع بالإعارة سواء كان من القطاع الحكومي أو القطاع الخاص لرفع مستوى الجودة، و تأسيس هيئة متخصصة على مستوى عالي من الكفاءة الإدارية تتوالى الاشراف على المؤسسات الخيرية، و الشفافية من خلال الإفصاح عن الدخل والمصروفات والمستفيدين في نهاية كل سنة مالية، و النشر على مواقع المؤسسة أو الجهة المشرفة توضح عمل كل مؤسسة وانجازاتها والتقييم اللي حصلت عليه من الجهة المشرفة والمترعين والمستفيدين ولا يكون هناك تدخل بشري في هذا العمل.

8- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق ببناء وتقبل للتغيير من خلال تغيير في أهداف المؤسسات الخيرية ورسالتها وأغراضها، و الدمج مع المؤسسات

الصغيرة، و ارتفاع نسبة الدوران الوظيفي، و وجود الاتحادات والنقابات المهنية /العمالية خاصة بمؤسسات العمل الخيري ، و إصدار قوانين وتشريعات حكومية جديدة تتعلق بتقديم الخدمات للمستفيدين، و اعتماد المؤسسات الخيرية على إيجاد وقف خاص واستثماره ، و إدخال نظم معالجة معلومات متطورة ، ووجود برامج لعلاج الازمات في المؤسسات الخيرية من خلال ادارة علاقات عامة متميزة و استقطاب كفاءات ادارية ، و تحقيق الرضا الوظيفي للعاملين، و نشر ثقافة المنافسة بين العاملين في المؤسسة الخيرية ، و توفير أجهزة ومعدات جديدة .

9- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق بتشجيع الافكار الجديدة من خلال توليد الأفكار والبحث حول العالم عن نماذج رائدة ومحاولة تطبيقها. كما أن غالبية العينة الاخرى أوضحت نسبة متوسطة حول فهم المشكلات التي تواجه المستفيدين من الخدمة التي تقدمها المؤسسة الخيرية ، و وجود الخطط تنفيذية تضمن مساعدة المؤسسة الخيرية في حل ما تواجه من التغييرات التي تطرأ على المجتمع، و البحث عن افكار سهلة التنفيذ ومبتكرة تفيد المؤسسة الخيرية .

10- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وضع وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق السماح بمزيد من تفاعل بين الأفراد في نفس المؤسسة والجماعات الأخرى من خلال أن تنظيم يوم مفتوح دوري للمستفيدين مع قيادات و موظفي المؤسسات العمل الخيري، و أن تعطي إدارة المؤسسة اهتماما عظيما بالقواعد الخاصة بالأشخاص الذين ليسوا موظفين بموجب قانون العمل والعمال. و أن لا تتعارض قواعد العمل مع الأنظمة العامة أو أنظمة الدولة، و اعتماد برامج المسؤولية الاجتماعية من خلال الشراكات مع المؤسسات الاقتصادية والاجتماعية وغيرها. كما أن غالبية العينة الاخرى أوضحت نسبة متوسطة حول أن تكون إدارة المؤسسة مسؤولة عن قواعد العمل وإجراءاته وتسييرها أمام المستفيدين ، و تطوير العاملين مهنيا وإدارياً من الجوانب الحيوية المهمة بحكم تغير التعاملات وتغير حاجات المستفيدين ، وأن يتلقى العاملون الدعم والمساندة اللازمين لتسيير إجراءات العمل من جهة، وتوفر الرغبة الذاتية للعاملين في توفير الجو المناسب الذي يضمن تفاعل الأفراد مع بعضهم ومع من يتعاملون معهم ، و تطوير جهاز البحث والدراسات الاجتماعية .

11- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وضع وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق بوضع أهداف واضحة للمؤسسات العمل الخيري وتوفير الحرية لها من خلال أن تصاغ الأهداف بوضوح وتعلن للجميع سواء كانوا عاملين أو أفراد مجتمع. كما أن غالبية العينة الاخرى أوضحت نسبة متوسطة حول العمل على تحقيق وإعطاء أولوية للعمليات التي تتحدد من خلالها أهداف المنظمة لحشد الطاقات الفردية والجماعية والتنسيق بينها بما يؤدي إلى تحقيق أهداف المؤسسة الخيرية ، وأن تكون أهداف المؤسسة محل احترام لجميع العاملين .

12- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق بمنح الاعتراف والتقدير للمؤسسات العمل الخيري من خلال تقدير الأفراد وتشجيعهم وزرع الثقة فيهم نظير قيامهم بعمل عظيم كما ان الغالبية الاخرى ذكرت بنسبة متوسطة حول تنمية الشعور بالانتماء للمؤسسة الخيرية ، وبأهمية الدور الموكل إليهم في تطبيق الجودة ، و رفع مستوى الرضا الوظيفي لدى العاملين بالمؤسسات الخيرية من خلال المزايا المادية والمعنوية و تدعيم الأداء الايجابي لتطوير البرامج التي تستند على الجودة الشاملة في المؤسسة واستمراريتها .

13- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في ابرز وضع وسائل لمعالجة وتوسيع نشاطات المؤسسات العمل الخيري والتي تتعلق بالتأكيد على إعادة هندسة نظم العمل في المؤسسة والجودة من خلال البدء من جديد من نقطة الصفر وليس إصلاح وترميم الوضع القائم للمؤسسة العمل الخيري وضرورة التخلي عن اجراءات العمل القديمة و إيجاد اجراءات ثانوية تترك البنى الاساسية لأهداف ورسالة المؤسسة الخيرية .

14- ظهرت نتائج الدراسة بان غالبية العينة تبحث في آليات التعاون مع مؤسسات العمل الخيري من خلال إنشاء الشبكة السعودية للمؤسسات الخيرية و أثر في إيجاد شراكة حقيقية بين مؤسسات العمل الخيري وبين الجامعات وذلك من خلال: مذكرات التعاون، والكراسي البحثية؛ مما يسهم في تلمس حاجات المجتمع، وخدمة أفراد وان إنشاء بنك للتجارب المتميزة للمؤسسات الخيرية السعودية و فعالية في إيجاد مجلس تنسيقي لمؤسسات العمل الخيري في المملكة لتبادل الأفكار والرؤى والخبرات والتجارب، وفق أساليب علمية قابلة للتطبيق ووجود وحدة خبراء لتقييم العمل المؤسسي الخيري و استخدام الأساليب العلمية الحديثة التي تعين على سرعه أداء الخدمات بالمؤسسات الخيرية، و قياس فاعلية المؤسسات الخيرية في تقديم خدماتها من خلال إنشاء برنامج الالكتروني للمتابعة وفتح قنوات التواصل الإيجابي مع وسائل الإعلام مما يعزز الصورة الذهنية الإيجابية ووجود نظام لإدارة التطوع في المؤسسات الخيرية والتدريب الكوادر العاملة بالمؤسسات الخيرية و إنشاء قاعدة بيانات بالعاملين بالمؤسسات الخيرية و تفعيل الحضور الاعلامي في وسائل التواصل الاجتماعي و رفع مستوى قدرة المؤسسة الخيرية من خلال زيادة مصادر التمويل بهدف تغطيه كافة حاجة المستفيدين و ضرورة وجود قاعدة بيانات للمستفيدين / المتطوعين/ المانحين.

وبناء عليه تقدم الدراسة بالتوصيات العلمية التي يمكن ان تثرى التراث النظري والمعرفي في ميدان الدراسات الاجتماعية

- ✓ لا بد من تكثيف الدورات التدريبية والملتقيات و المؤتمرات للمدراء التنفيذيين والاستعانة بالخبراء بهدف ارتكاز المؤسسة الخيرية على اساس صحيحه.
- ✓ المساهمة في تحديد الاهداف التي يمكن للمؤسسة الخيرية تنفيذها ويتحدد ذلك من خلال تحديد رؤية ورسالة وضحه واستراتيجية محددة.
- ✓ تشجيع العاملين على العمل بروح الفريق وتفعيل ما يسمى بالتدوير الوظيفي بهدف قله من الصراع التي تحدث بين العاملين انفسهم.
- ✓ لا بد من اللجوء الى استراتيجيته تفى بالتنسيق بين مؤسسات العمل الخيري باستخدام التكنولوجيا كاستخدام الحوكمة بين مؤسسات العمل الخيري.
- ✓ تفعيل دور الاقسام النسائي في مؤسسات العمل الخيري حيث يوجد بعض من المؤسسات لم تفعيل هذا الدور برغم توجهات رؤية 2030 تدعم عمل المرأة.
- ✓ المساهمة في تقوية الجهاز الإداري من خلال تقييم عمل المؤسسة والوقوف على السلبيات ومعالجتها وتدعيم الايجابيات وصولا الى الجودة الشاملة .
- ✓ حث رجال الاعمال والمهتمين في المجال الخيري بتسهيل الإجراءات التي تتعلق بافتتاح مؤسسات العمل الخيري بمقابل متابعة عمل المؤسسات والاشراف عليها لضمان جودة العمل الخيري ومحاسبة المقصرين.
- ✓ لبناء ومعالجة المشكلات التي تواجه مؤسسات العمل الخيري لا بد من وضع أهداف استراتيجية تتناسب مع المتغيرات العصر مع الالتزام بالوضوح والتحديد.
- ✓ تشجيع عمل المجموعات المركزة للوصول افكار وتجارب رائدة التي يمكن الاستفادة منها ومن ثم تفعيلها بما يناسب مع عمل المؤسسة الخيرية.
- ✓ وضع مجلس تنسيقي دوري للقيادات والعاملين في المجال الخيري بهدف التعاون والمساهمة بالتشبيك الاجتماعي والبحث بما يسمى بالعائد الاجتماعي .
- ✓ استخدام الشفافية عند وضوح الاهداف امام المستفيدين والعاملين بهدف توعية المستفيدين وتوضيح مالهم وما عليهم
- ✓ وضع اللوائح والقوانين التي تمنح الاحترام والتقدير للعمل في مؤسسات العمل الخيري ووضع من يتناول على تلك المؤسسات العقوبات التي تحفظ حقوق المؤسسة الخيرية .
- ✓ يمكن اعادة هندسة النظم الادارية (هندرة) من خلال استخدام دليل الجودة العمل في مؤسسات العمل الخيري من خلال المرفق مع الدراسة
- ✓ مواصلة الدعم من الجامعات الى مؤسسات العمل الخيري بهدف اجراء التطوير المستمر لعملها وتفعيل سوق العمل الذي يخدم الشباب ويخدم المؤسسة الخيرية .

المراجع

1. آل غزوي, حسين (2011م). الاتجاهات الحديثة في المحاسبة المختصة. رسالة دكتوراه منشوره. كلية العلوم الإدارية. الأكاديمية العربية في الدنمارك .
2. إبراهيم, عبد الرحمن رجب وآخرون(1983). أساسيات تنظيم المجتمع, الرياض: دار عالم الكتب.
3. إبراهيم, عبد الرحمن رجب وآخرون(1983م). تنظيم المجتمع أسس نظرية وأجهزة, الرياض: دار عالم الكتب.
4. إبراهيم, نيفين عبد المنعم محمد. 2008 م . الإدارة البيئية ومساعدة الجمعيات الأهلية العاملة في مجال البيئة على تحقيق أهدافها" دراسة مطبقة بالجمعيات الأهلية العاملة في مجال حماية البيئة بالمنطقة الشمالية بمحافظة القاهرة", المؤتمر العلمي الدولي الحادي العشرون للخدمة الاجتماعية, كلية الخدمة الاجتماعية, جامعة حلوان, المجلد الخامس.
5. إبراهيم, عبد الرحمن رجب(2000). الإسلام و الخدمة الاجتماعية, دار سينا, القاهرة: الطبعة الأولى.
6. أبو الوفا, أبو الوفا محمد. 2008 م . العمل الخيري لمساعدة أسر المسجونين المعوزين بين التأصيل الشرعي والتنظيم القانوني. مؤتمر العمل الخيري الخليجي الثالث, دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري. دبي. الإمارات العربية المتحدة.
7. إمام, عائشة عبد الرسول. 2008م. اتجاه الجمعيات الأهلية نحو تكوين بناء لتبادل المعلومات ومنع تكرار الخدمات الدليل الإرشادي للبناء "دراسة مطبقة على عينه من الجمعيات الأهلية بمحافظة القاهرة", المؤتمر العلمي الدولي الحادي العشرون للخدمة الاجتماعية, كلية الخدمة الاجتماعية, جامعة حلوان, المجلد الخامس
8. أوسترفالدر, إلكسندر(2013م). ابتكار نموذج العمل التجاري. جبل عمان. الأردن. ط1

9. البدري. علاء الدين جار النبي موسى. 2008م. العمل الخيري في آسيا الوسطى دراسة استشرافية (دراسة تطبيقية على دول .كازاخستان -قرقستان- طاجكستان). مؤتمر العمل الخيري الخليجي الثالث، دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري. دبي. الإمارات العربية المتحدة.
10. الحربي :غالب حباب.(بدون).القيادية الإدارية في الجمعيات الخيرية. رسالة ماجستير .كلية العلوم الإدارية .جامعة الملك سعود ،الرياض.
11. الخراشي ،عبد الله.(1430هـ). تطبيقات الجودة في الجمعيات الخيرية .اللقاء السنوي للجهات الخيرية. الجودة والعمل الخيري، المنطقة الشرقية
12. الداغ، سامي (2014م). خط الكفاية في المملكة العربية السعودية. مؤسسة الملك خالد الخيرية، الرياض.
13. الدباغ ، عفاف إبراهيم. (1991م). العلاج الإسلامي للحالات الفردية . ندوة الخدمة الاجتماعية في الإسلام . القاهرة . مكتبة العبيكان.
14. الدخيل ،عبد العزيز. 2008م.تطبيق المعايير المحاسبية في منظمات العمل الخيري، مؤسسة الملك خالد الخيرية .
15. الرشود، عبد الله راشد عبد العزيز. 2003م دور الجمعيات الأهلية في دعم البرامج التأهيلية في المؤسسات الإصلاحية، أكاديمية نايف العربية للعلوم الأمنية، الرياض.
16. الرشيد ، نوره محمد،1428هـ ، تفعيل العمل الخيري ، الملثقي الأول للعمل الخيري في القصيم ،المملكة العربية السعودية.
17. الزارع، نايف عابد (2006).تأهيل ذوي الاحتياجات الخاصة، عمان:دار الفكر.
18. السروجي ، طلعت وآخرون (2006م). جودة الخدمات الاجتماعية المفهوم والأهمية والضمانات ، مجلة دراسات في الخدمة الاجتماعية والعلوم الإنسانية العدد الحادي والعشرون ، جامعة حلوان .
19. السكني. دعاء عادل قاسم. 2012م. المؤسسات الخيرية حكمها وضوابط القائمين عليها وحدود صلاحيتهم. رسالة ماجستير في الفقه المقارن ، كلية الشريعة والقانون ،الجامعة الإسلامية .غزة.فلسطين.
20. الشهري ،ياسر (1429هـ). تسويق قيم العمل الخيري في ضوء النظرية التسويق الاجتماعي دراسة تحليلية تقويمية للجهود الاتصالية في المؤسسات الخيرية في المملكة العربية السعودية .رسالة الدكتوراه منشوره مقدمة قسم الإعلام .جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية
21. الصياد، عبد العاطي أحمد؛ وصبري، عبد الله عبد الغني. 1989م. طريقة إمبريقية مقترحة لتقدير وتقييم صدق المحكمين، بحث منشور بمجلة كلية التربية جامعة الزقازيق، العدد التاسع، السنة الرابعة.
22. العبد الكرم، حصة يوسف. 2007م.تفعيل عملية التبادل بين الجمعيات الخيرية النسائية بمدينة الرياض، مجلة دراسات في الخدمة الاجتماعية و العلوم الإنسانية العدد الثالث والعشرون ، الجزء الثالث ،جامعة حلوان .
23. العدوي. محمد احمد على. 2008م . مؤسسات المجتمع المدني وسياسات التنمية الشاملة (دراسة حالة للمؤسسات والجمعيات الخيرية). مؤتمر العمل الخيري الخليجي الثالث، دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري. دبي. الإمارات العربية المتحدة.
24. العربي، أحمد (2007م) مواقع الجمعيات الخيرية الخليجية على الانترنت :دراسة تقويمية .مركز الدولي للدراسات والأبحاث مداد .جده
25. العساف، صالح بن حمد (2006م). المدخل إلى البحث في العلوم السلوكية، الرياض .مكتبة العبيكان
26. العنزي، مها (2011م). جودة الخدمات الاجتماعية في المؤسسات الأولية .رسالة ماجستير ،الرياض.جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.
27. القحطاني ،عبد المحسن (2008 م). استراتيجيات حل المشكلات لدى العاملين في مؤسسات القطاع الثالث القطر الخيري الكويتي أمودجا. بحث مقدم إلى مؤتمر العمل الخيري الخليجي الثالث .دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري .دبي
- الغريب،عبد العزيز علي .2007م. معايير الثقة لدى المتبرعين للأعمال الخيرية ..دراسة استطلاعية على عينة من رجال الأعمال في الرياض وجده والدمام، مؤسسة الملك خالد الخيرية .

中国伊斯兰教新行“十八条”主张考述

STUDIES ON EIGHTEEN PRACTICES IN CHINA'S

NEW TEACHING ISLAM

MaCHAO

Researche Assistant, Renmin University of China, mc200606@163.com

作者马超 1987年生中国人民大学哲学院 2015级宗教学博士研究生

摘要

本文对中国伊斯兰教史上广为流传的舍蕴善“十八条”进行研究，重点探讨“十八条”的具体内容及对中国穆斯林社会的影响。在论述“十八条”的真实性及与古行、新行的关系后，文中以

详实的历史文献和田野调查为基础，从古行、新行两方面重点分析与“十八条”密切相关的宗教遵行，以此总结出“十八条”的主要内容。文章认为“十八条”的部分主张在中国并非舍蕴善首倡，而是他在清初中国伊斯兰教遵行分歧中所持的观点。

关键词：舍蕴善；古行；新行；“十八条”

Abstract

This article explores the wide-spread Eighteenth Practices in history by ‘ulamā’ She Yunshan, mainly focusing on their influences upon the Muslim societies in China. The article firstly explores the relationships between the Islamic Old Sect and New Sect, and the practices of the followers of the two Sects with the Eighteen Rules; then verified the contents of the Rules. These were completed on the basis of historical resources and field researches. The writer argues that the so-called Eighteen Rules were actually not firstly proposed by She Yunshan; instead, they were the viewpoints of She towards the discrepancies between the two Sects.

Key words: She Yunshan; the Old Practices; the New Practices; the Eighteen Rules

（舍蕴善）按天方拜、诵、婚、丧诸礼中，稍有不合时宜者，略改十余条，流传于世。自达者观之，新理无碍旧章；拘者惑之，指为新兴，大违古教矣。噫！宋儒朱陆，异同讲学，染熏同代，异之习，儒术歧途。回学亦由是舍君所更一十八条，泾渭分派，毁誉丛集，至今无定评焉！

——（清）李焕乙《清真先正言行略》语

伊斯兰教在中国本土化的进程中，内地与新疆、中原与陕甘宁青的区别与联系是两组最基本关系。而后一组关系中的双方在教派分化问题上的区别与联系，无疑又是一项关键内容。学界一般认为中国伊斯兰教派分化发轫于西北穆斯林社会，相关研究也集中于该地区，对中原则很少涉猎。经堂教育兴起后，中国伊斯兰教哈乃斐学派教法传统逐步确立，加之外来经师及朝觐活动影响，新思想和主张不断出现，围绕着如何更好地实践宗教功修，中原穆斯林在典籍选取和宗教遵行上出现分歧，且最终分化为古行、新行两个群体。因此，早期中原的教派关系主要为古行与新行的关系，其核心表现在对舍蕴善“按天方拜诵婚丧诸礼中，稍有不合时宜者，略改十八条”¹的态度上。然而，“十八条”始终未被厘清，在学界造成“一环不明，百环灰暗”的困境，有鉴于此，考证“十八条”就成为关键一环。本文将在详实资料的基础上，对“十八条”及相关问题展开探讨。

一、舍蕴善及“十八条”

一般认为，舍蕴善与新行的产生有直接关系。“（舍）蕴善对内地回族穆斯林在教门上影响最大的是倡导‘遵经改俗’。据此，人们称为‘新兴’或‘新行’。人称其为‘侯都斯’即新行的创始人。”²由此可知，舍蕴善的“十八条”主张与古行、新行的关系是遵循“十八条”的穆斯林被称为新行（侯都斯、圣行派、新古），反对“十八条”并坚持原有宗教传统的穆斯林被称为古行（格迪目、老古）。然而，“十八条”存在的真实性常被学界和民间质疑，因相关记述主要源于民国及当代文献，又语焉不详。此外，伊赫瓦尼派传入中原后亦被称作新行，新行概念的泛化也影响了文献记述，故而有必要讨论“十八条”的真实性。本文中“新行”概念不包括伊赫瓦尼。

（一）时代背景

¹傅统先：《中国回教史》，宁夏人民出版社，2000年，第103页。

²穆白：《舍蕴善》，《中国穆斯林》，1985年，第4期。

舍蕴善（1638-1703年）³，讳起灵，经名哈桑·伊本·阿卜杜·瓦哈布，号云山，自称“（真回）破衲痴”。原为湖南沅陵魏姓⁴汉族，十一岁时被陕西渭南回族将领舍应举收为义子，从此改奉伊斯兰教。先后师从杨师、马永安、冯四师、常志美、李延龄等，在陕西、河南、安徽、辽宁、北京、河北等地设帐二十一处，共四十余年，晚年定居河南襄城县，当地人以太师、筛海敬称之。逝后葬于襄城县西南令武山下，现存有袞白（拱北）。其后人主要居住在襄城县南关，分散于禹州市皂角坪、许昌市区、临颍县繁城回族镇等地，已传十余代。前十代经师辈出，襄城县前十代可考的经师传承为：舍蕴善→舍光义→舍可立→舍文璞→舍良能→舍荣安→舍恒修、舍恒志、舍恒春→舍万选→舍学义、舍学增、舍学仁、舍学周→舍文亮、舍英祖。舍蕴善是清代早期中国伊斯兰教苏非主义经学大师，译著《推原正达》《昭元秘诀》⁵《归真必要》⁶，著《醒迷录》并指导弟子赵灿著《经学系传谱》（以下简称《传谱》）。

舍蕴善生活在早期经堂教育的兴盛时代，马景在《经学大师舍蕴善的革新思想及其影响》中对时代背景有详尽论述，同时，他认为“苏非主义思想的著作不断地被引进来，为中国伊斯兰教增添新的血液的同时，一些非正统苏菲思想或行为在穆斯林流传，产生了消极影响”。⁷

伴随着新思想的传入，宗教礼仪纷争也开始困扰中国穆斯林社会，除连班（也作联班）、独班分歧外，从海文轩起，“先生于领辰时拜后，虽念作证之言，而不扎指”。⁸“清顺治十三年（1656年），常志美在接任济宁西大寺时制定三条措施：第一，不写鼓乐；第二，不占周围；第三不领盖特雷。”⁹“康熙二十年（1681年），河南的黄巴巴到了西安，他把西安的大月初二、小月初三改成见月闭、见月开；他把沙目之后开改成前开；他把哈米得乎改成哈米得嗨。”¹⁰甚至出现“诸方愚顽构衅，堪嗟各处端士（指谟民）遭殃，以致恶绝亲朋，伤残骨肉，小则倾家于讦告，大则毙命于斗殴（渭南良田坡之事可叹！），嗟呼！一教似分两途”¹¹的局面。“就在这样的思想背景下，舍蕴善不但提出了应对的措施，而且还针对中国穆斯林内部的一些问题进行了革新。”¹²

此外，对经堂典籍的选取也有分歧，《朱仙镇清真寺遵行旧规》载有27本支持古行观点的典籍，其中部分典籍在《传谱》中却是被批判的对象，如العباد كنز《众仆之宝藏》、تمحيص《考验经》、جواهر العلوم《知识的珍宝》、مختصر فتاوى《决议撮要经》、روضة المصلى《礼拜者之花园》等。王允卿与舍蕴善师出同门，看待《默格塞德》却态度迥异，“吾先师尝言，《默格塞德》

³有关舍蕴善的生卒年代，不同说法多有谬误。河南襄城县石羊街清真寺存清乾隆六十年（1796年）《重立云山大师舍公碑文》载舍蕴善“生于明崇祯十一年九月十一日，卒於康熙四十二年九月七日”，据此推算出其生于公元1638年10月17日，逝于公元1703年10月17日。

⁴按舍蕴善十世孙舍英祖阿訇记述，舍蕴善生六子，前三子归于魏姓，迁居湖南、湖北，后三子归于舍姓，留居河南襄城县。又据舍学仁阿訇传述，湖北仙桃市沔城魏家湾魏姓与襄城舍姓本为一家。“舍蕴善先生传谱”亦云：“其终身事尽力当谋，生子两继祖业，敢希俞允，……莫若各为娶姻，生则各从其姓亦可，……考之魏氏系传，又按符于之尊之华辈次者也（遁拙子曰：终犹归于两姓，宗谱不越于题，绝妙手笔。）。”

⁵据庞士谦记述，早年河南流传有木刻版《昭元秘诀》，今常见民国李廷相版本，河南卢氏马文明阿訇收藏有清光绪16年手抄版本《喇母恩惕》。

⁶方立天主编的《宗教研究》2013年版刊登有穆卫宾的《汉译〈研真经〉的重新发现及其版本源流考》，该译本上载有“西秦三朝老人破衲录”，疑为舍蕴善所译《归真必要》。

⁷马景：《经学大师舍蕴善革新思想及其影响》，《伊斯兰文化研究》，2008年，第1期。

⁸（清）赵灿：《经学系传谱》，青海人民出版社，1989年，第33页。

⁹李兴华等：《中国伊斯兰教史》，中国社会科学出版社，1998年，第619页。有关常志美三条主张的内容有不同说法，如舍英祖记载“常志美巴巴主张道赛俩目最后念库目、不念昆，不吃枣皮，不吃蚂蚱”。《中国伊斯兰教史》中还记载三种说法：反对扎指、连班、高念塔哈；反对扎指、连班、老初三；反对扎指、连班、沙后开。

¹⁰（清）马伏海：《穆纳给布》，第一册，民间资料，1995年，第295页。“河南的黄巴巴”应为“湖南的皇（甫经）巴巴”，原文音译有误。

¹¹（清）赵灿：《经学系传谱》，青海人民出版社，1989年，第13页。

¹²马景：《经学大师舍蕴善革新思想及其影响》，《伊斯兰文化研究》，2008年，第1期。

乃外道书籍，不许传讲。今舍公背师训，倡邪说，将来必为正教之大患；况吾圣千余年后，吾道必有异端者出，蛊惑人心，此正当其时矣”。¹³

河南襄城县石羊街清真寺《重立云山大师舍公碑文》载“西域自穆罕默德宣教以来，法本清正，而流入东土，鲜有能守者。于是，汇儒释道三家之传，而化而悟之存乎变，推而行之存乎通，神明所会独有，以契不二之宗，学者多趋附焉”，似乎也在陈述时代背景。襄城县舍姓中传述舍蕴善 28 岁朝觐麦加，历时 6 年，归国改革“十八条”，但《传谱》中没有新行或“十八条”的明确记载，不排除因敏感刻意避开。

然而，舍蕴善革新主张的思想来源，除了家族传述朝觐接触新思想之外，还可能与境外传教士来华讲学有关，就《传谱》所载信息而言，其很大可能是受来华“游传《费格》诸条，厘正教款（兹土学者从之者众，沾益甚溥）”¹⁴的逸蛮阿訇（学界一般认为“逸蛮”即“也门”，马景考证其为也门人尤素福·本格哈塔尼）有关。《传谱》中也载有舍蕴善嘱托弟子马恒馥整理辑录逸蛮阿訇所携《终谷勒弗托华》。

以上材料表面，舍蕴善生活的时代伊斯兰经学兴盛，各种思想观点的交流与碰撞十分激烈，也是孕育着改革思想的大环境。

（二）有关新行和“十八条”的记述

从清代前期起就出现新行和“十八条”的相关记述，《北京牛街志书——〈冈志〉》（简称《冈志》）中“马永和指摘错讹十事”（以下称“指摘错讹十事”）云“谆谆数条，皆深切时病，可惜教众狃于习惯，不肯更易，群呼马永和‘新兴儿’”。¹⁵据《传谱》可知，舍蕴善传马恒馥，马恒馥传马永和，师承关系间接表明马永和主张可能源自舍蕴善的影响。

江苏仪征纸坊桥清真寺《遵守圣制牌记》载“前哲云亡，老成凋谢，而索隐行怪之流纷然起矣。□至正之教款自为舛误，擅改圣制十数条。如外省余（疑为‘余’字笔误，音同‘舍’）姓率其徒党，簧鼓人心，斯为作俑者也”。¹⁶河南各地的古行碑也印证了这一时期的古行、新行纷争。

尤为重要的是，清李焕乙著《清真先正言行略》明确了“十八条”的真实性：“（舍蕴善）又按天方拜、诵、婚、丧诸礼中，稍有不合时宜者，略改十余条，流传于世。……回学亦由是舍君所更一十八条，泾渭分派，毁誉丛集，至今无定评焉！”¹⁷该文献非常重要，不仅时间早，影响了民国的相关记述，还有对“十八条”的中肯评介。

民国文献多有新行相关记述，如金吉堂云“舍蕴善，常仙学之门人，因主张遵经革俗，不容于众，群斥为新行，……实开近代中国回教新旧派别之端”。¹⁸王静斋言“（常志美）学员百余名，一般认为开创回教新派的舍蕴善就是其中一位”。¹⁹唐震宇曰“新行为革俗派，又称率真派及细行。以根据天经，圣训为力行教典之准绳，首创者为舍蕴善”。²⁰水子立也载“舍起云，关西名经师也。学贯回儒，对于教条之有不合宜者，多所改革，时俗不察，有新兴教之

¹³（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第75页。

¹⁴（清）赵灿：《经学系传谱》，青海人民出版社，1989年，第61页。

¹⁵（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第91页。

¹⁶郭成美、杨志娟、薛元斌：《仪征“遵守圣制牌记”初探》，《西北民族研究》，2015年，第1期。

¹⁷（清）李焕乙：《清真先正言行略》下卷，1917年，第36页。

¹⁸金吉堂：《中国回教史研究》，宁夏人民出版社，2000年，第89页。

¹⁹王静斋：《中国近代回教文化史料》，《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》下册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。

²⁰唐震宇：《中国回教丛谈》（节录），《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。

目”。²¹

当代文献也多有涉及，如“圣行派：俗称‘新行’为苏非主义者舍起灵所倡导的‘遵经革俗’派”。²²“常志美的弟子舍蕴善，在全国新行的传播、推动和发展上起到了很大的作用。”²³

此外，至今民间仍流传着与“十八条”相关的传述，如“据说新行与老格底木有十八条不同做法”。²⁴河南的新行地区荥阳至今流传曾改过 18 个“买塞来”，而豫北博爱西关则有“十八反”“十八不同”等说法流传。

以上记载及传述表明舍蕴善“十八条”存在的真实性，也证实了上文对舍蕴善“十八条”、新行、古行三者关系的论述是正确的。既然“十八条”是区别古行与新行的标准，那么，厘清古行和新行的差异成为考述“十八条”内容的关键。

二、文献中的古行与新行

中原穆斯林社会中伊斯兰教碑刻资源丰富，其中现存数块强调遵守古行，反对新行，并记录了古行的具体主张。清代及民国的书籍中也载有反映新行主张的文献，根据这些材料可以得出双方争论的焦点。此外，还有若干相关的田野材料。需要说明的是，碑铭及古籍中常见通用的音译词汇，如碑文“念古尔腊尼后重念法体汉”中，“古尔腊尼”指《古兰经》，“法体汉”指《开端章》，一些概念在不同文献中音译也有所差异，本文引用文献时不逐一注释，论述时统一表达。

（一）碑铭文献

河南各地载录古行主张的碑铭有开封东大寺的《具甘结碑》²⁵，开封北大寺的《计开十三件》²⁶，朱仙镇清真寺的《朱仙镇清真寺遵行旧规》²⁷（以下称《遵行旧规》）、《清真古行碑序》²⁸（以下称《古行碑序》），繁城清真寺的《万事永赖》《遵古圣行——新刻古行碑记经文十三条》²⁹（以下称《遵古圣行》）。此外，开封北大寺的《古行旧制——永传万代》³⁰，扬州仪征纸坊桥清真寺的《遵守圣制牌记》，广州南胜寺《十条规约》中也有涉及。

《具甘结碑》主张“礼拜行连班礼，特思达自上拽下，领拜鞠躬起来念忒虎，奈麻子内外举指，卫特尔之后叩赛直得，主麻榜达后拿手，把斋见月把见月开，如有云遮……三十”等。

²¹水子立：《中国历代回教明贤事略汇编》，《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。

²²吴丕清：《沧州回族》上册，中央民族大学出版社，1999年，第89页。

²³伊牧之：《济南伊斯兰教史》，中国档案出版社，2006年，第132~133页。

²⁴伊牧之：《济南伊斯兰教史》，中国档案出版社，2006年，第133页。

²⁵开封东大清真寺于清乾隆四十七年（1782年）立有《具甘结碑记》。该碑主要是讲李法圣等“具系连班老寺，学不正之言，违悖连班老寺，寺以旁擅建新寺，行独班寺，经官令拆毁，圣等悔悟俱改前非，……如有口是心非者，许老寺之人，结具禀以凭空逐甘结是实。勒碑为据”。下半部分为“古行规矩条目”，依稀可辨者七条，碑阴为“改过书”。

²⁶《计开十三件》由阿拉伯文与汉文组成，该碑阿拉伯文内容与《遵行旧规》《遵古圣行》大体一致，主要记述遵行的十三件教规来自可靠的经典和圣行，是大伊玛目艾布·哈尼法的通行主张，列述了十三件教规的内容以及引用的多种经书、十三条的制定者湖广马太巴巴（ماتنبا باقوانوی）和碑文创作时间（时间表明阿拉伯文内容创作于伊斯兰教历1121年，落款表明该碑于清道光二十年（1840年）刻立。

²⁷《遵行旧规》阿拉伯文内容落款是伊斯兰教历1111年，与《计开十三件》相差10年，碑刻于清嘉庆十年（1805年），落款处有刻于大字中间的古行十三件汉译内容。

²⁸《古行碑序》载于《遵行旧规》碑阴面，清道光十五年（1835年）。

²⁹《万事永赖》碑立于清同治六年（1867年），《遵古圣行》阿拉伯文碑，钱德钦（朱仙镇人，被尊称为老钱阿訇，时任繁城清真寺教长）撰写。繁城清真寺靠近襄城县，故两碑的刻立可能与两地的分歧有关。

³⁰《古行旧制-永传万代》碑现存于开封清真北大寺，乾隆九年（1744年）立，记载清乾隆时期开封北大清真寺遵守前辈老师所传古行旧制事。文中记述清真正教传于天方真经，穆罕默德圣人辞世1140余年，不知改行，所列十三件教规有经藉可稽查，无丝毫杜撰增减，常理关乎教门之要等，部分碑文脱落损毁。

该碑的重要价值在于强调坚持连班传统的同时，也开始在古行、新行问题上表明自己的立场。鉴于《计开十三件》与《遵行旧规》《遵古圣行》内容一致，《古行碑序》与《万事永赖》内容一致，故分析《遵行旧规》与《古行碑序》即可。上文已据史料和传述证实“十八条”的真实性，然古行碑中却强调遵古十三条，而华北地区流传的老新行十三条也恰与古行十三条数目上对称。对此问题，笔者在《河南伊斯兰教古行碑初探——以朱仙镇清真寺南碑亭为例》³¹中已有探讨，究其原因，“十八条”中独班等主张，双方逐渐均接受，剩余条款成为双方分歧焦点所致。古行碑中个别主张因缺乏更多的文献支持，本文未视其为与“十八条”存在对应关系而加以考证。

《遵行旧规》所载古行十三件为：

第一件，念古尔腊尼后重念法体汉；第二件，念赫体重三遍古理乎，开大经不念；第三件，念万苏哈起以至索拉尾念忒克比；第四件，但遇亡人定念他哈；第五件，穿鞋站者纳；第六件，丧家礼宾；第七件，待思搭从上往下拽；第八件，邦搭与低格为而得里边念法提汉；第九件，尔得主麻邦搭之后拏手赞圣；第十件，在为忒尔之后叩两个赛只得；第十一件，在念拾哈得忒时举指是圣行；第十二件，除邦搭与的格之后叫阿弥；第十三件，遇主麻之日在克非后念邦克。

《古行碑序》所载古行主张为：

每日礼拜头缠德司塔雷穗要拽于上，尊重朝拜；五时拜必教接阿嚙乃，邦布达毕乍指攢手；每日邦搭、低竿拜后须念法题号二次接念锁拉；虎符丹位忒拉拜后叩头二次念讨白乍指；每逢主麻日期并二大节期拜毕同众赞圣攢手；主麻开经先念邦克谕众，齐集寺里公朝拜；每逢开大经念嘿题要将法题号、锁拉重念一次；自万苏号起古里虎三次至尾念忒克必拉；每逢丧事洗亡人男女须默念塔哈，至七岁当念；阿衡师傅亲友同转炉三次，穿鞋占责纳则；每逢殡葬埋亡人，当日请经请客；每年把斋日期须看新月封斋，达新月开斋，经名古渎立凭证看月，合朔时定至初二日，显光初三开斋。

《遵行旧规》与《古行碑序》中所载主张基本相同，仅在顺序上有差异，另《古行碑序》多出“阿衡师傅亲友同转炉三次”和“每年把斋日期须看新月封斋，达新月开斋，经名古渎立凭证看月，合朔时定至初二日，显光初三开斋”两条款。

《古行旧制——永传万代》碑损毁，仅能从中看到重念《开端章》、叩首等相关字样。《遵守圣制牌记》内容受损，主要论证“讨白”扎指、重念《开端章》、念三遍《忠诚章》、穿鞋站殡礼、食虾等问题。

《十条规约》内容如下：

1、开始念《古兰经》的时候要先念“牙欧祖”；2、起念《古兰经》及完经的时候定要念“法的哈”；3、凡做“杜阿”要念三遍“古尼浩”；4、在“湾做哈”“素律”起，以后要念“他卡碑劳”；5、为亡人赞礼要穿鞋；6、卡番布要写经；7、为亡人洗礼时要念“拖哈”；8、凡在“委他利”拜后要叩两个“洒之打”；9、见月封斋；10、见月开斋。³²

《十条规约》碑不复存在，分析其内容可知，前8条与古行主张一致，第9、10两条一般是合起来强调，据史料，中国穆斯林社会向来有看月和推月之不同，新行主张遵圣训看月，因此，最后两条记载是否完整存疑。

综合上述碑铭的内容可知，碑中强调所要遵行的古行主张有20个方面：

1、礼拜时实行连班制；

³¹马超：《河南伊斯兰教古行碑初探——以朱仙镇清真寺南碑亭为例》，《回族研究》，2014年，第4期。

³²杨汉光：《南胜寺毁碑记》，《广州市回族伊斯兰教文史资料选辑》，2002年。

- 2、念《古兰经》最后以重念《开端章》结束；
- 3、念《古兰经》节选时《忠诚章》要念三遍；
- 4、念《古兰经》节选时，从《黎明章》起每章结束要念大赞词；
- 5、（拜外）念作证词时举指；
- 6、宵礼奇数拜后要叩首两次；
- 7、洗亡人遗体时要念《塔哈章》；
- 8、穿鞋站殡礼；
- 9、丧主家宰牲款待客人；
- 10、礼拜时鞠躬后起身念“哈米得胡”；
- 11、晨礼、聚礼及会礼拜后拿手赞圣；
- 12、晨礼和哺礼后念赞词时要念《开端章》；
- 13、除晨礼和哺礼之外，其余拜功结束后要提念“阿米乃”；
- 14、主麻日要先念《山洞章》再念唤礼词；
- 15、葬礼中要转炉（传香）三次；
- 16、看月与推月结合确定封斋、开斋时间；
- 17、虾可以食用；
- 18、念《古兰经》前每人都要念求护词；
- 19、“克凡”（裹尸布）上写经文；
- 20、缠头巾的穗子要从上放下来。

（二）古籍文献

古籍文献中载有不少有关新行主张及新行、古行对比的内容，但据田野调查，部分当代文献记载受到伊赫瓦尼主张的影响。故据文献年代及经学和家族传承关系等因素，重点分析舍蕴善再传弟子马永和的“指摘错讹十事”和家族经学传承者舍学仁、舍英祖的记述等文献，并结合《济南伊斯兰教史》中的相关记载。民国以来泛谈古行、新行特点及区别的文献，则作为旁证。

“指摘错讹十事”内容为：

- 1、《古兰真经》首章不可重念；
- 2、枢前之拜必脱履，方可成礼；
- 3、不可沐尸念塔哈章；
- 4、聚礼，礼“阿吉耐”拜前，不可念“邦克”，未开“克贺福”之前，已有邦克矣；
- 5、窆时，用土坯封门之外，不可念“特勒根尼”，因言“特勒跟”乃念与疾革之人听，以资提醒正道，不致留恋尘情也；
- 6、早晚拜后念归正真言，不可出指；
- 7、晚拜之后，二叩首应裁；
- 8、不可食未出生之羊羔；
- 9、不可食虾、蟹；
- 10、人死后，七颗米尽纳口中，即古舍之意。³³

将“指摘错讹十事”与古行主张对比可知，双方在7个问题的观点相异，具体而言是1、念《古兰经》的结束方式；2、站殡礼是否要脱鞋；3、洗亡人遗体时是否念《塔哈章》；4、主麻日念《山洞章》与念唤礼词的先后顺序；5、拜外念作证词时是否举指；6、宵礼奇数拜后是否叩首两次；7、虾能否食用等。

³³（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第91~92页。

尤为珍贵的是，舍学仁和舍英祖记述有舍蕴善“十八条”的部分内容。王静斋曾引述舍学仁的信函：

彼先祖所改革的是1、见月封斋、开斋；2、“卫特勒”拜毕不叩头；3、拜外念作证言不起指；4、站“者那则”时脱鞋；5、不用丧家之饮食；6、埋亡人后不宰下土羊或鸡；7、洗亡人时不念“团哈”（即《古兰经》第二十章）；8、轮流念天经唯第一个人念“艾欧足”；9、礼拜殿内见面不道“色俩目”；10、接“杜瓦”只抹面一次，不连抹两次。³⁴

舍英祖的记述为：

1、在过去尔代节老初四改为见月入，见月出；2、沙日后开斋改为沙目前；3、伊玛目领拜站班内，改为独班，独自列班；4、二遍杜阿一摸脸；5、“为台尔”拜后叩头免；6、“者那则”脱鞋；7、不用丧家饭。³⁵

其又载“改革十八条顺口歌”最后一句——杜阿只抹一次脸，独自列班沙前开。

舍家两代阿訇的记述基本一致，但舍英祖又根据“改革十八条顺口歌”最后一句，增加了“沙日后开斋改为沙目前”与“伊玛目领拜站班内，改为独班，独自列班”两条。

综合两人的记述，可知舍家后代传述的改革内容共有12个方面。与古行主张对比，双方在10个方面观点相异：1、礼拜时实行连班制还是独班制；2、站殡礼是否要脱鞋；3、洗亡人遗体时是否念《塔哈章》；4、拜外念作证词时是否举指；5、宵礼奇数拜后是否叩首两次；6、站殡礼时是否要脱鞋；7、丧主家是否宰牲（下土羊）；8、参加葬礼宾客是否可在丧主家饮食；9、确定封斋、开斋日期的方式；10、轮流念《古兰经》时是否每人都念求护词。

《济南伊斯兰教史》载有“今日济南仅有口传十一条留存”：

1、在斋月里，白天开经，不点芭兰香；2、为亡人站“哲那则”，必须脱鞋；3、在礼拜中坐或末座时，在“念作证”时，必须右手抬食指一次；4、斋月开斋以报月为准，即使本地未见新月，外地已报月，即可开斋；5、生活中，不吃烫鸡（即先褪毛，而后开膛，谓之烫鸡。）；6、念“以赫拉斯”（忠诚章）苏来，仅念一遍；7、诵经后，接杜阿，只摸一遍脸；8、诵经时，念“苏不孩来”结束（以赞清净超绝的赞主词来园经）；9、“委太雷”拜后，不在两叩首（“虎夫滩”拜后三拜叫“委太雷”）；10、洗亡人时，不念“托哈”章；11、主麻日轮流念“凯海府”（山洞章）时，只一人念“埃欧祖”（祈求词）和“泰思迷”，下面几位只念“埃欧祖”不念“泰思迷”。³⁶

以上11条中有7条与古行主张相异：1、站殡礼是否要脱鞋；2、确定封斋、开斋日期的方式；3、念《古兰经》时《忠诚章》念几遍；4、念《古兰经》的结束方式；5、宵礼奇数拜后是否叩首两次；6、洗亡人遗体时是否念《塔哈章》；7、轮流念《古兰经》时是否每人都念求护词。

历史上沧州的古行（格迪目）与新行（圣行派）区别明显，当地新行受“十八条”影响深远，《沧州回族》³⁷中记载当地古行与新行在19个方面相异，据此总结如下：

1、念《古兰经》时《忠诚章》念几遍；2、接杜阿抹几次脸；3、晨礼、哺礼念赞词方式；4、坟上诵经是否接受馈赠；5、主麻日念宣讲词人选；6、念齐班词入拜时间；7、看待副功拜态度；8、宵礼奇数拜后是否叩首两次；9、确定入斋、开斋时间的方式；10、站殡礼是否要脱鞋；11、殡礼时是否传经；12、洗亡人遗体时是否念《塔哈章》；13、帷坑能否写

³⁴转引自穆白：《舍蕴善》，《中国穆斯林》，1985年，第4期。

³⁵本资料源于《舍英祖遗稿》中的“舍姓来历”一文。

³⁶伊牧之：《济南伊斯兰教史》，中国档案出版社，2006年，第133页。其中第11条表述有误，其意在说明众人轮流念经时只第一人念求护词。

³⁷吴丕清：《沧州回族》上册，中央民族大学出版社，1999年，第92~94页。

尊名；14、是否宰下土羊，念炕头经；15、汤鸡能否食用；16、轮流念《古兰经》时是否都念求护词；17、念《古兰经》的结束方式；18、虾米能否食用；19、虎图拜楼摆放位置。

将以上19个相异问题与上文古行和新行主张比较，可以发现第1、2、8、9、10、12、13、14、15、16、17、18条的问题在上文文献中也体现出来，其它条目则更像是伊赫瓦尼的主张，民国时期王静斋、萧德珍等曾在华北地区推行革新，故该文献应慎重使用。此外，《中国回教丛谈》³⁸《齐化门上下坡之风俗教门》³⁹《中国回教新旧派争之今昔观》⁴⁰《经学系传谱及舍起灵简介》⁴¹等文中的记载也存在相同问题。

（三）民间传述

庞士谦在《埃及九年》中记述河南的新行是“苏补哈完经，脱鞋站者那则，以见月入斋、以见月开斋，不宰倒头羊，不吃丧家饭，睹阿以后抹脸一次，不念塔哈等”。⁴²为进一步了解相关问题，笔者在田野工作中请教多位阿訇⁴³，其中刘宝琦阿訇总结的荥阳新行特点较为全面，颇具代表性。共计19个方面：

1、见月入斋，见月开斋，接到外地报月亦遵从；2、轮流念《古兰经》时只第一人念求护词；3、念《古兰经》节选时，从《黎明章》起不念大赞词；4、殡礼脱鞋；5、不宰倒头羊；6、念《古兰经》最后以“苏布哈乃”完经；7、斋月白天开经不点安息香；8、拜外念作证词不举指；9、不吃丧家饭；10、不吃烫褪鸡；11、念《古兰经》节选时，《忠诚章》念一遍；12、接“杜阿”只抹一次脸；13、宵礼奇数拜后不叩头；14、洗亡人遗体时不念《塔哈章》；15、晨礼、聚礼、会礼后不拿手赞圣；16、不吃虾；17、缠头巾穗子从下面出；18、大小尔德节念“启发业”完经；19、沙目前开斋。⁴⁴

大厂南寺头清真寺张国建阿訇收藏有民国刘坤一阿訇著《遵古批新》，上有李瑞清阿訇批注的“老新行13条”：连班、扎指、老初三、不念塔哈、不口口口、先扒后褪、不吃虾米、不念塔哈、不叩二头、不念求护词、不重《忠诚章》，脱鞋站殡礼，不吃虾米。以上内容基本体现在考证的“十八条”内。值得注意的是，其记录连班、老初三是新行的主张，这与史料恰恰相反，杨德元也记载连班是新派的主张：“新派则主张必须联肩，教长不应孤立于前。”⁴⁵可能与连班、独班分歧消失较早，后人误传有关，而认为老初三是新行的主张，则应于当地新行传统有关，因见月主张在实践中往往面临困难。

³⁸唐震宇：《中国回教丛谈》（节录），《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。其中记述古行与新行区别有：1、晨礼古行于拜后念“欧拉台”祈祷词，新行则以九十九赞代之；2、丧礼古行穿孝传经，新行则否；3、殡礼古行穿鞋，新行则脱鞋；4、念经古行收经礼，新行拒收；5、古行于“未台雷”拜后叩“塞直代”，新行则否。

³⁹马瑜忱：《齐化门上下坡之风俗教门》，《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。该文记述的新行与古行差异有：新行不重“故拉乎”；墩小鸡于，先开膛，后拔毛；接“堵阿以”摸一遍脸；礼“畏台勒”拜不叩“塞直代”；站“者拿子”脱鞋。

⁴⁰杨德元：《中国回教新旧派争之今昔观》，《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。该文记述了古行与新行在15个不同的方面：以核俩苏问题、堵阿宜问题、赞词问题、海提叶问题、虎图拜问题、嘎埋台问题、副功拜问题、联班问题、赛直德问题、看月问题、者拿在问题、传经问题、念他哈问题、凯番及刻碑问题、丧家饭问题。

⁴¹杨永昌：《经学系传谱及舍起灵简介》，《中国伊斯兰教研究文集》，宁夏人民出版社，1988年。该文中列举了三条认为是“十八条”内容的方面：“衣嘎麦”后入拜，“卫特尔”拜后免叩首，殡礼时“埋衣体”放于地上。

⁴²庞士谦：《埃及九年》，中国伊斯兰教协会，1988年，第97~103页。

⁴³郑州北大寺教长刘宝琦，开封东大寺教长马文强，洛阳东关清真寺教长虎少鹏，洛阳马坡中寺教长杨彦森，卢氏马文明阿訇，睢县长岗清真寺赵玉清阿訇，博爱西关清真寺唐鸿玉阿訇，闪和平阿訇等均从不同方面介绍了河南新行的特点，特表示感谢。

⁴⁴资料源于2013年元月在郑州北大寺访谈刘宝琦阿訇所得。

⁴⁵杨德元：《中国回教新旧派争之今昔观》，《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。

焦作博爱县西关清真寺有“豫北首坊”“赞圣故乡”之美誉，曾与荥阳、洛阳并称为河南新行“三兄弟”，也是河南新行的首坊清真寺，曾经培养出刘宗贤、刘玉振、把玉清、哈德成、刘彬如等经师。当地历来有“十八反”（十八不同）之说，即该地伊斯兰教传统中有 18 个方面与其它寺坊不同。闪和平阿訇提供的《博爱西关老坊 18 反》⁴⁶，具体内容如下：

1、不念“塔哈”；2、脱鞋站“者那则”；3、不转香；4、不写经堆；5、不吃丧家饭；6、不宰倒头羊；7、一个人念“艾欧祖”；8、开经阿訇一人念“阿米乃”；9、索勒之后不带“太克比勒”；10、念一遍《忠诚章》，不重复三遍；11、念“虎图白”时，念邦克人走到“穆安津”前；12、“苏不哈”完经；13、拜中不扎指，念“讨白”不扎指；14、“衣嘎麦”中抬手入拜；15、见月封斋，见月开斋；16、开大小斋时念“启发业”；17、“邦布答”传“亚辛尼”，“虎伏滩”传“台八勒”；18、“邦布答”后念“讨白”“威尔德”。

刘阿訇总结的新行传统与闪阿訇提供的《博爱西关老坊 18 反》各有特点，前者是对荥阳新行特点的归纳，而后者则是为凑齐“十八反”刻意整理，所以部分条款未免有凑数的嫌疑，如第 14、17、18 三条并非河南新行与古行的不同点。整理者认为“十八反”中既有与古行的不同，又包含与伊赫瓦尼的差异，这表明其对“十八反”的理解有误，也反映出随着古行与新行的交融，整理者很难总结出其全部内容。

（四）文献记述反映出的问题

上述有关古行、新行及“十八条”的记载，反映出几个方面问题。其一，记述的“十八条”内容均不完整，如舍家后人记述的共计 12 条，《济南伊斯兰教史》记述 11 条，这与历史上古行、新行交叉影响，部分分歧淡化并消失有关，影响记述的完整性；其二，个别碑铭内容受损严重，原有记载受到破坏，如《古行旧制——永传万代》及《遵守圣制牌记》，仅能从中看到重念《开端章》、叩首、穿鞋站殡礼、食虾等字样；其三，不同时期新行含义的变化，伊赫瓦尼亦被称为新行，导致部分文献记载混乱；其四，新行在各地传播过程中，部分主张得到古行认可，双方分歧不再，如独班制（乾隆年间《具甘结碑》中有“礼拜行连班礼”主张，而嘉庆时代的《遵行旧规》中却没有提及），沙目前开斋等；其五，不同地区新行的特点并非完全一致，说明其在传播过程中也是被选择性的接受，也有可能是亦曾受其它主张影响所致，如荥阳与沧州的新行在念齐班词入拜时间上相异；其六，综合相关记述可知，文献中反应出的古行、新行差异不止 18 个方面，这说明以“十八条”为基本区别的古行和新行，在宗教实践中体现的是一系列礼仪的差异，正如伊赫瓦尼的基本主张是“果园十条”，但与其它教派的差异没有局限在“果园十条”。

有鉴于此，对文献记述进行分析和重构，比较不同文本与碑刻及口述资料，以“指摘错讹十事”、舍蕴善后人记述及《遵守圣制牌记》等真实性强的文献为基础，以其它古行、新行文献为佐证，相互印证，去伪存真，力求总结出舍蕴善“十八条”主张的具体内容。

三、舍蕴善“十八条”内容概述

在分析文献及田野调查的基础上，结合各地区新行普遍遵行的传统⁴⁷，笔者认为“十八条”主张可能由下述条款组成（没有先后之分），并予以逐条考述。

- 1、主张礼拜时伊玛目领拜独班制；
- 2、主张见月封斋、见月开斋；
- 3、主张拜外念作证言时不举指；

⁴⁶《博爱西关老坊 18 反》内容来源于闪和平阿訇对上世纪 80 年代庞兆明、马登宵、买荣禧三位经师的谈话记录。

⁴⁷本文考证“十八条”的原则是其首先属于各地新行普遍的传统，比如沧州的古行在念齐班词中入拜，新行在齐班词结束后入拜，但河南的古行、新行都是念齐班词中入拜，故其不纳入“十八条”考述内容。

- 4、主张裁去宵礼奇数拜后两个叩首；
- 5、主张斋月中每日昏礼前开斋；
- 6、主张为亡人站殡礼时要脱鞋；
- 7、主张革去丧家宰牲款待宾客；
- 8、主张洗亡人遗体时不念《塔哈章》；
- 9、主张众人轮流念《古兰经》时只第一人念求护词；
- 10、主张念《古兰经》节选时，从《黎明章》起每章结束不念大赞词；
- 11、主张念《古兰经》节选时《忠诚章》只念一遍；
- 12、主张念《古兰经》结束时不重念《开端章》；
- 13、主张接“杜阿”时只抹一次脸，不连抹两次；
- 14、主张主麻日聚礼前，先念唤礼词后念《山洞章》；
- 15、主张晨礼、聚礼、会礼拜后不拿手说赞圣词；
- 16、主张晨礼、哺礼后念奥拉德时不念《开端章》；
- 17、主张不吃虾、蟹；
- 18、主张宰鸡后先开膛、后干拔毛，不吃烫褪鸡。

第一条，主张礼拜时伊玛目领拜独班制。中国伊斯兰教中连班与独班之争由来已久，持续时间长，“吾教连班、独班之说，远者不可知矣，近百年来，天下尽连班也。明万历之季，秦中胡、马（疑为冯）、海三氏，首倡改独班之议，秦人从违各半”。⁴⁸独班制是经堂教育兴起后开始推行的，直到 1782 年，开封东大寺仍坚持连班传统。舍蕴善出身经堂系统，面对连班、独班纷争，肯定要表明观点，并曾参与“康熙己卯年讲班”，⁴⁹在“十八条”中强调独班原则也顺理成章。“改十八条顺口歌”和舍英祖的记述表明舍蕴善确持该主张，河南襄城县等地仍流传舍蕴善改伊玛目领拜出班的典故。

第二条，主张见月封斋、见月开斋。中国穆斯林社会在确定封斋、开斋日期上多有分歧⁵⁰，《斋月入斋看月聚论纷谈》⁵¹和月碑⁵²即为例证。不少地区将圣训与农历结合，形成老初二，老初三，大月初二、小月初三等推月、定月传统。《古行碑序》中“经名古渎立凭证看月，合朔时定至初二日，显光初三开斋”反映的是老初三主张。依据舍学仁和舍英祖的记述，舍蕴善主张遵圣训“见月封斋、开斋开斋”，各类文献记载和民间传述也强调此为新行的特点。

第三条，主张拜外念作证言时不举指。所谓拜外念作证言是指每日晨礼、宵礼拜后等念“讨白”时的作证言，“讨白”中念作证言时是否举指的分歧较早，《传谱》中数次涉及，从海文轩起，“先生于领辰时拜后，虽念作证之言，而不扎指，至今人咸遵之，不敢复改”。⁵³“（马进益）先生细考诸经，而乏扎指等条，欲厘正之，值逸蛮阿匄至南都，亦不扎指，出据立正诸

⁴⁸（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第83页。

⁴⁹（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第79页。

⁵⁰庞士谦将其归纳为三个方面的原因：1、教法学家对圣训的解释有误；2、对回历的通行情况不了解；3、不懂如何使用回历，根据农历确定入斋、开斋时间。参见庞士谦著《埃及九年》，中国伊斯兰教协会，1988年，第108页。

⁵¹（清）赵世英著，刘东声、刘盛林注释：《北京牛街志书——〈冈志〉》，北京出版社，1991年，第87页。

⁵²如陕西西安清真大寺《清真月碑》、胡登洲墓地《见月凭证》、河南沁阳北大寺《遵古开斋》、河南泌阳百秩店《钦月见月碑记》等，河南各地的阿文月碑多为清末民初开封经师周德所立。

⁵³（清）赵灿：《经学系传谱》，青海人民出版社，1989年，第33页。

非”。⁵⁴“指摘错讹十事”也持此主张。据舍学仁记述，其为舍蕴善主张之一，河南的新行也遵此传统。而古行在“讨白”中念到作证词时要举起右手食指，表示认主独一。此外，古行碑中强调遵行此传统也表明双方存有分歧。

第四条，主张裁去宵礼奇数拜后两个叩首。按照古行的传统，宵礼奇数拜后要两叩首，各地古行碑都强调遵守此传统。由舍学仁和舍英祖的记述可知，舍蕴善主张宵礼奇数拜毕不叩首，“指摘错讹十事”中也主张晚拜之后，二叩首应裁去。此外，各类文献和田野所得都证明此为 newRow 与古行的不同点。目前，河南的古行和 newRow 在宵礼奇数拜后均不再叩首，这是双方交叉影响的结果。

第五条，主张斋月中每日昏礼拜前开斋。前后、后开问题在中国伊斯兰教史上争议较大，但文献较少，这与前开主张被古行、newRow 均接受有关。如早在康熙二十年（1681年），湖南的皇甫经“把（西安化觉巷清真大寺）沙目之后开改成前开”。⁵⁵“改革十八条顺口歌”中有此主张，舍英祖的记载中也涉及到。此外，在荥阳地区，仍流传前开、后开曾是 newRow 与古行的区别的说法。

第六条，主张为亡人站殡礼时要脱鞋。站殡礼时脱鞋与否和殡礼是否为拜功的分歧有关，古行认为殡礼非拜功，不需脱鞋，newRow 观点则反之。古行碑中均强调站殡礼穿鞋，而“指摘错讹十事”主张柩前之拜必脱履，方可成礼。据舍学仁、舍英祖的记述，此主张是舍蕴善的“十八条”之一。在各地文献及民间传述中，都认为站殡礼时脱鞋是 newRow 的特点，目前这一差异仍存在。

第七条，主张革去丧家宰牲款待宾客。古行在殡埋亡人时，有凭宰牲（俗称下土羊、倒头羊）为亡人施散、款待宾客的传统，古行碑强调遵行该传统。据舍学仁和舍英祖记述，舍蕴善主张“不用丧家之饮食，埋亡人后不宰下土羊或鸡”，在历史文献及民间传述中，这是 newRow 普遍遵从的传统，荥阳因此形成了丧家邻居款待殡礼宾客的传统。

第八条，主张洗亡人遗体时不念《塔哈章》。古行在殡礼前洗遗体时，要请阿訇默念《塔哈章》，据庞士谦的解释，此举“认为念塔哈能避免蟒蛇”，⁵⁶古行碑强调遵守这一传统。据舍学仁记述，舍蕴善主张洗亡人时不念《塔哈章》，“指摘错讹十事”中也主张不可沐尸念《塔哈章》。此外，各类文献记载和民间传述中，都强调 newRow 的传统是洗亡人遗体时不念《塔哈章》。

第九条，主张众人轮流念《古兰经》时只第一人念求护词。据舍学仁记述，舍蕴善主张轮流念天经唯第一个人念“求护词”，而南胜寺《十条规约》则强调开始念《古兰经》的时候要先念“求护词”，说明这一问题确实存在分歧。济南、沧州的文献中有此记载，河南的 newRow 也强调其为 newRow 与古行的显著区别。

第十条，主张念《古兰经》节选时，从《黎明章》起每章结束后不念大赞词。各处古行碑均强调念《古兰经》节选时，从《黎明章》起，每章结束毕念大赞词是圣行，而各地 newRow 的普遍传统是不念，因言其不是《古兰经》的部分。该问题是各地古行与 newRow 的显著区别，故其应为“十八条”之一。

第十一条，主张念《古兰经》节选时《忠诚章》只念一遍。古行主张念《古兰经》节选时，《忠诚章》念三遍，因言圣训云念一遍《忠诚章》等于念《古兰经》的三分之一，念三遍《忠诚章》以求获得更大回赐，古行碑中均强调遵行该主张。《济南伊斯兰教史》记载《忠诚章》念一遍是十八条之一，各类文献及民间传述都表明 newRow 主张不重三遍《忠诚章》。

第十二条，主张念《古兰经》结束时不重念《开端章》。古行在诵念《古兰经》时，最后以

⁵⁴（清）赵灿：《经学系传谱》，青海人民出版社，1989年，第100页。

⁵⁵（清）马伏海：《穆纳给布》，第一册，民间资料，1995年，第295页。

⁵⁶庞士谦：《埃及九年》，中国伊斯兰教协会，1988年，第100页。

重念《开端章》及《黄牛章》前五节结束，俗称“法体汉”完经，古行碑均强调坚持此传统。相反，“指摘错讹十事”主张《古兰经》首章不可重念。据《济南伊斯兰教史》《沧州回族》《埃及九年》和田野调查可知，各地新行在此问题上有两种传统：其一，济南及荥阳等地最后以念《列班者章》最后三节结束，俗称“苏布哈乃”完经；其二，沧州地区是念到最后一章结束。无论新行哪一种传统，都不重念《开端章》。

第十三条，主张接“杜阿”时只抹一次脸，不连抹两次。古行接“杜阿”时连抹两次脸，以示厚赐。新行只抹一次，“改革十八条顺口歌”有此内容，舍学仁和舍英祖也记载其为“十八条”之一。这一问题在多种文献中有所涉及，被视为古行与新行的差异。在河南，古行、新行接“杜阿”都只抹一次脸。

第十四条，主张主麻日聚礼前，先念唤礼词后念《山洞章》。“指摘错讹十事”主张在主麻日先念唤礼词后念《山洞章》，而古行碑中强调遇主麻之日在《山洞章》后念唤礼词，双方在念唤礼词和《山洞章》顺序上的分歧与判断何时主麻拜的时间有关。目前古行与新行在此问题上界限不再明显，除陕学格迪目外，其它地区古行基本形成主麻日先念唤礼词后念《山洞章》的传统。

第十五条，主张晨礼、聚礼、会礼拜后不拿手说赞圣词。古行有在晨礼、聚礼、会礼后拿手说赞圣词的传统，古行碑中也强调这一传统，直到民国时期，此仍为华北地区萧德珍等与古行争论的问题。至于舍学仁记载的主张礼拜殿内见面不说“色俩目”，疑为后辈误读，因舍学仁师从尚希贤阿訇，遵行伊赫瓦尼思想，可能将其与拿手说“色俩目”混淆。此外，据民间传述，各地新行均没有拿手的传统。

第十六条，主张晨礼、哺礼后念奥拉德时不念《开端章》。古行与新行在晨礼、哺礼后均念奥拉德，但双方在念奥拉德时是否念《开端章》存在分歧，古行碑强调“邦搭与低格为而得里边念法提汉”，纳家营“也门爸爸和蔡爸爸纪念碑”中认为“在礼拜时念诵《开端章》是当然，故断定在此场合为当然是允许的，而在此场合之外断为当然则是不允许的”⁵⁷，而据王静斋的调查，沧州北大寺“‘韦洛代’和‘奥拉德’中不念‘法谛哈’”⁵⁸，马文明也讲述河南的新行在奥拉德中不念《开端章》。

第十七条，主张不吃虾、蟹。古行与新行均不食蟹，对虾可否食用存有分歧，“指摘错讹十事”中主张不可食虾、蟹，《遵守圣制牌记》则认为虾可以食用。《沧州回族》记载当地新行不吃虾米，据沧州和荥阳的民间传述，当地确有不食虾的习惯。

第十八条，主张宰鸡后先开膛、后干拔毛，不吃烫褪鸡。华北、中原等地古行认为，宰后用开水褪毛的鸡可以食用，而新行则主张宰鸡后先开膛、后干拔毛方可食用。《济南伊斯兰教史》记载该主张为“十八条”内容，其它文献及民间传述都强调其为新行的特点。

以上笔者汇集整理并考述的舍蕴善“十八条”主张内容，是在综合各类文献基础上完成，基本囊括古行与新行的主要区别，为进一步探讨相关问题提供了思路。

结语

舍蕴善的“十八条”主张产生于清初思想碰撞激烈、遵行出现分歧的中国穆斯林社会，个别主张出现较早，说明“十八条”的部分内容并非舍蕴善首倡，而是其在复杂宗教礼仪纷争中所持的观点。究其根源，这一时期的不同主张反映的是在如何看待古制与圣行关系方面的分歧⁵⁹。

⁵⁷纳巨峰译《“也门爸爸和蔡爸爸纪念碑”译文》，《明万历至清康熙中国回回经学教育考——以《经学系传谱》为中心》，南京大学博士论文，2013年，第274页。

⁵⁸王静斋：《沧县北大寺访问记（续）》，《伊光》，第50期，1933年3月。

⁵⁹开封、朱仙镇等地的阿拉伯文古行碑称古行是“正统的遵守圣行的”，而沧州的新行被称为“圣行派”，双方都强调自己遵守圣行。

“十八条”的具体内容是舍蕴善在宗教礼仪遵行上的主张，由于其弟子众多，影响巨大，大力推行，“十八条”被广泛传播，被部分穆斯林完全接受，其他穆斯林则是部分的接受⁶⁰。穆斯林社会对“十八条”主张的不同态度，成为新行产生、发展和定型的重要因素，也呈现出早期教派分化的迹象。而新行的传播和分布，则与舍蕴善设帐各处及水运交通密不可分，正如唐震宇所言：“舍（蕴善）不理于众，遂出陕、豫，布教于冀、鲁，足迹所至均蒙教化，是以沿运河区域，形成一长带之势力。”⁶¹自此，在东北、华北、中原、华东、华南等地区，“回学亦由是舍君所更一十八条，泾渭分派，毁誉丛集，至今无定评焉！”⁶²如历史上北京齐化门上坡礼拜寺是新行，下坡礼拜寺是古行；沧州南大寺是古行，北大寺是新行；济南北大寺是古行，南大寺是新行；济宁西大寺是古行，东大寺是新行；开封东大寺是古行，郑州北大寺是新行；博爱大辛庄东寺是古行，博爱西关清真寺是新行；广州南胜寺是古行，濠畔寺是新行等。有鉴于此，清代李焕乙希冀“诸大经师扶心问理，于合伦处遵之，悖义处止之，或不议不论之，全圣教同气大体，弗计细故，慎勿蹈分门别户，如洛蜀党之攻击，遗患后学也，则幸甚！”⁶³

伊斯兰教本土化的实质是坚持伊斯兰教基本信仰的前提下伊斯兰文化外在表现形式的本土化，舍蕴善的“十八条”主张是在恪守基本信仰的前提下，对本土化过程中表现形式的调适。本文对“十八条”的考证，虽不能使中原与陕甘宁青在教派问题上的区别与联系完全清晰，但“十八条”内容的初步明晰将促进对中原伊斯兰教的研究。随着研究的深入，人们会认识到为什么伊斯兰教在中国的本土化进程中，各地区呈现出了风格各异的文化传统，彼此间的关系为何又会如此复杂而又曲折。

（感谢在前期的调查和论文写作过程中给予我帮助和指导的前辈、老师和朋友）

作者简介：马超（1987-），男（回族），河南方城人，中国人民大学哲学院 2015 级宗教学博士研究生，主要从事中国伊斯兰教研究。

联系方式：北京市海淀区中关村大街 59 号中国人民大学品园三楼 618 室。邮编：100872。

MA Chao is a research assistant in School of Philosophy, Renmin University of China. His academic interests focus on Islamic Culture and Hui Muslim History. He has done much field research and contributed productively to Islamic studies in Central China. Among his papers published, the most influential ones are “Al-‘ulamā’ and Islamic Education of Henan Province in the Republic of China” (*Studies in World Religions*) as well as “Explorations on Some Stony Tablets of the Islamic Old Sect in Henan Province—taking the tablet from Zhuxianzhen Town as a case study” (*Journal of Hui Muslim Minority*).

⁶⁰如“十八条”中的主张独班制，“沙目”前开斋等，被古行和新行广泛接受遵行，其余主张则成为双方区别的标志。

⁶¹唐震宇：《中国回教丛谈》（节录），《中国伊斯兰教参考资料选编（1911-1949）》上册，李兴华、冯今源主编，宁夏人民出版社，1985年。

⁶²（清）李焕乙：《清真先正言行略》下卷，1917年，第36页。

⁶³（清）李焕乙：《清真先正言行略》下卷，1917年，第36页。

3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

info@iksad.org www.iksad.org
www.iksadfuarkongre.org

October 27-30, 2016
Antalya / TURKEY

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts,
Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

ASKER KÖKENLİ RESSAM KAYMAKAM REMZİ VE TÜRK RESMİ İÇİNDEKİ YERİ

GOVERNOR REMZI, WHO HAD A MILITARY BACKGROUND, AND HIS PLACE IN TURKISH
PAINTING

Zuhal BAŞBUĞ

Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
zuhalbasbug@akdeniz.edu.tr

Fatih BAŞBUĞ

Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, fbasbug@akdeniz.edu.tr

ÖZET

1861 doğumlu asker kökenli ressamlardan biri olarak tanınan Kaymakam Remzi, Türk resim sanatında yerini hissettiren önemli ressamlardan biridir. 1886 yılında Kuleli Askeri İdadisini ve 1890 yılında da Harbiye'yi bitirmiştir. Piyade mülazımı olarak katıldığı orduda 1890-1898 yılları arasında resim öğretmeni olarak görev yapmıştır. 1900'lerin başında Kuzey Afrika'ya giden ressam, daha sonra 1909 yılında yarbaylığa (kaymakam) kadar yükselmiştir. Ordudan emekli olduktan sonra, İstanbul'da mesleğini resim öğretmeni olarak ortaokul ve liselerde sürdürmüştür. Kısa bir süre İstanbul Belediyesi'nde memurluk yapmıştır. Burada ki görevi sırasında İstanbul'un su şebekesini gösteren bir harita hazırlamış, daha sonra da Türkiye'nin topoğrafik yapısını gösteren bir başka harita daha hazırlamıştır. Harbiye'de öğrencilik yıllarında tanıştığı Hoca Ali Rıza'nın etkisinde desen, suluboya ve yağlıboya eserler meydana getirmiştir. Önemi ve ismi çok sonra anlaşılan Kaymakam Remzi, Türk sanatına yurtdışı ziyaretlerinde yaptığı çalışmalarından oluşan önemli sayıda eserler bırakarak, yaşadığı çağın gözlemine somut bir dille ifade etmiştir. Bu bildiride Kaymakam Remzi'nin eserleri irdelenerek, Türk sanatı açısından önemi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaymakam Remzi, Türk resmi, güzel sanatlar.

ABSTRACT

Born in 1861, Governor Remzi is known as one of the artists who had a military background and is one of those who had an effect in Turkish painting. He finished Kuleli Military High School in 1886 and Military College in 1890. Between 1890 -1898, he worked as a painting teacher in the army where he joined as an infantry officer. The artist who went to North Africa in the beginning of 1900s, became a lieutenant colonel(governor) in 1909. After retiring from the army, he continued his career as a painting teacher in secondary and high schools in Istanbul. He worked as an officer for a short time in Istanbul Municipality. During his job here, he prepared a map which showed the water supply network of Istanbul and later he prepared another map which showed the topographical structure of Turkey. Under the effect of Teacher Ali Rıza, whom he met during his years in Military College, he created works of pattern, water color painting and oil painting. Governor Remzi, whose importance has been understood later, expressed the observation of his age in a concrete expression, and left many works to Turkish art that composes of the works he did on his visits to foreign countries. In this abstract, the works of Governor Remzi will be studied and his importance for the Turkish art will be explained.

Keywords: Governor Remzi, Turkish painting, fine arts.

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında, Osmanlı siyasi ve ekonomik olarak çıkmaza girmiş, Balkan savaşlarının sonuçları Osmanlı diplomasisini ve devlet yönetimini olumsuz yönde etkilemiştir. Namık Kemal (1840-1888) gibi düşünürlerin şiirlerinde dile getirdikleri (Hürriyet Kasidesi) hürriyet isteği, genç Osmanlı aydınları arasında giderek yaygınlaşmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile yayılan coşku, bireylerde gerçekte olduğundan fazla bir özgürlük havası şeklini almıştır. Böylece, yeni bir girişimcilik ruhu ortaya çıkmış, bunun sanat alanındaki yansıması, 1880'li yılların başlarında doğan bir grup genç ressamın kurduğu Osmanlı Ressamlar Cemiyeti olarak resmi bir hüviyete bürünmüştür.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti (kuruluş tarihi 1909), 20. yüzyılın getirdiği sosyal ve kültürel yeniliklerin dinamik ortamında ortaya çıksa da günün akım ve üslup birlikteliğinden ziyade bir meslek birlikteliği ve olgusu içinde hareket etmiştir (Başkan, 1994: 32). Bu dönemde geleneksel çizgide ilerleyen Türk sanatı; 18.yüzyıldan itibaren belirginleşmeye başlayan batılılaşma hareketlerinin sonucunda bir sonraki yüzyılda batı sanatının seyrine girmiştir. Böylece günümüze değin uzanan ve çağdaş Türk sanatı olarak isimlendirilen süreç ortaya çıkmıştır. Şeker Ahmet Paşa, Osman Hamdi Bey gibi isimlerden günümüzün genç sanatçılarına, klasik/izlenimci tarzdan resim ve heykelin ötesine geçen kavramsal çalışmalara kadar uzanan bu süreç yaşanmış ve Çağdaş Türk Resmi şekillenmiştir.

Osmanlı'nın son dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uygulanan siyasi uygulamalarda öne çıkan Batılı düşünce tarzı, sadece yalın bir Batılılaşmayı değil, Batı medeniyetine katılmayı zorunluluk saymış, Batıyı bir devletten ya da milletten saymamış, uluslararası bir çabanın ürünü olarak benimsemiştir. Bunun içindir ki Türk toplumunda, Cumhuriyetle başlayan yeni kimlik ve yapılanma süreci, Batı kaynaklı bir gelişimi, dolayısıyla Batının temel aldığı felsefeleri inceleme ve araştırmalarla geliştirmiştir. Atatürk, yaptığı inkılâplarda, Batılı yaşam tarzını, Batı'nın ilmi ve teknolojik ilkelerini ülkemizde de yerleştirmek amacını gütmüştür. Ancak bu taklitçilikten uzak bir amaçtır. Nitekim bir konuşmasında; *"hiçbir millet, aynen diğer bir milletin taklitçisi olamaz. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği millet olabilir, ne de kendi içinde kalabilir."* (Altuğ, 1982: 34) söylemiyle bir bakıma Türk sanatçısından beklentisini de dile getirmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra Türk aydınları, önceki devirlerin fikri gelişimi üzerinde yeni rejimin getirdiği hürriyet içerisinde, Batının hemen her çeşit fikri akımlarına nüfuz etmeğe çalışarak bunları özümsemeye çalışmışlardır. Aynı nüfuz etme çabası, geleneksel sanatları bırakarak, Batılı anlamda resme nüfuz etme çabası olarak ta karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 2005: 5). Böyle bir dönemde askeri okullarda alınan eğitimi, sanat alanına taşıyarak, yeteneklerini bu yönde geliştiren bir kesim, dikkati çekmektedir. Kaymakamlık rütbesinin altında yalın ve sade bir anlayışla, gösterişten uzak resimler meydana getiren Kaymakam rütbeli asker ressamların sıklığı, Türk sanatı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Kaymakam Halim, Kaymakam Ahmet Şekür, Kaymakam Remzi, bu unvan ve günümüze kadar ulaşan eserleriyle bilinen birkaç ressamdan biridir. Araştırmanın konusu gereği, Kaymakam Remzi'nin eserlerinin irdelenmesi ve incelenmesi bu anlamda önem arz etmektedir.

ASKER KÖKENLİ RESSAM KAYMAKAM REMZİ VE TÜRK RESMİ

İÇİNDEKİ YERİ

Kaymakam Remzi, 1886'da Kuleli Askeri İdadisini, 1890'da Harbiye'yi bitirmiş ve Piyade mülazımı olarak orduya katılmıştır. 1890-1898 yılları arasında resim öğretmeni olarak görev yapmıştır. 1900'lerin başında Kuzey Afrika'da bulunmuş, 1909'da yarbaylığa (kaymakam) yükselmiştir. Ordudan emekli olduktan sonra, İstanbul'da mesleğini resim öğretmeni olarak ortaokul ve liselerde sürdürmüştür. Kısa bir süre İstanbul Belediyesi'nde memurluk yapan ressam, İstanbul'un su şebekesini gösteren ve Türkiye'nin topoğrafik yapısını gösteren haritalar çizmiştir. Harbiye'de öğrenciliği sırasında ders aldığı Hoca Ali Rıza'nın etkisinde, onun ismiyle

anılan okula mensuptur. Arap yarımadasının ve Ortadoğu kentlerinden çalıştığı desen ve boya resimleri, ölümünden uzun bir süre sonra, 1984 yılında torununun oğlu Murat Uslu koleksiyonunda bulunan yapıtlarla Ankara’da sergilenmiştir. 1990 yılında aynı sergi, başka resimlerinde eklenmesiyle Ankara’da (Akpınar) ikinci kez düzenlendiğinde, sanat çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Bu sergide yer alan çalışmalar, Kaymakam Remzi’nin güçlü bir doğa gözlemcisi ve sanat tutkunu olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Ayrıca asker ressamlar kuşağının karanlıkta kalmış olan bir temsilcisinin de gün ışığına çıkarmıştır. Kaymakam Remzi, İstanbul görünümünü içeren resimleriyle tanınmıştır. Sanatçının, özellikle İstanbul ve Haliç’i konu alan resimlerinde, günün koşullarına göre boya etkisini ve pentür tadını gerçekleştirdiği görülmektedir (www.turkishpaintings.com, 2016).

“Boğazdan Genel Görünüm” (Resim 1) isimli çalışmasında İstanbul boğazına iniş aşağı olan bir sokak arasından bakarak perspektif becerisini ortaya koymuştur.

“Su Kemer” (Resim 2) isimli çalışma, İstanbul’da bulunan Mağlova Su Kemer’dir. Ressam bugün Alibeyköy Baraj Gölü içerisinde kalan bu su kemerini en ince ayrıntısına varıncaya yaparak, mimari açıdan bu zarif kemer aslına yakın resimlemiştir.

“Bir Asker” ve “İki Arap Asker” isimli desenleri, sanatçının Trablusgarp Savaşı’ndan izlenimlerini yansıtmaktadır. Bilindiği gibi Trablusgarp Savaşı, 29 Eylül 1911-18 Ekim 1912 tarihleri arasında Osmanlılar ile İtalyanların karşı karşıya geldiği bir savaş olmuş ve savaştan zaferle ayrılan İtalyanlar olmuştur. Bu savaşla birlikte Trablus ve Bingazi İtalyanlara bırakılmak zorunda kalmıştır (Kurtcephe, 1990: 299-312). Savaşın önemli notları arasında tarihte uçakla atılan ilk bildirinin de bulunması savaş tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu bildiride *“Trabluslu Araplara: Bizimle gelmek için ne bekliyorsunuz? Camilerinizde ibadet etmek arzusunu duymuyor musunuz? Ailelerinizle sakin yaşamak istemiyor musunuz? Bizimde kitabımız var, biz de namuslu ve dindarız. İtalya, babanızdır. Çünkü Memleketimiz, anneniz Trablus’la evlenmiştir.”* Notu yazılıdır.

“Çocuk Figürü ve Mısır Teknelerinden Çeşitlemeler” (Resim 5) isimli çalışma incelendiğinde, sanatçının Mısır’da bulunduğu zamanlarda yapmış olduğu eskiz çalışmalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk figürünün üzerinde bulunan kıyafeti günlük yaşamdan Mısırlı bir ailenin ferdinin yansıması biçimindedir.

“Kevkeban” (Resim 6) isimli çalışma, Yemen’in Şibam kentine bakan dağın tepesinde kurulmuş, önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Kevkeban’daki evlerin pencereleri gümüşten yapıldığı için parlarmış, bu nedenle gezegen anlamında "Kevkeban" adı verilmiştir. Yemen’in coğrafi yapısı çöl gibi olduğu için dağları çok sert ve sarptır. Bu nedenle birkaç yıl öncesine kadar Kevkeban’a araba ile ulaşım mümkün olamamıştır. Osmanlılar kutsal topraklardan geçen yolları korumak adına Kevkeban’ı ele geçirmeye çalışsa da bunda başarılı olamamışlardır. Sanatçının bu eskizi tarihsel açıdan büyük öneme sahiptir.

“Süveyş’te Firkateyn-i Humayun” (Resim 7) isimli çalışma, Türk tarihinin trajik olaylarından birinin görünümünü yansıtmaya açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada görünen Firkateyn Ertuğrul Firkateynidir. II. Abdülhamid, 1887 yılında Japonya İmparatoru Komeii’nin yeğeninin bir savaş gemisiyle İstanbul’u ziyaret etmesinin ardından Japonya’ya bir heyet gönderilerek iade-i ziyaret yapılmasını emretmiştir. Gemi, uyarılara rağmen yola çıkmış ve Süveyş kanalında arızalanarak bir süre burada tamir edilmiştir. Daha sonra çeşitli limanlara uğrayarak 1890 yılında Japonya’nın Yokohama Limanı’na varmıştır. Üç ay burada kaldıktan sonra, dönüş yolunda Japonların tayfun uyarılarına rağmen yola çıkma kararı alınmış ve Kuşimoto açıklarında tayfuna yakalanarak kayalara çarpmış ve burada batmıştır. Mürettebat sayısı çeşitli kaynaklara göre farklılık gösterse de 607 kişi olduğu düşünülmektedir. Bu kazadan sadece 69 denizci kurtulabilmiştir. Kaymakam Remzi’nin bu firkateyni resimlemesi bu açıdan son derece önemlidir.

“San’a Genel Görünüm” (Resim 11) isimli çalışmada Yemen’in başkenti, Hz. Ali’nin 632 yılında Müslümanlaştırdığı ve 1913 yılına kadar bir Osmanlı şehri olan San’a resmedilmiştir. Bu şehir, günümüzde iki milyona yakın nüfusuyla tam bir tarih ve kültür şehridir. Kaymakam Remzi, büyük bir titizlikle bu şehrin silüetini eskiz defterine geçirmiştir.

SONUÇ

Asker kökenli ressamlar arasında gösterilen Kaymakam Remzi’nin bu çalışmaları şüphesiz ki birer tarihi vesikadır. Osmanlı eğitim sistemi içinde önemli bir yer tutan yönetim kadrosunun almış olduğu kültürel birikimin önemli yansımasını Kaymakam Remzi’de görmek mümkündür. Sadece Kaymakamlık göreviyle değil, gözlemciliği, ressamlığı, entelektüel birikimiyle de Türk toplumu için önemli bir kişiliktir. Gelecek kuşakların Osmanlı şehirlerini, toplum yapısını ve kültürel oluşum temellerini yansıması üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. Ancak Kaymakam Remzi ortaya koyduğu bu eserlerinde, kendi yaşadığı ve gördüğü şehirleri yansıtırken, günümüz toplumunu düşünmeye ve irdelemeye itmektedir. Adını çok sık olarak duymadığımız bazı şehirlerin önemini eser başlığı ve görünüm olarak sunarken, irdeleme ve tarihsel muhakemeyi izleyiciye bırakmaktadır. Her açıdan bakıldığında bu eserlerin bilinen ve bilinmeyen tarihe katkısı yadsınamaz ölçüdedir. Toplumsal olarak bu tarz ressamların gözlemciliği ve objektifliği içinde gelecek nesillere bırakılacak görsel materyaller büyük önem arz etmektedir.

Kaymakam Remzi, milli konularda duyduğu hassasiyeti eserlerine yansıtırken, günümüzün farklı coğrafya ve haritalarında yer bulan tarihi yerleri büyük bir titizlikle işlemiş, Tarihi açıdan gelecek nesillerin hatırlaması gereken milli şuuru kayıt altına almıştır. Askeri açıdan önemli görünümlere eserlerinde yer vermesi, sanatçının çalışkanlığının göstergelerinden biridir. Bu açıdan geçmişten günümüze gelen süreçte, Türk sanatçısı, tüm zamanlarda bilinçli ve üretken olarak yaşamış, gelecekte de aynı ciddiyet ve bilinçle eser üretmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Altuğ, Yılmaz, (1982), “Türk Hukuk İnkılabının Türk Toplum ve Kültür Hayatında Açtığı Ufuklar”, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri, Kayseri.

Başkan, Seyfi (1994), Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Ankara: Çardaş Yayınları.

Sönmez, Ayşe (2005), Türk Resminde Modernizme Rağmen Modern (1908-1954), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Kurtcephe, İsrail (1990), İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri, OTAM Dergisi, Sayı: 1, Ankara.

http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=1523
(Erişim Tarihi: 20.10.2016).

3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

info@iksad.org www.iksad.org
www.iksadfuarkongre.org

October 27-30, 2016
Antalya / TURKEY

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts,
Engineering, Architecture, Language, Literature, Esucational Sciences, Pedagogy& Other Disciplines

OSMANLI TAŞRA YARGI ÖRGÜTÜ OLARAK KADILIK

INSTITUTION OF JUSTICE AS THE OTTOMAN JUDICIAL ORGANIZATION IN
PROVINCIAL

Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi,
hvimamoglu@sinop.edu.tr

ÖZET

Bu makalede, Kadılık kurumunun Osmanlı Devlet sistemindeki rolü değerlendirilmiştir. Kadılar, devlet otoritesini temsil eder ve dini hukuku uygular. Yine merkezi otoritenin bir sonucu olarak, padişahın taşradaki adlî-idarî temsilcileridir. Osmanlı devlet teşkilatının önemli bir parçası olarak kadılık kurumu, aynı zamanda Osmanlı devlet politikası ve felsefesini açıklar. Makalede kadılık kurumunun oluşumu, kadıların atama ve gelirleri, görev ve sorumluluk alanları, devlet teşrifatındaki yeri ve diğer devlet adamlarıyla ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadılık, hukuk, adliye, teşkilat, otorite

ABSTRACT

In this article, the role of institution of justice in the Ottoman government system was analyzed. Qadis represent government authority and apply religious law. Again, as a result of central authority, they are judicial-administrative representations of Ottoman Sultan in the provinces. As an important section of Ottoman government organization, institution of justice, in the same time, explains Ottoman government policy and philosophy. In the article, was considered formation of institution of justice, appointments of qadis and their incomes, fields of duty and responsibility, the place in the government protocol and their relations with other statesmen.

Keywords: Institution of justice, law, law-court, organization, authority.

Giriş

Kadılık kurumunun ortaya çıkışı ve işlevselliği, Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemi ve idari örgütlenmesiyle yakından ilgilidir. Çünkü kadılık kurumu yönetim sistemi içerisinde anlam bulan ve idari örgütlenmede önemli görevler üstlenen kişilerin yer aldığı bir kurumdur. Osmanlı yönetim sistemi, merkezi bir özellik gösteren ve merkez ve idari teşkilatı şeklinde iki kısma ayrılan bir sistemdir. Genel itibarıyla eski Türk devlet gelenekleri ve özelde Selçuklu devlet geleneğiyle İslam devlet geleneğinin sentezinin bir devamı niteliğindedir. Dinî-hukukî bir kurum olan kadılık kurumunun temsilcisi konumundaki kadı, bulunduğu yerin devlet işlerini yerine getiren bir hukuk görevlisi olmakla birlikte, aynı zamanda idarî ve beledî görev ve yetkilere de sahip bir kişidir.

Kadılık denildiği zaman Osmanlı yönetiminin taşra örgütü aklı gelir. Osmanlı taşra örgütünde idarî, askerî ve şer'î hukukî örgütlenmeler, yürütme kuvvetini temsil eden Beylerbeyi ve Sancakbeyi ile yargı kuvvetini temsil eden kadı tarafından sağlanır. Osmanlı yönetiminin taşra örgütlenmesi, bu iki gruba bağlı olarak, idarî ve askerî bakımdan Beylerbeylik, Sancakbeylik ve Subaşılık şeklinde örgütlenirken; kazaî-şer'î bakımdan da kaza birimleri şeklinde örgütlenmiştir.

Kadılık, sancakların idarî-kazaî birimleri olan kazaların, kazaî idarî otoritesini temsil eden kurumudur. Kadılık kurumu kazalarda yer almakla şehrin ve buraya bağlı köylerin iktisadî, kültürel ve coğrafî bakımdan merkezi konumdaki adlî ve idarî otoritesi olmaktadır. Bu kurumun başındaki kadı ise, doğrudan doğruya merkezdeki Anadolu veya Rumeli kadıaskerine bağlıdır. Bütün kadılar yetki bakımından birbirlerine eşit olmakla birlikte, unvan bakımından hiyerarşik bir yapı içerisindedirler. Buna göre İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük şehirlerin kadıları diğerlerinden farklı bir kategoride değerlendirilebilir.

1.Kadılık Kurumunun Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde kadılık kurumunun oluşumu, eski Türk ve İslam devlet geleneğinde olan bir kurumun devam ettirilmesidir. Eski Türk devletlerinde adalet işlerine bakan hâkimlere Yolak veya Yarguci gibi isimler verilmiştir. Ancak XII. Yüzyılın başlarından sonra Karahanlılarla başlamak üzere, İslam'a geçen Türkler, ordu kadılığı (Kadıasker) olarak bu müesseseyi İslamileştirmişlerdir (Turan, 1980: 313-314). İlk Türk-İslam devletlerinde şeriat ile yasa, ayrı ayrı telakki edilmiş ve yasanın temsilcisi olarak Yarguci, şeriatın temsilcisi olarak da kadı atanmıştır (Togan, 1970: 387).

Osmanlılar Kadılık teşkilatını esas olarak Selçuklulardan almıştır. Selçuklular ise yine eski geleneği takip ederek şer'î ve örfî mahkemeler kurmuşlar ve kadıları şer'î mahkemelerin hâkimleri olarak atamışlardır. Hatta bazı tarihçilere göre Selçuklular, Uygur ve Hazarlarda görülen din ve dünya işlerini birbirinden ayıran bir devlet anlayışını, ilk defa İslam dünyasında uygulamışlardır. Bu düşünceye delil olarak ise, halifelerin dünya işlerine karıştırılmaması ve şeriata aykırı bazı vergi ve cezaların ve Türk örflerinin kullanılmasını göstermişlerdir (Karaman, 1989: 261). Ancak bu tip tasarrufların genel itibarıyla amme menfaati gereği ve İslam hukukunun temel esaslarına aykırı olmamak kaydıyla alındığı göz ardı edilmiş olmalıdır.

Aynı gelenek Anadolu Selçuklu Devleti'nde de sürdürülmüştür. I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, Adliye Teşkilatının önemli bir parçası olan Mezalim Divanı kurulmuş ve bu divanda kadı ve imamların da hazır bulunduğu bir ortamda halkın şikâyetleri dinlenmiştir. Sultan bu dönemde de şer'î davaları, kadılara havale etmiş ve örfî işleri de divan aracılığıyla çözümlenmiştir (Taneri, 1981: 221).

Ünlü devlet adamı Nizâmülmülk'ün Siyasetnâme'sinde yer alan ifadeler ise, hem kadının Selçuklu Devleti'nde var olan bir görevli olduğunu ve hem de hangi fonksiyonu yerine getirdiğini ortaya koyar. Buna göre şayet padişah Arapça bilmeyen ve şeriat ahkâmını okumamış bir kimse ise, onun bu alandaki işini yürütmesi için bir yardımcıya ihtiyacı olur. O yardımcı da kadıdır. Bu anlamda padişahın kadıları desteklemesi şarttır ve aynı zamanda kadılar padişahın sembolünü taşıyan bir halife ve memurdur (Nizâmülmülk, 1990: 55).

Selçuklu Devleti'nde Adliye Teşkilatının kadılarla ayakta kaldığını ve kadıların kararlarını Hanefî mezhebine göre verdiğini görmekteyiz (Sevim-Yücel, 1990: 366). Osmanlı Devleti'nin ise, Adliye Teşkilatını Selçuklulardan hazır aldığına, bunun kısmen İlhanîlerin kısmen de Memlûklülerin, dolayısıyla Türk teşkilatının tesiriyle geliştiğine dair rivayetler Batılılar arasında yaygındır (Rasonyi, 1983: 19).

Kadılık teşkilatı, Adliye Teşkilatının bir parçası olarak, eski Türk-İslam devletlerinde kurulmuş ve bir devlet geleneği olarak birinden diğerine geçmiştir. Osmanlı Devleti de aynı geleneği devam ettirmiştir. Bir İslam Devleti olarak İslam hukukunu titizlikle uygulamayı esas edinen Osmanlılar, bu konunun uzmanı hukukçuları kadı olarak tayin etmiş ve ilk padişah Osman Bey zamanından itibaren devlet kademesinde yer vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun uygulanmasında, genel olarak eski Türk-İslam devletlerinden farklı bir görünüm ortaya çıkmazken, tek farkın hukuka kaynaklık eden fıkıh kitaplarının tedvini konusunda olduğu görülmüştür. Osmanlı hukukçuları sistematik fıkıh kitaplarından ziyade, sorulan sorulara verilen cevapların derlendiği fetva kitaplarının tedvini

yolunu tercih etmişlerdir (Cin-Akgündüz, 1990: 143). Bu nedenle kadı, müftü ve diğer adliye görevlilerinin önemi ve fonksiyonu artmıştır. Yine bu dönemde özellikle padişahların “ulu’l-emr” olarak, kendilerine tanınan yasama yetkisini kullanarak “kanunname” adı altında önemli hukukî düzenlemelere imza attıklarını görüyoruz (Cin-Akgündüz, 1990: 144).

Osmanlı Devleti’nde ilk kadının kim olduğu sorusu genellikle cevapsız bırakılmıştır. Ancak ilk kadının ilk padişah Osman Bey zamanında atandığına dair fikir birliği vardır. Buna göre ilk kadı Karahisar’da göreve başlamıştır (Pakalın, 1971: 120). Ancak ilk zamanlar kadıları yetiştirecek bir makam olmadığından, ilk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden getirilmiştir (Akgündüz, 1990: 224). Kesin olmamakla birlikte ilk kadının Tursun Fakih olduğunu söyleyebiliriz (Aşıkpaşazâde, 1949: 18).

2.Kadınların Atamaları ve Gelirleri

Kadılık teşkilatının kurulduğu ilk dönemden beri ataması sultana bağlı olmuştur. Çünkü kadı anıldığı üzere, sultanın naibi/yardımcısı kabul edilmiştir. Ancak daha sonra Adliye Teşkilatının bünyesi içerisinde oluşturulan hiyerarşi gereği, atamaları, bu teşkilatın başında bulunan şahıs tarafından yapılmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda, ilk atamayı Osman Bey, Tursun Fakih’i atayarak gerçekleştirmiştir. Ancak daha sonra kadıaskerliğin ihdasıyla, bu iş kadıaskere havale edilmiştir (Bayındır, 1986: 86; Akgündüz, 1990: 216).

Kadınların tayin usûllerine gelince, ilk dönem için sadece İslam hukukunda uzman olma yeterliliği aranmıştır. Ancak kadılığın kurumsallaşmasından sonra, bu konuda da sistematik bir anlayış oluşturulmuştur. Buna göre bir kadıda aranan şartları şunlardır: Her şeyden önce kadılar alanlarında tam ehliyetli olmalıydılar. Müslüman olma şartı konulmuşsa da, Osmanlı hukukçularının zimmîlere, zimmîlerin kadılık yapabileceği yönünde görüşleri vardır. Had ve kısas cezaları dışında erkek ya da kadın olmasında bir ayırım yapılmamıştır. Bunun dışında adil, doğru, dürüst gibi sıfatlara haiz kişilerin kadı olabileceğine dair şifahi şartlar da konulmuştur (Akgündüz, 1990: 231).

Bunlardan başka bir de kadılıkların derecelerine göre de atamalarında farklı usûllerin takip edilmesi mecburidir. Bu nedenle kadıaskerliğin hiyerarşik yapısını incelememiz gerekir. Ancak her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, kadıaskerlik kurumu, I. Murad’dan itibaren oluşturulmuş ve dolayısıyla bu hiyerarşik yapı da ancak bu dönemden sonra söz konusu olmuştur. Bu kurumun en altında küçük kaza kadılıkları, onun üstünde sancak ve eyalet kadılıkları, onların üstünde mevleviyet kadılıkları ve en üstte de İstanbul kadılığı gelmektedir (Öztuna, 1978: 286; Dursun, 1992, 274). Bunun dışında kaza kadılıkları da kendi arasında derecelere ayrılmaktadır. Bunların en yüksek derecesine “sitte” veya “eşraf-ı kuzat” ya da yüz elli (150) akçelik kadılık denir. Ayrıca olağanüstü durumlarda, genel asayişin sağlanmak üzere “toprak kadısı” adıyla seyyar kadılar ve bazı durumlarda şikâyetleri dinlemek üzere gönderilen “mehâyif müfettişleri” de vardır (Akgündüz, 1990: 230).

Kadınların atanmasında ilk dönem için geçerli olmayan bir noktaya da temas ederek tespit edilen usûllere göz atalım. Buna göre kadınların atanması, Fatih’ten sonra oluşturulan Rumeli ve Anadolu kadıaskerliğinin yetki ve sorumluluk alanına göre farklılık gösterir. Anadolu’da bulunan kadılıklar için Anadolu, Rumeli’de bulunan kadılıklar için Rumeli kadıaskeri yetkili olmaktadır (Dursun, 1992: 275).

Kadı olmak için kadıasker divanına mülâzemet etmek usûlü, bilinen en önemli usûldür. Buna göre medreseden çıkıp kadıasker divanına mülâzemet edenler, müderris olmak istemeyip kadı olmak isterlerse, hemen kaza kadılıklarından birine tayin edilirlerdi. Eğer önce müderrislik daha sonra kadılık yapmak isterlerse, bu durumda müderrisliklerinin derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birine kadı olarak atanırlardı (Uzunçarşılı, 1984: 87). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, ilmiye sınıfında örgütler arasında bir mobilite, bir başka ifadeyle birbirlerinin yerine geçme imkânı vardır (Dursun, 1992: 274). Bu imkânın değerlendirilmesi olarak, kuruluş ve yükseliş yıllarında bir problem olmamasına karşın, özellikle duraklama

devrinden itibaren sırf maaş alabilmek için insanların medreselere yöneldiklerini ve bundan dolayı gereğinden fazla öğrenci nedeniyle, mezun olanların atama sorunu yaşadıklarını ve atanamadıklarında isyan ettikleri görmekteyiz (İhsanoğlu, 2003: 146).

Kadınların atanmalarında özellikle Fatih'ten sonra yerleşmiş bir gelenek vardır. Çünkü devlet onun zamanında büyük ölçüde kurumsallaşmasını tamamlamıştır. Bu nedenle kadınların atanma usûlleri bu zamana kadar olandan farklı olarak, kanunnameye yer alan maddelere göre yapılmaya başlanmıştır. Buna göre kadılığın en yüksek derecesi, beş yüz (500) akçe yevmiyeli mevleviyet kadılıkları olup, Sahn-ı Seman, Dâhil ve Hariç medreseleri müderrislerinden arzu edenlerin de geçebildiği bir sisteme tabi olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1984: 88).

Kaza, sancak ve eyalet kadılıklarına atamalar, XVI. yüzyıla kadar kadıaskerin bildirmesiyle vezir-i azamın padişaha arz etmesi ve padişahın onaylaması şeklinde yapılırken; bu tarihten sonra üç yüz (300) ve beş yüz (500) akçelik kadılıkların atamaları Şeyhülislamın vezir-i azama bildirmesi üzerine yapılmaya başlanmıştır (Dursun, 1992: 275).

Kaza kadılıklarının müddeti yirmi (20) ay olup, bu süre bitiminde azledilerek yerine sırada olan bir başkası tayin edilirdi. Müddetini dolduran kadınlar, İstanbul'a gelerek her Çarşamba günü kadıasker dairesine mülâzemet ederek sıra beklerdi. Bu suretle kadının azledilerek sıra beklediği bu zamana "zaman-ı infisali" denirdi. İki yıl mülâzemetten sonra tekrar tayin olunca buna da "zaman-ı ittisali" adı verilirdi. Şayet bir kadı suçu olmayıp bir şekilde müddetini doldurmadan görevden ayrılmak zorunda kalmışsa, tekrar tayininde bu müddet göz önünde bulundurulurdu (Uzunçarşılı, 1984: 94-95; İhsanoğlu, 1994: 265).

Mevleviyet kadılıklarının müddeti ise bir yıldır (Uzunçarşılı, 1984: 95)¹. Beş yüz (500) akçe yevmiyeli büyük mevleviyet kadılıklarının ise, XVI. asırda belirli bir sıra tertibi ve dereceleri yoktu. Çünkü bunların maaşları arasında fark gözetilmezdi. Bu nedenle Sahn-ı Seman müderrisliğinden İstanbul kadılığına veya tam tersi, oradan şeyhülislamlığa veya Sahn müderrisliğine tayin olabilme imkânı vardı (Uzunçarşılı, 1984: 97-98).

Kaza kadınlarının tayinleri, azilleri, terfi ve nakilleri kadıasker tarafından "ruznâme defteri"ne (Dursun, 1992: 275; İhsanoğlu, 1994: 264) veya "akdiye defterleri"ne isimleri yazılmak suretiyle yapılırdı. Ancak daha sonra bütün ilmiye teşkilatı için "tarik defteri" adı verilen başka bir defter tutulmuştur (Uzunçarşılı, 1984: 103). Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kadılığın "mansıb" ve "pâye" olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu söylemekte fayda vardır. Buna göre bir makam bilfiil işgal olunur ve orada görev yapılırsa, mansıb; vazife yapılmaksızın sadece unvan kullanılırsa pâye adı verilirdi (Akgündüz, 1990: 230). Kadınların dereceleri ve atamaları söz konusu olduğunda bu ayırımın bilinmesi gerekir.

Kadınların aldıkları ücretlere gelince; kaza, sancak ve eyaletlerde görev yapan kadınların belli bir maaşı yoktu. Ancak yaptıkları hizmet karşılığı kanunda belirtildiği kadar resim ve harç alma hakları vardı (Dursun, 1992: 276). Kadınların iş sahiplerinden alacakları resim hakkında ilk kanunun Yıldırım Bayezid devrinde ve yirmi (20) akçe olduğu kayıtlıdır (Aşıkpaşazâde, 1914: 71). Ancak Lütü Paşa Tarihi'nde kadınların bin (1000) akçede, yirmi (20) akçe ve her mektuptan iki (2) akçe resim alması şeklinde bir rivayetin olduğunu kaydeden Pakalın, aynı miktarın kadıasker için de geçerli olduğunu ve Lütü Paşa'nın sadrazam olması nedeniyle bu rivayetin daha doğru olacağını savunur (Pakalın, 1971: 123).

Fatih dönemine gelindiğinde ise, kanunnameye belirtilen miktar şöyledir:

Ve kuzat bir sicilden ve hüccetten otuz iki akçe ve suret-i sicilden on iki akçe ve imzadan on iki akçe alalar ve kısmet-i emvalden binde yirmi akçe ve nikahtan bıkır (kız) ise otuz iki, seyyibe (dul) ise on beş akçe alalar (Akgündüz, 1990: 330).

¹ Mevleviyet kadılıkları kendi aralarında dereceleri olan kadılıklardır. Zaman zaman bu derecelerde değişiklikler söz konusu olmuştur. Yine bazı eklemeler veya birleştirmeler de görülen diğer farklılıklardır.

Görüldüğü üzere Fatih zamanında kadıların alacakları resimler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır ve eskiye nazaran daha fazladır. Ayrıca Fatih zamanında kadılığın daha cazip hale getirilmesi için, yirmi akçelik müderrisin kadı olması halinde kırk beş akçelik kadılığa tayin edilmesi kararlaştırılmıştır (DGBİT, 1993: 430). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kadıların mansıb ve payelerine göre gelirleri de değişmektedir. Örneğin kasaba, şehir ya da kalabalık bir bölgede görev yapan kadıların aldıkları maaş (mahkeme işlemlerinden elde edilen gelir) çok daha yüksektir (Akdağ, 1974: 402).

3.Kadıların Görevleri

Padişahın temsilcisi sıfatıyla, siyasi bir hâkimiyet sembolü olarak kabul edilen (Akdağ, 1974: 400) kadıların belli başlı üç tür görevi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

3.1.Kadıların Hukukî Görevleri

Kadıların esas görev alanını teşkil eden bu bölüm, Osmanlı Adliye Teşkilatının işleminde kadıların seçkin konumuna işaret eder. Kadı “hüküm veren” anlamında bir terim olup, önüne gelen hukukî ve cezaî ihtilafları çözüme bağlayan şahıstır. Hükümetin kazalardaki yargı işlevini yerine getiren kadı, aynı zamanda devletin yargı müessesesinin de temsilcisidir (Ahmet Cevdet, 1302: 90; Ortaylı, 1979: 186). Kadıya bu konuda yardımcı olan görevliler de vardır. Kısaca değinmek gerekirse, naibler, kassamlar, muhızlılar, çavuşlar, subaşlılar, mübaşirler, müşavir, katip, kapıcı ve hademeler olarak sıralanırlar (Akgündüz, 1990: 232-233).

Kadıların esas görevi olan hukukî görevlerini, Kanunnâme-i Osmânî’de özetle şöyle görüyoruz: Kadı için, hâkim olup meseleyi şer’i esaslar dâhilinde ve Hanefi fikhî üzere çözüme bağlayan, sicilleri tutan, küçük kız ve erkek çocukları evlendiren, halkın mirasını dağıtan (paylaştıran), yetimlerin mallarını ve kayıp malları tutan, vasî ve nâib tayin ve azleden, nikah akdi yapan, vasiyetleri infaz eden, diğer şer’i fonksiyonları yerine getiren ve karşılığında bölge halkının da kadı olarak bilip hükmüne uyduğu kişi olarak bahsediliyor (Pakalın, 1971: 121).

Kadıların hukukî görevleri arasında her türlü sözleşmeyi sicillere geçirmek, bir anlamda noter gibi görev yapmak ve narhları (fiyatları) ayarlamak da sayılabilir (Akdağ, 1974: 102; Çok-Mumcu-Bozkurt, 2002: 202).

Bunlardan başka kadılar, vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin kontrolü ile köylü tabakayla askerî sınıf arasındaki ihtilafları, hükümetin emriyle ve kendisine verilen beratlarla gösterildiği gibi karar verip, hükümetin onayına sunmak ve verilecek kararı infaz etmek sayılabilir (Uzunçarşılı, 1984: 108-109).

3.1.1.Kadılar ve Şer’i Mahkemeler

Kadılar ve mevalinin bulunduğu kaza ve şehirlerde şer’i mahkemeler vardır. Kadılar kendilerine verilen bir beratla, bu mahkemelerde halkın sorunlarını çözüme kavuşturuyorlardı. Bu mahkemeler “Mehâkim-i Şer’iyye” ve “Meclis-i Şer’i Şerîf-i Enver” gibi isimlerle anılmış; ancak belli bir makam binası olmamıştır (Arık, 1997: 14). Bunun yargının muayyen bir yerde yapılmadığı anlamına geldiği söylenemez. Bu anlamda kadının evinin bir köşesi, cami, mescid ya da medresenin bir odası kullanılmıştır (Akgündüz, 1988: 76-77).

Şer’i mahkemelerde görev yapan kadıların, davalarda vermiş oldukları hükümleri içeren ve sicil adı verilen bir defter tutmaları kanundu (Uzunçarşılı, 1984: 109) Bu defterlerde ayrıca üst makamların alt makamlara yönelik yazdığı tebliğ amaçlı yazılar da yer almaktadır. Bu anlamda bu defterler şer’i hukukî nitelikli defterlerdir (İmamoğlu, 2003: 16-17).

3.1.2.Kadıların Muhakeme Usûlü

Her şeyden önce muhakemelerin alenî bir şekilde cereyan ettiğini söylemek zorundayız. Kadılar, İslam hukukunu Hanefi mezhebine göre uygulamakla görevlidirler. Ancak bunun dışında kadılar, “zahiru’r-rivâye” yani daha önce tercih ve kabul edilmiş kitaplara ve eğer

hazırlanmışsa kanunnamelere de bakarlardı (Karaman, 1989: 277)². Kadı önce davacının iddiasını dinler, eğer iddia yazılıysa okuyarak tasdik ettirir. Sonra davalıyı sorgular. Eğer itiraz veya karşı iddia varsa onları alır. Şayet iddia kabul edilirse ona göre hüküm verir; ancak reddedilirse davacıdan delil istenir. Davacı davasını kanıtlarsa, kadı davacının şahitlerini gizli ve açık tezkiye ettirdikten ve sonuçta şahitlikleri kabul edilebilir kişiler oldukları tespit edildikten sonra, davalı aleyhine karar verir. Eğer davalı kanıt sunamazsa, davalıya yemin teklif edilebilir. Davalı yemin ederse veya davacı yemin talebinde bulunmazsa, kadı davayı düşürür (Maverdî, 1985: 91). Ancak yeminden kaçma söz konusu olursa aleyhte hüküm verilir. Bundan sonra kadı, verilen kararı veya tutulan zabtı bir ilam veya hüccet şeklinde tanzim eder ve sicile kaydeder; bir nüsha da taraflara verir. Hükümün sebep ve şartları tamamsa kadının kararı ertelemesi caiz değildir (Akgündüz, 1988: 71; Gökmenoğlu, H. Tekin, 1994: 182-183). Mahkeme esnasında kadı, yanında “şuhûdu’l-hâl” veya “udûli’l-müslimîn” tabiriyle ifade edilen bir bilirkişi heyeti bulundurur. Ki bu kişilerin adları sicile geçen kararların altına yazılır. Bir nevi jüri mahiyetine sahip olan bu şahıslar, davanın görgü şahitleri olmayıp, muhakemenin şahitleridirler. Bu şahıslar gelişigüzel seçilmiş kişiler olmayıp, hatt-ı zatında müderris, ayân, eşrâf ya da bölgenin ileri gelen diğer şahıslarıdır. Ancak bu kişiler her zaman aynı kadro ile bulunmayıp, sayılarını da tespit etmek pek mümkün görülmemektedir. Bununla ilgili olarak “ve gayrihim” ifadesinin sıkça kullanıldığını müşahede etmekteyiz (Akdağ, 1974: 404-405). Bu şekilde kadının tarafsızlığı ve hakkın yerini bulması azamî ölçüde sağlanmış olacaktır. Zira kadının verdiği hükme razı olmayarak davasını Divân-ı Hümâyun’a götürme hakkı bulunmasına rağmen, herkesin bu haktan yararlanamayacağı düşüncesiyle, bu heyetin varlığı bir kat daha önem kazanmaktadır. Yine kanun olarak örf ve adetlerin de geçerli olması, bazen kadıların yanılmalarına sebebiyet verebiliyordu. İşte bu tip yanılmalarından kaynaklanan hataların bertaraf edilmesi için de bu heyet işlev görmüş olmalıdır. Bunlardan ayrı olarak bir de, kadıya verdiği hükümlerin şeriata uygun olup olmadığı konusunda yardımcı olmak üzere kazanın müftüsü müşavirdir. Dava esnasında olmasa da, şeriatça haklı bulduğu kişiye, konuyla ilgili fetva vererek, şahsın bunu mahkemeye ibraz etmesini sağlardı. Böylece kadı o şahıs lehine karara varırdı. Yine kadının kendisinin de doğrudan müftünün fetvasına başvurması olağan bir hadisedir (Timur, 1994: 77-78). Ancak kadının verilen fetvayı beğenmemesi halinde ne yaptığı konusu muğlaktır. Olsa olsa Şeyhüslama başvurmuştur. Bununla ilgili olarak kadı hükmünün doğruluğunu denetleyen anlamında müftü ve şahitler heyetinin bir nevi ilk kademe temyiz vazifesi gördüğü söylenebilir (Akdağ, 1974: 405-406).

3.1.3. Yargı Yetkisinin Sınırlandırılması

Yargı, zaman, yer, bazı düzenleme tasarrufları, davanın konusu ve mevcut icthadî görüşlerden birinin tercihi gibi hususlarla kayıtlanabilir. Buna göre yargı yetkisi, Osmanlı hukukunda bir yıl ile sınırlandırılmıştır. Kadı sadece o sene içinde yargı görevini ifa edebilir; sene bitiminde verdiği karar geçerli değildir. Bunun dışında padişah, kadının bazı davalara bakmasını yasaklayabilir. Son olarak ise, kadı belli bir yere bakmakla görevlendirilir. Kadının yetkili olduğu alanın dışına çıkması yasaktır (Akgündüz, 1988: 52; Atar, 2001: 68). Buradan hareketle kadının verdiği hükümlerde her ne kadar bağımsız olsa da, denetimsiz olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim İnalçık, Osmanlı taşra yönetiminde kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığını savunmaktadır (İnalçık, 1994: 104). Ancak devleti temsil eden memurlar arasında karşılıklı bir denetim her zaman var olmuştur.

3.2. Kadıların Beledî Görevleri

Kadılar, buldukları bölgenin bugünkü anlamda belediye başkanı gibidirler. Bu nedenle bu alandaki yetkileri oldukça fazladır. Her şeyden önce esnafın resmi mercii kadılardır. Esnaf arasındaki ihtilaflarda sorunu çözen kethüda ve yiğitbaşının gerektiğinde azil ve denetlenmesi görevini yürüten, fiyat ayarlamaları işini yapan, mevcut gedikleri artırıp kaldıran, gedik alım ve

² Kanunnamelerin mahiyetiyle ilgili J. Schact, İslam fıkıh hükümlerine karşı gelmemek ve mer’iyyete hâlel vermemek şartıyla dini hukukun noksanlıklarını/boşluklarını doldurmaya çalışan formel kanunlar belirlemesi yapmıştır (Schact, 1978: 148).

satımının kaydetme işlemini yapan kişidir (Miroğlu, 1990: 28). Esnaf bir sorunu olduğunda kadının yetkisi dâhilinde görev ve sorumluluk alanı olan “Meclis-i Şer’i Şerif-i Enver’e” gelerek meseleyi çözüme bağlatırdı. Kadıların esnaf üzerindeki nüfuzu öylesine ileri derecedeydi ki, esnafın gerektiğinde kesin surette cezalandırılması elinde olan bir yetkiydi ve sonucu hapsetmeye kadar varıyordu (Pakalın, 1971: 121).

Kadıların beledî işlerinden bahsederken, dönemin muhtelif meslek ve toplumsal müesseselerini ve geleneği de bilmek gerekir. Buna göre her meslek mensubu aralarında resmî birer birlik kurarak, başlarına sorumlu bir idareci, kethüda ve zabıt seçerler. Bu anlayış, eski bir Türk şehir geleneği olarak XIV ve XV. yüzyıllarda Osmanlı şehirlerinde devam ettirilmekteydi (Ortaylı, 2000: 14). İşte bu anlayış doğrultusunda kadı, beledî görevlerini bu dernek vasıtasıyla yerine getirirdi. Bu nedenle halkın seçtiği dernek başkanları sicil defterine kaydedilir ve böylece kadı bu seçimi onaylamış olur. Bundan sonra kadı, halkın denetim ve kontrolünü bu şahıslar sayesinde sağlardı (Akdağ, 1974: 408-409).

Beledî görevlerden biri olan muhtesiplik ise, kadıların tespit ettiği narha, satıcıların uymalarını kontrol eden ve çarşı ve pazarların düzenini sağlama görevini yerine getiren ve aynı zamanda vergileri adalete uygun olarak toplayan bir memurluk olarak, kadının beledî işlerde yardımcısı konumundadır (Erdoğan 2000: 124). Bu sayede kadı, iktisadî ve ticarî faaliyetlerde de etkinliğini sürdürebilmektedir (Akdağ, 1974: 409).

3.3.Kadının Mülkî ve İdarî Görevleri

Kadının mülkî ve idarî görevleri, kaza dairesinin asayiş ve düzeni işiyle ilgilidir. Kadıya bu hususta en büyük yardımı subaşı yapar.

Esas görevi şehrin asayişini sağlamak olan subaşıya, bu görevinde asesbaşı ve asesler ki, polis müdürü ve polisler gibi görev yapan kişiler yardım eder. Subaşı, şehrin asayişinden elde edilen hasılâtı, bir mültezim gibi toplayarak devlet hazinesine yollamaktaydı. Bu anlamda bir maliyeci sıfatıyla “zaim” unvanını taşırdı. Köylerin düzeni ise tek elden bir teşkilat tarafından değil, dirlik sahipleri tarafından sağlanırdı (Akdağ, 1974: 407).

Bu görevlilerin bir de suçluları mahkemeye sevk etme sorumluluğu vardı. Ayrıca köylere kadı tarafından suçluları cezalandırması için naibler yollanıyordu (Akdağ, 1974: 408; Ortaylı, 2001: 73). Kadı, her ne kadar bu görevleri, yardımcıları vasıtasıyla yaptırıyorsa da zaman zaman teftişe çıkarak denetimi kendisi sağlıyordu (Akdağ, 1974: 93).

Kadıya mülkî idare konusunda yardım eden bir başka görevli de halk temsilcileridir ki, bunlara kethüda denir. Halkı ilgilendiren genel bir ferman çıktığında veya “Tekâlif-i Divâniyye” istendiğinde, yani hükümetin halk ile görülecek bir işi çıktığında, kadı bu işi kethüdalar vasıtasıyla hallediyordu (Akdağ, 1974: 408).

Kadıların kendileri ise devletle halk arasındaki ilişkilerden doğan işleri halletmek üzere bir kaza kurulu kuruyor³ ve örneğin bir savaş esnasında ahaliden kürekçi, sekban, erzak vb. şeyler istendiğinde, bu ödemeye katılacak kişi ve hanelerin tespiti, miktarın kararlaştırılması ve kurulun tespit ettiği bedellerin toplanması için toplayıcılar oluşturması gerekiyordu (Akdağ, 1974: 94-95; Ortaylı, 2001: 73).

3.4.Kadıların Diğer Görevleri

Kadıların görev alanı aslında dinî ve dünyevî olmak üzere çok yönlüdür. Bu doğrultuda yukarıda saydığımız görevlerine ilaveten, ahlâk zabıtalığı görevini de ifa ettiklerini görüyoruz. Hatta saltanat makamından bu konuda kadılara doğrudan doğruya ahkâm yazılırdı. Yine ahlâkî kötülüklerin ortaya çıktığı zamanlarda, kadılara evlere bile müdahale etme hakkı tanınmıştır.

³ Bu kurul içerisinde kadı başkan, ayân ve eşraf, şehir kethüdası, müftü ve ahî şeyhi ve belki sonraki bir dönemde Hıristiyan ve Müslüman köylülerden birer kişiden müteşekkildi.

Hatta bazı durumlarda halkı eğlenceden men etmek de kadıların görevleri arasında sayılmıştır (Pakalın, 1971: 121-122; Atar, 2001: 69).

4.Kadıların Devlet Teşkilatındaki Yeri ve Önemi

Kadıların hukukî konularda padişahın vekili olduğunu daha önce söylemiştik. Buna göre kadı, devlet katında yargı erkinin temsilcisi ve uygulayıcısı olması hasebiyle mümtaz bir konuma sahiptir. İlk padişah Osman Bey'den beri kadı, devlet kademesinde hep saygı gösterilen bir makam olagelmıştır. Gerçi ilk zamanlarda kadılığa çok rağbet olmamasına rağmen, bu onların önemsiz kabul edildiği anlamına gelmemektedir.

Kadıların devlet teşrifatındaki yerinden resmî olarak ilk bahseden Fatih'tir. Kanunname'de birkaç maddede bu konuya yer veren ve kadıların teşrifattaki yerini, önemini ve devlet kademesindeki yer değiştirme imkânlarını ortaya koyan kanunlar şöyle sıralanabilir:

Ve beylerbeğiler, vüzeradan bir tabaka aşağıdır. Ve taht kadılarına tasaddur ederler. Ve İstanbul kadısından gayrısı defterdarlarımdan aşağı otururlar (Akgündüz, 1990: 320).

Diğer kadıların teşrifattaki mertebeleri ise şöyledir:

Sair yüz elli akçe kadılar, defter kethüdalarının ve alaybeylerinin üstünde otururlar. Amma iki yüz bin akçe sancak dahî olursa altında otururlar (Akgündüz, 1990: 324).

Kadıların devlet kademesinde yer değiştirmelerine ilişkin:

Ve beylerbeğilik dört kimesnenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beğlerinin yoludur (Akgündüz, 1990: 321).

5.Kadılarla Diğer Devlet Adamları Arasındaki İlişkiler

Ataması önceleri padişah tarafından yapılmaya başlanan kadılar, padişahın emrindeki memurlar olarak, devletin yasa ve anlayışına uymak zorundadır. Kendi fikir ve kanaatlerini ortaya koyamaz, devletin prensipleri aleyhine hareket edemez. Bu nedenle devlet içindeki ilk ilişkisi padişahla olmuştur.

Kadıların ikinci ilişkisi, bağlı olduğu kurumun başı olan kadıaskerlerledir. yüz elli (150) akçenin üstündeki kadıların ataması, vezir-i azam tarafından yapıldı (Dursun, 1992: 274). Buna göre kadı, kadıaskerlerin emrine de itaat etmelidir. Zaten kadının atamasını sağlayan, kadıaskerin veziri-i azama atamaya dair bildirmesidir. Kadıların atama, azil ve yer değiştirmeleri kadıaskerlerin yetkisi dâhilindedir. Dolayısıyla kadıaskerle aralarında ast-üst ilişkisi vardır.

Kadıların, XVI. yüzyıldan itibaren şeyhülislamla da atama konusunda ilişkisi olmuştur. Buna göre kaza kadılıklarının üstünde yer alan sancak ve eyalet kadılıkları, üç yüz (300) ile beş yüz (500) akçelik kadılıklardır ki, bunların ataması, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şeyhülislamın sadrazama inhası şeklinde olmuştur (Uzunçarşılı, 1984: 87; Dursun, 1992: 275). Bundan başka daha önce de ifade edildiği gibi, kadı bazı hallerde şeyhülislamın fetvasına başvurabilirdi. Bu sayede aralarında bir işbirliği ilişkisinden bahsedilebilir.

Bunlardan başka kadı, kendi teşkilatı içerisinde teşrik-i mesai yaptığı diğer devlet adamlarıyla da işbirliği çerçevesinde bir ilişki içerisindeydi. Müftülerden fetva istemek ve müderrislerden muhakeme esnasında faydalanmak (Arık, 1997: 24) bu ilişkilere örnek olarak verilebilir.

Bu konuda söylenebilecek bir söz de, devletin resmî bir politikası içerisinde kadıların yönetim arasındaki ilişkidir. Devlet, sultan eliyle toplumdaki fitneyi önlemek ve tatbikatta birliği sağlamak amacıyla belirli bir görüşün takip edilmesini şart koşabilmektedir. Bunun kadıların yansımaları ise, padişahın emriyle sadece Hanefi hukukunun uygulanma zorunluluğudur. Özel durumlar hariç tutulursa, kadılar, sistemin işleyişinde padişahın en önemli hukukî araçları konumundadırlar. Bu nedenle sultanın mezhep hukukundan kaynaklanan bir tartışmada devlet

olarak özel bir taraf olması ve bu anlamda bir müdahalede bulunması daha önce görülmüş bir şey değildir (Repp, t.y.: 158).

Yapılan ilginç tespitlerden biri de, kadılığın yönetimin örfe dayanarak yaptığı kanunların uygulayıcısı olarak, yani aralarındaki bu ilişkiden dolayı, diğer ulema tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulduğudur. Aslında R. Repp'in (t.y.: 162-163) tabiriyle Osmanlı Devleti'nde laik ve dini hukuk olmak üzere iki hukuk vardır. Dini hukuk, kaynağı şeriat olan, temsilcisi aslen müftü ve şeyhülislam olan hukuktur. Laik hukuk ise, padişahın örfe dayanarak hazırladığı (örfî sultanî) pragmatik ve uygulamaya dönük, ancak bir o kadar da şeriatın evrenselliğiyle ters olan kanun/hukuktur ki, bunun da uygulayıcısı/temsilcisi kadılardır. Dolayısıyla ulema, şeriata aykırı gördüğü konularda padişahın girişimlerini ve doğal olarak kadının bu hukuku uygulamalarını önlemeye çalışmaktadır.

Heyd (2002: 52-53) kadıların devletle olan ilişkisi şöyle resmetmiştir: Osmanlı hükümeti, ehl-i örf adı verilen icra organlarının hukukuna ve adaletine hiçbir zaman fazla güvenememiş ve onları kadılar vasıtasıyla kontrol altında tutmuştur. Buna göre hiçbir kimse kadı tarafından yargılanmadan cezalandırılmaz. Şayet kadının engel olamadığı bir adaletsizlik varsa, o takdirde merkez yönetimi olaya el koyar. Bu noktada durumu merkeze bildirmek kadının mecburi görevidir. Bu anlamda hükümetin bu politikası gereği, kadılar laik hukuk kurallarını mahkemede tatbik etmişlerdir. Hatta Kanuni Sultan Süleyman, Kanunnâme-i Âl-i Osman'ı tedvin ettiğinde, bir nüshasının eyaletlerdeki şeriat mahkemelerine konulması talimatını vermesi bir yana, yine onun zamanında yeni ceza kanunnamesi telif edildiği zaman, kadıların ondan bir nüsha istedikleri bilinmektedir. Bundan da öte sultanlar geçmiş devir hukukçularının ihtilaf ettikleri konularda, kadıların hangi hukuku uygulayacaklarına da karışmış ve hatta karar bile vermişlerdir.

Osmanlı yönetimi ile kadılar arasındaki münasebet birçok yönden gereklilik arz etmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, Bir yandan şeriata karşı kendini sorumlu hissetmiş, bir yandan da şartlar gereği devlet menfaati adı altında farklı gelişmelere imkân tanımıştır. Bu gelişmelerden kasıt, özellikle hukukun yapımı ve uygulanması noktalarında yönetimin aldığı kararların hayata geçirilmesine aracılık etmeleridir. Dolayısıyla burada şeriatın maksudından da öte, bizzat devlet yönetimiyle ilgili, ortaya çıkan yeni durumlarda alınacak tedbirler olarak açıklanabilecek gelişmeler akla gelmektedir. Bu nedenle devlet çoğu kez, kanun yaparken kendi menfaatini bahane olarak ileri sürmektedir.

Heyd'in tespitlerine göre, özellikle şeriatle farklılaşma noktasında öne çıkan ceza hukukunun, gerekçeleri olarak şunlar sıralanmaktadır: İlk olarak nizam-ı memleket, ikinci olarak halkı korumak ve son olarak da başkalarına ibret olabilmek (Heyd, 2002: 60). Heyd, bu gerekçeleri ortaya koyarken, hükümet memurlarının kanunun temel mefhumlarını araştıran ve onun şeriatle ilgisini ortaya koyucu nitelikte bir hukuk geliştirme çabası içerisinde hemen hemen hiç olmadıklarını savunmaktadır. Aslında bunu söylerken kadıların da bu kategori içinde değerlendirilebileceğini ima etmektedir. Zira kadılar, Osmanlı sultanlarının yaptığı ve laik olarak nitelendirilebilecek hukukun ona göre sadakatli uygulayıcısıdır. Bunun karşılığında da devlet onları prestij olarak yükseltir ve idari mekanizmaya dâhil eder. Bununla ilgili olarak kadıların da içinde bulunduğu ulemanın ileri gelenlerini eski devirlerdeki mezalim mahkemelerinin rolünü devralan kişiler olarak görür. Hatta İstanbul kadıları ve sadrazam tarafından icra edilen Çarşamba Divanı buna en güzel örnektir. Daha alt seviyede vilayet kadıları mülkî idarede de geniş yetkilere sahiptir (Heyd, 2002: 59).

Yönetim-kadı ilişkisinde bu denli ileri düzey siyasi nitelikli sebepler ortaya konulmasında şeriatın da kendisinden kaynaklanan nedenleri vardır. Şeriat kanunları bakıldığında, dar çerçeveli tanımlara sahip, kısa süreli zaman aşımına imkân veren, kesin ispatı şart koşan, zorlama anında hareketi mazur görebilen, pişmanlığı dikkate alarak ceza vermeye gerek görmeyen, şahitlikten dönebilme hakkı tanıyan ve benzeri daha birçok konuda zor karar verebilen ve suçluyu cezalandırmada bir anlamda zayıf kalan bir karaktere sahiptir. Oysa suçlu

cezalandırılmalı ve infaz hemen gerçekleştirilmelidir (Heyd, 2002: 56-57). İşte bu noktada kanunun neden farklı olduğu açığa çıkmaktadır. Çünkü devlet idaresi, çoğu kez, şeriatın ortaya koyduğu toplum tipinden farklılaşan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla her ikisinin temelde anlayışları aynı olsa da kullandıkları araçlar ya da anlayışlarını hayata geçirmede takip ettikleri metotlar farklı olabilmektedir. İşte Heyd'in de tam bu noktada kanunların değişebilirliği üzerinde ortaya koyduğu belirlemeler (2002: 55) anlam bulur ve zaman zaman ulemanın yönetim-kadı ilişkilerini eleştirilerine bir cevap olur. Bu nedenle yönetim, devlet idaresi adına ortaya koyduğu ve kadıların da itaatkâr tavrıyla onayladığı kanunlar, diğer ulemanın sözünü ettiği derecede aşırı bir hareket değildir. Belki bu bağlamda, öyleyse yapılan hukukun laik mi değil mi tartışması konu edilebilir. Osmanlı tarihi süreci boyunca, yapılan bir kanunun genel itibarıyla şeriatın yine de gölgesi altında ya da en azından şeriatın hiç yokmuş gibi kabul edildiği bir ortamda olmadığı ve dolayısıyla bugünkü anlamıyla dini herhangi bir kaydın dikkate alınma kaygısı yaşanmadığı ve dolayısıyla laiklikle tıpa tıp uymadığını iddia edebiliriz. Sonuçta kadıların devletle olan ilişkisinin boyutu, şeriat sınırları dışında gelişen bir mahiyette olmayıp, şeriatın boş bıraktığı ya da tamamıyla reddetmeyeceği bir nitelikte olmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren hızlı bir şekilde kurumsallaşma çabası içinde olmuştur. Bu çabaların içinde kadılık kurumu en eski ve en önemlilerinden birini teşkil eder. Çünkü Osmanlı Devleti, din ile siyaseti bir arada düşünen ve yürüten bir devlettir. Kadılık kurumu, Osmanlı devletinde yönetim sistemi içerisinde vücut bulan, idarî-adlî görev ve yetkileri olan bir kurumdur. Dolayısıyla sistemin işleyişinde birinci derecede rolü vardır. Aynı zamanda padişahın taşradaki temsilcilerinden biri olmakla, Osmanlı idaresini taşraya yayan bir fonksiyonu icra eder. Kurulduğu tarihten itibaren hem idari yönden hem de adli yönden pek çok işlevi yerine getiren kadılar, Osmanlı Devleti'nde şer'î hukukun uygulanmasına aracılık etmişlerdir. Haklarında yapılan eleştiriler, Osmanlı Devleti'nde din ile siyasetin karşı karşıya geldiği durumlara hastır. Ancak hiçbir şekilde kadıların icra ettikleri fonksiyon inkâr edilemez. Ortaya çıkış serüveni göz önünde bulundurulduğunda, bir devlet olmanın gerekliliği ve sonucu oluşan ve merkezîyetçi bir anlayış neticesinde hayat bulan bir kurum olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

AHMET, C., *Tarih-i Cevdet*, c. I, İstanbul, 1302.

AKDAĞ, M., *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cem Yayınevi, C. I-II, İstanbul, 1974.

AKGÜNDÜZ, A., *Şer'îyye Sicilleri*, C. I, İstanbul, 1988.

—, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yay., No: 1, C. I-II, İstanbul, 1990.

ARIK, F. Ş., Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 8, 1997.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Tarih*, Ed.: Ali Bey, İstanbul, 1914.

—, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Neş.: Nihal Atsız, İstanbul, 1949.

ATAR, F., “Kadı” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 24, İstanbul, 2001.

BAYINDIR, A., *İslam Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

CİN, H.-AKGÜNDÜZ, A., *Türk İslam Hukuk Tarihi*, Timaş Yay., C. I, İstanbul, 1990.

DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ, Heyet, *Çağ Yay.*, C. XII, İstanbul, 1993.

DURSUN, D., *Yönetim Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devleti'nde Siyaset ve Din*, İşaret Yay., İstanbul, 1992.

- ERDOĞDU, İ., Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, 2000.
- GÖKMENOĞLU, H. T., “İslam Muhakeme Usûlü Hukukunda Bir İspat Vasıtası Olarak ‘Yemin’ Delili”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1994, Sayı: 3, Konya, 1994.
- HEYD, U., “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Çev.: Selahattin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine -Makaleler-*, Ter.: Ferhat Koca, *Ankara Okulu Yay.*, Ankara, 2002.
- İHSANOĞLU, E., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yay., C. 1, İstanbul, 1994.
- ___, *Osmanlılar ve Bilim Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, Nesil Yay., İstanbul, 2003.
- İMAMOĞLU, H. V., 2093/279 (H. 1327-1329, M. 1909-1911) *Trabzon Şer’iyye Sicil Defterine Göre Yöre Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, O.M.Ü.S.B.E., Samsun, 2003.
- İNALCIK, H., *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London, 1994.
- KARAMAN, H., *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul, 1989.
- MAVERDÎ, *El-Ahkâmus’s-Sultâniyye*, Beyrut, 1985.
- MİROĞLU, İ., *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara, 1990.
- NİZÂMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, Haz.: Mehmet Altay Köymen, *Kültür Bakanlığı Yay.*, No: 510, 2. Baskı, Ankara, 1990.
- ORTAYLI, İ., *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara, 1979.
- ___, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK Yay., Ankara, 2000.
- ___, “Kadı” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 24, İstanbul, 2001.
- ÖZTUNA, Y., *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay., C. 10, İstanbul, 1978.
- PAKALIN, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, C. II, İstanbul, 1971.
- RASONYİ, L., *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Yay. Haz.: Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- REPP, R., “Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şeriat”, *Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslam Hukuku*, Aziz el-Azme, İz Yayıncılık, İstanbul.
- SCHACT, J., “Mahkeme”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., C VII, İstanbul, 1978.
- SEVİM, A.-YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi*, TTK Basımevi, C. I, Ankara, 1990.
- TANERİ, A., *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün, Töre Devlet Yayınevi*, Ankara, 1981.
- TİMUR, T., *Osmanlı Kimliği*, Hil Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- TOGAN, Z. V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1970.
- TURAN, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Dergâh Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1980.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- ÜÇOK, B., MUMCU, A., BOZKURT, G., *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 2002

3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

info@iksad.org www.iksad.org
www.iksadfuarkongre.org

October 27-30, 2016
Antalya / TURKEY

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts,
Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

ANTALYA'DA BASILAN GAZETELERİN SAYFA TASARIMLARININ GRAFİKSEL YÖNDEN İNCELENMESİ

EXAMINING GRAPHICAL ASPECTS OF PAGE LAYOUT PRINTED NEWSPAPERS IN
ANTALYA

Aydın ZOR

Yrd.Doç.Dr, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü,
aydinzor@akdeniz.edu.tr

Umut EFE

Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi, umutefee@gmail.com

Özet

Gazeteler, basılmaya başladıkları dönemden günümüze kadar sayfa düzeni anlamında önemli değişimler göstermiştir. Bu değişimler, teknolojiyle paralel olarak günümüze kadar uzanmıştır. Türkiye'de bulunan kurumsal resmi gazeteler, gerekli teknolojiye ve nitelikli kalifiye elemana sahipken, kurumsallığını yakalayamamış küçük çaplı yerel gazeteler bu imkânların birçoğuna sahip değildir. Bu çalışmanın birinci bölümünde; geçmişten günümüze gelen sayfa düzenine, sayfa türlerine ve gelişim süreçlerine değinilmiş, ikinci bölümünde ise; Antalya merkez ilçede basılan yerel gazetelerden 5 tanesi ele alınarak, 2010-2015 yılları arasındaki sayfa düzenindeki değişimler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazete Tasarımı, Grafik Tasarım, Sayfa Düzeni, Tipografi

Abstract

Newspapers showed significant changes in terms of page layout until period that began to be published to present day. These changes were extending the present day in parallel with technology. While institutional official newspapers in Turkey have got necessary technology and qualified skilled personal, small scale local newspapers failed to capture the institutionalization do not have any of these facilities. In the fist part of this study; mentioned to page layout, page species and developments from past to present. In the second part the changes of page layout were examined between 2010-2015 considering 5 local newspapers which are pressed in the central district of Antalya.

Keywords: Newspaper Design, Graphic Design, PageLayout, Typography

Giriş

İnsanlar gün içerisinde sürekli olarak iletişimin farklı boyutlarıyla yüz yüze gelmektedir. Gerek insanın kendi iç konuşmaları gerekse diğer insanlarla kurduğu etkileşimler aslında iletişimin bir parçasıdır. Dil ve konuşma yoluyla ifade edilenlerin yanında göze çarpan gazete başlıkları, haberi sunan kişinin kravatı, arabadaki benzin göstergesi, meyve suyundaki son kullanma tarihi etiketi de, aslında, içerisinde anlamlar barındıran iletişim unsurları olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında iletişim sadece yüz yüze gerçekleşen; diğer insanın sadece yüzünü gördüğümüz veya konuşmasını dinlediğimiz şekilde gerçekleşen bir olgu değildir. Bunun yanında kendilerini birebir görmesek de tek bir kısa mesaj yoluyla birden çok kişiye ulaşmak, bir gazete ya da televizyon aracılığıyla

yüzlerde binlerce hatta milyonlarca kişiye aynı anda bir bilgiyi aktarabilmek, iletişimin kitle iletişimi olarak adlandırılan temel konuları arasında yer almaktadır(Tuna, 2012. s.5).

1980'li yıllarda iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler sonucunda medyada yeni bir değişim süreci başlamıştır. Bilgisayarlar, uydular, çanak antenler her yerde devreye girmiştir. Bilgisayar; gazete sayfalarının hazırlanmasından, baskıya kadar, basın her alanında vazgeçilmez olmuş; gazetecilik, giderek daha büyük yatırım ve sermaye gerektiren sektör haline gelmiştir.(Candemir,2012.S.5).

Gelişen teknoloji ve artan rekabet ile etkilenen ürünlerden birinde yerel gazeteler olduğunu söyleyebiliriz. Maddi yetersizlikler nedeniyle teknolojik imkanları kullanamayan kurumsallığı tam anlamıyla yakalayamayan ve nitelikli, kalifiye elemanlara sahip olmayan yerel gazeteler artan rekabet ortamında da ulusal gazetelere yaklaşamamışlardır. Bu yetersizlikler, yerel gazetelerin sayfa tasarımlarında da kendini göstermektedir. Yerel gazeteler son yıllarda bu durumun farkına vararak içeriğinin yanı sıra sunumda ciddi ölçüde önem vermeye başlamışlardır. Bunun nedeni gazete ve basımı yapılmış malzemelerde ilk önce görselliğin dikkat çektiğinin farkına varmalarıdır. Bunun için de ürünü oluşturan öğelerin (görseller, yazılı tipografik unsurlar vb.) uygun bir biçimde harmanlanması ve grafik tasarım ilkelerine göre hazırlanması için çalışmışlardır.

Bu çalışmada Antalya il merkezinde yayımlanan gazetelerin sayfa tasarımları ele alınmış olup tirajı en yüksek 5 gazete seçilmiş ve geriye dönük son 5 yıllık sayfa tasarımları incelenmiştir.

BÖLÜM:1

1.1 Mizanpaj ve Sayfa Düzeni

Mizanpaj, gazete sayfalarında karşımıza gelen haber, röportaj, köşe yazısı ve görsellerin belli bir düzene sokulması, karmaşa ve düzensizliğin ortadan kaldırılması anlamına gelen sayfa tasarımı, ayrıca sayfa planı, sayfa düzeni anlamına gelen Fransızca kökenli bir kelimedir.

İnternet haberciliğinin ön plana çıktığı günümüzde, gazete halen ilgi ve önemini korumaktadır. Bu ilgi önemin korunması için de gazetenin ilgi çekici olması gerekir. Mizanpaj tam da burada devreye girmektedir. Sözsüz iletişim aracı olan gazetenin beğenilmesi, insanları görsel olarak cezpt etmesi gerekir. Sayfa tasarımı olan mizanpaj bu önemli görevi üstlenir. Haberler, fotoğraflar, fıkralar, röportajlar değerine, önem sırasına göre düzenleyen, haberi monotonlukta çıkarıp okunabilir hale getiren hep sayfa tasarımıdır.

Sizler elinizdeki gazete veya dergiye göz gezdirirken üç aşamalı bir yolu takip edersiniz.

Birinci aşama; İlk aşamada dikkatinizi çeken şeyler, ana başlıklar, fotoğraflar, görsel öğeler, sayfa üzerinde kullanılmış renkler ve çerçevelerdir. Bu aşamada sürekli okuma alışkanlığınızın olduğu imzalı yazıları da takip edersiniz.

İkinci aşama; Bu ilk aşamadaki göz gezdirişten sonra ilk olarak ilk gözlem sırasında dikkatinizi çeken bir başlık, bir fotoğraf veya habere yönelirsiniz. Bu dikkat çekişi en çok etkileyen bu öğelerin görsel yerleşimi yani etkin bir mizanpaj kurgusudur.

Üçüncü aşama; Bu aşamada ise artık okumak için odaklandığınız yazıyı okumaya başlarsınız. Burada sizi etkileyen en önemli unsur okuduğunuz yazının tipografik ve görsel kurgusudur. (Ketenci,2007. S.8).

Okuyucunun bir gazetede haberde, köşe yazılarında ilgisini öncelikli olarak üst ve alt başlıklar çeker. İçerik ne kadar zengin olursa olsun, başlıklar okuyucuyu cezpt etmez, okuyucuda merak uyandırmazsa gazete yeterli ilgiyi yakalayamaz. Gerekli yerlerde yazı puntoları büyütülerek okurun ilgisi o haber ya da görsellere çekilebilir. Önemsiz bir haber bile güzel bir tasarımla okunur hale getirilebilir. Bir gazetenin görsel zenginliğiyle içerik zenginliği güçlü olursa, doğru orantılı olarak gazetenin tirajı da yükselecektir.

Gazete birinci sayfası gazetenin kimliği ve vitrinidir. Gazete tasarımında birinci sayfa aynı zamanda gazetenin tüm içeriğiyle ilgili kısa bilgileri yansıtabilen, okuru bu görüntüsüyle etkileyebilen bir yansımadır. Birinci sayfa, gazete ve içeriğinin sunulmasında anahtar rolü oynamaya günümüzde de devam etmektedir ve cazip ve genel bir görünüşün yaratılması bakımından bir sanatkarın mozaik çalışmasına benzemektedir. Ancak birinci sayfa, mozaığın aksine, birbiriyle ilgili veya ilgisiz bir dizi mesaj iletmek durumundadır. Yani, sunuş tarzı ile mesajın önemi, okuyucuya anında iletilmektedir (Taş 1993: 49.).

Sayfa tasarımcısının birbiriyle ilgisi olmayan bir çok haberin görsel bir zenginlikle bir araya getirmesi gerekir. Editör ilk olarak haberleri tasnif eder, önem sırasını belirler. Bu tasnifi temel olarak iki aşamaya ayırabiliriz:

Birinci aşamada sabit olan unsurlar yer alır. Gazetelerde bazı unsurlar sürekli sabittir. Bunlar, kampanyalar, fıkralar ve gazetenin logosudur. Bunlar öncelikli olarak gazete sayfalarına yerleştirilir. İkinci aşamada ise sabit olmayan, günlük haberler ve görseller yer alır. Tasarımcı sabit unsurlardan geriye kalan bölümlere günlük olarak değişen haberleri önem ve ilgi sırasına göre yerleştirir (Ketenci,2007.S.33)

“Gazete sayfa tasarımlarında iki uygulama biçimi kullanılır. Bunlar;

A) **MANŞET UYGULAMALI SAYFALAR,**

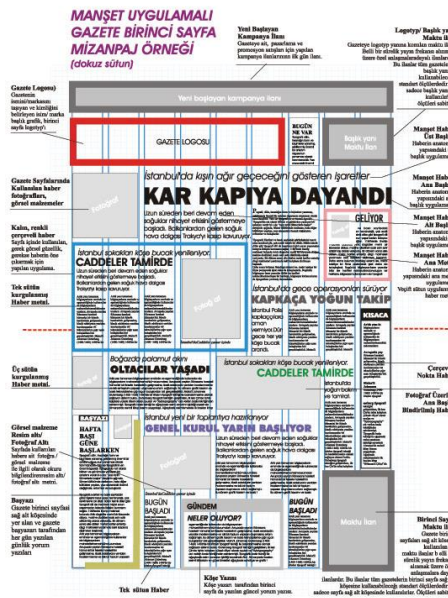
B) **SÜRMANŞET UYGULAMALI SAYFALAR.**

A) *Manşet uygulamalı sayfalar;*

Bu uygulama biçiminde gazete logotype'ı üsttedir ve genelde kullanılan uygulama biçimidir. Önem sırasına göre kurgulanarak haberler (en büyüğünden, küçüğüne doğru) logotype'ın hemen altından başlamak üzere sayfaya yerleştirilir.

B) *Sürmanşet uygulamalı sayfalar;*

Bu uygulama biçimi ise; Büyük toplulukları ilgilendiren yaşamsal ve önemli toplumsal olaylar (savaş, salgın hastalık, doğa olayları, toplu hareketler vb.gibi.) sırasında gazetelerin başvurdukları bir uygulama biçimidir. Genel anlamıyla en yukarıda ve en üstte verilen haberden daha da önemli bir olayı gazete ile okura iletilmesine olanak veren ve sıkça kullanılmayan bir uygulama biçimidir. Ancak, ülkemizdeki gazetelerin genel olarak kullandıkları bir uygulama biçimi haline dönüşmüştür (Ketenci,2007.S.33).

Fotoğraf 1: Manşet Uygulamalı Gazete Örneği

1.2 Gazete Sayfa Düzeni Türleri

Mizanpajı, gazetenin sayfa büyüklüğüne ve sayfada uygulama özelliklerine göre Standart Boy ve Tabloid Boy olarak ikiye ayırabiliriz.

1.2.1 Standart Boy

57 x 82 boyutlu kâğıtlara basılan gazeteler için uygulanan mizanpaj türüdür.1981 yılından sonra rotatifle basılan (bobin kâğıt kullanan) gazetelerimizde, baskı kâğıdının boyutlarında yapılan 2 cm'lik daraltma sonucu bu mizanpajlar 55x80 cm boyutlu kâğıtlar için yeniden uyarlanmıştır(Megep,2008.S.25.)

1.2.2 Tabloid Boy

Normal boyutların yarısı büyüklüğündeki kâğıtlara basılan gazeteler için uygulanan mizanpaj türüdür. Bu gazeteler için sayfa düzenlemesi yapılırken sayfalar 4,5,6 sütun üzerinden değerlendirilir. Sütun azlığı düzenlemede bazı kısıtlamalar getirirse de özellikle birinci sayfada verilen görüntülerle bu sorun aşılmalıdır(Megep,2008.S.25.).

1.3 Sayfa Düzeninde Gelişmeler ve Sayfa Düzenleri

Mizanpaj gazetelerin özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Gazetelerin veya dergilerin mizanpajları ilk sayfasından son sayfasına kadar belirli özellikler taşımaktadır. Günümüzde gazete sayfaları, okuyucu kitlesinin özelliklerini dikkate alarak başlıklanıp, resimlenmektedir. Bu nedenle özellikle gazete sayfaları çeşitli özellikleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

Yatay sayfa düzeni: Ülkemizde 1960'lı yıllardan önce uygulanan bir sayfa düzeni şeklidir. Mizanpajı, başlıklarının genişliği belirlemektedir.

- Dikey sayfa düzeni
- Simetrik sayfa düzeni
- Vitrin sayfa düzeni
- Habere göre sayfa düzeni

Gazeteler çıktıkları ilk dönemlerden günümüze kadar uzanan süreçte sayfa düzeni yaklaşımlarında önemli değişimler göstermiştir. Bu değişimler, öncelikle teknik imkânların gelişimine paralel olarak gerçekleşmiştir. Tipo döneminde, teknolojik yetersizliklerin de etkisiyle gazetelerin sayfa düzenlerinde çok büyük farklılıklar ortaya çıkmamıştır. Dikey ve sütun esaslı tipo sayfa düzenine klasik sayfa düzeni ya da statik yaklaşım adı verilmektedir.

Ofsetle birlikte gelen yeni teknolojik imkânlar sayfa düzeni anlayışına da farklı bakış açıları getirmiştir. Çağdaş sayfa düzeni yaklaşımları, modüler, bulvar tipi ve enfografik olarak üç alt sınıfa ayrılmaktadır(Megep,2007.S.5.).

1.3.1 Klasik Sayfa Düzeni

15. yy'dan 20. yy'ın ikinci yarısına kadar gazete basımında kullanılan teknoloji tipobaskı yöntemidir. Görselliği bakımından son derece kısıtlı imkânları olan bir baskı türüdür.19. yüzyıla kadar fotoğraf ve görsel malzeme kullanımı bile mümkün olmamıştır. Sayfadüzeni, yazıları sütunlara doldurmaktan ibaret olmuştur. Başlıklar, sütun genişliğinde veküçük puntolarla verilmiştir(Megep,2007.S.5.).

Fotoğraf 2: Klasik Sayfa Düzeni Örneği

1.3.2 Çağdaş Sayfa Düzeni

Matbaa ve dizgi sisteminde devrim niteliğinde bir değişim olan ofset sistem 1900'lerin başında bulunduysa da, gazete basımında ofsete geçilmesi 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Rotatif ofset matbaaların gazete basımında kullanılmasıyla birlikte birçok yeni tasarım imkânı doğmuştur.

Ofsetin getirdiği teknik imkânlar kısa zamanda gazete sayfa düzeni anlayışında yeni yönelimleri doğurmuştur. Çağdaş sayfa düzeninde ilk farklılık ciddi gazeteler ile bulvar gazeteleri arasında gerçekleşmiştir. Bulvar gazeteleri, hareketli, renkli, büyük başlıklara ve az yazıya dayanan fotoğraflı sayfa düzenine yönelmişlerdir.

Ciddi gazeteler ise yazıya dayanan, küçük puntolu, tırnaklı font ağırlıklı sayfa düzenini sürdürmüşlerdir. Tipo döneminin sonlarında başlayan yatay sayfa düzeni anlayışı, birbirine eklenmiş dikdörtgen haber anlayışı, birbirine eklenmiş dikdörtgen haber paketlerinden oluşan modüler düzene dönüşmüştür (Megep, 2007, S.5.).

Fotoğraf 3: Çağdaş Sayfa Düzeni Örneği

1.3.3 Modüler Sayfa Düzeni

Batı Avrupa ve ABD'de ciddi gazetelerin pek çoğunun benimsediği yaklaşıma modüler sayfa düzeni denilmektedir. Modüler sayfa düzeni, haber veya haber gruplarının, sayfa üzerine kareler ve dörtgenler şeklinde yerleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda, az sayıda ama büyük ebatta fotoğraf kullanılmakta uzun ve ayrıntılı haber verme anlayışı sürdürülmektedir. Sayfa düzeni karmaşık değil düzenlidir. Sayfa düzeninde tırnaklı, estetik başlıklar tercih edilmekte, günlük uygulama yeni haberleri, sayfanın ana yapısını değiştirmeden yerleştirme esasına dayanmaktadır. Modüler sayfa düzeninde renk kullanımı sınırlı ve dengeli, çizgi-çerçeve ve tercihleri mümkün olduğunca sade ve süssüzdür. Beyaz boşluklar haberler ve yazılar arasında standart bir tercihle uygulanmaktadır (Megep, 2007, S.6.).

Fotoğraf 4:Modüler Sayfa Düzeni Örneği

1.3.4 Bulvar Tipi Sayfa Düzeni

Bulvar tipi sayfa düzeninin temeli ofsetten öncelere dayanmaktadır. Bu gazeteleri çerikleri kadar ebatları ve sayfa düzenleriyle de ciddi gazetelerden ayrılmaktadır. Tabloit ebatta, kalın başlıklar ve fotoğraf kullanan bulvar gazeteleri 1900'lerin başından itibaren temel özelliklerini korumuşlardır.

Bulvar tipi sayfa düzeninde ağırlıklı düz fontlar kullanılmaktadır. Başlıklar çok büyük puntolarla dizilmektedir. Tabloidlerde özellikle birinci sayfada sayfayı dolduracak kadar büyüktür ve negatif başlık kullanımı yaygındır. Çok sayıda ve büyük ebatta fotoğrafa yer verilir. Yakın plan çekilmiş portreler tercih edilir.

Çizgi ve çerçeve sayfa düzeninin asıl unsuru olarak kabul edilir. Süslü, renkli, kalın çizgi ve çerçeve kullanımı yaygındır. Metin kullanımı azdır. Sayfalarda mümkün olduğunca beyaz alan bırakılmaz ve pek çok bölüme renkli zemin atılır. Başlıklarda, metinlerde, çizgi ve çerçevelerde, haber paketlerinin altlarında abartılı bir renk kullanımı söz konusudur. Renkler koyu ve çarpıcı tonlardadır (Megep, 2007.S.7.).

Fotoğraf 5: Bulvar Tipi Sayfa Düzeni Örneği

1.3.5 İnfografik Sayfa Düzeni

1960'lerden sonra televizyonun yaygınlaşması ve insanların önemli bir bölümünün haberi gazete yerine ekrandan almaya başlaması gazeteler açısından önemli sorunlar doğurmuştur. Televizyon, gazeteciliğin pek çok alanını etkilemiştir. Gazeteler, hızlı haber verme yarışından çekilmiştir. Bu yeniden yapılanma süreci, daha uzun ve ayrıntılı haber vermenin gereksiz olduğunu varsayan yeni bir sayfa düzeni anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışa enfografik (infografik) anlayış adı verilmiştir (Megep, 2007, S.7.).

BÖLÜM:2

2.1 Antalya Yerel Gazetelerinin 2010 Yılı Sonrası Sayfa Tasarımları

Antalya ulusal gazeteler Milliyet, Cumhuriyet, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin yerel eklerinin dışında 30 civarında yerel gazeteye sahiptir. Antalya yerel basınının genel sorunları; nitelikli kalifiye eleman, teknolojik araçların olmayışı ve finansal yetersizliklerdir. Maddi imkanları kısıtlı olan gazetelerden de nitelikli bir gazete beklenmesi doğru değildir.

Antalya'daki yerel gazetelerin ana sayfa tasarımlarında Türk tipi adı altında incelediğimiz yapı görülmektedir. Antalya'nın basın ilanlarının büyük bölümünün ulusal gazetelerden Hürriyet'in yerel ekinde yer alması, yerel gazetelerin finansal gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır.

2.2 Antalya Gündem Gazetesi

Fotoğraf 6: Antalya Gündem Gazetesi 2010 yılı sonrası tasarımları

Antalya Gündem gazetesi, 2010 yılından günümüze kadar manşet uygulamalı sayfa tasarımını kullanmıştır. 2010 yılında tipografik dizgi tercihinde, soldan blok sağdan serbest dizgi tercih edilmiştir. Bu tercih, okumakta zorluk yaratmış, Gündem gazetesi 2011 yılı ve sonrasında sağ ve sol blok kullanarak bu sorunu aşmayı başarmıştır. Genel olarak yukarıdan aşağıya doğru tipografik unsurların etkisini azaltacak bir küçültme uygulanmıştır. Başlıklar da ise ağırlıklı olarak siyah ve kırmızıyı kullanmışlardır. 2011 yılı dışında tasarımlarda yatay devamlılık tercih edilmiştir. 2010-

2011-2012 yıllarında sayfaya daha fazla haber sığdırma kaygısı yokken, 2012'den sonra daha fazla haber sığdırabilmek için küçük resim ve kısa yazıya fazlasıyla yer verilmiştir. Bu yazı ve resimlerle birlikte sıkışık bir tasarım ortaya çıkmıştır.

Gündem gazetesi ayrıca logo tasarımında istikrarını koruyamamış her sene “ocak” ayında logo tasarımını değiştirmiştir.

Fotoğraf 7: Antalya Gündem gazetesi 2010 yılı logosu

Antalya Gündem Gazetesi 2010 yılında tırnaklı ve uzun yazı karakteri kullanılmış, kırmızı zemin üstüne beyaz logotype rengi tercih etmiştir.”Ü” harfi, harflerden daha uzun konumlandırılmıştır. Antalya yazısı tırnaklı ve ilk harfi büyük yazılmıştır. Aynı zamanda 90 derece sola dönük ve “G” harfinin formunu almıştır. Slogan, siyah çerçeve içine beyaz italik yazıyla yazılmıştır.

Fotoğraf 8: Antalya Gündem gazetesi 2011 yılı logosu

Antalya Gündem gazetesi, 2011 yılında tırnaklı ve uzun yazı karakterinden vazgeçmiş, tırnaksız düz bir karakter seçmiştir. Baş harfi büyük, diğer harfler küçük olarak yazılmıştır. Renk olarak kırmızı zeminden vazgeçilmiş, logotype mor renge dönüştürülmüştür. Antalya yazısının tüm harfleri büyütülmüş “e” ve “m” harfi üzerine doğru bloklanmadan yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 9: Antalya Gündem gazetesi 2012 yılı logosu

2012 yılında yazı karakteri, 2011 yılına göre kalınlaşarak tekrar bir değişim geçirmiştir. Renk olarak kırmızı tercih edilmiştir. Antalya yazısı 2011 yılının aksine “e” ve “m” harflerine dengeli bir biçimde yerleştirilmiştir. İlk harfi büyük sonraki harfleri küçük yazılmıştır. Ayrıca tarih de “m” harfine bloklanmıştır. 2013 yılındada bu tasarım devam etmiştir.

Fotoğraf 10: Antalya Gündem gazetesi 2014 yılı logosu

2013 yılında logotype uzun bir karaktere bürünmüştür. Antalya yazısı kalınlaşmış, “em” harflerine bloklanmış, tüm harfler büyük seçilmiştir. Tüm harfleri büyük seçilmiştir. Tarih ise logotype uzun karakter seçildiği için m harfine sağdan bloklanmış serbest kalan kısım ise e harfinin ortalarında bitmiştir. 2014 yılında da bu tasarıma devam edilmiştir.

Fotoğraf 11: Antalya Gündem gazetesi 2015 yılı logosu

Antalya Gündem gazetesi, 2015 yılında yazı karakterini yine değiştirmiştir. Bold ve uzun bir karakter seçilmiş ve 2010 yılındaki gibi tekrar bütün harfler büyümüştür. Antalya yazısı, siyah renkte ve beyaz kontur kullanılarak sağ üste italik el yazısı biçiminde yerleştirilmiştir. Daha öncede tercih edildiği gibi Antalya ilk harfi büyük yazılmış “em” harfleri üzerine konumlandırılmıştır.

2.3 Antalya Hürses Gazetesi

Fotoğraf 12: Antalya Hürses gazetesi 2011 yılı sonrası tasarımı

Antalya Hürses gazetesi, 2013 yılına kadar logosu dışında tek renk basımı tercih etmiştir. 2010-2011 yılları öncesi genelde tipografik unsurların görsel unsurlara göre daha baskın olduğu görülmektedir. Ancak 2013 yılında renkli baskıya geçişle birlikte, görseller homojen yapı oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Farklı renklerde çerçeveler kullanıldığı için siyah beyazlıktan çıkıp modern bir sayfa düzenine dönüştüğü görülmektedir. Genel olarak soldan blok sağdan serbest dizgi şeklinde tipografi kullanımları vardır. Başlıkları genel olarak siyah kullanmışlardır. 2015 öncesi kompozisyonda yatay devamlılık kullanılırken son yıl dikey devamlılıktan yararlanılmıştır.

2.4 Akdeniz Gerçek Gazetesi

Akdeniz Gerçek gazetesi 2010-2011 yılları arasında manşeti sağa ve sola bloklanmıştır. Diğer başlıklar kenara doğru küçültülerek yerleştirilmiştir. Manşetin sol tarafında oluşan boşluğa haber yerleştirildiği içinse manşetle diğer haberler arasında riskli bir algılama sorunu oluşmuştur.

Fotoğraf 13: Akdeniz Gerçek Gazetesi 2011 yılı sonrası tasarımları

2013 yılında bu sefer manşet sol tarafa çekilip sağ tarafına haber konulmuştur. Buda yine bir önceki yıldaki aynı sorunu ortaya çıkarmıştır. 2014 yılından sonra manşet ortalanmış ve haberler dikey yerleşimlerden uzaklaşarak, yatay yerleşime dönüşmüştür. 2010-2011 yılları arasında genel olarak tipografiler sağ ve sol blok olarak kullanılırken, 2013 yılı sonrasında soldan blok sağdan serbest dizgi biçiminde şekillendirilmiştir. Sonuç olarak Akdeniz Gerçek gazetesi, tasarımlarında bir denge unsuru gözetmeksizin serbest şekilde bir tasarım anlayışıyla devam etmektedir.

2.5 Antalya Körfez Gazetesi

Fotoğraf 14: Antalya Körfez Gazetesi 2011 yılı sonrası tasarımları

Antalya Körfez gazetesi genel, olarak kapak sayfasının büyük kısmında reklama yer vermektedir. Antalya Körfez gazetesi, görsel ağırlıklı bir tasarım tercih etmektedir. Özellikle son 2013-2014 yıllarında görseller ve reklamlar geniş alanlara yayılmış, haberler kısa tutulmuştur. 2012 yılına kadar manşetin yazı karakterini siyah bold kullanılırken, 2012 yılında farklı bir yazı karakteri kullanılmıştır. Bu yazı, alışıktığımız manşet karakterlerinden uzak, daha eğlenceli bir yazı karakteridir. Renk olarak ise siyahın aksine beyaz renk tercih edilmiştir.

Fotoğraf 15: Antalya Körfez Gazetesi 2012 Yılı Logosu

Fotoğraf 16: Antalya Körfez Gazetesi 2014 Yılı Logosu

Gazetenin logotype'ı 2014 yılına kadar kırmızı zemin üzerinde beyaz kullanılarak yazılmıştır. Yazı karakteri bold (kalın) ve tırnaksızdır. Değişen logoda ise Körfez yazı tipi revize edilip bold, tırnaksız ve uzun bir karakter tercih edilmiştir. Zemin kaldırılmış ve yazı sadece kırmızı renkte yazılmıştır.

İlk logoda Logotype'ın sol üstünde bulunan "Antalya" büyük harfle yazılmış ve ciddilikten uzak bir yazı karakteri tercih edilmiştir. Yeni logoda ise sadece baş harfi büyük, bold yazı karakteri seçilmiş, Körfez yazısının "ö" ile "f" harfleri arasında konumlandırılmıştır.

İlk logoda kullanılan M.K.ATATÜRK silüetinin arkasında Türk bayrağı var iken ikinci logoda Atatürk silüeti değişmiş, arkadaki Türk bayrağı kaldırılmış sağ alta K.Atatürk imzası yerleştirilmiştir.

"Yaşadığım kente sahip çık" sloganı düz bir karakter iken, İtalic yazı karakterine dönüştürülmüş, ayrıca konumu bakımından Körfez yazısının "e" ve "z" harflerine bloklandırılmıştır.

2.6 Akdeniz Beyaz Gazetesi

Fotoğraf 17: Akdeniz Beyaz Gazetesi 2011 yılı sonrası tasarımları

Akdeniz Beyaz gazetesi, genel çerçevede görsel ağırlıklı bir tasarım tercih etmiştir. 2011 yılında, manşet tam ortali iken, 2012 yılı ve sonrasında manşetler sola veya sağa bloklanıp kenarda kalan boşluklara haber sıkıştırılmıştır. Farklı zemin renkleri kullanarak hareketli bir tasarım elde edilmiştir. 2011 yılından 2013 yılına kadar manşetler siyah ve bold kullanılırken, 2014 yılında kırmızı zemin üstüne beyaz kullanılmıştır. Kullanılan yazı karakterindeki en radikal değişim manşet haberin alt başlığında olmuştur. 2011 yılında serifli (tırnaklı), bold ve italik yazı karakteri kullanılırken, 2012 yılında serifsiz (tırnaksız) yazı karakteri kullanılmıştır. 2013 yılında tekrar serifli fakat bu sefer bold olmayan bir karakter seçilmiştir. 2014 yılı ve sonrasında condensed (uzun) yazı karakteri kullanılmaktadır. Kompozisyonlarda kullanılan yazı karakterleri soldan bloklu, sağdan serbest dizgi şeklinde kullanılmıştır.

Fotoğraf 18: Akdeniz Beyaz Gazetesi 2012 yılı logosu

2012 yılında kullanılan logolarında logotipe tırnaksız, bold ve kırmızı renkte, baş harfi büyük yazılmıştır. Logotype'ın son 3 harfine bloklanan Akdeniz yazısı, tüm harfler büyük ve tırnaklı yazı karakteri tercih edilerek açık mavi renkle yazılmıştır.

Fotoğraf 19: Akdeniz Beyaz Gazetesi 2013 yılı logosu

2013 yılında Akdeniz yazısı ve zemin rengi açık maviden mor renge dönüşerek bir değişim göstermiştir. Antalya Expo 2016'nın logosu "B" harfinin içine yerleştirilmiştir. Logotype rengi ve Expo 2016'nın logosu arasındaki renk uyumsuzlukları algıyı bozmaktadır.

SONUÇ

Yapılan araştırmalar sonucunda Antalya yerel basınının en temel sorunları; nitelikli, kalifiye eleman eksikliği, teknolojik araçların kısıtlı oluşu ve finansal yetersizlikler diyebiliriz.

Bu yetersizlikler nedeniyle, kurumsallığını yakalayamamış yerel basın halka ulaşmakta güçlük çekmektedir. Özellikle bölgesel tanıtım ve reklamlar, yerel basının etkin olamamasından dolayı ulusal gazetelerin bölge eklerinde yayınlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Ketenci, H. , Bilgili, C. (2006). Görsel İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul:

Beta Basımevi.

Tuna, Y. , Birsen, Ö., Erzurum, F. , Küçük, M. , Çolak, F. , Özkoçak, L. (2012). İletişim. Ankara: Pegem Yayınevi.

CANDEMİR, T; "Gazete Sayfa Tasarımı/Sayfa Düzeni/Mizanpaj ve Antalya Yerel Gazete Ana Sayfa Çözümlenmeleri" Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Antalya İl Müdürlüğü ile Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi "Yerel Medya Eğitim Semineri", bildiri, Antalya, Türkiye 24 Kasım 2011

Megep, (2007). Gazetecilik. Ankara

Megep, (2008). Gazetecilik Alanı. Ankara

Ketenci, H. (2007), Sayfa Tasarımı, Sayfa Düzeni, Mizanpaj Ders Notları

Özlem, K (2013). Etkili Gazete Tasarımında, Grafik Tasarımın Önemi, Grafik Tasarım Ana Sanat Dalı Programı, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Taş, O (1993) Çağdaş Gazete Tasarımı, Makro Ltd. Sti. Eğitim Yayınları, Ankara.